

MUZEUL GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN
UNIVERSITATEA BABEȘ-BOLYAI
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE

ARHIVA SOMEȘANĂ

I

2002

ARHIVA SOMEȘANĂ
REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ
SERIA A III-A

I

MUZEUL GRÂNICERESC NĂSĂUDEAN

UNIVERSITATEA „BABEȘ-BOLYAI”
DEPARTAMENTUL DE ISTORIE

ARHIVA SOMEȘANĂ
REVISTĂ DE ISTORIE ȘI CULTURĂ
SERIA A III-A
I

NEREAMIA NAPOCAE

EDITURA NEREAMIA NAPOCAE
CLUJ-NAPOCA 2002

Colegiul editorial:

Nicolae Bocșan, Univ. Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Fac. de Istorie și Filosofie

Toader Nicoară, Univ. Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Fac. de Istorie și Filosofie

Gheorghe Marinescu, Complexul muzeal Bistrița-Năsăud

Colegiul de redacție:

Coordonatori:

Lucian Vaida, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Mirela Andrei, Univ. Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, Fac. de Istorie și Filosofie

Membri:

Cristian Găzdac, Institutul de Arheologie și Istoria Artei Cluj-Napoca

Simion Lupșan, Arhivele Naționale, Direcția județeană Bistrița-Năsăud

Ioan Radu Nistor, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Adrian Onofreiu, Arhivele Naționale, Direcția județeană Bistrița-Năsăud

Dan Prahase, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

Claudia Peteanu, Muzeul Grăniceresc Năsăudean

ISSN 1583-3542

Coperta: Marcela Tamaș

Culegere text: Aura Moldovan

Tehnoredactare: Crina Sincovici

Responsabilitatea pentru conținutul articolelor din cuprinsul volumului aparține exclusiv autorilor.

Orice corespondență referitoare la revista „Arhiva Someșană” se va adresa:

Muzeul Grăniceresc Năsăudean

4500 – Năsăud, B-dul Grănicerilor, nr. 19

Tel. 004-0263-362967

Ediție apărută cu sprijinul Editurii **NereaMia Napocae** și

Asociației Tinerilor Arheologi „Fortuna”

Editura NereaMia Napocae

Director: Cristian Matos

Director adjunct: Ela Gheorghe

Cluj-Napoca, Str. C. Daicoviciu nr. 3

E-mail: nmnapocae@yahoo.com

Tel: 0264-197234

<i>Cuvânt către cititori</i>	7
------------------------------------	---

<i>Argument</i>	9
-----------------------	---

I. ISTORIE VECHĂ ȘI ARHEOLOGIE

LUCIAN VAIDA, LILIANA SUCIU	
Mărturii privind cultura materială a dacilor în bazinul Someșului mare	13
LUCIAN VAIDA	
Considerații asupra unei categorii de materiale arheologice cu funcționalitate incertă – așa numitele „greutăți de vatră”	25
PAUL PUPEZĂ	
Apa, element al „geografiei sacre” în spațiul geto-dacic	33
CRISTIAN GĂZDAC, ÁGNES ALFÖLDY-GĂZDAC	
Legislația romană a falsului monetar între teorie și practică: cazul Daciei romane	39
DUMITRU PROTASE	
Populația autohtonă în Dacia postromană până la slavi (o scurtă privire istorică)	67
DARIUS SIMA	
Principii metodologice privind arheologia experimentală	77

II. BISERICĂ, ȘCOALĂ ȘI SOCIETATE

REMUS CÂMPEANU	
Un segment mai puțin cunoscut din istoriografia Unirii religioase	85
Perspectiva lui Iosif Siegescu	
ANA VICTORIA SIMA	
Interesul Sfântului Scaun față de catolicii de rit oriental din Imperiul Austriac la mijlocul secolului al XIX-lea	97
MIRELA ANDREI	
Clerul parohial și personalul ecleziastic auxiliar greco-catolic din vicariatul Rodnei în deceniul neoabsolutismului	107
CAMELIA VULEA	
Starea materială a preoșimii greco-catolice din vicariatul de Hațeg (1850-1864)	145
IULIA CRISTINA PAVEL	
Vicariatul Rodnei (1849-1869)	165
LIVIU PĂIUȘ	
Încercările rodnenilor de a-l aduce preot pe Vasile Lucaciu	183
AURELIA POP	
Identitate și alteritate în relațiile interconfesionale din Bistrița-Năsăud în a doua jumătate a secolului al XIX-lea	197
IOANA MIHAELA BONDA	
Sfântul Scaun și autonomia Bisericii Greco-Catolice în relatările presei românești din Transilvania (1871-1900)	215
ELENA DARABONT, ADRIAN ONOFREIU	
Fondurile Grănicerești Năsăudene. Mărturii documentare	225

ION CÂRJĂ

Aspecte privind organizarea și funcționarea școlilor confesionale din Arhidieceza Blajului în primii ani de păstorire a mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa (1869-1873).....	271
--	-----

FELICIA ADĂSCĂLIȚEI

Învățămintul în comitatul Zarand (1861-1876)	289
--	-----

III. STRUCTURI DE CIVILIZAȚIE TRADIȚIONALĂ

MIRCEA PRAHASE

Filmul documentar „Satul Șanț”- sursă modernă de inspirație monografică.....	319
--	-----

DAN PRAHASE

Legenda Beneșului. Pactul cu diavolul – între istorie, reprezentări folclorice și literatură cultă.....	327
---	-----

ANTON BADEA, ADRIANA BADEA-ȚUȚUIANU

Recuzita și spectacolul nunții în satul Monor	369
---	-----

IV. VARIA

ADRIAN ONOFREIU

Nestor Șimon, istoric al graniței năsăudene.....	383
--	-----

MIRCEA MUREȘIANU

Toponomia geografică – dovadă a vechimii populației autohtone în spațiul Rodnei.....	413
--	-----

CECILIA CÂMPEANU

Mișcarea de emancipare feministă între modelul euro-american și realitățile Românești din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și începutul secolului XX.....	423
---	-----

SIMION LUPȘAN

O vibrantă pagină de solidaritate umană. Aspecte cu privire la sprijinirea de către populația județului Năsăud a locuitorilor din județele Moldovei, loviți de efectele secetei din anii 1946-1947	437
--	-----

IOAN RADU NISTOR

Donații făcute muzeului năsăudean.....	457
--	-----

V. RECENZII. NOTE DE LECTURĂ

COSMIN C. RUSU

Jacques le Goff – Jean-Claude Schmitt, <i>Dicționar tematic al evului mediu occidental</i>	481
--	-----

EMIL BĂLĂI

Triptic rodnean: autorii de azi în statomică legătură cu trecutul	485
---	-----

DANIELA MÂRZA

Mirela-Luminița Murgescu, <i>Între „bunul creștin” și „bravul român”</i> . <i>Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878)</i>	495
--	-----

MARIN IOSIF BALOG

Daniel Chirot, <i>Schimbarea socială într-o societate periferică</i>	497
--	-----

După o lungă absență, *Arhiva Someșană*, publicație care în perioada interbelică s-a remarcat printr-o înaltă ținută științifică și prin contribuția adusă la completarea edificiului culturii naționale, reintră în peisajul istoriografiei românești, cu primul număr din cea de a treia serie*.

Locul intelectualilor născuți care au dat viață publicației este preluat acum de o nouă generație de istorici ai ținutului. La șaptezeci și opt de ani de la apariție, noul colectiv de redacție își asumă mărturisirea de credință a celor dintâi editori ai revistei și reafirmă că „nu ambiții personale, nici dorul de a-și vedea tipărite numele” au fost motorul principal care a determinat acest demers, ci dorința de a reînnoa peste timp o valoroasă tradiție.

Arhiva Someșană va păstra orientarea primei serii în ceea ce privește conținutul, publicând studii și articole din diverse domenii: istoric, cultural, social, economic, lingvistic, etc., cu referire la trecutul și viața actuală, sub multiplele sale aspecte, din Țara Năsăudului și a întregului județ Bistrița-Năsăud. Încă de la primul număr, publicația își propune să renunțe la tratarea exclusivistă a istoriei locale, extinzând cadrul de interes și cercetare spre Transilvania și România.

Dacă fondul rămâne același, forma pe care o îmbracă acum revista este una nouă, diferită de antecesoarele sale, legitimată prin faptul că trebuie să răspundă exigențelor moderne metodologice și de cercetare promovate în scrisul istoric actual.

Scopul demersurilor noastre va fi acela ca prin respectarea adevărului, obiectivitate și rigurozitate științifică, să contribuim cu modestele noastre puteri la scrierea și rescrierea sau întregirea, acolo unde este necesar și posibil, a paginilor de istorie și cultură românească.

* Prima serie a revistei de istorie și cultură *Arhiva Someșană*, cuprinzând 27 de numere, a fost redactată la Năsăud sub conducerea unor iluștrii intelectuali ai locului între 1924-1940. Din cauza evenimentelor dramatice care au avut loc într-o mare parte a Transilvaniei, incluzând și județul Bistrița-Năsăud, după Dictatul de la Viena, redactorii și colaboratorii revistei au fost nevoiți să ia calea refugului ducând cu ei în manuscris și numărul 28. Acest ultim număr al primei serii va vedea lumina tiparului de-abia în 1994, prin grija unui colectiv de la Direcția Județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale și a custodelui Bibliotecii documentare a Academiei Române de la Năsăud, unde se păstra un exemplar. A doua serie a fost publicată în intervalul 1972-1977, ca urmare a strădaniilor și insistențelor deosebite ale unui grup de intelectuali din Năsăud, Cluj și Iași. Deși condițiile politice au fost neprielnice unei astfel de inițiative culturale, cele patru numere din seria a doua au continuat prin tematică și mod de abordare, atât cât era posibil, tradițiile vechii reviste.

Odată porniți la drum ne vom strădui să viețuim cât mai mult, cu dorința și speranța, că vom reuși să reconstituim cât mai fidel în paginile acestei publicații imaginea vieții de altădată, trecutul înaintașilor noștri, răspunzând astfel curiozității și interesului științific al publicului cititor.

La sfârșit, nu ne rămâne decât să „vă prezentăm revista cu dragă inimă, punând în ea ce avem mai bun, dar același suflet îl așteptăm și de la cel ce o va lua în mână. Dorim critică binevoitoare și nu dărâmătoare de gânduri bune și muncă cinstită”^{*}.

Colegiul redacțional

^{*} Citatul face parte din cuvântul „Către cititori” al primului număr din Arhiva Someșană (1924).

O nouă generație de istorici își asumă continuarea revistei *Arhiva Someșană*. O face în numele programului din 1924, pe care își întemeiază intenționalitatea istoriografică și pe care îl consideră drept direcție editorială, realizând astfel continuitatea cu seria întâi, apărută între 1924-1940 și a doua serie, din care au apărut numai patru volume între 1972- 1977.

Arhiva Someșană a apărut ca o publicație a Muzeului grăniceresc din Năsăud, cu intenția declarată de a face cunoscută istoria și civilizația zonei năsăudene, de a integra mărturiile istorice și culturale în exprimarea unitară a României întregite. A promovat preponderent istoria și cultura regională, dezvăluind zestrea istorică pe care ținuturile Năsăudului și ale Bistriței au adus-o României. Exemplul nu a fost singular. Asemenea publicații au avut toate regiunile care au intrat în componența statului român: *Analele Banatului*, *Cele trei Crișuri*, *Țara Bârsei*, *Arhivele Basarabiei*, ș.a. Paradoxal Marea Unire a stimulat cercetările de istorie regională, fiecare zonă căutând să-și afirme individualitatea și contribuțiile originale la civilizația românească. A fost un efort și exemplu de afirmare a unității românești în pluralismul exprimărilor sale.

Arhiva Someșană și-a realizat programul editorial. A publicat articole istorice, culturale, lingvistice, sociale și economice. A mobilizat energiile și potențialul intelectual al zonei reușind să apară consecvent între 1924- 1940. Continuitatea a fost asigurată în bună măsură de trio-ul care a susținut unitatea echipei redacționale: Virgil Șotropa, Iulian Marțian, Iuliu Moisil. Alături de aceștia Vasile Bichigean, Nicolae Drăganu, Ștefan Buzilă, Tiberiu și Iuliu Morariu, Al. Ciplea au completat în mod strălucit o echipă redacțională care s-a dăruit restituirii trecutului ținuturilor năsăudene.

Individualitatea zonei a fost determinată, incontestabil, de existența Regimentului românesc de graniță, care a imprimat regiunii o evoluție distinctă în timpul stăpânirii habsburgice, iar locuitorilor o mentalitate care a rezistat până astăzi. Ea se traduce într-un orgoliu intelectual și cultural care au făcut gloria școlilor din acest ținut, într-o mândrie și atașament față de aceste teritorii pe care înaintașii grăniceri le-au apărut cu eroism și sacrificii de-a lungul anilor. Din atari rațiuni prima serie a revistei a consacrat cele mai multe pagini tradiției grănicerești, istoriei bisericii și a școlilor năsăudene, așezărilor și instituțiilor economice, sociale sau culturale, personalităților care s-au ridicat din aceste ținuturi, manifestărilor culturale ș.a. Publicația a găzduit de asemenea, în paginile sale, materiale și problematici de istorie, tradiții și cultură de mai largă cuprindere-transilvăneană și general românească.

Noua serie dintre 1972-1977 a avut o viață scurtă. Condițiile neprielnice nu au îngăduit să continue programul înaintașilor, așa cum au visat editorii. Revista și-a încetat activitatea după numai patru volume.

Noua generație de istorici care își asumă publicarea revistei reia firul întrerupt brutal în 1940, angajându-se să continue direcția și programul din 1924, reluat parțial în primul număr al noii serii, dar cu o deschidere mai largă spre alte teme și preocupări ce o interesează. Fără a mai fi o revistă exclusivist regională, *Arhiva Someșană*, rămâne cantonată în perimetrul istoriei și culturii ținuturilor someșene, dar, în același timp, se dorește o nouă revistă de istorie, care se adaugă numeroaselor inițiative istoriografice ce s-au afirmat după 1990. Ea este în primul rând exprimarea unei noi generații de istorici și trebuie să-i acordăm tot creditul și sprijinul.

Să urăm noii publicații drum bun și cât mai lung în slujba istoriografiei române, să-și împlinească aspirațiile și să își realizeze programul, în așa fel încât să reprezinte o voce în peisajul istoriografic regional și național.

Prof. univ. dr. Nicolae Bocșan

**ISTORIE VECHE
ȘI
ARHEOLOGIE**

MĂRTURII PRIVIND CULTURA MATERIALĂ A DACILOR ÎN BAZINUL SOMEȘULUI MARE

Lucian Vaida, Liliana Suciu

Partea de nord a județului Bistrița-Năsăud, cunoscută în bună parte și sub denumirea de Țara Năsăudului, se prezintă ca o pată aproape albă pe harta arheologică a României. Situația nu se datorează inexistenței vestigiilor, care într-un fel sau altul și-au făcut apariția, ci lipsei cercetărilor de specialitate. Atenția arheologilor de la muzeul din Bistrița a fost îndreptată îndeosebi spre zona de câmpie a județului, unde terenurile fertile au permis din totdeauna dezvoltarea într-un ritm mai accentuat a unor forme de civilizație umană.

În cele ce urmează vom trece în revistă mărturiile privind civilizația dacică, cunoscute pentru acest spațiu, începând cu orașul Beclean și continuând apoi pe cursul Someșului Mare în amonte. Unele dintre descoperiri au fost de mai multă vreme făcute publice, motiv pentru care nu vom insista foarte mult asupra lor, în schimb altele sunt inedite sau reprezintă materiale aparținând unor puncte doar semnalate în cuprinsul unor studii, fără să fie oferite și dovezi concrete ale caracterului lor.

Stabilit ca punct de plecare, orașul Beclean a captat de curând atenția specialiștilor prin fortificația dacică identificată pe dealul Bileag, pe malul drept al Someșului. Depistată în primăvara anului 1998 prin cercetări de suprafață, stațiunea arheologică de pe Bileag a devenit la scurt timp ținta unor investigații sistematice efectuate de către Complexul Muzeal Bistrița-Năsăud în colaborare cu specialiști din cadrul Catedrei de istorie veche și arheologie a Facultății de Istorie din Cluj, cercetările aflându-se departe de a fi încheiate¹.

Dealul pe care a fost ridicată cetatea are o altitudine absolută de 351m, mărginind actualul oraș dinspre nord. Pentru realizarea unui cât mai eficient sistem defensiv, dacii au profitat de avantajele pe care le oferă terenul. Prin poziția sa geografică, locul reprezintă un excelent punct strategic, cu o largă perspectivă, ce permite controlul asupra unui segment însemnat din Valea Someșului Mare și a unei părți din Valea Șieului, a căror confluență este aproape. De asemenea, prin conformația sa și prin pantele abrupte, dealul acordă excelente condiții naturale de apărare. Pe părțile unde panta s-a dovedit

¹ G. Florea, L. Vaida, L. Suciu, *Fortificațiile dacice din nord-estul Transilvaniei (Un stadiu al cercetărilor)*, în *Istros*, X, Brăila, 2000, p. 221-230.

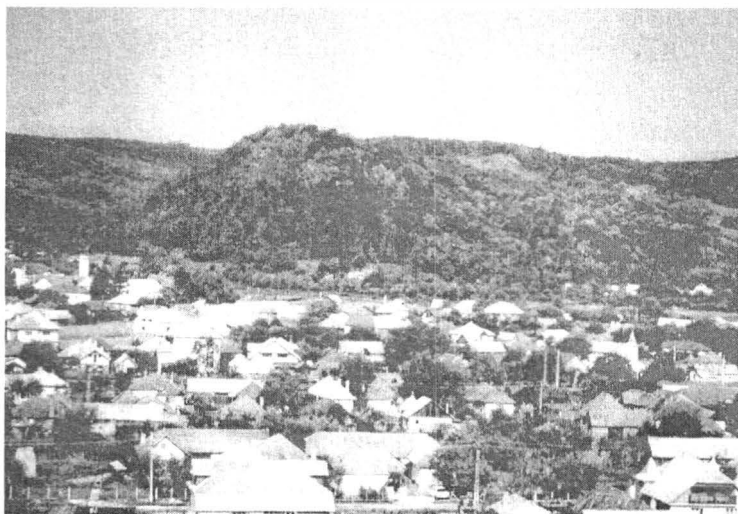

Fig. 1. Beclean. Dealul Bileag

mai lină, această deficiență a fost suplinită prin ridicarea unor obstacole menite să bareze accesul în zona superioară a înălțimii².

În raza orașului Beclean au mai fost semnalate de-a lungul anilor, descoperiri datate în a doua epocă a fierului. La mică distanță de locul unde este situată fortificația amintită, pe teritoriul satului Coldău, s-a descoperit un tezaur de piese din argint, cunoscute și analizate în literatura de specialitate³.

Tot de pe teritoriul orașului provine un lot de fragmente ceramice dacice, păstrate de ani buni în depozitele muzeului din Năsăud. Materialele au fost găsite, după cum apare notat pe fiecare ciob în parte, la Beclean, punctul „Glorieta”. Ne miră faptul că I. H. Crișan, care se pare că a luat contact cu vestigiile din muzeul năsăudean, nu a remarcat această ceramică. Este pomenită în schimb de către Șt. Dănilă în repertoriul său privind descoperirile arheologice din județul Bistrița-Năsăud⁴.

Identificarea toponimului pe teren s-a dovedit deosebit de anevoioasă, realizându-se în cele din urmă prin intermediul a două persoane în vârstă care, separat una de cealaltă, ne-au indicat amplasamentul căutat. Locul este situat la sud de Beclean pe partea stângă a drumului de țară ce duce spre satul Figa. Este vorba de o suprafață absolut dreaptă, o terasă întinsă ce domină orașul, folosită în prezent ca pășune. Locuitorii din zonă cunosc perimetrul doar cu numele de

² Analiza complexă a sistemului de apărare, împreună cu bogatul material recoltat, vor fi oferite de către membrii colectivului de cercetare în cuprinsul unor studii viitoare.

³ K. Horedt, *Die dakischen Silberfunde*, în *Dacia*, NS, XVII, 1973, p. 162, Cat. 5; Fl. Medeleț, *Tipologia brățărilor spiralice dacice din argint*, în *Studii și comunicări*, Caransebeș, II, 1977, p. 282.

⁴ Șt. Dănilă, *Repertoriul arheologic al județului Bistrița-Năsăud*, Buletin intern, Bistrița, 1989 (mss), p. 18, nr. 5.

„La Gostat”, care e posibil să-l fi înlocuit în ultimele decenii pe cel de „Glorieta”. Nu ascundem faptul că încă avem unele semne de întrebare dacă localizarea a fost făcută corect, mai ales ca pământul de aici nu are nici pe departe culoarea și consistența obișnuită unor așezări vechi, fiind destul de argilos. Poate că fragmentele ceramice pe care le deținem au ieșit la suprafață odată cu ridicarea grajdurilor existente pe loc, alte construcții lipsind prin preajmă.

Cu toate că a fost modelată cu mâna, ceramica de pe „Glorieta” impresionează prin formele elegante și modul îngrijit prin care a fost lucrată (pl. I-II). Remarcăm în mod special prezența castroanelor și a fructierelor. Majoritatea exemplarelor sunt lustruite, iar calitatea pastei se apropie de cea a corespondentelor lucrate la roată. Culorile sub care se prezintă sunt felurite, de la gălbui la negru, observându-se mai mult nuanțe chiar pe un singur vas. Tipologia acestora indică o datare ceva mai timpurie în cronologia dacică, eventual pe parcursul sec. I î. Chr. Împreună au fost constatate și fragmente de vase borcan, păstrate cu ornamentele specifice: butoni și brăuri în relief, crestate sau alveolate (pl. II).

Printre materialele arheologice de la Năsăud se află și un număr de fragmente ceramice dacice care provin din localitatea Nimigea de Sus (Nimigea Românească), punctul „Cetățuie”. Fragmentele au fost culese și donate de către Iulian Marțian, unul dintre fondatorii muzeului (pl. III)⁵. În studiile sale I. Marțian indică locul respectiv ca o posibilă fortificație, menționându-se recuperarea unor „fragmente de vase de lut ars, resturi culinare și arme și utile din bronz”⁶. Mai recent, localitatea Nimigea de Sus a fost inclusă de către I. H. Crișan în repertoriul descoperirilor cu ceramica dacică, sus-numitul identificând în colecțiile aceluiași muzeu baza unei fructiere lucrate la roată⁷.

Pentru a se completa puținele informații existente am întreprins propriile cercetări în teren⁸. Aflat la sud de Someș, în imediata apropiere,

⁵ Fragmentele ceramice au fost identificate în depozitele muzeului amestecate cu alte materiale din perioade diferite, inclusiv dacice. Au fost alese pentru prezentarea de față doar acelea pe care se specifică, scris cu negru, locul de unde provin, respectiv Nimigea Românească. Pe aceste fragmente se poate citi și următorul număr de inventar: I.V.17. Printre vechile fișe păstrate în arhiva muzeului, încă din primii ani de funcționare, am găsit una purtând mențiunea „Cetățuia de la Nimigea – română; Donator: Iulian Marțian; I.V.17; 149 buc; 1898”. Astfel ni se confirmă faptul că întregul lot de materiale purtând numărul de inventar de mai sus provin din punctul „Cetățuia” și nu din altă parte. Pentru restul materialelor, nefiind însoțite de nici cea mai mică informație privind locul descoperirii, există posibilitatea să fi fost aduse din altă parte.

⁶ I. Marțian, *Urme din războaiele romanilor cu dacii*, Cluj, 1921, p. 27.

⁷ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică (Cu specială privire la Transilvania)*, București, 1969, p. 265.

⁸ Identificarea locului și o primă verificare de suprafață s-au făcut împreună cu dl. Corneliu Gaiu de la Muzeul din Bistrița. Deplasarea a prilejuit și verificarea dealului „Cetate”, situat la cca. 1 km în aval, o înălțime care domină cu adevărat zona. Deși I. Marțian presupunea aici o fortificație dacică (*Urme...*, p. 27), fragmentele ceramice recuperate aparțin în totalitate epocii bronzului.

punctul „Cetățuia” („Cetățaua”) reprezintă un deal nu foarte înalt, încadrat spre est, vest și sud de alte ridicături mult mai mari. Astfel, vizibilitatea este bună doar spre nord, pe o suprafață limitată din valea Someșului Mare și asupra înălțimilor dispuse pe celălalt mal, înspre Munții Țibleș. Pantele de E și V ale dealului sunt extrem de abrupte, iar cele de nord și sud, deși mai puțin înclinate, sunt destul de greu accesibile. La partea superioară dealul nu are un platou propriu-zis, ci este vorba mai degrabă de o coamă prelungă, care urcă în trepte. Doar ultimii 30 m înspre sud par a constitui un fel de platformă, străpunsă însă din loc în loc de gropi adânci, probabil ca urmare a sondajelor lui I. Marțian. Culmea dealului are o lungime totală de 90 m și o lățime maximă de 22 m, care se îngustează la capătul sudic până la 10 m.

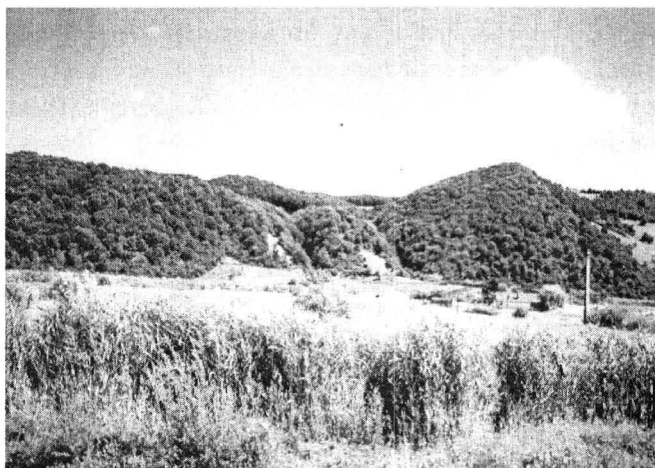

Fig. 2. Nimigea de Sus. Dealul Cetățuia (în mijloc)

Deși materialul recoltat nu este rezultatul unor săpături sau a unor sondaje propriu-zise, fiind obținut prin scormonirea pământului pe alocuri, împreună cu cel existent la muzeul din Năsăud, ne permit formularea unor prime concluzii privind perioadele de locuire de pe „Cetățuia”.

În afară de câteva oase de animale, și de această dată, ceramica este singura categorie de materiale pe care am avut-o la dispoziție (pl. III-IV). A fost lucrată în cea mai mare parte cu mâna, din pastă grosieră, dar nu lipsește nici ceramica fină lucrată la roată. Culoarea vaselor diferă, înfățișându-se sub diferite nuanțe de roșu, cenușiu sau negru. Elementele decorative constau din brâuri în relief alveolate sau crestate. Interesant ni se pare ornamentul crestă, plasat vertical, păstrat pe unul dintre fragmente (pl. III/1). Un asemenea decor, de forma unui baston în relief dispus vertical, cunoaștem pe un vas dacic găsit la Oituz (jud. Covasna)⁹, dar nu este exclus ca în cazul de față să reprezinte doar

⁹ V. Crișan, *Dacii din estul Transilvaniei*, Cluj, 2000, pl. 24/6.

capătul unui ornament care își modifică traiectoria pe suprafața recipientului. Alături de ceramica dacică, căutările noastre au stabilit și câteva cioburi medievale, de culoare cărămizie (pl. IV/16).

Ne este greu să precizăm deocamdată ce a însemnat acest loc în vechime. Cu toate că toponimul „Cetățuie” ar putea sugera un rost militar, existența unei fortificații propriu-zise este puțin probabilă, date fiind conformația dealului la partea superioară și lipsa cu desăvârșire a unor elemente de fortificare specifice dacilor, de tipul valurilor sau șanțurilor. Nici măcar varianta unui punct de supraveghere a văii Someșului nu este concludentă, fiind contrazisă de cantitatea destul de mare de ceramică pe care o deținem, mai puțin obișnuită pentru un simplu post de pază. Și acesta în condițiile în care, cazul nostru, provine din mici sondaje de suprafață. Nu excludem în totalitate ultima posibilitate, dar înclinăm mai degrabă pentru o construcție civilă, modul de amplasare nefiind o noutate în lumea dacică.

Descoperiri de epocă dacică au fost înregistrate și pentru teritoriul Năsăudului. Pentru perioada respectivă I. H. Crișan amintește o ceașcă, indicându-se ca loc de păstrare muzeul din localitate¹⁰. Piesa cu siguranță nu se mai află în colecția menționată, din moment ce toate încercările noastre de a o identifica au rămas fără rezultat.

Cu adevărat semnificativ considerăm tezaurul de denari romani republicani, găsit, se pare, în perimetrul orașului, în anul 1898. Din acest tezaur se cunosc un număr de opt monede, donate Cabinetului Numismatic al Academiei Române de către C-tin Moisil. Restul exemplarelor s-au risipit fără ca astăzi să cunoaștem numărul inițial al acestora. Cele opt piese au rămas aproape necunoscute până la publicarea lor cu mai puțin de trei decenii în urmă. S-a stabilit că cea mai veche monedă datează din prima jumătate a sec. II î. Chr., în timp ce ultima a fost bătută în anul 72 î. Chr. Numismatul B. Mitrea presupunea că tezaurul a fost îngropat la puțin timp după anul 72 î. Chr., invocând ca argument lipsa uzurii pentru moneda emisă atunci, fapt ce ar dovedi o perioadă scurtă de circulație¹¹.

Pentru final revenim la muzeul din Năsăud pentru a mai consemna și cele două rășnițe dacice găzduite în expoziția de bază. Exemplarele sunt lucrate din tuf vulcanic, încadrându-se în tipul general al rășnițelor aparținând acestei epoci, care se dovedesc deosebit de unitare ca formă și bineînțeles privind modul cum erau acționate.

Prima, cu un diametru de 32 cm, păstrează în bună stare ambele părți componente, atât piesa fixă (meta), cât și cea care era rotită (catillus) (pl. V/1). Din sursele pe care le deținem reiese că rășnița a fost găsită în satul Nepos, dar

¹⁰ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 268.

¹¹ B. Mitrea, *Un tezaur roman republican puțin cunoscut: Năsăud, jud. Bistrița-Năsăud*, în *Apulum*, XII, 1974, p. 577-580.

nu avem indicii pentru stabilirea exactă a locului descoperirii. După unele informații, a fost adusă din partea de hotar numită „La Cotețe”, situată în zona fostului sat Vărarea, unde sub un nivel de locuire medievală s-ar fi găsit și vestigii dacice¹².

Al doilea exemplar, mai precis un catillus de râșniță, am reușit să-l identificăm în colecția Școlii generale din satul Mocod (pl. V/2). Piesa, cu un diametru de 35 cm, a fost găsită cu cca. un sfert de veac în urmă, în punctul „Tăul lui Petriman”, așezat în dreapta drumului care duce spre comuna Zagra. Scoasă la suprafață cu ocazia lucrărilor agricole, râșnița a fost recuperată ulterior de către dl. Viorel Bontea, profesor de istorie la școala amintită¹³.

Șt. Dănilă a avut la rândul său cunoștință despre o râșniță dacică găsită în Mocod, în punctul „Purcăreți”¹⁴. În acest caz nu se menționează și locul de păstrare, dar credem că este vorba de una și aceeași piesă, Șt. Dănilă preluând greșit informația. Eroarea a fost foarte probabil cauzată de faptul că atât locul „Tăul lui Petriman” cât și „Purcăreți” se află în aceeași parte de hotar, pentru ultimul fiind semnalată încă din prima jumătate a secolului trecut existența unor urme vechi¹⁵.

Informații despre posibile descoperiri dacice, îndeosebi ceramice, deținem și pentru alte localități de pe aceeași vale. Deocamdată acestea nu sunt verificate regăsindu-se ca obiective pentru activitatea de teren viitoare. Și așa, credem că materialele prezentate sunt suficiente pentru a dovedi locuirea dacică și în acest spațiu. Nici nu se putea altfel, știut fiind că bazinele hidrografice au fost din totdeauna zone intens locuite, reprezentând totodată rute comerciale importante. În cazul nostru, cursul Someșului Mare și al afluenților săi permitea și accesul spre teritoriile de dincolo de munți, în Moldova și Maramureșul de astăzi. Fiind o zonă de contact, investigațiile arheologice care se cer, ar putea urmări în mod special felul în care diferitele aspecte locale ale civilizației dacice au fost transmise și preluate de o parte și de alta a Carpaților.

Summary

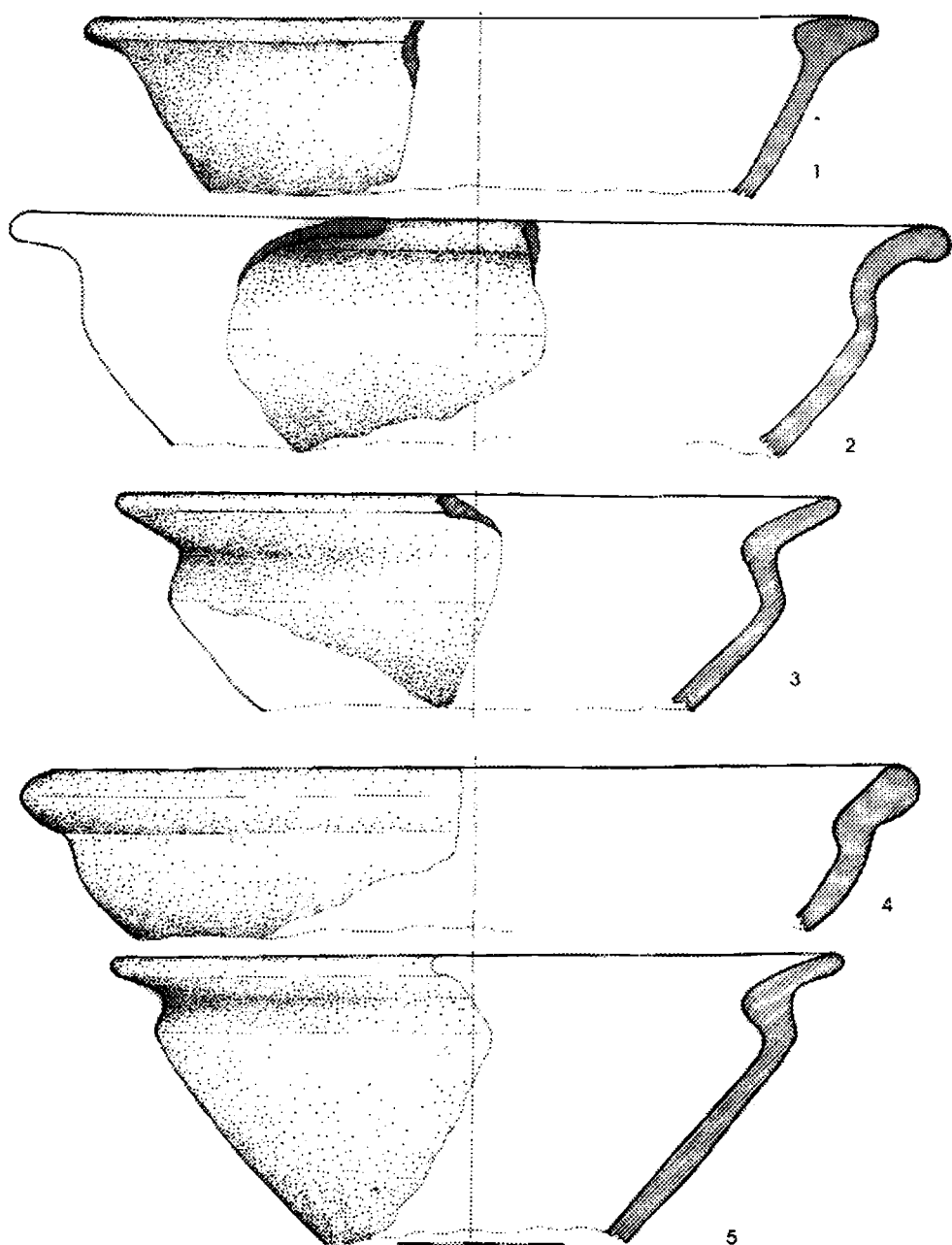
The author presents in this study the Dacian vestiges discovered in last decades around to „Someșul Mare” river (Bistrita-Năsăud county), more precisely in Beclean, Năsăud, Nimigea de Sus, Mocod și Nepos. These objects are now preserved in the collection of Muzeul Grăniceresc in Năsăud town.

¹² Șt. Dănilă, *Arheologie-istorie*, Buletin intern, Bistrița, 1986, p. 98.

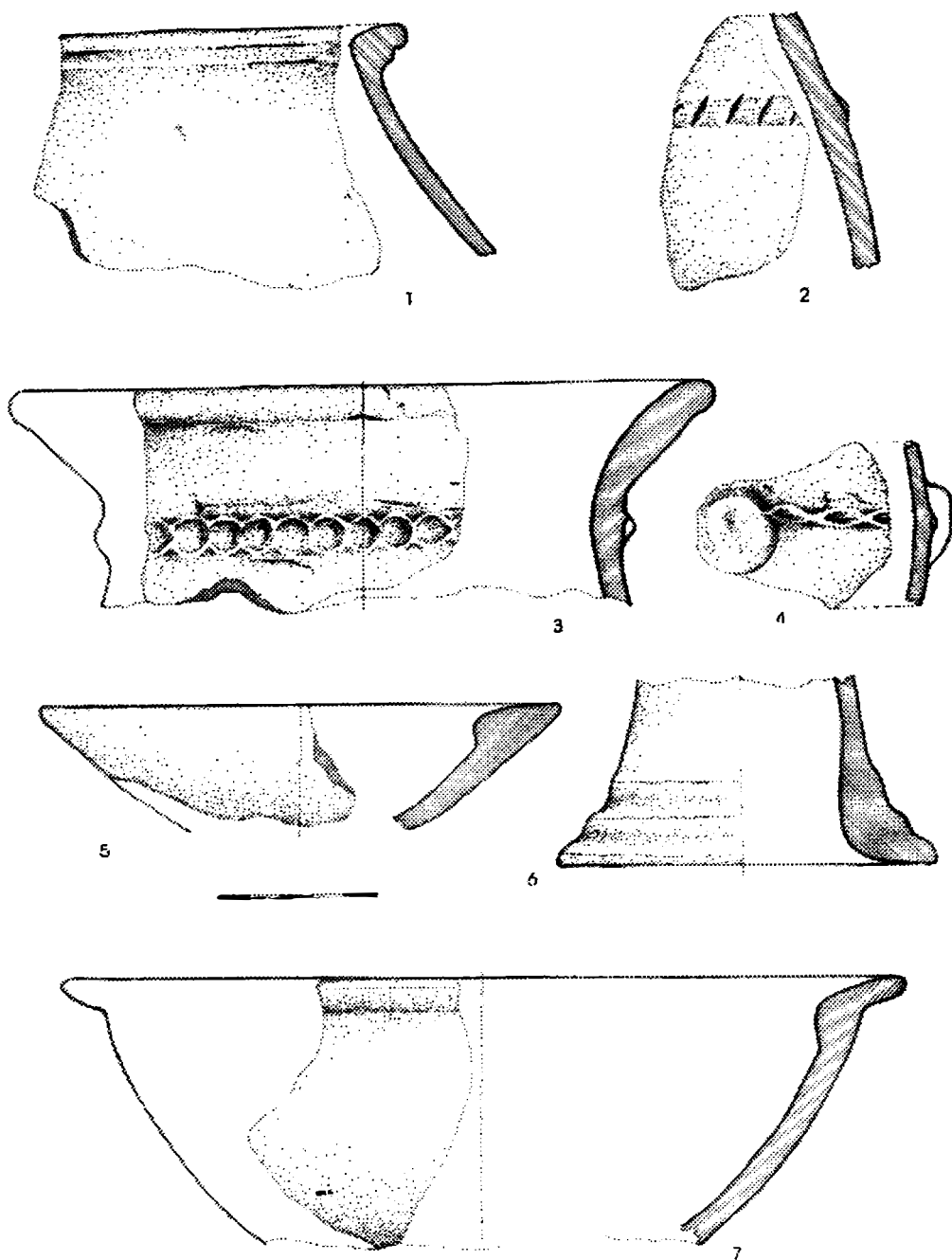
¹³ De curând, prin amabilitatea profesorului V. Bontea (în prezent pensionar), râșnița a fost donată muzeului din Năsăud. Exprimăm domniei sale mulțumirile noastre și pe această cale.

¹⁴ Șt. Dănilă, *Repertoriul arheologic al județului Bistrița-Năsăud*, p. 52.

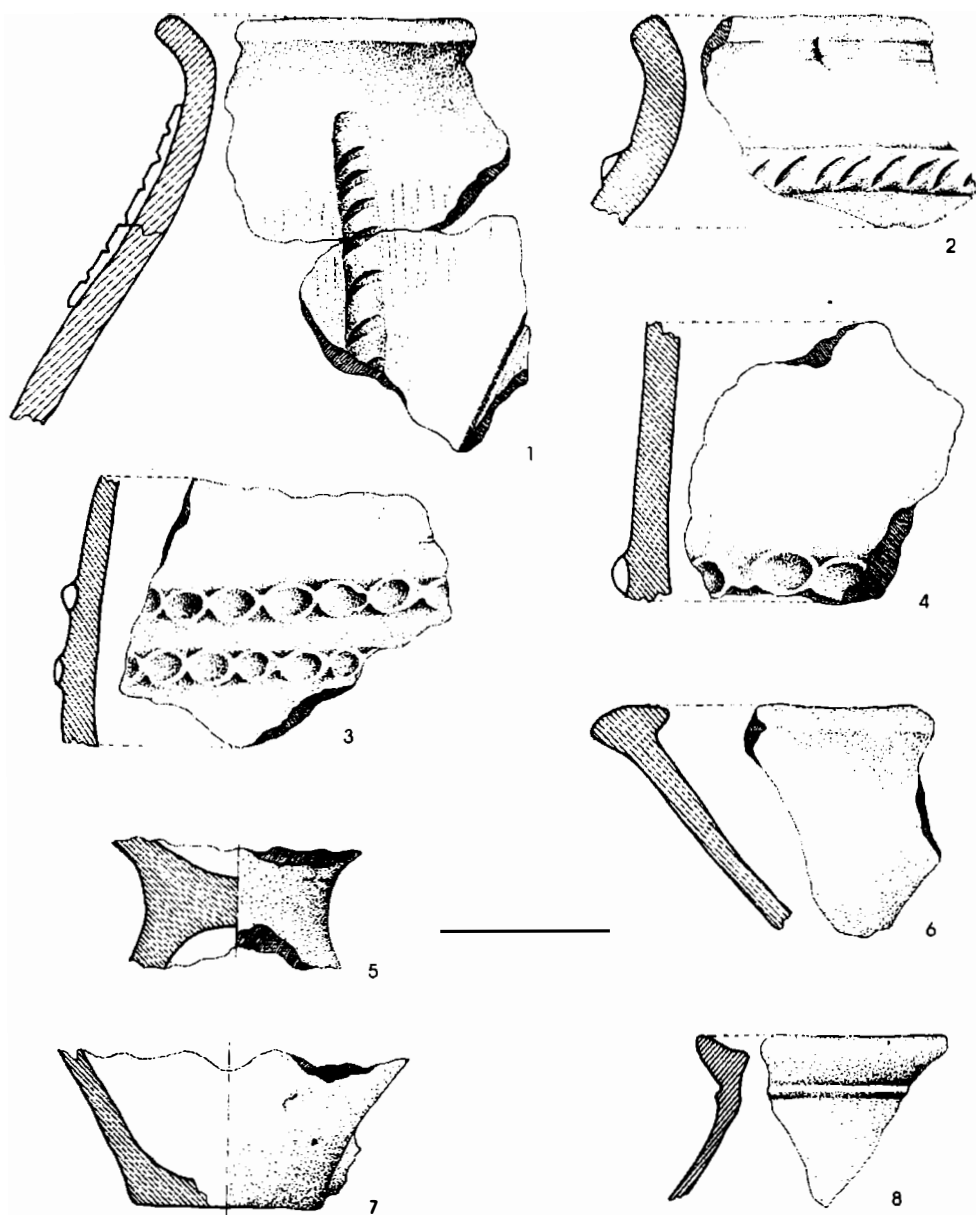
¹⁵ I. Morariu, *Urme vechi în valea Zăgrii*, în *Arhiva Someșană*, nr. 18, 1936, p. 448.

Pl. I. Beclean „Glorieta” – Fragmente ceramice dacice

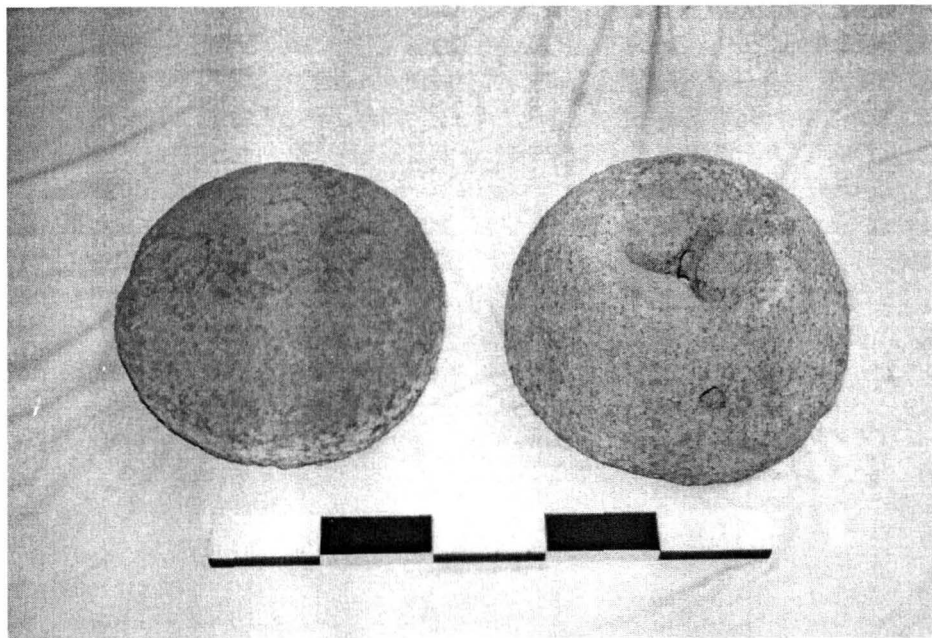
Pl. II. Beclean „Glorieta” – Fragmente ceramice dacice

Pl. III. Nimigea de Sus „Cetățuia” – Fragmente ceramice dacice (din colecția I. Marțian): 1-7 – lucrate cu mâna; 8 – lucrat la roată

Pl. IV. Nimigea de Sus „Cetățuia” – Fragmente ceramice dacice:
 1-13 – lucrate cu mână; 14 – lucrat la roată; 15 – prâsnel de fus;
 16 – fragment ceramic medieval

Pl. V. 1. Râșniță dacică găsită la Nepos
2. Catillus de râșniță dacică găsit la Mocod

CONSIDERAȚII ASUPRA UNEI CATEGORII DE MATERIALE ARHEOLOGICE CU FUNCȚIONALITATE INCERTĂ – AȘA NUMITELE „GREUTĂȚI DE VATRĂ” –

Lucian Vaida

Categoria de materiale precizată în titlul comunicării și la care vom face referire în continuare este una larg răspândită între descoperirile arheologice. După cum se cunoaște este vorba de piese din lut cu o formă asemănătoare unor conuri sau piramide. Cele mai multe sunt modelate din pastă grosieră, iar la partea superioară sunt prevăzute cu un orificiu transversal (pl. 1). Prezența lor a fost constatată începând din neolitic și până în perioada romană, fiind frecvent întâlnite îndeosebi în așezările geto-dacice.

Cu toate că prin dimensiuni și anumite particularități se detașează de greutățile pentru războiul de țeșut sau de cele folosite la pescuit, multă vreme li s-a atribuit aceeași destinație, soluție folosită ca explicație în multe muzee din țară și chiar în lucrările de specialitate. În timp funcționalitatea menționată a fost pusă sub semnul întrebării constatându-se că în numeroase cazuri asemenea obiecte au fost descoperite în apropierea sau pe suprafața vetrelor de foc, prezentând urme de fum și de calcinare secundară. S-a observat și faptul că unele exemplare nu sunt străpunse în totalitate, orificiile perforând doar parțial diametrul presupuselor greutăți (pl. 1/5, 6).

Asupra rostului acestor ustensile casnice au fost emise diferite ipoteze, nici una însă nu este suficient de convingătoare și nu rezistă unor analize temeinice. O posibilă legătură între piesele considerate până atunci greutăți pentru războiul de țeșut și vetrele de foc a dus la apariția denumirii, oarecum improprie dar constant utilizată apoi în studiile arheologice, de „greutăți de vatră”. Uneori sunt numite și „căței de vatră”¹, „căței de foc”² sau chiar „mâțe de foc”³. Se știe însă că sub denumirea de „căței de vatră” în arheologia românească se înțelege cel mai frecvent o altă categorie de materiale, față de care este necesară o delimitare. Este vorba de acele obiecte de lut împodobite cu protome zoomorfe, capete de animale mai mult sau mai puțin reale sau păsări. Termenul de „cățel de vatră” a fost preluat din terminologia arheologică

¹ I. H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972, p. 90.

² T. Bader, *Epoca bronzului în nord-vestul României*, București, 1978, p. 58.

³ P. Janos, D. Kovacs, *Periegheză arheologică în bazinul Căucului*, în *Studii și materiale*, II, p. 58, Târgu Mureș, 1967, pl. 24/154.

internațională unde se referă în principal la piese metalice, cunoscute și în mediul țărănesc de la noi ca „mâțe”, „pisici” sau „cai de foc”, în funcție de zona etnografică. În descoperirile arheologice cunoaștem un singur exemplar metalic, pentru perioada dacică, găsit la Ocnița⁴. Dacă piesele din fier erau folosite pe vatră ca sprijin combustibilului lemnos, asigurând tirajul necesar arderii⁵, nu se poate susține cu certitudine același lucru despre cele lucrate din lut și împodobite cu reprezentări zoomorfe. Dar asupra acestei categorii nu vom stărui acum, limitându-ne la greutatea de vatră.

S-a pus problema rostului acestora pe o vatră de foc. I. H. Crișan, remarcând faptul că nu puteau fi folosite ca suporturi pentru vase din pricina formei pe care o au și a vârfului oarecum ascuțit, a presupus, pe baza unor analogii etnografice, că au fost folosite pentru încălzirea locuințelor. Conform supoziției, greutatea ar fi înmagazinat căldura cât timp ardea focul pe vatră și o degajau ulterior, în cursul nopții. Piesele fierbinți erau transportate la locul dorit cu ajutorul unor bețe introduse în orificiile existente în treimea superioară⁶.

Varianța a fost bine primită, fiind formulată apoi și posibilitatea ca greutatea de lut să fi reprezentat principalul mijloc de încălzit al locuințelor dacice fără vatră de foc⁷. În ce ne privește este greu să credem că o locuință, fie chiar de mici dimensiuni, ar putea fi încălzită în acest mod, mai ales că rareori într-un singur complex au fost găsite mai mult de 2-3 exemplare. Există însă și excepții, cum ar fi situația de la Poiana-Tecuci, unde s-au descoperit 18 astfel de piramide dispuse în semicerc în jurul unei vetre de foc⁸ sau cazul de la Pecica cu 9 piese⁹, însă exemplele de mai sus nu sunt în măsură să argumenteze asemenea modalitate de păstrare a căldurii. Practic, obiectele respective, a căror înălțime medie nu depășește 12-15 cm, nu păstrează căldura mai mult de 30 de minute, răcindu-se înaintea jarului din vatră.

Tot la Pecica au fost descoperite și două greutatea de aceeași formă însă mai mici și lucrate din pastă fină, făcând parte din inventarul unui atelier metalurgic. De această dată I. H. Crișan este de acord că dimensiunile reduse exclud posibilitatea să fi fost utilizate în același scop, respectiv încălzitul locuințelor¹⁰.

Alți cercetători au fost de părere că piesele în discuție au servit ca obiecte speciale pentru pregătirea hranei pe foc¹¹. În acest sens s-a vehiculat

⁴ D. Berciu, *Buridava dacică*, București, 1981, p. 45-46, pl. 33.

⁵ A. Tița, *Obiecte din fier de la vatră*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, 1975, p. 16.

⁶ I. H. Crișan, *Ceramica daco-getică. (Cu specială privire la Transilvania)*, București, 1969, p. 206.

⁷ V. Ursachi, *Cetatea dacică de la Brad*, în *Bibliotheca Thracologica*, X, București, 1995, p. 140.

⁸ R. Vulpe și colab., *Activitatea șantierului arheologic Poiana Tecuci*, în *SCIV*, II, 1, 1951.

⁹ I. H. Crișan, *Ziridava*, Arad, 1978, p. 147, pl. 107.

¹⁰ *Ibidem*, pl. 107.

¹¹ G. I. Smimova, *Complexele de tip Gava-Holbhrady – o comunitate cultural istorică*, în *SCIVA*, 25, 1974, 3, p. 364.

ideea că ar reprezenta suporturi pentru frigare. Astfel în perforațiile amintite, care pot fi oblice sau orizontale, se introduceau vergele care susțineau carnea. La suporturile cu gaură oblică vergelele ar fi stat cu un capăt suspendat, de unde era agățată carnea, iar la cele care erau perforate orizontal erau sprijinite pe două piese¹². Privite ca rezemători pentru frigare ni se pare destul de complicat și greu de înțeles manevrele de frigere și înlocuire a bucăților de carne. Iar în acest caz ne întrebăm care o fi fost rostul pieselor care sunt străpunse doar parțial, de o parte și de alta, dacă nu de a fi prinse și deplasate cu ajutorul unor clești de vatră sau a unor bucăți de lemn.

Faptul că incertitudinea persistă asupra scopului pentru care au fost create este o dovadă a vulnerabilității opiniilor înfățișate până în prezent. Unii autori acordă doar celor foarte mari (peste 20 cm) un rol legat de vatră, celelalte fiind considerate mai departe greutăți de război¹³. Dintre părerile exprimate mai amintim posibilitatea pentru exemplarele mari de a servi la fixarea stufului pe acoperișuri¹⁴, iar pentru cele mici să fi fost folosite drept greutăți de cântar¹⁵. Descoperiri similare se cunosc și în afara teritoriului României. În locuințele așezării celtice de la Tápíószele (Ungaria) au fost identificate un număr mare de exemplare, considerate cu probabilitate suporturi pentru vase (pl. 1/7-9)¹⁶.

În rândurile următoare încercăm să susținem o nouă ipoteză bazată atât pe analogii etnografice cât și pe unele constatări dobândite în urma unor experiențe practice. Părerea noastră este că greutățile de vatră au servit la încălzitul apei în diferite vase. Aceeași menire socotim că o aveau și unele piese de lut de formă sferică sau asemănătoare unor pâini, identificate atât pentru faza La Tène¹⁷, dar mai ales pentru epocile mai vechi¹⁸, găsite uneori tot în preajma vetrelor de foc. În sprijinul acestei afirmații vom face mai întâi referire la o veche practică din zona Năsăudului, prin care apa era încălzită cu ajutorul unor pietre ținute în foc. O persoană în vârstă ne-a relatat faptul că în timpurile copilăriei sale, pentru înlăturarea mirosului neplăcut din recipientele de lemn folosite la păstrarea produselor lactate și totodată pentru curățirea acestora se foloseau bolovani de râu (bgicășei). Pietrele erau încinse în foc după care, cu ajutorul cleștilor de vatră, erau aruncate și stinse în apa din vasele respective. Pe

¹² Gh. Bichir, *Cultura carpică*, București, 1973, p. 95.

¹³ V. Vasiliev, *Civilizația dacică timpurie în aria intracarpatică a României*, Cluj, 1991, p. 61.

¹⁴ T. Bader, *op. cit.*, p. 58.

¹⁵ V. Ursachi, *op. cit.*, p. 140.

¹⁶ M. Hellebrandt, *Celtic finds from Northern Hungary*, în *Corpus of Celtic finds in Hungary*, III, Budapesta, 1999, p. 42-52, pl. XVI/15-17.

¹⁷ I. H. Crișan, *op. cit.*, p. 254, pl. 104/5, 6.

¹⁸ V. Vasiliev, *op. cit.*, p. 75, fig. 25/17-18.

lângă înfierbântarea apei, care permitea un spălat mai eficient, se provoca temporar o clocotire puternică, benefică pentru eliminarea mirosului¹⁹.

Într-o remarcabilă lucrare din prima jumătate a secolului trecut, scrisă de către profesorul și geograful de origine năsăudeană Tiberiu Moraru, metoda este pomenită în legătură cu pregătirile care preced trimiterea oilor la munte: „... Cu apropierea zilei de Sf. Gheorghe, în fiecare casă, proprietarii de oi, încep pregătirile tuturor accesoriilor necesare pentru băgatul oilor pe brânză. Vasele stânei se scot din cămară și se spală cu ajutorul apei înfierbântate cu pietre fierbinți, acestea fiind aruncate în berbințe, putini și găleți pline cu apă, le înfierbântă și prin clocotul produs de apă, le curăță de orice murdărie”²⁰.

Într-un alt studiu aparținând aceluiași învățat, descrierea unei locuințe tradiționale ne-a oferit de asemenea informații interesante în sensul preconizat. Redăm următorul pasaj: „... În tindă (încăperea în care se intră) se află o vatră liberă fără coș. Pe această vatră se face foc vara când gospodina vrea să țină curat odaia de locuit, și iarna, când se spală hainele. Tot pe această vatră se încălzesc pietre cu ajutorul cărora se înfierbântă apa necesară la spălutul hainelor. Acest fel de încălzire este caracteristic pentru toate comunele acestei văi, este un sistem arhaic”²¹.

Procedeul este fără îndoială mult mai vechi, față de care arheologia modernă nu este străină. A fost de pildă reconstituit ca fiind practicat în așezarea neolitică de la Charavines (Franța). S-a stabilit că în acest caz se foloseau găleți de cuarțit, o rocă refractară silicioasă, care erau adăugați în recipientele de lut pentru prepararea hranei prin fierbere. Este considerat ca o alternativă la fragilitatea vaselor ceramice de atunci, ce nu le permitea contactul direct cu focul²².

Credem că multe din greutățile de lut găsite cu prilejul cercetărilor arheologice de la noi înlocuiesc de fapt pietrele din exemplele prezentate mai înainte. În urma unei verificări personale am constatat că o asemenea piesă cu o înălțime de 12 cm și un diametru la bază de 8 cm, încălzită în foc și răcită într-o cantitate de 2 litri de apă, a determinat creșterea temperaturii lichidului cu aproximativ 18 grade, la o singură repetare mâna suportând cu greu fierbințeala. Greutățile ar fi putut servi la încălzirea apei atât în recipientele de lemn, foarte răspândite în trecut, dar la fel de bine și în cele din lut. Foarte probabil în vasele cu apă se puneau succesiv mai multe astfel de obiecte, scoase din foc, până se ajungea la temperatura dorită.

¹⁹ În mod cu totul izolat am constatat încă în uz modalitatea descrisă la 10 km de Năsăud, în satul Mocod.

²⁰ T. Moraru, *Viața pastorală în Munții Rodnei*, București, 1937, p. 137.

²¹ Idem, *Valea Sălăuța și împrejurimea*, în *Arhiva Someșană*, 11, Năsăud, 1929, p. 104-147, p. 144.

²² Aimé Pocquet, André Houot (coordonatori), *La vie au néolithique-Charavines un village au bord d'un lac il y a 5000 ans...*, în *Histoire et archéologie (les dossiers)* 64, 1982, p. 78. Mulțumim d-lui Gelu Florea pentru bibliografia și sugestiile oferite.

Prin comparație cu metoda încălzirii apei cu ajutorul pietrelor, folosirea formelor din lut asigură unele avantaje. Spre deosebire de bolovanii de râu care crăpau frecvent în urma trecerilor rapide de la o temperatură foarte ridicată la una mult mai scăzută, acest inconvenient pare să fie evitat în cazul greutateților de vatră, fapt confirmat prin experimentul nostru. Totodată calupurile de lut puteau fi mult mai ușor manevrate grație locașurilor pentru prindere. Referitor la orificiile orientate uneori oblic (pl. 1/3, 4), avem convingerea că aplicarea acestora s-a făcut tot din rațiuni practice. Este clar că în acest mod greutatețile alunecau mult mai ușor de pe vergea în vasele cu apă.

Dacă rolul orificiilor transversale rămâne cel stabilit anterior, fiind folosite la prindere și manipulare, utilizarea propusă ar explica în schimb mărimea diferită a pieselor. Cele prea mari nu ar fi intrat în vase cu dimensiuni reduse iar exemplarele mici nu ar fi avut eficiență într-o cantitate foarte mare de apă. Cu siguranță nici subțierea greutateților înspre vârf nu este întâmplătoare, astfel putând fi apucate mai ușor cu mâna la scoaterea din interiorul vaselor cu apă. Forma dobândită le asigură și o bună stabilitate pe vatra de foc.

Se pare că obiectele în cauză au fost produse pentru nevoile curente atâta timp cât a funcționat olăritul ca meșteșug casnic sau local, fiind modelate și arse alături de vasele lucrate cu mâna. Folosirea acestora se făcea, credem, simultan cu întrebuințarea pietrelor în același scop. Deseori în cuprinsul locuințelor sau așezărilor au fost găsite împrăștiate pietre înroșite în foc. Producerea greutateților de vatră a încetat, după cum arată descoperirile, în epoca romană, probabil atunci când și-au făcut apariția mari ateliere, specializate în obținerea ceramicii lucrate la roată, care aprovizionau zone întinse.

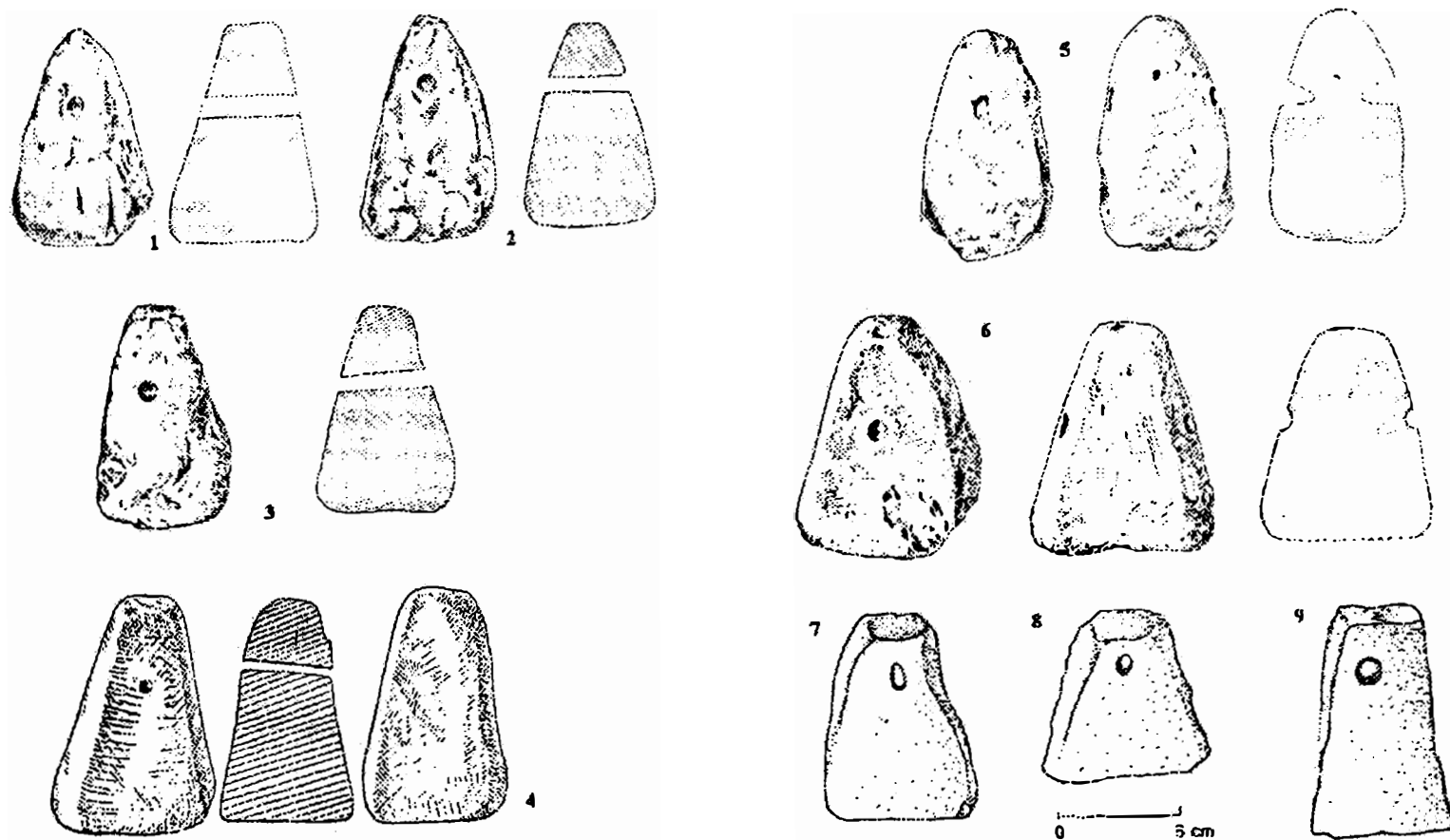
Raportându-ne la funcționalitatea propusă ne este dificil să găsim un termen potrivit pentru a desemna categoria de materiale discutată. În cuprinsul lucrării am folosit la rândul nostru denumirea de „greutăți de vatră”. Considerăm că aceasta poate fi pe mai departe utilizată cel puțin din două motive: a intrat în vocabularul arheologic și este în măsură să stabilească diferența față de celelalte tipuri asemănătoare ca formă, la care s-a făcut referire pe parcurs. Rămâne mai întâi de văzut în ce măsură soluția oferită se va dovedi credibilă și va fi acceptată de către specialiști.

Résumé

L'étude met en analyse un catégorie de matériaux assez frequentes dans les découvertes archéologique. Il s'agit de petits objets de poterie d'une forme conique ou pyramidale, la plupart prévus dans la partie supérieure avec une perforation. Ces objets ont été considérés des poids pour les machines à tisser ou pour les filets à pêche. Pourtant on a constaté leurs apparition frequente au

tour des foyers, avec des traces de calcination secondaire. En dépit de la diversité des hypothèses, leur fonction reste encore incerte.

L'auteur suppose que ces objets ont été utilisés pour réchauffer de l'eau. Cette hypothèse a comme fondements des analogies ethnographiques et des expériences pratiques. Les objets étaient réchauffés dans le foyer et puis on les fait plonger dans les récipients pour réchauffer le liquide.

Pl. 1 Greutăți de vatră găsite la: 1-6 – Ziridava, după I. H. Crișan (fără scară);

7-9 – Tápioszele (Ungaria), după M. Hellebrandt

APA, ELEMENT AL „GEOGRAFIEI SACRE” ÎN SPAȚIUL GETO-DACIC

Paul Pupeză

Religia este un domeniu al vieții umane alcătuit mai mult din abstracțiuni decât din elemente concrete. Un studiu privind orice segment din acest domeniu este condamnat astfel să aducă în discuție mai multe obscurități decât clarități iar rezultatul este pe măsură. Aceasta pentru că, în cazul de față, punerea unor întrebări generează mai puține răspunsuri și mai multe întrebări. De fapt o aserțiune care începe cu o întrebare are toate șansele să se sfârșească cu o alta...

Studiul de față trebuie să înceapă și el cu o întrebare. Este întrebarea preferată a lui Socrates: „Asta ce este?”. Adică, în cazul de față, mai bine formulat: „Ce este asta <<geografie sacră>>?”. Deși mulți interlocutori ai lui Socrates au sfârșit prin a se înerva în fața mult repetatei sale întrebări noi trebuie să facem (calmi!) unele precizări.

„Geografia sacră”, așa cum o arată și numele, este un aspect al sacralului care cuprinde un segment aparte de locuri de cult. Privind religia și sacralul, în lumea antică, din perspectiva locurilor de cult, observăm că ele n-au însemnat doar templul. Acesta nu a fost singura „casă a divinității” și nici singurul loc unde divinitatea își manifestă prezența. Nu se poate pune egalitate între religie și templu, ultimul fiind doar un aspect apărut cândva în evoluția vieții religioase. Dar când templul nu exista unde se desfășura cultul? Noi credem că răspunsul se află în natură și că divinul s-a manifestat mai întâi aici. Primele sale „case” s-ar fi aflat tot în natură. Munții, peșterile, apele, pădurile sunt forme de relief ce vor primi apelativul de „sacre” chiar din acest motiv. De această „geografie” vrem noi să vorbim în lucrarea de față, mai ales despre un anumit aspect al ei: apa.

La Sarmizegetusa Regia prin „zona sacră” trecea în antichitate un pârâu (ce continuă să curgă și astăzi). A existat vreo legătură între aceste două?

Apa a avut în antichitate un rol deosebit de important în cult. Mai mult ea a fost chiar și divinizată. În lumea greacă acest proces de divinizare a apei este vizibil încă din opera homerică unde apele sunt deja semipersonalizate (există un râu în apropierea Troiei, Skamandros, ce avea un preot). Pe marginea a numeroase râuri din poemele homerice se aflau altare unde apelor li se oficiau

sacrificii și le erau închinat diferite culte¹. Procesul de divinizare al apelor va fi îndelungat. Pe friza templului lui Zeus la Olympia fluviile care trec prin apropiere vor fi reprezentate antropomorfic², este unul dintre primele asemenea reprezentări.

Folosită în cult apa are numeroase semnificații, cea mai importantă fiind probabil cea de element purificator³. Utilizarea apei în sanctuarele apolloniene are o legătură cu oracolul și profeția⁴, prezența ei în templele dedicate lui Asklepios poate fi pusă în legătură cu procesul curativ⁵, mai ales când este vorba de ape termale ce au un cult special⁶. În sanctuarul Herei, sau Artemisei, apa poate fi pusă în legătură cu femeia⁷ iar în cultul lui Demeter cu misterele⁸. Apa nu lipsește nici din cultele funerare sau heroice⁹. Îmbăierea și fertilitatea sunt de multe ori într-o strânsă legătură¹⁰. Apa apare în numeroase legende privind originea unor populații sau așezări¹¹. Aceste numeroase exemple vin mai ales din spațiul grec, romanii însă au acordat și ei o aceeași importanță apelor. Numeroasele sărbători „ale apelor” (*Neptunalia*, *Fortunalia*, *Lucaria*, *Furrinalia*) demonstrează acest lucru¹².

Situația nu este diferită în lumea „barbară”. Celți au considerat apa ca un obiect sacru fiind văzută ca element dător de viață, purificator sau curativ. I-au venerat însă și partea „întunecată”, ca element distructiv, pus în legătură cu moartea și „lumea de dincolo”, legende celtice sunt o dovadă în acest sens¹³. Exemplele ce ar putea fi amintite sunt numeroase. Cel mai celebru ar fi cel al așezării care dă numele întregii epoci, La Tène, în Elveția, unde s-au descoperit depuneri rituale în apele din apropiere. Sena s-a bucurat de o atenție culturală deosebită în lumea celtică. A fost chiar și venerată ca *Dea Sequana*, la o cotitură a sa s-au găsit vase ce conțineau peste 800 de monede care îi erau

¹ L. R. Farnell, *The Cults of Greek States*, New York, 1977, vol. I, p. 421.

² P. E. Aries, *L'arte della Grecia*, Torino, 1997, p. 297.

³ S. Guetel Cole, în *Early Greek Cult Practice*, Stockholm, 1988, p. 161.

⁴ Idem, *op. cit.*, p. 162.

⁵ Idem, *op. cit.*, p. 163.

⁶ La Lipari, în Italia, se află amenajată o sursă termală celebră în toată antichitatea (Diodor din Sicilia, V, 9, 10). Peste izvor s-a construit la un moment dat un tumul, relația acestuia cu apa nu se știe în ce cadru s-a integrat (J. J. Jouanna, în *L'eau, la sante et la maladie dans le monde grec*, Paris, 1994, p. 168-176).

⁷ S. Guetel Cole, *op. cit.*, p. 164; Y. Morizot, în *L'eau, la-sante et la maladie dans le monde grec*, Paris, 1994, p. 200-214.

⁸ A. Steiner, în *Hesperia*, 61, 1992, p. 385-399; S. Guetel Cole, *op. cit.*, p. 170.

⁹ Ch. Kaufman Williams, în *Hesperia*, 50, 1981, p. 410-421.

¹⁰ R. B. Onians, *The Origins of the European Thoughts. About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time and Fate*, Cambridge, 1997, p. 229-230.

¹¹ E. Dench, în *Gender & Ethnicity in Ancient Italy*, London, 1997, p.44-46; G. Dumézil, *Mit și epopee*, București, 1993.

¹² G. Dumézil, *Fetes romaines d'ete et d'automne*, Paris, 1970, p. 25-53.

¹³ M. Green, în *Celtica Helsingiensis*, Helsinki, 1996, p. 27.

dedicate¹⁴. La izvorul fluviului se afla chiar și un sanctuar, dintre descoperirile cele mai remarcabile amintim doar statuetele de lemn sau inscripțiile (dovada că locul era consacrat fluviului)¹⁵. În Britania Tamisa s-a bucurat de o atenție asemănătoare.

Asemenea sanctuare dedicate apelor sunt destul de numeroase în spațiul celtic. De o mare reputație se bucura cel de la Verneuil-sur-Avre, în Franța, unde depozitele rituale descoperite conțin monede ale mai multor triburi celtice (boi, biturigi, catalauni, sequani sau heduli)¹⁶. Importantă nu era mărimea apelor, ci încărcătura lor mitologică.

Uneori apele fac parte dintr-o amenajare de cult mai complexă (în care nu doar ele sunt elementul central). La Glanique, în Franța, este un asemenea loc de cult, ce conține și un izvor, amenajat pe mai multe terase, și care funcționează din Hallstatt până în epoca romană¹⁷. Dintre obiectele de cult descoperite merită amintită o masă rotundă pentru ofrande, înconjurată de un canal de scurgere. Tot acolo s-au găsit și o serie de pilaștrii cu o nișă în partea superioară în care se așezau craniile umane (în alte cazuri din lumea celtică aceste nișe erau chiar în altar săpate)¹⁸. De cele mai multe ori asemenea sanctuare sunt puse în legătură cu culte oraculare¹⁹.

Apa la celti a fost venerată și datorită trăsăturilor sale curative și purificatoare. Un asemenea sanctuar este cel de la Bath, din Marea Britanie. Acesta se afla sub protecția zeiței Sulis și va continua să funcționeze și în epocă romană²⁰. Aceiași funcție o au și apele termale. Protecția lor se pare că este un atribut al divinităților masculine conform numeroaselor dedicații din apropierea lor (pentru *Apollo Granus*, *Arausio*, *Icanunus*, *Lugovius*)²¹. Există însă și protectori feminini, mai ales nimfele (*Nimphae Griselecinae*, *Nimphae Percernae*, *Nimphae Niskae*)²². La Duchov, în Rep. Cehă, s-au găsit peste 2000 de obiecte de bronz (fibule, brățări) într-un vas, tot din bronz, depuse într-un izvor termal. Datarea coboară până în secolul II a. Chr. fiind una pe termen scurt, probabil depunerea s-a datorat unui singur eveniment²³.

Nu doar izvoarele sunt locuri de cult. Strabon menționează un „lac sacru”, lângă Toulouse, în care erau depuse chiar și obiecte de aur și argint fără ca

¹⁴ J. de Vries, *La religions des celts*, Paris, 1963, p. 124.

¹⁵ S. Deyts, *Ex-voto du sanctuar des sources de la Seine*, Paris, 1966, p. 76.

¹⁶ J. de Vries, *op. cit.*, p. 123.

¹⁷ H. Rolland, în *Hommages a A. Grenier*, Bruxelles, 1962, vol. II, p. 1340.

¹⁸ Idem, *op. cit.*, p. 1342.

¹⁹ F. Benoit, *Le symbolisme dans les sanctuaires de la Gaule*, Bruxelles, 1970, p. 67-72.

²⁰ B. Cunliffe, *The Temples of Sulis. II. The Finds from the Sacred Spring*, Oxford, 1988, p. 134-211.

²¹ J. de Vries, *op. cit.*, p. 123.

²² Idem, *op. cit.*, p. 124.

²³ V. Kruta, *Les celts. Histoire et dictionnaire des origines a la romanisation et au christianisme*, Paris, 2000, s. v. Duchov.

sacralitatea lacului să fie profanată²⁴. Pe lângă exemplul amintit de la La Tène îl mai menționăm și pe cel de la Novan Fort, în Irlanda de Nord. Aici, în capitala legendarului regat al Ulsterului, un complex de cult conținea și un lac, unde s-au descoperit patru cranii umane plus patru trompete de bronz ornate. Datarea artefactelor este făcută în jurul secolului I a. Chr., probabil în legătură cu un edificiu circular aflat în apropiere²⁵.

În restul lumii „barbare” exemplele privind importanța apei în cult sunt mai puține. La germanici trebuie ca ea să fi ocupat un loc important, *Yggdrasil*, copacul centru al lumii, își trăgea seva dintr-un izvor sacru subteran în care era ascuns destinul²⁶. De fapt un rol important a jucat la toate populațiile indo-europene²⁷.

Credem că sunt destule analogii pentru a vedea în izvorul care trece prin zona sacră de la Sarmizegetusa Regia un „izvor sacru” (ar fi fost poate suficient doar exemplul de la Glanique pentru a arata acest lucru). Poate, ca un element suplimentar, ar trebui să amintim că, acest izvor, conține o bogată concentrație de argint... Nu ar fi singura dovadă a unor culte ce țin de sacralitatea apelor la geto-daci. *Deusara* este un hidronim ce ar pleda pentru acest lucru. Analogii avem în spațiul celtic, cu dedicații pentru „apa sacră” în general: *Deba*, *Diva*, *Deva*, *Dee*, *Devre*²⁸. În același context ar putea fi introdus și cazul *Germisarei*, hidronimul fiind de origine geto-dacică²⁹. Dovezile ne provin mai ales din epocă romană, mai ales prezența printre dedicanți a unui Decebalus³⁰. Cu atât mai puțin știm despre celălalt sit cu ape termale, de la Băile Herculane, unde de asemenea s-a găsit și material geto-dacic³¹. Studiarea hidronimiei geto-dacice ar putea aduce la iveală elemente noi³². Dacă a existat un asemenea cult al apelor termale nu știm însă în ce a constatat el, analogiile din alte spații ne oferă totuși o imagine probabilă.

Izvoarele antice ne spun foarte puțin despre asemenea culte. De amintit aici menționarea „gurii sacre” a Istrului de către Strabon³³ sau a faptului că „înainte de a lupta dacii beau apă din Istru ca dintr-un vin sfânt”³⁴. Băutul dintr-o apă sacră are o varietate de simboluri, de cele mai multe ori simbolistica lui este

²⁴ Strabon, *Geografia*, VI, 7.

²⁵ V. Kruta, *op. cit.*, s. v. *Novan Fort*.

²⁶ M. Eliade, *Istoria ideilor și a credințelor religioase*, Chișinău, 1992, vol. II, p. 155.

²⁷ Ch. Puech, *Storia delle religioni*, Roma, 1984, p. 147-159.

²⁸ J. de Vries, *op. cit.*, p. 124.

²⁹ *Enciclopedia arheologiei și a istoriei vechi a României*, București, 1996, s. v. *Germisara*.

³⁰ I. Piso, A. Rusu, în *RMI*, 1, 1993, p. 23-32.

³¹ *Enciclopedia arheologiei și a istoriei vechi a României*, București, 1996, s. v. *Băile Herculane*.

³² A. Părvulescu, în *Thracians and Myceneans*, Koln, 1989, p. 290-294. Studiul de față nu se ocupă de hidronimia sacră dar deschide un drum de urmat în această direcție.

³³ Strabon, *Geografia*, VII, 51.

³⁴ Comentariile gramaticului Servius la Vergiliu, *Georgicele*, II, 497.

legată de fertilitate³⁵. Nu cunoaștem vreun exemplu care să relaționeze acest gest de război. Ceva asemănător știm despre Darius (poate și Xerxes) care în toate campaniile, indiferent cât de departe a ajuns, a băut apa doar dintr-un izvor sacru de la Susa³⁶. Este singurul exemplu de care dispunem.

Dovezile arheologice ale unor asemenea practici nu sunt nici ele foarte multe. Un posibil exemplu de depuneri de ofrande lângă ape provine din apropierea unui lac, de la Conțești (jud. Argeș)³⁷. Aici, pe o platformă ovală de cenușă, s-au descoperit oase calcinate și fragmente ceramice mai ales, dar și obiecte din fier (fibule), sticlă sau chiar o monedă (drahmă de argint Dyrrachium). Datarea sitului este în sec. II-I a. Chr.³⁸. Atribuirea practicilor culturale desfășurate în acest loc unor ritualuri legate de apa lacului nu poate fi însă foarte sigură în lipsa altor dovezi.

În legătură cu un cult al apelor poate fi pus însă cu siguranță puțul votiv descoperit la Ciolănești din Deal (jud. Teleorman)³⁹ în care s-au descoperit numeroase vase depuse ritual. Alte asemenea puțuri votive ar putea fi cele descoperite la Brad⁴⁰, Ghermănești⁴¹ sau Străulești⁴², dar fără a avea certitudinea primului sit menționat. Toate aceste exemple ar putea fi legate de culte închinare apelor subterane, la Roma acestora le era dedicată o sărbătoare, *Furrinalia*⁴³.

Exemplele din spațiu geto-dacic nu sunt la fel de spectaculoase ca cele din spațiul greco-roman sau celtic dar sunt suficiente pentru a demonstra că apa a jucat un rol important și în cadrul religiei geto-dacice.

³⁵ R. B. Onians, *op. cit.*, p. 230.

³⁶ Herodot, *Istori*, I, 188. Un alt eveniment interesant, persan, în legătură cu apa este celebra „bătaie” dată apelor Hellespontului de către Xerxes după ce o furtună i-a distrus podul construit! (M. Rocchi, în *Paternitas. Studi in onore di A. Brelich*, Roma, 1980, p. 417-429).

³⁷ A. Vulpe, E. Popescu, în *Thraco-Dacica*, 1, 1976, p. 221.

³⁸ Idem, *op. cit.*, p. 222-224.

³⁹ M. Petrescu-Dîmbovița, S. Sanie, în *Arheologia Moldovei*, VII, 1972, p. 241-258; M. Petrescu-Dîmbovița, în *Memoriam C. Daicoviciu*, Cluj-Napoca, 1974, p. 285-299.

⁴⁰ V. Ursachi, *Zargidava: Cetatea dacică de la Brad*, București, 1995.

⁴¹ V. Palade, în *SCIVA*, 29, 3, 1978, p. 407-402.

⁴² M. Constantinescu, în *SCIVA*, 31, 1, 1980, p. 149-151.

⁴³ G. Dumezil, *op. cit.*, p. 49-52.

LEGISLAȚIA ROMÂNĂ A FALSULUI MONETAR ÎNȚRE TEORIE ȘI PRACTICĂ: CAZUL DACIEI ROMANE

Cristian Găzdac, Ágnes Alföldy-Găzdac

În timpul campaniei arheologice din anul 1998 de la situl „Partoș” din Alba Iulia, s-a găsit o monedă romană de un interes aparte¹.

Pe aversul monedei este reprezentat spre dreapta bustul drapat și cuirasat al împăratului Gordian III. Pe cap poartă coroana radială. Legenda aversului este: *IMP [caes] M ANT GORDIANVS AVG*. Pe revers este reprezentată Aequitas, stând frontal, capul întors spre stânga, ține balanța și cornul abundenței. Legenda reversului este parțial distrusă dar încă poate fi întregită: *AE[quit]A[s/ t̃i] [p]V[b]LIC[a/ae]* (vezi planșa, nr. 1).

Dacă aversul monedei este unul obișnuit - aparține celei de a treia serii monetare din Roma -, reversul reprezintă un nou tip. Până acum imaginea reversului nu a fost întâlnită cu o asemenea legendă pe monedele sau medalioanele romane. Aequitas² este o reprezentare obișnuită atât pentru monedele de toate metalele emise în timpul domniei lui Gordian III³, cât și pentru emisiunile monetare de dinaintea și după această domnie⁴. Această reprezentare este întotdeauna însoțită de una din următoarele legende: *AEQVIT AVG TR P COS II*, *AEQVITAS AVG TR P COS II*, *AEQVITAS P P*, *AEQVITAS II*, *AEQVITAS AVG*, *AEQVITAS AVGG*, *AEQVITATI AVG(G)*⁵. În același timp, legenda reversului acestei monede (*AEQVITAS PVBLICA*) este caracteristică mai ales pe monedele emise pentru împărăteșele din timpul domniilor lui Elagabalus și Severus Alexander. Ea mai apare rar la împărații mai

¹ Moneda are nr. inventar de șantier 177/1998. Mulțumim colegilor și prietenilor Cristian Roman și Karoly Török de la Muzeul Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca pentru ajutorul oferit în procesarea digitală a fotografiei acestei monede. De asemenea mulțumim prietenului și colegului Alan Deam (Universitatea Oxford) cu care am purtat discuții foarte utile despre acest subiect.

² Trebuie menționat că începând cu domnia lui Nerva, lancea (*pertica*) ținută până atunci de Aequitas a fost înlocuită cu cornul abundenței, astfel că Aequitas a căpătat aceleași atribute ca și Moneta. Singura cale de a identifica cele două personificări este legenda, vezi F. Gnechchi, *The Coin Types of Imperial Rome*, Londra, 1908, p. 37.

³ RIC IV.2, p. 19 sqq.

⁴ Vezi volumele din RIC, începând cu domnia lui Nerva.

⁵ *Ibidem*.

târzii, cum sunt Filip I și Gallienus⁶, precum și la prinții moștenitori Caracalla și Geta în timpul domniei lui Septimius Severus (*AEQVITATI PVBLICAE*)⁷. Nici o monedă sau medalion cu această legendă nu s-a găsit până acum pentru domnia lui Gordian III. Totodată, imaginea care însoțește această legendă este întotdeauna aceeași, atât pe monede cât și pe medalioane: cele trei personificări *Moneta*, stând stânga, fiecare ține o balanță și un corn al abundenței, iar la picioare, grămezi de metal sau monede⁸.

O altă caracteristică specifică acestei monede este stilul ei de fabricare. Reprezentările de pe ambele părți sunt primare. Forma literelor este neuniformă ca și dispunerea lor în câmpul monedei, mai ales în cazul reversului.

Mai mult, după restaurare, moneda s-a dovedit a fi una suberată cu o subțire foiță de argint care acoperea un miez de cupru⁹.

Pe baza acestor argumente, se poate considera că această piesă reprezintă o copie primitivă suberată a unui *antoninianus*, dacă nu cumva este un rebut al unei serii monetare (vezi planșa, nr. 1).

Datorită statutului de copie antică, datarea reprezintă doar un *terminus post quem*, elementul de datare fiind aversul al cărui original a fost emis la Roma în 240 p. Chr. Contextul arheologic în care această piesă a fost descoperită nu oferă pentru moment mai mult informații despre data la care moneda a fost pierdută. O altă monedă, care a fost găsită în același context arheologic, este un denar suberat, reprezentându-l pe avers pe Septimius Severus¹⁰.

Studiul acestei monedei constituie o bună ocazie de extindere a cercetării copiilor monetare romane la scara întregii provincii Dacia.

⁶ Pentru legenda *Aequitas publica* pe monedele împărăteselor din timpul domniilor lui Elagabal și Severus Alexander vezi RIC IV.2, p. 45, nr. 209, p. 58, nr. 378 (Iulia Paula); p. 59, nr. 388. (Aquila Severa); p. 61, nr. 409 (Iulia Maesa); p. 97, nr. 328 (Iulia Mamaea). Pentru împărat vezi RIC IV.2, p. 56, nr. 344 (Elagabal) și RIC V.1, p. 130, nr. 1.

⁷ RIC IV.1, p. 229, nr. 114 (Caracalla); p. 319, nr. 39 (Geta).

⁸ Pentru monede vezi RIC IV.1, 2, 3, tipul *Aequitas publica*. Pentru medalioane vezi W. Fröhner, *Les médailles de l'empire Romain depuis le regne d'Auguste jusqu'à Priscus Attale*, Paris, 1878, p. 159 (Iulia Domna); p. 162 (Geta); p. 166 (Iulia Soaemias); p. 174 (Iulia Mamaea); F. Gnecci, *I medaglioni Romani*. Vol. I. Oro et argento, Milano, 1912, p. 6 și pl. 2, nr. 6 (Gallienus - aur); p. 45 sqq; pl. 22, nr. 3, 5, 7, 8; pl. 23, nr. 6, 7 (Iulia Domna, Caracalla, Geta, Iulia Paula, Iulia Soaemias, Iulia Mamaea - argint); RIC V.1, p. 109 sq, pentru medalioanele de argint pentru Salonina.

⁹ Dorim să mulțumim D-nei Doina Boroș de la Laboratorul de Restaurare și Conservare al Muzeului Național de Istorie a Transilvaniei din Cluj-Napoca care ne-a ajutat la restaurarea și conservarea acestei monede.

¹⁰ C. Găzdac, *The coin finds from the archaeological excavations in Partos 1998-2001* (sub tipar).

Au fost sau nu aceste monede-copii privite ca falsuri de către contemporani conform legislației romane?

Prima lege referitoare la falsificarea monedei despre care avem informații este *edictum cum poena et iudicio* a lui Marius Gratidianus în jurul anului 84 a. Chr.¹¹ Conform opiniei lui Grierson această lege nu a supraviețuit „întoarcerii lui Sulla și execuției pretorului”¹². Baza legislației romane referitoare la falsul monetar, este în opnia aceluiași autor o parte din legea lui Sull, *lex Cornelia de falsis* (circa 81 a. Chr.)¹³, cunoscută și ca *Lex Cornelia testamentaria nummaria*¹⁴. Textul original s-a pierdut, dar unele părți s-au păstrat la alți autori antici, cum ar fi rezumatul citat de Ulpian în *Digestae*: „*Lege Cornelia cavetur, ut, qui in aurum vitii quid addiderit, qui argenteos nummos adulterinos flaverit, falsi crimine teneri. Eadem poena adficitur etiam is qui, cum prohibere tale quid posset, non prohibuit*”¹⁵. Se poate observa că falsificarea și participarea la falsificarea monedei de argint era considerată crimă. În același timp, cumpărarea sau vânzarea monedelor de cositor sau plumb, care erau prezentate ca fiind de argint era de asemenea interzisă. Nu se fac nici un fel de precizări în ceea ce privește moneda de aur, întrucât în afara situațiilor de urgență, nici o altă emisiune monetară de aur nu a fost emisă la Roma pe durata Republicii. În afara Romei, o cantitate destul de mare de monedă de aur a fost emisă de către comandanții militari datorită drepturilor conferite de *imperium*¹⁶. În cazul acestei legi, referirile la aur se fac în contextul controlului calității acestui metal folosit de către aurari¹⁷.

Pedepsele pentru falsificarea monedei de argint sunt descrise în *Institutiones*¹⁸ și prevăd pedeapsa cu moartea pentru sclavi și exilul pentru oamenii liberi: „...*Legis poena in servos ultimum supplicium est, quod et in lege de sicariis et veneficis servatur, liberos vero deportatio*”¹⁹.

Se poate observa că în conformitate cu prevederile acestei legi, falsificarea era considerată o formă de fraudă și nu o ofensă adusă statului. Această situație s-a schimbat puternic în timpul Principatului.

Sursele care oferă informații despre conținutul legii *Cornelia de falsis*, pentru perioada Principatului sunt răspunsuri ale împăraților către unii guvernatori de provincie pe baza codurilor de legi existente cum sunt *Libri ad*

¹¹ T. Mommsen, *Histoire de la monnaie romaine*, II, Paris, 1870, p. 82 sqq.

¹² P. Grierson, *The Roman Law of Counterfeiting, Essays in Roman Coinage presented to Harold Mattingly*, Oxford, 1956, p. 242, n. 1.

¹³ *Ibidem*, p. 242.

¹⁴ Cicero, *In Verrem*, II, I, 42; P. Grierson, *op. cit.*, p. 242, n. 2.

¹⁵ *Digeste* 48.10. 9.

¹⁶ P. Grierson, *op. cit.*, p. 242, n. 4.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Datorită datării mai târzii a codurilor de legi *Institutiones*, Grierson a exprimat unele îndoieli asupra acurateții acestei surse în ceea ce privește pedepsele prevăzute în versiunea originală a *lex Cornelia de falsis*, vezi *ibidem*, p. 242, n. 3.

¹⁹ *Institutiones* 4, 18, 7-8.

edictum provinciale a lui Gaius, *Libri de officio proconsulis* a lui Ulpian și *Sententiae*-le lui Paulus. Cea mai detaliată sursă din punctul de vedere al studiului de față sunt *Sententiae*-le lui Paulus. Datând din secolul III p. Chr., textul reflectă practicile din timpul dinastiei Antoninilor²⁰: „*Lege Cornelia [...] qui nummos aureos argenteos adultaverit, lavaverit, conflaverit, raserit, corruperit, vitiaverit, vultuque principum signatam monetam, praeter adulterinam, reprobaverit: honestiores quidem in insulam deportantur, humiliores autem aut in metallum dantur aut in crucem tolluntur; servi autem postve manumissi capite puniuntur*”²¹.

Legea a fost modificată în așa fel încât să acopere atât moneda de argint cât și cea de aur. Termenii ce constituiau abuz asupra monedei de aur și de argint sunt redați detaliat: falsificare, spălare, topire, placare, deteriorare. Pedepsele sunt relaționate de statutul social a celor găsiți vinovați de contrafacerea monedei. În cazul contrafacerii monedei de argint, pedeapsa era exilul pentru *honestiores*, munca în mine sau crucificarea pentru *humiliores* și pedeapsa capitală pentru sclavi. Pentru cei vinovați de contrafacerea monedei de aur, pedepsele erau și mai severe. Oamenii liberi erau aruncați în amfiteatre la animale, iar sclavii torturați până la moarte: „*Quicumque nummos aureos partim raserint, partim tinxerint vel finxerint: si quidem liberi sunt, ad bestias dari, si servi, summo supplicio adfici debent*”²².

Lipsa unei legislații împotriva contrafacerii monedei de bronz a fost explicată de către Grierson ca urmare a faptului ca emisiunile monetare de bronz ale statului „nu țineau de competența imperială, ci senatorială”²³. După cum demonstrează același autor, legile lui Tacitus (275-276 d. Chr.) referitoare la alterarea compoziției metalelor și legea Iulia despre falsificare se referă la meșteșugari în general și tezaurul public și nu la monedă și contrafacerea ei²⁴.

Argumentul cum că moneda de aur și cea de argint au fost văzute ca fiind „banii imperiali” pare să fie reflectat de un paragraf din *Sententiae*, în care refuzul de a accepta monede de aur sau argint care aveau pe avers portretul imperial era considerat ofensă adusă statului. Această prevedere este confirmată de un pasaj din *Comentarii de Epicteti Disputationibus* a lui Arrian, în care bancherii și vânzătorii nu au legal dreptul să refuze *Caesaris moneta*²⁵. În fapt, modele de aur și argint erau tratate ca obiecte sacrosancte ce îl reprezentau pe împărat²⁶. Dacă îi dăm crezare lui Suetonius, în timpul domniei lui Tiberius era considerată trădare „*nummo vel annulo effigiem [Augusti] impressam latrinae vel*

²⁰ P. Grierson, *op. cit.*, p. 243.

²¹ Paul, *Sententiae*, 5. 25. 1.

²² *Digeste* 48. 10. 8.

²³ P. Grierson, *op. cit.*, p. 245.

²⁴ *Ibidem*, p. 244, n. 4.

²⁵ Arrianus, *Comentarii de Epicteti Disputationibus*, III, 3. 3 *apud, ibidem*, p. 243, n. 3.

²⁶ P. Grierson, *op. cit.*, p. 245.

*lupanari intulisse*²⁷. Această prevedere era încă activă sub Caracalla când un tânăr cavaler a fost prins într-un bordel cu o monedă având portretul imperial. Pentru acest fapt el a fost trimis la închisoare, așteptând să fie executat²⁸.

Legislația romană a falsului monetar a cunoscut alte modificări în timpul și după domnia lui Constantin I, dar această secvență cronologică depășește cadrul temporal al acestui studiu.

La prima vedere, legislația romană pare să fie foarte strictă în ceea ce privește contrafacerea monedei de aur și a celei de argint.

Cât de mult a fost respectată această legislație în Dacia romană?

Recentele analize ale materialului numismatic din diferite situri ale acestei provincii atestă o frecvență mare a imitațiilor și copiilor monetare antice: monede hibride, „barbarizate”, suberate și turnate²⁹.

În ceea ce privește aurul, nici o monedă alterată nu se cunoaște până la acest moment pentru Dacia. De altfel, aceasta este o trăsătură generală la scara întregului Imperiu Roman. Situația se poate explica prin faptul că pe lângă severele pedepse prevăzute de lege, moneda de aur nu era folosită cu regularitate în tranzacțiile zilnice ca în cazul celei de argint³⁰.

Pentru acest studiu s-au luat în considerare doar acele monede de argint alterate care poartă portretele imperiale începând cu Traian. Nu există nici o certitudine că monede similare care reprezintă împărași mai timpurii au fost toate bătute după transformarea Daciei în provincie romană în anul 106 p. Chr.

Cele mai cunoscute imitații monetare antice sunt monedele suberate. În ceea ce privește descoperirile monetare izolate din orașele Daciei romane, la *Ulpia Traiana Sarmizegetusa* denarii suberați reprezintă 17,3% din totalul de descoperiri a acestui nominal din această așezare. În cazul antoninianului, 7,1% dintre asemenea piese găsite în acest sit sunt suberate (vezi tabelele).

La *Apulum*, 6,8% dintre denarii descoperiți sunt suberați. Trebuie menționat că procentajul lor ar putea fi mai mare datorită confuziei făcute de-a lungul timpului când asemenea piese au fost interpretate ca fiind originale (vezi

²⁷ Suetonius, *Tiberius*, 58; *Ibidem*, p. 246.

²⁸ Dio Cassius, 78, 16, 5. Dorim să mulțumim Dr. Oliver Hekster (Universitatea Oxford) care ne-a semnalat această trimitere bibliografică.

²⁹ C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia in the period from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*, DPhil thesis, University of Oxford (2001), manuscris.

³⁰ Informație personală Dr. Cathy King (Universitatea Oxford).

tabelele). Săpăturile arheologice de la situl din Partoș, Alba Iulia, au demonstrat că 45,4% dintre monedele de argint găsite sunt denari suberați³¹.

La *Potaissa*, 4,8% dintre denari și 2,7% dintre antoninieni sunt suberați³² (vezi tabelele).

La *Drobeta*, 29,1% dintre denari sunt suberați. Trebuie specificat în acest caz că toate piesele suberate au fost găsite pe teritoriul castrului auxiliar unde reprezintă 63,6% din totalul descoperirilor acestui nominal (vezi tabelele).

La *Napoca*, *Tibiscum* și *Dierna*, denarii suberați reprezintă 20%, 21,6%, respectiv 11,1% din totalul descoperirilor monetare din aceste situri. Datorită stadiului cercetărilor arheologice și a publicării materialului numismatic, rezultatele obținute pentru aceste așezări urbane trebuie privite ca fiind provizorii (vezi tabelele).

Monede suberate au fost de asemenea găsite și în cele mai complet cercetate și publicate castru auxiliare din Dacia: la Buciumi: 22,6% dintre denari sunt suberați; la Romita, 11,5% dintre denari și 1 antoninian din 3 găsiți este suberat; la Ilișua, 56,4% dintre denari și 3 din 9 antoninieni sunt suberați; la Gherla, 9,2% dintre denari și 1 antoninian din 11 găsiți sunt suberați; la Mehadia, 12,1% dintre denari sunt suberați (vezi tabelele).

Numărul siturilor rurale din Dacia romană care să prezinte un material cât mai complet publicat este mult mai mic decât în cazul castru auxiliare. Din acest punct de vedere doar două situri au putut fi luate în calcul pentru acest studiu. La Micăsasa și Orlea, 28,4% respectiv 37,7% dintre denari sunt suberați. De asemenea, la Orlea, 2 din 21 antoninieni sunt suberați (vezi tabelele).

La prima vedere, se pare că imitațiile de denari au o mare incidență în zona rurală dar trebuie subliniat faptul că aceste două situri, discutate aici, trebuie privite ca așezări cu anumite particularități. Micăsasa a fost un centru ceramic bine dezvoltat, în timp ce Orlea o așezare importantă probabil datorită unui pod peste Dunăre³³ precum și plasării în imediata apropiere a așezării

³¹ C. Găzdac, The coin finds from the archaeological excavations in Partoș 1998-2001 (sub tipar). Monedele de la situl Partoș, fiind inedite, nu au fost luate în calculul general pentru situl roman Apulum.

³² La *Potaissa* multe dintre monedele găsite pe teritoriul orașului roman și a castrului de legiune au făcut parte din colecțiile lui Téglaș și Kemény. Se poate presupune că proprietarii acestor colecții au preferat să colecționeze doar piese „frumoase” de argint, încercând să evite achiziționarea celor suberate. Pentru colecțiile particulare din *Potaissa* vezi A. Hopârtean, I. Winkler, *Moneda antică la Potaissa*, Cluj, 1973, p. 27 sqq (Kemény), p. 43 sqq (Téglaș).

³³ D. Tudor, *Podurile romané de la Dunărea de Jos*, București, 1971, p. 17 sqq; trebuie specificat aici că acest pod care a fost construit probabil pentru expediția lui Cornelius Fuscus în Dacia (87 p. Chr.) (p. 28), a putut fi reconstruit și folosit de romani pe durata provinciei, mai ales că în afară de podurile de la *Dierna* și *Drobeta* nu mai erau alte legături între Dacia și Moesia. Totodată, acest pod de la Orlea ar fi fost cea mai bună legătură între Moesia Inferior și *limes alutanus*.

cvasi-urbane de la *Sucidava*. De aceea ambele situri trebuie considerate ca unele cu o intensă circulație monetară. Întrucât nu dispunem de date relevante referitoare la celelalte situri rurale din Dacia, este dificil de precizat dacă acest procentaj ridicat de monedă suberată de la cele două situri reprezintă un model general pentru zona rurală a provinciei sau este o urmare a particularităților acestor două așezări.

Am lăsat la urmă situl *Porolissum* datorită rezultatelor relevate de acest complex arheologic. La *Porolissum*, 29,5% dintre denari și 20% dintre antoninieni sunt suberați. Ca și în cazul sitului *Apulum* și la *Porolissum* unele zone ale sitului au produs o mai mare cantitate de monede suberate decât altele (vezi tabelele).

În cazul clădirii vămii (*statio portorii*) 63,04% dintre denarii găsiți sunt copii antice, în special piese suberate (23) și 6 denarii de billon³⁴. Acest procentaj mare de copii a fost ipotetic explicat de către unii autori ca rezultat al folosirii acestor piese la plata taxelor vamale³⁵. Datorită atât cantității mari dar și a calității acestor monede, s-a sugerat ipoteza că piesele au putut trece ca fiind originale, cel puțin pentru o perioadă³⁶. Totodată, se poate lua în calcul și faptul că numărul mare de astfel de copii găsite aici să reflecte tocmai eliminarea monedelor fără valoare. Este binecunoscut faptul că venitul produs de taxele vamale era considerat în Imperiul Roman ca una dintre sursele cele mai importante pentru trezorerie³⁷. Unii autori chiar au sugerat că ponderea venitului vamal era cel puțin egală dacă nu superioară cu *tributa* și *stipendia* date de provincii și unul dintre cele mai importante printre *vectigalia*³⁸. În această situație, se pune întrebarea dacă totuși această cantitate mare de copii nu este rezultatul unei retrageri deliberate de bani din circulație de către angajații vămii pentru a evita ca asemenea piese să intre în *aerarium*? Din păcate, singura informație scrisă despre o persoană care se ocupa cu verificarea calității și cantității de monedă transportată de către negustori provine doar din anul 356 p. Chr. „*Portos enim litora que divers, quo facilius esse navibus consuevit accessu, et itineris tramites statuimus custodiri per idoneos officials ac praepositos a praesidiis et nonnullis praeditis dignitate, ut cognita veritate provinciarum rectores obnoxios legibus puniant*”³⁹.

³⁴ N. Gudea, *Porolissum. Un complex daco-roman la marginea de nord a Imperiului Roman. II. Vama romană. Monografie arheologică. Contribuții la cunoașterea sistemului vamal din provinciile dacice*, Zalău, 1997, p. 69.

³⁵ *Ibidem*.

³⁶ *Ibidem*, E. Chirilă, Cîteva date despre circulația monetară la *Porolissum*, *AMP*, 14-15, 1990-1991, p. 169 sqq.

³⁷ RE, *sv. portorium*, DA, *sv. portorium*, R. Cagnat, *Le portorium chez les Romains*, Paris, 1880, p. 162.

³⁸ S. de Laet, *Portorium. Étude sur l'organisation douanière chez les Romains surtout à l'époque du haut-empire*, Brugge, 1949, p. 448.

³⁹ *Cod.Theod.* 9, 23, 1.

În același timp o altă posibilă explicație pentru această cantitate mare de monedă imitată din complexul vamal de la *Porolissum* ar putea fi prezența militară. Analiza materialului numismatic din castrul auxiliar de la *Porolissum* indică faptul că din numărul total de denari descoperiți, 53,08% sunt copii (piese suberate, billon, barbarizate)⁴⁰. Procentajele apropiate ale celor două obiective arheologice ale sitului *Porolissum*, vama și castrul auxiliar, indică faptul că acest număr mare de copii ar putea avea explicații comune: pierderi zilnice sau aruncarea monedelor fără valoare de către personalul militar⁴¹ aflat de serviciu la *statio portorii*⁴².

Până la o mai clară evidență, nici unul dintre factorii enumerați nu poate fi în totalitate exclus ca posibilă explicație pentru această puternică prezență a imitațiilor monetare din clădirea vămii de la *Porolissum*. Mai mult, este plauzibil ca situația de la acest sit să fie rezultatul combinării acestor factori.

La acest stadiu al cercetării, situația generală a descoperirilor monetare de la siturile din Dacia romană indică faptul că 23,6% dintre denarii care poartă pe avers portretele împăraților de la Traian la Maximinus I Trax sunt suberați. În ceea ce privește antoninianul, 6,3% dintre aceste monede, reprezentând împărați din perioada 238-253 p. Chr. sunt suberați.

Este acest procentaj al monedei suberate de argint din Dacia o caracteristică specifică doar acestei provincii sau este un fenomen la scara întregului Imperiu Roman?

O analiză a circulației monetare din provinciile vecine cu Dacia a relevat următoarele rezultate⁴³. Denarii suberați cu portretele împăraților din perioada 98-238 p. Chr. reprezintă 11,8% dintre descoperirile monetare izolate de acest nominal din Pannonia Superior și 7,3% în cazul descoperirilor monetare din Pannonia Inferior. Datorită stadiului cercetării și publicării materialului numismatic rezultatele pot fi considerat semnificative doar pentru provincia Pannonia Superior⁴⁴. În ceea ce privește antoninienii (care poartă portretele împăraților din perioada 238-253 p. Chr.), piesele suberate reprezintă 13,2 % din totalul descoperirilor de acest nominal.

⁴⁰ N. Gudea, *op. cit.*, p. 70.

⁴¹ Pe baza evidenței arheologice s-a sugerat că o *vexilatio* din *cohors V Lingunum* a staționat în clădirea vămii, N. Gudea, *op. cit.*, p. 76.

⁴² Pentru opinii similare vezi *ibidem*, p. 68; E. Chirilă, *op. cit.*, p. 172.

⁴³ C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia in the period from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*, Teză de doctorat, Universitatea Oxford (2001), cap. 4, manuscris.

⁴⁴ În absența unei analize detaliate a acestui nominal, nici un antoninian suberat nu a fost menționat în publicarea materialului numismatic de la diferite situri din Pannonia Inferior. Pentru provinciile Moesia Superior și Inferior cantitatea extrem de mică a materialului publicat a dus la rezultate irelevante. Pentru discuția acestor aspecte vezi C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia in the period from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*, Teză de doctorat, Universitatea Oxford (2001), cap. 4, manuscris.

Cazul pieselor hibride și „barbarizate” poate fi discutat doar la modul general întrucât numărul pieselor de acest gen descoperite în diferite situri din Dacia romană este foarte mic. Pe lângă moneda de la *Apulum* discutată anterior, alte imitații antice de monede de argint au fost identificate în număr relativ mare la *Porolissum*⁴⁵. Numărul real de asemenea piese este cu siguranță mult mai mare dar în mult cazuri analiza numismatică nu s-a făcut cu acuratețe.

Un argument în favoarea ipotezei că numărul imitațiilor antice din Dacia este mult mai mare este descoperirea recentă la *Apulum* a unui tezaur care conține 232 denari cu portretele împăraților de la Vespasian la Elagabal. Toate piesele sunt imitații antice⁴⁶. Cazul nu este singular, tezaure similare s-au mai descoperit pe teritoriul fostului Imperiu Roman la Gurnrad⁴⁷, St. Swithins Lane⁴⁸ (Marea Britanie) și Atena⁴⁹. De asemenea trebuie specificat că numărul tezaurelor care conțin doar imitații este mult mai mare pentru perioada de după 260 p. Chr. (conținut de antoninieni/ radiati) dar până acum asemenea tezaure nu s-au găsit în Dacia⁵⁰.

Referitor la moneda de bronz, legislația romană până în secolul IV p. Chr. pare să nu fi privit ca falsuri piesele de imitație⁵¹. Pentru perioada administrației romane în Dacia (secolele II – III p. Chr.) putem menționa în acest stadiu al cercetării prezența așa-numitelor monede *limesfalsa*. Aceste monede sunt dintr-un bronz de slabă calitate, de obicei mai ușoare decât originalele și sunt executate prin turnare⁵². Unii autori consideră aceste emisiuni ca fiind emisiuni ce au circulat doar local⁵³. Acest tip de monedă apare cel mai adesea cu portretele împăraților de la Augustus la Severus Alexander, dar trebuie ținut seama de faptul că tipurile reprezentate de aceste monede pot fi considerate doar ca *terminus post quem* în ceea ce privește momentul turnării. Până la începutul domniei lui Septimius Severus, acest tip de monedă are o

⁴⁵ *Ibidem*, catalogul descoperirilor monetare izolate din *Dacia* - Porolissum; N. Gudea, *Porolissum, III, Sanctuarul zeului Iupiter Optimus Maximus Dolichenus*, Zalău, 2001 (Monedele - R. Ardevan), catalogul descoperirilor monetare.

⁴⁶ V. Suci, Quelques considérations sur les trésors monétaires de la Dacie romaine, *Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, Alba Iulia, 2000, p. 328.

⁴⁷ R. Bland, Cowell, A forger's hoard from Gumard, Isle of Wight, *Coin Hoards from Roman Britain*, vol. 6 (editori. A. Burnett, R. Bland), Londra, 1986. p. 31 sqq.

⁴⁸ L. Lawrence, On a hoard of plated Roman denarii, *NC*, 5th series, 20, 1940, p. 185 sqq; U. Zwickler et alii, Roman techniques of manufacturing silver-plated coins, *Metal Plating and Patination*, (editori. S. La Niece, P. Craddock), Oxford, 1993, p. 223 sqq.

⁴⁹ M. Caramessini-Oecomnides, On a hoard of plated Roman coins, *ANSMS*, 12, 1966, p. 71 sqq.

⁵⁰ Pentru bibliografia tezaurelor ce conțin în întregime doar imitații de antoninieni vezi C. King, Roman copies, *SFMA*, 10, 1996, p. 247 sqq.

⁵¹ C. King, *op. cit.*, p. 246.

⁵² G. Boon, Light-weight and 'Limesfalsa', *NC*, 1965, p. 161.

⁵³ K. Kränzl, Versuch einer Rekonstruktion des Münzumlaufer des Prinzipats bis zum Ende der Antoninianprägung in Noricum - eine Auswertung des FMRÖ, *SFMA*, 10, 1996, p. 268.

frecvență de descoperire scăzută, dar începând cu acest împărat crește constant până la Severus Alexander după care devine rară începând cu Gordian III⁵⁴. Trebuie specificat că monede tunate sunt o prezență obișnuită pentru secolul III p. Chr., în majoritatea cazurilor ele au fost legate de prezența militară în zona respectivă. Asemenea monedele turnate, incluzând aici și tiparele și monedele rebut, s-au găsit în situri militare cum sunt: *Carnuntum*⁵⁵, *Brigetio* (Pannonia Superior) (vezi planșa, nr. 3), Caerleon (Britannia)⁵⁶, dar și în situri civile cum este Pachten (Saarland, Germania) (vezi planșa, nr. 2)⁵⁷, Saint-Mard⁵⁸ și Rumst (Belgia)⁵⁹. Datarea emisiunilor este problematică deoarece în unele cazuri, „tiparele au fost luate la o dată mult mai târzie [decât originalele]”⁶⁰. În același context, se poate aduce ca argument faptul că tipare reprezentând averse și reverse de la diferiți împărați au fost găsite împreună (vezi planșa, nr. 2)⁶¹.

La acest stadiu al cercetării, putem confirma prezența așa-ziselor monede *limesfalsa* și în Dacia. Monede rebut turnate în bronz s-au găsit recent în unele caestre auxiliare din provincie. Una dintre ele, un *sestertius*, reprezentându-l pe Antoninus Pius, a fost găsită în castrul auxiliar de la Ilișua⁶² (vezi planșa, nr. 4). Alte trei monede similare, purtând însă portretul lui Filip I Arabul (2) și al soției sale, Otacilia Severa (1) au fost găsite în castrul auxiliar de la Hoghiz⁶³. Până în acest moment, aceste ultime trei monede rebut de bronz sunt cele mai „târzii” descoperite în aria Dunării de mijloc și de Jos.

Trei monede de bronz turnate s-au găsit și în săpăturile arheologice executate în forumul coloniei Ulpia Traiana Sarmizegetusa⁶⁴. Primele două piese

⁵⁴ G. Boon, *op. cit.*, p. 166 menționează o monedă *limesfalsum* de la Gordian III la Carnuntum, dar până acum nu se cunoaște vreo menționare a acestei piese în inventarele sitului.

⁵⁵ FMRÖ III/1, Wien, 1976, *passim*.

⁵⁶ *Ibidem*, J. Casey, R. Reece, Coins and the archaeologist, *BAR*, 4, 1974, p. 107.

⁵⁷ M. Alföldi, Die Gußformen und gegossenen <Fälschungen>, kaiserzeitlicher Münzen, *Chiron*, 1, 1971, p. 354 sqq.

⁵⁸ J. Lallemand, Les moules monétaires de saint-Mard (Virton, Belgique) et les moules de monnaies impériales en Europe: essai de répertoire, *Un quartier de l'agglomération Gallo-Romaine de Saint-Mard (Virton)*, Leuven, 1994, p. 141 sqq.

⁵⁹ J. Van Heesch, The Roman coin moulds of Rumst (Belgium), *AAL*, 26-27, 1988, p. 29 sqq.

⁶⁰ J. Casey, R. Reece, *op. cit.*, p. 107; also U. Zwickler et alii, Roman techniques of manufacturing silver-plated coins, *Metal Plating and Patination*, (editori S. La Niece, P. Craddock), Oxford, 1993, p. 224.

⁶¹ M. Alföldi, *op. cit.*, Tafel V.

⁶² D. Protase, C. Gaiu, *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița, 1997, p. 165, nr. 163; pl. LXXXVII/162.

⁶³ R. Ardevan, C. Ionescu, Atelierul de contrafaceri monetare de la Hoghiz, *Al XV-lea Simpozion național de numismatică*, Bârlad, 1998 (sub tipar). Dorim să mulțumim profesorului R. Ardevan care ne-a permis folosirea acestei informații încă inedite.

⁶⁴ Monedele se păstrează în muzeul din Sarmizegetusa, nr. inv.: 34282, 34268, 34269. Dorim să mulțumim profesorului I. Piso și directorului muzeului, dl. Gică Băieștean, care cu generozitate ne-au permis studierea acestor monede.

sunt așa care au pe avers portretul lui Hadrian⁶⁵. Cea de-a treia piesă turnată este o copie după un sesterț a lui Gordian III⁶⁶.

Ca și în cazul monedei de argint, lipsa unor analize detaliate în cazul multor descoperiri monetare anterioare nu ne permite la momentul actual prezentarea unei situații a numărului real de monede turnate de bronz găsite pe teritoriul Daciei romane.

Se poate afirma că în ciuda unei legislații severe privind falsul monetar, aproape un sfert din monedele de argint găsite pe teritoriul Daciei romane sunt copii realizate prin diferite moduri de alterare a conținutului de argint. Majoritatea acestor piese s-au găsit în castrele auxiliare ceea ce ar sugera faptul că la un moment dat aceste piese ar fi putut fi folosite la plata trupelor, după cum deja s-a sugerat în cazul descoperirilor monetare similare de la *Augusta Raurica*⁶⁷. Aceste emisiuni monetare au jucat rolul așa-numitei „monnaie de nécessité” or „notgeld”, care conform definiției lui A. Kunisz sunt „produse fără o autorizație oficială pentru a acoperi pentru o perioadă scurtă insuficiența de masă monetară care perturbă schimburile comerciale”⁶⁸, iar G. Boon adaugă că aceste monede „false” au fost „în circulație până când, probabil, noi monede bune oficiale au fost puse în circulație”⁶⁹.

În lumina acestor definiții se poate considera că până și legislația romană ar oferi un anume suport în această direcție. În *lex Cornelia de falsis* se specifică că: „*Eadem legem exprimitur, ne quis nummos stanneos plumbeos emere vendere dolo malo vellet*”.⁷⁰ După opinia unor autori acest pasaj ar indica că era considerat act de falsificare doar atunci când asemenea monede erau folosite în mod intenționat pentru a produce o fraudă⁷¹. Mai mult, conform afirmațiilor lui Dio Cassius, monedele suberate erau uneori furnizate chiar de către monetăria oficială. Astfel, Caracalla este acuzat de a fi produs o monedă cu miez de plumb placată cu argint și o monedă cu miez de cupru placată cu aur⁷².

⁶⁵ Monedele originale ale acestor copii (nr. inv. 34282, 34268) au fost emise la Roma în 121-122 p. Chr., cf. RIC II, p. 420, nr. 616(a).

⁶⁶ Muzeul Sarmizegetusa, nr. inv. 34269. Moneda originală este un sesterț emis la Roma în 238-239 p. Chr., vezi RIC IV.3, p. 43, nr. 258.

⁶⁷ M. Peter, Eine Werkstatt zur Herstellung von suberaten Denaren in Augusta Raurica, *SFMA*, 7, 1990, p. 74 sqq.

⁶⁸ A. Kunisz, La monnaie de nécessité à l'époque du haut-empire romain: problèmes et controverses, *Rythmes de la production monétaire de l'antiquité à nos jours* (editori. G. Depeyrot/ T. Hackens, G. Mouchart), Louvain-la-Neuve, 1987, p. 256.

⁶⁹ G. Boon, Counterfeit coins in Roman Britain, *Coins and the Archaeologist*, *BAR*, 4, 1974, p. 117f; C. King, *op. cit.*, p. 244.

⁷⁰ *Digest*. 48.10. 9.

⁷¹ G. Boon, *op. cit.*, p. 113.

⁷² Dio Cassius, 78, 14, 4.

În acest situație, o posibilă perioadă de slabă aprovizionare cu monedă oficială în Dacia romană a putut provoca temporar ocazia unui „comerț legitim” cu asemenea monedă.

Oricum, chiar dacă aceste copii au fost acceptate pentru un timp ca mijloc de plată sau în tranzacții zilnice, foarte rar au fost considerate ca având o valoare intrinsecă. Cu excepția tezaurelor care conțin în întregime copii⁷³ și care probabil au avut o destinație specială, monedele imitative sunt foarte rar întâlnite în tezaure descoperite în aria Dunării de Mijloc și de Jos. În tezaurele din Dacia romană, monede de imitație se întâlnesc foarte rar și în număr mic⁷⁴. După cum sugera cercetătoarea Cathy King „moneda falsă, indiferent de metal, a fost nepopulară și eliminată cu prima ocazie”⁷⁵.

Pe lângă moneda imitativă de argint, moneda turnată de bronz completează imaginea generală a copiilor monetare din Dacia. În cazul monedei turnate de bronz, se pare că aceasta a avut o existență mai lungă decât emisiunile similare din Pannonia. În această provincie, emiterea de monede turnate de bronz, *limesfalsa*, se întrerupe în momentul deschiderii monetăriei de la *Viminacium*, în anul 239 p. Chr.⁷⁶ În Dacia acest tip de monedă este produs chiar și după deschiderea monetăriei provinciei, în 246 p. Chr. după cum o dovedesc monedele rebut de la Hoghiz. Posibila explicație este nevoia de a acoperi o posibilă scădere a producției monetare și a aprovizionării cu monedă de bronz în timpul lui Filip I Arabul dar mai ales după domnia acestuia.

Afluxul de monedă imitativă în Dacia pare să sugereze că această provincie s-a aflat printre cele care au suferit perioade de slabă aprovizionare cu monedă oficială, în special cea de argint. Ca și în cazul provinciilor vestice și în Dacia cel mai mare număr de monede copiate aparține pieselor care îi reprezintă pe împărații din perioada 193-238 p. Chr.

Câțiva factori care ar fi putut determina acest aflux în perioada menționată au fost sugerați de către unii autori:

⁷³ Referitor la prezența copiilor antice în tezaurele de la Dunărea de Mijloc și de Jos, trebuie specificat că s-au putut analiza în special cazul denarilor, întrucât în ceea ce privește antoninienii/radiații, separarea între original și copie în publicațiile de specialitate este departe de a fi clarificată.

⁷⁴ Pentru tezaurele din Dacia vezi V. Suciu, *Tezaure monetare din Dacia romană și postromană*, Cluj-Napoca, 2000, pentru provinciile vecine Daciei vezi cataloagele de tezaure în C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia in the period from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*, Teză de doctorat, Universitatea Oxford (2001), manuscris; de asemenea, pentru cel mai recent tezaur din Dacia ce conține și piese de argint suberate vezi N. Gudea, *Porolissum, III, Sanctuarul zeului Iupiter Optimus Maximus Dolichenus*, (Monedele - R. Ardevan), Zalău, 2001, p. 35 sqq.

⁷⁵ C. King, *op. cit.*, p. 246.

⁷⁶ C. Găzdac, *Monetary circulation in Dacia in the period from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*, Teză de doctorat, Universitatea Oxford (2001), cap. 3, manuscris.

a) Schimbare în sistemul de nominale urmat de o devalorizare a monedei de argint⁷⁷;

b) Un eșec în aprovizionarea cu monedă de bronz la nord de Alpi⁷⁸.

Procentajul mai mare al nominalilor de argint suberate din Dacia față de cele două provincii panonice pare să fie rezultatul numărului mare de trupe auxiliare staționate în Dacia (vezi graficul comparativ).

Totodată acest aspect relevă faptul că aflusul de monedă imitativă din secolele II-III p. Chr. nu a fost limitat doar la provinciile vestice de frontieră ci și în Dacia⁷⁹.

Un asemenea număr mare de copii monetare antice în Dacia, naște în mod firesc întrebarea: unde au fost ele produse?

Pe teritoriile fostelor provincii vestice romane s-au descoperit toate indiciile care atestă existența unor ateliere monetare: tipare de lut pentru turnarea denarilor și nominalilor de bronz, ștanțe monetare pentru baterea denarilor (vezi planșa, nr. 5), monede turnate rebut (vezi planșa, nr. 3, 4), bare pentru tăierea pastilelor monetare de denari (vezi planșa, nr. 6). Majoritatea sunt datate în secolul 3 p. Chr. și provin mai ales din Gallia și Britannia⁸⁰ (vezi hărțile 1 și 2).

În Dacia, până la acest moment, nu s-au descoperit tipare de turnat monede de bronz sau de argint. Datorită prezenței monedelor de bronz rebutate, găsite la Hoghiz, un atelier monetar a fost, ipotetic, localizat în acest sit⁸¹. Pe baza acestui argument – sesterțul rebut turnat cu portretul lui Antoninus Pius - un alt atelier monetar poate fi localizat în alt castru auxiliar, la Ilișua (vezi planșa, nr. 4).

În general s-a acceptat cu statut de argument „rezonabil” că în cazul în care „un număr foarte mare de copii sunt descoperite într-un sit, atunci ele au putut fi produse în sau lângă situl respectiv”⁸². Pe baza acestui principiu, s-a sugerat existența unei monetării „semioficiale” la Porolissum⁸³. Pe aceeași linie, unii autori au înaintat ipoteza unei astfel de monetării la Apulum, pe baza descoperirii tezaurului ce conține în întregime denari de imitație⁸⁴. Astfel că

⁷⁷ M. Orlandini, *Le monete romane imperiali 'coulées en Gaule' degli scavi di Aosta, RINSA*, 87, 1985, p. 61 sqq.

⁷⁸ *Ibidem*, A. Kunisz, *La monnaie de nécessité dans les provinces rhénanes et danubiennes de l'empire romain dans la première moitié du IIIe, Les 'dévaluations' à Rome, époque républicaine et impériale*, vol. 2, Rome, 1980, p. 136; C. King, *op. cit.*, p. 243.

⁷⁹ Pentru concentrările aflusului de copii monetare romane în secolele II-III p. Chr. în provinciile vestice de graniță vezi Cathy King, *op. cit.*, p. 246.

⁸⁰ *Ibidem*, p. 241.

⁸¹ Vezi n. 56.

⁸² *Ibidem*.

⁸³ I. Winkler, *Despre circulația monetară la Porolissum, AMN*, 1, 1964, p. 220.

⁸⁴ V. Suci, *Quelques considérations sur les trésors monétaires de la Dacie romaine, Army and Urban Development in the Danubian Provinces of the Roman Empire*, Alba Iulia, 2000, p. 328.

folosind acest argument, se poate sugera un astfel de atelier monetar și la Ilișua unde denarii suberași reprezintă 56.4% din totalul descoperirilor acestui nominal. Posibilitatea ca ipoteticul atelier monetar de la Ilișua să fi produs atât copii de argint cât și de bronz nu este ceva neobișnuit. Analogiile din provinciile vestice atestă multe cazuri în care tipare pentru produs copii monetare de argint și bronz s-au găsit împreună⁸⁵.

După cum se poate observa la acest stadiu al cercetării, fenomenul copierii monedelor romane acoperă o vastă arie a teritoriului fostului Imperiu Roman. Această situație pare să indice nu numai o ignorare a legislației referitoare la falsificarea monedei dar chiar și un anumit suport din partea autorităților locale, mai ales în perioadele de slabă aprovizionare cu monedă oficială. Totodată acest fenomen pare să fie legat de armată, cea mai mare consumatoare de monedă a Imperiului.

Pentru toate aceste aspecte, Dacia romană poate fi considerată un exemplu reprezentativ.

⁸⁵ C. King, *op. cit.*, p. 241.

Lista ilustrațiilor

1. Tabele cu nominalele de argint suberate și originale de la situri din Dacia romană
2. Grafic comparativ al nominalilor suberate din Dacia și Pannonia
3. Harta 1. Descoperirile de tipare pentru monede turnate (după C. King, *Roman copies, SFMA*, 10, 1996)
4. Harta 2. Monetării neoficiale (după C. King, *Roman copies, SFMA*, 10, 1996)
5. Planșă:
 1. Antoninian suberat de la *Apulum*
 2. Tipar compozit, reprezentând aversul de la un denar al lui Severus Alexander și un revers de la Gordian III, găsite la Pachten (după G. Boon, *Counterfeit coins in Roman Britain, Coins and the Archaeologist, BAR*, 4, 1974, p. 158-159, pl. II, nr. 7a)
 3. Sesterți turnați rebutați de la *Brigetio* (după G. Boon, *Counterfeit coins in Roman Britain, Coins and the Archaeologist, BAR*, 4, 1974, p. 108, fig. 1)
 4. Sesterț turnat rebut, reprezentându-l pe Antoninus Pius, descoperit în castrul auxiliar de la Ilișua (după D. Protase, C. Gaiu, *Castrul roman de la Ilișua*, Bistrița, 1997, pl. LXXXVII/ 162)
 5. Ștanță monetară de la *Augusta Raurica*, reprezentând un revers al unei monede emise de M. Aurelius pentru Lucilla (originalul a fost emis la Roma între 164-169 p. Chr., *RIC III*, p. 274, nr. 759) (după M. Peter, *Eine Werkstatt zur Herstellung von suberaten Denaren in Augusta Raurica, SFMA*, 7, 1990, p. 131f, taf. 18)
 6. Bare de argint pentru baterea de denari găsite în monetăria de la *Augusta Raurica* (după M. Peter, *Eine Werkstatt zur Herstellung von suberaten Denaren in Augusta Raurica, SFMA*, 7, 1990, p. 104f, taf. 4)

LISTA ABREVIERILOR

<i>AAL</i>	= <i>Acta Archaeologica Lovaniensia</i> , Leuven, Belgia
<i>AMN</i>	= <i>Acta Musei Napocensis</i> , Cluj-Napoca, România
<i>AMP</i>	= <i>Acta Musei Porolissensis</i> , Zalău, România
<i>ANSMS</i>	= <i>The American Numismatic Society, Museum Notes</i> , New York, SUA
<i>BAR</i>	= <i>British Archaeological Reports</i> , Oxford, Marea Britanie
<i>Chiron</i>	= <i>Chiron. Mitteilungen der Kommission für Alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts</i> , München, Germania
<i>DA</i>	= Ch. Daremberg, Edm. Saglio, <i>Dictionnaire des Antiquités grecques et romaines</i> , Paris, I-V, (1877-1919)
<i>NC</i>	= <i>Numismatic Chronicle</i> , London, Marea Britanie
<i>RIC</i>	= <i>The Roman Imperial Coinage</i> , London, Marea Britanie
<i>RINSA</i>	= <i>Rivista italiana di numismatica e scienze affini</i> , Milano, Italia
<i>SFMA</i>	= <i>Studien zu Fundmünzen der Antike</i> , Berlin, Germania

VLPIA TRAIANA SARMIZEGETVSA = SARMIZEGETUSA

Perioada	Denari						Antoniniani						Total
	Autentici		Suberați		Total		Autentici		Suberați		Total		
	No	%	No	%			No	%	No	%		No	
98-117	24	85,7	4	14,2	28								28
117-138	17	89,4	2	10,5	19								19
138-161	16	88,8	2	11,1	18								18
161-180	7	87,5	1	12,5	8								8
180-192	4	100			4								4
193-218	51	80,9	12	19	63								63
218-238	57	81,4	13	18,5	70								70
238-244			3	100	3		10	83,3	2	16,6	12		15
244-249							8	100			8		8
249-253							5	100			5		5
253-268							3	100			3		3
Total	176	82,6	37	17,3	213		26	92,8	2	7,1	28		241

POROLISSVM = MOIGRAD

Perioada	Denari						Antoniniani						Total
	Autentici		Suberați		Total		Autentici		Suberați		Total		
	No	%	No	%			No	%	No	%		No	
98-117	36	73,4	13	26,5	49								49
117-138	37	86	6	13,9	43								43
138-161	71	86,5	11	13,4	82								82
161-180	42	85,7	7	14,2	49								49
180-192	10	50	10	50	20								20
193-218	119	59,5	81	40,5	200		2	50	2	50	4		204
218-238	72	67,9	34	32	106		1	50	1	50	2		108
238-244							15	88,2	2	11,7	17		17
244-249							8	72,7	3	27,2	11		11
249-253							5	100			5		5
253-268							1	100			1		1
Total	387	70,4	162	29,5	549		32	80	8	20	40		589

NAPOCA = CLUJ-NAPOCA

Perioada	Denari					Antoniniani		Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		
	No	%	No	%		No	%	No
98-117	2	66,6	1	33,3	3			3
117-138	1	100			1			1
138-161	2	100			2			2
161-180	1	33,3	2	66,6	3			3
180-192	1	100			1			1
193-218	2	100			2			2
218-238	3	100			3			3
238-244						2	100	2
244-249						1	100	1
253-268						1	100	1
Total	12	80	3	20	15	4	100	19

POTAISSA = TURDA

Perioada	Denari						Antoniniani				Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		Suberați		Total	
	No	%	No	%	No	No	%	No	%	No	
98-117	17	100			17						17
117-138	10	100			10						10
138-161	33	100			33						33
161-180	21	100			21						21
180-192	11	100			11						11
193-218	105	96,3	4	3,6	109						109
218-238	93	89,4	11	10,5	104						104
238-244	7	100			7	15	93,7	1	6,2	16	23
244-249						12	100			12	12
249-253						4	100			4	4
253-268						5	100			5	5
Total	297	95,1	15	4,8	312	36	97,2	1	2,7	37	349

APVLVM = ALBA IULIA

Perioada	Denari					Antoniniani		Total
	Autentici		Suberași		Total	Autentici		
	No	%	No	%		No	%	No
98-117	16	100			16			16
117-138	19	100			19			19
138-161	36	97,2	1	2,7	37			37
161-180	25	89,2	3	10,7	28			28
180-192	6	100			6			6
193-218	112	92,5	9	7,4	121	2	100	123
218-238	153	92,1	13	7,8	166	2	100	168
238-244			1	100	1	108	100	109
244-249						103	100	103
249-253						118	100	118
253-268						95	100	95
Total	367	93,1	27	6,8	394	428	100	822

TIBISCVM = JUPA

Perioada	Denari					Antoniniani		Total
	Autentici		Suberași		Total	Autentici		
	No	%	No	%	No	No	%	No
98-117	7	87,5	1	12,5	8			8
117-138	4	80	1	20	5			5
138-161	10	90,9	1	9	11			11
180-192	1	100			1			1
193-218	1	20	4	80	5			5
218-238	5	83,3	1	16,6	6			6
238-244	1	100			1	3	100	4
249-253						1	100	1
253-268						3	100	3
Total	29	78,3	8	21,6	37	7	100	44

DROBETA = DROBETA-TURNU SEVERIN

Perioada	Denari					Antoniniani		Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		
	No	%	No	%		No	%	No
98–117	4	100			4			4
117–138	2	100			2			2
138–161	2	100			2			2
180-192	1	100			1			1
193-218	3	60	2	40	5			5
218-238	5	50	5	50	10	1	100	11
238-244						3	100	3
244-249						10	100	10
249-253						2	100	2
253-268						28	100	28
Total	17	70,8	7	29,1	24	44	100	68

DIERNA = ORȘOVA

Perioada	Denari					Antoniniani					Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		Suberați		Total	
	No	%	No	%	No	No	%	No	%	No	No
98-117	1	100			1						1
193-218	4	100			4						4
218-238	3	75	1	25	4						4
244-249						3	75	1	25	4	4
249-253						1	100			1	1
253-268						4	100			4	4
Total	8	88,8	1	11,1	9	8	88,8	1	11,1	9	18

BUCIUMI

Perioada	Denari					Antoniniani		Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		
	No	%	No	%		No	%	No
98-117	10	71,4	4	28,5	14			14
117-138	1	33,3	2	66,6	3			3
138-161	8	66,6	4	33,3	12			12
161-180	5	83,3	1	16,6	6			6
180-192	1	100			1			1
193-218	27	100			27			27
218-238	13	61,9	8	38	21			21
238-244						5	100	5
244-249						3	100	3
Total	65	77,3	19	22,6	84	8	100	92

ILIȘUA

Perioada	Denari					Antoniniani					Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		Suberați		Total	
	No	%	No	%	No	No	%	No	%	No	No
98-117	2	33,3	4	66,6	6						6
117-138	5	100			5						5
138-161	4	57,1	3	42,8	7						7
161-180	2	50	2	50	4						4
180-192	1	50	1	50	2						2
193-218	7	31,8	15	68,1	22						22
218-238	6	46,1	7	53,8	13						13
238-244			3	100	3	1	33,3	2	66,6	3	6
244-249						5	83,3	1	16,6	6	6
Total	27	43,5	35	56,4	62	6	66,6	3	33,3	9	71

MEHADIA

Perioada	Denari					Antoniniani		Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		No
	No	%	No	%	No	No	%	
98-117	5	100			5			5
117-138	1	50	1	50	2			2
138-161	4	100			4			4
180-192	1	100			1			1
193-218	6	66,6	3	33,3	9			9
218-238	19	95	1	5	20			20
238-244						3	100	3
244-249						7	100	7
249-253						1	100	1
253-268						1	100	1
Total	36	87,8	5	12,1	41	12	100	53

ORLEA

Perioada	Denari					Antoniniani					Total
	Autentici		Suberați		Total	Autentici		Suberați		Total	No
	No	%	No	%	No	No	%	No	%	No	
98-117	1	100			1						1
117-138	4	80	1	20	5						5
138-161	7	63,6	4	36,3	11						11
161-180	5	71,4	2	28,5	7						7
180-192	5	83,3	1	16,6	6						6
193-218	31	62	19	38	50						50
218-238	24	53,3	21	46,6	45						45
238-244	2	100			2	6	75	2	25	8	10
244-249						5	100			5	5
249-253						2	100			2	2
253-268						3	100			3	3
Total	79	62,2	48	37,7	127	16	88,8	2	11,1	18	144

ROMITA

Perioada	Denari					Antoniniani					Total
	Auten- tici		Suberași		Total	Autentici		Suberași		Total	
	No	%	No	%	No	No	%	No	%	No	No
98-117	1	100			1						1
117-138	4	100			4						4
138-161	3	100			3						3
180-192	2	100			2						2
193-218	5	71,4	2	28,5	7						7
218-238	8	88,8	1	11,1	9						9
238-244						1	50	1	50	2	2
244-249						1	100			1	1
Total	23	88,4	3	11,5	26	2	66,6	1	33,3	3	29

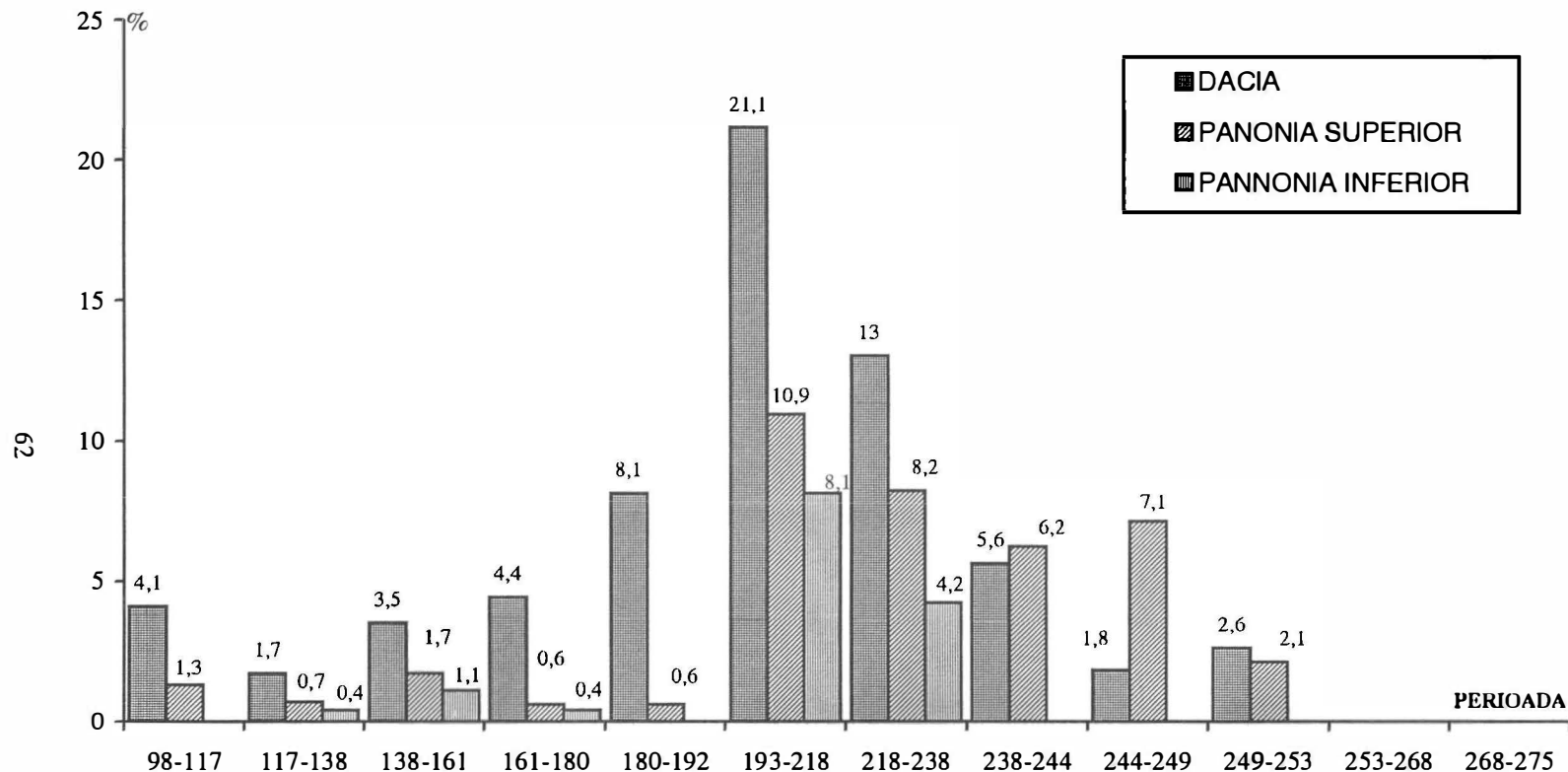
GHERLA

Perioada	Denari					Antoniniani					Total
	Auten- tici		Suberași		Total	Autentici		Suberași		Total	
	No	%	No	%	No	No	%	No	%	No	No
98-117	17	94,4	1	5,5	18						18
117-138	8	88,8	1	11,1	9						9
138-161	13	92,8	1	7,1	14						14
161-180	7	87,5	1	12,5	8						8
180-192	1	100			1						1
193-218	32	86,4	5	13,5	37						37
218-238	20	95,2	1	4,7	21						21
238-244						4	100			4	4
244-249						2	66,6	1	33,3	3	3
253-268						1	100			1	1
Total	98	90,7	10	9,2	108	7	87,5	1	12,5	8	116

MICĂSASA

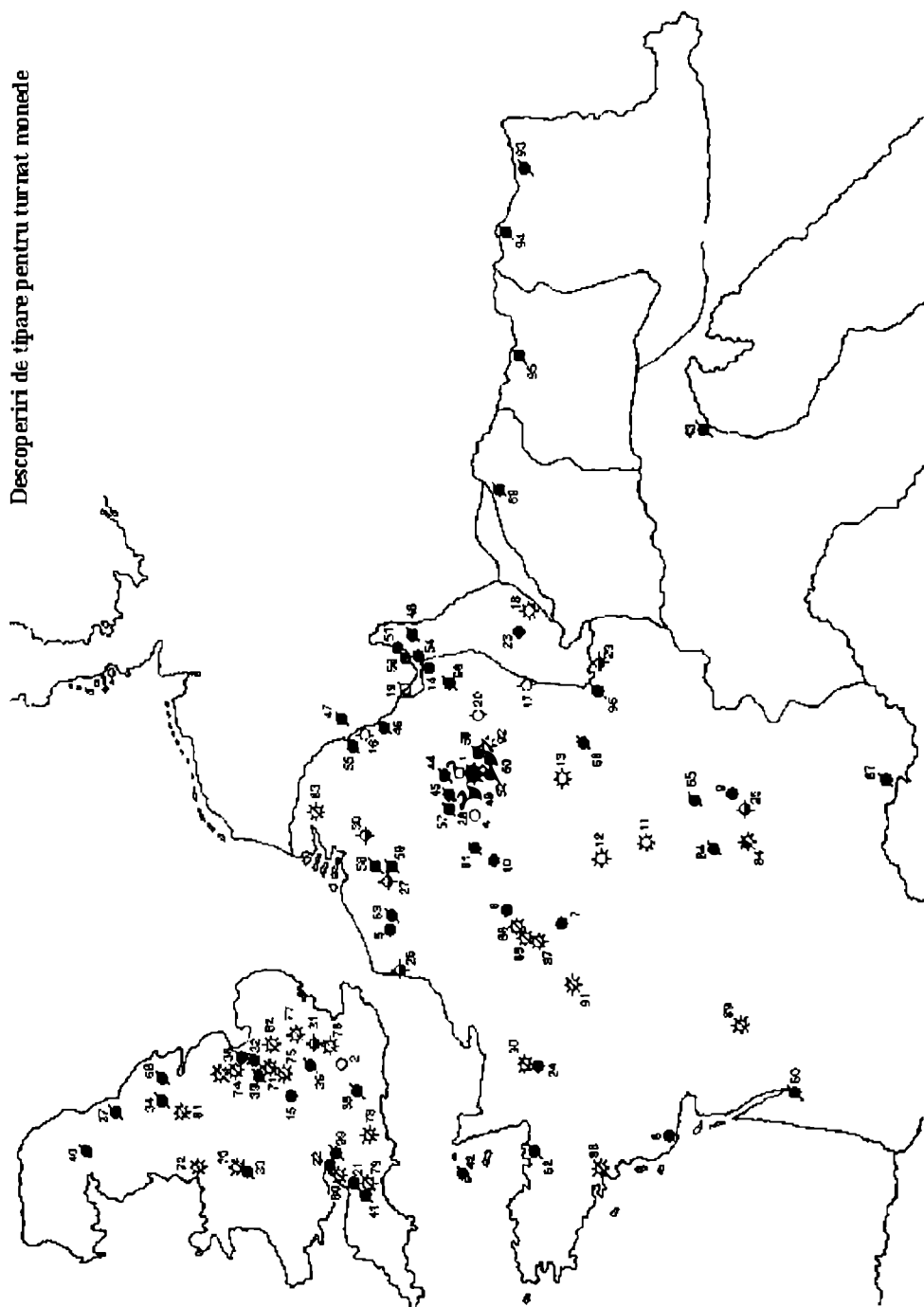
Perioada	Denari				Total
	Autentici		Suberați		
	No	%	No	%	No
98-117	6	85,7	1	14,2	7
117-138	6	100			6
138-161	4	57,1	3	42,8	7
161-180	3	75	1	25	4
180-192	3	100			3
193-218	11	61,1	7	38,8	18
218-238	5	27,7	3	16,6	8
Total	38	71,6	15	28,3	53

Grafic comparativ al procentajelor nominalelor de argint suberate din Dacia și Pannonia *

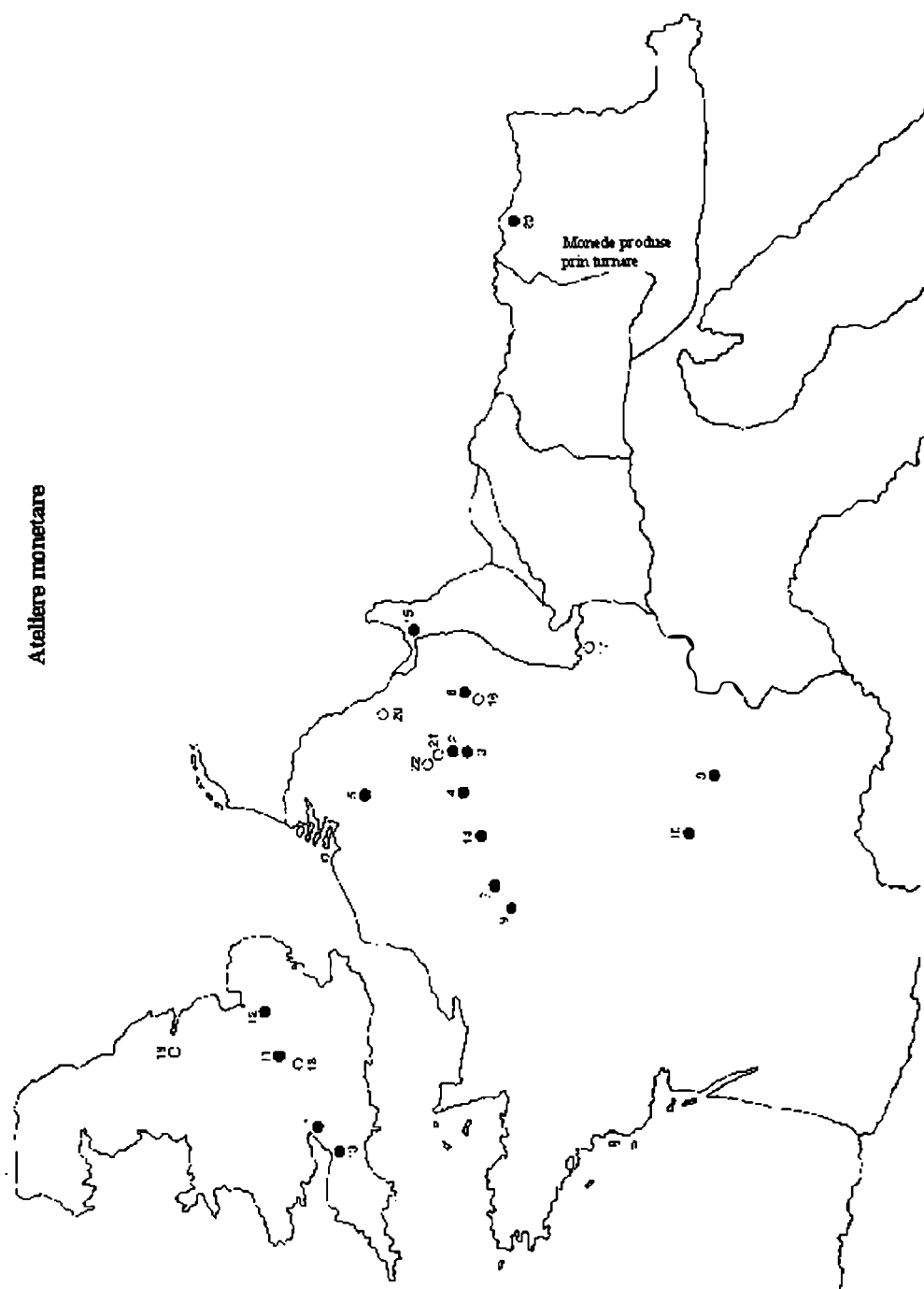

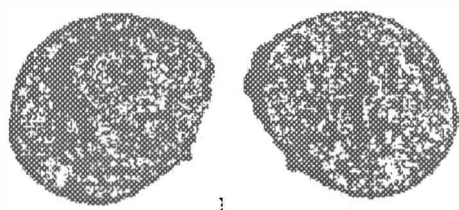
* Valorile procentajelor sunt calculate în relație cu celelalte nominale (aur, argint, bronz), vezi C. Gâzda, *Monetary circulation in Dacia in the period from Trajan to Constantine I (AD 106-337)*, teză de doctorat, Universitatea Oxford (2001), manuscris, pl. Q 3 – 5.

Descoperiri de tipare pentru turnat monede

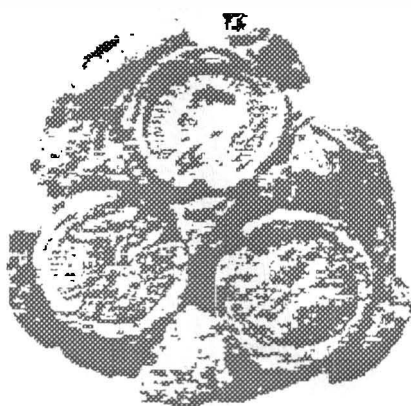

Ateliere monetare

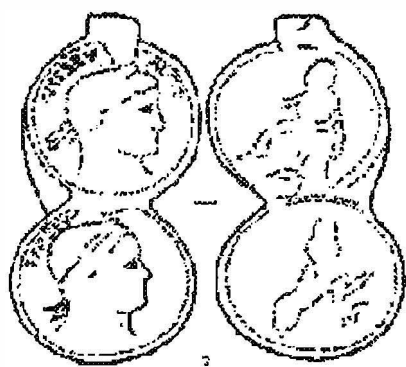

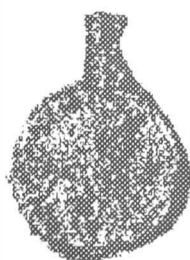
1

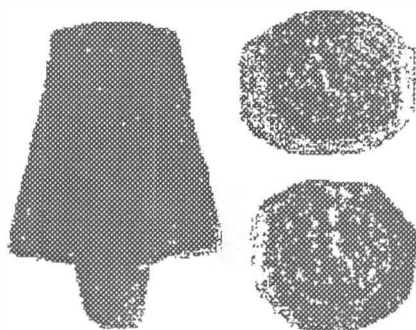
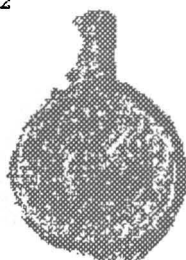
2

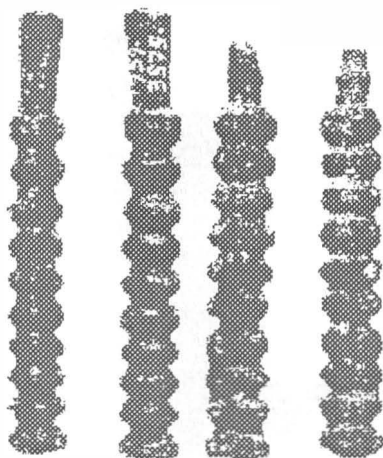
3

4

5

6

POPULAȚIA AUTOHTONĂ ÎN DACIA POSTROMANĂ PÂNĂ LA SLAVI*

- O scurtă privire istorică -

D. Protase

Grație descoperirilor arheologice, numismatice, paleocreștine și chiar unor date epigrafice (pentru secolul IV) ori aprofundării unor informații din autori romano-bizantini, situația din Dacia postaureliană până la slavi (a.275-sec.VI) este astăzi mult mai bine cunoscută, decât era în urmă cu patru-cinci decenii. Pe baza fondului documentar existent, se poate alcătui acum un tablou, cu luminile și umbrele inerente, al situației populației autohtone, care, în *contactul, conlocuirea și simbioza* cu triburile imigrate (sarmați, goți, gepizi și alții), a reușit nu numai să supraviețuiască, dar să constituie baza și fermentul proceselor istorice din fostele teritorii romane de la nordul Dunării.

Documentația actuală, cu precădere cea arheologică, permite să constatăm cert că în Dacia ex-romană avem de-a face cu o populație autohtonă *numeroasă*, prezentă în tot spațiul fostei provincii. Ea și-a menținut în bună parte felul ei de viață anterior, vechile sale tradiții romane și a contribuit substanțial la formarea civilizației „de mixtură” existentă în fosta Dacie romană, în vremea primelor valuri ale triburilor migratoare. În lumina documentelor de care dispunem acum, se adevărește mereu că populația daco-romană era majoritară și avea un *habitus* spiritual aparte, imprimat de autohtonie, de civilizația romană și de creștinism, elemente determinante, de care migratorii erau lipsiți. Doar gepizii au devenit creștini în varianta ariană.

Dacă aruncăm o privire asupra stărilor de lucruri din cele 11 foste orașe romane, observăm înainte de toate că nu este nici măcar unul, în care să nu existe vestigii diverse doveditoare ale continuității de viață materială și spirituală a unei populații locale, relativ modeste. Nu este vorba de continuitatea *vieții urbane* cu atributele ei definitorii, ci de *continuitatea de viață în oraș*, în forme intrate pe făgașul inevitabil și progresiv al ruralizării. Notăm însă că în fostele orașe din sudul Daciei (*Drobeta, Dierna, Romula*), prin revenirea stăpânirii romane la stânga Dunării, viața urbană a fost reluată, chiar dacă ea nu s-a ridicat la nivelul celei care, neîntrerupt, s-a desfășurat la sudul fluviului. Ansamblul documentației

* Prezentul text este o parte ușor modificată a disertației prezentate de autor, în 26 noiembrie 1999 – la decernarea titlului de *Doctor Honoris Causa* al Universității de Vest din Timișoara.

actuale arată fără nici un dubiu că *viața urbană propriu-zisă* în Dacia a încetat să existe după retragerea armatei și administrației romane la sudul Dunării pe timpul împăratului Aurelian. Dar în fostele orașe continuă să trăiască în condiții modeste o populație romană provincială, latinofonă, care în secolul IV a primit creștinismul. În cursul celor două-trei secole care au urmat după retragerea aureliană, populația a pierdut treptat și definitiv modul de viață și confortul urban, chiar dacă ea continua să locuiască printre ruinele edificiilor grandioase și ale instituțiilor de altădată. Ea nu a suferit influența civilizației goților și trăia în forme de viață romană ruralizată, fără a produce opere de artă, fără a practica meșteșugurile de înaltă specializare și fără a recurge la mijloacele și metodele tehnice perfecționate ale epocii anterioare. Funcționau doar mici ateliere artizanale pentru satisfacerea nevoilor locale (și uneori pentru export de ceramică și mărgelă în vechiul „barbaricum”), fără pretenții de lux și rafinament. În afara centrelor urbane din Dacia sudică, reîncorporată în Imperiul roman de răsărit, nicăieri nu se înregistrează ridicarea de noi construcții din piatră sau cărămidă legată cu mortar. Fostele orașe se caracterizează printr-o decadență rapidă și continuă, grandoarea urbanistică de odinioară cedând pasul ruralizării generalizate. Începând din a doua jumătate a secolului VI, nu se mai întâlnesc în general dovezi sigure ale unei populații pe vatra vechilor orașe romane. Notăm că migratorii au evitat să se așeze în vechile perimetre urbane. În secolul VII, când triburile slave s-au așezat definitiv pe teritoriile fostei provincii romane, orașele de altădată erau de mult părăsite și numele lor dat uitării. Centrul de gravitate al vieții social-economice în Dacia se deplasează și rămâne în mediul rural, bogat în resurse de trai, mai potrivit cu ocupațiile și noile nevoi de organizare și apărare ale populației. Acolo, daco-romanii, populația romanică, vor perpetua hidronimia majoră (*Manis, Samus, Alutus, Tibiscus* etc.) și vor reprezenta o permanență demografică și culturală, baza proceselor istorice. După un *hiatus* de un mileniu, orașele vor reapărea pe teritoriul vechii Dacii romane la începutul epocii feudale, pe alte baze și cu structurile lor specifice, dar fără nici un raport de continuitate cu urbanismul roman.

În și lângă fostele castre de trupe auxiliare, în peste 20 de locuri, s-au descoperit urme de locuire ale populației autohtone din sec. IV-VI. Ele constau în ceramică de factură dacică sau romană târzie, opaițe, fibule, inele (uneori cu inscripție), monede de bronz și argint (izolate sau acumulate în tezaure), obiecte diverse, piese paleocreștine, morminte și altele. Vestigiile autohtone în castre și în așezările lor civile constituie dovezi neîndoielnice ale prezenței populației civile, care a rămas și s-a regrupat în jurul fostelor tabere romane, al căror rol militar-defensiv a încetat definitiv, odată cu plecarea autorităților romane. În caz de pericol, însă, ele puteau servi și ca loc de apărare pentru localnici.

Așezările sătești tradiționale, cunoscute acum, databile de-a lungul întregii perioade abordate aici, pot fi estimate la peste 400 și ele se grupează în două categorii distincte. Unele își continuă existența pe același loc din vremea

stăpânirii romane până în sec. IV/V, iar altele se constituie în sec. IV-VI pe locuri noi. Toate așezările autohtone (daco-romane/romanice) sunt nefortificate.

În așezările din prima categorie, care reprezintă mai mult de jumătate din totalul estimat mai sus, formele habitatului sunt ca și în epoca precedentă. S-a schimbat doar aspectul culturii materiale și spirituale (ceramic, unele obiecte de uz curent sau gospodăresc, unelte de muncă, piese de podoabă, obiecte de cult etc.), în funcție de noile condiții ale epocii. În aceste așezări se întâlnesc case de lemn și bordeie de obicei cu o singură încăpere, prevăzute în interior cu vatră, cotlon sau cuptor de foc din piatră sau lut, instalații destinate încălzirii și pregătirii hranei. Locuințe construite din piatră sau cărămidă arsă nu sunt atestate. Uneori, lângă locuințe s-au descoperit și cuptoare de copt, făcute din lut, cu calotă înaltă. Cuptoarele de piatră pentru încălzit și pregătirea hranei se întâlnesc însă mai rar, ele devenind frecvente abia în sec. VI-VII. La fel ca în epoca precedentă, gropile de provizii, variate ca formă și dimensiuni, se dovedesc a fi nelipsite în așezările autohtone. Perpetuarea masivă a culturii materiale *de factură* sau pregnantă *tradiție romană* (ceramică, unelte de muncă, fibule, diferite obiecte de uz casnic, piese de podoabă corporală sau vestimentară etc.), care se întâlnesc laolaltă cu produsele noii perioade, constituie un fenomen obișnuit. Nu rareori, dar în proporție mică, se găsesc, în contextul persistenței elementelor culturale romane târzii și produse ceramice de cea mai autentică factură dacică (cești tipice, capace, oale fără toartă), păstrate și transmise prin epoca romană sau venite din teritoriile dacilor liberi. În linii generale, acest tip de așezări își încheie existența spre sfârșitul sec. IV, probabil din cauza mișcărilor etnice produse de apariția hunilor și stabilirea acestora în câmpia dintre Dunăre și Tisa. Există însă și numeroase așezări care se prelungesc pe același loc până în sec. V, fără perturbări sesizabile.

Cealaltă categorie de așezări ia ființă după romani, la sfârșitul sec. III și mai cu seamă în sec. IV-VI, pe loc nou, în puncte nelocuite în timpul Provinciei, și continuă neîntrerupt până în sec. VI-VII, uneori chiar mai târziu. Atribuirea lor autohtonilor nu comportă dubii, pentru că se bazează pe menținerea în uz a unor elemente de cultură materială de puternică tradiție sau factură romană târzie, pe lipsa produselor specifice migratorilor și pe alte elemente de inventar sau trăsături semnificative. Asemenea așezări, totdeauna nefortificate, nu diferă, ca sistem de habitat, de suratele lor din prima categorie, decât prin materialul arheologic, caracteristic epocii și prin multe particularități generate de contextul etno-cultural și politic, cu mult mai diversificat. Aici se încadrează așezări de tipul celor de la Bratei, Mediaș, Sopor, Țaga, Iernut, Sighișoara, Laslea, Hărman, Noșlac – ca să cităm doar unele cazuri din Transilvania. Firește că asemenea așezări sunt foarte frecvente și în Oltenia ori chiar în Banat.

Cu privire la cimitirele și riturile funerare aparținătoare autohtonilor, dispunem acum de foarte puține date, în comparație cu așezările. Cauza rezidă

în insuficiența cercetărilor și dificultatea mult mai mare de identificare pe teren a mormintelor și cimitirelor. Totuși, astăzi știm că în cimitirele orașelor romane *Apulum*, *Napoca*, *Porolissum*, *Potaissa*, *Romula* înmormântările continuă, în număr mai mic până în sec. IV, inclusiv. Mormintele sunt exclusiv de inhumatie. Apoi, în cimitirele rurale, cum sunt, de exemplu, cele de la Sopor, Iernut și Obreja (Transilvania) continuă să fie folosite și după Aurelian, până în preajma anilor 300 și chiar în prima jumătate a sec. IV. Grupuri de morminte sau morminte izolate, de inhumatie și incineratie, s-au descoperit în mai multe locuri și ele datează la sfârșitul sec. III și în sec. IV (Baciu – Cluj, Sf. Gheorghe, Târnăvioara), precum și în sec. V-VI (Sopor). O mențiune specială merită marele cimitir de incineratie de la Bratei, lângă Mediaș (368 de morminte), care datează de la începutul sec. IV până în primele decenii ale sec. V.

De relevat este faptul că riturile și practicile funerare, inhumante și incinerante, se mențin din epoca romană până la sfârșitul sec. IV sau începutul celui următor (Bratei) și, în continuare, la inhumatie. Observăm că incineratia continuă să fie practică în vechiul mediu rural, sub forma mormintelor cu urnă și a mormintelor cu groapa arsă ori nearsă (fără urnă). Inhumatia se menține în continuare pe scară mult mai mare, sub formele romane anterioare, ea fiind potențată și de religia creștină, care se generalizează. În fostele cimitire urbane predomină inhumatia, iar în mediul rustic continuă și incineratia până la sfârșitul sec. IV și începutul veacului următor. Excepție face Dacia sudică (Oltenia), unde, începând din a doua jumătate a sec. III, nu se mai cunosc morminte de incineratie, ci numai de inhumatie. Rămâne de văzut, dacă această constatare de moment nu se datorează lacunei cercetărilor. Cea mai târzie incineratie rurală, cu morminte în gropi arse ritual, este atestată la Bratei și numai acolo, cel puțin deocamdată. După aceea, constatăm inhumatia generalizată, determinată desigur de creștinism. Ca inventar funerar, notăm prezența diferitelor obiecte: brățări, coliere, mărgel, ace de păr, piepteni, fibule de bronz și de fier, cataram, ceramică, opaițe, recipiente de sticlă, cuțite, fusaiole de lut ars, monede de bronz și argint. La Bratei – lucru straniu – s-au găsit chiar fiare de plug, seceri, bușe de la roata de car, coase, clește.

În fostele vile rustice (Iernut, Răhău, Chinteni) s-au descoperit de asemenea vestigii autohtone din sec. IV, aparținătoare populației care a lucrat la aceste ferme și care a rămas pe loc la retragerea aureliană, când stăpânii lor au plecat cu autoritățile romane de la sudul Dunării.

După retragerea armatei și administrației romane – în prima fază, sub Gallienus, din nord-estul Transilvaniei și apoi, pe timpul lui Aurelian, din restul teritoriilor Provinciei – în Dacia au pătruns treptat comunități de carpi și daci liberi limitrofi, neromanizați. Urmele lor (așezări, cimitire sau morminte izolate, ceramică și obiecte caracteristice) se cunosc acum în vreo 10-15 locuri din spațiul ex-roman. Avem în vedere în special descoperirile din Transilvania, cum sunt cele de la Bezid, Reci, Cristian, Sebeș, Mediaș, Ogra, Șopteriu. După unii

cercetători, chiar la Sopor și Obreja, ar fi posibil un adaos etnic carpic postroman, ceea ce teoretic nu este imposibil, dar în realitate nu se confirmă cu certitudinea necesară. În general, trebuie subliniat că prezența unor comunități de daci liberi și carpi în Transilvania postromană – unde nu au exercitat o dominație politică, ci au constituit pur și simplu un adaos de populație – este anterioară așezării goților cu cel puțin 80 de ani, fapt care comportă o deosebită semnificație istorică. Dacii liberi imigrați în teritoriul ex-provincial roman, încă neromanizați și necreștini, au compensat în parte pierderile demografice cauzate după retragerea aureliană. În decurs de trei secole, până la venirea slavilor, ei se vor romaniza și creștina, încadrându-se și contopindu-se în masa populației romanice, latinofone și creștine.

Circulația monetară, ca reflex al vieții economice, se leagă nu de migratori, ci, la fel ca în alte provincii romane, de populația autohtonă, ca principal factor producător de bunuri materiale și spirituale. De fapt, singură populația daco-romană era obișnuită cu schimbările bazate pe sistemul monetar. De la Decius și până în perioada constantiniană, circulația monetară este de-a dreptul anemică, din cauza crizei economice generale și a încetării stăpânirii romane la nordul Dunării. Începând, însă, cu Constantin cel Mare și pe timpul fiilor săi se înregistrează o veritabilă înflorire, pentru ca după invazia hunilor circulația monetară să scadă până la limitele hiatului.

Se știe că locurile de descoperire a monedelor de bronz și argint se află pe întreg teritoriul roman de odinioară: în orașe, castre, așezări, cimitire, pretutindeni. De regulă, ele nu apar în asocieri cu piese de aur, iar în multe cazuri seria lor continuă din sec. III până la invazia hunilor și chiar mai târziu. Monedele de bronz și argint – niciodată de aur – s-au găsit izolat sau alcătuind tezaure în acele locuri sau micro-zone, unde este dovedită arheologic prezența autohtonilor. Notabilă apare constatarea, mereu repetată, că în complexele goților din fosta Dacie romană lipsesc constant monedele. Faptul este deplin explicabil, pentru că goții (șefii și aristocrația tribală) preferau monedele și obiectele de aur, cu valoare intrinsecă mare.

După prăbușirea puterii hunilor în Europa centrală și de sud-est, iar apoi pe timpul lui Iustinian se produce iarăși o intensificare a circulației monetare. Fenomenul se leagă în primul rând de populația autohtonă, deoarece monedele de bronz (foarte rar și cele de aur, găsite izolat) din sec. V-VI se descoperă în jurul fostelor orașe și așezări ex-romane: *Apulum*, *Napoca*, *Potaissa*, *Micia*, *Cristești*, *Sânpaul*, *Cetea*, ca să cităm doar unele cazuri din Transilvania. Totuși, după huni, economia a căpătat în ansamblul ei un pronunțat caracter de economie naturală, pe care mai înainte îl avusese în măsură mult mai mică. Monedele de aur luau în general drumul teaurizării pentru valoarea lor intrinsecă ridicată și nu serveau în realitate ca mijloc de schimb pe piața internă, rolul lor relevându-se mai mult în tranzacțiile externe.

Pentru viața economică importanță prezintă și cuptoarele de redus minereu, de tipul celor cunoscute la Bezid și Doboșeni (în Transilvania), Șoșdea, Fizeș, Berzovia, Ocna de Fier, Măureni (în Banat). De altfel, în Banat asemenea cuptoare s-au descoperit cu zecile și se pare că prin vânzarea producției mari de fier se explică și cantitatea neobișnuit de mare a monedelor de bronz romane din sec. IV, descoperite izolat sau tezaurizate, de pe teritoriul Banatului. Nu trebuie pierdut din vedere că, în general, revirimentul circulației monetare în spațiul de la nordul Dunării se leagă de revenirea stăpânirii romane la nordul fluviului, sub Constantin cel Mare și Iustinian, fapt care a avut multiple consecințe benefice asupra vieții populației daco-romane/romanice.

Referitor la creștinismul daco-roman, dispunem acum de o documentație mai bogată și de studii incomparabil mai numeroase și mai aprofundate, decât cu vreo două-trei decenii în urmă. Repertoriul actual al antichităților creștine daco-romane constă din următoarele categorii de piese: geme, opaițe de ceramică sau de metal, inele, aplici (toate cu simboluri creștine), două prescurnicere, un *donarium* cu inscripție din sec. IV (Biertan), cruci și chrismoane sau inscripții zgâriate pe ceramică, cruciulițe de metal, vechi monumente romane „creștinate” în sec. IV, un probabil locaș de cult amenajat într-un fost templu al zeului Bell (*Porolissum*) și basilica creștină (sec. VI) de la Sucidava. Vestigiile creștine se întâlnesc peste tot în fostul teritoriu roman de la stânga Dunării (în vreo 25-30 de locuri) și ele se leagă nemijlocit de populația autohtonă, pentru că se găsesc numai în complexe arheologice daco-romane. Goji nu pot fi luați în considerare, sub acest raport, pentru că, în *Transilvania*, nu li se poate atribui nici un obiect creștin, în sec. IV. Deci, ei nu erau creștini. Primii migratori cu elemente creștine în cultura lor materială din Dacia ex-romană sunt gepizii, dar și aceștia abia spre sfârșitul secolului V și în prima jumătate a veacului următor.

Creștinismul daco-roman din sec. IV-VI, ale cărui modeste începuturi se regăsesc în sec. II-III, are – după cum bine se știe – un pronunțat caracter latin. Acesta este ilustrat și de noțiunile religioase de bază, toate de origine latină, transmise până astăzi în limba română: cruce (*crux*), creștin (*christianus*), Dumnezeu (*dominus + deus*), înger (*angelus*), biserică (*basilica*), sfânt (*sanctus*) și multe altele. Vestigiile paleocreștine, ca și alte documente, arată orientarea generală a populației spre nordul Italiei, în sec. IV și la începutul sec. V, înainte de așezarea hunilor în șesul dintre Dunăre și Tisa. Acest eveniment și noua situație creată barează legăturile cu romanitatea occidentală, iar autohtonii, latinofoni și creștini, gravitează mai mult spre Bizanț, sub raport economic și cultural-religios.

Important de relevat este că religia creștină a prins rădăcini mai întâi în fostele centre urbane (sec. IV), iar satele daco-romane au primit creștinismul – la fel ca în alte părți ale lumii romane – puțin mai târziu, în sec. IV-V, fapt indicat, între altele, și de etimologia *pagus* > *paganus* > rom. *păgân*. Repartizarea

inhumației și incinerăției în fostele orașe romane și în așezările sătești tradiționale sprijină de asemenea latura cronologică a fenomenului.

De subliniat este apoi că creștinismul a contribuit la răspândirea în continuare a limbii latine, la desăvârșirea, consolidarea și extinderea romanității în arcul carpat, ca și în celelalte ținuturi dacice de la nordul Dunării.

Din cele arătate foarte sumar aici rezultă cu prisosință că în tot spațiul fostei Dacii romane, în perioada de după Aurelian până la slavi (a. 275-sec. VII) baza demografică a constituit-o populația autohtonă (daco-romană/romanică), latinofonă și creștină. Totul arată că migratorii au format doar niște enclave etnice dominante, în mijlocul populației locale, superioare numeric și cultural, producătoare a bunurilor necesare vieții cotidiene. Populația băstinașă a întreținut mereu relații strânse cu romanitatea de la sudul Dunării, spre care era îndreptată cu pondere maximă viața ei economică și cultural-politică. Cercetarea arheologică din România a făcut progrese remarcabile în ultimele decenii și aproape a triplat fondul documentar cert, referitor la prezența masivă a populației autohtone, la felul ei de viață, la raporturile ei cu triburile alogene imigrate. Cele peste 500 de locuri cu descoperiri diverse (a. 275-sec. VI) aparținătoare autohtonilor scot puternic în evidență că romanitatea locală era deplin consolidată, extinsă și viguroasă la sfârșitul sec. VI și începutul veacului următor, când în fostul spațiu roman din stânga Dunării au avut loc primele contacte cu triburile slave și a urmat apoi simbioza cu noii veniți, simbioză din care vor ieși învingători oamenii pământului, prin asimilarea triburilor slave. Ceea ce a potențat puterea de rezistență a populației autohtone și forța ei de asimilare a elementelor imigrate în spațiul ex-provincial roman au fost superioritatea numerică și culturală, coeziunea între romanitate și creștinismul în limba latină. Dacă acești factori, sprijiniți pe romanitatea sud-dunăreană, nu ar fi existat, continuitatea romanității la nordul fluviului și din Carpați ar fi fost serios periclitată de valurile migratoare. Cât privește teoria imigraționistă sau roesleriană despre originea balcanică a poporului român, inventată și propagată din motive politice, nu poate fi luată în considerare, deoarece mereu s-a confirmat documentar că este anistorică, contrară științei. În decurs de două secole de la apariție, cu toate tendențioasele „renovări” aduse pe parcurs, ea nu a reușit să dovedească decât că cercul este pătrat.

Data fiind bibliografia enormă în legătură cu continuitatea daco-romană/romanică, în prezentarea de ansamblu făcută aici pentru secolele IV-VI - spre a arăta liniile directe din istoriografia română - ne limităm a consemna doar unele lucrări mai importante, apărute mai ales după al doilea război mondial și în special cu caracter arheologic, referitoare la situația documentar-istorică generală, lăsând la o parte sutele de studii, multe monografii și articole ori studii care tratează tema în toate amănuntele.

- Gh. Baltag, E. Amlacher, *Contribuții la problema continuității în zona Târnavelor*, în **AIIN**, Cluj-Napoca, XXVIII, 1987-1988, p. 433-450.
- I. Banea, **Les monuments paléochrétiens de Roumanie**, Roma, 1977.
- Ligia Bârzu, **Continuitatea creației materiale și spirituale a poporului român pe teritoriul fostei Dacii**, București, 1970.
- Ligia Bârzu, Stelian Brezeanu, **Originea și continuitatea românilor. Arheologie și tradiție istorică**, București, 1991.
- Doina Benea, **Dacia sud-vestică în secolele III-IV**, Timișoara, 1996.
- Maria Comșa, *Raporturi ale daco-romanilor din nordul Dunării cu Imperiul roman între anii 275-375 e.n. cu specială privire asupra nord-vestului României*, în **ActaMP**, XII, 1988, p.297-302.
- Maria Comșa, *Rolul mediului natural (munți, păduri, bălți) în menținerea elementului autohton la nord de Dunăre în secolele III-IV*, în **Hierasus**, VII-VIII, 1989, p. 258-268.
- C. Daicoviciu, *Problema continuității în Dacia. Câteva precizări de ordin istorico-arheologic*, în **AISC**, III, 1941, p. 200-270.
- C. Daicoviciu, **La Transylvanie dans l'antiquité**, Bucharest, 1945.
- Suzana Dolinescu-Ferche, **Așezări din secolele III și VI e.n. din sud-vestul Munteniei**, București, 1974.
- I. Ficher, **Latina dunăreană**, București, 1985.
- **Fontes Historiae Dacoromanae**, București, vol.I, 1964; vol.II, 1970.
- N. Gudea, I. Ghiurco, **Din istoria creștinismului la români. Mărturii arheologice**, Oradea, 1988.
- K. Horedt, **Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV-XIII**, București, 1958.
- K. Horedt, **Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens**, Bukarest, 1958.
- K. Horedt, **Siebenbürgen in spätrömischer Zeit**, Bukarest, 1982.
- I. Hurdubețiu, **Die Deutschen über die Herkunft der Rumänen**, Bukarest, 1977.
- **Istoria României**, vol. I, București, 1960, p. 345-476, 615-727.
- **Istoria Românilor**, vol. II, București, 2001, p. 555-615.
- M. Macrea, **Viața în Dacia romană**, București, 1969, p. 464-488.
- M. Macrea, *Monedele și părăsirea Daciei*, în **AISC**, III, 1941, p. 271-305.
- I. Nestor, *Les données archéologiques et le problème de la formation du peuple roumain*, în **RRH**, III, 3, 1964, p. 383-401.
- Al. Niculescu, *Romania antiqua. Romania nova et la continuité „mobile” du Roumain*, în **Quaderni di filologia Romanza della Facoltà di Lettere e Filosofia dell'Università di Bologna. Lingua, Poesia, Racconto**, 6/1987, p. 8-25.

- V. Pârvan, **Contribuții epigrafice la istoria creștinismului daco-roman**, București, 1911.
- C. Preda, *Circulația monedelor romane postaureliene în Dacia*, în **SCIVA**, XXVI, 1975, p. 441-485.
- D. Protase, **Problema continuității în Dacia în lumina arheologiei și numismaticii**, București, 1966.
- D. Protase, **Riturile funerare la daci și daco-romani**, București, 1971.
- D. Protase, **Orizonturi daco-romane**, Cluj-Napoca, 1995.
- D. Protase, *Die dakisch – römische Bevölkerung nördlich der Donau in der Periode von Aurelian bis zu den Slaven (7. Jh.) im Lichte der aktuellen Dokumente*, în **Sudosteuropa Jahrbuch**, 17.Band, München-Berlin, 1987, p. 231-249.
- M. Rusu, *Paleocreștinismul nord –dunărean și etnogeneza românilor*, în **AIIN**, Cluj-Napoca, XXVI, 1983-1984, p. 35-84.
- I. I. Russu, **Etnogeneza românilor**, București, 1981, p. 155-238.
- N. Stoicescu, **The Continuity of the Romanian People**, București, 1983.
- Gh. Ștefan, *Le problème de la continuité sur le territoire de la Roumanie*, în **Dacia**, N. S., XII, 1968, p. 347-354.
- Oct. Toropu, **Romanitatea târzie și străromânii în Dacia traiană sud-carpatică (secolele III-XI)**, Craiova, 1976.
- D. Tudor, **Oltenia romană**, ed. IV, București, 1978, p. 415-470.
- D. Tudor, **Orașe, târguri și sate în Dacia romană**, București, 1968.
- **Unitatea și continuitatea în istoria poporului român** (sub redacția D. Berciu), București, 1968.
- R. Vulpe, *Romanitate și creștinism, coordonate ale etnogenezei române*, în volumul **De la Dunăre la Mare...**, Galați, 1977, p. 16-22.
- Eugenia Zaharia, *Données sur l'archéologie des IV-XI siècles sur le territoire de la Roumanie* în **Dacia**, N.S., XV, 1971, p. 270-287.
- N. Zugrăvescu, **Geneza creștinismului popular al românilor**, București, 1997, p. 143-445.

PRINCIPII METODOLOGICE PRIVIND ARHEOLOGIA EXPERIMENTALĂ

Darius Sima

Arheologia experimentală, este o disciplină cvasi necunoscută la noi, în timp ce în alte țări a devenit aproape o „știință” care însoțește permanent cercetarea arheologică. De fapt, o separare a celor două discipline: arheologie – arheologie experimentală nu poate fi făcută, ambele interconționându-se și influențându-se reciproc.

Studiul de față își propune să ofere o definiție, o prezentare succintă a principilor metodologice după care își desfășoară activitatea arheologia experimentală, fără a avea pretenția de a fi unul original și mai ales exhaustiv.

De la început trebuie evidențiat că nu poate exista arheologie experimentală în afara arheologiei, care îi oferă atât obiectele de studiu cât și condițiile și limitele în care se desfășoară un experiment. În timpul unei cercetări arheologice, arheologul găsește diferite obiecte antice, asupra cărora își pune întrebări – Cum au fost construite? La ce foloseau? Cum se poate lucra cu ele?, etc., iar unul din mijloacele prin care se poate răspunde uneori acestor întrebări este dat de arheologia experimentală.

Termenul de arheologie experimentală a fost definit treptat, în timp, primele lucrări încadrabile în această categorie fiind de fapt simple încercări de reproducere a unor obiecte antice. Conform lui John Coles, unul din teoreticienii acestei științe – termenul sugerează un proces, o probă o metodologie, pentru a verifica o teorie sau o idee, arheologia experimentală oferind un mod unic de a examina opiniile arheologilor asupra comportamentului uman în trecut¹. Cu alte cuvinte, arheologia experimentală este tentativa de a reproduce prin intermediul experimentului, în condiții materiale cât mai aproape de cele antice, instrumente, obiecte, edificii sau procese tehnologice și totodată de a reproduce chiar circumstanțele în care unele au fost distruse sau degradate.

Arheologia experimentală mai poate fi definită ca fiind – un studiu asupra unui obiect antic, care se desfășoară prin intermediul probelor pentru a cunoaște și a înțelege calitățile sau caracteristicile acestui obiect antic.

¹ John Coles, *Archeologia sperimentale*, Milano, 1981, p. 7.

Pornind de la aceste definiții, care nu sunt complete sau exhaustive, putem considera arheologia experimentală ca fiind un pas înainte al arheologiei clasice care încearcă astfel să înțeleagă eforturile omului antic, realizarea celui mai modest instrument necesitând efort, timp și ingeniozitate. Definiția oferă și o limitare a termenului, arheologia experimentală având ca obiect de studiu aproape tot ceea ce este necesar pentru supraviețuire cât și tehnologiile antice fără a include însă toată sfera culturii umane².

Toate sau aproape toate experimentele au în comun o serie de caracteristici, reprezentând probleme ale arheologiei cum ar fi – necunoașterea obiectivelor anticilor referitoare la un instrument, obiect, procedeu, sau a funcțiilor și a funcționalității unor resturi antice.

Putem considera că arheologia experimentală pornește în mod obligatoriu de la reconstituirea obiectului și își atinge scopul doar atunci când subiectul devine funcțional, și în același timp în conformitate cu scrierile literare și iconografice când acestea există. Nu în ultimul rând obiectul reconstituit trebuie să fie identic sau apropiat de cel găsite de arheolog. Această fază inițială, care coincide cu nașterea arheologiei experimentale în trecut³, este continuată cu experimentele de utilizare și funcționare, trecând obligatoriu printr-o serie de stadii.

1. Un prim stadiu îl constituie contactul cu problema care se cere rezolvată și care poate fi orice problemă arheologică – de la modul de utilizare al unei arme sau unelte până la manufacturarea acesteia sau elevarea unei construcții. De fapt, problema apare în cursul cercetării arheologice iar „rezolvarea” ei reprezintă un pas înainte al muncii arheologice, trecându-se de la etapa emiterii unei supoziții la etapa verificării practice prin intermediul experimentului. Acest stadiu implică în mod obligatoriu o etapă de căutări și abordări teoretice, menite să ofere un prim contact cu materialele utilizate, metodele propuse sau certificate, tehnica utilizată sau experiențe asemănătoare.

2. Ideea de rezolvare a problemei, reprezintă un al doilea stadiu și se constituie pe baza experienței acumulate în prima etapă. Se emite o idee sau mai multe de rezolvare, care se vor verifica prin experiment oferind unul sau mai multe răspunsuri posibile. Cu alte cuvinte o anume problemă poate să fie rezolvată în mai multe moduri, utilizând pentru aceasta aceleași materiale și o tehnologie similară. De exemplu, procesul de producere a mangalului (cărbului de lemn), poate fi realizat în două moduri distincte, utilizând aceleași materiale și având la bază același procedeu tehnologic, în bocșe de suprafață sau în bocșe îngropate în pământ.

3. Stadiul experienței propriu zise, care include mai multe etape. Se începe cu pregătirea materialelor care vor fi utilizate în experiment și se

² idem, *Field archaeology in Britain*, Metuhen, London, p. 10.

³ T. Shaw, *Experimental archaeology*, în, *West African archaeology*, 1966, nr. 4. p. 38-39.

continuă cu cea de-a doua etapă, de altfel, cea mai importantă a experimentului propriu zis. În cea de-a doua etapă se impune prelevarea a o serie de probe din materialele folosite, care urmează să fie apoi, supuse unor analize de laborator. Acest stadiu se încheie cu etapa constatării rezultatelor iar în unele cazuri concomitent se face și o analiză a urmelor rămase, a resturilor rezultate care pot oferi informații prețioase. Este cazul unor experiențe efectuate de exemplu, asupra funcționării unor cuptoare de olărie. După încetarea arderii vaselor, resturile cuptorului pot oferi informații referitoare la temperatura atinsă în cuptor, modul în care s-au transformat anumite materiale, planul sau/și profilul arheologic rezultat.

4. Urmează un stadiu extrem de important pentru arheologia experimentală și anume analiza cu ajutorul tehnologiei moderne a rezultatelor, a probelor prelevate și a resturilor rămase. Tehnica și știința modernă oferă un real sprijin arheologiei experimentale prin analizele și rezultatele pe care le pune la dispoziție. Sunt extrem de utile datele oferite de tehnica modernă, care pot susține sau nu ideea și modul de rezolvare ales, sau pot indica calea de urmat pentru rezolvarea favorabilă a acesteia. De asemenea, datele puse la dispoziție nu sugerează condițiile tehnice și tehnologice în care s-a lucrat sau a decurs experimentul.

5. Acest proces se încheie odată cu coroborarea tuturor datelor și informațiilor obținute din observarea directă sau din analizele efectuate.

Orice experiență efectuată, nu demonstrează exhaustiv că procedeul urmat este neapărat cel folosit de populația antică, putând exista în unele cazuri, o multitudine de procedee, fără a ști cu precizie care a fost urmat de antici. Aici intervine sau poate interveni tehnica modernă care prin analizele pe care le efectuează încearcă să ofere un răspuns problemei, dar nu în toate cazurile acest răspuns este valid. Faptul că arheologia experimentală nu oferă răspunsuri certe, este și principala critică adusă acestei ramuri a arheologiei. Metodele propuse pentru rezolvare sunt mai degrabă sugestive și relative incluzând de cele mai multe ori termeni ca „poate”, „posibil”, „probabil”, sau „improbabil”⁴.

Treptat, pentru a oferi credibilitate rezultatelor arheologiei experimentale s-a ajuns la stabilirea unor reguli de bază care să fie aplicate tuturor experimentelor.

1. Materialele utilizate trebuie să fie aceleași cu cele folosite în antichitate în acel loc. Cu alte cuvinte, este necesar ca în cadrul unui experiment să se utilizeze materiale din aceeași zonă ca și în antichitate, dacă este posibil din aceeași sursă de materii prime. În cadrul unui experiment privind modelarea și arderea unor vase ceramice trebuie folosită o argilă din zona unde se aplică experimentul, sau dintr-o sursă de materie primă care se presupune că a fost utilizată în antichitate, pentru a avea garanția desfășurării unei experiențe

⁴ John Coles, *Archeologia sperimentale*, Milano, p. 9.

corecte, mai ales din punct de vedere al rezultatelor care vor fi obținute. Folosirea unei argile din alt loc, cu o altă compoziție chimică, conduce la rezultate eronate din punct de vedere științific chiar dacă forma și culoarea vasului obținut în urma arderii este identică cu cea antică.

2. Metodele utilizate în cadrul experimentelor nu trebuie să depășească cunoștințele care se consideră că au existat în societatea antică la care se aplică experimentul. Sunt necesare astfel, cunoștințe precise de istorie a tehnologiei antice, pentru a aplica tehnologia adecvată epocii respective. Pe de altă parte, necunoașterea tehnologiei antice, poate duce la aplicarea unei metode primitive, sau folosirea unor unelte insuficient perfecționate, mai vechi decât timpul istoric la se aplică experimentul. Dacă se urmărește de exemplu, măsurarea cantității de timp și de efort uman necesar pentru tăierea unui copac⁵, utilizarea unui topor de piatră va avea alte rezultate atât de timp cât și de efort, decât dacă de folosește pentru aceasta un topor de fier. Durata de construcție a unei locuințe din epoca fierului, va fi mai mare dacă pentru fasonarea lemnului se utilizează unelte de piatră, sau dacă pentru o locuință neolitică se folosesc unelte de fier.

3. Tehnologia modernă nu trebuie să intervină în experimente, pentru a nu prejudicia rezultatele. Pe de altă parte, tehnologia modernă nu poate fi neglijată, ea poate și trebuie folosită în analiza materiilor prime, a uneltelor, a produselor finite, putând oferi rezultate concludente pentru cercetarea științifică. Folosirea unui tractor pentru a trage un plug antic, are alte rezultate decât un plug tras de animale⁶. Analiza, înaintea, în timpul și după confecționarea unei arme de fier, oferă date importante privind compoziția chimică și structura internă a acesteia.

4. Înainte de începerea experimentului trebuie decisă finalitatea lui. Dacă se urmărește executarea unei simple copii a unui obiect antic, a unei construcții, aceasta poate fi făcută cu instrumente sau tehnici moderne. Dar dacă se urmărește cunoașterea eficienței muncii depuse pentru realizarea unei fortificații antice⁷, precum și efectele eroziunii în timp asupra acesteia, nu se va interveni cu unelte sau tehnică modernă, care ar determina un efort uman minim, iar structura internă a solului ar fi mult schimbată prin folosirea unui bulldozer pentru tasarea pământului.

5. Pentru a oferi o doză cât mai mare de corectitudine, experimentul trebuie făcut pe cât posibil în mod repetat, fiecare bazându-se pe rezultatele precedente. Emiterea unei concluzii pe baza unui singur experiment poate fi greșită pe câtă vreme o concluzie bazată pe o serie de experimente, oferă o doză

⁵ S. Saraydar, I. Shimada, *A quantitative comparison of efficiency between a stone axe and a steel axe*, în, *American antiquity*, 1971, nr. 36, p. 216.

⁶ H. O. Hansen, *Experimental ploughing with a Dostrop ard replica*, în *Tools and Tillage*, 1969, nr. 1, p. 69.

⁷ P. A. Jewel, *The experimental earthwork on Overton Down*, Wiltshire, 1960.

mai mare de credibilitate⁸. Înmagazinarea cerealelor în gropi, este un bun exemplu care prin repetarea experimentului a condus la rezultate valide⁹.

6. Tot pentru o cât mai mare corectitudine a rezultatelor și mai ales a concluziilor este oportună utilizarea dacă este posibil a unei varietăți de metode, pentru a garanta o gamă diversă de soluții și a împiedica acceptarea ca adevărate a rezultatelor unei singure metode. Este necesar ca în cadrul unui experiment să fie luate în considerare posibilitatea existenței mai multor metode de rezolvare, chiar recurgând la improvizatii¹⁰.

7. Rezultatele obținute într-un experiment nu trebuie considerate ca fiind certitudini absolute. Este necesar ca ele să fie puse în evidență și confirmate de alte experimente identice sau asemănătoare¹¹.

8. De câte ori este posibil este utilă recurgerea la etnografie, care poate sugera sau certifica modul de rezolvare a unei probleme. Datele etnografice privitoare la cuptoarele pentru reducerea minereului de fier din nord estul Africii, care din punct de vedere funcțional și al aspectului exterior sunt asemănătoare cu cele descoperite în Europa Occidentală, au dus la concluzia că procedurile observate pentru cele africane au putut fi utilizate și pentru cele europene¹².

9. Este necesar ca experimentul să fie corect evaluat, prin respectarea metodei propuse și înregistrarea obiectivă și exactă a rezultatelor. Eventualele erori, nu trebuie neglijate, acestea putându-se constitui în baze pentru alte experimente.

Arheologia experimentală nu pretinde că poate demonstra orice ipoteză, dar furnizează un instrument prin intermediul căruia este posibilă punerea în evidență a evoluției și a semnificațiilor anumitor activități ale oamenilor antici, referitoare în primul rând la subzistență și tehnologie¹³.

În timp s-a ajuns ca prin intermediul arheologiei experimentale să se încerce punerea în lumină a unor aspecte psiho-sociale a lumii antice. Experiențele efectuate, în care un grup de oameni a trăit o perioadă de timp ca și în antichitate din punct de vedere al vestimentației, al hranei, al adăpostului, au facilitat o înțelegere mult mai profundă a modului de a trăi, a raporturilor sociale și interpersonale, conducând la înlăturarea unor prejudecăți care s-au acumulat în timp vis-a-vis de lumea antică.

⁸ A. M. Hocart, *The progress of man*, London, 1933, p. 49.

⁹ H. C. Bowen, P. Wood, *Experimental storage of corn underground and its implications for Iron Age settlements*, în, *Bulletin University London Institute Archaeological*, 1968, nr. 7, p. 1-7.

¹⁰ O. G. S. Crawford, *Archeology in the field*, London, 1954, p. 224.

¹¹ John Coles, *Archeologia sperimentale*, Milano, p. 11.

¹² K. R. Robinson, *Two iron smelting furnaces from the Chibi Native Reserve, Southern Rhodesia*, în, *South Africa Archaeology Bulletin*, 1961, nr. 16. . 21.

¹³ John Coles, *Archeologia Sperimentale*, p. 10.

Așadar, arheologia experimentală reprezintă un câmp de cercetare care poate fi exploatată cu succes, care poate oferi răspunsuri asupra unor probleme neelucidate sau neclare, privitoare la omul și lumea antică.

Chiar dacă la noi această disciplină este cvasi necunoscută și mai ales neutilizată, ea poate fi aplicată cu rezultate deosebite, mai ales că, spre deosebire de statele occidentale, la noi mai persistă o serie de meșteșuguri tradiționale, de ateliere locale, care utilizează materiale și tehnici arhaice care pot fi studiate cu succes.

**BISERICĂ, ȘCOALĂ
ȘI
SOCIETATE**

UN SEGMENT MAI PUȚIN CUNOSCUȚ DIN ISTORIOGRAFIA UNIRII RELIGIOASE. PERSPECTIVA LUI IOSIF SIEGESCU

Remus Câmpeanu

În 1908, la catedra de limba română a Universității din Budapesta a poposit Iosif Siegescu, un absolvent al Facultății de Filosofie din cadrul aceleiași instituții de învățământ superior, ulterior catehet în capitala Ungariei. Ca specialist mediocru în istoria, limba și cultura românilor și ca autor al unor lucrări în majoritate în limba maghiară (a scris despre mitropolitul Dosoftei, a întocmit un manual de istorie a ortografiei românești intitulat *A román helyesírás története* etc.¹), el nu a reușit să depășească anonimatul decât prin reputația de român renegat și oportunist, pe care și-a câștigat-o, probabil, nu numai datorită lucrărilor sale, ci și pentru faptul că a evitat orice implicare în susținerea proiectelor naționale.²

De altfel, curiosul personaj, ca mulți alți oameni cu modeste capacități spirituale, nutrea ambiții de afirmare care îi depășeau cu mult posibilitățile reale. În acest sens, năzuise să ocupe catedra de limbă română de la Universitatea din Budapesta imediat după moartea ilustrului profesor Alexandru Roman și, chiar dacă nu și-a atins atunci obiectivul (în condiții de mare concurență fiind preferată de către autorități o altă marionetă a guvernanților, Ioan Ciocan, deputat dietal și fost director în Năsăud³), mai târziu, profitând de strategia forurilor superioare maghiare de a acorda această catedră ca pe un soi de recompensă pentru fidelitate și servicii politice, a reușit să-și împlinească visul, cu toate că, pentru aceasta, s-a impus sacrificarea lui Gheorghe Alexici – un talentat docent al aceleiași instituții budapestane de învățământ – pe altarul intrigilor.⁴ Mai mult decât atât, pentru a-și facilita ascensiunea socială, nu s-a dat în lături în a se înscrie și a activa într-un partid maghiar (Nemzeti Munkapárt) și, în 1914, a compus în limba română poezia *Rugăciune pentru soldați*, o creație menită a stimula vitejia și capacitatea de luptă a tinerilor recrutați sub stindardul

¹ Keszé Katalin, *Cultură și filologie. Istoricul catedrei de filologie română din Budapesta*, în *Tribuna*, nr. 17/1995, p. 3.

² Corneli Sigmirean, *Istoria formării intelectualității românești din Transilvania și Banat în epoca modernă*, Cluj-Napoca, 2000, p. 77.

³ Activitatea sa politică a fost cu măiestrie ridiculizată, în câteva fraze, în romanul *Ion* al lui Liviu Rebreanu.

⁴ Gelu Neamțu, *Alexandru Roman, marele fiu al Bihorului (1826-1897)*, Oradea, 1995, p. 80-81.

imperial.⁵ Nu e deci de mirare că „popa Siegescu” – cum îl apelau conașionalii săi – a atras înspre el, precum un magnet, calificative dintre cele mai disprețuitoare din partea liderilor români. Ilarie Chendi l-a caracterizat, spre exemplu, ca fiind „fals ca un vulpoi, cu spinarea de cauciuc”⁶, iar Octavian Goga i-a subliniat nulitatea intelectuală, servilismul și scandaloasa lipsă de pregătire.⁷

În aceste condiții, una dintre cărțile pe care le-a elaborat, *A magyarországi románok Szent Uniója*, a adus mari deservicii greco-catolicismului, deoarece a transferat o parte din antipatia care și-o atrăsese asupra lui din partea românilor și asupra Bisericii Unite, la acea dată aflată, oricum, în deficit de imagine. Studiul lui Siegescu a tulburat odată în plus apele și pentru că a tratat evenimentele din anii Unirii religioase din perspectiva neagreată atunci a relațiilor cu romano-catolicismul maghiar. E posibil ca lucrarea să fi fost asociată în gândirea multor români de decizia politică nefericită a întemeierii, câțiva ani mai târziu, a diocesei greco-catolice maghiare de Hajdúdorog, o jurisdicție artificială care a rupt din Biserica Unită a Transilvaniei 83 de parohii române.⁸ Ecurile total nefavorabile în mediul românesc ale cercetării profesorului de la Budapesta, combinate cu dezamăgirea stârnită printre români de înființarea eparhiei de la Hajdúdorog au contribuit la aruncarea nemeritată a Bisericii Unite în terenul mlăștinos al oprobiului public.

În mod paradoxal, analiza lui Siegescu nu este atât de slabă pe cât au pretins pușinii ei exegeți. În epoca apariției ei, cartea a fost criticată de numeroși specialiști care nu au avut nici măcar răbdarea să o parcurgă cu atenție.⁹ Aceștia au considerat că dacă autorul nu reușise să se impună în societatea românească printr-un caracter puternic și printr-o conduită fermă, nici creațiile sale nu merită efortul de a fi cumpănite și evaluate cu mîgală. Întâmpinând asemenea prejudecăți, cercetarea lui Siegescu a fost împinsă undeva în fundalul scenei istoriografiei confesionale, conferindu-i-se, poate pe nedrept, proporții nesemnificative. Pe de altă parte, nici măcar autorul nu părea conștient de faptul că realizase, totuși, o investigație ce putea fi utilă pentru abordările viitoare ale tematicii, el declarând că s-a limitat doar la a întocmi o lucrare cu un caracter de popularizare, condus fiind de considerentul că, după cum a observat, mulți se pronunță asupra Unirii religioase în totală necunoaștință de cauză. După cum vom observa însă în rândurile de mai jos, elaboratul profesorului de la Budapesta, cu bunele și relele sale, depășește nivelul unei perspective

⁵ Kese Katalin, *op. cit.*, loc. cit.

⁶ Ilarie Chendi, *Catedra de limba română*, în *Tribuna*, Arad, nr. 10/1910.

⁷ Octavian Goga, *Însemnările unui trecător*, Arad, 1911, p. 234.

⁸ *Biserica Română Unită. Două sute cincizeci de ani de istorie*, (coordonator Aloisiu L. Tăutu), Madrid, 1952, p. 149-152.

⁹ Lucrarea lui Siegescu *A magyarországi románok Szent Uniója* a apărut la Budapesta, în anul 1896.

propagandistice, superficiale sau comune, încadrându-se pe deplin în ceea ce îndeobște numim literatură de specialitate.

E incontestabil faptul că lucrarea *A magyarországi románok Szent Uniója* încorporează câteva erori majore. De pildă, iese în evidență, din capul locului, un punct de vedere catolic împins aproape până la fanatism, pe care autorul nici nu s-a străduit în mod deosebit să-l escamoteze. În opinia exacerbată până peste poate a lui Siegescu, tot ceea ce este bun și meritoriu în societatea românească din Ardeal își trage seva din Unirea religioasă. În acest sens, el reiterează cu nemăsurat entuziasm clișeul istoriografic potrivit căruia prosperitatea culturală, elanul învățământului, spiritul național constructiv, demnitatea etnică și, în general, propășirea neamului ar fi rămas simple și intangibile idealuri, dacă prin opțiunea pentru catolicism românii nu ar fi depășit condiția rușinoasă de pradă social-politică, situația înjositoare de totală subjugare economică și statutul de umilă slugă a calvinilor.¹⁰ Nu i se pare deplasat a repeta asemenea banalități, deoarece, susține el, mulți „binevoitori” interesați (mai cu seamă ortodocși) continuă nejustificat să se înverșuneze împotriva greco-catolicilor, insistând exclusiv asupra caracterului dezbinător al deciziilor religioase din anii 1697-1701 și neglijând tendențios efectele benefice sau imensele roade ale aderării la Biserica Romei.¹¹

Tonul din ce în ce mai patetic al discursului autorului atinge cote maxime în declarația ușor ilară potrivit căreia fără transferul confesional de la începutul veacului al XVIII-lea, „tolerații” n-ar mai exista astăzi ca popor distinct sau, în cel mai bun caz, ar fi cu toții reformați. Argumentând cât de cât acest radical enunț, Siegescu trece în revistă principalele jaloane ale politicii principilor și nobililor calvini de atragere a comunității majoritare de partea credinței lor, focalizându-și atenția asupra articolelor 36 și 37 ale dietei din noiembrie 1566 (cele referitoare la nrecunoașterea opozițiilor tezelor lui Luther și Calvin, la tratarea confesiunii ortodoxe ca eretică, la numirea unui superintendent responsabil cu coordonarea și controlul bisericii române, la persecutarea celor ce refuză recunoașterea acestei noi funcții etc.). Respectivele reglementări, concluzionează el, au servit drept suport juridic pentru ulterioarele hotărâri „draconice” împotriva tuturor nesupușilor față de severa autoritate spirituală și instituțională reformată. Iată, deci, că avem de-a face, în cazul de față, cu una dintre puținele investigații ale subiectului care nu se limitează la vehicularea eseistică a aspectelor de suprafață ale abuzurilor autorităților protestante, ci coboară în fondul juridic al problematicii, conferind astfel consistență demonstrației.

Desigur, analiza autorului nu-și dorește a ocoli anumite clișee istoriografice critice legate de regimul calvin și promovate de specialiștii catolici

¹⁰ Iosif Siegescu, *op. cit.*, p. 1-5.

¹¹ *Ibidem*, p. 5-11.

pentru a justifica necesitatea acceptării noului parcurs confesional românesc, precum asuprirea și batjocorirea mitropoliților ortodocși de către puterea princiară (cu accent pe binecunoscutul caz al vlădicii Sava al II-lea); impunerea celor 15 iar mai apoi 19 puncte reformate, nu numai dogmatice, obligatoriu de respectat de către vârfurile ierarhiei românești (se dezbat, pe larg, punctele al doilea, al șaselea, al șaptelea, al zecelea și cu deosebire al nouăsprezecelea, care spulbera, practic, autonomia bisericii răsăritene); constrângerea preoților și credincioșilor „tolerați” la depunerea jurământului de credință față de superintendent; controlul strâns asupra tipăriturilor ortodoxe și imixtiunea calvină profundă în conținutul lor; ignoranța generalizată din mediul rural; slaba pregătire a clerului românesc, numeros dar incapabil în a înălța o baricadă spirituală împotriva religiei promovate de Curtea princiară; lipsa învățământului confesional propriu; inexistența unei diferențe reale de pregătire, mentalitate și atitudine între parohii și țărani aflați în aceeași mizeră situație social-economică; monotonia și formalismul slujbelor bisericesti; absența drepturilor politice (exercitate doar de românii atașați religiilor recepte) ș.a.m.d.¹²

Redescoperind și reinventariind aceste șabloane ale scrisului istoric greco-catolic referitoare la metehnele cadrului politic calvin, pe care le încadrează în categoria cauzelor mai îndepărtate ale Unirii religioase, Siegescu trece apoi la motivațiile imediate ale deciziilor lui Atanasie Anghel și ale protopopilor săi. E vorba aici, în primul rând, de instaurarea stăpânirii habsburgice, eveniment istoric pe care autorul ni-l prezintă într-o formă apologetică (în acest sens, Curtea vieneză apare în lumina unei perfecte corectitudini față de popoarele supuse, pe care dorește sincer a le ocroti, iar Leopold I dobândește atributele împăratului blajin, uimit de soarta vitregă a națiunii române și a religiei ei). O asemenea viziune idilică, depărtată de dura realitate și de jocurile politice, schițează imaginea unei catolicizări promovate din generozitate și bună intenție imperială. Narațiunea își arată naivitatea și prin etalarea judecății conform căreia, extrem de preocupat de provincia ardeleană, monarhul, după ce s-a informat temeinic în legătură cu situația politică de acolo, a propus „toleraților” intrarea într-una dintre religiile recepte, cu convingerea că ei o vor alege pe aceea mai apropiată de credința lor și cu conștiința că aceasta era singura cale de a-i ajuta fără a demola sistemul constituțional.¹³ Simplificând astfel derularea procesului istoric până la limita absurdului, Siegescu definește Unirea religioasă doar ca pe un colac de salvare aruncat de Casa de Habsburg națiunii române, într-un moment de grea derivă.

După câteva părți mai deficitare tocmai prin exaltarea lor, analiza acestui autor își regăsește însă un relativ echilibru și etapele catolicizării se înlănțuie în expunerea sa mult mai coerent. Se fac referiri obiective la sedisvacanța

¹² *Ibidem*.

¹³ *Ibidem*, p. 12-34.

mitropoliei de după moartea lui Varlaam, la alegerea și consacrarea ca vlădică a lui Teofil și la faza incipientă a tatonărilor iezuite exercitate prin parohul romano-catolic din Alba Iulia, Baranyi.¹⁴

Din nefericire, detașarea cercetătorului în raport cu tematica investigată nu este de durată, el recăzând destul de repede în capcana unei prezentări romanțate. Astfel, reușitele înregistrate în concretizarea planului de apropiere a bisericii românești față de religia Romei sunt puse cu nonșalanță pe seama unei presupuse prietenii dintre protagoniștii principali ai evenimentelor, adică iezuitul Baranyi, vlădica Teofil și cardinalul Kollonich, ultimului creionându-i-se naiv un portret de bun, darnic și dezinteresat ocrotitor al „toleraților”. Se înțelege de la sine că, într-o asemenea închipuită conjunctură, prietenul mai mic și mai neajutorat, respectiv Teofil, căruia i s-a adus la cunoștință faptul că și el putea fi beneficiarul unei diplome imperiale de privilegii asemănătoare cu cea emisă în 1692 pentru uniții din nordul Ungariei, nu a avut altă soluție decât aceea de a solicita primatului Kollonich primirea turmei sale în marea familie a bisericii catolice.¹⁵ Explicându-și înălțuirea fenomenelor prin idealizate și eroice relații, Siegescu rezolva două probleme importante pentru imaginea propagandistică a Unirii religioase: pe de-o parte, pune presiunile romano-catolice – deseori hulite în istoriografia confesională – într-o lumină benefică, pozitivă, iar pe de altă parte, justifică și definea transferul confesional ca pe o acțiune prioritar românească sau, cel puțin, generată de solicitările românești, cărora li s-a dat curs, chipurile, cu nemăsurată bunăvoință.

Mulțumit de motivațiile pe care le-a conferit opțiunii lui Teofil, autorul a trecut mai departe, descriind sinodul din februarie 1697, cel desfășurat în două sesiuni și fără supravegherea superintendentului calvin. În acest punct, el insistă exagerat asupra discursului ținut de vlădica (în care se făcea referire la starea mizeră a bisericii ortodoxe și la persecuțiile calvine), tocmai pentru a sublinia laturile pozitive (salvatoare chiar) ale tratativelor cu catolicii și justețea manifestului de unire adoptat de clerul superior în a doua sesiune. Evident că declarația de unire a ierarhilor români este și ea expusă în detaliu, pornind de la condițiile formulate de ei în ceea ce privește anularea statutului de tolerați, admiterea în casta religiilor recepte, egalitatea în drepturi, construcția noilor lăcașuri de cult, păstrarea ritului, a autonomiei bisericești, a canoanelor răsăritene, a calendarului și sărbătorilor, până la primirea celor patru binecunoscute puncte dogmatice. Ca aspect meritoriu al analizei e de menționat că Siegescu a redat, în paralel, variantele cunoscute până atunci ale acestui document fundamental, forma românească preluând-o de la Șincai, iar cea latină de la Nilles.¹⁶

¹⁴ *Ibidem.*

¹⁵ *Ibidem.*

¹⁶ *Ibidem.*

Fragmentele următoare ale expunerii sale revin, treptat, la un ton moderat, oarecum detașat și obiectiv. Se pune accentul pe eforturile lui Kollonich de a convinge mediile vieneze în legătură cu punerea rapidă în drepturi a clerului unit din Ardeal, pe reacțiile întârziate ale Curții imperiale, pe importanța sinodului restrâns din iunie 1697, care avea menirea de a întări decizia luată de soborul anterior, pe scrisoarea trimisă de Teofil și de 12 dintre protopopii săi către Strigoni, cu rolul de a reconfirma opțiunea fermă pentru biserica Romei, pe protestele părții calvine, pe încercările disperate ale reformașilor de a bloca eficientele proiecte catolice prin ademenirea „toleraților” de partea credinței lor și pe interpretarea morții lui Teofil (reiterându-se, cu această ocazie, versiunea neconfirmată că vlădica ar fi fost otrăvit de anumite grupări obscure, panicate de perspectivele – nu numai politice – deschise comunității românești).¹⁷

Ajuns la momentul negocierilor privind desemnarea lui Atanasie Anghel ca păstor al credincioșilor ortodocși din Ardeal, Siegescu dorește din nou să impresioneze și dă frâu liber sentimentelor, amalgamând în narațiunea sa unele informații reale, atestate arhivistic, cu fapte posibile sau total imaginare, încărcate din plin de lirism. Astfel, noul vlădică – surprinzător de tânăr, dar nu naiv – este caracterizat drept un protejat al partidei calvine care mai nădăjduia încă la întreruperea fermului program de catolicizare. Ca fost studios al Colegiului reformat de la Alba (ceea ce trebuie încă dovedit), el a fost promovat, susține autorul rămas tributar clișeele istoriografice, prin eforturile nobililor Bethlen, Naláczy și Keresztesi și ale agentului brașovean Dindar, care au mijlocit transferul consistentei sume de 300 de galbeni înspre Brâncoveanu și mitropolitul Teodosie, în scopul de a obține acceptul lor pentru varianta propusă de aristocrația ardeleană conservatoare.¹⁸ În treacăt fie spus, nici aceste date nu depășesc limitele unui scenariu viabil, fiind extrase din memorialistica reformată a epocii, însă, oricum, Siegescu le consideră reale și trece mai departe, poposind la descrierea ceremoniei bucureștene de confirmare a lui Atanasie Anghel, ocazie cu care vlădica a primit de la patriarhul Dosoftei al Ierusalimului o instrucțiune simplistă, în 22 de puncte, menită a evita pe viitor orice deviere a bisericii ortodoxe ardeleni de la drumul cel drept.¹⁹ Descriind acest eveniment, autorul găsește prilejul de a îndreptăți deciziile de mai târziu ale episcopului unit, atenționând cu patimă că inițiativa patriarhului de a-și impune dispozițiile a fost necanonică, deoarece el a acționat în afara jurisdicției sale din Palestina.

Notele personale, deosebit de subiective, continuă să domine și părțile următoare ale analizei. Cititorului i se induc ideile că vlădica Atanasie ar fi optat pentru transferul confesional din dorința de a curma chinurile unui popor gata

¹⁷ *Ibidem.*

¹⁸ *Ibidem.*

¹⁹ *Ibidem.*

divizat datorită frecventelor imixtiuni calvine, că Viena nu ar fi impus românilor catolicizarea, ci -prin diploma din aprilie 1698- le-ar fi acordat deplina libertate de a opta pentru confesiunea pe care o doresc (se trece voit cu vederea faptul că actul a avut mai mult o valoare strategică decât una practică) și că episcopul „toleraților” transilvăneni și-ar fi dorit, chipurile, de la bun început o cât mai rapidă și mai fericită apropiere față de comunitatea catolică.²⁰

De-abia după ce elogiază din nou contribuția lui Kollonich la bunul mers al glorioasei campanii prozelitiste, tirada autorului redobândește, cu greu, aparența unei expuneri neutre, el concentrându-se, cât de cât, asupra derulării cronologice a evenimentelor. Se trec în revistă câteva documente importante pentru derularea acțiunilor confesionale din Transilvania, emise de primatele Ungariei; se insistă asupra semnificației unor instrucțiuni iezuite și se analizează, pe larg, desfășurarea sinodului din octombrie 1698, punctându-se, cu deosebire, momentul prezentării în fața clerului a unor acte importante pentru adoptarea atitudinilor ulterioare (e vorba de diploma leopoldină din aprilie 1698, de enciclica lui Kollonich, de diploma de unire a rutenilor din august 1692 și de primul document fundamental al catolicizării românilor, cel din februarie 1697, semnat de răposatul Teofil).²¹

Urmând un drum tot mai coerent, investigația lui Siegescu ajunge la pasul – decisiv pentru întemeierea Bisericii Unite – al elaborării celui de-al doilea manifest al transferului confesional, pe care, de asemenea, el îl prezintă, în mod firesc, în ambele sale variante, cea latină și cea română, neomițând să facă eficiente precizări și asupra sensurilor adăugirilor lui Atanasie Anghel din finalul hotărârilor scrise ale soborului.²²

Se exagerează, în schimb, pe mai departe, referirile la zeloasele strădanii ale lui Kollonich și ale lui Baranyi pentru promovarea cauzei „toleraților” la Curte, strădanii care, în optica ultracatolică a autorului, păreau izvorâte numai dintr-o măreață și dezinteresată bunătate. La fel de idealizat este și portretul episcopului unit, care redă imaginea unui suflet curat, generator de mari invidii până și în rândul clerului superior și inferior, tocmai prin puritatea sa absolută. Bineînțeles că, dintr-o atare fantasmagorică perspectivă, toate acuzele care-l priveau pe vlădică (sintetizate mai târziu la Viena în 22 de puncte), majoritatea formulate chiar din interiorul turmei pe care o păstorea, au fost catalogate de autor ca total nefondate.²³

Una peste alta, mai cursiv sau mai poticnit, narațiunea lui Siegescu, după ce lămurește scopurile intervențiilor greco-catolicilor la nunțul papal și la ministrul Kinski, ajunge la momentul elaborării diplomei leopoldine a Unirii

²⁰ *Ibidem.*

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

religioase din februarie 1699, publicată în luna septembrie a aceluiași an și urmată de dispozițiile dietale și de cele ale Statului catolic pentru preoții și credincioșii români. În această parte a analizei, divagațiile scad în intensitate, dar ele revin în forță atunci când, referindu-se la intențiile Guberniului și ale nobilimii de a organiza o anchetă cu privire la sondarea dorinței „toleraților” de a accepta sau nu catolicismul, pentru a demonstra că, în fapt, ei nu-și doreau așa ceva, autorul afirmă cu fermitate, dar în necunoștință de cauză, că acest plan împotriva căruia protestase și Atanasie Anghel împreună cu sinodul său nu a fost pus în aplicare²⁴ (nu e mai puțin adevărat că, în stadiul de atunci al cercetărilor de istorie confesională, documentele anchetei guberniale respective nu erau încă cunoscute).

Sinodului din septembrie 1700 specialistul budapestan i-a dedicat un subcapitol aparte, ca etapă a definitivării Unirii religioase. El nu a omis să sublinieze, pentru a evidenția consistența transferului confesional, puternicul caracter reprezentativ al adunării (au participat circa 1690 de preoți și mai multe mii de credincioși), a punctat bine discursul episcopului referitor la avantajele acceptării soluției confesionale oferite de Viena și Roma, importanța dezbaterilor privind restructurarea bisericii românești și semnificația celor 28 de noi canoane adoptate în cea de-a treia ședință, dar, din considerente propagandistice, a trecut, în mod intenționat, foarte superficial peste reticențele formulate de preoțimea din Brașov, Sibiu, Făgăraș și Hunedoara în legătură cu oportunitatea catolicizării. Din nou ca element pozitiv, e de semnalat faptul că noul manifest de unire – semnat de 54 de protopopi și de 1563 de preoți – apare în analiză, ca și cel anterior, în ambele sale variante, latină și română.²⁵

Călătoria lui Atanasie Anghel la Viena este îndemânatic încadrată printre consecințele de mare importanță ale sinodului din septembrie 1700. S-a surprins, de data aceasta cu sinceritate și fără tendințe apologetice, abilitatea strategică a episcopului unit care, conștient că în capitala imperiului va urma să dea seama pentru acuzațiile ce i s-au adus, și-a pregătit din timp apărarea, dând de înțeles atât lui Kollonich cât și consilierilor Curții, că eventuala sa înlăturare ar putea potența periculoase reacții calvine, prin intermediul cunoscutului Țirca, favoritul partidei protestante pentru scaunul vlădicesc al românilor ardeleni. Exploatându-și deosebitul talent de a negocia – o însușire nu tocmai meritorie pentru un prelat, pe care autorul o evidențiază totuși cu realism – și beneficiind și de consistentul sprijin al primatului Ungariei, tânărul vlădică depășește cu bine etapa anchetei vieneze și momentele oarecum umilitoare ale depunerii jurământului și ale asumării reversalului. Pentru a sublinia atașamentul episcopului unit față de catolicism, Siegescu lansează chiar ipoteza, contrazisă

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*, p. 34-43.

de cercetările ulterioare, potrivit căreia Atanasie Anghel ar fi cerut cu insistență o nouă sfințire, procedură ce ar fi fost refuzată însă de forurile romane.²⁶

În sfârșit, analiza se finalizează cu prezentarea decretului imperial de întărire a conducătorului bisericii românești din Transilvania, a ordinului Curții prin care tezaurarul ardelean Apor a fost însărcinat cu soluționarea tuturor problemelor pe care le presupune ocuparea scaunului episcopal al „toleraților” și a actului de confirmare sosit de la Roma. Discursul lui Siegescu are, chiar până și în partea sa de ultimă, câteva supărătoare puncte slabe, deoarece nu pune deloc accentul pe impresionantele valențe naționale ale celei de-a doua diplome leopoldine a Unirii religioase (respectiv pe posibilitatea teoretică oferită de împărat etniei neprivilegiate de a-și depăși statutul) și laudă, dincolo de dimensiunile admise, rolul controversat și parțial pe drept contestat al teologului iezuit în propășirea tinerei biserici.²⁷

Cu acestea, se părea că incursiunea autorului în trecutul confesional al românilor ardeleni și-a epuizat toate resursele, dar, în loc să se limiteze strict la argumentele de natură istorică, așa cum s-ar fi impus în cadrul unei perspective ce se dorea a fi obiectivă, el s-a avântat pe terenul nesigur al polemicii, în două subcapitole concluzive, unul dedicat lui Densușianu, iar celălalt menit a elogia avantajele transferului confesional. Despre primul, însuși titlul său – *Răspuns la deșteptăciunile lui Densușianu* – spune aproape totul. E vorba de o contrazicere violentă a ipotezelor juridice abil formulate de Nicolae Densușianu, specialist care, deși greco-catolic, demolase necruțător fundamentele Unirii religioase. Pe plan științific, cititorul nu găsește nimic nou în replica lui Siegescu, acesta reluând, în fapt, demonstrația competentă a lui Augustin Bunea, pe care însă o pigmentează cu câteva trimiteri dure la adresa lui Densușianu, considerat un scriitor predispus la obediență („gudurare”) față de ortodocși și chiar „iresponsabil”. Dacă trecem peste rândurile acestea, de neadmis într-un studiu cu pretenții de profunzime, observăm că esența subcapitolului este efortul de a puncta eroarea comisă de Densușianu atunci când a apreciat că manifestul de unire a clerului lui Atanasie Anghel nu a reprezentat decât o superficială alianță cu Biserica Romei, nicidecum o integrare în ea. Urmând cu strictețe explicațiile lui Bunea, Siegescu semnalează încă o dată faptul că Densușianu s-a înșelat amarnic susținând că sintagma „legea noastră” din documentul de unire al soborului ar însemna „creința noastră” și nu „ritul nostru”, de aici derivând nulitatea întregii sale construcții teoretice, pentru că preoții români nu și-au dorit conservarea dogmelor ortodoxe, ci doar a ritului și a disciplinei tradiționale.²⁸ Oricum, integrarea acestui subcapitol excesiv de tăios în structura

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*, p. 43-46.

cărții a fost, cel puțin din punctul de vedere al stilului și coerenței, o întreprindere inutilă și neinspirată a autorului.

Nimic original nici în ultimul subcapitol, cel intitulat *Influența Unirii asupra bisericii românești și asupra poporului român din punct de vedere politic și social*, unde nu se face altceva decât să se repete obsesiv șabloanele scrisului istoric greco-catolic cu privire la uriașele foloase ale opțiunii confesionale din anii 1697-1701: eliberarea de sub teroarea calvină; orientarea spre civilizația apuseană; acceptarea unei credințe care corespundea mai bine obiceiurilor și spiritualității tradiționale românești; importanța apropierei de Roma ca centru de cunoaștere, cultură și luminare; rolul național decisiv al tinerelor elite; imboldul uriaș primit în literatură și în istorie; dezvoltarea rețelei de învățământ; buna pregătire a preoților; beneficiile culturale aduse de școlile Blajului; deschiderea unei epoci de noi aspirații politice și sociale etc. În mare măsură iritantă și fără rost este și strategia lui Siegescu de a compara toate aceste binecunoscute avantaje generate de transferul confesional cu tentativele contestatate ale autorilor ortodocși, care, astfel, sunt puși cu dispreț în lumina unor „pigmei gălăgioși”.²⁹

Dus de valul patimei, canonicul și dascălul budapestan pune capăt demersului său istoric, tot mai dezechilibrat înspre final, aducând alte bogate laude principalilor protagoniști ai evenimentelor, respectiv împăratului Leopold I, cardinalului Kollonich și episcopului Atanasie Anghel.³⁰ Aici tonul apologetic este atât de pronunțat, încât ne lasă de-a dreptul impresia că avem de-a face cu o lucrare omagială, nu cu o cercetare serioasă, care și-a propus restabilirea adevărului istoric. În acest mod, eforturile prospective și toate realizările autorului din capitolele și subcapitolele precedente sunt umbrite de un jalnic și patetic sfârșit, înțesat de subiectivism, note personale și multă prețiozitate.

Sursele utilizate în elaborarea studiului *A magyarországi románok Szent Uniója* pot fi considerate mai mult decât corespunzătoare pentru epoca în care Siegescu și-a desfășurat investigația. El a valorificat nume care la vremea lui erau deja de largă referință, pomenite aproape convențional în majoritatea cercetărilor privind această tematică (Nilles, Șincai, Maior, Barițiu, Cipariu, A.T. Laurian, Micu-Moldovan, Popea, Grama, Bunea etc.), dar și personalități mai puțin citate din câmpul istoriografiei noastre confesionale sau din afara lui, precum Breznay (amintit cu lucrarea sa *Religio*) și Szmigelski (un canonic blăjean care atinsese o oarecare reputație mai ales prin scrierile de natură didactică, exegetico-istorică și teologică).

În aparență, Iosif Siegescu nu ar merita efortul de a i se consacra o consistentă analiză istoriografică, atitudine pe care, de altfel, au adoptat-o toți specialiștii până acum. Dar tocmai faptul că opera sa dedicată Unirii religioase a

²⁹ *Ibidem*, p. 46-48.

³⁰ *Ibidem*.

fost cu bună știință ignorată îndeamnă – în condițiile de astăzi, favorabile unor dezbateri pe deplin libere – la o necesară reevaluare. Cu atât mai interesantă se dovedește a fi o asemenea întreprindere, cu cât, repetăm, autorul se apropie de un punct de vedere mai puțin cunoscut asupra transferului confesional românesc, și anume punctul de vedere al scrisului istoric maghiar, nu i se poate contesta strădania de a sistematiza și prezenta cursiv evenimentele la care se referă și nici relativa atenție în ceea ce privește folosirea izvoarelor. Iată doar câteva atribute care contrabalansează lipsa de popularitate sau marile erori (majoritatea de interpretare) ale cercetărilor sale și justifică, în bună parte, prezentul nostru demers.

INTERESUL SFÂNTULUI SCAUN FAȚĂ DE CATOLICII DE RIT ORIENTAL DIN IMPERIUL AUSTRIAC LA MIJLOCUL SECOLULUI AL XIX-LEA

Ana Victoria Sima

La mijlocul secolului al XIX-lea, preocupările și interesul manifest al Sfântului Scaun față de catolicii de rit oriental pot fi investigate și interpretate doar în contextul mișcării inițiată de Biserica Catolică în vederea consolidării status-ului catolic și de apropiere a zonelor sale periferice de centrul catolicității romane.

De fapt, încă de la sfârșitul pontificatului Papei Gregorius al XVI-lea biserica și însuși pontificatul roman au fost amenințate în propria lor existență de liberalismul anticlerical și antireligios, astfel încât cercurile pontificale s-au văzut obligate să acționeze cu o mare fermitate în direcția coalizării întregii lumi catolice în jurul Sfântului Scaun și a consolidării o dată în plus a uniunii catolicilor orientali, reorganizând întreaga lor disciplină și exercitând o mai strictă supraveghere asupra vieții lor religioase¹.

În fața acestei concentrări de forțe în jurul suveranului pontif – unanim apreciată din perspectiva avantajelor apostolice pe care le-ar fi adus bisericii -, au existat și voci șovăielnice. Unii teoreticieni se întrebeau atunci dacă era oportun ca această concentrare de forțe trebuia să se traducă printr-o centralizare excesivă cu efecte negative asupra autonomiilor ecleziastice locale. Ezitățile lor erau cu atât mai justificate cu cât mișcarea ar fi condus inevitabil la reducerea autorității reale a episcopilor, la o uniformizare a disciplinei, a liturghiei, și chiar a formelor de pietate. Toate acestea puteau determina, în ultimă instanță, renunțarea la cutumele locale și adoptarea în biserica întreagă a unui „stil de viață” religios similar celui din Italia².

Apreciată și contestată în același timp, strategia centralizării romane va cunoaște o evoluție deosebită în timpul pontificatului Papei Pius al IX-lea, favorizată de altfel de apariția unui fenomen nou în istoria bisericii, imensa popularitate a papei la nivelul întregii lumi catolice. În acest sens, istoricii sunt unanimi în a susține faptul că după criza revoluționară a anului 1848, Roma s-a

¹ Ioan Filip, *La Santa Sede ed i problemi della Chiesa Romana Unita (1853-1872)*, în *Acta Historica, SAR*, tomus IV, Monachii (Munchen), 1965, p. 109.

² R. Aubert, *L'Eglise Catholique de la Crise de 1848 à la première Guerre Mondiale*, în *La nouvelle histoire de l'Eglise*, vol. V-*L'Eglise dans le monde moderne (1848 à nos jours)*, Paris, 1975, p. 65-66.

dovedit a fi promotoarea unei acțiuni sistematice în vederea regrupării în jurul unui centru de acțiune unic, împotriva liberalismului „revoluționar și anticreștin”, a tuturor energiilor catolice. Câteva mărturii în această direcție trasează într-o manieră extrem de elocventă contururile unei lumi aflată în plin proces de agregare. Astfel în timp ce profesorii Universității Gregorienne dădeau atunci o nouă interpretare tezelor clasice asupra primatului și infailibilității papei, la Roma se înregistra o creștere semnificativă a numărului de seminarii naționale. De asemenea, se asista tacit la multiplicarea intervențiilor nunțiilor apostolice în viața internă a bisericilor naționale și la reactualizarea vizitelor „ad limina” de către episcopi, căzute până nu demult în desuetudine. Nu în ultimul rând, Sfântul Scaun a promovat o politică sistematică de contracarare a tot ceea ce putea încuraja păstrarea nuanțelor regionale în viața ecleziastică, a descurajat veleitățile de convocare a conciliilor naționale favorizând întoarcerea la respectarea integrală a dreptului canonic așa cum era el prescris de Roma prin recursuri la Curia Romană pentru problematici de orice natură³.

Dacă pentru bisericile catolicismului occidental impunerea noilor tendințe nu a produs perturbări la nivelul comunităților locale, nu același lucru se poate afirma și despre bisericile catolice de rit oriental, unde instrucțiunile romane au bulversat tradiții consacrate lovindu-se adesea de vii rezistențe din partea prelaților locali⁴.

³ *Ibidem*, p. 66-67.

⁴ Iată care ar fi doar câteva dintre exemplele care vin să ilustreze afirmația de mai sus: cazul *greco-catolicilor din Polonia*, unde mișcarea ortodoxă a sacerdotilor Popiel și Wojciki, inițiată sub forma unui protest împotriva latinismelor introduse în Liturghie după Unirea de la Brest-Litowsk, a sfârșit, beneficiind de altfel și de sprijinul Rusiei, prin a scoate din biserica greco-catolică a peste 250.000 de enoriași și a 200 de preoți-vezi R. Aubert, *Le Pontificat de Pie IX*, (coll. Fliche-Martin), Bloud & Gay, 1952, p. 406; Vii rezistențe au întâlnit măsurile reformatoare ale Romei în rândurile catolicilor orientali organizați în Patriarhate din Orientul Mijlociu. Astfel în 1856 sediul Patriarhatului Armean a fost transferat de la Liban la Constantinopol unde a fost contopit cu sediul mitropolitan. Prin intermediul Bulei Reversurus Papa Pius al IX-lea extinde la nivelul întregului Patriarhat disciplina canonică introdusă la Constantinopol cu privire la procedura de alegere a episcopilor, ce consta în excluderea clerului inferior și a laicilor, și impune Patriarhului dispozițiile latine privitoare la acordarea Paliului și la vizitele „ad limina”. Apreciate drept măsuri de spoliere a privilegiilor de care dispuneau, inițiativele Sfântului Scaun au produs mari nemulțumiri la nivelul clerului armean, soldate în ultimă instanță cu o schismă la care au aderat patru episcopi, care profitând de absența Patriarhului aflat la lucrările Conciliului Vatican I, au format o biserică separată, care a fost recunoscută de guvernul turc ca singura biserică catolică armeană; *Ibidem* p. 417; Nici *Patriarhatul Caldean al Mesopotamiei* nu a fost lipsit de neînțelegeri cu Roma. Una dintre problematicile care nu a putut trece neobservată în documentele vremii a fost aceea a extinderii dispozițiilor Bulei Reversurus, referitoare la alegerea Episcopilor, și la Caldei prin intermediul Constituției Cum ecclesiastica disciplina din 31 august 1869. În fața acestor instrucțiuni canonice însuși Patriarhul s-a dovedit intransigent convins că Roma intenționa suprimarea tuturor privilegiilor patriarhale, motiv pentru care a continuat să consacre episcopi fără a respecta noile prevederi pontificale. A fost obligat însă să se supună prin Enciclica Quae

Dincolo de unilateralitatea unei interpretări care consideră inițiativa de reformare promovată de Sfântul Scaun drept rezultanta politicii de centralizare romană, un fapt rămâne incontestabil: la mijlocul secolului al XIX-lea bisericele catolice de rit oriental chiar aveau nevoie de o reorganizare a disciplinei lor ecleziastice, cu atât mai mult cu cât aceasta venea în întâmpinarea unor necesități locale.

Aserțiunea își găsea pe deplin aplicabilitatea la nivelul bisericilor greco-catolice situate în cuprinsul Coroanei Austriece, unde legislația iozefină întrerupsese pentru mai bine de o jumătate de secol legăturile acestora cu Sfântul Scaun⁵, și unde structurile politice suprapuneau realități confesionale diverse, cu tradiții și moșteniri ecleziastice, deseori antinomice.

Un prim demers, în sensul reorganizării catolicilor orientali, a constat, de fapt, în relansarea unui proiect mai vechi, aparținând papei Gregorius al XVI-lea, care viza crearea unui patriarhat pentru ucrainenii de rit grec din Imperiul Austriac, sau organizarea acestora sub un primat.

Proiectul avea însă nevoie de suportul și colaborarea guvernului vienez. Implicat direct în tratativele cu puterea seculară, pro-nunțul vienez, Michele Viale Praela, a dezaprobat ideea unui patriarhat pentru greco-ruteni, opinând în sensul acordării demnității de primat mitropolitului ucrainean de la Lwow.

Cât privește sfera de jurisdicție a viitorului primat, pro-nunțul a militat în sensul unui areal limitat exclusiv la episcopiile sale sufragane, situate în Galiția și Bucovina⁶. În esență, precauția sa de a nu extinde sfera de jurisdicție primațială și asupra celorlalte dieceze de rit grec din Imperiu, în speță asupra românilor, reflecta o conștientizare profundă a fenomenului de agregare confesională pe principii etnice, detectat în diverse regiuni ale Coroanei Austriece. Într-un moment în care în Transilvania românii ortodocși reclamau

in Patriarcatu, din 1 septembrie 1876, sub pedeapsa de excomunicare; *Ibidem*, p. 419. Cât privește Patriarhatul Maronit, acesta a fost cel mai important și mai numeros dintre toate celelalte Patriarhate – 250000 de fideli. Deși nu s-a remarcat prin neînțelegeri disciplinare deosebite, totuși Patriarhul acestuia Pietro Paul Mas'ad s-a ridicat împotriva aplicării Bulei Reversurus considerată drept contrară angajamentelor solemne făcute de Benedetto al XIV-lea după Sinodul Libanez din 1736, ce a fost aprobat de Sfântul Scaun în forma sa originală; *Ibidem*, p. 424.

⁵ Archivio Segreto Vaticano, (în continuare A.S.V.), *Archivio della Nunziatura di Vienna* (în continuare *Arch. Nunz. Vienna*), Vol. 337, doc. 73.389, f.157 v; doc. 75.389, f. 244 r; Doc. 73.212, f. 104 v; Idem, Segreteria di Stato (în continuare *Segr. Stato*), *Affari Ecclesiastici Straordinari* (în continuare *Affari Ecd.*), *Carte D'Austria*, Vol. VIII/1858-1862, Posizione III, Parte I/1858 febbraio-settembre, doc. nr. 25, pg. 120 C: „Istruzione a Monsignor De Luca Arcivescovo di Tarso e Nunzio Apostolico in Vienna per la missione ai Rumeni della provincia ecclesiastica di Fogaras ed Alba Giulia in Transilvania”, doc. nr. 1, f. 101, dispac. nr. 90.228/16 febbraio 1858.

⁶ O. Bârlea, *Metropolia Bisericii Române Unite proclamată în 1855 la Blaj*, în PERSPECTIVE, anul X, nr. 37-38, München, 1987, pp. 248-250; N. Bocșan, I. Lumperdean, I. Aurel Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (secolele XIII-XIX)*, Oradea, 1994, pp. 160-161.

tot mai insistent separația de ierarhia sârbă de la Karlowitz și organizarea lor într-o biserică independentă⁷, extinderea jurisdicției primatului ucrainean asupra românilor uniți echivala cu refuzul de a li se recunoaște dreptul la o biserică autonomă. Pentru Prela, nu în ultimul rând, ideea descendenței lor ilustre era un factor de neglijat⁸. Ca unii ce se prevalau în permanență de originea lor romanică, subordonarea față de primatul ucrainean putea fi taxată drept o încălcare flagrantă a identității lor naționale⁹.

Dincolo de controversata sa arie de jurisdicție, problema ridicării mitropolitului ucrainean la rangul de primat era extrem de delicată. Acordarea acestei demnități unui ierarh greco-catolic putea nemulțumi ierarhia latină din Galiția, lipsită de această demnitate, dând naștere unor noi disensiuni. În pofida acestor temeri, Prela a continuat să pledeze, până în 1851 pe lângă executivul vienez, necesitatea susținerii acestui proiect. Dezinteresul guvernului vienez față de propunerea unui primat pentru ucraineni a invalidat proiectul pontifical, făcând loc altora mai aplicate vremurilor pe care Biserica și Statul le traversau deopotrivă¹⁰.

Este posibil ca rezerva guvernului vienez față de proiectul primației ucrainean să fi pornit și de la exemplul diferendului etnic dintre ucraineni și polonezi în Galiția post pașoptistă¹¹. Formula politică instituită aici după experimentul revoluționar n-a făcut decât să agraveze conflictul preexistent, transformând Galiția în teatrul unei lupte pentru supremație confesională. În timp ce polonezii, identificați cu ritul latin militau pentru salvarea propriei lor supremații și latinizarea ucrainenilor, ultimii luptau pentru apărarea individualității lor naționale și confesionale. De fapt, revoluția pașoptistă a generat, în această provincie a Imperiului, o inversare a locurilor în scenă. Dacă până la 1848 elementul care prelua a fost cel polonez, după această dată, inițiativa a fost preluată de ucraineni, care, între timp, obținuseră de la guvernul vienez recunoașterea naționalității lor și drepturile aferente¹². Cum neînțelegerile dintre cele două tabere amenințau să degereze într-un conflict de proporții, Sfântul Scaun va decide în 1852 trimiterea în Galiția a pro-nunțului vienez în vederea soluționării lui. Astfel, potrivit instrucțiunilor din 12 iulie 1852 Prela urma să efectueze o anchetă locală în baza căreia să ofere sugestii și remedii episcopilor antrenați în conflict. Pregătirile privind încheierea și semnarea Concordatului au făcut imposibilă deplasarea sa în Galiția, fapt ce va determina

⁷ O. Bârlea, *op. cit.*, p. 251.

⁸ *Ibidem*, pp. 250-251.

⁹ S. Mitu, *Geneza identității de sine la românii ardeleni*, București, 1997, pp. 273-282.

¹⁰ O. Bârlea, *op. cit.*, pp. 254-255.

¹¹ *Ibidem*, pp. 252-256.

¹² A. S. V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Rapporti delle Sessioni*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 321v.

Sfântul Scaun să decidă reunirea în conferință a episcopilor de cele două rituri¹³. În ciuda opoziției episcopatului latin, Conferința de la Lwow, din 1853, a proclamat egalitatea celor două rituri. Proiectul de acord elaborat în acest sens va ajunge să fie semnat abia în 1863 ca urmare a intervenției directe a Congregației de Propaganda Fide, punând astfel capăt controverselor¹⁴.

Într-o manieră cât se poate de elocventă, experimentul galițian a adus în fața mediilor pontificale o serie de factori de risc, neglijăți total sau parțial în strategiile lor față de ucrainenii greco-catolici. Roma a conștientizat atunci că disensiunile dintre clerul de cele două rituri nu fac altceva decât să pregătească trecerea la ortodoxie a greco-catolicilor. Pericolul era cu atât mai amenințător cu cât aceștia se situau în proximitatea comunităților ortodoxe a căror statut reprezenta o alternativă deloc de neglijat. Se crease așadar, un climat de insecuritate pentru uniți generat, în concepția lor, de dezinteresul față de ei a Sfântului Scaun, fapt ce îi determina să se considere abandonați, victime ale actelor de latinizare ale unor misionari catolici¹⁵. În acest context, de la atașament la neîncredere față de Sfântul Scaun nu mai era decât un pas. Realitățile dezvăluite, constituiau, de fapt, un real semnal de alarmă pentru politica ulterioară a curiei romane față de acest segment al greco-catolicismului oriental.

În realitate, experimentul galițian a amplificat temerile Romei față de pericolul pierderii acestor comunități în fața Rusiei, obligând-o să-și reconsidere poziția și să-și adapteze măsurile sale la realitățile acestor comunități, pentru care formula ortodoxiei reprezenta o alternativă viabilă. În perspectiva reevaluării conduitei sale, greco-catolicii nu trebuiau să reprezinte un factor de disoluție, ci unul de coagulare, menit să contribuie la realizarea unității lumii creștine. Sugestiile pro-nunțiului Prela, din 20 februarie 1850, puteau constitui o invitație la reflecție în acest sens: „*Ritul grec eu îl consider drept mijlocul prin care providența se va folosi la timpul său pentru a readuce la centrul unității atâtea milioane de suflete care se află astăzi în schismă*”¹⁶.

Problema reorganizării și apropierii acestor segmente confesionale de centrul catolicității romane presupunea însă o reconsiderare a poziției Sfântului Scaun față de acestea și implicit „redescoperirea” acestei lumi uitată parcă la periferia status-ului catolic. Măsura era cu atât mai necesară cu cât experimentele din Galiția și Transilvania (vezi problema înființării Mitropoliei de Alba Iulia și Făgăraș) evidențiaseră lipsa de date și informații concrete referitoare la orientali. Lipsită de un suport documentar, care să-i justifice

¹³ *Ibidem*, f. 321v. 322r.

¹⁴ R. Aubert, *Le Pontificat...*, p. 407.

¹⁵ A.S.V., *Segr. Stato. Affari Ecdl., Rapporti ...*, sess. 344, fasc. 4/1858, f. 322r.

¹⁶ *Ibidem*.

deciziile, Roma s-a văzut deseori obligată să suspende soluționarea anumitor probleme, optând pentru formula dispozițiilor tranzitorii.

Reorientarea atenției Sfântului Scaun față de bisericele greco-catolice reclama, de fapt, o cunoaștere aprofundată a realităților acestora, a tradițiilor și cutumelor locale, a disciplinei și dreptului canonic oriental cărora le erau tributare¹⁷. Aceasta presupunea inițierea unei campanii de identificare și cercetare a operelor lor disciplinare și rituale. În egală măsură, eforturile de documentare trebuiau să aibă în vedere și dreptul canonic și liturghia ortodoxă, invocând în acest sens dispozițiile papei Benedictus la XIV-lea, conform cărora: „unde prevederile disciplinare și rituale nu sunt dăunătoare pot fi păstrate, evitându-se acuzele de latinizare care nu conduc decât la a pune noi piedici în calea Sfintei Uniri”¹⁸.

Interesul vădit pentru disciplina și dreptul canonic al bisericii ortodoxe aducea în discuție problema unei piese importante din discursul pontifical: aceea a superiorității instituțiilor Bisericii Catolice față de cele ale ortodoxiei. Potrivit aserțiunilor exprimate în acest sens, originea acestui statut inegal se pierdea în negura veacurilor, undeva după Marea Schismă, când în competiția angajată între orientali și occidentali, primii ar fi pierdut în favoarea ultimilor. Rămânerea lor în urmă venea astfel să explice statutul de inferioritate al ortodocșilor și caracterul staționar al instituțiilor lor. Prin urmare, cunoașterea stadiului în care se afla disciplina și dreptul lor canonic, la mijlocul secolului al XIX-lea, constituia în viziunea Romei o condiție esențială în vederea reducerii decalajului constatat. Se acredita astfel ideea că acceptarea de către ortodocși a instituțiilor bisericii latine nu poate fi decât opera unei educații solide și a altor mijloace indirecte¹⁹.

Întreg complexul de măsuri preconizat de Roma presupunea însă implicarea unor specialiști în probleme de disciplină și drept oriental, de care Roma nu dispunea. Absența unor astfel de teologi și canoniști reflecta într-o manieră indirectă, interesul redus pe care Sfântul Scaun îl acordase Orientului, până la mijlocul secolului al XIX-lea. Pentru discursul pontifical, inexistența unor specialiști în problemele ortodoxiei a trecut drept justificare pentru atitudinea de expectativă în ceea ce privește publicarea de cărți liturgice pentru catolicii de rit oriental. În absența unor cunoștințe suficiente, Congregația de Propaganda Fide a preferat refuzul, decât editarea unor suporturi liturgice incontrollabile. Atitudinea sa părea cu atât mai justificată cu cât în secolul al XVIII-lea, cartea de rugăciuni editată pentru armeni, în timpul prefecturii cardinalului Castelli, a fost contestată și apoi distrusă, din cauza „erorilor” pe care le conținea²⁰.

¹⁷ *Ibidem*, f. 254r.

¹⁸ *Ibidem*, f. 254r, v.

¹⁹ *Ibidem*, ff. 254v, 255r.

²⁰ *Ibidem*, f. 255r.

Din perspectiva Sfântului Scaun, la mijlocul veacului al XIX-lea, greco-catolicii din Imperiul Austriac, prezentau numeroase similitudini, indiferent de blocurile etnice cărora le aparțineau. Văzuți astfel, uniții din cuprinsul Coroanei Austriece stăteau sub semnul ignoranței și a sărăciei. Sub mantia acestor două constante, realitățile puteau fi diversificate. Totodată, Roma a găsit aici o lume care trăia cu sentimentul neglijării și abandonării ei din partea Sfântului Scaun, o lume care încerca să-și recupereze reminiscentele unei identități confesionale afectată de actele de latinizare ale unor misionari catolici.

Realitățile contrastante ale acestor biserici puneau pentru prima dată în lumină un fapt extrem de interesant, și anume lipsa de eficiență a supravegherii pe care trebuia să o exercite arhiepiscopul de Strigoniu asupra uniților din Ungaria, sub jurisdicția căruia se aflau. Diversitatea lingvistică, distanțele apreciabile față de rezidența sa de la Strigoniu, și nu în ultimul rând moștenirea culturală cu care venea fiecare din diecezele aflate sub oblăduirea sa, explică într-o anumită măsură dificultățile unei asistențe eficiente. La fel de ineficientă s-a dovedit a fi și instituția Nunțiatului de la Viena, mai ales în ceea ce privește informarea periodică a Sfântului Scaun asupra greco-catolicilor din Imperiu.

În aceste comunități, marcate de o atmosferă insecurity, disoluția treptată a atașamentului pro-papal reprezenta doar una dintre consecințele relațiilor sporadice cu Sfântul Scaun. Confruntată cu această situație, mai puțin consolantă, Roma va găsi în experimentul iozefin legitimarea ideală pentru a justifica realitățile date. Politicul devenea astfel responsabil pentru starea deplorabilă și alienarea spirituală a catolicilor de rit oriental din Imperiul Austriac²¹. Nu în ultimul rând, absolutismul iozefin trecea drept legitimare pertinentă pentru sărăcia documentară cu care se confruntau arhivele pontificale în privința bisericilor greco-catolice.

Lipsa de informații concrete și realitățile contradictorii identificate în comunitățile greco-catolice din Imperiu, mai ales la ruteni și români au deschis la Roma și Viena, calea căutărilor unor soluții și remedii care să răspundă dificultăților pe care le traversau.

O primă inițiativă în acest sens a avut loc în contextul înființării, pentru românii uniți di Transilvania, a provinciei ecleziastice de Alba Iulia și Făgăraș (26 noiembrie 1853). Cazul românesc a surprins tocmai realismul acestei precarități documentare, reflectat de altfel, în Bula de înființare a mitropoliei unde diverse aspecte disciplinare au rămas în seama unor dezbateri ulterioare. Faptul a fost în măsură să determine reacția papei Pius al IX-lea care a impus, prin decretul de înființare a mitropoliei, obligativitatea arhiepiscopului și a episcopilor săi de a trimite Congregației de Propaganda Fide, relatări diecezane la interval de patru ani (din patru în patru ani). Prin instrucțiunea din 20

²¹ *Ibidem*, f. 255v.

februarie 1856, obligativitatea impusă inițial doar episcopatului românesc a fost extinsă la nivelul tuturor diecezelor greco-catolice din Imperiul Austriac²².

Cum supravegherea Arhiepiscopului primat al Ungariei și relațiile diecezane ale episcopilor păreau insuficiente, Sfântul Scaun va căuta suplimentarea acestor instrumente cu altele noi. Așa s-a născut ideea instituirii, pe lângă Nunțiatura de la Viena, a unui consilier în problemele bisericilor orientale. Astfel, încă din 1852, Roma solicita nunțiului vienez găsirea unui bun cunoscător al problemelor ecleziastice specifice românilor și rutenilor. Subordonat direct nunțiului, acest consilier urma să se ocupe exclusiv de problemele bisericilor orientale, prin culegerea de informații despre acestea atât din presa vremii cât și prin intermediul așa numiților „corespondenți” în teritoriu. Odată ajunse la Viena, datele trebuiau să fie centralizate și apoi trimise Romei²³. Consultat în acest sens, nunțiul vienez va dezaproba oportunitatea acestui proiect, invocând opoziția Rusiei²⁴. Descurajată încă de la început, ideea unui consilier pentru catolicii orientali, va rămâne câțiva ani în atenția mediilor pontificale, intrând treptat în desuetudine.

Eșecul acestor inițiative tranzitorii a dovedit încă o dată Romei că o implicare mai susținută în viața internă a acestor biserici nu se putea realiza fără a le cunoaște disciplina ecleziastică, ritul, tradițiile și moștenirile lor culturale.

Singura soluție care s-a întrevăzut atunci a fost deschiderea unor ample cercetări locale, în formula vizitelor apostolice, ale căror rezultate urmau să stea la baza proiectelor de reorganizare a uniților din Imperiul Austriac. Complexitatea situațiilor a făcut însă ca de cele mai multe ori investigațiile și cercetările locale să se desfășoare simultan cu intervențiile efective ale Curiei Romane, fapt ce a întârziat uneori soluționarea problemelor existente.

În spațiul principilor catolici austrieci acțiunea cercurilor pontificale a beneficiat de circumstanțe favorabile mai cu seamă după semnarea Concordatului din 1855 între guvernul imperial și Sfântul Scaun, în virtutea căruia drepturile bisericii erau pe deplin recunoscute de puterea politică vieneză, care obținea, la rândul ei, importante privilegii²⁵. Din acel moment, în rezolvarea problemelor ecleziastice din imperiu, autoritățile pontificale se vor raporta în permanență la normele Concordatului, chiar dacă guvernul vienez nu va dovedi întotdeauna promptitudinea necesară, dată fiind complexitatea și gravitatea problemelor ce grevau atunci executivul austriac²⁶. Apreciat în perspectiva

²² *Ibidem*, f. 320v.

²³ *Ibidem*, f. 321r.

²⁴ *Idem*, *Arch. Nunz. Vienna*, vol. 337, nr. 73212, f. 104r.

²⁵ Giuseppe Sebastiano Pelczar, *Pio ix e il suo pontificato, sullo sfondo delle vicende della Chiesa nel secolo XIX*, Vol. II, Torino, 1910, pg. 71-77.

²⁶ Corespondența dintre Nunțiatura de la Viena și Secretariatul de Stat surprinde într-o manieră extrem de elocventă realismul de acțiune al guvernului austriac; iată ce se aprecia în acest sens într-una din notele diplomatice remise la 4 martie 1858 Cardinalului Secretar de Stat Antonelli

duratei lungi, stipulațiile Concordatului au contribuit la crearea unui sistem legislativ legal, menit să favorizeze atât consolidarea catolicismului propriu zis cât și progresul uniunii cu biserica Romei, în cazul bisericilor catolice de rit oriental din Imperiul Austriac.

Problema reorganizării disciplinare a uniților din monarhia austriacă, la mijlocul secolului al XIX-lea era cu atât mai delicată cu cât se puneau în contextul unei lumi extrem de sensibilă la încălcarea propriei identități, fie și sub forma identității sale confesionale. Procesele de segregare și agregare confesională pe principii etnice, care au traversat cea de-a doua jumătate a secolului al XIX-lea, au surprins în Imperiul Austriac o lume marcată profund de fenomenele politice care au grevat asupra Europei Centrale după experimentul pașoptist, de progresele curentelor liberale, și, nu în ultimul rând, de efectele principiului de naționalitate²⁷. În acest context, preocupările Sfântului Scaun de consolidare a zonelor periferice lumii catolice, și de apropiere a lor de centrul catoliciității romane trebuiau să fie opera unor reale

de către nuniul vinez Antonio Xaverio De Luca: „Regulamentul administrativ al acestui stat este un adevărat labirint. Proiectele de lege cerute în vederea aplicării prevederilor și dispozițiilor Concordatului se întorc la Ministerul de Culte, în urma unei consultări prealabile a autorităților administrative, după care se supun spre dezbatere Conferinței Miniștrilor. De aici trec la Consiliul Imperiului, și în ultimă instanță se înaintează, însoțite de un raport aferent, Maiestății Sale Împăratului spre sancționare. Acest circuit lung reclamă un timp indefinit. Prin urmare, pe deplin justificat, se suspine de către unii, că în ciuda dorinței întregii lumi, Concordatul nu s-ar fi putut încheia, dacă Împăratul nu ar fi acordat libertate deplină Monseniorului, astăzi, Eminența Sa Cardinalul Rauscher, căreia îi acorda întreaga sa încredere.

Al doilea motiv al întârzierii rezidă în situația deplorabilă a erariului imperial, întrucât aplicarea multor puncte prevăzute în Concordat necesită sume apreciabile de bani. Ministerul Finanțelor, pe lângă faptul că este protestant și deloc favorabil Convenției stipulate, obstrucționează propunerile avansate în acest sens...

Nu mică importanță exercită evenimentele politice, spre exemplu cazul trist al sacrilegiului comis împotriva defunctului Arhiepiscop de Paris, tulburările suneste din Belgia, ... Pe de altă parte perfidia Prusiei, rea-credința Franței și manevrele Rusiei referitoare la problemele, încă actuale, ale Prințatelor Dunărene, au determinat Guvernul Imperial să acționeze cu precauție și extrem de timid în tot ceea ce-i privește pe românii dinăuntru și din afara granițelor Imperiului. Toate acestea mă determină să deduc, că nu vom putea spera să obținem nici restituirea bunurilor bisericilor uzurpate de românii ortodocși, majoritari în Transilvania și în provinciile vecine, și nici notificarea abuzurilor făcute la adresa Bisericii Catolice, dacă înainte nu se va rezolva grava controversă referitoare la organizarea politică a Valahiei și Moldovei.

Astfel stând lucrurile, trebuie să insistăm, din partea noastră, pentru o executare graduală a Concordatului, cu fermitate temperată și măsurată a prudenței. ... Împăratul este cu noi, în posesia celor care-l înconjoară, și care încearcă în fiecare zi să-i îndepărteze inima sa religioasă și loială. Augustul Suveran își menține intactă întreaga sa încredere în Eminența Sa Domnul Arhiepiscop (Rauscher), consultându-l în problemele importante referitoare la Biserică.

Ministrul de Culte este de asemenea extrem de dispus. La cererile mele repetate îmi răspunde că trebuie să avem răbdare, susținând că deplină ...aplicare a Concordatului este pentru Austria nu numai o obligație ci și un gest de onoare”.- Vezi A. S. V., *Segr. Stato, Affari Eccl., Carte D'Austria*, vol. VIII/1858-1862, Posizione IV, doc. 5, f. 178, dispoziția nr. 332/4 martie 1858.

²⁷ Nicolae Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea (romano-catolic – greco-catolic)*, în *Identitate și alteritate*, II, Cluj-Napoca, 1996, p. 96-110.

strategii diplomatice care să concilieze eforturile de consolidare și extindere a catolicismului cu menajarea sensibilităților confesionale și etnice ale comunităților locale.

În spiritul acestor considerente, politica Sfântului Scaun față de bisericile catolice de rit oriental, la mijlocul secolului al XIX-lea, se va defini prin solicitudine, interes, prudență și diplomație.

CLERUL PAROHIAL ȘI PERSONALUL ECLEZIASTIC AUXILIAR GRECO-CATOLIC DIN VICARIATUL RODNEI ÎN DECENIUL NEOABSOLUTIST

Mirela Andrei

Introducere

După o lungă absență din peisajul istoriografic românesc, istoria ecleziastică suscită un viu și real interes în rândul specialiștilor, dar și a unui public larg. Revenirea în atenția istoricilor a complexei tematici amintite, explicabilă în condițiile deschiderii politice și culturale de după 1990 și a instaurării sub raport confesional a unui climat relativ de toleranță religioasă, a însemnat reactualizarea unor subiecte subdiacente, abandonate forțat după al II-lea război mondial, în contextul prohibirii istoriei bisericești.

Preocupări științifice serioase atrag subiecte cum ar fi: organizarea instituțională a bisericilor române, statutul și condiția preoțimii, aspecte legate de sentimentul religios etc. Ca urmare a redescoperirii și valorificării bogatului filon documentar referitor la evoluția istoriei bisericești a românilor, mai ales de-a lungul secolelor XVIII - XIX, s-a putut asista în ultimul deceniu la publicarea unui important număr de articole și volume dedicate problematicii menționate.

Deși s-ar putea crede că în ultimii ani s-a epuizat această discuție istoriografică observăm, la o consultare atentă a bibliografiei de specialitate, că suntem încă departe de a avea o imagine de ansamblu completă asupra istoriei eclezeastice române. Capitolul din istoria ecleziastică națională care înregistrează cele mai mari deficiențe datorită unei tăceri de o jumătate de secol este cel referitor la biserica română greco-catolică din Transilvania.

Studiul de față, analizând statutul preoțimii greco-catolice din vicariatul Rodnei în deceniul neoabsolutist, dorește să fie o mică contribuție la efortul de recuperare a adevărului istoric cu privire la această instituție care a jucat un rol fundamental în procesul afirmării și dezvoltării națiunii române în a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Preocupările pentru un astfel de subiect sunt sporadice în istoriografia noastră. Interes pentru reconstituirea conduitei morale și stării materiale a clerului au manifestat în perioada interbelică unii dintre prestigioșii redactori ai *Arhivei Someșene*, V. Șotropa, I. Mosil, Șt. Buzilă și I. Marțian, a căror activitate

științifică s-a materializat însă în selectarea și publicarea de documente relevante pentru această tematică și mai puțin în elaborarea unor studii de interpretare.

Scrișul istoric contemporan a consacrat de asemenea puține studii statutului și condiției preoțimii unite în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Dintre acestea se remarcă câteva articole aparținând lui S. Retegan, în care autorul analizează modalitățile de instituire ale preoților în Transilvania la jumătatea secolului XIX, starea materială a preoților-parohi din protopopiatul greco-catolic al Bistriței sau modelele de biserici care se impun în satele românești din Transilvania la jumătatea secolului XIX, ca o reflectare a stării materiale a comunităților care le ridică¹.

Subiectul îl reîntâlnim într-o tratare amplă în lucrarea lui I. Ciocian *Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului XIX*. Capitole întregi abordează aspecte privind starea materială, formația intelectuală, raporturile cu enoriașii ale preoțimii greco-catolice din vicariatul Silvaniei, evoluția poziției sociale și a profilului spiritual al preotului din această parte a diecezei de Gherla, în a doua jumătate a secolului XIX, precum și implicarea slujitorilor bisericii în activitatea societăților laice și în mișcarea politico-națională din zonă².

Formația intelectuală

În ultimele decenii ale secolului XVIII și primele din secolul XIX pregătirea și instrucția preoților se limita la câteva clase primare și cursul scurt de morală urmat la Blaj sau uneori la Năsăud sub îndrumarea vicarului³. În timpul păstoririi vicariatului Rodnei de către Ioan Nemeș, deși ținutul grăniceresc năsăudean beneficia de un sistem școlar mai dezvoltat decât alte părți ale Transilvaniei, preot ajungea de obicei fiul preotului decedat „dacă știa scrie, citi și sbiera în biserică”⁴. În lipsa urmașilor de preoți era aleasă o altă persoană din sat care știa ceva cântări bisericești, absolvise școala normală și eventual beneficia de o stare materială prosperă. Alteori preoții se recrutau din mijlocul soldaților care urmau apoi cursuri teologice la Blaj. Acest tip de selecție s-a dovedit a fi însă defectuos întrucât tinerii militari aveau o pregătire strict

¹ S. Retegan, *Clerul rural românesc din Transilvania la jumătatea secolului al XIX-lea: Modalități de instituire*, în A.I.I. Cluj XXXI/1992; *Parohii, biserici și preoți din protopopiatul greco-catolic al Bistriței la mijlocul secolului al XIX-lea* în Revista Bistriței VII/1993; *Prestigiul social și edificiul de cult. Construcții de biserică în satele românești ale Transilvaniei la jumătatea secolului al XIX-lea (1850-1880)* în volumul colectiv D. Prodan – *Puterea modelului*, Cluj-Napoca 1995, passim.

² I. Ciocian, *Vicariatul Silvaniei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1999, passim.

³ I. Moisil, *O predică din vremurile trecute*, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, nr. 23/1937-1938, p. 476.

⁴ M. Pop, *Activitatea vicarilor foranei, episcopoști greco-catolici din districtul Năsăudului ...*, Budapesta 1875, p. 18.

profesională, obiceiuri și moravuri care nu cadrau cu conduita preoțească, astfel de persoane riscând să îngroașe tipologia preoților ignoranți, lacomi și pătimiși.

Modul precar de formare a preoților care impieta asupra calității clasei preoțești în general și chiar asupra prestigiului social al bisericii l-a determinat pe vicarul Nemeș⁵ să acorde un interes sporit formării unei preoții cu o educație și instruire solidă. Din inițiativa sa vor fi trimiși în 1809 12 tineri din regiment, care absolviseră norma sau Institutul militar din Năsăud să urmeze studii gimnaziale la Bistrița sau Blaj⁶.

Preocupări pentru creșterea nivelului de instruire și pregătire profesională a viitorilor preoți manifestă și episcopia. Astfel la sinodul diecezan din septembrie 1821 de la Blaj s-a hotărât ca în parohia vacantă vicarul să recomande numai „teologi cu învățătură”, iar dacă în vicariat nu există candidați potriviți să fie luați teologi recomandați de episcopie din orice altă parte a diecezei⁷. Se pare însă că hotărârea nu a putut fi imediat transpusă în practică la nivelul vicariatului năsăudean întrucât la 25 iunie 1828 episcopul Bob porunea vicarului Nemeș ca cel puțin în satele mai mari, precum Rodna, să nu se primească alți candidați decât teologi absoluți⁸.

Locul lui I. Nemeș, promovat la demnitatea de canonic în capitlul din Blaj⁹, avea să fie luat în 1838 de Ioan Marian, originar din Zagra dintr-o familie de grăniceri¹⁰, și poate de aceea atât de apropiat de oamenii și problemele graniței năsăudene, pătruns de dorința sinceră de a ridica cultural acest ținut, atât de drag sufletului său. Noul vicar, dar și director al școlilor năsăudene încă din 1834, și-a propus ca un principal obiectiv al activității sale religioase și culturale, numirea în parohiile vacante a preoților absolvenți de studii teologice¹¹. Din timpul său avea să funcționeze în vicariat concursul ca modalitate de ocupare a stațiunilor parohiale vacante. Pe 22 februarie 1838 Marian anunța printr-o circulară scoaterea la concurs a parohiilor: Rodna, Măgura, Ragla devenite vacante ca urmare a decesului preoților și Tiha a cărei vacanță a fost determinată de „turburarea minții” parohului ei¹².

Ampla operă de asanare culturală și morală a grănicerilor în general și a personalului lor ecleziastic în special a fost continuată cu stăruință de vicarul Macedon Pop (1847-1858). Fiu al preotului din Sângeorgiu, M. Pop s-a format

⁵ *Ibidem*, p. 16; I. Nemeș a urmat gimnaziul la Bistrița și Blaj și studii teologice la Seminarul central din Leopole.

⁶ I. Moisil, *art. cit.*, p. 477.

⁷ Șt. Buzilă, *O predică a vicarului Marian*, în *Arhiva Someșană*, Năsăud, nr. 9/1928.

⁸ *Ibidem*.

⁹ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, *Fond Iuliu Moisil*, dosar 204, Nestor Șimon, *Vicariatul Năsăudului*, cap. III, f2, mss. Neinventariat.

¹⁰ M. Pop, *op. cit.*, p. 41.

¹¹ *Ibidem*, p. 48.

¹² Șt. Buzilă, *Documente bisericești*, în *A.S.*, nr.17/1933, p. 250.

la fel ca alți colegi de-ai săi: Grigore Moisil, Clemente Lupșai, Ioan Ștefan și fratele său Anchedim Pop, în ambientul cultural-ecclesiastic al Blajului. Om de aleasă cultură, bun cunoscător – ca mulți dintre înaintașii sau colegi săi – ai limbii germane, avea să fie propus mai târziu al șaptelea canonic metropolitan, dar la insistențele episcopului nou înființatei dieceze de Gherla, I. Alexi, pe lângă Ministerul cultelor (1857)¹³ a fost numit prepozit în capitolul episcopal gherlean (1858) părăsind fizic ținutul năsăudean, însă nu și sufletește deoarece a susținut în continuare și i-a reprezentat pe grăniceri în lupta lor cu erariul pentru recunoașterea drepturilor și proprietăților ce le-au obținut în timpul militarizării regiunii.

Încă din timpul în care a deținut funcția de vicar al Năsăudului a lucrat la traducerea *Catehismului cel mare* al renumitului iezuit Iosif Dehasbe, lucrare încheiată după strămutarea sa la Gherla¹⁴, *Catehismul* fiind destinat a servi ca manual școlar în gimnaziu și preparandie. În perioada în care a îndeplinit funcția de inspector suprem școlar al diecezei de Gherla a tradus și *Catehismul de mijloc și cel mic*, utilizate în procesul de predare în școlile elementare¹⁵.

Vicariatul lui M. Pop s-a remarcat printre altele prin strădania constantă de emancipare a parohiilor de preoți ignoranți, însă în anumite situații a fost și el nevoit la fel ca predecesorii săi să recomande la învățarea teologiei - cursul inferior - candidați care se evidențiau doar printr-o purtare morală foarte bună, însă erau doar absolvenți de școală normală¹⁶. Interesul vicarului M. Pop de formare a unui cler parohial instruit a coincis cu schimbările de atitudine și de politică a Imperiului austriac. Începând încă din anii 1830-1840 se observă o tendință de inversare a ordinii criteriilor necesare accederii la treapta preoției. Dacă până acum cel mai bine cotate erau ascendența dintr-o familie de preoți și starea materială, din această perioadă prioritară devine pregătirea profesională secundată de o purtare morală corespunzătoare.

Noua mentalitate impusă de revoluție, precum și obiectivele monarhiei austriece determinate de contextul politic postpașoptist au avut efecte pozitive asupra formării și pregătirii profesionale a preoțimii. Mai mult decât oricând casa habsburgică avea nevoie de supuși ascultători și fideli iar în vederea atingerii acestui scop instrumentul propice și cel mai la îndemână a fost preotul. Totodată, în condițiile dezvoltării unui proces de modernizare în interiorul monarhiei s-a urmărit anihilarea comportamentului arhaic întemeiat pe superstiții și prejudecăți, care se manifesta încă și în lumea transilvăneană ancorată puternic în tradiționalism. Preoții vor fi utilizați și ca principali agenți ai modernizării lumii rurale și civilizării enoriașilor. Pentru a putea contribui la

¹³ A.N.D.J.BN, *Fond I. Moisil*, dosar 204, N. Șimon, *op. cit.*, cap. V, f. 44-52.

¹⁴ V. Bojor, *Figuri grănicerești năsăudene-Macedon Pop*, Bistrița 1936, p. 15.

¹⁵ A.N.D.J.BN, *Fond I. Moisil*, dosar 204, N. Șimon, *op. cit.*, cap. V, f. 65.

¹⁶ Ibidem, f. 2.

împlinirea acestor obiective trebuiau să fie ei înșiși educați și instruiți. În contextul perfecționării, îmbogățirii și modernizării cadrului instituțional școlar în general în Imperiu și a încheierii Concordatului din 1855, învățământului teologic i se va acorda un interes sporit, ceea ce va avea drept rezultat creșterea calitativă a nivelului formativ și intelectual al preoțimii.

Într-o circulară transmisă vicarului Macedon Pop, la începutul anului 1852 episcopul Al. Șterca-Șuluțiu declara: „Clerul tocmai acum are lipsa cea mai mare de bărbați și poporul tocmai acum e mai lipsit de preoți”¹⁷, dar în același timp îi recomanda să propună candidați la cursul moral doar dintre tinerii care absolviseră „măcar gimnaziul de jos, adică Syntaxul și au avut purtare morală”¹⁸. Porunca episcopală a fost însușită și transmisă de vicar sufraganiilor săi. Astfel inspectorul vicarial I. Ștefan cu ocazia unei vizite în satul Morăreni, una dintre cele nouă parohii aflate în directă sa administrare, îi înștiința pe săteni, în condițiile în care comunitatea trebuia să propună un candidat pentru postul vacant de preot că: „cărturarii învățați numai în școlile normale nefiind bater filosofi absoluți, la preoție acum nu se mai primesc”¹⁹.

Pretendenții la preoție s-au conformat exigențelor vremii întrucât cei care își trimit cererile de acceptare la cursul moral de la Blaj îndeplinesc aceste condiții. Este cazul lui Ioan Dumbravă, fiul preotului din Munții-Ruși, care absolvise „cu sporiu” filosofia²⁰, a lui Ioan Moldovan, fiul fostului preot din Morăreni²¹ etc. Un aspect important pentru progresul formării profesionale a personalului ecleziastic este și faptul că după 1849 morală teologică de doi ani, care constituia treapta inferioară a seminarului teologic²², se va ține doar la Blaj sub stricta supraveghere a episcopului, sub îndrumarea unor profesori bine pregătiți care au putut pune bazele unei sistematizate instrucții teologice atât teoretice, cât și practice. La final toți cursanții erau obligați să susțină examene de absolvire ceea ce a dus la sporirea gradului de seriozitate și a calității acestor cursuri²³.

Buna intenționalitate și preocupările sincere manifestate de forurile ecleziastice în vederea perfecționării nivelului educațional și intelectual al clerului parohial au fost umbrite parțial de unul dintre criteriile care condiționa recomandarea vicarului pentru candidații la acest curs. Este vorba de aceea prevedere care specifica faptul că vicarul poate propune candidați „numai pe parohii pure vacante neocupate de clerici”²⁴. Dacă înainte orice tânăr diligent și

¹⁷ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 39/1852, f. 8.

¹⁸ Ibidem; f. 4, f. 22.

¹⁹ A.N.D.J.BN, dosar 40/1852, f. 19.

²⁰ Ibidem, dosar 15/1849, f. 6.

²¹ Ibidem, dosar 10/1849, f. 6.

²² Ibidem, dosar 39/1852, f. 22.

²³ A.N.D.J.CJ, *Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dosar 65/1853, f. 1.

²⁴ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 39/1852, f. 22; dosar 50/1853, f. 13.

capabil putea urma studiile teologice, după 1850 accesul este restricționat, principiul competiției redus la existența unei parohii libere pentru care numai un singur candidat urma pregătirea teologică la Blaj.

În ciuda caracterului parțial limitativ al acestei hotărâri episcopale în anii 1850-1854 a avut loc o inserție de noi preoți, s-a produs un schimb de generații, vechea preoțime începând a fi înlocuită cu preoți tineri care beneficiau de o instrucție mai riguroasă, constând în absolvirea unei școli normale sau triviale, urmată de cursuri gimnaziale și desăvârșită la seminarul teologic din Blaj. Se poate observa că dintr-un total de 39 de preoți parohi ai vicariatului rodnean un procent însemnat (43%) revine generației tinere de preoți, care dispunea de o pregătire profesională net superioară generației precedente (vezi *anexa nr. 1*).

Merită evidențiat faptul că și din rândul generațiilor mai vechi de preoți s-au individualizat figuri preoțești de o înaltă ținută teologică, culturală și morală, cum au fost Macedon Pop, Anchedim Pop²⁵ și Grigore Moisil, care au urmat școala normală la Năsăud, gimnaziul la Bistrița sau Blaj²⁶, filosofia la Cluj, cunoscători de limbă germană, toți ajungând ulterior în scaunul vicarial de la Năsăud. În cadrul aceleiași generații de preoți, beneficiind de studii la fel de temeinice, s-au remarcat: Ioan Ștefan, inspector vicarial sau Clement Lupșai, notarul soborului vicarial, Grigore Pop, preot în Rebrișoara și asesor vicarial și alții care deși nu au urcat în ierarhia bisericească au avut o pregătire profesională adecvată și au dovedit calități pastorale incontestabile.

Gradul de instrucție și formație intelectuală al preoțimii din vicariatul Rodnei între anii 1849-1860 poate fi reconstituit și prin investigarea bibliotecii personale a unui preot sau cea a bisericii în care acesta a slujit. Accesul la o listă a cărților existente în bibliotecile particulare ale personalului ecleziastic este până în acest moment dificil de întreprins. Interesul pentru lectură și cărțile preferate în perioada menționată ar putea fi surprinse printr-o analiză a inventarelor bunurilor mobile bisericești, care includ și liste ale cărților existente în biserici. Dispunem până în momentul de față de un număr redus de astfel de inventare pentru deceniul șase al secolului al XIX-lea în ținutul năsăudean dar ele ne ajută să ne formăm o imagine, chiar dacă parțială, asupra orizontului livresc al preoțimii. Observăm că în marea majoritate a bisericilor există cărțile absolut necesare și obligatorii pentru orice preot în vederea exercitării funcțiilor pastorale și sacerdotale (vezi *anexa nr. 2*).

Extrem de rar întâlnim în dotarea bibliotecilor bisericești ultimele apariții de carte românească, fie din cauza precarității financiare a parohiei, fie din cauza dezinteresului sau ignoranței preotului-paroh. Acolo unde există, situația își găsește explicația fie în faptul că ladă bisericească a parohiei

²⁵ A.N.D.J.BN, *Fond I Moisil*, dosar 204, N. Șimon, *op. cit.*, cap. VI, f. 1.

²⁶ Gr. Moisil, *Autobiografie*, extras din *A.S.*, nr. 4/1926, p. 11.

respective este relativ bogată, fie în interesul preotului de a fi la curent cu ultimele informații în domeniu. Parohiile în care slujesc preoți instruiți, cum este cazul Rodnei, Tiha-Bârgăului²⁷ sau Bistrița-Bârgăului²⁸ beneficiază de un fond de carte bogat și actualizat, ca de exemplu, *Istoria bisericească întocmită pe scurt* aparținând canonicului Vasile Rațiu, apărută la Blaj în 1854, *Știința sfintei scripturi* a canonicului Timotei Cipariu, scoasă la Blaj în 1854, *Cuvântarea episcopului Al. Șterca-Șuluțiu* din anul 1851, *Legea matrimonială sau Patenta împărătească* din anul 1856, *Cartea apostolică a papei Pius IX în privința nemaculatei concepții* din 1854, *Patenta imperială din 21 iunie 1854 cu instrucțiunea despre desgreunarea pământului*, *Publicarea gubernială din 1 februarie 1852 pentru contribuțiune după venituri*, *Publicarea gubernială cuprinzătoare de dispensațiuni în privința școalelor din 13 mai 1857* etc.

Modalități de instituire

În vicariatul Rodnei, la fel ca în întreg spațiul transilvănean greco-catolic, s-a impus încă din secolul al XVIII-lea și a rămas funcțională pe parcursul secolului următor o modalitate-hibrid de instituire a preoților, care a îmbinat armonios și original modelul catolic, având la bază dreptul canonic occidental, care consta în numirea preoților de către episcop și practica orientală constând în alegerea preotului de către comunitatea sătească. Cele două modalități s-au întrepătruns și au coexistat pașnic în general în ținutul năsăudean, funcționând nealterat în deceniul neoabsolutist. Această bună funcționare și corelare a fost posibilă atâta timp cât la baza procedurii de instituire s-a aflat respectul reciproc între parohii și episcop, precum și între interesele și opțiunile celor doi factori implicați în acțiunea de alegere/numire a preoților.

Tinerii care nutreau să îmbrace haina preoțească trebuiau să îndeplinească patru condiții esențiale, recunoscute și acceptate unanim atât de episcop cât și de comunitățile sătești: să descindă dintr-o familie de preoți sau cel puțin să fie localnici, să dea dovadă de o conduită morală ireproșabilă, să fie școlii²⁹ și să aibă o situație materială bună, adică peste nivelul mediu al sătenilor.

Se poate observa în multe dintre cazurile analizate – prin investigarea documentelor din epocă – că pretendentul la treapta preoției provine într-adevăr dintr-o familie de preoți, iar cererea de a fi primit la cursul moral, pentru

²⁷ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 75/1855, f. 16-17.

²⁸ Ibidem, f. 34-36.

²⁹ Dacă în prima jumătate a secolului al XIX-lea calitatea de a fi școlit se atribuia oricărei persoane care absolvise măcar două-trei clase primare, în deceniul neoabsolutist conceptul de om școlit, instruit era asociat unei persoane care absolvise câteva clase primare și cel puțin „filosofia”.

ca înarmat cu înțelepciunea științelor teologice să i se încredințeze apoi o parohie, este adresată episcopiei, prin intermediul vicarului, de chiar tatăl potențialului candidat. Este, de exemplu, și cazul lui Ioan Dumbravă, fiul preotului din Marosorosz (Munții-Ruși). Tatăl, Chiril Dumbravă trimite în 14 decembrie 1849 o scrisoare vicarului Macedon Pop prin care solicită ca fiului său să-i fie acordată parohia vacantă Monoșfalu (Morăreni) și totodată să fie primit la „învățătura moralului”. Argumentele aduse de C. Dumbravă în susținerea cererilor sale sunt educația fiului său, care a absolvit filosofia „cu sporiu după cum arată și testimoniul foarte bun”, precum și purtarea acestuia, aplecarea înspre preoție, lucru demonstrat mai ales cu prilejul „bellului” când tânărul „nici într-o parte plecându-se”, adică neparticipând la lupte de partea nici unei tabere, a avut mereu „ca sfânt scop preoția”³⁰.

Întotdeauna în astfel de situații comunitatea sătească își dă asentimentul și susține demersul solicitantului. Astfel, scrisoarea parohului este însoțită de o „recomandație” a sătenilor, care întărește și confirmă cele declarate de preot³¹.

Apelul sătenilor și rugămintea parohului își vor găsi împlinirea, I. Dumbravă fiind acceptat la cursul moral de la Blaj. Chiar dacă nu va primi parohia dorită, a funcționat ca și capelan la Sângeorgiu, iar mai târziu ca preot în aceeași localitate (1856)³².

De altfel transmiterea ereditară a funcției nu înseamnă în mod obligatoriu succesiunea fiului în aceeași parohie, deși în vicariatul Rodnei aceste cazuri sunt foarte des întâlnite. Fiul, fratele, nepotul unui paroh, în multe situații primesc parohii învecinate sau chiar mai îndepărtate, însă această mobilitate se petrecea de obicei doar în hotarele vicariatului (vezi familia Dumbravă, Pop etc.).

În absența tatălui, care să-l susțină în acțiunea de obținere a unei parohii fiul se adresa personal forurilor ecleziastice superioare. Astfel procedează Ioan Moldovan din Morăreni, care într-o scrisoare adresată în octombrie 1849 administratorului vicarial Grigore Pop, paroh al Rebrîșoarei³³, solicită cu insistență acceptarea sa la cursul moral pentru a putea ocupa apoi postul de preot în Morăreni, devenit vacant ca urmare a morții tatălui său, Vlase Moldovan³⁴. Scrisoarea sa este secondată de o alta redactată și semnată de 12 locuitori din Morăreni prin care I. Moldovan, care a slujit 15 ani ca ostaș „în

³⁰ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 15/1849, f. 6.

³¹ Ibidem, dosar 15/1849, f. 8; 16 săteni din Munții-Ruși semnează în numele întregii comunități o scrisoare de recomandare pentru fiul preotului Ciril Dumbravă în care la rândul lor reînnoiesc cererea ca acesta să fie primit la cursul de morală teologică.

³² Ibidem, dosar 85/1856, f. 108.

³³ În perioada absenței vicarului M. Pop, care în timpul războiului civil s-a refugiat alături de regiment în Bucovina, vicariatul a fost administrat de Gr. Pop, parohul Rebrîșoarei.

³⁴ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 10/1849, f. 4.

patru războaie cu cinste” și „a absolvit cinci școli”³⁵ este recomandat la cursul moral³⁶.

O situație similară acesteia întâlnim la parohia Suplai. Localnicii sunt cei care preiau inițiativa rezolvării vacanței parohiei lor recomandându-l, în aprilie 1853, pentru cursul moral și drept singur candidat pentru această parohie pe G. Feti, cantor și conducător de pământ, fiu al fostului preot al satului decedat în urmă cu 3 ani³⁷. Din succinta prezentare a candidatului transpare și interesul comunității pentru starea materială a acestuia, un motiv în plus pentru o comunitate săracă de a prefera o persoană înstărită pentru funcția de preot. Pretextul invocat în susținerea candidatului local era însă altul. Se insistă pe inaccesibilitatea locului, satul fiind așezat sub munte, drumul primejdios, ceea ce ar fi creat o situație foarte dificilă, dacă nu chiar imposibilă pentru un preot străin. Nu știm care dintre argumentele prezentate au înclinat mai mult balanța în favoarea celor din Suplai, însă favoritul lor a fost acceptat la cursul moral, fiind hirotonit preot la Blaj pe 2 iulie 1853³⁸ de episcopul Al. Ș. Șuluțiu.

Selecționarea candidaților la preoție în primul rând dintre tinerii care au o ascendență preoțească își găsește o explicație și o justificare firească în faptul că aceștia prezintă cele mai mari disponibilități pentru a întruni toate celelalte condiții necesare unui viitor preot. Născuți în familie de preoți ei beneficiază de o condiție economică superioară, iar la nivelul lumii rurale sunt printre cei mai instruiți și învățați (vezi *anexa nr. 3*). Însăși episcopia era conștientă de această realitate legiferând preeminența urmașilor de preoți în cadrul sinodului episcopal desfășurat la Blaj în 1821, care recunoaște dreptul fiului fostului preot asupra parohiei vacante³⁹.

Atunci când la moartea unui preot nu rămân urmași care să manifeste pretenția de a succede la funcția preoțească, sătenii sunt cei care fac propuneri și oferă posibile soluții în vederea găsirii unui paroh potrivit. Locuitorii comunei Runc, rămași fără paroh din 1839 și nemulțumiți de modul în care au fost păstoriți în tot acest interval de timp de preoții administratori, care obligați fiind să-și îndeplinească mai întâi serviciul religios în propriile parohii, i-au lăsat de multe ori „nemângăiați”, apelează la vicar în aprilie 1853. Ei solicită numirea unui preot a lor, din mijlocul lor, recomandându-l în acest sens pe „strajmeșteru și adjunct de măsurare a pământului Ioan Pop”. Necesitatea numirii ca preot a unui localnic are la bază o solidă argumentație: satul este așezat pe dealuri, drumul este greu accesibil pentru cineva care vine dinafară, așa cum s-a dovedit

³⁵ A se vedea că în acest context școală este echivalent cu clasă, deci candidatul absolvise cinci clase.

³⁶ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 10/1849, f. 6.

³⁷ A.N.D.J.CJ, *Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dosar 65/1853, f. 9-10.

³⁸ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 85/1856, f. 107.

³⁹ I. M. Moldovan, *Acte sinodale ale bisericii române de Alba-Iulia și Făgăraș*, Blaj 1869, vol. II, p. 111.

În timpul administrării parohiei de preoții din localitățile învecinate. Mai mult, așezarea geografică influențează și condiția economică a sătenilor care sunt săraci și trăiesc din ceea ce agonisesc vara⁴⁰. Runcanii speculează ingenios cele două inconveniente: regional și economic, în speranța că vor convinge forurile ecleziastice să-l numească, ca preot pe candidatul lor.

Este observabilă aici, ca și la alte comunități patriarhale românești din Transilvania, reticența localnicilor față de posibila ingerință a necunoscutului, a străinului, a celuiilalt.

În aprilie 1853 petiționează direct la episcopie și parohia Măgura vacantă din 1836, recomandând pentru postul de paroh pe candidatul Iacob Siteriția care se afla la cursul teologig în Blaj cerând ca acesta să fie sfințit ca preot cât mai repede posibil întrucât pe lângă nevoia impetuoasă de a avea un preot al lor, candidatul este sărac și a subzistat cu mare greutate la Blaj. Măgurenii înfățișează situația delicată în care se află. Parohul administrator Ioan Gălan din Ilva Mare, deși își dă toată sârguința, nu poate suplini un preot local. El vine să facă slujbă tot a doua duminică și sărbătoare, dar nefiind în permanență în mijlocul enoriașilor se întâmplă să moară oameni neîmpărtașiți. Din această cauză mulți oameni nu mai „cearcă” biserica⁴¹. Acest ultim argument invocat – rareori întâlnit în scrisorile comunelor rodnene – este îngrijorător, dar și convingător pentru episcopie, care a hotărât grabnica hirotonire a lui Iacob Siteriția ce avea să se desfășoare pe 31 iulie în același an⁴².

Poporeniii comunei Ilva-Mică rămași fără preot din 1849 trimit o suplică pe 25 aprilie 1853 episcopului prin care își exprimă dorința de a li se da cât mai repede un preot. Ei apreciază „râvna și dragostea” cu care „să năvoește” a-i păstori preotul administrator Irimie Pop din Feldru, însă doresc un preot paroh al lor care să le fie alături în situațiile în care se confruntă cu diferite probleme pe care numai un „părinte duhovnicesc” le poate rezolva. De aceea ei propun un candidat dintre ei, pe care îl cunosc și care le cunoaște necazurile, Filip Magin și care se afla încă la „audierea cursului teologic”. Comunitatea parohială roagă episcopul să se îndure și să-l hirotonească pe candidat „batăr pe viitorul prasnici al bisericii”, care era Sfântul Petru și Pavel. Un alt motiv al acestei hirotoniri, pe care o vroiau realizată cât mai repede era determinat de situația materială precară a lui F. Magin. Acesta era sărac și „după cum sunt acuma vremurile foarte scumpe și fiind și noi săraci, neputându-l cu nemica ajuta, nu este în stare mai multă vreme a subzista”⁴³. Rândurile înduioșătoare ale scrisorii din care transpare o sinceră îngrijorare pentru soarta candidatului ne fac să ne gândim la altruismul sătenilor și în egală măsură să ne întrebăm cât din

⁴⁰ A.N.D.J.C.J., *Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dosar 65/1853, f. 3-4.

⁴¹ Ibidem, f. 5.

⁴² A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 85/1856, f. 94.

⁴³ A.N.D.J.C.J., *Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dosar 65/1853, f. 7-8.

conținutul suplicii s-a scris sub influența candidatului interesat să-și scurteze stagiul la Blaj și să intre în posesia parohiei - sursă sigură și importantă de venituri.

Nu cunoaștem motivele pentru care cererea parohiei Ilva-Mică nu a primit un răspuns pozitiv din partea episcopiei, însă un an mai târziu un grup de săteni, în numele întregii comunități, petiționează din nou la arhiepiscopul și episcopul Șuluțiu (12 septembrie 1854). Cu acest prilej îi mulțumesc acestuia că l-a primit la cursul moral pe noul lor candidat Emanuel Călina din Sângeorgiu „pe care l-au poftit de preot în satul lor”⁴⁴. Din nou ei solicită urgentarea hirotonirii întrucât preotul administrator, același Irimie Pop, era bătrân și „neharnic” și totodată casa parohială nelocuită iar porția canonică neîntrebuințată se degradau. De această dată interesul comunității sătești converge cu al episcopiei și pe 17 noiembrie 1854 Em. Călina a fost hirotonit la Blaj de către Șuluțiu, câteva zile mai târziu intrând în beneficiul parohiei⁴⁵.

În toate situațiile prezentate, fie că solicitarea vine din partea candidatului, fie din partea comunității cererile trebuiau să aibă girul vicarului, care dacă era de acord cu pretendentul la cursul moral atașa la suplica respectivă propria sa recomandare. Așa s-a întâmplat și în cazul parohiilor mai sus menționate. Vicarul Rodnei, M. Pop expedia pe 11/23 mai 1853 din Năsăud o scrisoare episcopului Al. Șterca Șuluțiu prin care îi cerea „a se îndura a vedea dorințele a patru comunități (Runc, Măgura, Ilva-Mică, Suplai) de a căpăta preoți încă în vara asta”, cu toate că era conștient că aceste rugăminți erau încă „netimpurii” întrucât candidații mai aveau de susținut unele examene⁴⁶.

Din analiza celor câteva cazuri menționate se poate observa că a survenit o modificare în ierarhia calităților pe care trebuiau să le posede candidații la preoție, sesizabilă chiar și la nivelul mentalității colective a comunităților sătești greco-catolice. Prioritar se menținea criteriul originii preoțești sau cel puțin statutul de localnic al candidatului, dar și criteriul formației intelectuale adecvate câștigase în importanță, cele două calități având acum o valoare egală, ideală fiind situația în care ele erau complementare. Urmează în ordinea importanței purtarea morală a solicitanților, care trebuia să fie una exemplară, și nu în ultimul rând starea materială de care aceștia dispuneau. Ultima condiție a fost ridicată mai ales de comunitățile sărace care nu aveau casă parohială, nici disponibilități imediate pentru a construi una. În cele din urmă condiția bunăstării materiale este invocată de parohii și pentru a-i convinge pe ierarhii bisericești să accepte doar candidați locali. Ilustrativ în sensul celor afirmate este și cazul comunității Sângeorgiu care prin intermediul

⁴⁴ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 62/1854, f. 47.

⁴⁵ Ibidem, dosar 85/1856, f. 81.

⁴⁶ A.N.D.J.CJ, *Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dosar 65/1853, f. 1.

notabilităților sale adresa în 8 februarie 1852 o scrisoare „prealuminatului și preasfințitului domn episcop”, mulțumindu-i că le-a acordat dreptul de a avea pe lângă vrednicul, dar bătrânul paroh și un capelan, funcție utilă și necesară pentru o parohie mare și împrăștiată. Sătenii au găsit și o soluție la problema locuinței acestuia, fiind oferită casa clădită pentru strajmeșter, singura condiție era alegerea unui localnic deoarece „aceștia de aici având moșiile lor se ajută și noi care suntem cu multe greutăți apăsăți netrebuind a le face case ne vine cu mult mai ușor”⁴⁷. Propunerea se îndreaptă înspre fiul răposatului paroh Ilie Lica, în acel moment cancelist în districtul Reteagului, absolvent al claselor gimnaziale din Oșorhei și cu o purtare morală bună.

Satele sunt cele care realizează prima selecție a candidaților susținându-i în primul rând pe cei care întrunesc toate condițiile sau cel puțin două dintre ele: instruirea și purtarea morală. Este o dovadă clară de maturitate a gândirii colective sătești. Un grup de săteni din Rodna-nouă trimiteau o scrisoare vicarului în 24 februarie 1854 exprimându-și dorința de a li se da un duhovnic sufletesc propriu⁴⁸. Ei l-au ales pe Larion Filipoi, acceptat la studiul teologiei la Blaj, dar care din motive familiale fusese nevoit să abandoneze învățătura. Comunitatea din dorința de a primi cât mai repede un duhovnic sfințit și conștientă de faptul că propriul candidat nu-și va putea finaliza studiile se vede nevoită să-i retragă sprijinul⁴⁹. Cu toate acestea episcopia îl va hirotoni ca preot pe L. Filipoi în 17 noiembrie 1854, iar la scurt timp va fi instalat în satul natal⁵⁰.

Noua atitudine a comunităților parohiale române greco-catolice a fost rezultatul eforturilor de educare a enoriașilor, de insinuare subtilă și modelare a conștiinței lor în conformitate cu spiritul epocii și interesele episcopiei. Ea reprezintă un succes al acțiunilor întreprinse în acest sens de-a lungul timpului - în special prin intermediul predicilor și a catehezei - de instituțiile bisericești. Finalitatea constă în faptul că poporenii au devenit conștienți de necesitatea de a avea un preot învățat, educat care să-i protejeze și să-i îndrume către o viață mai bună și prosperă. Iată de ce în cele mai multe cazuri episcopia respectă și satisface solicitările comunităților și acceptă fără împotrivire candidați propuși de acestea.

Comunele vicariatului Rodnei, pe cât s-au dovedit de maleabile în ceea ce privește însușirea conștientă a comandamentelor timpului inoculate de către episcopie, în privința necesității unei anumite pregătiri profesionale pentru viitorii preoți pe atât au fost de hotărâte în impunerea și apărarea unei singure condiții: preotul să fie dintre ei, să fie localnic.

⁴⁷ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 40/1852, f. 13.

⁴⁸ Parohia Sântgeorgiu era vacantă din 1851 și administrată de parohul Rodnei vechi Clement Lupșai.

⁴⁹ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 62/1854, f. 8.

⁵⁰ Ibidem, dosar 85/1856, f. 99.

În perioada neoabsolutismului la nivelul societății românești rurale preotul își păstrează încă statutul de cel mai important personaj al comunității. Părinte spiritual, duhovnic sufletesc, îndrumător moral, omul cel mai educat din sat, element de legătură cu autoritățile locale dar și cu cele centrale, atât civile cât și ecleziastice, preotul era de fapt conducătorul informal al locului, neimpus de forurile civile, ci autoimpus prin multiplele roluri pe care le îndeplinea. Prin natura profesiei sale era obligat să pătrundă în viața intimă a enoriașilor săi în cele mai sensibile momente: naștere, nuntă, moarte, de aceea trebuia să fie o persoană în care sătenii să aibă încredere deplină.

Foștii grăniceri nășăudeni, care în câteva împrejurări datorate războaielor în care monarhia austriacă s-a lansat în prima jumătate a secolului al XIX-lea, au avut ocazia să circule prin Europa, rămăneau încă ancorați în patriarhalism și tradiționalism. Frica de necunoscut, teama de celelalt, sentimente care persistau în conștiința colectivă a grănicerilor de altădată la care se adaugă motivații de ordin economic au orientat preferințele acestora înspre preoți locali. Situația cea mai simplă era atunci când funcția de preot era transmisă ereditar, practică ce avea întru totul acordul sătenilor și în mare măsură a episcopiei. În cazul în care nu exista un moștenitor al funcției preoțești trebuia căutat un candidat viabil în comunitate, trebuia convinsă episcopia să-l accepte și atunci lucrurile riscau să se complice.

Pentru a avea câștig de cauză în fața episcopiei satele obișnuiau să propună un singur candidat, ceea ce a înlăturat divergențele manifestate în trecut în interiorul unei comunități⁵¹. Înregistrăm un singur astfel de caz determinat de existența a doi candidați pentru parohia vacantă Morăreni: fiul preotului decedat I. Moldovan și fiul unui țăran înstărit Mihăilă Bogat. Cei doi și-au făcut partide creând o stare de tensiune în sat, înlăturată de intervenția inspectorului vicarial Ioan Ștefan și a subcomisarului din regiune⁵² și numirea candidatului episcopiei în persoana lui Simeon Tanco⁵³.

În vicariatul Rodnei au funcționat, precum în alte ținuturi transilvănene, adevărate „dinastii preoțești”: Coșbuc (Hordou), Pop (Sângeorgiu, Feldru, Rebrîșoara), Tanco (Monor-Morăreni), Feti (Suplai), Gălan (Ilva-Mare), Pavelea (Salva-Rebra). O modalitate de instituire era aceea de asociere a fiului de către tatăl-preot la administrarea parohiei prin investirea cu funcția de preot-cooperator sau capelan⁵⁴. Chiar și pentru cei care nu proveneau dintr-o familie

⁵¹ M. Andrei, *Preoțimea greco-catolică din Vicariatul Rodnei în prima jumătate a secolului XIX, între public și privat*, în *Identitate și alteritate*, vol. III, Cluj-Napoca 2002, p. 116-117.

⁵² A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 40/1852, f. 18-19.

⁵³ Ibidem, dosar 85/1856, f. 80.

⁵⁴ Ibidem, f. 103; Este cazul preotului Grigore Gălan din Ilva-Mare care și-a asociat fiul Ioan Gălan, absolvent de studii teologice, la administrarea parohiei în calitate de preot-cooperator sau a parohului Grigore Pop din Rebrîșoara și a fiului său Ștefan Pop, capelan în aceeași parohie.

de preoți aceste funcții reprezentau o șansă sigură, uneori îndelung așteptată, de a deveni preoți deplin. Este și cazul capelanilor Ștefan Mani și Luca Avacom, care după un serviciu de peste douăzeci de ani în funcția de capelani și preoți administratori ajung să fie confirmați preoți-parohi în 1853 în urma morții parohilor din Zagra, respectiv Telciu. Îi îndreptăța la aceasta „brava lor purtare și silință pusă în administrarea funcțiilor religioase”⁵⁵.

De-a lungul deceniului neoabsolutist comunitățile și-au păstrat neatins rolul predominant în alegerea preoților, iar înțelegerea mutuală dintre episcop și parohii a funcționat în cei mai buni termeni. Disfuncționalități ale acestui acord au apărut numai atunci când forul episcopal a încercat să impună preoți din afara vicariatului, eludând propunerile locale. O astfel de situație tensionată s-a creat în 1874 când episcopul de Gherla, Mihail Pavel a numit în satul Poieni un preot din Gherla. Sătenii au protestat, au petiționat la episcopie și mitropolie, avertizând că sub nici o formă nu primesc parohul impus, că nu răspund de siguranța acestuia și amenințând chiar cu închiderea bisericii și trecerea la ortodoxie⁵⁶ - amenințare extrem de rar întâlnită la parohiile din vicariatul Rodnei. În cele din urmă parohia Poieni a obținut câștig de cauză și preferatul său a fost numit preot, ceea ce a dus la aplanarea conflictului. Acest incident a reafirmat dreptul fostelor sate grănicerești de a-și alege preotul, declarat doar cu un an în urmă (decembrie 1873) cu prilejul sinodului vicarial ținut la Năsăud⁵⁷. Această atribuție a parohiilor din vicariatul Rodnei va funcționa neîngrădită pe tot parcursul secolului al XIX-lea.

Alegerea personalului ecleziastic auxiliar

În administrarea bisericii și a parohiei, în desfășurarea serviciului religios și împlinirea diferitelor funcții religioase preotul trebuia asistat și ajutat, în funcție de natura situației, de făt, cantor sau cei doi curatori, aceștia din urmă având rolul de a gestiona averea mobilă și imobilă a bisericii. Cele mai râvnite dintre aceste funcții erau cea de făt și cantor, iar competiția pentru ocuparea lor era de multe ori acerbă, născând animozități în rândul sătenilor.

Motivele pentru care aceste posturi bisericești erau atât de bine cotate la nivelul lumii rurale transpar cu claritate din cererile înaintate la „vicărășie” de candidați: prestigiu social, speranța de a deține o mai bună situație materială și nu în ultimul rând salvarea de la recrutare. Înainte de revoluția pașoptistă cantorii și feții nu erau înrolați în armată, persoanele care îndeplineau aceste funcții, fiind scutiți de recrutare și de purtarea serviciului militar. După 1849 atât

⁵⁵ A.N.D.J.CJ, *Fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla*, dosar 65/1853, f. 11.

⁵⁶ S. Retegan, *Clerul rural românesc...*, p. 112-114.

⁵⁷ Ibidem, p. 108.

cantorii cât și feții își vor pierde statutul privilegiat ei fiind nevoiți să facă serviciul militar. Această nouă situație dă naștere unui val de cereri de scutire de „asentație” care se îndreaptă dinspre sate - redactate în nume personal de către cei vizați sau de către preoți - înspre vicariat, iar de acolo la episcopie. Preotul P. Tanco din Monor solicită, în 3 martie 1852, sprijinul „vicărașiei” în obținerea „scutirii de asentație” a cantorului și fătului pentru că aceștia „sunt de lipsă preoților în servirea funcțiunilor bisericești”, în baza „datinei de până acum”⁵⁸. Cantorul din Romuli, Alexa Terente petiționează în 1850 direct la arhiepiscopie cerând ca fiul său Vasile în calitate de succesor la oficiul cantoral să fie eliberat din miliție⁵⁹. Și exemplele pot continua. Pentru a pune capăt acestor situații Șuluțiu va trimite o circulară vicarului (19 octombrie 1854) în care preciza că „înaltele ordinațiuni nu scutesc pe cantorii și feții bisericilor ori de ce confesine de la greutatea înrolării în miliție”. În condițiile existenței acestor legi episcopul Șuluțiu arăta că nu poate interveni pe lângă comanda militară din Sibiu în favoarea cererilor supușilor săi cantori și feți din dieceză și îi sfătuiește să apeleze pe cale privată⁶⁰.

Un subiect incitant referitor la personalul ecleziastic auxiliar este cel al alegerii cantorului și al fătului. Dacă instituirea preoților, așa cum s-a arătat mai sus, era rezultatul acordului mutual dintre episcopie și parohii, alegerea personalului ecleziastic auxiliar se realiza prin înțelegerea dintre comunitate și paroh. Procedura de alegere a fătului și a cantorului fusese reglementată în cadrul soborului vicarial încă din timpul lui Ioan Nemeș, care o făcea cunoscută apoi printr-o circulară transmisă în 21 noiembrie 1807 tuturor oficiilor parohiale din tractul său. Circulara preciza că dreptul de a alege fătul și cantorul îi revine preotului iar dacă se întâmpla ca satul să-l aleagă peste voia sa trebuia să apeleze la vicar⁶¹. Acest drept intra în contradicție cu tradiția care acorda un loc prioritar comunităților sătenești, la care ele nu vor accepta sub nici o formă să renunțe. Din această cauză au existat numeroase cazuri în care alegerile s-au transformat în lupte și dispute fâțișe atunci când alesul preotului nu era în același timp și preferatul sătenilor.

O astfel de situație care se individualizează oarecum prin vehemența și răbdarea cu care poporenii și-au apărat cauza s-a creat în anul 1852 în satul Mititei. Fostul făt acuzat de beție și violență față de cantor a fost demis⁶² astfel încât s-au organizat alegeri pentru ocuparea funcției devenite vacantă. S-au prezentat patru candidați printre care chiar fostul birăul și un curator pe nume I. Fetinca, care fiind preferatul preotului va reuși să obțină postul. Alegerea

⁵⁸ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 40/1852, f. 33.

⁵⁹ Ibidem, dosar 62/1854, f. 53.

⁶⁰ Ibidem.

⁶¹ I. Marțian, *Documente bisericești în A.S.*, nr. 7/1938.

⁶² A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 40/1852, f. 5-6, 8-9, 69.

favoritului preotului administrator Leon Vertic a provocat nemulțumirile și protestele sătenilor care îl acuză că și-a ales singur fătul amenințând cu închiderea bisericii în cazul în care alegerile nu vor fi anulate. Comunitatea a trimis mai multe scrisori vicarului exprimându-și nemulțumirea vizavi de fătul ales și apelând la bunăvoința și mijlocirea „Domniei Sale” în vederea înlăturării „nevrednicului”. Din nou pentru a fi mai convingători ei sugerează posibilitatea părăsirii bisericii⁶³. În confruntarea dintre preot-săteni cei din urmă vor învinge. O jumătate de an mai târziu (februarie 1853) a fost ales, cu acordul vicarului, un alt făt în persoana lui D. Miron „om de omenie, cu o purtare foarte bună”, care a ajutat și servit biserica prin tot felul de binefaceri și a acceptat slujba pentru 50 florini pe an⁶⁴.

Alegerea fătului sau cantorului se desfășura în cadrul unei adunări a poporenilor și în prezența parohului, judeului, cantorului (sau fătului), a doi bătrâni comunali care formau comisia comunității⁶⁵. Se făceau propuneri de către săteni, apoi erau supuse la vot și candidatul cu cele mai multe voturi era considerat ales. Comisia întocmea un protocol de alegere care era înaintat vicarului împreună cu scrisoarea de recomandare a preotului și uneori și a sătenilor⁶⁶. Dacă „alesul candidat” primea confirmarea (numirea) din partea vicarului, trebuia să se prezinte personal la Năsăud pentru „a pricepe slujba”⁶⁷. Nu avem informații valide vizavi de această afirmație, putem doar presupune că atât feții cât și cantorii, odată aleși urmau un curs de formare în domeniul în care aveau să activeze în continuare sub îndrumarea vicarului. Cu ocazia alegerii noului făt V. Ilieș în 1853 în Tiha-Bârgăului, Gr.Moisil îi scrie vicarului că îl trimite pe candidat la Năsăud unde „va trăbui să petreacă mai multe zile ca să se vadă ce plătește apoi să se considere, dacă se află demn de asta”⁶⁸. S. Retegan susține într-unul din articolele sale că, cantorii urmau un curs cantoral de șase luni la Năsăud⁶⁹.

Avem însă informații clare despre însușirile de care trebuiau să dispună candidații la feție și la cantorie. Persoanele care aspirau la postul de făt trebuiau în primul rând să aibă o purtare morală foarte bună, să fie evlavioși, să cunoască tipicul liturghiei și vecerniei, să citească, să scrie în slove chirilice, preferabil cu litere latine. Candidaților li se cerea să aibă și un glas bun chiar și fătului pentru ca atunci când e cazul să-l poată înlocui pe cantor, să fie relativ tânăr⁷⁰. Aceleași

⁶³ Ibidem, f. 74-75.

⁶⁴ Ibidem, dosar 51/1853, f. 1.

⁶⁵ Ibidem, dosar 51/1853, f. 1; dosar 83/1855, f. 15.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem, dosar 10/1849, f. 27.

⁶⁸ Ibidem, dosar 57/1853, f.

⁶⁹ S. Retegan, *Clerul rural românesc...*, p. 106.

⁷⁰ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 10/1849, f. 23; dosar 51/1853, f. 1, 3; dosar 62/1854, f. 3; dosar 83/1855, f. 15.

calități trebuiau să le aibă și претендентii la cantorie, o importanță deosebită acordându-se însă glasului bun și cunoașterii canoanelor⁷¹. Există situații în care balanța victoriei în alegeri este influențată de unele motivații subiective. La alegerile fătului în Maier desfășurate în 1849 deși vicarul se pare că l-a preferat pe un anume I. Pop, acesta nu este dorit de săteni și nu poate fi trimis la examen întrucât comunitatea „într-un glas” se pronunță pentru I. Sângeorzan. Acesta este cunoscut ca „doctor bun de rupturi la oameni și dobitoace și a dat mult ajutor satului”, pe lângă faptul că întrunește și celelalte condiții necesare unui cantor⁷². Interesant este că printre calitățile cerute candidaților la feție și cantorie nu apare și cea a integrității fizice. Sunt destule cazurile în care invaliditatea, mai ales cea dobândită în timpul războiului civil, este un atu⁷³.

Cele mai mari șanse de a obține cantoria sau feția, ca și în cazul preoților, le au însă fii de cantor sau de făt, susținuți chiar de parohul comunității și întrunind, de cele mai multe ori, acordul deplin al poporenilor. În vara anului 1849 preotul din Gledin, Chiril Dumbravă aduce în fața scaunului vicarial problema alegerii unui nou făt în urma decesului fostului făt. S-au propus și ales de către popor trei candidați. Preotul sugerează să primească numirea din partea vicariatului fiul mai mare al cantorului, care a servit 12 ani în armată, era invalid și întrunea condițiile necesare funcției de făt⁷⁴.

În februarie 1853 cantorul din Mititei, Dionisie Pop îi scrie vicarului că fiind bătrân și bolnav dorește să renunțe la funcție și se roagă ca slujba sa să-i fie acordată fiului mai mic Eremia⁷⁵. Inspectorul vicarial Ioan Ștefan intervine la vicar pentru a rezolva un caz similar. Fătul din Sântioana, Chiril Nestor bolnav de gută dorește să fie înlocuit din funcție cu fiul său mezin George, în vârstă doar de 19 ani, care „luat la probă” a dovedit înclinație înspre această slujbă. În urma alegerilor el a ieșit la egalitate cu un alt candidat, fiecare obținând câte 34 de voturi. Atât inspectorul vicarial cât și preotul din Sântioana îl preferă pe fiul fătului insistând pe lângă vicar să-l numească pe acesta în funcție întrucât are avantajul de a fi cu mult mai tânăr decât contracandidatul său⁷⁶.

Alteori sătenii îi preferă pe cei care au o situație materială bună, care le permite să întreprindă diverse acțiuni de ajutorare a bisericii. Comunitatea Mititei, cu ocazia alegerii fătului în iulie 1852, a fost convinsă să acorde aprobarea sa candidatului care a făcut zidul de piatră de la biserică și a promis că o să facă și porțiță⁷⁷.

⁷¹ Ibidem, dosar 40/1849, f. 22.

⁷² Ibidem.

⁷³ Ibidem, f. 22-23.

⁷⁴ Ibidem.

⁷⁵ Ibidem, dosar 51/1853, f. 1.

⁷⁶ Ibidem, dosar 62/1854, f. 3.

⁷⁷ Ibidem, dosar 40/1852, f. 33.

Cel mai râvnit post era cel de cantor, întrucât veniturile materiale erau mai însemnate. Cantorul îl însoțea pe preot în orice împrejurare în care acesta trebuia să ofere cuiva asistență religioasă, fapt pentru care îi revenea o parte din veniturile stolare. O circulară vicarială din 3 martie 1853 reglementa acest drept al cantorilor. Se specifica obligația fiecărui preot de a da cantorului o parte din veniturile realizate cu ocazia umblatului cu sfânta cruce de Bobotează. Dacă taxa se plătea pe loc de către credincioși partea ce-i revenea cantorului trebuia să i se achite în aceeași zi, iar dacă taxa era plătită mai târziu partea cantorului i se da atunci. În ceea ce privește dările „cele de jertfă” (prescuri, parastase etc.) precum și tot ceea ce se căpăta în ajunul Botezului Domnului trebuia împărțit în trei părți, două reveneau preotului iar a treia parte urma să fie împărțită frățeste între cantor și făt⁷⁸.

În general relațiile dintre preot și personalul ecleziastic auxiliar erau bune, neînțelegerile interveneau mai ales când preotul nedreptăța din punct de vedere material pe unul dintre colaboratorii săi. În arhiva vicariatului se găsesc multe plângeri ale cantorilor în special care îi acuză pe preoți că nu le dau nimic din ceea ce primesc la sfințitul caselor, maslu, pomene și foarte puțin din ceea ce adunau la umblatul cu crucea la Bobotează. Cantorul din parohia Sântioana se plângea vicarului în 1850 că de la umblatul cu crucea preotul a primit 6 fl și peste 50 colaci, însă lui nu i-a dat decât 8 colaci mici și nici un ban și se roagă ca vicarul să fie de acord să i se plătească serviciile prestate pe mai departe în bani⁷⁹.

Atribuțiile preoților

Preoții s-au individualizat drept o categorie social-profesională aparte încă din primele secole ale erei creștine, poziția lor socială consolidându-se odată cu creșterea rolului și sporirea competențelor bisericii în societate. În lumea transilvăneană românească, lipsită de-a lungul istoriei sale, de instituții civile care să-i apere și reprezinte interesele și drepturile, instituțiile bisericești au fost singurele care i-au reprezentat pe români, iar clerul, pătura intelectuală a națiunii române pentru mai bine de un secol și jumătate, a devenit purtător de cuvânt al speranțelor și dezideratelor românești. Oamenii bisericii și-au cucerit treptat, prin calitatea de persoane educate și reprezentative, o poziție dominantă de lideri de opinie în lupta de emancipare socială, culturală, economică și politică a românilor. În această luptă preoțimea greco-catolică, prin situația oarecum privilegiată determinată de faptul că existența bisericii unite era

⁷⁸ Ibidem, dosar 51/1853, f. 11, 49-50.

⁷⁹ Ibidem, dosar 19/1850, f. 35.

recunoscută legal, va avea rolul de prim eșantion.

Clerul parohial român greco-catolic era împărțit în mai multe categorii: preot-paroh, preot cooperator sau capelan – al doilea preot al comunității, care îl ajuta pe preotul-paroh în administrarea acesteia, funcția existând mai ales la comunitățile mari, și preot-administrator. Acesta putea fi preot-paroh sau capelan, rolul său fiind de a administra o parohie vacantă învecinată. Competențele preoților-parohi greco-catolici, numeroase și foarte diversificate, deși existau „de facto” cu mult timp înainte, vor fi legitimate abia după 1880 în cadrul primelor statute cu valoare constituțională ale bisericii unite unde vor fi specificate drepturile și îndatoririle acestora⁸⁰.

Principala atribuție a preotului paroh era cea pastorală și sacramentală, care îi da dreptul de a administra toate sacramentele, afară de sfântul sacrament al hirotoniei⁸¹, adică dreptul ordinar de a administra sfântul botez, a conferi botezătorilor și sacramentul sfântului mir, a asculta mărturișirile credincioșilor, a le administra acestora sacramentul sfintei euharistii, a celebra în fiecare duminică și sărbătoare sfânta liturghie pentru poporeni, a împărtăși cu cele sacre pe cei bolnavi, a le da ungerea de pe urmă, a binecuvânta căsătoriile credincioșilor, a înmormânta pe credincioșii decedați, a vesti căsătoriile parohienilor săi etc.⁸² Preotul avea de asemenea obligația de a păstra cât mai adecvat sfântul mir și sfânta cuminicătură care trebuiau ținute într-un loc special în biserică, neaccesibil laicilor și păstrate în vase curate, preferabil din metal⁸³.

Atribuțiile pastorale constau în a-și iniția enoriașii în chestiuni de credință: învățarea rugăciunilor, a celor zece porunci, explicarea unirii religioase. Majoritatea preoților din Vicariatul Rodnei după 1849 și-au îndeplinit cu destoinicie obligația de a sluji cu devotament biserica și parohia încredințată, au vegheat asupra turmei lor pentru a nu pierde nici un suflet și chiar pentru a le aduce la adevărata credință pe cele rătăcite, acolo unde era cazul. Iată o mărturisire a crezului preoțesc făcută de preotul din Bistrița-Bârgăului căruia vicarul M. Pop îi atrăgea atenția că a fost acuzat că fură enoriașii preotului ortodox, V. Pavel, din aceeași localitate: „datoria fiecărui păstor sufletește este de a-și păzi datoria sa și împlini cele de la Dumnezeu lăsate și mai mari săi orânduite”⁸⁴. El arăta că slujește zilnic sfânta liturghie, uneori și la neuniți pentru că preotul ortodox nu-și făcea datoria și la urma urmelor „avem un Dumnezeu și-o lege[...]că suntem toți români de la Roma, de împăratul Traian aduși pe aceste pământuri în anul 105”⁸⁵. Preotul consideră că ar fi fost o mare greșală

⁸⁰ Joannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, tomus 42, *Synodi Orientales* (1854-1875), Paris 1910, p. 525.

⁸¹ Ibidem.

⁸² Ibidem, p. 525-526.

⁸³ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 97/1857, f. 11; dosar 108/1858, f. 64-65.

⁸⁴ Ibidem, dosar 40/1852, f. 49.

⁸⁵ Ibidem, f. 50.

din partea sa să nu poarte de grijă și ortodocșilor din sat pentru că „rău păcurariu e acela care rățâcind vreo oaie din turma vecină ar lăsa-o s-o mănânce lupul și n-ar băga-o în turma sa”⁸⁶.

Prin spovedanie și cateheză preotul avea calitatea de îndrumător moral și spiritual al păstoriților săi, de altfel el având obligația să privegheze asupra moralei credincioșilor, să înlăture scandalurile publice, să îndrepte comportamentul imoral al credincioșilor și să elibereze atestate despre purtarea morală a poporenilor săi⁸⁷.

O îndatorire pentru împlinirea căreia preotul își sacrifică mult din timpul său era cea administrativă. Numeroasele statistici pe care trebuia să le întocmească l-au transformat pe paroh într-un adevărat funcționar civil. Una dintre principalele atribuții de natură civilă consta în redactarea și prezentarea anuală la vicariat – fie personal cu prilejul soborului, fie le trimitea – a matricolelor (registre parohiale) cu numărul nașcuților, botezaților, cununaților, morților, spovediților⁸⁸ etc. din parohia sa pe anul respectiv.

Nu întotdeauna preoții au arătat promptitudine în a se achita de această sarcină, fapt pentru care vicarul era nevoit să reînnoiască circularele prin care ordona grăbirea redactării acestor evidențe. Alteori vicarul era obligat, la sugestiile episcopului, să atragă atenția preoților să dea dovadă de mai multă acuratețe în întocmirea matricolelor întrucât oficialii acuzau că însemnările matriculare conțineau înregistrarea cumulativă a nașcuților, botezaților etc. nerespectându-se rubricatura standard⁸⁹. Clerul parohial avea și obligația de a sprijini activitatea comisiei „conscriitoare și asentatoare” în acțiunea de recrutare a tinerilor pentru armată. Astfel ei trebuiau să pregătească din timp extrase matriculare cât mai reale cu numele, ziua și anul nașterii fiecărui tânăr ajuns la vârsta recrutării⁹⁰.

Preoții aveau obligația să consemneze, fiecare pentru parohia sa, „ultuirea vărsatului”⁹¹ și să sesizeze, pentru că aveau avantajul de a se afla în contact nemijlocit cu poporul, dregătoriile politice în cazul apariției unei boli contagioase, deoarece acestea luau cunoștință de apariția unor astfel de boli când erau deja extinse⁹². Cu alt prilej preoții erau rugați să-și înștiințeze parohienii despre înființarea la Cluj și M. Oșorhei a unor institute pentru vindecarea bolilor de ochi. Pacienții urmau a fi primiți între 1 mai și 30 septembrie trebuind să dețină atestat medical că boala era curabilă, iar cei foarte săraci și un atestat oficial despre adevărata lor mizerie în baza căruia erau

⁸⁶ Ibidem, f. 49

⁸⁷ Joannes Dominicus Mansi, *op. cit.*, p. 527.

⁸⁸ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 70/1854, f. 16, 19-30.

⁸⁹ Ibidem, dosar 84/1856, f. 2.

⁹⁰ Ibidem, dosar 39/1852, f. 1, 22.

⁹¹ Ibidem, f. 4.

⁹² Ibidem, f. 1.

întreținuți „pe spesele erariului public”⁹³.

Numeroasele îndatoriri și extinsele atribuții de care dispuneau preoții au sporit rolul lor în societate conferindu-le statutul de adevărați conducători ai parohiilor nu numai în problemele spirituale, ci și în cele politice, cultural-școlare, economice, medicalo-sanitare, administrative etc. Conștienți de locul pe care îl ocupau în comunitate, nu de puține ori preoții au tins să depășească sfera de competențe ce le revenea, implicându-se în probleme politice și publice, arogându-și uneori chiar dreptul de a influența alegerea birăului.

O astfel de situație a avut loc în satul Bichigiu cu ocazia alegerilor pentru primar din anul 1849. Preotul Vasile Dolha făcând uz de influența pe care o avea asupra consătenilor săi, după ce obținuse anularea din partea comandamentului militar a primelor alegeri, îi cere dascălului, care se ocupa cu întocmirea „consignației” cu cei trei candidați propuși de comunitate, să-l șteargă dintre aceștia pe fostul birău Toader Morariu, motivând că era „om de nemică, care să-i bată pe oameni numai e harnicu, iară nu a stăpâni țiarina și bunul satului”. În locul acestuia a fost înscris Iacob Simion, favoritul preotului, pentru că era harnic, cu purtare bună și cărturar. Cu această modificare „consignația” a fost trimisă la companie⁹⁴. Probabil astfel de situații îi determină pe episcopi să insiste pe lângă vicar ca să vegheze atent asupra preoților și să-i oprească de la orice fel de amestec în lucruri din sfera dregătoriilor politice⁹⁵.

În categoria competențelor administrative se înscrie și îndatorirea preotului-paroh de a administra și proteja patrimoniul bisericii, care se constituia din clădirea bisericii, casa parohială, grădinile bisericii, cimitirele și lada cu bani a bisericii, ajutat de cei doi curatori. Lada bisericii reprezenta capitalul monetar de care dispunea o biserică parohială, obținuți din donații, camătă sau arendarea fie a morii bisericii, acolo unde exista⁹⁶, fie - extrem de rar - din arendarea sau vânzarea pământurilor bisericii. Acești bani erau păstrați într-o ladă de lemn „ferecată cu fier”, care avea trei chei una la preot, alta la un curator și a treia la cantor⁹⁷. Preoții nu puteau administra averea bisericească după bunul lor plac, ei trebuiau să dea socoteală pentru modul în care a fost cheltuit fiecare ban în parte la sfârșitul fiecărui an trebuind să prezinte vicarului spre control „rațiunile bisericești”, un buget al veniturilor și cheltuielilor parohiale de-a lungul anului. De altfel prin porunca din 16 aprilie 1851, nr. 244, a intrat în vigoare în vicariatul Rodnei dreptul vicarului de a controla banii bisericii, fără a cărui înștiințare și încuviințare nu se puteau cheltui bani din lada bisericii sub nici un motiv nici pentru repararea bisericii, nici pentru cumpărarea

⁹³ Ibidem, dosar 84/1856, f. 3.

⁹⁴ Ibidem, dosar 18/1850, f. 87.

⁹⁵ Ibidem, dosar 39/1852, f. 1.

⁹⁶ Ibidem, dosar 58/1853, f. 14-15; dosar 41/1852, f. 10.

⁹⁷ Ibidem, dosar 75/1855, f. 17, 36; Șt. Buzilă, *Documente bisericești în A.S. nr. 17 /1933*, p. 248.

materialelor necesare reparațiilor etc.⁹⁸.

Clerul parohial are competențe și în domeniul matrimonial, preoții fiind cei care uneau tinerii în sfânta taină a căsătoriei, dar și cei care puteau influența decizia comisiei vicariale de separare temporară sau despărțirea definitivă a soților. Preotul era responsabil de corectitudinea încheierii unei căsătorii și de validitatea acesteia. Procedura standard de încheiere a căsătoriei a fost reglementată prin repetate circulare episcopoești transmise preoților de către vicar. Astfel, în timpul existenței Regimentului de graniță, etapele necesare pentru unirea unor tineri erau următoarele: obținerea dezlegării de la „cinstitul Regiment” concretizată într-o „țidulă de slobozenie” sau licență, eliberată de preotul (preoții, dacă mirii erau din sate diferite) mirilor, în cazul în care cei care doreau să se căsătorească erau văduvi trebuia să se facă dovada morții soțului/soției sau a despărțirii legale, urmau vestirile în biserică, iar apoi se apela la vicar pentru primirea dezlegării⁹⁹. În cazul în care cei care doreau să se căsătorească se aflau în grad de rudenie se cerea dezlegare prin intermediul vicarului de la episcopie¹⁰⁰, și abia după aceea se făceau vestirile. Preoților li se atrage atenția „sub grea răspundere” să nu cunune vreo persoană supusă Jurisdicției militare, fără „facultate” sau „licenție” primită din partea acelei Jurisdicții¹⁰¹.

Prin hotărârea gubernială din 18 martie 1852 nr. 3580 se face cunoscut vicarului și preoților că vârsta de căsătorie a tinerilor s-a schimbat la băieți de la 20 la 22, întrucât vârsta de 20 de ani reprezintă și vârsta de recrutare încât majoritatea recruților sunt căsătoriți, ceea ce era „foarte rău pentru o familie”. Tinerii care doreau să se căsătorească la 18 ani - limita minimă a vârstei de căsătorie - trebuiau să obțină dispensă de la Oficiul Districtual din Sibiu și să dovedească că sunt scutiți de recrutare¹⁰².

Pe lângă toate acestea tinerii ce urmau să se căsătorească trebuiau să-și facă vaccinul în mod obligatoriu. Acesta nu s-a plătit pe timpul Regimentului, dar după desființarea acestuia, începând cu 1 noiembrie 1852, se percepea și „taxa chirurgicală” cu prilejul eliberării țidulei de cununie¹⁰³.

Ca urmare a încheierii Concordatului (1855) s-a emis patenta împăratească din octombrie 1856, care introducea noile legi matrimoniale, valabile începând cu 1 ianuarie 1857, preoții fiind „îndatorați a le observa și a se conforma după dânsle”¹⁰⁴. Preoții erau obligați să ceară și să primească de la cei

⁹⁸ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 35/1851, f. 1

⁹⁹ Ibidem, dosar 23/1850, f. 41-42, 56-60.

¹⁰⁰ Ibidem, dosar 34/1851, f. 4, 8-9, 12, 5-16, 26; dosar 57/1853, f. 1-4, 14-22; dosar 91/1857, f. 6-12, 19, 22, 33 etc.

¹⁰¹ Ibidem, dosar 39/1852, f. 9.

¹⁰² Ibidem, f. 4.

¹⁰³ Ibidem, f. 19.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar 97/1857, f. 1.

care doreau să se căsătorească, dacă aceștia nu erau din parohie, următoarele acte: atestat despre împlinirea celor trei vestiri, carte de botez, testimoniu, în cazul în care una dintre părți a mai fost căsătorită, că i-a murit perechea sau „deliberat legiuit” că s-a despărțit și nu e sub legământ, atestat despre învoirea părinților și a sătenilor, slobozenie de la tribunalul civil, dacă persoanele erau militari sau oficiali politici trebuiau să aducă „atestare de slobozenie” de la respectivele jurisdicții. Toate aceste acte preotul trebuia să le trimită vicarului de unde urma să primească aprobarea, iar dacă existau îndoieli vicarul trebuia să apeleze la episcop. Documentele urmau a fi păstrate în arhivele protopopiale și parohiale¹⁰⁵.

Slujitorii altarului au fost apărători îndârjiți ai instituției matrimoniale, iar atunci când într-o căsnicie apăreau neînțelegeri, probleme ei se implicau activ pentru a evita separarea sau divorțul, situații care contraveneau întrutotul dogmelor catolice. Despărțirea soților se putea realiza numai pe motive canonice, iar acestea erau serios investigate. O comisie a comunității alcătuită din preot, cantor, jude, bătrânii satului analiza situația ivită. Erau anchetați soții, se ascultau depozițiile martorilor și toate declarațiile făcute erau cuprinse cuvânt cu cuvânt într-un protocol, care era înaintat apoi comisiei vicariale, unde urma a se lua o decizie¹⁰⁶.

Printre multe alte îndatoriri ale preotului enunțate parțial anterior el avea și unele de natură școlară și educațională, prima dintre acestea fiind obligația de a catehiza în școala satului patru ore săptămânal în afara catehezelor din biserică¹⁰⁷. Unii dintre ei s-au remarcat printr-o sânguință și un talent didactic deosebit, meritele lor fiind recunoscute și laudate de însuși episcopul Șuluțiu. Într-o scrisoare pe care o adresează vicarului în 12 februarie 1854 își arată recunoștința pentru „nevoința întru învățătura religiunii în școlele poporane în decursul anului trecut a Frăților sale parohilor”: Șt. Mani (Zagra), Gr. Pop (Rebrișoara), L. Vertic (Mocod), I. Sângeorzan (Parva), Cl. Lupșai (Rodna), Gr. Moisil (Tiha), I. Stephan (Budac), S. Tanco (Morăreni) și Ar. Mihăilașiu (Ragla)¹⁰⁸. Cu alt prilej episcopul a elogiat zelul unor parohi care pe lângă greutatea oficiului parohial au luat și sarcina școlii, în absența docenților „deprinzând tinerimea în toate folositoarele învățaturii prin calea directoratului”. Îi cere vicarului să comunice în toate parohiile din jurisdicția sa recunoștința episcopiei și a „Înaltei Cesaro-Regească Locotenenție” pentru „humana și demnă de laudă purtare” a respectivilor parohi, în speranța că exemplul lor va fi un îndemn și pentru ceilalți preoți. Pe lista preoților directori-

¹⁰⁵ Ibidem.

¹⁰⁶ Ibidem, dosar 45/1852, f. 33, 35, 52-65; dosar 57/1853, f. 33-36, 126-135; dosar 68/1854, f. 6-7; dosar 96/1856, f. 1-4 etc.

¹⁰⁷ Șt. Buzilă, *Documente bisericesti în A.S.* nr. 17/1933, p. 249.

¹⁰⁸ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 62/1854, f. 4.

școlari întâlnim următoarele nume: S. Tanco, I. Ștefan, Ar. Mihăilașiu, Gr. Moisil, Iacob Siteriția (Măgura), Cl. Lupșai, Ioan Pop (Runc), V. Șoldia (Mititei) și L. Vertic¹⁰⁹. Rolul preoților în desfășurarea activității școlare și educaționale din vicariat a sporit în urma transformării școlilor naționale în școli confesionale (1856) și trecerea lor sub autoritatea bisericii.

Starea materială a preoților-parohi și parohiilor

Idealul tinerilor de a se preoții s-a născut mai puțin din vocație fiind determinat în mare măsură de aura prestigiului social de care era înconjurată persoana preotului într-o comunitate și motivat puternic de considerente de ordin economic și material, fapt pentru care toți cei care deveneau preoți aspirau să obțină o parohie mare și bogată. De cele mai multe ori însă erau instalați în parohii mici și nu foarte prospere, dar nu renunțau la ideea că s-ar putea ivi un prilej favorabil mai târziu pentru a obține o parohie mai bună. S. Tanco numit preot în Morăreni, plângându-se de insuficiența veniturilor stolare, care abia ajungeau pentru încălțăminte, iar cele din porția canonică pentru speșele casnice, a solicitat în repetate rânduri o parohie mai mare cu venituri mai bune, sugerând ca variantă funcția de cooperador în Maieru sau acordarea dreptului de a participa la concurs pentru obținerea unei alte stațiuni parohiale. Consideră că este demn de o parohie mai bogată întrucât în cei doi ani în care a slujit în Morăreni a dat dovadă de hărnicie și pricepere și cu puținele resurse pe care le-a avut la dispoziție a reușit să scoată parohia din „starea devastată” în care a găsit-o. A reparat casa parohială, a îngrădit pe propria-i cheltuială ograda și grădina parohiei jumătatea satului, a făcut – ajutat de săteni – grajd, șură și o fântână în ogradă¹¹⁰.

Rareori însă se putea realiza un astfel de transfer, chiar și în cazul unor preoți cu merite deosebite, cum era de exemplu parohul Budacului-Românesc, I. Ștefan, în același timp inspector vicarial peste noua comune de pe valea Șieului. Episcopul Șuluțiu scria vicarului în 24 octombrie 1853 răspunzând cererii lui I. Ștefan de a primi o parohie salarizată, că deși îi recunoștea acestuia deosebitele calități profesionale nu exista încă o astfel de parohie vacantă, însă promitea ca în momentul în care se va ivi o ocazie parohul Budacului va fi înștiințat pentru a putea participa la concurs¹¹¹.

S-a crezut mult timp că satele din ținutul năsăudean atât în timpul regimului militar, cât și după desființarea sa au avut o situație materială incomparabil mai bună decât în alte părți ale Transilvaniei și prin urmare preoții de aici aveau o situație materială demnă de a fi invidiată. Documentele aduc însă

¹⁰⁹ Ibidem, dosar 61/1853, f. 27.

¹¹⁰ Ibidem, dosar 58/1853, f. 6.

¹¹¹ Ibidem, dosar 51/1853, f. 55.

la lumină altă realitate. La începutul anilor '50 aceste comunități prezintă urme vizibile ale devastatorului război civil din anii 1848-1849: pierderi umane, distrugeri materiale toate acestea provocând pe lângă traume profunde și o sărăcie generalizată. Efectele acestei situații, care se vor șterge greu și în timp relativ îndelungat, se reflectă și în viața bisericii. Au fost distruse parțial multe biserici, furați banii din casa ecleziei. În acest context și într-un moment în care lumea era atât de bulversată survine instaurarea noului regim politic: neoabsolutismul, iar pentru grănicerii năsăudeni și desființarea Regimentului II de graniță. Pe lângă aspectele negative provocate de aceste două evenimente pot fi surprinse și unele avantaje. Odată cu desființarea regimentului de graniță jurisdicția bisericii din această regiune a reintrat în posesia mai multor drepturi unele avute înainte de înființarea regimentului: s-au predat preoților și curatorilor rațiunile bisericești, revăzute anual de vicar, biserica cu toată averea ei mobilă și imobilă va reveni în administrarea personalului ecleziastic, mai multe pământuri comunale au intrat în proprietatea bisericii¹¹², a apărut astfel posibilitatea înmulțirii proventelor pentru biserică și slujitorii săi.

Soarta preoțimii nu cunoaște însă multe îmbunătățiri, preoții fostelor comune grănicerești par a avea o situație chiar mai ingrată decât a celor din alte zone ale Transilvaniei. Veniturile preoților proveneau doar din stola (taxa patrafirului) și folosirea porției canonice.

Stola sau veniturile patrafirului, principala sursă de trai a preoților, se menține și în această perioadă sub 100 florini/an, iar în situațiile mai eficiente puțin peste acest quantum. Este cazul parohiilor cu peste 1300 de suflete: Rodna-veche, Rebrîșoara, Feldru, Tiha- Bârgăului (vezi *anexa nr. 4*).

Cheltuielile mari pe care le necesita statutul de preot, prețurile ridicate ale diferitelor produse fac ca veniturile patrafirului să fie insuficiente chiar și pentru un preot dintr-o parohie mai mare. Clement Lupșai scrie în 7 octombrie 1853 episcopului și capitolului pentru a i se rezolva un salariu anual de 20 florini din fondul clerului pe anul 1853. Deși a beneficiat și în anul 1853 de acest salariu are nevoie în continuare de ajutor financiar întrucât Rodna veche fiind un oraș-târg și mai ales un oraș-stațiune în timpul verii este vizitat de multe oficialități ceea ce înseamnă că trebuie să aibă și veșminte bune să-și ospăteze musafirii, în plus este văduv și trebuie să poarte singur de grijă celor câțiva copii ai săi. Cererea sa este însoțită și de o recomandare a vicarului¹¹³. Un astfel de sprijin financiar reușea să obțină în 1854 și preotul din Mocod, Leon Vertic¹¹⁴.

Veniturile stolare nu rămăneau în întregime preotului el trebuind să le împartă cu cantorul ceea ce dădea naștere la neplăcute incidente fie pentru că

¹¹² Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, *Fond Iuliu Moisil*, dosar 204, Nestor Șimon, *Vicariatul Năsăudului*, cap VI, f. 20.

¹¹³ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 61/1854, f. 18.

¹¹⁴ Ibidem, dosar 62/1854, f. 5.

preotul îi dădea prea puțin cantorului, fie pentru că – cantorul „se întindea la mai mult decât s-ar cuveni”¹¹⁵ sau acolo unde era și un preot cooperator, cu acesta.

Capelani existau doar în cele mai mari parohii ale vicariatului cum erau Sânt-Georgiu, Năsăud, Rebrîșoara, iar până în 1852 și în Telciu și Zagra. Modul de împărțire a proventelor între preot și capelan a fost reglementat prin „orânduiala vicarială” din 3 martie 1853, care prevedea împărțirea în două a veniturilor¹¹⁶.

În Sângeorgiu relația dintre capelan și preot funcționa foarte bine. În iunie 1853 aceștia îi scriu vicarului că în parohia lor stola se împarte în două, la fel și pâinea de jertfă, iar în ceea ce privește porția canonică ceva mai mult de jumătate îi revine preotului, iar restul o folosește capelanul¹¹⁷. În general însă preoții-parohi refuză să primească pe lângă ei și un capelan, mai ales dacă nu sunt înrudiți pe motivul, de altfel întemeiat, că „arar două persoane ori duc-o bine laolaltă”, cum scria în 8 septembrie 1854 St. Mani din Zagra vicarului. Acesta deși slujise 11 ani ca și preot-administrator prin diferite parohii și capelan în Zagra aflând că Gr. Zinveli dorește să-și facă nepotul preot se teme să nu fie obligat să-l primească drept preot-cooperator¹¹⁸. Conflicte și neînțelegeri între preot și capelan apar chiar și atunci când cei doi erau tată și fiu, ca în cazul parohiei Rebrîșoara unde preot era Gr. Pop și capelan fiul său St. Pop. Preotul nu respecta sub nici o formă noua poruncă vicarială, care stipula împărțirea în mod egal a beneficiilor între preot și capelan¹¹⁹, ci se prevalează de vechea legislație care funcționa în timpul vicarului Marian (conform ordinului episcopiei din Blaj, nr. 918/21 noiembrie 1835, comunicat în vicariat în 9 ianuarie 1838) potrivit căreia atât din veniturile interne (cele ale patrafirului), cât și din cele externe (porția canonică) capelanii primesc a treia parte (terțialitatea), iar dacă preoții doresc pot să le dea și mai mult.

Porțile canonice există în majoritatea satelor, excepție făcând Runcul, Poieni unde situația se va rezolva prin obținerea unei grădini erariale și Măgura, unde exista o grădină parohială după declarația parohului-administrator I. Gălan „cea mai rea din vicariat, mai bine n-ar fi defel”¹²⁰. Însă acolo unde existau porțile canonice sunt în mare măsură foarte departe de biserică, de cele mai multe ori la capăt de sat, în locuri rele, apătoare. Câteva parohii dispuneau de ecleezii mai bune (vezi *anexa nr. 5*), însă toate erau departe de a avea întinderea prescrisă prin rescriptul din 15 iunie 1759, care reglementa mărimea lor la 20 de gălete, adică 80 de merțe sămănătură și 15 care de fân¹²¹.

¹¹⁵ Ibidem, dosar 40/1852, f. 38.

¹¹⁶ Ibidem, dosar 51/1853, f. 50.

¹¹⁷ Ibidem, f. 36.

¹¹⁸ Ibidem, dosar 62/1854, f. 48.

¹¹⁹ Ibidem, dosar 51/1853, f. 49-50.

¹²⁰ Șt. Buzilă, *Documente bisericești în A.S* nr. 17/1933, p. 255.

¹²¹ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 41/1852, dosar 81/1855, f. 4.

O altă problemă delicată legată de starea materială a preoților era cea a caselor parohiale. I. Marian și M. Pop s-au preocupat de edificarea de case parohiale convinși că era un pas important în lupta de emancipare a comunităților de parohi ignoranți. Demersurile lor în acest sens au izbutit parțial întrucât în 1852 aproximativ jumătate din satele vicariatului aveau case parohiale. Printre parohiile fără casă parohială se numărau atât comunități mici, cum ar fi Plai, Runc și Măgura¹²², cât și comunități mari, precum Maier, Feldru sau Rebrîșoara¹²³. Cele mai multe aveau două camere, rareori patru ca în cazul Morărenilor¹²⁴ și Ilva-Mică, cu excepția casei parohiale din Năsăud, toate erau din lemn, acoperite cu paie și foarte multe într-o stare avansată de degradare (vezi anexa nr. 5).

Moștenire a regimului militar, preoții din vicariatul Rodnei nu beneficiau de „merța” de la popor și zilele de lucru ale sătenilor precum era obiceiul în restul Ardealului și în Ungaria. Precara lor stare materială a fost împovărată și de obligația de a suporta la fel ca ceilalți cetățeni ai satului „taxa capului” și taxa pentru beneficiile obținute din folosința pământului¹²⁵.

Această stare de lucruri l-a determinat pe vicarul M. Pop să apeleze la ordinariatul blăjean în iulie 1851. El înfățișează „jalnica stare” în care se afla personalul ecleziastic din subordinea sa rugând să fie găsită o soluție pentru îmbunătățirea soartei acestuia. În acest sens sugerează consistoriului episcopesc să propună „înaltului regim” ca problema dotării parohiilor să fie rezolvată prin alocarea unei părți din fondul proventelor, care aparținea comunităților foste grănicerești¹²⁶. Al. Șuluțiu îi va răspunde vicarului pe 7 aprilie 1852 spunându-i să înștiințeze autoritățile civile cum că „până la stătătoarea regulare a dotațiunii preoților sufletești ceva ușurință să se facă” și să fie scutiți de „purtarea grijilor publice și comunale”, taxa asupra beneficiilor parohiale să fie suportată de comunitate, în ultimă instanță putând fi achitată din taxa bisericească¹²⁷. Însă „contribuțiunea” (taxa capului) și taxa pentru veniturile private urmau să fie plătite de preoți, deoarece acestea fiecare cetățean trebuie să le plătească „deci și preoții sunt datori a o plăti Măriei Sale Împăratul”¹²⁸.

Pentru a face față numeroaselor cheltuieli, solicitărilor de tot felul și mai ales pentru a asigura un trai decent familiei sale și a oferi copiilor săi șanse de viață cel puțin egale cu cele pe care însuși le-a avut, preotul era obligat să

¹²² Șematismul venerabilului cler din dieceza greco-catolică Gherla pentru anul 1867, Gherla, 1867, pp. 77-84.

¹²³ Ibidem, dosar 58/1853, f. 6.

¹²⁴ Ibidem, dosar 61/1853, f. 18.

¹²⁵ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, *Fond Iuliu Moisă*, dosar 204, Nestor Șimon, *Vicariatul Năsăudului*, cap V, f. 29.

¹²⁶ A.N.D.J.BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 39/1852, f. 4; dosar 61/1853, f. 18.

¹²⁷ Ibidem, dosar 39/1852, f. 10.

¹²⁸ Ibidem, dosar 58/1853, f. 14-15.

muncească în rând cu țăranii, să are, să facă fân. El nu se poate dedica decât parțial profesiei și studiului așa încât preoțimea rurală este încă destul de departe de a se prezenta ca fiind foarte instruită și preocupată doar de aflarea și împărtășirea sfintelor adevăruri.

Condiția preoților reprezintă o reflectare fidelă a stării economice a parohiilor. Într-o situație asemănătoare se află și bisericile, majoritatea necesitând urgente și majore îmbunătățiri, reparații, iar unele datorită stării avansate de degradare reclamau grabnica înlocuire cu localuri bisericesti noi. Singura resursă financiară a bisericii este lada bisericească, însă și aceasta foarte săracă în majoritatea parohiilor, banii ajungând în cel mai bun caz pentru cumpărarea unor haine preoțești, procurarea unor cărți sau obiecte bisericesti și eventual efectuarea de mici reparații¹²⁹.

În fiecare an preotul avea datoria de a prezenta spre control vicarul „rațiunile bisericesti”, adică o evidență a banilor intrați – sub ce formă – în lada bisericească și a celor ieșiți, precum și scopul pentru care au fost cheltuiți. În 1857 episcopul de Gherla, I. Alexi trimitea preoților din vicariat formulare tip care urmau în continuare a fi întocmite acestor bugete bisericesti locale. Însemnările urmau a se face ținându-se cont de câteva categorii de venituri: banii rămași din anul precedent, veniturile obținute din pământurile bisericii, via, moara dacă exista, venituri din târguri, pădure, țidule, venituri fundamentale, venituri obținute prin vinderea articolelor materiale (ex. grâu, lemne etc.) sau obținute prin testament, mila. Preotul trebuia să redacteze 3 exemplare pentru ca unul să rămână la parohie, altul în arhiva vicariatului și un al treilea să fie trimis la episcopie¹³⁰.

Veniturile bisericesti destinate casei ecleziei în cea mai mare parte a parohiilor din vicariat proveneau din 2-3 surse: în primul rând din milă sau donații ale credincioșilor, din banii bisericesti împruțuți cu camătă la săteni și din „țidule”, adică din certificatele matriculare eliberate de preoți poporenilor. Taxele pentru „testimoniile” matriculare au fost reglementate încă din 1850 de la guberniu de la Sibiu. Astfel, pentru publicarea unei căsătorii cât și pentru un extras matricular din registrele parohiale ale nașcuților, botezeților, morților se plătea câte 15 crag. În circulara care aducea aceste precizări se prevedea că neachitarea acestei sume atrăgea drept pedeapsă plata întreită a sumei plus o amendă de la 2 la 50 florini, după circumstanță¹³¹. De asemenea, tot în lada bisericească se depun și banii obținuți din diferite amenzi, cum ar fi cele pentru beție, comportare violentă sau imorală¹³².

În câteva din comunitățile foste grănicerești existau și alte resurse

¹²⁹ Ibidem, dosar 97/1857, f. 47-48.

¹³⁰ Ibidem, dosar 18/1850, f. 24.

¹³¹ Ibidem, dosar 34/1851, f. 5.

¹³² Ibidem, dosar 3/1832, f. 1.

financiare: moara bisericii la Năsăud¹³³, Șieuf¹³⁴ și Sătioana¹³⁵, venituri din vinderea de lemne, ca în cazul Gledinului, care a reușit pe această cale să-și edifice o biserică nouă din lemn (sfințită în 1854¹³⁶) sau din arendarea munților. Tânărul preot din Măgura, Iacob Siteriția îi scria vicarului în 1854 că reușise să-i convingă pe săteni ca din suma pe care o primesc anual pentru arendarea muntelui Lopadna să depună pe viitor în tot anul câte 5 florini, sumă derizorie, dar reprezenta un început într-o parohie săracă cum era Măgura, unde casa bisericii era goală. Autoritățile locale au respectat angajamentul astfel că în 1854 în lada bisericii se aflau deja 10 florini, banii pentru anii 1852-53¹³⁷. Același preot care administra și parohia vacantă Sânt Joseph a reușit să-i convingă și pe locuitorii de acolo să depună anual 10 florini în lada bisericii¹³⁸.

Abundentele scrisori ale preoților trimise vicarului, în care zugrăvesc starea bisericilor, solicitând sfatul, sprijinul sau acceptul pentru utilizarea banilor bisericești în acțiuni de renovare reprezintă dovezi grăitoare ale stării materiale și financiare ale acestora. Noul preot din Șieuf Ștefan Șoimoșian îl înștiința în vara anului 1851 pe vicar că s-a făcut contract cu niște maiștrii din Reghin pentru acoperirea turnului bisericii cu tablă¹³⁹. În aceeași perioadă preotul Gr. Moisil îl informa pe vicar că s-au făcut pași importanți pentru edificarea bisericii: s-au obținut după lungi dispute cu autoritățile locale o grădină parohială în mijlocul satului unde avea să fie construită biserica nouă din material solid, s-au arvunit maiștrii cu care s-a făcut contract și li s-a dat un avans de 50 fl. Preotul din Tiha-Bârgăului relua o mai veche rugămintă referitoare la posibilitatea contractării unui împrumut din fondul monturului și prospecta condițiile în care acesta s-ar fi putut realiza, pentru câți ani și cu ce dobândă¹⁴⁰. Îngrijorarea determinată de starea bisericii din Monor, construită din lemn, foarte veche și mică, aproape de dărâmare, îl îndeamnă pe preotul locului să expună vicarului un plan care viza înmulțirea capitalului bisericii, care în acel moment se ridica la 400 fl. ag, prin acordarea de împrumuturi a câte 100 fl. pe maximum un an sătenilor mai bogați cu o dobândă de 20 fl. pe an. Se prevedea în acest plan ca în cazul neachitării la timp a banilor debitorii să fie deferiți judeiului și curatorilor bisericii¹⁴¹. Se impuneau a fi luate astfel de măsuri de precauție, întrucât în foarte multe sate preoții, pe lângă sărăcia lăzilor bisericești se confruntau cu problema imposibilității obținerii banilor

¹³³ Ibidem, dosar 58/1853, f. 14.

¹³⁴ Ibidem, dosar 41/1852, f. 10.

¹³⁵ Ibidem, dosar 58/1853, f. 1, 4.

¹³⁶ Ibidem, dosar 63/1854, f. 50.

¹³⁷ Ibidem.

¹³⁸ Ibidem, dosar 35/1851, f. 2.

¹³⁹ Ibidem, f. 4.

¹⁴⁰ Ibidem, dosar 40/1852, f. 33.

¹⁴¹ Ibidem, dosar 63/1854, f. 2-3; dosar 79/1855, f. 7.

împrumutați cu camătă la săteni¹⁴².

Parohul comunei Romuli, R. Cornea îi scria pe 17 martie 1855 lui M. Pop rugându-l în numele întregii comunități să „dea slobozenie” pentru utilizarea puținilor bani – 35 fl. – existenți în lada bisericii, obținuți din vânzarea unor terenuri bisericești, pentru acoperirea bisericii „de tot ruinată” cu șindrilă. Arată că sătenii s-au angajat să completeze diferența necesară acestor reparații, și bazându-se pe această promisiune s-a făcut deja târg cu un meșter din Hordou care va efectua această muncă în schimbul a 65 fl. ag¹⁴³. De probleme asemănătoare, care constau în necesitatea stringentă a unor reparații: lărgirea sau acoperirea bisericii, se lovesc și parohii mari cum era Năsăudul sau Rodna¹⁴⁴.

Comunitățile foste grănicerești ieșite din războiul civil cu mari distrugerii materiale, cu bruma de avere adunată de-a lungul anilor în casele bisericești jefuită, dau dovadă de hotărâre, perseverență și mai ales credință și sfidând sărăcia și vitregia vremurilor prin eforturi impresionante, donează din puținul lor în favoarea reconstrucției sau renovării bisericilor. Unele dintre aceste sate nu s-au putut alinia la exigențele lansate de forurile ecleziastice superioare, printre care și aceea de înlocuire a bisericilor din lemn cu cele din material solid. Locuitorii comunei Gledin au apelat, susținuți de inspectorul vicarial I. Ștefan, în repetate rânduri la vicariat în vederea obținerii încuviințării de a ridica o biserică din lemn¹⁴⁵. Odată obținut acordul, prin multă muncă au reușit să-și edifice o biserică nouă din lemn care a fost sfințită pe 8 noiembrie 1854. Alte parohii îndemnate de mai mult curaj decât de disponibilități financiare au reușit cu mari eforturi – donații în bani, materiale, prestări de diferite munci – să ridice biserici din piatră¹⁴⁶. Astfel în deceniul șase al secolului al XIX-lea la puținele biserici din material solid existente în vicariatul Rodnei (Năsăud, Șieuț, Mocod, Feldru, Rodna, Maier și Leșu) se vor adăuga alte câteva: Bistrița-Bârgăului (1852), Tiha-Bârgăului (1854) și Munții-Ruși (1856)¹⁴⁷.

Preotul a rămas o adevărată autoritate în lumea rurală transilvăneană și în cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea. El a fost și mai ales a trebuit să fie un model pentru cei pe care îi păstora. Îl obliga la aceasta încrederea pe care enoriașii au investit-o în persoana sa, statutul său în comunitate determinat de calitățile sale multiple: părinte spiritual, om instruit, gospodar exemplar, bun administrator nu numai a propriei averi, ci și a celei bisericești.

¹⁴² Ibidem, dosar 69/1854, f. 1.

¹⁴³ Ibidem, dosar 81/1855, f. 18.

¹⁴⁴ Ibidem, dosar 58/1853, f. 1.

¹⁴⁵ Ibidem, dosar 92/1856, f. 4.

¹⁴⁶ Ibidem, f. 11.

¹⁴⁷ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, *Fond Iuliu Moisil*, dosar 204, Nestor Șimon, *Vicariatul Năsăudului*, cap. III, f. 28.

Slujitorul altarului a deținut de cele mai multe ori rolul de principal protagonist al vieții publice implicându-se activ în diversele activități ale acesteia. A trăit în mijlocul oamenilor, le-a cunoscut mai bine decât oricine nevoile, necazurile, tristețile și micile bucurii. De cele mai multe ori viața sa se confundă cu cea a comunității în care trăiește, principala sa misie fiind aceea de a-și instrui, susține și civiliza credincioșii. Cu o instrucție solidă sau limitată, bogat sau sărac, încărcat de virtuți sau slăbiciuni, preotul s-a bucurat de un respect aproape necondiționat, de prestigiu și devotament din partea enoriașilor. El a rămas și în epoca neoabsolutismului conducătorul și totodată modelul comunității sătești.

ANEXA NR. 1

Lista nominală cu preoții din vicariatul Rodnei în deceniul neoabsolutist¹

Nr. Crt.	Parohia	Numele preotului	Anul nașterii	Anul hirotonisirii
1.	Năsăud	Macedon Pop	1809	1834
2.	Rebrișoara	Grigore Pop	1796	1818
3.	Rebra	Ioachim Pavelea	1823	1847
4.	Parva	Ioan Sângeorzan	1825	1850
5.	Nepos	Macedon Maiorean	1815	1847
6.	Feldru	Irimie Pop	1801	1835
7.	Ilva-Mică	Emanuel Călina	1826	1854
8.	Leșu	Anton Mălai	1804	1837
9.	Poiana (Sâniosif)	Iacob Candale	1834	1853
10.	Măgura	Iacob Siterișia	1824	1853
11.	Ilva-Mare	Ioan Gălan	1817	1843
12.	Rodna-Veche	Clement Lupșai	1808	1830
13.	Rodna-Nouă	Larion Filipoi	1834	1854
14.	Salva	Petru Pavelea	1805	1835
15.	Hordou	Sebastian Coșbuc	1818	1843
16.	Telciu*	Grigore Pop	1831	1854
17.	Romuli	Roman Cornea	1806	1831
18.	Bichigiu	Vasile Dolha	1806	1835
19.	Miștei	Vasile Șoldea	1831	1853
20.	Mocod	Leon Vertic	1812	1841
21.	Zagra **	Ștefan Mani	1805	1831
22.	Poeni	Domide Pop	1804	1825
23.	Plai (Suplai)	George Feti	1828	1853
24.	Găureni (Aluniș)	Mihai Onișor	?	?
25.	Runc	Ioan Pop	1824	1853
26.	Bistrița-Bârgăului	Cifor Cioanca	1800	1837
27.	Tiha-Bârgăului	Grigore Moisil	1814	1841
28.	Mureșeni-Bârgăului	Grigore Rus	?	?
29.	Monor	Petru Tanco	1818	1843
30.	Gledin	Grigore Buta	?	?
31.	Șieuș	Ștefan Șoimoșian	1822	?
32.	Budacul-Român	Ioan Ștefan	1803	1831
33.	Ragla	Artenie Mihăilașu	1801	1825
34.	Mororeni	Simion Tanco	1822	1854
35.	Rușii-Munți	Ciril Dumbrava	1797	1823
36.	Nușfalău (Mărișel)	Iacob Pop	1823	1850
37.	Sântioana	Ioan Pop	1790	1815

¹ ANDJBN, Fond vicariatul Rodnei, dosar 85/1856, f. 88-110

* Până în 1852 preot paroh a fost Teodor Miron, după moartea acestuia a fost promovat la funcția de preot Ștefan Mani, anterior capelan.

** Ca urmare a decesului preotului Alexis Zinveli (1852) capelanul Luca Avacom devine preot (1852-1854).

ANEXA NR. 2

Lista cărților existente în majoritatea inventarelor bisericești*

1. Biblia (1777, 1795-Blaj; 1732-București)
 2. Evanghelia (1746-Blaj; 1760)
 3. Psaltire (1799-Blaj; 1800)
 4. Penticostar (Blaj 1767, 1813; București 1727)
 5. Minei (Blaj 1781)
 6. Apostol (1743, București, 1777, Blaj)
 7. Triod (Blaj, 1813)
 8. Octoih (1760, Blaj)
 9. Ceaslov sau Casanie (Blaj, 1793)
 10. Casanie (Belgrad, 1699)
 11. Molitvelnic (Blaj, 1784, 1815)
 12. Liturghier (Blaj, 1807)
 13. Părți despre învățătura creștinească (Blaj, 1806)
 14. Testament
 15. Catavasier (Blaj, 1824)
 16. Strajnic (Blaj, 1783)
- A.N.D.J.BN, fond Vicariatul Rodnei, dos. 75/1855, f. 16-18, 34-42
 - Se găsesc de la 1 până la maxim 4 exemplare

ANEXA NR. 3

Situația școlară a descendenților din familii preoțești (potrivit unei statistici întocmite la nivelul vicariatului Rodnei în anul 1856)

Nr. crt.	PAROHIA	PREOT	DESCENDENȚI	
1	REBRIȘOARA	Grigore Pop	4 fete și 2 băieți	un băiat era preot și altul cantor
2	REBRA	Ioachim Pavelea	2 băieți	urmează școala satească
3	PARVA	I. Sângeorzan	4 fete	una a urmat școală comunală
4	NEPOS	Macedon Majorean	3 fete și un băiat	două fete și băiatul urmează școala comunală
5	POIANA	Iacob Candale	2 fete și 3 băieți	un băiat urmează școala la Bistrița, iar altul la Năsăud
6	ILVA-MARE	Ioan Gălan	1 băiat	urmează școala la Năsăud
7	HORDOU	Sebastian Coșbuc	4 copii	un băiat urmează școala trivială din Telciu, iar o fată școala comunală
8	ROMULI	Roman Comia	o fată și un băiat	băiatul urmează școala normală la Năsăud
9	BICHIGIU	Baziliu Dolha	5 fete și un băiat	o fată urmează școala comunală, iar băiatul cea normală la Năsăud
10	ZAGRA	Ștefan Mani	o fată și 3 băieți	un băiat urmează gimnaziul de la Blaj și unul școala normală la Năsăud
11	POIENI	Domide Pop	4 fete și 3 băieți	un băiat învață la școala normală din Năsăud și altul la școala trivială din Zagra
12	BISTRIȚA - BÂRGĂULUI	Cifor Cioancă	un băiat	a urmat școala trivială din Prund, școala normală la Năsăud și cursul pedagogic
13	TIHA - BÂRGĂULUI	Grigore Moisil	o fată și 2 băieți	fata urmează școala comunală și cea trivială din Prund
14	MUREȘENII - BÂRGĂULUI	Grigore Rus	4 fete și 5 băieți	un băiat este dascăl și unul econom
15	BUDACUL - ROMÂN	Ioan Ștefan	2 fete și 3 băieți	cel mai mare urmează gimnaziul evanghelic din Bistrița, iar ceilalți doi școala normală la Năsăud
16	RAGLA	Artenie Mihăilașu	2 fete și 3 băieți	băieții urmează școala din Monor
17	RUȘII - MUNȚI	Ciril Dumbravă	3 fete și 2 băieți	băieții au urmat școala comunală, iar unul a studiat filosofia și cursul moral
18	NUȘFĂLĂU	Iacob Pop	2 băieți	unul urmează școala comunală
19	SÂNTIOANA	Ioan Pop	o fată și un băiat	băiatul este econom
20	FELDRU	Irimie Pop	4 fete și 4 băieți	doi băieți urmează școala normală la Năsăud

ANEXA NR. 4

Veniturile stolare ale câtorva parohii din Vicariatului Rodnei la sfârșitul deceniului cinci al secolului al XIX-lea*

Nr. crt.	Parohia	Numărul sufletelor	Veniturile stolare	
			1846-1847	1847-1848
1.	Mureșenii- Bărgăului	505	30 fl	20 fl
2.	Rodna-Veche	1658	131 fl, 20 cr	118 fl, 52 cr
3.	Rodna-Nouă	780	21 fl	14 fl
4.	Maieru	1964	178 fl, 52 cr	255 fl, 13 cr
5.	Zagra	1099	56 fl	83 fl, 55 cr
6.	Găureni	191	25 fl	?
7.	Tiha-Bărgăului	1300	90 fl	104 fl
8.	Leșu	673	32 fl, 15 cr	32 fl, 39 cr
9.	Feldru	1500	95 fl	122 fl, 34 cr
10.	Ilva-Mică	763	?	80 fl, 30 cr**

* Statistica a fost întocmită în baza informațiilor luate din ANDJBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 6/1846-1847; dosar 22/1850.

** Suma reprezintă veniturile stolare pe anul 1853, cf. ANDJBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 70/1854, f. 9.

ANEXA NR. 5**Starea caselor parohiale și a porților canonice în deceniul șase al secolului al XIX-lea***

Nr. crt.	Parohia	Starea caselor parohiale	Starea porților canonice
1.	Năsăud	Stare bună; din material solid	Stare bună
2.	Rebrișoara	Nu există	Stare bună
3.	Rebra	Există, de lemn	Există
4.	Parva	Nu este	Stare foarte rea, este mică și departe de sat
5.	Nepos	Stare bună	Stare rea; deși aproape de biserică se afla într-un loc primejdios de înecare de apa Someșului
6.	Feldru	Nu există	Stare bună, aproape de biserică, 685 stânjeni
7.	Ilva-Mică	Există, de lemn, dotată cu grajd și șură; renovată în 1854	Stare bună, aproape de biserică; de două zile de arătură
8.	Leșu	Nu există	Există
9.	Poiana	?	?
10.	Măgura	Nu există, preotul locuiește într-o casă sătească	Există, dar foarte departe de sat, „cea mai rea din vicariat”
11.	Ilva-Mare	Există, de lemn	Sunt două grădini, dintre care una în mijlocul satului
12.	Rodna-veche	Există, din lemn	Stare relativ bună
13.	Rodna-nouă	?	?
14.	Maieru	Nu există	Stare rea, apătoasă, „un petec de pământ în capul satului”
15.	Sângeorgiu	Există, stare proastă, necesita reparații	Există
16.	Salva	Există	Stare bună. Aproape de Năsăud
17.	Hordou	Nu există	Există
18.	Telciu	Nu există	Stare bună, aproape de biserică
19.	Romuli	Există, de lemn	Stare foarte bună (foarte întinsă. Pământ fertil)
20.	Mititei	Nu există	Stare foarte bună, dar departe de biserică
21.	Mocod	Există, de lemn	Stare rea și „periculoasă de apă”
22.	Zagra	Nu există	Stare bună
23.	Poieni	Nu există (autoritățile locale doreau să transforme fosta locuință a ofițerului în casă parohială; se pare că nu s-a întâmplat acest lucru până la 1867)	Nu există la începutul anilor '50, se spera în obținerea pentru biserică a unei grădini erariale
24.	Plai	Nu există	Stare foarte bună, aproape de biserică

25.	Găureni	Nu există	?
26.	Runc	Nu exista la începutul anilor '50	Nu există
27.	Bistrița-Bârgăului	Există, de lemn	Există
28.	Tiha-Bârgăului	Există, de lemn, stare bună	Foarte mică
29.	Mureșenii-Bârgăului	?	O folosea dascălul
30.	Monor	Nu există	?
31.	Gledin	Există, de lemn, stare bună	Stare bună
32.	Șieuț	Există, dar este veche și putredă; la fel grajdul și șura	Stare foarte rea
33.	Budacul-Român	Există, de lemn	Există
34.	Morăreni	Există, cu patru camere, stare bună, cu grajd și șură	Există
35.	Sântioana	Există, de lemn	Există
36.	Rușii-Munți	Există, de lemn	Există

* Pentru întocmirea acestei statistici s-au utilizat documente din ANDJBN, Fond Vicariatul Rodnei, dosar 22/1850, f. 1,13-15, 19-20, 22-27, 36, 38-39, 41-43; dosar 35/1851, f. 1-2; dosar 41/1852; dosar 58/1853, f. 6, 20; dosar 63/1854, f. 47; dosar 81/1855, f. 4.

ANEXA NR. 6

Situția financiară a caselor bisericești la începutul anului 1854¹

Nr. crt.	PAROHIA	STAREA CASELOR BISERICEȘTI		
		Bani existenți	Bani în obligațiuni private	Suma
1	Moroșenii-Bârgăului	11 fl, 49 cr.	-	11 fl, 49 cr.
2	Tiha-Bârgăului	39 fl, 30 cr.	447 fl, 48 cr.	486 fl, 78 cr.
3	Bistrița-Bârgăului	6 fl, 55 cr.	-	6 fl, 55 cr
4	Șanț	20 fl, 46 cr.	-	20 fl, 46 cr.
5	Rodna	563 fl, 30 cr	467 fl,	1030 fl, 30 cr.
6	Maieru	579 fl, 12 cr	2476 fl	3055 fl, 12 cr
7	Sânt-Goergiu	90 fl, 41 cr	1181 fl,	1277 fl, 41 cr
8	Ilva-Mare	351 fl, 49 cr	835 fl	1192 fl, 49 cr
9	Măgura	19 fl, 25 cr	221 fl, 56 cr	240 fl, 81 cr
10	Poiana	- 48 cr	64 fl, 48 cr	64 fl, 96 cr
11	Leșu	66 fl, 47 cr	4 fl	70 fl, 47 cr
12	Ilva-Mică	27 fl, 29 cr	249 fl	276 fl, 29 cr
13	Feldru	55 fl, 20 cr	68 fl, 4 cr	123 fl, 24 cr
14	Nepos	34 fl, 28 cr	334 fl, 55 cr	368 fl, 83 cr
15	Rebra	41 fl, 39 cr	603 fl	644 fl, 39 cr
16	Parva	42 fl, 11 cr	101 fl	143 fl, 11 cr
17	Salva	37 fl, 25 cr	415 fl, 18 cr	452 fl, 43 cr
18	Budacul-Român	17 fl	175 fl, 15 cr	212 fl, 15 cr*
19	Ragla	-	211 fl	211 fl
20	Mărișel	40 fl, 20 cr	125 fl	165 fl, 20 cr
21	Sântioana	7 fl, 14 cr	16 fl	23 fl, 14 cr
22	Șieutiu	-	28 fl	28 fl
23	Monor	40 fl, 37 cr	453 fl	502 fl, 25 cr*
24	Morăreni	16 fl, 14 cr	604 fl	697 fl, 21 cr*
25	Munții-Ruși	580 fl	648 fl, 27 cr	1228 fl, 27 cr

*În aceste comune la totalul banilor bisericești se adună și banii „în posturi active”, respectiv 20 fl la Budac, 8 fl, 48 cr la Monor și 17 fl, 7 cr la Morăreni.

¹ A.N.D.J. BN, *Fond Vicariatul Rodnei*, dosar 63/1854, f 10,51-52; pentru parohiile care nu se regăsesc în tabel nu am putut găsi informații vizavi de starea caselor bisericești în această perioadă.

STAREA MATERIALĂ A PREOȚIMII GRECO-CATOLICE DIN VICARIATUL DE HĂȚEG (1850-1864)

Camelia Vulea

Din cele mai vechi timpuri biserica a fost prezentă în viața oamenilor, reglând și normând evoluția morală și comportamentul membrilor unei colectivități. Ea a dat românilor din Transilvania o elită conducătoare, fiind singura instituție apărătoare a limbii și etniei române oferind, în același timp, și un patronaj spiritual. Biserica a fost cea care a călăuzit primii pași ai poporului român, căci organizarea ei a premers celor dintâi organizații ale națiunii. Biserica și slujitorii ei au constituit cel mai statornic sprijin al vieții social-politice a românilor ardeleni.

Ultimii ani au impus istoria bisericii ca o preocupare majoră a cercetării istorice după o abandonare forțată a subiectului înainte de 1990. Istoriografia recentă încearcă să recupereze handicapul apărut datorită ignorării unor teme, dobândind și dovedind un caracter și un rol dinamizator, mobil și deschis spre inovație. Sunt puse tot mai mult în lumină surse și subiecte noi, care în trecut fuseseră estompate prin abordări generale. Orientarea acestei istoriografii spre nou este firească în condițiile deschiderii spre noi spații de cultură și civilizație, depășindu-se rigidele cadre ale vechii istoriografii.

Istoria bisericii are în vedere, așa cum se cunoaște, restituirea întregului domeniu religios, a contribuției acestei instituții și a oamenilor săi, a legislației în domeniu, a vieții preoțimii, a impactului religiei asupra oamenilor și asupra inducerii unor comportamente umane, individuale și colective. Istoriografia recentă a acceptat provocarea abordării unor subiecte noi care să ducă la recuperarea, cu ajutorul unor criterii științifice, a lacunelor existente în istoria bisericii. Istoria bisericii presupune ca domenii de cercetare instituționalul, adică instituția bisericii, a clerului, a parohiei, a comunității de credință. În cadrul aceluiași domeniu sunt elaborate și alte forme instituționale aflate în proximitatea bisericii, precum școala, spitalele, instituțiile caritabile. Nu trebuie uitată nici raporturile bisericii cu statul sau cu mediul laic, profan (politic, economic, social, intelectual, artistic). Din multitudinea de aspecte pe care le comportă cunoașterea vieții preotului la nivelul comunităților sătești, studiul de față își propune să abordeze doar pe acela referitor la nivelul de trai al clerului rural în vicariatul Hățegului. În cadru mai larg, abordarea acestei probleme este oportună și necesară pentru a încerca să pătrundem în evoluția acestei instituții

care este biserica, pentru a înțelege și explica contextul și limitele care au circumscris viața clerului greco-catolic, nu doar hațegan, ci transilvănean, în epoca modernă. O analiză de acest tip presupune investigarea tuturor surselor de venituri de care dispunea preotul greco-catolic din ținutul Hațegului: stola, lecticalul, salarii, ajutoare venite din partea forurilor ecleziastice și acordate din diferite fundații înființate cu acest scop, ajutoare oferite de către stat, venituri obținute din exploatarea porțiunilor canonice, definirea acestui tip de proprietate a bisericii și precizarea modului de exploatare a acestuia prin conferirea dreptului de folosință parohului aflat în funcțiune.

Până la sfârșitul secolului al XIX-lea preoțimea românească din Transilvania nu a beneficiat de salarii din partea statului, ci s-a întreținut singură, din sesiile parohiale și daniile credincioșilor, taxe școlare și munca lor. Porțiunea canonică, acolo unde exista, era insuficientă iar povara bisericii apăsă asupra credincioșilor, cărora le revine astfel un rol important în alegerea preotului, principala lor preocupare fiind îndreptată asupra condițiilor materiale ale exercitării funcției.

Situația materială a preoților români, întreținuți de parohiile lor, era în general grea, fiind siliți să țină ei înșiși o gospodărie în rând cu poporenii lor, cu atât mai mult cu cât, în aceste familii, trebuiau asigurate fiilor condiții cel puțin de același nivel cu ale părintelui. Astfel că mărturiile contemporane ni-l înfățișează arând, săpând, cosind, mergând la moară și la târg.

O salarizare modestă pentru preot a fost stabilită încă de la sinodul din 1699 care a reglementat faptul că preoții vor lua de la săteni „claia de grâu, ferdela de ovăz și li se va sluji două zile pe an”¹.

Trei erau sursele de existență ale preoților: stola, birul și ecclesia. „Birul popesc” sau „lecticalul” consta în mierța de cereale și ziua de lucru anuală obligatorie pentru fiecare familie. Aceste obligații materiale suscită frecvente litigii, căci preoții încearcă adesea trecerea de la o zi de lucru în sărbătoare la o zi obișnuită, de la o zi cu mâncarea lui la una cu mâncarea poporenilor, trecerea la cereale de calitate superioară (grâu) sau creșterea numărului de mierțe. Aceste situații explică lupta sătenilor pentru dreptul de a-și alege preotul, de a nu le fi impus.

În vicariatul Hațeg acest bir popesc era reprezentat în majoritatea satelor de două mierțe de cucuruz cu tuleu și o zi de clacă. Există și excepții de la această regulă. Nu toate satele execută ziua de clacă: Vălioara și Râu de Mori în 1852², Băiești, Boușarul de Sus, Bucova, Hațeg, Cârnești, Merișor, Petros,

¹ Nicolae Iorga, *Istoria bisericii românești*, București, 1928, vol. II, p. 29.

² Șt. Moldovan, *Însemnare. Protocolul vizitațiilor canonice a Vicariatului Hațegului începând de la 15 Noemvrie anulul 1852 până în 13 ianuarie 1853, respectiv până la 31 ianuarie 1873 ziua în care s-a conchis vizitațiunea prima cu vizitațiunea) Be(sericalor) d(în) Hațeg*, manuscris inedit identificat de Luminița Wallner Bărbulescu în Arhivele Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj, fond *Episcopia greco-catolică de Lugoj*,

Ponor, Uricani în anul 1855³. Există parohii în care claca este doar de o jumătate de zi: Pui, Râu-Alb, Râu de Mori, Lupeni. În unele parohii nobilimea refuză să facă ziua de clacă, dar și să o răscumpere: Ciula Mare, în timp ce, în Livadia de Coastă este efectuată și de către nobili deoarece și preotul Pavel Vladislav este nobil. În ceea ce privește „venitul capetiilor”, adică mierța de bucate, majoritatea satelor dau preotului câte două mierțe de cucuruz cu tuleu de fiecare familie. Și la această categorie de venituri se întâlnesc excepții. Unele sate plătesc doar câte o mierță de bucate: Vălioara și Râu de Mori în anul 1852, Ostrovel, filiile Hubița și Uric, Râu de Mori, Silvașul de Sus și Silvașul de Jos, iar în Lunca Cemei se oferă preotului câte o mierță de cucuruz grăunțe. Există și comunități care nu dau aceste „capetii”, așa cum se întâmplă în Clopotiva și Câmpul lui Neag în anul 1855. Uneori, de la an la an, se înregistrează mici schimbări în ceea ce privește cantitățile care formează „venitul capetiilor”. Astfel, în anul 1852-1853, la Cârnești credincioșii dădeau preotului câte două mierțe de bucate și o zi de clacă de fiecare casă, pentru ca în anul 1855 să se renunțe la ziua de clacă în favoarea unei mierțe de bucate, preotul primind trei mierțe în loc de două. La Vălioara și Uricani, în decursul acestor ani lecticalul se îmbunătățește de la o mierță de bucate la două plus ziua de clacă. În Barul Mare, pe lângă cele două mierțe de cucuruz cu tuleu, se oferă și o mierță de porumb boabe. Tot comunitatea este cea care îl ajută pe preot să își procure hainele necesare. În 1852, credincioșii din Coroeșteni oferă preotului 28 fl., obținuți din arendarea unui fânaț al bisericii, aflat în locul numit Poiana Muntelui, pentru ca acesta să își facă revereandă⁴. În Pui, în locul mierțelor de cucuruz, datoria sătenilor este de a căra câte un car de gunoi.

Cazuri deosebite întâlnim în Clopotiva unde se face doar claca de o zi; în Ohaba-Ponor unde în locul celor două mierțe de cucuruz se pot face două zile de clacă; în Silvașul de Sus unde se plătește o mierță de grăunțe și de la toate familiile cu vie, o urnă cu vin sau în Râu-Alb unde se dau două mierțe de cucuruz cu tuleu⁵. În Meria și Câmpul lui Neag, oamenii fiind săraci, dau 2 xr., respectiv 30 xr. în locul bucatelor, iar în Bucova se dau 50 xr. în contul zilelor de clacă. În cazuri excepționale, pentru purtare bună, cum este cazul preotului George Albulescu din Boușarul de Jos, se oferă din casa clerului o anumită sumă, de exemplu 20 fl. m. c. pe an. La Hațeg nu se face clacă și nu se dau cereale. Parohul primește 40 f.m.c. din casa clerului pentru că este ajutor de vicar, 4 f.m.c. de la fiecare casă. La Hațeg se află și vicarul, al cărui venit, afară

³ Gh. Naghi, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Sargeția”, XX, 1986-1987, passim; A. A. Rusu, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea(II)*, în „Sargeția”, XXI-XIV, 1988-1991, passim.

⁴ Șt. Moldovan, *Insemnare...*, passim.

⁵ Arhivele Naționale. Direcția Județeană Hunedoara – Deva, Fond *Vicariatul greco-catolic de Hațeg* (în continuare *Vic. Hațeg*), dosar 3/1861, fila 25-26.

de porțiunea canonică, este de 120 f.m.c. La toate acestea în fiecare parohie se adună și venitul epatrafirului care variază, în funcție de mărimea parohiei, între 4 fl. (Băiești, Coroești, Sântămărie Orlea, ș.a.) și 34 fl. pe an, cum este cazul parohiei Clopotiva, venitul fiind socotit pentru doi preoți (*vezi Anexa 1*). Stola era reprezentată de taxele plătite pentru asistența religioasă acordată: botezuri, căsătorii, înmormântări, parastase, sfeștanii, botezul de la Bobotează. Această situație, cu mici variații, se va păstra neschimbată și în anii liberalismului, între 1860-1866, calitatea vieții preoțimii rurale neînregistrând modificări substanțiale.

Situația materială a preoțimii lăsa mult de dorit. Sărăcia era aproape un mod de viață, necontestat de biserică, ea însăși mult prea săracă pentru a putea interveni cu eficiență în remedierea situației, iar enoriașii erau prea săraci pentru a-și putea susține cum se cuvine preotul. Cei mai mulți dintre ei erau țărani abia scăpați de iobăgie și deci săraci. Contribuția lor pentru biserică și școală se rezuma la sume mici de bani și la oferirea unor produse. Astfel, existența preotului depindea de taxele modeste adunate cu ocazia unor evenimente, nunți, botezuri, înmormântări și de unele donații ocazionale. Preoții au trăit din roadele muncii în propriile gospodării și din ofrandele credincioșilor. Puține lucruri din înfățișarea sa îl deosebesc de țărani, fapt care explică oarecum și influența pe care o exercita asupra acestora.

Sărăcia în care trăiau explică numărul mare de cereri înaintate forurilor episcopoești pentru acordarea unor ajutoare bănești. În plângerile lor preoții expun situația mizeră a preotului unit, greutatea cu care își plătesc contribuțiile și „aruncăturile” statului, fără porțiune canonică, fără salariu.

Adeseori ei acuză dese treceri de la unire la mai liberele practici matrimoniale ale ortodocșilor care solicitau enoriașilor taxe mai mici. Condițiile grele constituie mobilul pentru cererile preoților de a fi scutiți de unele obligații și de a li se acorda ajutoare. Așa spre exemplu, la 25 iulie 1858 vicarul Gavril Pop cere scutirea preoților din acest decanat de plata contribuției echivalentului pentru porțiunea canonică, iar ceea ce au plătit să se întoarcă și să intre în fondul școlar pentru școala din Hațeg⁶. Deși simpatizează cu soarta preoților, episcopia îi aduce la cunoștință faptul că argumentul sărăciei nu este suficient pentru a iniția o acțiune în acest sens pe lângă autorități⁷. Sunt dese cazurile în care preoții se adresează vicarului pentru a mijloci pe lângă episcopie acordarea unor ajutoare din fondul bobian. De-a lungul anilor nu a existat preot care să nu solicite ajutor forurilor ecleziastice. Motivația era aceeași în majoritatea cazurilor: ei sunt „fără porțiune canonică, cu venit stolar de tot mic, îngreunați cu familie grea”. La această situație materială precară se adaugă faptul că sunt nevoiți să suporte și „contribuțiunea și greutățile comunale”⁸. Majoritatea

⁶ *Ibidem*, 1/1858, f. 12-13.

⁷ *Ibidem*, f. 11.

⁸ *Ibidem*, 2/1858, f. 4-5.

preoților vicariatului sunt nevoiți să solicite ajutor de la episcopie deoarece nu au „nici un venit parohial”⁹, au familie numeroasă sau vârsta nu le mai permite să facă față solicitărilor vieții de zi cu zi (vezi *Anexa 2*).

O situație similară dă naștere unei corespondențe apreciabile cantitativ între Solomon Raboi, preotul din Sălașul de Sus, vicar și episcop. Corespondența se întinde de-a lungul mai multor ani, din 1851-1860 și dezvoltă o argumentație fundamentată, în esență, pe sărăcia și neputința preotului, precum și pe beneficiile aduse de către acesta bisericii ca slujitor devotat. Pentru prima dată acesta primește un ajutor de 20 fl. din casa clerului din Blaj, în ianuarie 185¹⁰. Motivele pentru care preotul solicită ajutorul este vârsta înaintată, având 90 de ani, dintre care 45 și i-a petrecut în slujba bisericii¹¹. Pentru a sensibiliza forurile ecleziastice, preotul recurge la un registru întreg de termeni pentru a prezenta tabloul trist al situației sale, scriind că dacă nu va primi acest ajutor „voi ajunge la cel mai mizer stat deplorabil și pentru un cerșetor”. Această atitudine își atinge țelul deoarece vicarul, în 30 martie 1858, solicită episcopiei un ajutor pentru acest preot „frânt de bătrânețe”¹². În același mod procedează episcopia când se adresează mitropoliei pledând pentru cauza preotului care, fără ajutor, va fi nevoit să-și caute pâinea într-un „mod cu totul derogator pentru statutul preoțesc”¹³. Astfel, în 23 aprilie 1858, mitropolia anunță că a aprobat acest ajutor¹⁴. În 1858 preotul solicitase 20 fl. din fondul bobian pentru că e „de tot sărac și neputincios și nu pot trăi fără de ajutor”¹⁵. Situația sensibilizează oficiul vicarial care intervine în favoarea acestui „frate preot mizer, neputincios, ... demn de ajutor”¹⁶. Dovedind preocupare pentru soarta subordonaților săi, episcopia Lugojului înaintează această cerere mitropoliei, în 15 noiembrie 1858¹⁷, aprobată în 10 decembrie 1858¹⁸. Aceste cereri revin în actualitate în 1860¹⁹, având aceeași finalitate²⁰.

Vicarul intervine și în favoarea altor preoți care solicită ajutor financiar²¹. Motivațiile sunt dintre cele mai variate: lipsa porțiunii canonice, venituri stolare mici la care se adaugă o familie grea, cu mulți copii²². Cu toate aceste argumente

⁹ *Ibidem*, 3/1858, f. 1.

¹⁰ *Ibidem*, 1/1851, f. 1.

¹¹ *Ibidem*, 3/1858, f. 56.

¹² *Ibidem*, f. 54-55.

¹³ *Ibidem*, f. 53.

¹⁴ *Ibidem*, f. 44, 45-46.

¹⁵ *Ibidem*, f. 2;

¹⁶ *Ibidem*, f. 3-4;

¹⁷ *Ibidem*, f. 1.

¹⁸ *Ibidem*, f. 6-7; 3/1859, f. 1-2.

¹⁹ *Ibidem*, 3/1860, f. 20, 21-22.

²⁰ *Ibidem*, 3/1858, f. 61.

²¹ *Ibidem*, 2/1858, f. 4-5.

²² *Ibidem*, f. 6-7, 12-13; 3/1858, f. 16-17.

convingătoare, cererea preoților Ioan Lazăr din Sântă-Mărie, Nicolae Andreșianu din Râu-Alb și Andronic Nandra din Băiești²³ este respinsă. În 24 iunie 1858 mitropolia explică refuzul prin reorganizarea fondului bobian. Până la definitivarea acestei probleme, din fond se vor acorda doar sumele care reprezintă salariile²⁴. Ultimii care au beneficiat de ajutor din acest fond în 1858 au fost Petru Voin din Valea Lupului și George Voin din Șerel.

Situația disperată a celor trei preoți, apăsați de multe lipsuri și sărăcie, determină o nouă intervenție a vicarului, în 23 iulie 1858²⁵. Tonul acestor cereri variază de la lamentări, umilintă la vagi amenințări. Astfel, Andronic Nandra se plânge că dacă nu va primi ajutorul nu va putea face din copiii săi „membrii utili statului”²⁶. Deci nu doar el și familia sa vor avea de suferit, ci și imaginea episcopiei, chiar și statul va fi privat de contribuția unor oameni pregătiți corespunzător în școli.

Anul 1859 prilejuiește noi intervenții ale preoților Nicolae Pop Țarina din Păucinești, Zaharia Popa din Zeicani, George Bugariu din Bouțarul de Sus, Nicolae Albulescu din Bucova, Ioan Albulescu administrator în Bouțarul de Jos²⁷. Toți au avut de suferit de pe urma unei „grindini furioase din vara trecută”, când comunele „au devenit la o stare deplorabilă, mizerabilă și demnă de toată considerațiunea”. Această situație a agravat starea de lucruri deoarece, în urmă cu trei ani, „...print-o brumă timpurie cauzatoare în fructele noastre mult (a) adus la mizera noastră stare...”²⁸.

Străbate din text o amenințare ascunsă: „... cu dări multe a statului îngreunați și cu servicii oficioase ocupați și pentru acelea rău prevăzuți, amar de starea și viața noastră, și mai amar de cumva această a noastră prea umilă rugare nu va fi sprijinită de o părintească și grațioasă mână de ajutor”²⁹. Dincolo de faptul că marea majoritate a preoților români aveau venituri modeste, realizate din stole și plata slujbelor bisericești, ei erau incluși în categoria contribuabililor fiind în situația de a plăti taxe în bani față de stat, alături de țărani. Starea economică generală proastă a preoților îi determină pe aceștia să se asemene pe ei înșiși cu „niște servi de jos” în plângerile adresate episcopiei³⁰. Ei deplâng „soarta noastră cea tristă” care a dus la „ruinarea autorității noastre preoțești”³¹, fiind „îngreunați cu greutatea comunale ca fiecare sătean prost”. În consecință, ei revendică punerea în aplicare a prevederilor concordatului din

²³ *Ibidem*, 3/1861, f. 25-26.

²⁴ *Ibidem*, 3/1858, f. 14-15.

²⁵ *Ibidem*, f. 21-22.

²⁶ *Ibidem*, f. 19-20.

²⁷ *Ibidem*, 3/1859, f. 4-5.

²⁸ *Ibidem*, f. 6-7.

²⁹ *Ibidem*, 3/1858, f. 6-7.

³⁰ *Ibidem*, 1/1857, f. 22.

³¹ *Ibidem*, f. 27.

1855 și solicită convocarea unui sinod care să ia în dezbatere această problemă și să găsească soluții. Cererea este susținută de către vicar³² care deplânge „trista și de toată compătimirea demnă soartă a mizerabililor preoți” care, uneori, sunt nevoiți să lucreze pe la proprietarii locului pentru a-și asigura traiul. Este și cazul preoților Ioan Lazăr din Sântămărie Orlea și a celui din Râu-Alb, Nicolae Andreșianu³³.

Nu doar preoții au o situație economică precară, ci întreg „poporul greco catolic din acest vicariat mare parte este în o stare demoralizată, dedat blasfemiilor celor mai înfiorătoare; nu prea cearcă biserica, nu ține s(fintele) sărbători și nu-și respectă preoții lor cum se cuvine”³⁴. Acest tablou schematic dar revelator al vicariatului este prezentat de vicarul Gavril Pop în scrisoarea adresată episcopului în 7 decembrie 1857. Tot el este cel care identifică printre cauzele care au dus la această situație „defectul creșterii tinerimii prin școli și parte din statul cel mizer al preoților greco-catolici din acest vicariat”.

Oricât de mult s-ar plânge preoții că au venituri mici țărani, comparând situația lor cu a clerului, consideră că acesta este bine plătit. Satele vor încerca mereu să scape sau să ușureze povara întreținerii bisericii și a preotului. De multe ori la introducerea în parohie a noului preot între acesta și reprezentanții comunei se încheie un contract prin care părțile încercau să obțină cât mai multe avantaje și în care erau stipulate drepturile și obligațiile fiecăreia.

Consolidarea clerului, îmbunătățirea situației sale materiale, asigurarea unui statut social corespunzător menirii sale, crearea condițiilor pentru ridicarea sa culturală au stat în atenția forurilor bisericești. Anii absolutismului debutează cu o măsură favorabilă preoșimii care, prin ordinul ministerului de interne din 17 februarie 1860, a fost scutită de contribuții, aruncăturile comunale. Ordinul a fost valabil pentru Banatul Timișan și Transilvania³⁵.

Pe lângă stolă și alte venituri, o sumă fixă era acordată anual fiecărui paroh din fondul bobian³⁶, iar prin rezoluția din 8 ianuarie 1863 nr. 198 s-au desemnat din venitul erariului 30.000 fl. v.a. pentru toți preoții greco-catolici³⁷. Această rezoluție este urmarea concordatului din 1855 referitor și la ameliorarea dotării clerului, la care se adaugă decretul din 1858 asupra reorganizării și dotării parohiilor românești din Transilvania. Din această sumă, episcopiei de Lugoj îi revenea 4.000 fl. ca ajutor provizoriu până la reorganizarea și sistematizarea parohiilor. Prin nota din 10 mai 1863 nr. 423 episcopia informează că suma se va primi în două rate semestriale și va fi înmănată vicarilor și protopopilor cărora le revine sarcina de a o distribui preoților. Aceștia vor fi datori să

³² *Ibidem*, f. 25.

³³ *Ibidem*, 3/1861, f. 29-30.

³⁴ *Ibidem*, 5/1857, f. 4-5.

³⁵ *Ibidem*, 1/1860, f. 21-24.

³⁶ *Ibidem*, 3/1861, f. 41.

³⁷ *Ibidem*, 3/1863, f. 35-37.

semneze chitanțe pentru sumele primite, conform formularelor ce le vor fi trimise. Chitanțele trebuie supervizate de către vicar care le va trimite apoi la episcopie la începutul lunilor iunie și decembrie, între acest interval primindu-se și banii³⁸.

Din această sumă se va reține la ordinariat 2% reprezentând contribuția la fondul viduo-orfanal și diferite sume datorate de către preoți pentru unele împrumuturi. Sunt precizate și criteriile ce vor sta la baza stabilirii sumelor cuvenite fiecărui preot și anume: „... pentru preoții a căror chemare și misiune e păstoria suflătească – cura animarum – parte mai lipsiți, însă diligenți întru împlinirea misiunii sale și cu purtare cuvenită ei, parte care pe lângă aceste caractere au și mai înaltă cultură intelectuală și, prin purtarea oficiului, merite mai însemnate...”.

Împărțirea subsidiului erarial provoacă uneori luări de poziție în favoarea unor preoți. În 1864 solicită ca preoții Ioan și George Susman să primească o sumă mai mare ca în anul precedent deoarece aceștia sunt și administratori ai altei parohii până la care este cale lungă de străbătut³⁹. Pentru a fi mai convingător precizează că parohia lor este una mixtă, formată din credincioși greco-catolici și ortodocși. Demersul său a dat rezultate, deoarece suma ce le va reveni celor doi în 1864 a crescut⁴⁰. Din 1863 preoții vor primi anual o sumă din acest subsidiu erarial⁴¹ (*vezi Anexa 3*).

Chiar dacă absolutismul aduce un plus de venituri preoților, situația materială a acestora nu se îmbunătățește de o manieră radicală. Numeroși preoți continuă să lucreze la alții pentru a-și putea întregi veniturile și întreține familia. Este cazul lui Ioan Lazăr din Sântămărie, lipsit și de puținele beneficii oferite de o porțiune canonică cât de mică, la care se adaugă întreținerea a cinci copii minori⁴². O familie grea și bătrânețea îl determină pe Iosif Ulpianu din Grădiște să solicite un ajutor financiar⁴³, la fel procedând și Nicolae Andreșianu. O situație grea are și preotul George Densușianu din Densuș care are în grijă și patru frați mai mici. De aceea solicită un ajutor de 40 fl. din fondul bobian⁴⁴. Dacă în fiecare din cazurile anterioare vicarul i-a sprijinit pe preoții suplicanți, acum putem vorbi de o adevărată recomandare pentru G. Densușianu care „e zelos, cu purtare bună și împlinește oficiul său parohial cu acuratețe”, fiind demn să primească acest ajutor⁴⁵. De altfel, în întreaga sa carieră, purtarea îl va

³⁸ *Ibidem*, f. 35-37; 2/1866, f. 20.

³⁹ *Ibidem*, 3/1864, f. 5-6.

⁴⁰ *Ibidem*, f. 16.

⁴¹ *Ibidem*, f. 3-4, 16; 3/1865, f. 20.

⁴² *Ibidem*, 3/1861, f. 29-30; 3/1860, f. 25-26, 28-29.

⁴³ *Ibidem*, 3/1860, f. 23-24, 29-30.

⁴⁴ *Ibidem*, 3/1861, f. 6-7.

⁴⁵ *Ibidem*, f. 8-9.

recomanda mereu pe G. Densușianu determinând o atitudine pozitivă a forurilor bisericești față de acest preot.

Anul 1861 prilejuiește noi intervenții în favoarea lui Nicolae Andreșianu⁴⁶ și un final fericit pentru preotul din Păucinești, Nicolae Pop Țarina căruia i se acordă 42 fl⁴⁷. În 1862, în cadrul unei plângeri colective, preoții vicariatului⁴⁸, susținuți și de către vicar⁴⁹, fac apel la episcop care ca „un părinte adevărat” nu va suferi să-și lase „oile sale să piară de foame”. Ei solicită punerea în aplicare a articolului din concordat care stabilea o salarizare demnă pentru toți preoții. Alternativa este că ei vor deveni „neajutorați, în o stare prea mizeră, deplorabilă, înjositoare, derogatoare statutului preoțesc”.

O formă de ajutorare a preoților era acordarea unor împrumuturi din diverse fonduri⁵⁰. Uneori purtarea neconformă cu canoanele bisericii lasă loc refuzului unei cereri de mărire a subsidiului, așa cum se întâmplă în cazul preotului din Ștei⁵¹. Această situație, combinată și completată cu ignoranța preotului, atestată de nobilii locali, explică un astfel de refuz⁵². Preotul Nicolae Popovici este acuzat că ar fi „tare simplu”, cu referire directă la pregătirea sa și la modul în care își îndeplinește obligațiile ce îi revin⁵³. Acuzele față de un comportament incompatibil cu haina preoțească l-au privat pe preotul Nicolae Casian din Totești de un ajutor financiar. Acesta este acuzat că vinde băuturi alcoolice în casa parohială, neglijându-și îndatoririle. Acuzațiile dobândesc greutate deoarece vin din partea unuia dintre proprietarii locali⁵⁴. Se declanșează un război al declarațiilor pro și contra⁵⁵, dând naștere unei anchete a episcopiei, desfășurată prin intermediul scaunului vicarial⁵⁶.

Alte venituri erau obținute din exploatarea porțiunii canonice, acolo unde exista. Porțiunea canonică reprezenta posesiunea de pământ a bisericii aflată, de cele mai multe ori, în folosința parohului. Comunitatea era cea care înzestra biserica cu aceste terenuri luate din pământul comunal dar se înregistrau și donații private, venite din partea unor proprietari locali. Nu rare sunt cazurile în care parohia nu poate oferi preotului său loc de porțiune canonică, acesta fiind nevoit să-și completeze veniturile din cultivarea propriei moșii. Uneori, chiar și acolo unde exista, termenul implica mai mult calitatea decât cantitatea, câștigurile obținute din aceste terenuri nefiind consistente.

⁴⁶ *Ibidem*, f. 27-28, 31-32.

⁴⁷ *Ibidem*, f. 38, 39.

⁴⁸ *Ibidem*, 3/1862, f. 1-3.

⁴⁹ *Ibidem*, f. 4-5.

⁵⁰ *Ibidem*, 4/1864, f. 6-7.

⁵¹ *Ibidem*, 3/1858, f. 50.

⁵² *Ibidem*, f. 51-52.

⁵³ *Ibidem*, 5/1862, f. 15-16.

⁵⁴ *Ibidem*, 3/1861, f. 15-16, 17-18.

⁵⁵ *Ibidem*, f. 10, 11-12.

⁵⁶ *Ibidem*, f. 4-5, 13-14.

Astfel, vizitațiunea canonică din 1852-1853 ne dezvăluie lipsa porțiunii canonice în 28 de parohii și filii din cele 90⁵⁷ investigate: Lupeni, Paroșeni, Câmpul lui Neag, Râu de Mori, Iscroni, Barul Mic, Bărbătenii de Jos, Merișor, Crivadia sat, Petros, Livadia de Câmp, Livadia de Coastă, Ohaba-Ponor, Uric, Galați, Băiești, Coroiști, Sălașul de Sus, Balomir, Craguiș, Meria, Răchitova, Ciula Mică, Poieni, Boușarul de Sus, Breazova, Peștenița, Grădiște. Credincioșii din Câmpul lui Neag au promis, cu această ocazie, că vor înzestra biserica cu pământ dacă vor primi un preot al lor, satul fiind filie la Uricani. Au promis că vor forma porție canonică sătenii din Crivadia sat, Petros, ceea ce nu s-a făcut până la următoarea vizitațiune, iar cele două Livadii și-au exprimat dorința de a dona pe seama bisericii un loc comun, așezat la hotarul dintre ele, numit „în Văi”, promisiune ce se va repeta și în anul 1855. O situație deosebită se întâlnește în Merișor unde parohul, timp de douăzeci și trei de ani, a folosit un pământ al satului, însă acum a renunțat la el deoarece, în schimbul dreptului de folosință, comunitatea manifestase tendința de a reduce lecticalul de la două mierțe de bucate la una. De asemenea, la Galați comuna dă parohului său, spre folosire, un loc de trei mierțe de semănătură.

Dintre acestea, 16 nu vor dispune de porțiune canonică nici în anul 1855⁵⁸. Acestora li s-au adăugat trei noi parohii care se pare că, în intervalul de timp cuprins între cele două vizitațiuni, și-au pierdut porția canonică din motive necunoscute. Este vorba de comunitățile din Cârnești, Sântămărie Orlea și Bărbătenii de Sus, foste posesoare ale unor mici porțiuni. Fiind vorba de suprafețe mici, de până la un hectar, este foarte probabil fie că ele au intrat în posesia preoților, fie au revenit urmașilor donatorilor privați, memoria oamenilor nemaipăstrând numele adevăratului proprietar. Restul de doisprezece parohii și/sau filii, anume Livadia de Câmp, Uric, Galați, Sălașul de Sus, Balomir, Craguiș, Meria, Barul Mic, Ohaba-Ponor, Răchitova, Ciula Mică, Poieni, fie au dobândit porțiune canonică, fie, în cazul filiilor, nu mai sunt menționate separat, ci împreună cu parohia matre. Astfel, Sălașul de Sus obține o suprafață de șase mierțe de semănătură, Galați de trei mierțe, Livadia de Câmp de două mierțe și jumătate.

Dintre parohiile dotate cu porțiune canonică cele mai mici suprafețe se găsesc în Uricani, Bărbătenii de Sus, Crivadia Vulcan, Coroișteni, Bucova, Hubița Grădiștei, majoritatea dintre ele având doar loc de fân. Există și situații fericite, de parohii cu porțiune canonică mare, ceea ce permite împărțirea ei între preot și cantor sau între cei doi preoți, așa cum este cazul în Clopotiva, Hașeg, Silvașul de Jos. De suprafețe mari de pământ beneficiau parohiile Ciula Mare, Densuș, Hașegel, Lunca Cernei, Pâclișa, Peșteana, Ponor, Râu Bărbat,

⁵⁷ Au fost incluse aici și câteva comunități foarte mici, formate din câteva sălașe sau locuințe sezoniere, care nu vor mai fi menționate în anii următori.

⁵⁸ Vezi protocolul vizitațiunii canonice din anul 1855 la Gh. Naghi, *op. cit.*, passim, A. A. Rusu, *op. cit.*, passim.

Silvașul de Sus, Tuștea, Zeicani. În Mățești porțiunea s-a dat în arendă deoarece parohul are moșia sa, în timp ce în Răchitova parohul a trecut pământul bisericii pe numele său. Vizitațiunea canonică din anul 1855 i-a determinat pe oameni să mărească suprafața de pământ din posesia bisericii în Ostrovul Mare și Peșteana, unde s-a mai cumpărat pământ de 5-6 mierțe de semănătură. Tot la Peșteana, biserica se află în proces cu nepotul fostului preot care și-a însușit o parte a porțiunii încă din anul 1775 (*vezi Anexa 6*).

Anul 1856 înregistrează lipsa porțiunii canonice în Băești, Cârnești, Merișor, Uricani, Lupeni și probabil și în altele. De obicei, acolo unde nu exista porțiune canonică, preotul „după a sa putere din casa sa și cu leafa sa” servea comunitatea⁵⁹.

Arhivele abundă în rezoluții și rapoarte vicariale în care problemele la ordinea zilei erau legate de casa parohială, construirea sau renovarea acestora, amenajarea școlii. Sunt numeroase cererile prin care se solicită bani pentru achiziționarea unui loc de casă și apoi pentru ridicarea casei parohiale sau a materialelor necesare unor reparații. Multe cereri ajung la episcopie și chiar la mitropolie, dar foarte puține își găsesc o rezolvare. Din lipsă de bani lucrările stagnează, durează ani la rând, astfel încât mulți preoți proaspăt introduși în parohie se plâng că trebuie să ia în chirie o locuință. În cele mai multe cazuri satele nu au edificat o casă parohială, preotul locuind în casa sa. Se întâlnesc și situații în care preotul este nevoit să locuiască în casa proprietate personală deoarece, deși comunitatea are o casă parohială aceasta este nelocuibilă, necesitând reparații capitale. Alteori, casa parohială este locuită de văduva preoteasă sau de către fostul preot care nu dispune de altă locuință. Se recurge și la soluții tranzitorii, atunci când preotul construiește din banii săi o casă cu scopul de a o lăsa pe seama bisericii contra unei sume de răscumpărare. Astfel, potrivit textului vizitațiunii canonice din 1852-1853, 15 comunități aveau casă parohială formată, în general, din două camere de locuit, cămară, tindă, pridvor, pivniță, din bârne și acoperite cu șindrilă. Dintre acestea 5 se află în stare de mijloc, fiind locuibile, 3 sunt într-o stare proastă (cea din Pâclișa este nelocuibilă, căzându-i acoperișul), 5 se află în stare bună, iar cea din Lunca Cernei de Sus este în construcție (*vezi Anexa 4*). În Crivadia Vulcan, Fărcădinul de Jos și Răchitova, lângă casa parohială preotul și-a ridicat o casă a sa în care locuiește. Pe lângă acestea, în 27 de parohii preotul locuia în casa proprietate personală așezată pe pământurile bisericii sau, în cazul parohiei Merișor, pe pământ domnesc pentru care plătește 20 f. m. pe an, iar în Mațiești pe moșia proprie⁶⁰. La Grădiște, protocolul vizitațiunii din 1852 înregistrează o casă aflată

⁵⁹ *Vic. Hațeg*, 4/1856, f. 1-3.

⁶⁰ Paroșeni, Iscroni, Merișor, Petros, Barul Mare, Valea Lupului, Livadia de Coastă, Ponor, Pui, Râu Bărbat, Galați, Mațiești, Sălașul de Sus, Sălașul de Jos, Subcetate, Vălioara, Boușarul de Jos, Zeicani, Păucinești, Grădiște, Peșteana, Hațeg, Totești, Hubița Grădiștei, Ostrovul Gureni, Râu de Mori, Valea Dâljii.

în proprietatea parohului în timp ce I. Radu identifică existența unei case parohiale încă la 1750, iar la 1840 o casă de lemn⁶¹. Este și cazul parohiei Hațegul unde același autor identifică, la 1807, o casă de lemn acoperită cu paie și care, în 1856, s-a ruinat⁶². Însă, aceste date nu sunt confirmate nici de vizitațiunea din 1855. Majoritatea parohiilor și a filiilor nu posedă însă casă parohială sau nu se precizează nimic despre acestea, lipsa lor fiind înregistrată în 33 din parohiile vizitate în 1852. În Lunca Cernei de Sus a existat casă parohială dar a ars în timpul revoluției de la 1848. Două din cele 33 de comunități, anume Vaidei și Ostrov, s-au angajat să ridice casă în primăvara viitoare, ceea ce s-a făcut doar în Ostrov care, în 1855, era în măsură să ofere preotului său o casă. Majoritatea comunităților lipsite de o locuință parohială erau filii, prea mici și prea sărace pentru a putea construi, prin efort propriu, o casă⁶³.

Situația este oarecum asemănătoare și în anul 1855, când investigarea realității ne dezvăluie existența a 19 comune bisericești dotate cu case parohiale. Se regăsesc aici majoritatea parohiilor înregistrate în 1852-1853, cu excepția satelor Ciula Mare și Sântămărie Orlea, unde preoții locuiesc în casele proprii, probabil cele parohiale ruinându-se⁶⁴ (*vezi Anexa 5*). Se observă și fenomenul invers, anume patru parohii în care preoții, în anul 1852, locuiau în casele proprii dobândesc, în anul 1855, casă parohială: Mățești, Peșteana, Râu Bărbat și Totești, iar în două comunități abia acum sunt menționate: Clopotiva și Ostrov. La Ostrov, în 1855, se lucra încă la casă, urmând a i se instala acoperișul, dar în 1856 încă nu era terminată⁶⁵. Locuințele nou construite nu se deosebesc de cele deja existente, fiind compuse tot din două încăperi de locuit, acoperite cu șindrilă sau cu paie, construite din lemn pe fundament de piatră. Se poate observa că în primii ani ai absolutismului nu se înregistrează construcții parohiale de piatră ci doar de lemn, îmbunătățirea constând în edificarea unei fundații solide, de piatră.

Marea schimbare constă în faptul că în 41 de comunități, parohii și filii, preoții posedă locuință proprie așezată fie pe pământul bisericii, fie pe moșia proprietate personală (Băiești, Bucova, Cârmești), fie pe moșie domnească pentru care plătesc între 20 și 24 fl./an (Boușarul de Sus, Merișor, Uricani). Se adaugă celor din 1852 și celor menționate anterior, comunitățile Ciula Mare, Hobița Grădiștei, Ostrovel, Peștenița, Râu Alb, Sântămărie Orlea, Ștei, Coroișteni, Lupeni, Câmpul lui Neag.

⁶¹ I. Radu, *Istoria Vicariatului greco-catolic al Hațegului*, Lugoj, 1913, p. 212.

⁶² I. Radu, *op. cit.*, p. 240.

⁶³ Câmpul lui Neag, Uricani, Coroișteni, Bărbăntii de Jos, Crivadia sat, Barul Mic, Livadia de Câmp, Ohaba Ponor, Unic, Hobița, Băiești, Râu Alb, Vaidei, Balomir, Craguiș, Fărcădinul de Sus cu Găuricea, Boița, Meria, Lunca Cernei de Sus, Ciula Mică, Sceii Densiș, Poieni, Boușarul de Sus, Bucova, Breazova, Peștenița, Clopotiva, Sibișel, Ohaba Sibișel, Ostrov, Cârmești, Totești.

⁶⁴ Gh. Naghi, *op. cit.*, passim; A. A. Rusu, *op. cit.*, passim.

⁶⁵ *Vic Hațeg*, 4/1856 f. 2.

În anii următori, unele parohii vor reuși să obțină o casă parohială fie prin donație⁶⁶ (la Totești) fie prin trecerea în proprietatea bisericii a casei fostului preot⁶⁷, operațiune condiționată de numirea fiului acestuia ca și preot. Lipsa unei locuințe adecvate pentru preot este și cauza pentru care o parohie nu primește preot statornic ci doar administratori interimari, constituind un argument puternic invocat de către săteni care vor prefera întotdeauna ca preot un localnic. Deceniul absolutismului înregistrează așadar 20 de comunități posesoare a unor case parohiale corespunzătoare sau nu scopului pentru care au fost construite, acela de locuință pentru preotul satului. Se mai poate observa că, între 1850-1859, doar trei comunități (Lunca Cernei, Ostrov, Pâclișa) din tot vicariatul au reușit să edifice case parohiale proprii, majoritatea datând dinainte de această perioadă sau fiind proprietatea preotului local.

Anii liberalismului nu au cunoscut o îmbunătățire vizibilă, înregistrându-se doar construirea unei locuințe la Poieni în anul 1862⁶⁸. În același an, oficiul vicarial din Hașeg cerea poporenilor din Silvașul de Sus să îngrijească de înzestrarea parohiei cu o casă parohială, ceea ce sugerează faptul că cea existentă în anul 1855 se ruinase⁶⁹. În 1861 s-a achiziționat o casă parohială în Răchitova⁷⁰ fiind, probabil, răscumpărată cea construită de către preotul locului în 1854-1855. Același an a însemnat ridicarea, de către comuna bisericească din Tuștea, a unei case parohiale din lemn, compusă din două odăi, tindă și cămară⁷¹, cea veche fiind ruinată încă din 1855.

Preoții au fost nevoiți să lucreze pentru a-și asigura existența căci porțiunile canonice, acolo unde existau, erau fie prea mici, fie prilej de dispută între preot și curator sau între preot și diferiți localnici care doresc aceste bucăți de pământ. Aceste situații tensionate se pot explica și prin faptul că situația pământurilor bisericii nu era clar precizată, nici condițiile de înstrăinare sau condițiile de folosire a pământului în caz de vacanță a parohiei. Desele confuzii apărute vor determina mai târziu eforturile forurilor ecleziastice de a întăbula pe seama bisericii orice pământ dobândit, cât mai curând cu putință. Nu de puține ori chiar preoții se pun stăpâni pe unele porțiuni canonice folosite de ani de zile de familia sa, fiind foarte neclar cine este proprietarul acelui pământ. Uneori posesia este confundată cu folosința.

Astfel, în Pâclișa, în 1853, au apărut disensiuni legate de porțiunea canonică datorate și confuziei ce plutea asupra caracterului acestui pământ⁷². E

⁶⁶ *Ibidem*, 5/1859, f. 5, 6-7 – văduva Iuliana Șerban donează bisericii din Totești o casă pentru a fi casă parohială.

⁶⁷ *Ibidem*, 3/1858, f. 1 – preotul donează casa în 1857.

⁶⁸ *Ibidem*, 3/1858, f. 1.

⁶⁹ *Ibidem*, 2/1862, f. 6-7.

⁷⁰ *Ibidem*, 4/1899, f. 83.

⁷¹ *Ibidem*, 4/1899, f. 115.

⁷² *Ibidem*, 1/1854, f. 1.

vorba de o holdă de un iugăr și 400 orgii, situată în Câmpul Mare la Fântână, care din vechime a fost parte a porțiunii canonice. Însă după moartea lui Popa Nicolae⁷³, neputându-se căpăta în grabă alt preot, pe timpul foametei ce a lovit satul (nu se precizează anul și cauza acestui fenomen), pământul a fost dat zălog lui Iosif More pentru patru mierțe de bucate. Această înțelegere s-a făcut fără știrea bisericii. Astfel, în 1808, când s-a așezat aici parohul Eftimie Murgu, din îndemnul acestuia, biserica a răscumpărat pământul cu 40 f.w. Despre acest preot Ștefan Moldovan scrie că, fiind sărac, se întreținea din olărit⁷⁴. La bătrânețe, însă, neputincios, preotul a zălogit din nou pământul lui Antoniu More, în 1834. Acest proprietar a restituit pământul spre a fi folosit de preot, evitând astfel confuzia cu pământurile aflate în proprietatea sa.

Problema este departe de a fi clarificată, deoarece asupra acestui pământ se ridică cu pretenții un urmaș al lui Popa Nicolae, susținând că familia sa a răscumpărat acest pământ și prin urmare este îndreptățit să-l folosească. Deoarece conflictul amenința să ia proporții și să se încheie în defavoarea bisericii, intervine episcopia. Litigiul se încheie prin redactarea oficială a tuturor actelor care să ateste dreptul de proprietate al bisericii.

O situație oarecum similară întâlnim în cazul porțiuni canonice din Fărcădinul de Sus⁷⁵ unde locul de casă și de porțiune canonică a fost donat bisericii de către un posesor local, domnul Csulai Istvan. Dreptul de proprietate al bisericii este atestat și documentat de actele păstrate în arhiva vicarială, acte care vor duce la rezolvarea acestei probleme într-un timp mult mai scurt. Aici, la moartea preotului Nicolae Opruțiu⁷⁶ – ce a păstorit între 1814-1851 – porțiunea canonică a fost folosită în comun de către văduva preoteasă și de preotul din Fărcădinul de Jos, Ioan Andreșianu în calitatea sa de administrator al Fărcădinului de Sus. Însă, la un moment dat, văduva a refuzat să-l mai lase pe acesta să lucreze parte din acest pământ, susținând că locul fusese donat preotului și nu bisericii. Oficiul vicarial se pune rapid în mișcare și în 3 iulie 1856 se adresează prefecturii Hațeg prezentând toate actele de donație și de proprietate. În acest caz conflictul, pornit din rea-voința oamenilor, a fost repede aplanat.

Vedem cum sărăcia este cea care generează pericolul înstrăinării unor pământuri, deoarece preoții, aflați în imposibilitatea asigurării unui trai decent, caută soluții secundare chiar dacă câștigul este de moment și nu are durabilitate.

Problema salarizării adecvate a clerului revine mereu în dezbatere, fiind concepută în relație cu dezideratul progresului general al poporului. Un venit

⁷³ Nu se precizează când a păstorit acest Popa Nicolae, însă e foarte probabil că pe la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. În 1805 este înregistrat ca preot Nicolae Zdrăilă, probabil una și aceeași persoană, vezi I. Radu, *op. cit.*, p. 276-277.

⁷⁴ I. Radu, *op. cit.*, p. 277.

⁷⁵ *Vic. Hațeg*, 2/1856, f. 1.

⁷⁶ I. Radu, *op. cit.*, p. 206.

corespunzător ar fi reprezentat un pas important pe calea conturării imaginii preotului-intelectual, oferind perspectiva unui viitor sensibil ameliorat. Pentru a găsi o soluție care să își afle o finalitate practică, forurile ecleziastice au desfășurat un demers conjugat pe lângă autorități în speranța unei rezolvări favorabile. Rezultatul practic a demonstrat, de cele mai multe ori, caracterul efemer și nerealist al acestor speranțe.

ANEXA 1
Situația veniturilor epatrafirului în anul 1855

VENITURI ÎNTRE			
3-10 fl./an	11-20 fl./an	21-30 fl./an	peste 30 fl./an
Băiești, Cârnești, Ciula Mare, Coroiești, Galați, Hașeghel, Hașeg, Hobița Grădiștei, Livadia de Coastă, Mățești, Pâclișa, Paroș-Peștera, Peștenița, Râu de Mori, Sălașul de Jos, Sălașul de Sus, Sântămărie Orlea, Silvașul de Jos, Silvașul de Sus, Ștei, Totești, Valea Lupului, Bărbătenii de Sus, Crivadia Vulcan, Lupeni, Câmpul lui Neag	Barul Mare, Bouțarul de Jos, Bouțarul de Sus, Bucova, Densuș, Fărcădinul de Jos, Livadia de Câmp, Merișor, Ostrovel, Păucinești, Pui, Peșteana, Petros, Râu Bărbat, Șerel, Subcetate, Tuștea, Valea Dâljii, Vălioara, Zeicani, Paroșeni, Uricani	Grădiște, Ostrov, Ponor, Răchitova, Râu Alb, Coroeșteni,	Clopotiva, Lunca Cemei,

Pentru elaborarea acestei statistici am plecat de la datele oferite de Gh. Naghi, *Un manuscris inedit...*, passim și A. A. Rusu, *Un manuscris inedit...*, passim.

ANEXA 2

Tabel nominal cu preoșii care au solicitat ajutoare bănești între anii 1850-1866

Nr. crt.	Nume preot și parohia	Anul în care solicită ajutor	Motivul
1.	Ioan Lazăr-Sântâmărie Orlea	1858-1861	- e fără porțiune canonică - are familie grea - este bătrân
2.	Iosif Ulpianu-Grădiște	1860	-//-
3.	Nicolae Andreșianu-Râu-Alb	1858-1861	- e bătrân
4.	Solomon Raboi-Sălașul de Sus	1851-1861	-//-
5.	Andronic Nandra-Băiești	1858	- familie grea - venituri mici
6.	George Voin-Șerel	1858	-//-
7.	Petru Voin-Valea Lupului	1858	-//-
8.	Nicolae P. Țiarina-Păucinești	1859-1861	- situație materială dificilă - numeroase dări
9.	Zaharia Popa-Zeicani	1859	-//-
10.	George Bugariu-Boușarul de Sus	1859	-//-
11.	Nicolae Albulescu-Bucova	1859	-//-
12.	Ioan Albulescu-Boușarul de Jos	1859	-//-
13.	George P. Densușianu-Densuș	1861	- are 4 frați în întreținere

Vezi *Vic. Hațeg*, dosarele 3/1860, f. 23-24, 25-26, 28-29, 29-30; 3/1861, f. 6-7, 8-9, 27-28, 29-30, 31-32, 38, 39; 3/1862, f. 1-3, 4-5; 3/1864, f. 3-4, 5-6, 16; 3/1865, f. 20.

ANEXA 3

**Tabel nominal cu sumele primite de preoți din subsidiul erarial
pe anii 1863-1865**

Nr. crt.	Nume preot și parohia	Suma pe 1863	1864	1865
1.	Iosif Georgișia-Sălașul de Jos	20 fl.	20	20
2.	Atanasie Filip-Hațeg	50	20	50
3.	Ioan Cetățianu-Subcetate	30	30	25
4.	Ioan Lazăr-Sântămărie Orlea	25	20	25
5.	Teofil Tusceanu-Silvașul de Sus	20	20	20
6.	Ștefan Barbescu-Cârnești	30	30	30
7.	Nicolae Pop Țianina-Păucinești	30	-	-
8.	Anton Sora-Bouțarul de Jos	20	-	-
9.	George Bugariu-Bouțarul de Sus	25	-	-
10.	Ioan Albulescu-Bucova	20	-	-
11.	Mihail Pop-Clopotiva	20	-	-
12.	George Casian-Clopotiva	20	-	-
13.	Simion Ulpian-Grădiște	40	-	-
14.	Nicolae Popovici-Hobișia Grădiștei	25	-	-
15.	Procop Popovici-Ostrovel	25	-	-
16.	Ioachim Eliu-Peșteana	25	-	-
17.	Ioan Hubișia-Ostrov	30	-	-
18.	Ambrosie Popa-Peștenița	20	-	-
19.	Paul Iovănescu-Valea Dâljii	20	-	-
20.	Zaharie și Manasie Pop-Zeicani	30	-	-
21.	Andronic Nandra-Băiești	25	25	25
22.	Login Stoica-Ciula Mare	20	20	20
23.	Ioan Bora-Coroiești	25	30	30
24.	George Densușianu-Densuș	30	30	30
25.	Nicolae Andreșianu-Fărcădin	10	20	20
26.	Ioan Vasilioni-Hațegel	20	50	-
27.	Crăciun Zepa-Lunca Cemii	20	20	20
28.	George Albulescu-Lunca Cemii	20	20	20
29.	Ștefan Roșca-Măjești	20	20	20
30.	Sigismund Poganu-Păclișa	20	20	20
31.	Ioan Lucaci-Paroș-Peștera	25	25	25
32.	Demetrie Daric-Răchitova	25	20	20
33.	Nicolae Andreșianu-Râu-Alb	20	25	25
34.	Pavel Itul-Sălașul de Sus	20	20	20
35.	George și Petru Voin-Șerel	30	30	-
36.	George Susman-Silvașul de Jos	10	20	-
37.	Nicolae Popovici-Ștei	20	20	-
38.	Nicolae Casian-Totești	20	25	-
39.	Vizantie Tusceanu-Țuștea	30	25	-
40.	Eftimie Olarescu-Vălioara	30	30	-

Vezi *Vic. Hațeg*, 3/1864, f. 3-4, 16; 3/1865, f. 20; 2/1866, f. 20

ANEXA 4

Starea caselor parohiale din vicariatul greco-catolic de Hațeg în anii 1852-1853

Nr. crt.	Parohia	Starea casei	Alte edificii parohiale	Observații
1.	Bărbătenii de Sus	De bârne, 1 cameră, acoperită cu șindrilă, în stare slabă	2 grajduri mici, șopru din bârne	
2.	Crivadia Vulcan	De bârne, 2 odăi, șindrilă, în stare de mijloc	?	Preotul și-a ridicat casă proprie
3.	Coroiești	De bârne, în stare slabă	?	Locuită de văduva preoteasă
4.	Ciula Mare	2 odăi, pivniță, cămară, acoperită cu paie	Șură	-
5.	Densuș	De bârne pe fundament de piatră, 2 odăi, tindă, cămară, pivniță, șindrilă, în stare bună	?	-
6.	Fărcădinul de Jos	Casă veche	?	E locuită de fratele parohului care are casa sa
7.	Lunca Cemei de Sus	De lemn pe fundament de piatră, 2 odăi, tindă	?	Acum se ridică deoarece casa veche a ars
8.	Paroș-Peștera	Căsuță de bârne, în stare de mijloc	?	-
9.	Pâclișa	Lemn, cu acoperișul căzut, nelocuibilă	?	-
10.	Răchitova	Bârne, 2 odăi, pivniță, din 1773	?	Locuită de tatăl preotului care are casa sa
11.	Silvașul de Jos	De lemn, 3 încăperi, pivniță	?	Construită de preot ca să rămână casă parohială pentru 500 fl.
12.	Silvașul de Sus	2 camere, renovate	Șură	-
13.	Sătămărie Orlea	?	?	-
14.	Șerel	De bârne, pridvor, tindă, 2 odăi, șindrilă, în stare onorabilă	?	Construită în 1823
15.	Tuștea	De bârne, 2 odăi, cămară, pivniță, șindrilă, din 1777, în stare proastă	Șură, poiată	-

Această situație este descrisă de către vicarul Ștefan Moldovan cu ocazia vizitațiunii canonice efectuate între 1852-1853, vezi *Însemnare. Protocolul vizitațiunilor canonice a Vicariatului Hațeg începând de la 15 noiembrie anul 1852 până în 13 ianuarie 1853*, fond „Episcopia greco-catolică a Lugojului”, în Arhivele Episcopiei Greco-Catolice de Lugoj, Lugoj; A.N.D.J.Hd.-D, fond *Vicariatul greco-catolic de Hațeg*, dosar 4/1899, f. 108;

ANEXA 5

Starea caselor parohiale din vicariatul de Hațeg în anul 1855

Nr. crt.	Parohia	Starea casei	Alte edificii parohiale	Observații
1.	Clopotiva	?	?	-
2.	Coroiești	În stare proastă, locuită de văduva preoteasă	?	Preotul are casa sa
3.	Densuș	2 odăi, cămară, tindă, pivniță, șindrilă, în stare bună	?	Răscumpărată de episcopul I. Lemeny cu 300 fl.
4.	Fărcădinul de Jos	Casa veche e locuită de văduva preoteasă, în stare proastă	?	Există o casă ridicată de preot pe locul bisericii pentru a rămâne casă a parohială și o casă locuită de cantor, ce aparține bisericii
5.	Lunca Cemei	De lemn pe fundament de piatră, 2 odăi, tindă, pivniță	?	Banii au fost obținuți prin „grăția împărătească”
6.	Mățești	2 odăi în stare slabă	Șură	Date în arendă clopotarului; preotul are casa sa
7.	Ostrov	2 odăi, tindă, nouă	?	Mai are nevoie de acoperiș
8.	Pâclișa	?	?	Acum se ridică casa parohială
9.	Paroș Peștera	O casă mică	?	Preotul locuiește în casa sa
10.	Peșteana	De bărne, 2 odăi, acoperită cu paie	Șură	
11.	Răchitova	De lemn, 2 odăi, din 1773	?	Preotul locuiește în casa sa, ridicată acum
12.	Râu Bărbat	De zid, 2 odăi, tindă, cămară, șindrilă	Șură	Cumpărate în 1855
13.	Șerel	3 încăperi, pivniță	Șură	Construită în 1823
14.	Silvașul de Jos	3 încăperi, pridvor, 2 pivnițe	?	-
15.	Silvașul de Sus	De bărne, 2 odăi, pivniță, acoperită cu paie	Șură	-
16.	Totești	De bărne, 2 odăi, acoperită cu paie	Șură	Răscumpărate în 1855 de către biserică
17.	Tuștea	Casă ruinată	Șură nouă	-
18.	Bărbătenii de Sus	1 cameră	Șură, poiată	Răscumpărată în 1854 de către biserică
19.	Crivadia Vulcan	De bărne, 2 odăi	?	Preotul are și casa sa

Date surprinse de protocolul vizitațiunii canonice din 1855, efectuată de către Ștefan Moldovan, vicarul Hațegului, vezi Gh. Naghi, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea*, în „Sargeția”, XX, 1986-1987, passim și A. A. Rusu, *Un manuscris inedit al lui Ștefan Moldovan privitor la Țara Hațegului la mijlocul secolului al XIX-lea (II)*, în „Sargeția”, XXI-XIV, 1988-1991, passim; A.N.D.J.Hd.-D, fond *Vic. Hațeg*, 4/1899, f. 108.

1. Instituția vicariatului-atribuții

În câmpul istoriografic deosebit de complex dar atât de atractiv al bisericii române din Transilvania, ținuturile Năsăudului și ale Bistriței ocupă un loc aparte. Cu toate că problemele cu care se confruntă preoții ca reprezentanți de frunte ai românilor ardeleni, sunt în general aceleași în întreaga Transilvanie, există unele elemente specifice, legate de particularitățile zonale, în funcție de care comportamentul clerului poate fi diferențiat pe teritoriul destul de întins al episcopiei sau mitropoliei unite. Năsăudul, ținut care excelează prin elementele sale de originalitate locală, își definește particularitățile comportamentale ale propriilor preoți în funcție de atitudinea specifică a comandai regimentului și a magistratului bistrițean în administrarea zonei, de reacția în fața problemelor românilor, de apropiere față de Moldova, de implicațiile militarizării și nu în ultimul rând de o anumită mentalitate caracteristică satelor românești. Această mentalitate specifică poartă amprenta prezenței sașilor, fiind totodată influențată și de frecvențele mișcări ale populației de o parte sau alta a graniței¹.

Zona mai sus amintită era organizată din punct de vedere bisericesc într-un vicariat numit al Rodnei, condus de un vicar foraneu episcopal. Vicarii foranei erau ajutătorii episcopilor pentru conducerea diecezelor. Denumirea lor a fost preluată din dreptul canonic apusean, dar această instituție era cunoscută și în dreptul bisericesc oriental sub denumirea de *horepiscopi* încă de pe timpul primului sinod de la Niceea. Cel mai probabil, horepiscopii erau preoții pe care episcopii îi puneau să îi înlocuiască la sate, ori în orașe mai mici. Se întâmpla însă ca uneori să fie numiți horepiscopi și episcopii care și-au pierdut episcopatul în timpul persecuțiilor. Ei depindeau de episcopii diecezani, iar în satele sau orașele lor aveau dreptul de a „hirotesi, ipodcaconi, anagnosti și ceteți” nu puteau însă hirotoni preoți și diaconi nici atunci când aveau darul arhieriei. Datorită faptului că de multe ori abuzau de puterea lor, arogându-și drepturi episcopoești, la sfârșitul sec. al IX-lea au fost suprimați și înlocuiți cu protopopii sau alți vicari episcopoești. Printre aceștia în biserica română unită se numără și vicarii foranei ale căror drepturi și datorii au fost stabilite pentru

¹ Remus Câmpeanu: *Considerații istoriografice privind clerul năsăudean în sec. al XVIII-lea*, în *Revista Bistriței*, Nr. 8, an 1994, p. 155.

prima dată în Conciliul Provincial: *datorițele vicarilor foranei precum și drepturile acelorora, afară de dreptul onorific al proednei față cu Protopopii, și afară de oare care jurisdicțiune delegată mai estinsă, convin cu cele ale Protopopilor*².

Astfel că vicarii aveau datoria de a vizita în fiecare an toate parohiile din tractul vicarial, de a veghea asupra tuturor credincioșilor, asupra purtării și moravurilor preoților, învățătorilor și credincioșilor, informând Ordinariatul de purtarea preoților, precum și despre purtarea văduvelor și orfanilor de preoți, și a altor persoane bisericești, având rolul de a „îndrepta scăderile și a șterge abuzurile”³. Astfel vicarul Macedon Pop într-o rugămintă adresată episcopului Alexi, cerea acestuia să ia măsurii în ceea ce-l privește pe parohul din Bichigiu, Basiliu Dolha, care de când și-a început activitatea ca paroh s-a certat cu multă lume din parohie și chiar a lovit un băiat. Deși vicarul i-a ordonat să înceteze aceste certuri, parohul a ignorat ordinele, astfel că această chestiune cerea rezolvare din partea episcopiei⁴. Apoi cu ocazia „vizitațiunilor canonice” trebuiau să țină învățături dogmatice și morale credincioșilor, îndemnându-i pe părinți să-și dea copiii la școală, obligându-i pe învățători să-și îndeplinească cu conștiințiozitate îndatoririle, trebuia totodată să combată cu înțelepciune păcatele pe care le comiteau enoriașii: bețiile, concubinajele și altele.

Trebuia totodată să inspecteze starea clădirilor parohiale și bisericești, starea cimitirelor, a școlilor și averea acestora, să cerceteze vasele sacre, ornamentele bisericești, cărțile de tipic și protocoalele „matriculare”.

Aveau datoria de a veghea ca „serviciul dumnezeesc”, administrarea Sfântelor Sacramente și a altor funcțiuni, precum și predicarea cuvântului divin și catechizarea tinerimei să fie îndeplinite după ordinele diecezei.

Aveau grijă ca ordonanțele emise de Scaunul episcopal să se publice în biserică și să fie respectate, apoi se îngrijeau ca cererile și plângerile preoților, învățătorilor și credincioșilor să fie înaintate la Ordinariat⁵. Cele mai multe din plângerile înaintate de cei menționați mai sus erau rezolvate de vicar dar existau și cereri care nu puteau fi rezolvate de acesta. Astfel comunitatea din Gledin a adresat episcopului Alexi o cerere prin care îl rugau să trimită un preot care să slujească în acest sat mai ales că enoriașii de aici au ridicat o biserică nouă din lemn în concordanță cu cerințele timpului. De la moartea preotului Grigore Buta, satul Gledin nu a mai avut preot, iar îndatoririle bisericești le îndeplinea parohul din Monor, Petru Tanco, dar în perioada sărbătorilor acesta nu ajungea și în Gledin, astfel că enoriașii de aici nu puteau asculta Sfânta Liturghie de sărbători⁶. O altă cerere adresată episcopiei era cea a enoriașilor din Ilva Mică, din data de 24 decembrie 1867, în care îl rugau pe episcop să revoce

² Dr. Iacob Radu, *Istoria vicariatului greco-catolic al Hătegului*, Lugoj 1913, Ed. Gutemberg, p. 115.

³ Ștefan Buzilă, *op. cit.*, în A.S., nr. 27, Năsăud, p. 276.

⁴ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet IX, dosar 98/1857, fila 50

⁵ Ștefan Buzilă, *op. cit.*, în A.S., nr. 27, Năsăud p. 277.

⁶ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet IX, dosar 98/1857, fila 23.

suspendarea preotului, având în vedere că purtarea acestuia s-a îmbunătățit și „nu mai bea”⁷.

Trebuia să asiste în persoană sau prin delegat la examenele semestriale de la școlile districtuale, să semneze protocoalele de „clasificațiune” și să le trimită Ordinariatului, să observe metoda de predare a învățătorilor, să corecteze greșelile observate în metoda acestora, obligându-i a se întruni în conferințe, pentru a se deprinde cu arta pedagogică.

Mai aveau și datoria de a raporta Scaunului episcopal despre orice mișcare confesională care tulbura liniștea internă a bisericii și de a stăruii pentru înlăturarea ei.

Dintre drepturile vicarilor amintim acela de a convoca sinoade vicariale, protopopiale sau tractuale, de a prezida aceste adunări și de a conduce dezbaterile. Opinia, sfatul și hotărârile lor erau ascultate întrucât credincioșii știau că vicarii urmăresc „binele de obște” pentru românii pe care-i păstureau. Putea introduce, instala și numi noi parohii în parohii, iar la propunerea lor preoții erau ridicați la rangul de protopopi, apoi putea introduce în școli pe învățătorii calificați și „prevăzuți” de la Ordinariat cu decrete. Putea lua parte la sinoadele diecezane și se putea consulta cu episcopul în diverse treburi bisericesti. Mai aveau dreptul de a binecuvânta biserici, cimitire, cruci, etc. Totodată aveau dreptul de a participa la alegerea Episcopului⁸, fiind prezenți și la instalarea acestuia în funcție. Astfel vicarul Macedon Pop a fost anunțat în data de 24 mai/5 iunie de către Mitropolitul Alexandru Șterca Șuluțiu că, el trebuia să reprezinte vicariatul și că în data de 15/27 iunie trebuia să se prezinte la Gherla, unde avea să fie numit în funcția de episcop al Gherlei, Ioan Alexi⁹.

De la început, instituția vicarială s-a dorit a fi un centru de coordonare a vieții confesional-culturale a românilor din zonă.

Vicarii se vor baza în primul rând pe preoții satelor, învățătorii școlilor confesionale și pătura nobilimii românești de sorginte țărănească. Baza socială a vicariatului s-a lărgit odată cu conștientizarea locuitorilor satelor de nevoia apărării drepturilor naționale, atât prin acte de solidaritate în fața nobilimii maghiare, cât și a organelor politico-administrative ale comitatului, susținând în același timp, prin eforturi materiale, ridicarea din rândul comunităților rurale a unor intelectuali devotați cauzei românești îmbrățișând funcțiile de preoți, avocați, învățători, funcționari, etc.¹⁰

Patronând biserica, școala și societățile culturale, vicariatul Rodnei a polarizat direcțiile mișcării naționale din zonă.

⁷ *Idem*, pachetul XXIX, dosar 227/1867, fila 112.

⁸ Ștefan Buzilă, *op. cit.*, în *A.S.*, nr. 27, Năsăud p. 278.

⁹ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet VIII, dosar 84/1856, fila 5.

¹⁰ Ioan Ciocian, *Biserica și societatea română din Transilvania, Vicariatul Silvaniei în a II-a jumătate a sec. al XIX-lea*, Ed. Vasile Goldiș-universitz Press, Arad 2000, p. 45.

Până târziu, după înființarea diecezei unite a Gherlei (1853), vicarii s-au bucurat de drepturi și privilegii care le permiteau să intervină ori de câte ori biserica, școala, nevoile și doleanțele românilor cereau acest lucru. Ei se intitulau „vicari foranei alu Rodnei” și au purtat cu cinste și demnitate acest titlu, având în permanență sub îndrumare și ocrotire toate năzuințele, idealurile și necazurile românilor nășăudeni. Ei mai aveau și rolul de a examina aptitudinile celor ce candidau la preoție, îi selectau și instruiău pe „moralști” trimițându-i la Blaj spre „ordinare” (atestare).

Într-un climat politic, mereu ostil românilor, prin excluderea acestora de la viața social-politică, vicariatul cu toate limitele sale, era singura instituție românească, ce-și propunea să apere prin mijloace proprii drepturile populației majoritare, în limitele legalității apelând când la dreptul canonic când la cel natural al ginților¹¹.

Putem afirma din perspectiva timpului că Vicariatul Rodnei reprezenta un simbol de gândire, simțire și acțiune românească. Rapoartele, protocoalele, circularele și alte acte emise de către cancelaria vicarială au jucat un rol covârșitor în viața spirituală și politică a românilor din Țara Nășăudului, ele dovedind aportul substanțial pe care această instituție ecleziastică și l-a adus în întreaga viață a comunității.

Prin acțiunea sa energetică în apărarea intereselor românilor, vicariatul și-a dobândit o autoritate de necontestat în fața tuturor locuitorilor zonei, motiv pentru care nu de puține ori organele din fruntea districtului se adresează vicariatului în diferite chestiuni politico-administrative, pe care mersul evenimentelor le aduce în prim plan.

Zelul vicarului s-a materializat în demersuri permanente pentru obținerea de fonduri bănești de la stat și episcopie în vederea edificării de lăcașuri de cult, școli, case parohiale, troițe, etc.

Hotărârile luate de vicarii Rodnei, Macedon Pop și Grigore Moisil, în privința școlilor, a numirii preoților în parohii sau administrării bunurilor bisericești, rar vor fi contestate de către consistorul blăjan.

2. Bisericele și clerul

Există foarte puțin material scris în ultimele decenii, la noi, despre biserica satească, fie ea ortodoxă sau greco-catolică, cu toate că instituția ecleziastică a avut un rol atât de mare în viața comunității rurale românești. Oricât de umilă ar fi imaginea bisericii de lemn a satului românesc transilvan abia deziobăgit, ea reprezintă o realitate omniprezentă a vieții țărănești, simbolul sau chiar inima ei. Mai veche și mai bine înfiptă în sol decât curia proprietarului feudal, mai veche și mai importantă decât casa judeului, mai veche decât școala

¹¹ *Ibidem*, p. 46.

care începe să se ridice în această vreme în umbra și sub oblăduirea ei, ea îndeplinește deopotrivă funcții sacre și funcții profane fără de care viața nu poate fi concepută. Cum am putea într-adevăr înțelege existența chiar a celei mai mici, mai izolate colectivități umane fără biserica în care se oficiază liturgia, suprema rugăciune publică, în care se încheie căsătoria tinerilor, se botează copiii, se pomenesc morții, se iau cele mai importante hotărâri privind comunitatea sau individul? Tot astfel, preotul sătesc, figură atât de familiară a „popii” ortodox sau unit, care trăiește din birul și taxele sătenilor, care ară, sapă, seceră alături de enoriașii săi, este desigur, în primul rând, un slujitor al altarului, un duhovnic sufletesc, dar întruchipează, în același timp, un sfătuitor, un model de comportament și uneori chiar un conducător al colectivității. Nu este astfel de mirare că până târziu, aproape de zilele noastre, în graiul țaranului român din Transilvania biserica este denumită aproape întotdeauna cu apelativul de maică, iar preotul cu acela de părinte¹².

O privire asupra bisericilor din vicariat este chiar necesară atât pentru realitățile interne cât și pentru ansamblul uman care se poate întrevedea în acest spațiu. Aproape toate parohiile din vicariat aveau în perioada studiată biserici din lemn. Astfel că din statisticile care cuprindeau situația bisericilor, numărul populației din parohii, precum și date despre activitatea religioasă, care erau întocmite de către preoți și care erau înaintate aproape în fiecare an vicariatului se poate observa că în parohiile: Bichis, Feldru, Salva, Ilva Mare, Runc, Borgo-Mureșeni, St. Joseph (Poieni), Măgura, Rebrîșoara, Parva, Rebra Mare, Ilva Mică, Hordo (Coșbuc), Romuli, Găureni, Nepos, Maieru, Borgo-Bistrița, Gledin erau biserici din lemn unele mai vechi și altele mai noi¹³. În Borgo-Tiha, Sângeorz, Maieru, Mocod, Leșu bisericile erau construite din piatră, iar în primele două comune existau chiar două biserici¹⁴, dar cea de-a doua era din lemn și în stare foarte rea. Biserica din Borgo-Tiha care a fost întemeiată și zidită când Grigore Moisil era paroh în această comună, avea o boltă de piatră, și era una dintre cele mai „pompoase” biserici românești fiind ridicată din cheltuielile comunei din anul 1852 până în 1856¹⁵.

Înzestrarea interioară a tuturor acestor biserici este în linii mari aceeași. Există un minimum indispensabil pe care-l regăsim până și în cele mai mici și mai izolate comunități: cărțile liturgice obligatorii: Evangheliarul și Liturghierul, păstrate pe masa altarului, Mineiul, Molitfelnicul, Apostolul, Cazania, Octoiul, Psaltirea, Triodul și Catavasierul (cărțile corale), păstrate în strana cantorului, cărora li se adaugă câteva vase simple de cult, un Antemis, două sau trei rânduri

¹² Simion Retegan, *Parohii, biserică și preoți din protopopiatul greco-catolic al Bistriței la mijlocul secolului al XIX-lea*, în *Revista Bistriței*, nr. 9, anul 1996, p. 163.

¹³ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet XII, dosar 126/1859, fila 1-19.

¹⁴ *Idem* 19-26.

¹⁵ *Idem*, fila 27.

de veșminte, câteva cruci, icoane și prapuri, unul sau două clopote¹⁶. Astfel că aproape în fiecare an se trimitea la vicariat un inventar care cuprindea averea și bunurile bisericești din fiecare parohie în parte. Iată ce cuprindea spre exemplu la 1855 biserica din comuna Măgura: 4 cruci de lemn, 4 sfetnice de aramă și 4 de lemn, 8 icoane, un potir de aramă, 2 cadelnițe, o Biblie și o Evangheliu ambele tipărite la Blaj, 4 cărți despre învățătura creștinească, 2 octoihe, 3 liturghiere, 4 „faloane”, 5 „stihare”, 4 brăie, 3 fețe de masă, 2 clopote, 6 prapori¹⁷. În biserică se păstrează, de asemenea, nelipsite matricole de nașteri, căsătorii și decese, iar câteodată și un „protocol al poruncilor”.

Mai mici sau mai mari, mai vechi sau mai noi, de lemn sau de piatră, toate aceste biserici au un anumit patrimoniu funciar, anumite drepturi colective și, de cele mai multe ori, mici sume de bani. Oricât de modeste erau aceste bunuri, în comparație cu averile bisericilor catolice, luterane, calvine, unitariene, în lumea rurală românească ele asigură bisericii și slujitorilor ei o oarecare autonomie materială.

Cele mai importante sunt pământurile bisericești, așa-numita *porțiune canonică* sau *eclezie*, alcătuită dintr-un teren intravilan pe care se găsea biserica, casa parohială, uneori școala confesională și un număr mai mare sau mai mic de locuri de arătură și de fânaș în hotar. De cele mai multe ori aceste locuri se aflau la o distanță destul de mare de parohii, dar și într-o stare proastă, astfel că bisericile nu aveau prea multe avantaje de pe urma lor. Parohiile aveau datoria de a anunța vicariatul de mărimea acestor terenuri, de numărul părților în care erau împărțite precum și dacă acestea erau apropiate de sat sau nu, astfel că *porțiunea canonică* a parohiei St. Joseph avea 25 de părți¹⁸ toate la mare depărtare de sat, a parohiei Feldru avea 63 de părți¹⁹ din care doar câteva sunt aproape de sat, cea din Nepos 35 de părți care erau destul de aproape de sat²⁰, Ilva Mare – 6 părți²¹, Borgo-Bistrița – 26 de părți, dar toate erau într-o stare proastă²², etc. Veniturile de pe aceste terenuri aparțineau în exclusivitate bisericilor și erau administrate de către curatori.

Sub aceeași administrare se găsea un alt izvor important de câștig al bisericilor, atât unite cât și ortodoxe, și anume dreptul cârciumăritului. În fine, aproape toate parohiile aveau în lăzile bisericile sume de bani din care erau plătiți învățătorii.

Socotelile bisericilor se fac fie anual, fie la anumite intervale sau la schimbarea preotului, în prezența protopopului și a întregului popor, în fața

¹⁶ Simion Retegan, *op. cit.*, în *Revista Bistriței*, nr. 9, anul 1996, p. 165.

¹⁷ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet VII, dosar 75/1855, fila 40.

¹⁸ *Idem*, pachet XII, dosar 126/1859, fila 1.

¹⁹ *Idem*, fila 2.

²⁰ *Idem*, fila 3.

²¹ *Idem*, fila 7.

²² *Idem*, fila 10.

căruia curatorul prezintă, după un protocol special, toate veniturile și cheltuielile care s-au făcut²³. Nimic nu ne poate introduce mai direct în miezul vieții de fiecare zi a unei colectivități românești de la mijlocul secolului trecut, decât socotelile parohiei din Ilva Mică pe anul 1859, în care se înșiruiau până la ultimul creișar, tot ce s-a primit și tot ce s-a dat, în cursul anului, din lada bisericii. Cele mai multe cheltuieli erau legate de biserică, astfel că pentru două zaruri la ușa bisericii s-a plătit suma de 2 fl. m.c., pentru cuiele bătute în podelele și ușile bisericii s-a plătit 2 fl. m.c., pentru hârtia folosită la redactarea scrisorilor bisericești 1 fl. m.c., etc. Astfel din suma de 71 florini câți se găseau la începutul anului în lada bisericii, au mai rămas la sfârșitul anului 43 florini m. c²⁴. Se poate vedea din actele vicariale că pentru toate sumele pe care parohiile le trimiteau la vicariat pentru diverse probleme: pentru parohiile care erau afectate de diferite dezastre naturale (foc, inundație, etc.), pentru fondul de ajutorare a văduvelor și orfanilor de preoți, pentru ridicarea monumentului vicarului Marian²⁵, pentru cumpărarea a mai multor cărți necesare școlilor²⁶, pentru taxa anuală a cancelariei vicariale²⁷, pentru *diurnu* vicarului cu ocazia examenelor de sfârșit de an²⁸, etc., existau așa numitele chitanțe. Toate aceste chitanțe erau completate de către preoți și trimise oficiului vicarial din Năsăud. În 1867 funcționau în vicariatul Rodnei 43 de preoți.

Dacă înainte de 1848 preoții proveneau cu preponderență din familii cu tradiție preoțească, începând cu deceniul al 6-lea al secolului al XIX-lea, putem vorbi de o diversificare a spectrului de proveniență a preoțimii, în sensul că din rândul tuturor categoriilor sociale tot mai mulți tineri vor îmbrățișa cariera preoțească animați de noile schimbări sociale.

Deși nu reușește sub toate aspectele un salt deosebit, în deceniul regimului absolutist, preoțimea greco-catolică schimbată sub raportul mentalității și a statutului social după impactul cu revoluția pașoptistă, se identifică tot mai mult cu interesele naționale ale categoriilor sociale, cunoscând metamorfozele societății românești, în cadrul căreia militantismul și angajamentul politic de pe o poziție confesional-culturală îi mărește prestigiul oferindu-i un loc aparte între celelalte categorii de intelectuali ce vor constitui falanga elitei năsăudene în anii frământați mai ales din punct de vedere politic, ce vor urma.

Atât în perioada iluminismului cât și în Vormarz majoritatea preoților greco-catolici din Vicariatul Rodnei aveau studii la Blaj, fiind admiși ca „moralști” la recomandările preoților parohi, ale protopopilor și chiar ale

²³ Simion Retegan, *op. cit.*, în *Revista Bistriței*, nr. 9, anul 1996, p. 167.

²⁴ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet IX, dosar 122/1859, fila 166.

²⁵ *Idem*, pachet XIII, dosar 135/1860, fila 54.

²⁶ *Idem*, pachet X, dosar 110/1858, fila 19.

²⁷ *Idem*, fila 52.

²⁸ *Idem*, pachet XI, dosar 122/1859, fila 59.

vicarului foraneu al Rodnei. Protocoalele vicariale abundă de cererile preoților din tracturile protopopești care cer burse (stipendii) pentru diferiți tineri ce vor să îmbrace haina preoțească sau să devină învățători în cadrul școlilor confesionale. Astfel că parohul din comuna Budacu Românesc, Ioan Ștefan, îl ruga pe vicar să-l ajute pe tânărul Buda Procopie pentru a obține o bursă în vederea continuării studiilor la cursul preparandial ce avea să se deschidă în Năsăud în 1855, deoarece acesta în perioada cât a predat la școala comunală din Budac și-a câștigat simpatia elevilor și a părinților, dovedind că are calități pentru a deveni dascăl²⁹. Atât Ioan Lemeni cât și urmașul său, Ioan Alexi supun Consiliului Consistorial cererile tinerilor și nu de puține ori, trimit spre soluționare cazul vicarului de la Năsăud, pentru ca acesta să se intereseze de situația concretă a parohiilor și totodată să anunțe, la rândul său, nivelul de pregătire și purtare al solicitantului, pentru a nu se încălca regula generală, aducându-se prejudicii bisericii și școlii, mai ales că în multe cazuri, interesele locale ale preoților, în complicitate cu credincioșii, generau animozități și conflicte în rândul comunităților pe care până la urmă, din ordinul episcopului trebuia să le rezolve tot vicarul împreună cu protopopii. De multe ori cauza pentru care se iscau neînțelegeri între preoți și enoriași era aceea că primii numeau în diferite funcții bisericești rudele lor fără a se consulta cu comunitatea. Astfel printr-o circulară episcopul, cerea vicarului să intervină, pentru ca coratorii, feții, etc. să fie aleși de către comunitate și nu impuși de preot³⁰.

Legătura permanentă a vicariatului cu parohiile, măsurile de promovare a celor în drept la rangul de protopopi tractuali, după merite și studii, precum și îndemnul celor în cauză de a-și completa studiile ca și sancționarea parohiilor delăsători, au creat o ordine pentru toți preoții-parohi, și în același timp, au ridicat calitatea de ansamblu a preoțimii române.

În funcția de arhidiaconi (protopopi) au fost puși de către vicari cei mai destoinici clerici, chiar dacă uneori au existat animozități generate de invidie și gelozie. De cele mai multe ori a primat discernământul, luându-se în calcul pregătirea profesională, spiritul gospodăresc și prestația celui investit cu funcții de conducere pe linie confesional-administrativă. Astfel la moartea protopopului din Bistrița, vicarul Moisil a fost încredințat de către episcopul Gherlei cu numirea viceprotopopului din Bistrița, Alexandru Silași ca paroh și protopop al Bistriței, având în vedere că el a fost mâna dreaptă a fostului protopop Ioan Maier, și era cel mai în măsură să ocupe acest post datorită meritelor sale care au fost remarcate și când trăia fostul protopop³¹. Atât Macedon Pop cât și Grigore Moisil au fost neiertători cu clericii care au încălcat

²⁹ *Idem*, pachet VI, dosar 64/1854, fila 4.

³⁰ *Idem*, pachet XI, dosar 120/1859, fila 70.

³¹ *Idem*, pachet XXX, dosar 227/1867, fila 68.

disciplina preoțească, dar au luat măsuri de sancționare numai după ce erau convingși de vinovăția celor acuzați. La oficiul vicarial au fost trimise foarte multe cereri de înlocuire a preoților, feșilor și coratorilor, dar și a dascălilor din mai multe parohii ale vicariatului, din diferite cauze. De foarte multe ori enoriașii adresau plângerea direct episcopului, așa cum au făcut și sătenii din Budac, care s-au plâns episcopului împotriva preotului din acest sat. Vicarul era astfel însărcinat de episcop să investigheze această problemă din punctul de vedere a ambelor părți, iar rezultatul investigației trebuia trimis la episcopie³².

Conform Șematismului Gherlei din anul 1867, vicariatul Rodnei care era condus de Grigore Moisil era format din 3 protopopiate: al Năsăudului, al Budacului și al Bistriței, care aveau un număr de 58 de parohii și 23 de filiale.

Numele parohiei	Numele parohului	Biserica	Casa parohială	Nr. locuitorilor
1	2	3	4	5
Protopopiatul Năsăudului				
1. Bichisiu	Vasile Dolha	din lemn	nu există	670
2. Borgo-Bistrița	Nichifor Cioancă	din piatră	din lemn	354
Filiale				
Borgo-Prund				18
Borgo-Suseni				7
Borgo-Mijloceni				7
Borgo-Joseni				7
Borgo-Rus				7
3. Feldru	Grigore Mureșan	din piatră	nu există	1789
4. Găureni	Mihai Orisioru	din lemn	nu există	281
5. Coșbuc	Antoni Coșbuc	din lemn	nu există	642
6. Ilva-Mare	Ioan Gălan	din lemn	din lemn	1600
7. Ilva-Mică	Emanuel Calina	din lemn	din lemn	934
8. Leșu	Ioan Chita	din piatră	din lemn	810
9. Măgura	Iacob Siterița	din lemn	nu există	650
10. Maieru	Vasile Groza	din piatră	nu există	1964
11. Mititei	Vasile Siolda	din lemn	nu există	654
12. Mocod	Leon Vârtic	din piatră	din lemn	999
13. Borgo-Mureșeni	Lipsește	din lemn	nu există	633
Filială				
Tihuța				
14. Năsăud	Grigore Moisil	din piatră	din piatră	1473
15. Nepos	Macedon Maieranu	din lemn	nu există	1050
16. Parva	Lipsește	din lemn	nu există	462
17. Poiana	Iacob Candale	din lemn	Nu există	653
18. Poieni	lipsește	din lemn	Nu există	445

³² *Idem*, pachet XVI, dosar 147/1861, fila 4.

19. Rebra-Mare	Ioan Sângeorzan	din lemn	din lemn	902
20. Rebrîșoara	Ștefan Pop	din lemn	nu există	1705
21. Rodna-Nouă	Ilarion Filipoiu	din piatră	nu există	780
22. Rodna-Veché	Clemente Lupșai	din piatră	din lemn	1658
23. Romuli	Roman Cornea	din lemn	Din lemn	550
24. Runc	Ioan Pop	din lemn	Din piatră	940
25. Salva	Sebastian Coșbuc	din lemn	din piatră	1406
26. Sângiorz	Simion Tanco	2 biserici-lemn -piatră	din lemn	2488
27. Suplai	George Feți	din lemn	nu există	308
28. Telciu	Grigore Pop	din lemn	nu există	2001
29. Tiha (Borgo-Tiha)	Moise Pop	din piatră	din lemn	1669
30. Zagra	Ștefan Maniu	din lemn	nu există	1229
Protopopiatul Budacului				
1. Budacul-Românesc	Ioan Ștefan	din lemn	din lemn	856
Filiale				
Ragla		din lemn		443
Dumitrița				117
Pietriș				114
Ujfalu				90
2. Gledin	Avram Harsianu	din lemn	din lemn	1011
3. Monor	Petru Tancu	din lemn	nu există	1300
4. Morăreni	Dumitru Olteanu	din lemn	nu există	388
5. Nușifaleu	Iacob Pop	din lemn	nu există	735
6. Rușii-Munți	Mateu Dumbrava	din piatră	din lemn	1014
7. Sântioana	Mathia Halles	din lemn	din lemn	500
8. Șieuș	Ștefan Șoimușan	din piatră	din lemn	870
Protopopiatul Bistriței				
1. Arcalia	Grigore Mureșan	din lemn	din lemn	435
2. Ardanu	Andrei Palimenti	din lemn	din lemn	905
3. Bârla	Nechita Zeicu	din lemn	din lemn	212
4. Bileagu	Paul Moldovan	din lemn	din lemn	252
5. Bistrița	Alexandru Silași	din lemn	din lemn	2010
Filiale				
Aldorf				50
Besineu				40
Ghinda				56
Pintic				73
Zolna (Zendorf)				130
6. Chiraleș	Demetriu Mathe	din lemn	din lemn	426
7. Cheresturu	Eliseu Mureșianu	din lemn	din lemn	780
8. Feleacu	Teodor Moisi	din lemn	din lemn	500
9. Frisiu	Acsentiu Ilieșu	din lemn	din lemn	376
10. Harina	George Pop	din lemn	din lemn	362

Filiale				
Lechința				85
Tonciu				11
11. Maghieruș	Zaharia Pop	nu există	din lemn	610
Filială				
Crainimăt				27
12. Netiu	Ilie Pop	din lemn	din lemn	256
Filială				
Ferihazu				56
13. Ruscioru	Vasile Mureșan	din lemn	din lemn	496
14. Sabeșiu	Alexandru Groza	din lemn	din lemn	729
15. Săriora	Lipsește	din lemn	din lemn	393
16. Săniacob	Lipsește	din lemn	din lemn	180
17. Sărășel	Lipsește	din lemn	din lemn	280
18. Șioimușiu	Artemiu Mihailasiu	din lemn	din lemn	277
19. Șiomfaleu	Lipsește	din lemn	din lemn	344
20. Tigău ³³	Lipsește	din lemn	din lemn	152

În protopopiatul Bistriței ca și în restul Transilvaniei, majoritatea preoților ară, sapă, seceră, cosesc, merg la vânătoare, duc și aduc apă de la moară, vând și cumpără animale din târguri, aproape la fel ca și enoriașii lor.

Trei erau resursele de existență ale preoților români: stola, birul și eclesia, al căror quantum și pondere diferă de la zonă la zonă de la sat la sat. În protopopiatul Bistriței, la fel ca și în districtul năsăudean, cele mai importante venituri proveneau din porțiunea canonică care, așa cum am văzut era aici în general, mare. Tocmai din acest motiv, așa numitul *bir popesc* sau *lectial*, care consta în restul Transilvaniei, dintr-o mierță de porumb și o zi de lucru de fiecare familie, apărea aici înjumătățit: nici unul din sate nu prestează în 1862 preotului muncă, Bârla și Feleacu nu dau nici produse, satul Nețeni dă în locul lecticalului de cereale un pământ arabil, 4 parohii: Bistrița, Chiraleș, Herina și Cristur-Șieu, îl răscumpără cu o taxă în bani de familie, mai multe parohii însă dau preotului fie câte o mierță de porumb, în grăunțe sau în știuleți, fie câte 1-2 mierțe mici de ovăz³⁴.

Una dintre preocupările constante ale vicarilor a fost aceea de a asigura porțiuni canonice sau *eclesie* pentru toate parahiile și filialele acestora, fiind conștienți că de întinderea pământurilor bisericești depindea în bună măsură prosperitatea clerului din subordine. Fondurile funciare eclesiastice: „*eclejiu*”, grădini, pământ arabil, păduri, fânețe și pășuni au crescut în suprafață după aplicarea patentelor de împroprietărire din anii 1853-1854.

³³ *Șiematismul Veneratului Cleru a non înființatei diecese greco-catolice a Gherlei pre anulul de la Christosu 1867*, Gherla 1867, p. 87-106.

³⁴ Simion Retegan, *op. cit.*, în *Revista Bistriței*, nr.9, anul 1996, p. 168.

Pe lângă veniturile obținute din gospodărirea eclesiiilor, preoții greco-catolici vor avea un salariu anual la care se va adăuga contribuția credincioșilor, plus taxele pentru serviciile religioase prestate la botezuri, cununi, înmormântări, masluri și slujbe de pomenire³⁵. Din 1834, regula era ca prohodul cel mare să se plătească cu 2 florini, cel mic (parastasul) cu 1 florin. Pentru cununie se percepea 1 florin, pentru vestirea tinerilor logodiți nu se plătea nimic, iar pentru feștanie și maslu 20 de creișari.

Încă înainte de a ocupa parohia mulți preoți puneau condiții în privința stolelor, încercând să ajungă la o învoire cât mai avantajoasă. Problema stolelor a rămas un subiect de discuție în a II-a jumătate a secolului al XIX-lea, pentru că acestea erau percepute cu întârziere în multe cazuri, mai ales în anii de secetă și atunci când preotul comitea abateri de la normele morale sau intra în conflict cu credincioșii, iar aceștia din urmă recurgeau la obstrucții refuzând să-și plătească darea către preotul-paroh. Au existat foarte multe plângeri adresate vicarului în special din partea celor cu venituri modeste și a celor ce aveau altercații cu credincioșii și cantorii. Existau cazuri în care preotul, din cauza altercațiilor cu cantorii încearcă să le reducă sumele de bani pe care aceștia trebuiau să le primească, și astfel cantorii plecau la protopop și la vicar, pentru a-și cere drepturile. Astfel cantorul din Ragla s-a plâns vicarului asupra faptului că în perioada Bobotezei, a mers împreună cu preotul pe la casele oamenilor, iar acesta nu i-a dat suma de bani ce i se cuvenea și astfel că îl ruga pe vicar să ia măsuri³⁶. De cele mai multe ori îi erau aduse fel de fel de acuzații preotului care nu ținea cont, după părerea lor, de hotărârile vicariale și chiar ale scaunului episcopesc.

Pentru aplanarea conflictelor ce puteau lua amploare, în multe parohii, vicarul apela la soluția împăcării, iar pe de altă parte, fie că trimitea o adresă de somație preotului-paroh, fie îl chema la Năsăud pentru „a-l pune la punct”, în speranța că pe viitor astfel de lucruri nu se vor mai întâmpla.

Pe lângă fondurile trimise de la Blaj și Gherla pentru ajutorarea comunităților în edificarea de biserici greco-catolice, case parohiale, ajutorarea preoților nevoiași, a preoteselor văduve și a orfanilor, tot mai mulți preoți și credincioși greco-catolici, cu stare materială bună au pus bazele unor fundații sau au lăsat prin testament, apreciable sume de bani bisericilor (un exemplu ar fi inițiativa vicarului Anchedim Pop care a lăsat prin testament o sumă de bani bisericii din Năsăud³⁷).

La mijlocul secolului al XIX-lea, preotul se dovedește prin starea lui materială o personalitate marcantă a localității pe care o păstorește. El are o

³⁵ Ioan Ciocian, *op. cit.*, p. 79.

³⁶ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet V, dosar 52/1853, fila 5.

³⁷ *Idem*, pachet XI, dosar 120/1859, fila 38.

stare socială distinctă, majoritatea parohilor dând dovadă de reale calități gospodărești.

Din punct de vedere social, clerul unit din vicariatul Rodnei după 1849 face un salt calitativ deosebit, care-i conferă statutul de om liber, capabil să aspire pentru sine și pentru credincioșii din subordine la dreptul de proprietate, viață administrativă și politică în limbă proprie și ridicarea comunității din care face parte prin cultură, la o existență demnă, de factură modernă.

Majoritatea preoților trăiesc în bună înțelegere cu credincioșii achitându-se de rolul de părinte duhovnic al comunității ce le-a fost încredințat. Există și cazuri în care animozitățile între paroh și mireni ating cote alarmante, ajungând la judecarea faptelor în consistoriul episcopal. Astfel în 1855 consistoriul episcopal cerea vicariatului să-l înlocuiască pe parohul din Rebra Mare, Ioachim Pavelea, deoarece acesta a falsificat mai multe documente, și-a părăsit familia, iar copiii lui erau nevoiți să cerșească³⁸.

Principalele atribuții a preotului-paroh erau acelea de a servi în cadrul slujbelor religioase în biserică, oficiind serviciul divin în sărbătorile cuprinse în calendar, a boteza nou-născuții, a-i cununa pe tinerii căsătoriți și a presta serviciul religios la înmormântarea credincioșilor. Prin ținuta morală, simțul gospodăresc, spiritul de inițiativă și cutezanța de a se posta în fața comunității la bine și la rău, preotul-paroh era prima autoritate de referință pentru orice creștin român.

Nici în vicariatul Rodnei nu au lipsit suspiciunile și animozitățile confesionale, fie între greco-catolici și ortodocși, fie între uniții și reformații maghiari. Chiar anumiți preoți se comportau urât cu persoanele de altă religie. Astfel preotul din Telciu era dojenit de vicar deoarece s-a purtat urât cu evreul Moises Wieder³⁹.

Mult discutata problemă a trecerii de la o altă confesiune la alta a fost mereu prezentă și în vicariatul Rodnei. Preoții vor încălca mereu regulile stabilite la Blaj încă în anul 1850 când s-a făcut cunoscut modul cum se putea trece de la o religie la alta. În cadrul vicariatului destul de puține persoane au trecut de la religia greco-catolică la altă religie. În fiecare an, începând cu data de 15 ianuarie 1854, datorită unei porunci a vicarului, se trimiteau la oficiul vicarial listele cu cei care au trecut la altă religie. Astfel în anul în care s-a dat acest ordin în parohiile Rebrișoara, Mititei, Runc, Suplai, Zagra, Salva, Borgo-Tiha, Nepos, Feldru, Parva, Mocod, Găureni, Hordo, Bichis, St. Joseph și Rodna nu s-au înregistrat treceri de la o religie la alta⁴⁰. În 1862 în comuna Telciu, săteanul Nestor Gania adresa vicariatului o rugămintă, de a-i elibera o adeverință din care să reiasă că atât el cât și copiii lui au fost convertiți de la religia greco-

³⁸ *Idem*, pachet VII, dosar 74/1855, fila 19.

³⁹ *Idem*, pachet XVI, dosar 147/1861, fila 39.

⁴⁰ *Idem*, pachet VI, dosar 70/1854, fila 22.

catolică la cea „greco-răsăriteană”⁴¹. De regulă credincioșii ce solicitau convertirea erau lămurii de către preoți să rămână la religia în care s-au născut.

Problema căsătoriilor mixte, a concubinajului și a copiilor nelegitimi se va aduce în fața credincioșilor în timpul episcopului Ioan Alexi. Acesta prin acte consistoriale va cere preoților să lămurească credincioșii în spiritul hotărârilor luate de ierarhia bisericească greco-catolică în legătură cu relațiile familiale. Problema divorțurilor și a avorturilor, precum și apelul la moralitate au devenit probleme la ordinea zilei în toate întâlnirile clericilor. Astfel că parohii, dar și vicarii îi muștrău pe sătenii care își înșelau nevestele, sau plecau de la acestea, dar de cele mai multe ori enoriașii nesocoteau sfatul feșelor bisericești⁴².

În toate împrejurările, comunitățile creștine au văzut în slujitorii altarului oameni predestinați de providență cărora li se pot adresa în orice problemă, pentru că prin rolul lor duhovnicesc, nu-i vor trăda și le vor direcționa viața în plan confesional. Ca mijlocitori între viața pământească și divinitate, în mentalitatea omului de rând, preotul era alături de el în toate momentele importante ale vieții de la botez până la moarte și prin rugăciuni îl poate ajuta la bine și la rău. La mijlocul secolului al XIX-lea preotul de țară se deosebea extrem de puțin în preocupările cotidiene de țăranul de rând. Totuși elementul care l-a detașat în permanență pe preot de credincios, a fost știința de carte, dublată de postura lui duhovnicească. Acestea îi confereau atât în timpul slujbelor religioase, cât și în relațiile cu *poporenii* un capital de încredere și respect⁴³.

Credinciosul i se adresa preotului în orice problemă, când își mărita fata sau își da feciorul de ginere, când avea certuri în familie sau cu vecinii, ori când era dat în judecată sau intenționa să-și părăsească soția. După credința și practicile cultului greco-catolic, preotul oficia slujbe pentru cei bolnavi, pentru cei ajunși într-o situație critică, fiind închiși sau furându-li-se bunurile.

Privind din perspectiva timpului, rolul preotului-paroh de pe poziția de factor modelator, de primă mărime, în cadrul matricei spirituale a comunităților românești născute, din a II-a jumătate a secolului al XIX-lea, putem afirma că acesta a fost dător de ton, secondând personalitățile laice, prin modul în care a înțeles și s-a implicat în emanciparea generală a credincioșilor pe care i-a slujit sub patronajul vicariatului greco-catolic al Rodnei.

3. Raporturile cu ierarhia greco-catolică

Potrivit structurilor organizatorice ale ierarhiilor greco-catolice din Transilvania, vicariatele erau subordonate episcopiei, vicarul fiind considerat un

⁴¹ *Idem*, pachet XIX, dosar 168/1862, fila 13.

⁴² *Idem*, pachetul XVII, dosar 153/1861, fila 19.

⁴³ Ioan Ciocian, *op. cit.*, p. 116.

locuitor al episcopului în zona ce i-a fost încredințată spre păstorie, de unde și denumirea de vicar episcopal, cum este consemnat în documentele și lucrările de specialitate. Axate pe principiul dezbaterii participative, prin reprezentanță, atunci când se hotăra luarea unor decizii după modelul ierarhiilor bisericești creștine, vicariatele erau împărțite în districte sau tracturi protopopiale (protopopești) numite în limbaj uzual protopopiate, care la rândul lor cuprindeau parohiile și filialele acestora, consemnate sub numele de filiale parohiale⁴⁴.

Vicarul foraneu avea 2-3 oameni de încredere în persoanele unor protopopi sau preoți, cu care se sfătuia în abordarea unor probleme de importanță majoră pentru biserică și credincioși. Cel puțin unul dintre aceștia îl însoțea când organiza vizitațiuni canonice, ori pleca la Episcopie sau la Mitropolie. Astfel la instalarea episcopului Alexi, vicarul Macedon Pop a fost rugat ca împreună cu unu sau doi preoți din vicariat să meargă la Gherla pentru ceremonia de instalare⁴⁵.

Orice eveniment mai important din viața vicariatului se discuta în cadrul unor sinoade vicariale întrunite la Năsăud, unde lucrările erau conduse de către vicar sau un protopop delegat de acesta. Preoții și protopopii se conformau ordinii de zi consemnate în convocator, prezentându-se la ora și locul stabilit de cele mai multe ori în ținută preoțească, având asupra lor merindea și banii necesari.

Întrunirile preoților din tracturile protopopiale inițiate de vicar, sau de către arhidiaconii districtuali aveau menirea de a rezolva operativ problemele curente ale clerului și ale parohiilor, mai ales când se puneau în discuție averea acestora (terenuri, păduri, cimitire), raporturile cu mirenii sau comunicarea conținutului circularilor trimise de Mitropolia Blajului și Episcopia Gherlei cu diferite ocazii. Protocoalele întocmite în legătură cu acestea cuprind conținutul discuțiilor și măsurile stabilite pe termene și responsabilități încredințate preoților. Un astfel de sinod se desfășura în felul următor: preoții se întruneau la o anumită dată care le-a fost comunicată în prealabil de vicar, apoi la începutul ședinței vicarul îi binecuvânta pe preoții prezenți, iar apoi se trecea la dezbaterile propriu-zise. Astfel în sinodul din data de 10 octombrie 1863, principalele probleme dezbătute au fost: alegerea unui nou episcop după moartea lui Ioan Alexi precum și problema școlilor populare. Acum vicarul a atras atenția preoților, că datorită faptului că Înalțul Guvern a Maiestății Sale a încredințat școlile populare în mâna lor, aceștia au datoria de a se interesa și de a se îngriji de soarta școlilor⁴⁶. Toate aceste dezbateri, precum și soluțiile adoptate erau trecute în protocoale, care erau depuse apoi în arhiva vicarială.

⁴⁴ *Ibidem*, p. 154.

⁴⁵ Arhivele Naționale, D.J.B.N., Fond *Vicariatul Rodnei*, pachet VIII, dosar 84/1856, fila 5.

⁴⁶ *Idem*, pachet XXI, dosar 184/1863, fila 12-14.

Ca formă participativă, cu drept deliberativ, soborul era împuternicit să rezolve multitudinea de aspecte cu care se confruntau preoții și credincioșii pe plan local. Vicariarul se folosea în permanență de măsurile întreprinse de episcopie luând după împrejurări, apărarea intereselor generale ale bisericilor și ale slujitorilor acestora.

Episcopia comunica cu vicariatele din subordinea sa prin intermediul circularelor. Astfel foarte multe evenimente erau comunicate vicariatelor cu ajutorul circularelor. Erau aduse la cunoștință atât evenimentele care priveau direct monarhia cum ar fi: căsătoria lui Franz Ioseph cu fiica ducelui de Bavaria, prințesa Elisabeta⁴⁷, atentatul din data de 6 februarie 1853 asupra lui Franz Ioseph⁴⁸, ridicarea Episcopiei de Alba-Iulia la rangul de Mitropolie⁴⁹, moartea episcopului Oradiei Mari, Vasile Erdely⁵⁰, moartea guvernatorului Transilvaniei, Carol Schvarzenberg, în data de 25 iunie 1858⁵¹, dar mai ales evenimente care priveau vicariatul: vizita pe care episcopul Gherlei, Ioan Alexi dorea să o facă prin vicariatul Rodnei⁵². Existau și circulare prin care episcopul Alexandru Șterca Șuluțiu îi felicita pe preoții-paroahi din Ragla, Tiha, Măgura, Rodna, Runc, Mititei și Mocod pentru felul cum se ocupa nu doar de treburile bisericești ci și de cele școlare⁵³.

Prin alte circulare, episcopia cerea preoților din vicariat să comunice numele comunei și a filialelor lor, anul înființării acestora, dacă există biserică, casă parohială și școală precum și materialul din care sunt construite, numele și prenumele patronului bisericii, a preotului și cantorului, numărul copiilor care erau capabili să frecventeze școala, numărul sătenilor, precum și religia acestora și locul, anul, luna, ziua nașterii și a hirotonirii preotului. Toate acestea trebuiau comunicate deoarece se dorea tipărirea unui Șematism Diecezan pe anul 1859⁵⁴. Tot prin intermediul circularelor episcopia comunica modul în care preoții trebuiau să completeze „matricolele” morților, nou născuților și botezaților și orice modificare, ștergere și corectare în aceste matricole va fi aspru pedepsită⁵⁵.

Tot prin intermediul circularelor, comunica și mitropolia cu vicariatul, astfel că în 1863 mitropolitul Șuluțiu anunța că în data de 7 aprilie avea să se

⁴⁷ *Idem*, pachet VI, dosar 61/1854, fila 5.

⁴⁸ *Idem*, pachet V, dosar 50/1853, fila 20.

⁴⁹ *Idem*, pachet VII, dosar 73/1855, fila 5-6.

⁵⁰ *Idem*, pachet XVIII, dosar 158/1862, fila 33.

⁵¹ *Idem*, pachet X, dosar 108/1858, fila 32.

⁵² *Idem*, pachet XIII, dosar 133/1860, fila 8.

⁵³ *Idem*, pachet VI, dosar 61/1854, fila 27.

⁵⁴ *Idem*, pachet X, dosar 108/1858, fila 34.

⁵⁵ *Idem*, pachet XI, dosar 120/1859, fila 3.

țină la Sibiu o conferință în care se vor alege deputații ce vor participa la Dieta de la Sibiu⁵⁶.

Toate aceste circulare soseau la oficiul vicarial din Năsăud de unde vicarul le comunica preoților din vicariat. Marele merit al preoțimii era acela că a găsit înțelegere și a reușit prin convingere să mobilizeze energiile satului românesc spre acțiuni prin care să dezvolte așezările românești din Vicariatul Rodnei.

⁵⁶ *Idem*, pachet XX, dosar 171/1863, fila 13.

MEMORANDISTUL DR. VASILE LUCACIU ȘI RODNA
Încercarea rodnenilor de a-l aduce preot la Rodna
(Documente)

Liviu Păiuș

Sfârșitul secolului al XVIII-lea a fost marcat, în Transilvania, de lupta dusă de românii ardeleni pentru afirmarea cu drepturi egale a națiunii române, pentru obținerea de drepturi egale politice și sociale. Această luptă a culminat cu Memorandumul din 1892 înaintat împăratului Austro-Ungariei și de condamnarea în 1894 a frunțașilor memorandiști. Printre figurile marcante ale memorandiștilor se numără Dr. Vasile Lucaciu din Sisești, Maramureș, și Gherasim Domide din Rodna.

După întoarcerea din închisoare a lui Gherasim Domide, acesta este primit cu ostilitate de autorități și va încerca să se depărteze de Rodna unde a fost pus sub o strictă urmărire. Devenind vacant postul de vicar la Năsăud, prin moartea vicarului Dr. Ioan Pop, Gherasim Domide, la cererea frunțașilor năsăudeni, încearcă să ocupe postul de vicar al Vicariatului Rodnei cu sediul la Năsăud.

Intellectualii năsăudeni trimit o „deputățiune” la episcopul Ioan Szabo din Gherla, Episcopat de care depindeau toate bisericile greco-catolice de pe Valea Someșului, pentru a-l cere pe Gherasim Domide vicar la Năsăud. Episcopul Ioan Szabo¹ se opune numirii lui Gherasim Domide ca vicar la Năsăud, motivând considerente politice și-l numește ca vicar pe Ciril Deac. Episcopul, care era renumit pentru atitudinile sale antiromânești, se temea de influența pe care o va avea Gherasim Domide ca vicar în rândul populației românești de pe Valea Someșului.

În anul 1901, Gherasim Domide reușește să ocupe postul de vicar la Bistrița, cu încuviințarea aceluiași episcop, care considera că Gherasim Domide fiind în capitala comitatului, va putea fi mai ușor supravegheat și nu va putea duce o activitate politică intensă lipsindu-i oamenii cunoscuți pe care-i avea în Valea Someșului.

¹ „Ioan Szabo, episcop român unit de Gherla (1879-1911) cunoscut pentru atitudinea sa antiromânească”, după *Biserica noastră și cultele minoritare. Marea discuție parlamentară în jurul Legii Cultelor 1828*. Îngrijire de ediție, studiu introductiv și note de C. Schifirneț, Ed. Albatros, București, 2000, p. 442.

Prin plecarea lui Gherasim Domide la Bistrița, postul de preot într-o comună cu o însemnătate deosebită, cum era Rodna, a rămas vacant, iar fruntașii rodneni s-au gândit să-și aducă un preot pe măsura lui Gherasim Domide. În această situație, probabil și îndemnați de Gherasim Domide, care-l cunoștea personal, gândul rodnenilor se îndreaptă spre Dr. Vasile Lucaciu, fost și el participant activ la lupta memorandiștilor și condamnat și el pentru aceasta la închisoare. În fruntea acțiunii de a-l aduce pe Vasile Lucaciu la Rodna se va situa academicianul Florian Porcius, care va conduce toate adunările senatului bisericesc în care se va discuta această problemă și spre care se vor îndrepta scrisorile lui Vasile Lucaciu. Deși era la o vârstă înaintată, avea 81 de ani când a început această acțiune și va avea 84 când va fi numit un nou preot la Rodna, altul decât Vasile Lucaciu, cu toate încercările și demersurile rodnenilor, demersuri ce au culminat cu adresarea la Sfântul Scaun Apostolic de la Roma.

Dr. Vasile Lucaciu era o personalitate binecunoscută în Transilvania: „Lucaciu Vasile, preot, scriitor și om politic român, n. 1852 în Apa (comitatul Sătmar), 1868-1874 a studiat teologia și filozofia la Roma, unde fu promovat doctor în filozofie. Reîntors în țară se făcu paroh în Eparhia St. Craiu; 1878 prof. la gimnaziul reg. Sătmar, de unde fu strămutat la gimn. de stat din Loșonț; a renunțat însă la catedră și în 1885 s-a făcut din nou paroh, de astă dată la Sisești, unde se află până astăzi. De la 1887 membru al Conf. Naționale, a fost ales în comitetul naț. (de la 1892 secretar general) și a stat în fruntea mișcărilor naționale ale românilor din Transilvania pe timpul ducerii Memorandumului la Viena. A avut numeroase procese politice, și a suferit mai de multe ori închisoarea de stat. Câțiva ani a editat și foaia bisericească <<Revista catolică>>”².

În încercare de a-l aduce ca preot pe Dr. Vasile Lucaciu, rodnenii se lovesc de refuzul episcopului de Gherla, Ioan Szabo. Acesta caută tot felul de motive pentru a tergiversa numirea lui Vasile Lucaciu la Rodna, atrăgând, uneori, de partea sa chiar unii fruntași ai rodnenilor.

Actele pe care le publicăm provin de la Arhivele Statului Bistrița-Năsăud, dar și din colecția autorului, pe care le publicăm după originea lor și nu în ordine cronologică, iar din procesele verbale ale senatului bisericesc greco-catolic din Rodna, publicăm numai părțile referitoare la tema articolului.

I. Acte emise de Parohia Greco-Catolică Rodna

„Protocol
din 21 septembrie 1901

Susceput în ședința senatului bisericesc gr. cath. din comunitatea opidană Rodna Veche, ținută în datul de mai sus subprezidiul Magnificienței Sale

² C. Diaconovici, *Enciclopedia Română*, Tom. III, Sibiu, 1904, p. 128.

Domnului cavaler Florian de Porcius, membru al senatului ca președinte ad-hoc, fiind prezenți membrii: Ioan Isip, Zaharie Pop, Niculai Mureșan, Gavrilă Sângeorgian, Florian I. Porcius, Dănilă Gușă, Iacob I. Domide, Ștefan Fincer și Terente Bureacă, portând protocolul Silvestru Mureșian, învățător gr. cath.

Obiectivele

I.

Președintele ad-hoc Magnificența Sa Domnul cavaler Florian de Porcius deschide ședința și pune la ordinea zilei spre petractare ținuta și pașii ce trebuie să-i facă Senatul bisericesc gr. cath. în respectul câștigării unui preot și paroch gr. cath. demn și apt, care să fie recomandat spre denumire și aprobare și din partea sa, Excelenței Sale Domnului Episcop și a Măritului Consistor diecezan gr. cath. de Gherla, cu propunerea ca să întrunească părerile membrilor în o persoană morală, religioasă, orator bun și aprig apărător al cauzelor școlastice și bisericești, om cunoscător de limbi străine și social, care să insuflă respect altor inteligenți din localitate și străini – o persoană care să fie preot în adevăratul înțeles al cuvântului.

Ad. I

Membrii senatului bisericesc, după o consultare îndelungată ce a decurs în cea mai intimă și colegială consfătuire luând în considerare că în parochia gr. cath. Rodna Veche se recere ca să fie paroch un om moral, religios, orator bun, apărător apt pentru cauzele școlastice și bisericești și un interpret fidel al poporului românesc din parochia acesta, care este un loc cu trecut istoric, iar de prezent cu inteligența de limbi și confesiuni diferite, prin cultura și ținuta sa socială să le insuflă respect; considerând că Rodna Veche este cercetată de mulți străini și turiști, apoi oaspeți de la scadele din apropiere este o necesitate imperativă ca parochul Rodnei să fie cult și să stea pe o treaptă superioară altor preoți de la sate; astfel membrii senatului bisericesc gr. cath. din Rodna Veche, cu considerare la toate cele de mai sus, decid unanim cum că preotul cel mai apt, în care sunt întrupate toate aspirațiile și dorințele noastre este Mult On. Domn Dr. Vasile Lucăciu pre carele îl doresc ca să fie aprobat ca paroh gr. cath. în Rodna Veche și din partea Excelenței Sale Domnului Episcop și a Măritului Consistor diecezan gr. cath. de Gherla. Spre care scop se va da o dechierațiune specială subscrisă din partea membrilor Senatului bisericesc și a poporului gr. cath., frunțași care suportă toate sarcinile publice din această parochie.

Protocolul senatului bisericesc dimpreună cu dechierațiunea specială se va suscerne prin o deputațiune compusă din frunțașii poporului, inteligența și plugarii din Rodna Veche în număr de ... (loc liber în original n.n.) inși, care se vor prezenta în persoană înaintea Excelenței Sale Domnului Episcop și Măritului Capitlu spre a exprima și cu grai viu dorințele poporului gr. cath. din Rodna Veche, iar un exemplar al numitei dechierațiuni să se estrage, în copie subscrisă, Mult On. Domn Dr. Vasile Lucăciu spre informare.

Cu executarea acestui conclud se concrede prezidiul. . .

Secretarul,
ss. Silvestru Mureșianu
Învăț.”³

Președinte ad-hoc,
ss. Florian Porcius

„Protocol
din 16 decembrie 1901

Susceput în ședința senatului bisericesc gr. cath. din parochia Rodna Veche, ținută sub Prezidiul Magneficienței Sale Domnului Florian cav. de Porcius, președinte ad. interim, fiind prezenți membrii: Zaharia Pop, Niculai Mureșan, Florian I. Porcius, Ștefan Fincer, Dănilă Gușă, Iacob T. Domide și Gavrilă Sângerogian, portând protocolul Silvestru Mureșianu, învăț. gr. cath.

Obiectele:

I.

După deschiderea ședinței președintele face cauza convocării prezinte pe scurt în următoarele: Sunt deja două săptămâni trecute și asupra cererii noastre în cauza complinirii parochiei nu am primit nici o rezoluție, deci dară, după consfătuire cu unii dintre On. Membrii ai Senatului bisericesc, am aflat cu cale ca să vă convoc pe astăzi la o nouă consfătuire, că adică, ce pași cugetă On. Membrii că ar mai fi de lipsă a se face în cauza complinirii parochiei prin doritul nostru paroch Clarissimul Domn Dr. Vasile Lucaciu, după ce toate cererile noastre așternute Excel. Sale D-lui Episcop au rămas nerezolvabile.

Ad. I.

Membrii Senatului decid cu unanimitate că, pentru ajungerea doritului nostru scop comun să se mai compună încă o cerere nouă subscrisă de toți membrii Senatului, în care să se espună în mod clar și evident motivele ce ne îndeamnă a rămânea pre lângă cererea arătată și a stăruî pentru ajungerea scopului propus. În cerere să se ceară de urgent complinirea parochiei, fiind această cauză iminentă din mai multe motive care se vor espune pre larg în cerere, care fiind deja gata făcută se cetește și subscie de cei prezenți. . .

Președinte ad-hoc,
ss. Florian Porcius

Notariul ședinței,
ss. Silvestru Mureșian,
învăț. Gr. cath.”⁴

„Protocol
din 22 decembrie 1901

Ședința este prezidată de Antoniu Precup, preotul comunei Rebrîșoara și actualul substitut de vicar.

³ Actul în original în colecția prof. Liviu Păiuș.

⁴ Idem.

După deschiderea ședinței Mult On. Domn Antoniu Precup comunică scrisoarea Veneratului Ordinariat din Gherla, de sub no. 11.208/1901, prin care se aduce la cunoștință Senatului bisericesc că repetitele cereri ale acestuia pentru ca paroch al Rodnei a Clarissimului Domn Dr. Vasile Lucaciu nu se pot satisface de prezent din motivul că între Veneratul Ordinariat și numitul preot este în curgere de proces o afacere care se va petrece în comițiile generale ale <<Sfintei Congregațiuni de Propaganda Fide>>⁵.

„Protocol
din 4 martie 1902

Suscernut în ședința Senatului bisericesc gr. cath. din Rodna Veche, ținută sub Prezidiul Magneficienței Sale Domnului Florian cav. de Porcius, fiind prezenți membrii: Ioan Isip, Zaharia Pop, Niculae Mureșan, Florian I. Porcius, Ștefan Fincer, Iacob T. Domide, Dănilă Gușă, Gavrilă Sângeorgian și Terente Bureacă, portând protocolul Silvestru Mureșianu, învăț. gr. cath..

Obiectele

V.

Președintele comunică membrilor rugarea mai multor locuitori frunțași din Rodna Veche dto. 1 martie a.c. În cauza ocupării postului de paroch în Rodna.

Ad. V

Membrii Senatului decid că rugarea credincioșilor dintre frunțașii poporului dimpreună cu o cerere nouă făcută ca comitivă din partea senatului bisericesc să se înainteze Excelenței Sale D-lui Mitropolit în Blaj. Cererea să fie subscrisă de întreg Senatul bisericesc...

Președinte interimar,
ss. Florian Porcius

Secretar ordinar,
ss. Silvestru Mureșian
învăț.”⁶

II. Scrisori ale Dr. Vasile Lucaciu către Florian Porcius și rodneni

„Ilustre Domnule,

Am primit gentila scrisoare a D-voastră, în care mi-ați notificat pașii făcuți la S. Mitropolie. Recursul d-voastră au fost transpus la Exc. Sa Episcopul nostru în Gherla.

În 19 l.c. în urma unei recercări a Exc. Sale, am fost în Gherla, unde, între altele, mi-au imputat greu că eu am agitat și că agitez în Rodna. D-voastră

⁵ Arhivele Statului Bistrița-Năsăud; Fond: *Oficiul Parohial Gr. Cath. Rodna*, dosar 433, fila 5.

⁶ Actul în original în colecția prof. Liviu Păiuș.

știți mai bine, cât teiei are acua aceasta. S-ar lega de toate pretextele numai să poată zădărnici realizarea dorinței d-voastre. Eu am făcut, din parte-mi, lămuririle necesare și i-am adevărit Exc. Sale corectitudinea procedurii mele, precum și aceea că d-voastră sunteți pe cale dreaptă cu rugarea și cu dorința d-voastre. Așa am observat că pun și vor mai pune în mișcare toate puterile, numai ca d-voastră să nu ajungeți la scop.

Pre mine, precum pre toți oamenii de bine, ne încântă răbdarea și constanța d-voastre și dacă veți stăruia tot pe calea dreaptă și corectă, năzuințele d-voastră vor fi încoronate cu succesul dorit.

Mi s-a făcut acuză că am agitat și prin aceea că v-am scris, „Cu noi este D-zeu”. Când cauza e dreaptă, când scopul e curat, când calea și mijloacele sunt ireprevenzibile: lucru firesc, că omul cu nădejde în provedință, poate zice cu tot dreptul: „Cu noi este Dumnezeu!”. Și e foarte firesc lucru, că cu cei nu voiesc bine și umblă pe căi fărădelege nu este cu ei Dumnezeu. Asta-i poate dorea pre unii ca aceea, dar nu-i îndreptățește la acuză în contra celor ce sunt și vreau să fie cu D-zeu.

Cu noi este D-zeu, domnilor și fraților rodneni și deie Cerul să nu se întâmple nimic, ce ar depărta spiritul lui D-zeu Sântul dintre noi!

Vă rog să mă informați ce agitațiuni s-au mai făcut în contra cauzei drepte.

Cu profund respect,
Al D-voastre devotat serv,

Sisești, 28-III-1902

ss. Dr. V. Lucaciu
Paroch”⁷

„Precinstiților Domni,

Mă grăbesc a vă răspunde. Punctul meu de vedere au fost și este cel mai loial, cel mai corect. Am spus din început și zic și astăzi: dacă Exc. Sa, episcopul meu mă dănumește, eu primesc cu mulțămăită ofertul ce mi-l faceți cu atâta iubire.

Față de această declarațiune corectă, d-voastră ați procedat iarăși corect și loial.

Se naște acum întrebarea: cine nu voiește pacea, liniștea, înflorirea parohiei Rodna Veche?

Demult s-ar fi curmat toate neînțelegerile și parochia era salvată de pagube materiale, precum și de agitațiunea spiritelor.

Ați recurs la Sf. Scaun Metropolitan? Bine ați făcut! Ați recurs și mai voiați a recurge la Roma? Sunteți în drept a face acesta!

⁷⁻¹⁸ Arhivele Statului Bistrița-Năsăud; Fond: *Oficiul Parohial Gr. Cath. Rodna*, dosar 433.

Eu stau pe baza de mai înainte a loialității și numai dușmanii cauzei născocesc fel de fel de apucături ca să ne compromită, și pre mine, și pre d-voastră.

Rugarea băimărenilor au fost o manifestațiune a simțului de onoare națională și cuvânt de interesare pentru cauza lor bisericească. Succesul încă nu e în mâna lor, alegerea o face reprezentațiunea orășenească, unde domnește șovinismul. Prin urmare dorința bunilor români nu va fi îndeplinită. Ei și-au făcut datorința și mai departe nu merg. Zonurile ulterioare sunt fără temeii.

Nu există nici o cauză serioasă pentru care dorința d-voastră să nu fie realizată.

Constanța în propusul bun, mijloacele drepte și legale pentru ajungerea scopului, asigurază succesul tuturor întreprinderilor cinstite.

Eu mă rog neîncetat ca D-zeu să binecuvinte năzuințele d-voastre, îndreptate spre sanarea relelor ce vă bântuie.

Am fost și sum în mijlocul preparativelor de călătorie la Roma, mi-au stat însă în cale dificultăți până acum. Dar comunică posta.

Șoptiri și machinațiuni nu lipsesc, asta însă nu poate influența inimile curate și caracterele ferme.

Sapientis satis!

Vă rog să mă iubiți cum și eu vă iubesc pre D-voastră ca un fiu bun și credincios al bisericii mele și al neamului meu.

ss. Dr. V. Lucaci

paroch

Sisești, 27-V-1902”⁸.

„Preastimaților Domni,

Am primit scrisoarea și o am citit cu multă plăcere văzând constanța d-voastre în propusul cel bun. Lucru firesc și eu îmi voi face datorința.

Vă voi scrie la vreme oportună.

Primiți, d-lor, espresiunea deosebitei mele stime,

SS. Dr. V. Lucaci

Paroch

Roma, 15 oct. 1902

/Hotel Tristone/”⁹

„Ilustre Domnule,

Dușmanii prevăd și cunosc binele cel mare ce ar rezulta din împlinirea dorinței d-voastre, de aceea fac toate ca să zădărnicească această dorință. Am

primit știrea că sunt în stare a se folosi de toate mijloacele, fie cât de perverse, și mi s-au notoficat că, dacă nu le va succede a împiedica mergerea mea la Rodna, îmi vor stinge viața, ca să n-am zile în mijlocul D-voastre. Asemenea mi s-au notoficat că Ciuta și Domide tremură de cugetul că, mergând eu în Rodna, se vor descoperi toate mârșăviile lor, de aceia lucră din rășputeri și dau mână și cu dracul numai să împiedice realizarea dorinței juste.

Toate aceste pre mine nu mă alterează. Cu suflet senin îmi îndeplinesc datoria și sper în viitorul triumf al bisericii.

E vorba acum ce e de făcut? Calea legală și onestă pre care ați purces pân-acum vă va conduce la scop, numai prudență și statornicie se recere Iacă un mic program. A fi conzult ca să adresați fără întârziere, un nou recurs respectuos către Exc. Sa Episcopul nostru diecezan, în care să re-noiți rugările de pân-aici, accentuând statornicia d-voastre până la împlinirea dorinței parochiei întregi. Ca nou motiv se aduce că, din informșțiuni primite de la Roma și din Gherla, știți că S. Scaun Apostolic au decis ca Exc. Sa să-mi conferească parochia R.V., care deciziune a fost aprobată prin însuși Capul văzut al Bisericii lui Cristos, prin Prea Sfințitul Pontifice Roman. <<Știm noi că toți credincioșii Bisericii Catolice și mai ales Episcopii ca păstori ai sufletelor noastre, sunt datori cu cel mai profund respect, cu cea mai sinceră obediență față de deciziunile S. Scaun Apostolic, față de cuvântul Păstorului Suprem, a Locțiitorului lui Isus Cristos pe pământ. Contrarul nu ni-l putem închipui, altfel se vatămă dumnezeiasca instituțiune a Bisericii lui Cristos. Aste le aducem aici ca să vă arătăm și să dovedim că încrederea noastră, că Exc. Voastră veți binevoi a împlini dorința noastră justă, că este bine întemeiată, precum întemeiate au fost toate rugările noastre și așa Exc. Voastră nu ne veți sili a ne folosi de alte mijloace ci încuviinșând cu părintească bunăvoință rugarea noastră, ne veți împărtăși și mai departe în grația Arhierească, pentru care noi pururi vom fi recunoscători..>> ..etc.

Eu sper ca această rugare își va avea efectul dorit.

Îndată ce vom primi răspunsul dorit, favoritor, mă voi duce în persoană la D-voastră și toate le vom predispuce și le vom combina conform recerînțelor situațiunii.

Cu profund respect și cu toată dragostea sum al D-voastre cel mai devotat,

Sisești, 29-III-1903.

ss. Dr. V. Lucaciu
Paroch”¹⁰

„Ilustre Domnule,

Mă grăbesc a răspunde la ultima epistolă, ce-o primesc chiar în momentul acesta. Exc. Sa vrea să fie consecvent în propusul cel rău. Precum

știți arătarea sună așa că tot lucrul e numai o agitațiune și comunitatea bisericească abia așteaptă să primească preot după voința lor, a străinilor.

Acum e momentul suprem, să se adeverească, oare arătarea corespunde realității?, oare adevărat e că rodnenii sunt fermi în propusul lor, sau sunt jertfa unei agitațiuni efemere?!

Așa se vede că epistola mea adresată dv. n-au sosit la destinație, când dl. Silv. mi-au scris nebuniile sale. Acea cu asta clarifică situația și vă arată calea pe care aveți să purcedeți. Rezultatul dorit nu poate să lipsească și toate uneltirile vor rămâne zădarnice.

Din început am fost, și d-voastră, și eu în curat, că multe dificultăți vor fi în cale s-au costat însă, cauza d-voastră este justă, dreaptă, toată procedura d-voastră au fost și este loială și legală, prin urmare efectul dorit nu poate să lipsească, numai constanță să fie în propusul cel bun.

Eu sum de părere că puteți spune și în public că S. Scaun Apostolic de Roma au decis ca Exc. Sa să-mi conferească parochia R. Veche și acum vine ocaziunea ca Exc. Sa să arate înaintea credincioșilor diecezei sale, cum respectează deciziunile Forului Suprem.

De s-ar ivi boala grea că n-ar asculta de cuvântul Păstorului Suprem, se va găsi leac pentru sanarea unui rău atât de primejdios.

La tot cazul e în mâna Dv. cauza și de la statornicia credincioșilor atârnă să se afirme cu vrednicie în momentele decisive și să nu se lase seduși chiar atunci când izbânda e mai aproape.

Vă rog să mă încunoștințați ce pași ați făcut ca și eu să pot face infirmațiunile necesare.

De cumva s-ar adevăra în fapte că s-au procedat la dispozițiuni în contra decretelor S. Scaun Apostolic, lucru firesc, că urmează protest încunoștare la S. Scaun.

Am speranță că după ultima sfortare, nu va duce lucrurile la extrem și după ce veți da dovadă și acum despre statornicia bărbătească în scopul propus, cauza va primi dezlegarea dorită.

Așteptând răspunsul d-voastre, cu cea mai adâncă stimă sum al D-voastre St. Dle cel mai devotat serv,

Sisești, 5-IV-1903

ss. Dr. V. Lucaci

Mai jos notat de Florian Porcius:

„Răspuns în 8/4 1903. Publicarea la popor despre deciziunile de la Roma. Epistolă la Episcopul din Roma amintind decis. din Roma. Epistolă la vicarul din Năsăud și la preotul Ștefan Buzilă din Poiană. Recomand 35 fl.”¹¹

„Ilustre Domnule,

Sum în pregătire pentru călătoria la Roma. Lucru firesc că va veni la ordine rezolvarea cauzei.

Guvernul și sateliții lui ne stau în cale. D. Ciuta au lucrat și lucră cu toate puterea împotriva.

Când voi sosi, vă avizez și veți face adresă telegrafică la S. Scaun, pre numele Em. Sale Cand. Gotti.

Să sperăm bine!

Salutare cordială tuturor, iar D-voastre specială închinăciune. Devotat:

Sisești, 30-XI-1903

ss. Dr. V. Lucaciu

Paroch”¹²

„Ilustre Domnule,

Multe meditațiuni s-au făcut asupra rezoluțiunei const. în cauza denumirii preotului. Cine vrea să ajungă scopul, trebuie să folosească mijloacele corespunzătoare. Aici se recere energie. Eu din parte-mi aş scrie următoarele la Gherla:

<<Excelentissime Domnule Episcopel

Din decisul consistorial de 2 iulie a.C. No. 5605, comunicat nouă prin oficiul vicarial al Rodnei se vede că nu este nici o cauză pentru care nu s-ar putea denumi de paroch al nostru preotul din Sisești, Vasiliu Lucaciu.

De altă parte e cunoscut că numai pre el îl voim. Asta poștește simțământul nostru religios, interesele morale, precum mai presus de toate, liniștea conștiințelor noastre.

Văzând noi că aceste motive, singure vrednice de a fi băgate în seamă, nu au nici un preț înaintea Exc. Voastre și spre marea noastră durere, vedem că biserica și mântuirea sufletelor noastre nu calcă nimic înaintea Arhiereului nostru și e condus de alte motive străine de biserica și religiunea noastră.

Nemaiputând suferi batjocorirea religiunei și a conștiințelor noastre, prin aceste Vă rugăm Să binevoiți a ne denumi, fără de întârziere, de paroch al nostru pre preotul din Sisești, Dr. Vasiliu Lucaciu, altfel din 15 aug. A.C.închidem biserica și ne vom apăra religiunea și conștiințele noastre religioase și așa ne vom mântui de Excelenția Voastră.

O copie din aceasta rugare trimitem și Sf. Scaun Apostolic de Roma, să se dovedească și mai apriat că toată cauza dezastrelor noastre sunteți singur numai Excelenția Voastră.

Noi dorim a înconjura toate neplăcerile, de aceea îndreptăm încă o dată această rugare cerând împlinirea ei ca de la un părinte iubitor.

Dat R. V.(Rodna Veche) în numele credincioșilor din R. V.

MEMBRII SENATULUI BISERICESC>>

La revedere prin 20 aug. a.c.

Gherla, 19 iulie 1904.

M. Maria”¹³

Notă. Această scrisoare este semnată cu un pseudonim, dar ea este compusă, după toate probabilitățile la Sisești, în cancelaria lui Vasile Lucaciu (Nota L.P.).

„Stimate Domnule,

Nemărginită durere îți cuprinde inima când vezi machinațiunile dușmanilor în contra bisericii și a națiunii noastre. Și un Arhiereu român, un Ordinariat român în tovărășie cu ei! Sunteți pe calea dreaptă și canonică și mergeți înainte pe această cale, și dacă vă puteți conserva solidaritatea, cauza dreaptă va birui. Trebuie să faceți o reprezentațiune deosebită către Sf. Scaun de la Roma, în care să descrieți, din început și până în ziua de astăzi, cauza cu Părintele Lucaciu.

Adresa o puteți face românește și nemțește îndreptând-o S.S. Pontificalui Suprem.

Părintele au fost și este foarte întristat auzind de suferințele D. Vostre. D. Sa îndată ar fi regulat toate afecerile, așa că nici urmă nu rămâne de încurcături după trecutul păcătos.

Toți cei buni Vă admiră pentru constanța ce dovediți în susținerea cauzei drepte. Textul român să-l publicați după consfătuire în senatul bisericesc, însă numai cu învoire unanimă protocolară; asemenea și reprezentațiunea ce urmează să o trimiteți la Sf. Sa.

Cu profundă salutare,

A.P.”¹⁴

Notă. Această scrisoare este dictată de către Vasile Lucaciu unui colaborator al său. Aceasta reiese din formulările „sunteți pe calea cea dreaptă”, „constanța ce dovediți în susținerea cauzei drepte” etc., pe care le întâlnim în scrisorile adresate lui Florian Porcius. (Nota L.P.)

„Ilustre Domnule,

V-am scris în trecut că politica dușmanilor e tergiversare și amânare, ca publicul să se plictisească. Așa se vede că și-au nimerit planul de acțiune. Asemenea e cunoscut că la lucrurile oficioase contrabalansează acțiunea prin informațiuni oficiale false.

Între astfel de împrejurări e greu a se orienta, dacă procedurile energice devin imposibile.

Eu nu mă pot umili la fișpanul din Bistrița. Ce treabă are el în treburile noastre bisericești?

Dacă vedeți că s-au demoralizat obștea credincioșilor, lăsați curs liber afacerilor, retrăgându-vă cu onoare.

Nemărginit de rău mi-ar părea, dacă atâta stăruință nobilă au rămas și atâtea planuri frumoase ar cădea pradă pizmei orbilor, căci nu știu ce fac.

<<Perirea ta, din tine Izraile>>.

Dacă nu se pot face pași energici și nu se poate conserva solidaritate perfectă, succesul e compromis.

Vă rog să mă informați despre cursul lucrurilor.

Al Dvs., cel mai devotat,

Sisești, 6-IX-1904

ss. Dr. V. Lucaciu”¹⁵

„Ilustre Domnule,

Adânc mă pătrunde interesarea călduroasă a D-voastre pentru cauză. După toate cele petrecute, într-adevăr nu mai știu ce să vă scriu. Ar fi adică de făcut ceva, ce însă numai în perfectă solidaritate s-ar putea realiza.

Dacă nu e târziu, trebuie să se facă pași la Gherla, la Blaj și Roma.

Eu mă voi duce în persoană la Gherla, între 5-10 nov. a.c. Despre ce vă voi încunoștința. Dacă aș putea, m-aș duce și mai în grabă, pun însă termenul cel mai depărtat. Din Gherla proiectez o călătorie la Bistrița, unde m-aș întâlni cu nepotul D-voastre, carele să vină numai singur la hotelul cel mare, pentru luarea unei înțelegeri. Eu vă voi aviza sau prin depeșe și atunci să-l trimiteți. Depeșa va fi numai atâta: <<Salutare nepotului. Amicul>>, după care semn ne vom întâlni în Bistrița... .

D. Mercuțiu ne-au scris și nouă, ce v-am notificat D-voastre.

<<Tantae moliserat, Romana candere gentem>>.

Episcopul a fost la noi, durere însă, am absentat mai multe zile de acasă.

Vă salut cu toată stima, al D-voastre devotat,

Sisești, 18-X-1904

ss. Dr. V. Lucaciu”¹⁶

III. Scrisori ale lui Florian Porcius

a) adresată vicarului din Năsăud

„Reverendissime Dle Vicariu!

În urma prețuitei scripte telefonice primite ieri spre înserat, am onoarea a vă comunica respectuos cum că în ținuta senatului bisericesc și a masei poporenilor nu s-a făcut nici o schimbare, din contră țin cu toții tare la persoana D. Dr. Vasile Lucaciu de a-l avea de preot stabil la noi, prin urmare nu e de lipsă nici o consfătuire în privința denumirii unui alt preot la noi.

Senatul și poporenii, cărora li s-a raportat cele auzite de deputățiunea excursă la Gherla de la Excelența Sa Dl. Episcop, între altele, cum că li se va comunica o deciziune la cererea înaintată Excelenței Sale cu acea ocaziune, așteaptă cu nerăbdare acea deciziune, după care să se poată orienta. Sub astfel de împrejurări, senatul bisericesc nu se poate expune urmărilor în tot cazul neplăcute, de a-și schimba ținuta sa și de a se încerca de a abate pe poporeni de la persoana D. Dr. Vasile Lucaci.

Primiți, vă rog, Reverendissime expresiunea distinsei mele considerațiuni,

F. cav. Porcius

Rodna Veche, 16/9. 1902”¹⁷

b) Scrisoarea lui Florian Porcius către Dr. Vasile Lucaci

„Rodna Veche în 19/5. 1903

Clarissime Domnule,

Prin acest răvaș îmi permit a vă face cunoscut unele de pre la noi. Cred că veți fi avut cunoștință despre celea întâmplare în Duminica Tomii ce a trecut. În această zi, D. Vicariu Ciril Deac, atât în predica sa ținută în biserică, cât și cu deosebire după aceea la adunarea de popor în școala noastră, unde poporul nu mai încăpea în sală și se afla și pe afară, s-a încercat prin repetire a abate pe popor de la claritatea voastră și de a pomeni de preot pe altă persoană.

Toată încercarea a fost în zadar, căci poporul unison a declarat, pe mai multe rânduri, că numai pe Claritatea Voastră voiește a avea de preot și pe alt preot fiestecine nu primesc, ci nici să se cuteze cineva a introduce alt preot la noi. Astfeliu știind vicariul statornicia poporului și firescul său, a părăsit adunarea foarte necăjit și furibund.

Scrisoarea adresată Eminenței Sale Cardinalului Gotti s-a expedit de mine recomandat, în plic iarăși recomandat adresat lui Vas. Merușiu la Cluj, cu rugarea de a o pune acolo pre poștă încă în 12 a l. Curente, care scrisoare a fost prevăzută și de solide subscrieri.

Tot în această zi, s-a expedit și o alt rugare la Exc. Sa D. Episcop în Gherla și în care i s-a făcut cunoscut dorința Rodnenilor de a avea numai pre Clarit. Voastră de preot la noi. I s-a mai făcut cunoscut și rezultatele discursului susținut de D. Vicariu în Duminica Tomii, rugând totodată de a întreba pe D. Vicariu, pentru a-i raporta despre simplul adevăr.

Și încă din acea rugare că numai Clarit. Voastră sunteți în stare a izbăvi averea bisericii cu biserică cu tot de totală ruinare, cumcă să nu încerce a denumi și introduce alt preot cu riscul să nu se repete și la noi scena din comuna Feldru cumcă poporul intenționează a-și face o plângere cât mai în grabă la Roma, prin care să se descrie starea ticăloasă a bisericii noastre cauzată

prin neglijența consistoriului din Gherla rugându-se deodată ... (cuvânt indescifrabil) pre acest consistoriu la rebonificarea urcării datoriei la <<Albina>>, cauzată numai prin consistoriu și apoi specialmente, pentru ... (cuvinte indescifrabile).

Lățindu-se în popor vestea că perceptorul regesc împreună ca Simion Popelea voiesc a merge la Episcopul în Gherla, cu scop de a-i comunica părerea sa în respectul rațiunilor bisericești greșit a apreciat și având motive a pretinde o plată de 2000 cor., este iraționalmente, apoi au mers în duminica, în 17 a lunii cur. mai mulți frunțași la dânsul spunându-i că, în respectul rațiunilor bisericii, să nu cuteze a vorbi în contra Clarității Voastre, în numele poporului de la care nu e împuternicit și a cere alt preot la noi. Se știe că resp. Perceptor voiește a avea ca preot la noi pe preotul Panfil Grapini din com. Rodna Nouă (Șanț) ca acesta, în însușirea de prezident la institutul de credit și economii <<Fortuna>> din comuna noastră, să introducă pre perceptorul Popelea de director la această bancă. Sunt încă 3 asemenea la noi. Preotul Grapini ar voi a fi preot la noi, ca să-și poată mărita o fată după un teolog, care să devină preot în Rodna Nouă. Altă vecsațiune este că D. Canonic Octavian Domide ar dori a-și mărita o nepoată, de prezent învățătoare la școala noastră, după un teolog care să devină preot în comuna noastră.

Cu ocaziunea convorbirii frunțașilor cu perceptorul Popelea, să se fi exprimat acesta către frunțași că canonicul Domide i-a comunicat cumcă Episcopul a cerut mijlocirea guvernului de a nu vă putea denumi pe Clarit. Voastră de preot la noi din motive politice.

Dacă aceasta e adevărat, dovedește numai slăbiciunea Episcopului de a nu putea dispune în propria sferă de activitate, iar despre altă parte, dejosirea Guvernului pentru denumirea unui simplu preot în o comună. Noi credem că această ... (cuvânt indescifrabil) contribuie numai la rezistența Episcopului de a nu se conforma cu deciziunile de la Roma și prin urmare a îndelunga coplinirea parochia noastre. Însă, după cum s-a spus în suplica dinainte, răbdarea Rodnenilor are margini și dacă se vrea se duce lucrul până la extrem. Să nu se lase a urma sfaturilor contrarilor noștri care-l duc la pierzanie. În fine, îmi permit a vă ruga în numele poporului entuziasmat, ca Claritatea Voastră, pe baza celor înșirate mai sus, să binevoiți a face pașii necesari la locurile competente pentru cât mai grabnica rezolvire a cauzei în favorul nostru, apoi a ne comunica părerea Clarității Voastre relativ la din nou și grabnica arătare la Roma...

Rugându-vă să binevoiți a primi expresiunea deosebitei mele respective considerațiuni

ss. Flor. Porcius

Depusă în 9/5. 1903 la adresa: Clariss. Domn Dr. Vasile Lucaciu, paroh în Sisești, în Satmat, prin avocatul Dr. Theofil Dragoș. Recomandat în Nagybanuya”¹⁸.

IDENTITATE ȘI ALTERITATE ÎN RELAȚIILE INTERCONFESIONALE DIN BISTRIȚA-NĂSĂUD ÎN A DOUA JUMĂTATE A SEC. AL XIX-LEA

Aurelia Pop

Ca orice capitol din istoria Transilvaniei, viața bisericească a românilor de aici (indiferent de confesiune) este profund marcată de raportul religie-națiune (sau etnie-confesiune) care și-a pus amprenta asupra tuturor acțiunilor politice, sociale, culturale ce au „colorat” de-a lungul existenței sale-istoria acestei zone. Orice analiză a unui fenomen politic sau istoric din Transilvania a trecut prin filtrul interpretativ al cercetătorului, nevoit să răspundă, în subsidiar, unei „probleme de fond” a istoriografiei românești: legătura inefabilă dintre popor și religia sa. Un popor este – în mare măsură subiectul istoriei sale, uneori chiar mai mult decât creatorul ei. Dacă istoria participă la transformările și cristalizările sufletești ale unei etnii, atunci religia poate fi considerată drept unitatea organică, profund înrădăcinată în sufletul acesteia care îi conferă un profil psihologic și moral individualizat¹.

Locul bisericii românești din Transilvania în reconstituirea istoriei politice și sociale a provinciei a fost analizat pe larg în literatura de specialitate suferind însă interpretări diferite. În ciuda inerentelor diferențe de opinie s-a conturat o concepție unitară în ceea ce privește strânsa legătură între instituția bisericească și blocul românesc ortodox din Imperiul Habsburgic, respectiv austro-ungar. În absența unor instituții politice și administrative care să-i reprezinte în structurile de conducere ale Transilvaniei românii au preluat și adoptat bisericile și instituțiile religioase militantismului politic²². Mișcările politico-naționale izbucnite ca răspuns la programul politic imperial au îmbrăcat – deseori – un înveliș religios.

Poziția pe care au ocupat-o românii în viața politică și socială a Transilvaniei de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și ultimele decenii ale celui următor, a fost determinată – în mare măsură de însăși structura societății românești, profund „colorată” din punct de vedere etnic, confesional și cultural. Diverse statistici arată că, românii reprezentau la jumătatea sec. al XIX-lea,

¹ V. Leb, *Biserica și implicare. Studii privind istoria Bisericii Ortodoxe Române*, Cluj, 2000, p. 76.

² N. Bocșan, I. Lumperdean, Ioan Aurel-Pop, *Etnie și confesiune în Transilvania (sec. XIII – XIX)*, Oradea, 1994, p. 110.

peste 50% din populație, numărul lor crescând în perioada următoare. Dintre aceștia, peste 90% erau țărani (dependenți de moșieri sau liberi)³.

Modul lor de viață – dominat de tradiție - a rămas dominat de un profund substrat religios și popular, impermeabil influențelor culturale și intelectuale din afară. Această relativă omogenitate la nivelul maselor populare a fost dublată însă de o particularitate în ceea ce privește structurile administrative și confesionale ale societății transilvane. Acest spațiu cuprindea în secolul al XVIII-lea cel puțin patru zone distincte, fiecare cu un specific aparte, cu statute și legislații specifice, care își vor pune amprenta asupra manierei de a simți, gândi și reacționa a locuitorilor săi. Diversitatea instituțională a Transilvaniei va suprapune treptat o diversitate etno-lingvistică și etno-confesională care vor da o notă specifică acestei civilizații⁴. Cele patru mari unități administrative ale Transilvaniei erau: principatul propriu-zis, (ce cuprindea comitatele, districtele, scaunele și orașele libere regești), Partium (părțile vestice ale Transilvaniei), Banatul și granița militară. Aceasta din urmă a fost organizată de Habsburgi în zonele unde acestea se învecinau (direct sau indirect) cu lumea musulmană, cele două principate românești (Moldova și Țara Românească).

Autoritățile imperiale au organizat astfel (din necesități militare și strategice) trei zone de graniță: tiso-mureșană, ardeleană și bănățeană, fiecare cu o evoluție specifică. Dintre acestea, granița ardeleană a fost organizată între 1764-1783 pe o fâșie care mergea din Țara Hațegului până în Făgăraș, în secuime, până la Bistrița și Rodna, în NE Transilvaniei și cuprindea 4 regimente militare. Regimentul 2 românesc avea sediul la Năsăud și includea 44 de localități din comitatele Cluj, Dăbâca, districtul Bistriței și în estul Transilvaniei⁵. Corespondentul geografic al regimentului grăniceresc de la Năsăud se caracterizează ca și celelalte printr-o varietate și diversitate în ceea ce privește structura așezărilor, noua condiție a locuitorilor și noile infiltrații religioase, fiind resimțite acum mai mult decât în perioada anterioară.

Suprapunerea realității politico-administrative cu cea confesională a oferit structurii societății transilvane un aspect cosmopolit. Toate confesiunile însemnate ale creștinismului au fost reprezentate în acest spațiu. Din punct de vedere instituțional, confesiunile au fost grupate în următoarele structuri ierarhice: episcopii catolice, episcopii greco-catolice, ortodoxe dar și reformate (superintendenta luterană, calvină și unitariană)⁶. Din acest punct de vedere spațiul transilvan se relevă drept un teritoriu tentant pentru istoric, dar și dificil, dacă nu imposibil de abordat în totalitatea sa.

³ K. Hitchins, *România 1774 – 1866*, București, 1998, p. 247.

⁴ T. Nicoară, *Transilvania la începuturile timpurilor moderne (1680-1800)*, Cluj-Napoca, 2001, p. 11.

⁵ *Ibidem*, p. 16.

⁶ *Ibidem*, p. 16.

Bipolaritatea confesională care a marcat viața bisericească a românilor ardeleni încă de la sfârșitul secolului al XVIII-lea a opus și a reunit deopotrivă cele două componente fundamentale din Biserica românească ardeleană: ortodoxia și greco-catolicismul. Deși aparent diferite ca organizare, cele două confesiuni – alcătuite din același element românesc – au acționat de-a lungul timpului (fie concertat, fie separat) pentru conservarea specificului național în Transilvania. Astfel urmând o linie profund națională, elita ecleziastică greco-catolică a urmărit individualizarea acestei confesiuni în cadrul mării religii Occidentale (romano-catolice), respingând orice imixtiune străină în structura sa instituțională.

Din păcate, valul înnoirilor catolicizante ce s-au manifestat în Biserica greco-catolică din Transilvania imediat după Unire a dus la suprimarea instituțiilor tradiționale, specific românești. Astfel, s-a interzis convocarea soborului mare al protopopilor și s-a încercat limitarea drepturilor acestora, puterea fiind concentrată în mâna episcopilor. Instituția capitoliului – specific apuseană – și-a găsit loc în cadrul instituțiilor românești tradiționale, ducând chiar la eliminarea unora dintre ele (ex. Sinodul)⁷.

Direcția menținerii tradiției românești în biserica unită și a specificului acesteia nu a slăbit, în ciuda rezistențelor întâmpinate din partea autorităților. Lupta pentru sinodalitate s-a manifestat pregnant în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și s-a permanentizat în rândul clerului, intelectualilor și chiar al credincioșilor nu numai pentru că se avea în vedere păstrarea rânduielilor străvechi, ci și fiindcă se putea face o comparație cu aplicarea acestei sinodalități în sânul Biserici ortodoxe din Transilvania. Aceasta prin Statutul Organic primise o configurație organizatorică care-i asigura independența și autonomia, bazându-se pe deplina armonie între ierarhie, cler și credincioși și lăsând un spațiu larg contribuției mirenilor la rezolvarea treburilor bisericești și școlare (o organizație conformă cu vechile canoane, dar și potrivită necesităților momentului și spiritului democratic al vremii)⁸.

Lupta pentru înființarea unor instituții ierarhice proprii și restabilirea celor suprimate anterior a primit diferite forme și moduri de manifestare. Ea a fost opera concertată a elitei – laice și ecleziastice – și a populației deopotrivă, fiind resimțită într-un spațiu larg în întreaga mitropolie. Manifestări menite să susțină acest demers național au apărut și în dieceza greco-catolică a Gherlei, fiind surprinse de documentele vremii.

Un exemplu semnificativ în acest sens îl constituie „Memorandumul năsăudenilor”, înaintat episcopului greco-catolic Ioan Szabo din Gherla, în anul

⁷ M. Păcurariu, *Istoria bisericii românești din Transilvania, Banat, Crișana și Maramureș până în 1918*, Cluj-Napoca, 1992, p. 282.

⁸ *Ibidem*.

1882⁹. Într-o primă parte, argumentativă, memoriul prezintă starea „nemângâietoare” a bisericilor și școlilor greco-catolice din ținut (cu extindere însă asupra întregii zone diecezane). Printre măsurile pe care le cer imediat, semnatori enumeră de trei ori cuvântul „sinod”: „la vindecarea relelor din biserica noastră greco-catolică se au în vedere trei lucruri: sinod, sinod, sinod; compus din clerici și mireni aleși de poporul credincios și nu de regaliști, chemați după placul unuia sau altuia”. Cererea – formulată *și înainte* dar susținută acum cu o mai mare insistență datorită transformărilor survenite pe plan instituțional este justificată prin principiul egalității: dacă cineva are obligații, atunci trebuie să aibă și drepturi: „nu cerem ceva nou, ci cerem ceva ce am avut”. Argumentația este susținută – mai departe – prin aprecierea că, actul Unirii s-a făcut prin cler și popor și totodată s-a condiționat conservarea ritului a disciplinei și a instituțiilor avute. Printre acestea, se numără și dreptul mirenilor de a participa la sinoade dreptul poporului de a-și alege preoții săi și pe ceilalți funcționari bisericești. În continuarea pledoariei memoriul analizează situația celorlalte biserici din Transilvania, susținând că fiecare are o organizare instituțională proprie, reprezentativă: „romano-catolicii transilvăneni au *congrele* lor compuse din clerici și laici (adică sinoade mixte), toate bisericile din Transilvania (romano-catolică, protestantă, ortodoxă și chiar mozaică) s-au organizat numai cea greco-catolică nu”. În final, documentul identifică o cauză a acestei situații și pune lipsa de organizare a Bisericii greco-catolice din Transilvania pe seama regimului politic instaurat și promovat de autoritățile străine: „regimul ne pune piedici, executării drepturilor noastre bisericești, autonome și constituționale”¹⁰.

Sub anumite guverne din timpul împăratului Francisc I suferă și bisericile protestante din Ungaria și Transilvania, dar și biserica unită.

Constituirea (reînființarea) sinoadelor mixte bisericești și vicariale a fost deseori formulată în multe parohii greco-catolice din dieceza Gherlei. Astfel tot în 1882, în preajma întrunirii sinodului de la Blaj, parohul din Rodna, una dintre cele mai importante parohii greco-catolice din ținut solicită episcopului Szabo în numele credincioșilor săi „introducerea sinodalității” mixte în mitropolia Blajului¹¹.

Cererea constituia – alături de multe altele – o parte a luptei pentru restabilirea tradițiilor vechi. În acest caz, autonomia se identifică cu sinodalitatea și reprezenta revendicarea principală a românilor uniți. Cu toate acestea, în ciuda amplelor demersuri susținute de clerici și intelectuali, dorința lor legitimă nu s-a realizat. Răspunsul, formulat de un canonic din Blaj, a fost: teama

⁹ Arhivele Naționale, Direcția Județeană Bistrița-Năsăud, Fond Vicariatul Rodnei, Dosar 493, f. 1- 14.

¹⁰ *Ibidem*.

¹¹ *Ibidem*.

desfacerii de Roma. Din teamă de vrerea popoului, conducerea Bisericii unite a înăbușit dorința fierbinte a clerului și a credincioșilor de a reînvia vechile instituții sinodale și de a da sinodalității locul ce i se cuvine în viața Bisericii¹². Roma și Viena s-au opus totdeauna acestor dorințe. Curentul catolicizant și integralist, prin ierarhie, va avea câștig de cauză.

Fundalul – destul de confuz al realităților social-politice din Transilvania a creat de-a lungul secolelor XVIII-XIX o stare de accentuată animozitate la nivelul ierarhiilor ecleziastice, între românii ortodocși și cei greco-catolici, determinată de zvonurile despre salarizarea inegală de către stat a preoților uniți și neuniți, fie de resentimentele personale ale unor clerici. Asemenea motive au alimentat de-a lungul timpului numeroase demersuri – insuflate de clerici și de ierarhi – pentru apărarea sau extinderea unei confesiuni față de o alta. Această bipolaritate confesională fiind reflectată de cererile susținute ale unor reprezentanți bisericești pentru restabilirea (îmbunătățirea) situației instituțiilor pe care le reprezentau. Cei mai consecvenți în afirmarea mijloacelor (metodelor) de „promovare” a schimbării în organizarea confesiunii lor, au fost preoții din parohiile mici, greco-catolice sau ortodoxe. Din păcate, fiecare parte preconiza realizarea acestor deziderate în defavoarea celeilalte. Astfel, în aprilie 1858, parohul unei comune din Vicariatul Rodnei (Nepos) propune spre dezbateră sinodului provincial de la Alba-Iulia, 17 puncte prin care cerea: uniformitatea cultului greco-catolic și a *vestimentelor* seminarii teologice separate, organizarea și dotarea acestora; în parohiile mai mici să se pună teologi absolvenți care să poată îndepărta primejdia trecerii la „neunire”, „întărirea și lățirea” acesteia prin catehizarea în Duminici și învățăturile pruncilor în școală, în acest sens parohul mai cerea tipărirea de cărți, creșterea veniturilor preoților săraci, suplimentarea fondului pentru văduve și orfani¹³.

Cereri asemănătoare au fost formulate și de preotul unei alte parohii, tot greco-catolice, din Vicariatul Rodnei, Budac. Acesta combate mai întâi sărăcia episcopilor și preoților pe care o consideră drept consecința „lățirii Sfintei Uniri cu biserica catolică de rit latin”. Continuând o linie prodinastică, manifestată frecvent în rândul românilor ardeleni și având convingerea că împăratul nu cunoaște realitățile concrete din aceste sate, preotul cere acestuia să sprijine material parohiile sărace și preoții: „dacă se dorește unirea cu Biserica Romei a popoarelor schismatice, prin catehizare și acțiunea vicarilor, protopopilor, și parohilor atunci fondul religios al Bisericii romano-catolice din Ungaria trebuie să remunereze pe misionarii săi de rit greco-oriental”¹⁴. Cereri asemănătoare au fost formulate și în alte parohii din district, ideea centrală fiind apărarea confesiunii greco-catolice în fața celei greco-orientale și promovarea

¹² S. Dragomir, *Românii din Transilvania și Unirea cu Biserica Romei*, Cluj-Napoca, 1990, p. 3.

¹³ A.N.D.J.B-N, fond Vicariatul Rodnei, dosar 411, f. 56.

¹⁴ *Ibidem*.

unor mijloace concrete de extindere și consolidare a unirii; printre acestea, cele mai răspândite se referă la numirea unor preoți catehizați în parohiile mici, remunerarea lor adecvată, întemeierea școlilor cu dascăli buni și bine plătiți.

Acțiunile segregacioniste ale ierarhilor, credincioși (indiferent de confesiune) au desfășurat de-a lungul timpului acțiuni care să le slujească unui anumit moment din existența lor. Asemenea acțiuni repetate, au reliefat treptat, diferite ipostaze ale interferenței religioase în mediul rural, cum ar fi: căsătoriile mixte sau convertite (individuale sau colective), interpretate însă dintr-o dublă perspectivă: dezbinatoare sau segregacionistă.

Principalele zone de interferență în mediul rural

Biserica constituie, fără îndoială, expresia simțământului religios, adânc înrădăcinat în inima fiecărui om. Ea reprezintă, în primul rând, locul special pentru desfășurarea cultului religios, pentru că aici se săvârșesc sacramentele și se cultivă virtuțile creștine, se conservă un rit. Biserica asigură legătura dintre Divinitate și Creația sa, permanentizând-o Pe de altă parte însă, biserica și-a atribuit un rol cultural esențial, fiind instituția care conservă limba, legea, datinile și obiceiurile străbune.

De aceea, încercările de dezrădăcinare a ei au determinat manifestări și acțiuni imediate ale celor care o reprezentau. Cu toate acestea, biserica a urmat linia sinuoasă a politicii autorităților, asistând, neputincioasă la dezmembrarea sa.

Într-o serie de monografii comunale sau istorii parohiale biserica ocupă un rol central, fiind liantul în jurul căreia se realizează întreaga structură documentară. Atât oficiile parohiale ortodoxe, cât și cele greco-catolice relevă existența – în centrul respectivei așezări – a unei biserici. În aproape toate cazurile studiate, documentele menționează existența a două biserici: una veche (de lemn) și alta nouă (de piatră); „în sat a fost la început numai o biserică, apoi s-a clădit alta, în grădina donată de Ioan Boita, care a donat loc și pentru casa parohială”¹⁵. Fenomenul donațiilor particulare către biserica satului era un obicei înrădăcinat în epocă. Biserica nu se bucura de un sprijin material substanțial din partea autorităților, fiind nevoită să se autogospodărească singură, fie din veniturile obținute de la credincioși, fie din donații sau arendarea pământurilor ce le avea în folosință. Toate aceste câștiguri adunate nu erau suficiente pentru a asigura o bună organizare ecleziastică respectivei parohii.

Așa se explică de ce – în majoritatea cazurilor – bisericile sunt din lemn și nu din piatră; sau cererile repetate de sprijin (material și bănesc) formulate de fruntașii parohiilor. De exemplu, în parohia greco-catolică Zagra, un document de la sfârșitul secolului al XIX-lea înregistrează următoarea situație: „biserica și casa parohială alături de școală și cancelarie sunt clădiri care astăzi nu mai

¹⁵ G. Ghiorghiță, *Cronica parohiei Mureșenii Bărgăului*, mss, 1884, p. 18.

corespund menirii ce li s-a dat, de aceea cei ce stau în fruntea comunei ar trebui să se gândească la înlocuirea lor cu altele noi care să corespundă pe deplin împrejurărilor și spiritului în care trăim”¹⁶. Fruntașii comunei Ilva-Mare au luat singuri inițiativa construirii unei biserici noi din material solid, dar, pentru că le lipseau mijloacele materiale necesare, au apelat la fostul episcop romano-catolic Konte Dominic Zichy care, în timpul revoluției de la 1848 din Ungaria se refugiase în acest ținut¹⁷. Cererea a fost ascultată și, la 1871, o biserică nouă era deja edificată, ilustrând astfel și relațiile de colaborare între cele două confesiuni diferite: greco-catolică și romano-catolică.

Această cordialitate nu a funcționat însă constructiv în cazul celor două confesiuni primare din această zonă, fostă grănicerească. Imediat după înfăptuirea unirii, autoritățile au aplicat măsuri generale în întreg spațiul transilvan. Au fost înființate un număr însemnat de parohii noi, greco-catolice, iar în majoritatea cazurilor substratul material ortodox a fost preluat și modificat în structurile noii confesiuni. Într-o serie de parohii greco-catolice din Vicariatul Rodnei este menționată existența a două biserici, primul lăcaș de cult edificat fiind, de obicei, ortodox. Este cazul comunei greco-catolice Zagra, unde tradiția populara relevă următoarea situație: sub pădure, în zona numită <<dosul mănăstirii>>, a existat în timpurile străvechi o mănăstire; pământul care atunci era în posesia acesteia este astăzi al bisericii greco-catolice românești de aici”¹⁸. Deși această mănăstire a existat înainte de unirea cu Biserica Romei, „după unire, mănăstirile, care erau foarte multe în toată țara Ardealului au fost considerate cuiburi periculoase de agitație contra Unirii, mai ales în urma revoluției pusă la cale de sârbi în 1744, apoi în urma revoluției lui Șofronie de la *Ciara* contra unirii din 1759”¹⁹. În anul 1761 generalul *Bucom* a luat cele mai drastice măsuri pentru arderea mănăstirilor de lemn și dărâmarea celor de piatră; în aceste condiții a dispărut cu siguranță și mănăstirea din Zagra. Existența unor mănăstiri păstorite de călugări ortodocși a fost semnalată și în alte parohii greco-catolice: Sângeorz, Ilva Mică sau Monor. În aceasta din urmă, prima biserică din lemn edificată avea următoarea inscripție: „această biserică s-a făcut cu cheltuiala satului și cu banii de pe dijme din locuri și pădure, care sunt ale bisericii”²⁰. Înainte, a existat o mănăstire cu trei călugări, iar după moartea acestora, au fost trimiși alții, tot din Moldova. Mănăstirea s-a închis însă prin decretul împăratului Iosif al II-lea.

Vizitațiunile protopopești ale parohiilor și filierelor Vicariatului Rodnei ilustrează cel mai bine starea bisericilor, modul de organizare a vieții bisericești

¹⁶ A.N.D.J.B-N, fond Iulian Marțian, dosar XXV, f. 52.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*.

²⁰ *Ibidem*, dosar XXV, f. 37.

și atașamentul populației față de religie. Deși rapoartele datează de la sfârșitul secolului al XIX-lea, continuă să existe în această perioadă numeroase biserici din lemn, aflate însă într-un stadiu bun sau mai puțin bun de evoluție. În parohiile mai mari, bisericile sunt din piatră, și se află într-o stare foarte bună, iar în fiecare comunitate biserica deține o „avere” constând în principal în pământ, păduri și alte venituri suplimentare. De multe ori acestea sunt foarte „modeste”, motiv pentru care se ajungea la licitarea pământului, arendarea lui sau chiar organizarea colectelor din milă în împrejurări deosebite²¹.

În general, poporul manifestă o deosebită aplecare spre cele sfinte și participă la oficierea serviciului religios în zilele de sărbătoare. Documentele înfățișează însă și manifestarea unor stări conflictuale în rândul poporului, între preoți, dar mai ales între preoți și credincioși. Fenomenul a găsit un teren prielnic de manifestare cu precădere în parohiile mixte, dar și în cele ortodoxe. Astfel, în anul 1861, în unele comune ortodoxe au fost semnalate mai multe cazuri de litigii între preoți și credincioși. În parohia Bârla, de exemplu, preotul a fost acuzat de o parte dintre credincioșii săi „că fură de la săteni, îi bate și-i instigă la răzvrătire”²². În răspunsul său adresat protopopului preotul neagă acuzațiile aduse și susține că ele au fost opera unui individ pe care îl consideră „unealtă a influenței străine, care se lățește pe zi ce trece în districtul nostru”²³. Un caz asemănător a fost semnalat și-n comuna vecină, Sântioana, unde, parohul așezării îl acuză pe cantorul bisericii de furt din lăcașul sfânt și de refuzul de a mai sluji alături de preotul satului. Acesta cere protopopului Bistriței înlăturarea cantorului din Biserică, susținând că „este mai apropiat de cârciumă decât de biserică”²⁴.

Litigiile dintre preoți și credincioși au continuat și în perioada următoare. După mai bine de un deceniu, în anul 1872 s-a înregistrat la oficiul protopopiatului ortodox Bistrița un proces intentat preotului parohiei *Blasjălău* de Jos, Ioan Chifa, din partea unor „țărani neodihniți, duși de nas de dușmanii confesiunii ortodoxe”²⁵.

Aceștia îl acuzau pe preot că a înstrăinat o parte din pământurile bisericii în favoarea familiei sale, că obligă oamenii să lucreze pentru el în clacă și că a crescut veniturile școlare. În răspunsul auto-justificativ adresat autorităților, preotul invocă – la fel ca și în cazurile anterioare – intervenția (mai mult sau mai puțin directă) a unor elemente străine, dușmane, fără a preciza exact natura lor. Având în vedere că parohiile amintite sunt mixte din punct de

²¹ *Ibidem*, dosar 41, f. 3.

²² A.N.D.J.B-N, fond Protopopiatul ortodox Bistrița, dosar 306, f. 3-7.

²³ *Ibidem*.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ *Ibidem*.

vedere confesional, că ele adăpostesc două comunități puternice românești de confesiune greco-catolică și ortodoxă, mai mult ca sigur că acuzațiile priveau partea unită.

Pe aceeași linie a apărării credinței străbune, Consistoriul arhidiecezan desfășurat la Sibiu în ianuarie 1874 îl avertizează pe protopopul T. Buzdugan în legătură cu o serie de acțiuni de prozelitism desfășurate de preoții uniți. Una dintre acestea viza în mod direct încercarea preotului unit din Bârla, care, caută prin diferite metode să atragă populația de aici la unire: „să fii cu acuratețe priveghere asupra acțiunilor acestui preot unit și să cauți toate mijloacele prin care să deschizi ochii creștinilor noștri, să vadă și să înțeleagă ce cursă ascunsă li pune când sunt poftiți a-și părăsi religia strămoșească și totodată să-l însărcineze pe administratorul nostru parohial să însemneze toate uneltilor din partea unită; iar Consistoriul, pe baza faptelor datelor pozitive poate face pașii de lipsă contra astfel de fărâgelegi”²⁶.

Subiectele de dispută între preoții greco-catolici și ortodocși au fost variate, cele mai frecvente, fiind determinate de depășirea competențelor religioase impuse de confesiunea pe care o reprezentau. Astfel, în anul 1887, preotul greco-catolic din Sântioana a fost acuzat de cel ortodox că a comis o serie de „presuni și ilegalități”: a cununat un tânăr ortodox cu o văduvă ortodoxă și a înmormântat, de asemenea un greco-oriental. Acesta și-a justificat imediat faptele, argumentând că, în primul caz fata era de confesiune greco-catolică dar (mergea) frecventa biserica ortodoxă, fără să-și fi schimbat religia. În cel de-al doilea caz preotul susține că bărbatul a fost, la rândul său, unit, doar că, în schimbul unei promisiuni a preotului ortodox (că va primi 10 florini) a trecut la confesiunea ortodoxă unde a și rămas. În acest context acuzațiile devin reciproce, preotul ortodox fiind învinuit că face prozelitism, printr-o serie de promisiuni banale; de exemplu, în anul 1879 a convins 10 familii greco-catolice să treacă la ortodoxism promițându-le fiecareia câte 10 florini din fondul religios ortodox²⁷. Aceeași idee a convertirii printr-o sumă de bani este perceptibilă și din partea bisericii unite care încearcă prin metode aproape identice, să desfășoare o acțiune de prozelitism similară. Astfel, în anul 1883 preotul ortodox din parohia Șieu „voiește a se uni împreună cu tot satul, deoarece li s-a făgăduit o sumă de bani dacă va trece comuna întreagă la unire”²⁸. Documentele au înregistrat pentru această perioadă și alte cazuri de litigii între preoți, cei catolici fiind acuzați frecvent că se amestecă în treburile celorlalți, oficiind servicii religioase (ex. înmormântări) asupra cărora nu aveau nici un drept.

²⁶ *Ibidem*, dosar 493, f. 7.

²⁷ *Ibidem*, dosar 306, f. 17.

²⁸ *Ibidem*.

Revoluția de la 1848 a accelerat în întreg Imperiul mutații confesionale între românii din Transilvania, manifestate îndeosebi prin convertiri individuale sau colective, ale laicilor sau ale preoților, din convingere sau din interes, fie dinspre ortodocși spre uniți, dar și invers. În prima jumătate a secolului al XIX-lea, curentul favorizat de autorități, prin atribuirea bisericilor, caselor parohiale sau al pământurilor era orientat net spre greco-catolici, recunoscuți legali ca beneficiari ai unor repetate porunci privitoare la acordarea de pământuri pe seama bisericii. Cu toate acestea, în 1851 au fost consemnați în toată Transilvania doar 63 de ortodocși trecuți la unire față de 216 uniți reveniți la ortodoxie²⁹. De aceea în februarie 1850 *Gubernul* a dat o dispoziție prin care adoptarea unei alte confesiuni era condiționată la fel ca înainte de probarea unor martori, de o perioadă de instrucție de 6 săptămâni precum și de două atestate scrise ale preotului confesiunii abandonate³⁰.

Jumătatea secolului al XIX-lea a fost o perioadă caracterizată - sub raportul convertirilor - printr-o relativă stabilitate religioasă, chiar dacă în petițiile țărănești adresate episcopilor se insinuează frecvent amenințarea cu schimbarea confesiunii. Trecherile dintr-o parte în alta nu au fost semnificative în această perioadă și erau de obicei individuale, pornite de la diverse interese imediate³¹.

Începând cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea documentele menționează însă treceri mai numeroase de la o religie la alta - atât individuale, cât și colective - din motive diverse, unele mai clar sau altele lacunar formulate. Chiar în anii dualismului în districtul Bistrița-Năsăud s-au semnalat cazuri colective de trecere de la religia greco-catolică la cea ortodoxă. Astfel în 1865, oficiul protopopiatului ortodox din Bistrița a înregistrat cererea comunei Tăure (de confesiune greco-catolică), de a trece de la religia greco-catolică la cea ortodoxă: „liberi, cu voia lor, fără să fi fost îndemnați de cineva, hotărâră să îmbrățișeze confesiunea ortodoxă, deoarece și părinții lor au fost greco-orientali; ei au fost siliți a se uni, în timpul dușmanilor și au murit cu dorul avutei religii; nădăjduim astfel a afla aici o mai bună mângâiere sufletească în toată prvința”³². Câțiva ani mai târziu, în 1869 locuitorii unei alte comune unite - Posmuș - cer permisiunea de a trece de la religia greco-catolică la cea ortodoxă. În schimbul acceptării de către autorități a acestei cereri, ei pierdeau biserica și pământurile ce-i aparțineau. Convertirile confesionale au continuat și în deceniul următor, mai ales în rândul populației ortodoxe. În parohia Prundul Bârgăului (Borga Prundu, mixtă confesional) au fost semnalate 26 de treceri de

²⁹ S. Retegan, *Aspecte ale biconfesionalității românilor din Transilvania la mijlocul sec. al-XIX (1850-1867)*, în *Anuarul Institutului de Istorie Cluj-Napoca*, 35, 1996, p. 177.

³⁰ *Ibidem*.

³¹ A.N.D.J.B-N, fond Protopopiatul ortodox, dosar 413, f. 154.

³² *Ibidem*.

la religia unită la cea neunită: „în acest an, toți acei credincioși de religie greco-catolică, din această parohie au trecut la religia noastră”³³. Nu apar exemplificate clar motivele care au dus la luarea unei astfel de hotărâri. Se poate ca ea să fi fost influențată mai mult sau mai puțin de ierarhii confesiunii dominante (ortodoxe) din dorința de a omogeniza structura confesională a respectivei comune în favoarea lor. Convertiri asemănătoare s-au petrecut între anii 1884-1887 și în alte parohii din ținut: 20 de treceri în Bârla, 3 treceri în Borgia Rusu (Rusu Bârgăului), 2 treceri în Borgia Prund (Prundul Bârgăului). De asemenea, comuna Prislop trece colectiv de la greco-catolici la ortodocși. În fața unei cereri identice de convertire colectivă apărută în comuna Bârla în anul 1884, sinoadele celor două confesiuni predominante aici (greco-catolici și ortodoxă) au hotărât ca, pentru o mai bună organizare și sprijinire a unei singure religii, să aprobe respectiva convertire: „nu suntem în stare să susținem doi preoți și două biserici, de aceea ne dăm învoirea a trece la ortodoxism, în următoarele condiții: locurile parohiale, beneficiile și veniturile ce au aparținut bisericii greco-catolice să rămână ale noastre”³⁴. De asemenea, locuitorii ortodocși trebuiau să-i recunoască îndreptățiți la toate beneficiile ce țin de această biserică. Cer în plus ca un tânăr al comunității lor să fie hirotonisit ca preot și să-i slujească. Un asemenea compromis nu a mai fost semnalat în alte cazuri, motiv pentru care, cauzele concrete care au determinat aceste hotărâri nu au fost încă deslușite pe deplin. Este adevărat că, până în ultimii ani ai secolului al XIX-lea preoțimea românească din Transilvania – indiferent de ce confesiune aparținea – n-a beneficiat de salarii din partea statului, ci s-a întreținut din resurse proprii adică sesii parohiale și mai ales din daniile credincioșilor. Din 1861 statul acorda Bisericii ortodoxe românești și sârbești câte o subvenție anuală pentru ajutorarea preoților rurali. Quantumul acestora era desigur mult prea mic comparativ cu multitudinea dificultăților izvorâte în parohii. Prin legea din 1898, subvențiile de stat au fost puse la dispoziția autorităților bisericești, acestea având dreptul să plătească preoților sumele care le reveneau, reținând numai o taxă pentru fondul de pensii și indemnizația protopopilor³⁵.

Convertirile individuale apar mai des consemnate în documente și s-au manifestat deopotrivă atât în rândul clericilor, cât și al oamenilor de rând, din motive de credință, tradiție sau chiar necesități pragmatice cum a fost cazul unui cleric ortodox de pe valea Bârgăului care, având nevoie urgentă de o parohie găsește una liberă la Borgia Mureșeni (Mureșenii Bârgăului), comună greco-catolică. În aceste condiții el cere autorităților unite de la Gherla și Blaj să-i accepte dorința și să-i încredințeze această parohie. Aceeași așezare a fost

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ M. Păcurariu, *Politica statului ungar față de biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, Sibiu, 1986, p. 74.

păstorită mai târziu, după 1880 tot de un preot (*Ioan Idmariu*) trecut de la religia greco-răsăriteană la cea unită și care, „prin purtarea sa a câștigat iubirea poporului ce-l păstorea”³⁶. Preoții nu au fost singurii care s-au convertit de la o religie la alta. Chiar și oficialitățile laice au întreprins acțiuni de acest fel, din motive aparent ideologice și de credință. În 1875, percepatorul municipal dintr-o altă parohie de pe Valea Bârgăului – N. Ganea – „din pură convingere morală” s-a hotărât a trece de la religia greco-catolică la cea ortodoxă, recunoscând că „biserica greco-orientală, pe lângă toate persecuțiile suferite și-a păstrat originalitatea și și-a făcut legi și alte întocmiri bisericești și instituții potrivite vieții omenești”³⁷.

Perceptorul a enunțat în continuarea acestor motive argumente justificative, de natură mai ales istorică, dar relativ părtinitoare susținând că „strămoșii ortodocși în secolele trecute, de frica turcilor și tătarilor și-au părăsit patria, adică Moldova și s-au așezat în comuna Telciu, care ține de districtul Năsăudului; în secolul trecut însă comuna fu militarizată, iar ei atrași cu puterea împreună cu ceilalți locuitori și siliți a-și lăsa legea bisericească, a-și mărturisi pe legea confesiunii greco-catolice”³⁸.

Ideea militarizării zonei și a convertirii forțate a românilor de aici a fost semnalată și în alte cazuri și a oferit, de multe ori, argumente suficiente în explicarea motivelor care au determinat trecerile religioase de la greco-catolici la ortodocși. Într-o scrisoare din 1885 adresată vicarului de către un fost cadru militar din Năsăud, pe nume Ioan Marte, acesta consideră că, după o carieră militară de succes merita acum să-și schimbe profesia, orientându-se spre preoție. Dar pentru că nu a găsit loc în nici una dintre parohiile districtului, el cere dreptul de a trece de la religia greco-catolică la cea ortodoxă. Dincolo de substratul pragmatic al dorinței acestuia – sesizat de altfel și în alte cazuri – cererea conține o motivație „liberală”, „ideologică”, invocând – pentru prima dată opinia potrivit căreia fiecare tânăr care a ajuns la vârsta de 18 ani poate să-și aleagă cea confesiune cu care poate să trăiască. A fost probabil justificarea cea mai frecventă în alegerea schimbării confesiunii, ascunsă însă sub formulări variate care încercau să suplinească lipsa unui suport real, material al acestor acțiuni. În anul 1862, în Năsăud, o familie greco-catolică trece la religia greco-răsăriteană, „pentru că este convinsă că această biserică este mai înainte întemeiată și și-a păstrat originalitatea și legile date prin sinoade ecumenice”³⁹. Din același motiv își părăsește religia greco-catolică Maria Florian din parohia Rodna, în anul 1860. Trecerile individuale au cunoscut fluctuații – de la o confesiune la alta – și de la o perioadă la alta. Nu lipsesc nici cazurile în care

³⁶ A.N.D. J.B-N, fond Protopopiatul ortodox, dosar 447, f. 26.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ *Ibidem*, dosar 264, f. 56.

credincioși neuniți își părăsesc credința străbună și trec la cea greco-catolică cum s-a întâmplat tot la Năsăud, în 1875, în Rodna Nouă în 1887 sau Borga Rusu (Rusu Bârgăului) în anul 1875. În aceste cazuri cererea a fost motivată prin încheierea unor căsătorii.

Convertirile religioase nu au însemnat numai treceri de la greco-catolici la ortodocși și invers. Ele s-au manifestat și în alte direcții, între alte confesiuni. De exemplu, în anul 1883 s-a semnalat la Năsăud un caz de trecere de la religia greco-catolică la cea reformată, solicitantul cerând acceptarea cununii sale în biserică prin preotul reformat din Nimigea. De asemenea, în 1887, S. Hortvath, de religie ortodox, din parohia Cristur, cere trecerea la confesiunea luterană. Autoritățile nu mai înregistraseră până atunci o cerere asemănătoare în acea zonă⁴⁰.

Au existat însă și parohii unde nu s-a semnalat, de-a lungul acestei perioade nici un caz de trecere de la o religie la alta. Este cazul comunelor sau satelor relativ omogene din punct de vedere confesional, dar și etnic. De exemplu, parohia Salva care adăpostea la 1858-1172 locuitori de confesiune greco-catolică și doar 12 de religie mozaică (evrei). Situații similare s-au semnalat în același an în Maieru (1805 greco-catolic și 15 evrei), Ilva Mare (1500 greco-catolici și nici un ortodox), Runcu (880 greco-catolici și doar 3 mozaici) etc. Instabilitatea s-a manifestat constant în localitățile eterogene din punct de vedere etnic și mai ales confesional. Așa a fost cazul comunelor de pe valea Bârgăului, unde enclave ortodoxe apar înconjurate de greco-catolicism și invers. Parohia Prundul Bârgăului adăpostea la 1857, 1352 de locuitori ortodocși, 76 greco-catolici și 50 romano-catolici sau Tiha Bârgăului care, în același an avea 1491 locuitori de confesiune greco-catolică și 140 ortodocși⁴¹. Situația similară (cea mai elocventă) o prezintă și parohia Rodna care, în anul 1880 era alcătuită din 2080 greco-catolici, 828 romano-catolici și doar 6 de confesiune ortodoxă. Din punct de vedere etnic trăiau aici 2090 de români și 618 maghiari⁴². În această localitate s-au manifestat de-a lungul perioadei – un număr însemnat de căsătorii mixte, atât din punct de vedere confesional cât și etnic.

Trecerile de la o religie la alta s-au manifestat în zona Bistrița-Năsăud ca un fenomen constant, dar nu lipsit de proporții, ca o expresie ilustrativă a relațiilor interconfesionale din a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Fenomenul apare și-n rândul elitei (clericale sau laice), dar mai ales în rândul maselor țărănești care din necesități pragmatice sau urmărind linia credinței și tradițiilor își părăsesc religia în favoarea alteia. Cazurile au fost frecvente în rândul greco-catolicilor, dar au fost ilustrate și-n cadrul confesiunii ortodoxe sau chiar reformate. Expresia cea mai ilustrativă a biconfesionalității o constituie, fără îndoială **căsătoriile mixte**.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ Recensământul din 1880, Transilvania, coordonator T. Rotariu, București, 1997.

⁴² *Ibidem*.

Căsătoriile mixte au generat puternice disensiuni în rândul clerului în ceea ce privește dreptul ofieriei lor, dar și în privința apartenenței religioase a copiilor. Anii revoluției de la 1848 au adus noi tentative în încercarea de impunere a unui statut de egalitate între cele două confesiuni dominante din Transilvania. Între 1848-1849, Șaguna a cerut Consistoriului unit să accepte principiul ca, în mariajele amestecate, preotul cununător să fie întotdeauna preotul miresei, Gubemul a oferit însă o soluție de compromis, hotărând să cunune întotdeauna preotul miresei, dar litigiile matrimoniale mixte să fie judecate numai la Blaj. Chestiunea s-a reglementat prin legea matrimonială dualistă din 1868, dar Șaguna continua să-i îndemne pe credincioși să se ferească, pe cât posibil, de căsătorii cu uniții⁴³.

Articolul de lege 48 din 1868 referitor la căsătoriile mixte enunță principiul că în procesele matrimoniale de divorț, pentru fiecare parte e obligatorie sentința autorității confesionale respective. Un alt articol al aceleași legi statornicea religia copiilor născuți din căsătorii mixte astfel: băieții vor urma religia tatălui, iar fetele religia mamei. Tot în această lege era prescrisă și modalitatea trecerilor religioase de la o confesiune la alta: cel ce vrea să treacă e dator a anunța aceasta preotului său de două ori în fața a doi martori, care eliberau o adeverință despre anunțarea făcută înaintea preotului. Legislatura ulterioară completează aceste prevederi cu alte dispoziții, restrictive mai ales, astfel, un articol de lege din 1879 stabilea o serie de sancțiuni pentru cei care ar primi pe cineva în sânul unei confesiuni fără a fi împlinit condițiile fixate anterior⁴⁴.

Căsătoriile mixte au constituit – în ciuda acestor dispoziții legale – o realitate constantă în districtul Bistrița-Năsăud, mai ales după 1870, dar și în perioada anterioară. Situația cea mai spectaculoasă în acest caz apare în parohia Rodna, localitate unde trăia o populație românească majoritar greco-catolică dar și un număr însemnat de etnici maghiari și sași, de confesiune romano-catolică (828). Majoritatea căsătoriilor mixte încheiate aici au fost înregistrate între greco-catolici și romano-catolici și între români și maghiari. Este una dintre cele mai surprinzătoare dovezi a relațiilor interconfesionale și interetnice, generată de împrejurări diferite, dar manifestată într-o atmosferă de cordialitate și colaborare într-o perioadă în care fenomenul căsătoriilor mixte (mai ales din punct de vedere etnic) era perceput drept un instrument al dezbinării naționale. În deceniul 1841-1850 s-au înregistrat în această parohie 9 căsătorii mixte între romano-catolici și greco-catolici. Între anii 1851-1870 numărul acestora aproape s-a triplat ajungându-se la 31 de căsătorii între aceleași confesiuni. Și în deceniul 8 al secolului al XIX-lea (1871-1880), situația a rămas neschimbată înregistrându-se, anual 1-2 căsătorii mixte (au fost încheiate 14 căsătorii între

⁴³ S. Retegan, *op. cit.*, p. 181.

⁴⁴ I. Lupaș, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Cluj-Napoca, 1995, p. 112.

romano-catolici și greco-romani numai în intervalul 1871-1879)⁴⁵. Fenomenul pare explicabil dacă avem în vedere compatibilitatea confesională între cele două părți și lipsa unor restricții severe în privința căsătoriilor de acest gen.

În ciuda legislației (destul de restrictive) în această zonă grănicerească s-au încheiat și numeroase căsătorii mixte între greco-catolici și ortodocși. În majoritatea parohiilor din district au fost semnalate cazuri care reflectă și această dimensiune interconfesională. Frecvența acestora este mult mai mare abia după 1870, după elaborarea și aplicarea legislației privitoare la căsătoriile mixte în întreaga Transilvanie. În toate situațiile de acest gen reiese că toate părțile „contractante” au luat cunoștință de prevederile acestor hotărâri și le respectă. Au existat însă și cazuri particulare în care o serie de clerici – din nevoia de a realiza un compromis favorabil – au modificat unele dispoziții legale. Așa s-a întâmplat într-o serie de localități de pe valea Bârgăului unde, sub pretextul „conservării unității și a credinței catolice” au fost introduse alte modalități de încheiere a căsătoriilor mixte: „dacă un bărbat greco-catolic se căsătorește cu o femeie ortodoxă, atunci aceasta împreună cu copiii urmează religia bărbatului deci a capului de familie; dacă un bărbat ortodox se căsătorește cu o femeie greco-catolică, el trece la religia catolică, iar copiii vor fi botezați în aceeași confesiune considerată legală, deci a statului”⁴⁶. Aceste noi hotărâri au fost introduse în urma costatării efectelor căsătoriilor mixte (prin rapoartele din deceniul 1878-1888). Înainte de 1888, dacă bărbatul era greco-catolic și femeia ortodoxă, copiii se botezau astfel: băieții urmau religia tatălui, iar fetele religia mamei. Au existat și cazuri în care, copiii de ambele sexe au fost botezați în religia tatălui, indiferent de confesiunea pe care acesta o avea. Între 1880 și 1888 au fost semnalate în parohia Borgia Tiha 36 de căsătorii mixte, între greco-catolici și ortodocși⁴⁷. Dintre acestea, 30 și-au părăsit religia catolică în favoarea celei ortodoxe. Situația este deosebită și surprinzătoare în condițiile în care această comună era dominată de români de religie greco-catolică. În aceeași localitate, pentru căsătoriile între ortodocși și catolici apare formulată următoarea precizare: „căsătoriile între un fecior greco-catolic și o fată ortodoxă nu sunt considerate mixte, deoarece femeile, după cununie, aparțin religiei bărbatului lor, după datina veche”⁴⁸.

Între 1870-1880 s-au înregistrat în parohiile de pe valea Bârgăului 13 căsătorii mixte între greco-catolici și ortodocși, și un număr mai restrâns de căsătorii între romano-catolici și greco-catolici. Acestea din urmă au fost încheiate între persoane de etnii diferite, iar copiii au fost botezați și crescuți în religia greco-catolică. Și în celelalte parohii ale districtului, mai ales în cele foste

⁴⁵ A.N.D. J.B-N, fond Vicariatul Rodnei, dosar 268, f. 21.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 29.

⁴⁷ *Ibidem*.

⁴⁸ *Ibidem*.

grănicerești numărul căsătoriilor mixte a fost aproximativ același (15), la care se adaugă cele încheiate între greco-catolici și reformați. În situația acestora din urmă, se respectă aceeași dispoziție potrivit căreia copiii vor fi botezați în religia oficială a statului, adică greco-catolică⁴⁹.

Au existat însă și excepții de la această regulă generalizată. În cazul unei căsătorii mixte din comuna greco-catolică Zagra (din 1878), între un greco-catolic și un ortodox, „creșterea copiilor se făcea în religia ortodoxă, de care aparținea fata atunci când s-a măritat”⁵⁰.

În general însă în cadrul căsătoriilor mixte încheiate între greco-catolici și cei de alte confesiuni, botezul copiilor se făcea în religia catolică, considerată religia oficială a statului. Au existat însă și cazuri în care, mergând pe aceeași linie a conservării ritului, botezul se făcea și de către ortodocși, dacă copilul (fata) prelua religia mamei. Fenomenul căsătoriilor mixte s-a manifestat pregnant la nivelul comunităților satești. Mulți dintre cei care au încheiat astfel de acorduri au fost țărani (economi, sau poporani); puțini au fost cei de altă categorie socială: meșteșugari, mineri și chiar Țigani.

Evident că în substratul mentalității colective satești au pătruns prea puțin dispozițiile legale care descriau condițiile în care puteau să fie încheiate astfel de căsătorii. Este motivul pentru care multe dintre ele au fost înfăptuite fără dispensa bisericească necesară și, ca urmare, au fost înregistrate ca o manifestare anticanonică, iar autorii lor (în special preoții care le-au întocmit) au fost sancționați. Statisticile oficiale au înregistrat pentru această zonă îndeosebi pe cele încheiate pe cale legală, după ce părțile contractante au luat act de prevederile legii.

Totuși, o situație statistică privind căsătoriile mixte în dieceza Gherla, între 1878-1888 înregistrează un număr covârșitor de mare de căsătorii încheiate fără dispensă (827), comparativ cu numărul celor încheiate cu dispensă (75)⁵¹. Așa se explică activitatea intensă desfășurată în perioada următoare de ierarhii superiori, cât și de preoți în vederea depistării acestui fenomen și prevenirea lui printr-o nouă acțiune de popularizare a legilor.

Zonă de interferență confesională, căsătoriile mixte au ilustrat semnificativ tipurile de raporturi ce se stabilesc între diferitele confesiuni, mai ales în lumea rurală. Deși condamnate și considerate în multe cazuri instrument al dezbinării românilor, asemenea fenomene pot fi considerate expresia atitudinii pozitive, a colaborării care a existat între două sau mai multe confesiuni din aceeași arie geografică.

O altă ipostază a conlucrării între populația românească de confesiuni diferite o reprezintă *instituția școlară*. Considerată drept unul dintre elementele

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ A.N.D.J.B-N, fond Iulian Marțian, dosar XXV, p. 5-7.

⁵¹ *Ibidem*.

fundamentale menite să conserve specificul național, școala a urmat linia sinuoasă a realităților social-politice concrete din zona în care se afla. Școala românească se afla în secolul al XVIII-lea într-o situație dificilă, determinată mai ales de lipsa instituțiilor de învățământ, de efectele sărăciei și chiar al dezinteresului momentan, atâta timp cât cei interesați să obțină o instrucție de bună calitate se puteau adresa cu mai mult folos școlilor maghiare sau săsești. Schimbarea confesiunii în ultimele decenii ale secolului al XVII-lea a produs o adevărată avalanșă de mici funcționari, de origine românească iar interesul pentru instrucție a crescut⁵².

Mișcarea școlară a atins o perioadă de maximă regenerare după revoluția de la 1848. Situația instituțiilor de învățământ rămânea în continuare foarte grea. Povara materială a școlilor presa asupra comunității locale, de aceea, se va impune treptat – cel puțin la nivelul instrucției primare soluția școlilor comune. Intervențiile repetate venite mai ales dinspre partea ortodoxă, vor accentua separatismul școlar⁵³. În districtul Bistrița-Năsăud existau în secolul al XIX-lea sate mixte, unde, două biserici românești sărace, susțineau cu prețul unor grele sacrificii materiale două școli și mai sărace (una greco-catolică și alta ortodoxă). În aceste situații se va ajunge la sprijinirea uneia dintre ele (cum s-a întâmplat la Borgia Tiha)⁵⁴. Există însă și situații când oamenii satelor și-au asociat forțele în treburile școlii (uniți și neuniți deopotrivă).

Autoritățile confesionale – atât greco-catolice cât și ortodoxe – au colaborat deseori în desfășurarea unor acțiuni de apărare a specificului național în împrejurări concrete care solicitau conlucrarea celor două părți. Așa s-a întâmplat în 1874 când într-o corespondență cu membrii senatului școlilor confesionale unite din cercul Bârgăului, vicarul greco-catolic G. Moisil atrage atenția asupra unor rechizite și hărți primite de școlile românești prin subvenții de la stat doar că unele dintre ele contravin spiritului național: „Ministerul cultelor și instrucțiunilor publice a regatului Ungariei din Pesta a trimis mai multe rechizite pentru școlile confesionale din acest district, unite, numai că sunt compuse ungurește și false”⁵⁵. Senatul confesional greco-catolic a hotărât în acest caz ca mapele să fie retrimise, dar celelalte obiecte să fie folosite în întreg cercul Bârgăului (tablele, mașina de calculat, instrumentele fizice, etc.). Pentru îndeplinirea acestei acțiuni solicită sprijinul senatului școlilor confesionale ortodoxe. Un alt demers comun s-a desfășurat în 1861 pe tărâm național și a fost inițiat de Comitetul permanent de la Sibiu condus de A. Șaguna. În manifestul intitulat „Către *inteligenta* română”, acesta solicită sprijin material comun, din partea tuturor în vederea susținerii deputăției românești la

⁵² S. Retegan, *op. cit.*, p. 98.

⁵³ *Ibidem*.

⁵⁴ A.N.D.J.B-N, fond Vicariatul Rodnei, dosar 444, p. 19.

⁵⁵ *Ibidem*.

Viena, trimisă să apere cauza națională: „împrejurările au făcut necesară trimiterea unei noi deputațiuni la Viena spre apărarea dreptei noastre cauze naționale. Pentru aceea, este neapărat trebuință parte pentru acoperirea cheltuielilor deja făcute și a altora neprevăzute în viitor, a deschide colecte a contribui fiecare după puterile sale precum și a îndemna pe alții la sprijinirea acestui scop”⁵⁶.

În același an - 1861 autoritățile greco-catolice colaborează din nou cu cele ortodoxe, de data aceasta în stabilirea măsurilor ce vor fi întreprinse pentru dobândirea fondurilor și proprietăților rămase de la fostul regiment de graniță. În acest sens, într-o corespondență cu protopopul Bistriței, vicarul greco-catolic afirma: „un comisar imperial va merge din sat în sat în toate ținuturile regimentului ca să repună comunele în drepturile lor, să le spună că fondurile, munții, pădurile sunt ale comunelor grănicerești”⁵⁷. Pentru îndeplinirea acestei misiuni, vicarul propune constituirea unei conferințe generale la Năsăud care să cuprindă reprezentanți din fiecare parohie, (preotul satului, judele, notarul și doi bătrâni, aleși de comună din rândul românilor).

Colaborarea s-a manifestat deseori în desfășurarea unor acțiuni organizate cu ocazia unor evenimente comune solicitate de autorități. Ea a îmbrăcat forme diverse și a constituit – prin activitățile desfășurate în comun – o dovadă a conservării specificului național, în ciuda unei aparente dezbinări confesionale a românilor ardeleni.

⁵⁶ *Ibidem*.

⁵⁷ *Ibidem*.

SFÂNTUL SCAUN ȘI AUTONOMIA BISERICII GRECO-CATOLICE ÎN RELATĂRILE PRESEI ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA (1871-1900)

Ioana Mihaela Bonda

Relațiile interconfesionale în provincia Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea poartă marca progreselor liberalismului și naționalismului liberal, a principiului de naționalitate și a fenomenului de instituționalizare a Bisericilor naționale, autonome, cu ierarhie proprie, eliberată de jurisdicția bisericilor străine¹.

În Biserica Română Unită, tendinței de înglobare în Biserica universală i se asociază și conotații politice, acestea transferându-se în planul relațiilor interetnice și generând un nou tip de alteritate: romano-catolic – greco-catolic². Apoi fenomenul de latinizare a ritului și a disciplinei Bisericii greco-catolice ce amenința identitatea sa este dublat de pericolul organizării unui Congres al autonomiei maghiare la Pesta. Evenimentul stârnește reacții aprinse în întreg regatul ungar și în toate mediile, inclusiv în rândul gazetarilor români, care se grăbesc să ia atitudine.

Dând dovadă de o bună cunoaștere a psihologiei de masă, conștienți fiind și de importanța presei ca formator de opinie, condeierii români prezintă la cote alarmante episodul, în speranța grăbirii reacției forurilor în drept, a Mitropoliei Unite în acest caz. Unul dintre primele periodice care își afirmă punctul de vedere față de congresul maghiar este „Gazeta Transilvaniei”. Aceasta în dorința de a aplica dictonul „*uniți în cuget și simțiri toate le putem învinge*” se realizează opiniei lui Iosif Romanul, al cărui articol apărut în „Federațiunea” îl și publică. Poziția autorului este una tranșantă, astfel deși invitați, românii nu trebuie să participe sub nici o formă la întrunirea de la Pesta, din mai multe considerente, între care: pentru că se ținea în capitala regatului maghiar și „*sub presiunea guvernului*”, apoi pentru că o dată adoptate hotărârile de către majoritatea maghiară, exista pericolul „*ca dorințele ierarhilor români să nu fie luate în considerare*”³, drept care se reclamă multă prudență în precizarea vreunei poziții cu privire la această chestiune.

¹ Nicolae Bocșan, *Alterități în relațiile interconfesionale din Transilvania în a doua jumătate a secolului al XIX-lea – romano-catolic și greco-catolic* în vol. *Identitate și alteritate. Studii de imagologie*, I, p. 96.

² *Ibidem*, p. 98.

³ „Gazeta Transilvaniei”, 1871, nr. 18, 20 februarie/4 martie, p. 4.

Un alt semnal de alarmă este exprimat de aceeași gazetă prin intermediul unui articol plin de critici la adresa ierarhilor români. Doar „neputința și indiferența” acestora, afirmă condeierul anonim, fac ca deseori românul de rând să reclame prezența unui „*Klein care să-și pună sufletul pentru oile sale care nu vor a intra în strunga maghiarizării nici pe terenul bisericesc*”⁴. În aceste împrejurări mai rămânea doar speranța unei intervenții favorabile a împăratului, mai ales că „*cele mai mari binefaceri și ușurări veniră din grația auguștilor împărați din înalta casă domnitoare habsburg - lotharingică*”⁵ consideră unii corespondenți ai „Gazetei”.

Desfășurat la Pesta în 1871 congresul catolic, la care au participat atât reprezentanți ai clerului cât și ai laicilor, a adoptat un program de autonomie, inițiat de cardinalul Haynald, în care erau implicați și românii greco-catolici din Transilvania. Între prevederile cele mai importante ale acestui program se numără constituirea unui congres mixt și precizarea atribuțiilor acestuia, respectiv: numirea tuturor demnitarilor bisericești, inclusiv a episcopilor, supravegherea școlilor și administrarea tuturor bunurilor și fondurilor ecleziastice din întreg regatul⁶.

Sesizând pericolul reprezentat de aceste măsuri pentru integritatea Bisericii Române Unite, condeierii „Gazetei Transilvaniei” realizează într-un articol o pertinentă analiză a situației, subliniind totodată consecințele acesteia. Astfel, se preciza că în condițiile acceptării acestui congres „*dieceza Blajului putea să-și piardă dreptul de a-și alege arhipăstori, ca de altfel și celelalte dieceze românești*”, neputând fi omisă nici prevederea prin care această adunare „*dispunea după bunul său plac de sistemul de învățământ, de fondurile diecezane și școlare*”⁷, de veniturile și impozitele impuse canonicilor români, ceea ce făcea ca reuniunea conciliară maghiară să câștige drept de ingerință în problemele interne ale Bisericii românilor.

După adoptarea statutului, congresul îl trimite spre sancționare împăratului, conform uzanțelor existente. De această dată, spre satisfacția românilor, elaboratul este respins, devenind un act nul. Interesant este faptul că în timp ce împăratul îl refuză, Vaticanul își rezervă, după afirmațiile monseniorului Agliardi, libertatea de judecată și de acțiune pe mai târziu⁸. Poziția de expectativă a pontifului în această chestiune atrage criticile presei, fiind considerată o încălcarea a unui act oficial emis de însuși papa – bula „*Ecclesiam Christi*”.

⁴ Idem, 1871, nr. 24, 24 martie/5 aprilie, p. 1.

⁵ Idem, 1879, nr. 29, 12/24 aprilie, p. 2.

⁶ Archivio della Santa Congregazione degli Affari Ecclesiastici Straordinari (în continuare A.S.C.A.E.S.), Fondo Acta Sancta Congregatione pro Negotiis ecclesiasticis Extraordinari (în continuare F.A.S.C.N.E.), sessione 764/novembre 1895, Ungheria, p. 14-76.

⁷ „Gazeta Transilvaniei”, 1871, nr. 18, 20 februarie/4 martie, p. 4.

⁸ A.S.C.A.E.S., Fond cit., sessione 764/novembre 1895, Ungheria, p. 95-117.

O altă măsură adoptată de „adunarea regnicolară maghiară” care stârnește dezaprobarea presei, a fost încercarea de introducere a limbii maghiare în săvârșirea ritului, ceea ce reprezenta o grea lovitură la adresa identității provinciei române unite. În cazul în care această prevedere s-ar aplica, corespondentul „Gazetei” Vasile Ladislau Popp conchide într-o manieră apocaliptică că *„românii sunt amenințați cu paralizia, iar în plan bisericesc în timp de 10-30 de ani n-ar mai fi mitropolit, episcopi, canonici, protopopi sau preoți de limba română”*⁹.

Cu toată campania din presă dusă împotriva participării vreunui prelat român la reuniunea de la Pesta, pentru a nu leza autonomia bisericească câștigată odată cu reînființarea mitropoliei în 1853, doi dintre ierarhi: episcopul Olteanu de la Lugoj și episcopul de Oradea Iosif Papp Szilagy, acceptă invitația de a participa la întrunire. Criticând reacția lor „Gazeta Transilvaniei” publică totuși, preluând din „Federațiunea” *„Discursul prin care S.S. părintele I Olteanu, episcopul Lugojului și-a motivat intrarea în congresul catolicilor maghiari”*¹⁰. Articolul reliefează principalele motive care l-au determinat pe episcopul român să participe la reuniunea de la Pesta, între care cele mai însemnate le consideră a fi: *„datoria necondiționată de a participa la consultările despre rezolvarea cauzelor religioase, ... datoria românilor față de primatul maghiar pentru sprijinirea extraordinară și îngrijirea adevărat părintească, ... convingerea că numai participând la un congres al tuturor catolicilor se vor putea și cauzele speciale ale românilor”*¹¹.

Deși încercarea de anulare a autonomiei Bisericii Române Unite inițiată de congresul maghiar a eșuat, politica ierarhilor catolici și a guvernului de la Pesta se va axa în continuare pe introducerea limbii maghiare în toate spectrele vieții. Așa este bunăoară și proiectul de lege ce prevedea introducerea limbii maghiare în școlile populare, act care stârnește nemulțumirea românilor. Poziție față de această politică ia și mitropolitul Ioan Vancea care împreună cu episcopul Lugojului, Victor Mihaly, redactează un memoriu cu scopul de a-l înainta împăratului. Și de această dată „Gazeta” se transformă într-un adevărat purtător de cuvânt al Mitropoliei Unite, publicând în coloanele sale: *„Reprezentățiunea așternută Maiestății Sale de către arhierii români greco-catolici în cauza proiectului de lege privitor la introducerea limbii maghiare în școlile populare”*¹². Conștienți de importanța menținerii limbi române atât în Biserică, cât și în școală „care este [de fapt] foișorul Bisericii”, cei doi ierarhi insistă în memoriu asupra acestui drept al românilor, marcând în punctul trei al actului chintesența cererii lor: *„... ierarhia noastră greco-catolică în credința Bisericii catolice este întemeiată după ritul grecesc, cu limba română ca limbă ecleziastică.... Așadar pentru ierarhia noastră ecleziastică, limba română este o chestiune de viață – conditio sine qua non – prin urmare tot ce amenință și*

⁹ „Gazeta Transilvaniei”, 1871, nr. 25, 27 martie/8 aprilie, p. 1,

¹⁰ Idem, 1871, nr. 31, 3 mai/21 aprilie, p. 3.

¹¹ Ibidem.

¹² Idem, 1879, nr. 17, 1/13 martie, p. 2.

*periclitează limba Bisericii noastre, limba română amenință și periclitează totodată ierarhia, Biserica noastră*¹³.

Însă cu toate eforturile prelaților, situația românilor greco-catolici nu se îmbunătățește, susține un gazetar român. Într-un articol apărut în „Gazeta” și semnat probabil cu pseudonimul, Enea Silviu face un adevărat rechizitoriu actului de unire bisericească. Paradoxal este faptul că dacă la început, tonul utilizat de autor este unul foarte critic, relevând indignarea autorului față de situația românilor, cărora unirea nu le-a adus nimic favorabil, mai mult chiar situația lor înrăutățindu-se, fiind comparabilă cu cea a „hiloților spartani” expuși prin religia lor „la posibilitatea de a fi amalgamați și contopiți”¹⁴, pe parcurs tonul suferă unele modificări, pentru ca la final să fie unul de încurajare și de susținere a luptei românilor.

Nemulțumit de faptul că guvernul maghiar își continua nestingherit politica de implementare a limbii maghiare, mitropolitul Vancea ia din nou atitudine și trimite în 1882 parlamentului de la Pesta un memoriu „În contra proiectului de lege pentru gimnaziile și școlile reale”, pe care „Gazeta”¹⁵ îl publică de asemenea.

Propaganda oficială de introducere a limbii maghiare în Biserică ca limbă liturgică, găsește însă un sprijin în greco-catolicii ruteni, mai ales a celor din dieceza de Munkacs. În zonă, aplicarea acestor măsuri va duce la tensionarea situației, românii văzând în această politică, subminarea identității lor naționale. Adoptând și de această dată o poziție tranșantă, „Gazeta” îi sfătuiește pe românii uniți din această dieceză să se adreseze „*Sanctității Sale, papa, și să-i ceară ca în calitatea sa de șef al Bisericii să-l înlăture pe episcopul sub care se încalcă toate canoanele Bisericii referitoare la cultul divin*”¹⁶.

Situația din dieceza ruteană de Munkacs determină reacții în întreaga provincie mitropolitană românească. Astfel din dieceza de Oradea este trimis de către un corespondent un articol redacției „Gazetei Transilvaniei”. Meliton, probabil tot un pseudonim, ia atitudine față de încercare de introducere a limbii maghiare în celebrarea ritului. Pornind în demonstrația sa de la același act, bula „Ecclesiam Christi”, gazetarul afirmă cu tărie că limba liturgică în întreaga provincie este limba română. El își va centra atenția în demersul său asupra rolului catolicismului pentru români, care reprezenta „*fortăreața credinței, a limbii și prin urmare și naționalității noastre*”, altminteri dacă vreun ierarh catolic ar încerca să impună alte norme ar însemna să încalce „*dispozițiunile Sfântului Scaun Apostolic așa cum reiese din bula dată cu acea ocazie*”¹⁷. Prezentând pe scurt pericolul

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ Idem, 1879, nr. 29, 12/24 aprilie, p. 2.

¹⁵ Idem, 1882, nr. 31, 14/26 martie, p. 1.

¹⁶ Idem, 1886, nr. 29, 6/18 februarie, p. 1.

¹⁷ Idem, 1890, nr. 243, 30 octombrie/11 noiembrie, p. 1.

maghiarizării, corespondentul gazetei își încheie articolul prin semnalarea situației critice de la gimnaziul din Beiuș și de la seminarului teologic din Oradea, unde se vehicula posibilitatea introducerii limbii maghiare ca limbă de studiu. În aceste împrejurări apare pertinentă întrebarea din finalul articolului: „*De unde vor fi recrutăți teologi tineri peste câțiva ani, care să știe limba română?*”¹⁸.

Situația de la seminarul orădean, unde se manifesta o oarecare intoleranță națională, va face subiectul unui alt articol, apărut în aceeași gazetă. De remarcat este în acest caz, extremismul opiniei unor profesori, susținători ai introducerii limbii maghiare, considerată superioară limbii române, care era „*numai tolerată nu și aprobată ca limbă liturgică și numai din grația eventualei nerealizări a ideii de stat maghiar se tolerează în Biserică*”¹⁹. Poziția șovinistă a acestor profesori este combătută de o parte a dascălilor, care aduc în sprijinul afirmațiilor lor același act, bula „*Ecclesiam Christi*”.

Sfântul Scaun intervine de această dată și critică atitudinea superiorilor maghiari. Conform opiniei „*Gazetei*”, motivele care l-au determinat pe suveranul pontif să intervină nu sunt „*pentru sprijinirea năzuințelor naționale ale românilor*”²⁰ și nici ca formă de represalii pentru guvernul unguresc, cum susțin o parte a maghiarilor. O posibilă explicație ar fi în opinia aceluiași periodic faptul că „*Biserica romană a recunoscut întotdeauna puritatea vechiului rit oriental*”²¹. În sprijinul afirmațiilor lor, gazetarii români reproduc alocuțiunea unui înalt demnitar bisericesc, preluată dintr-un ziar austriac. Poziția Vaticanului față de această chestiune, susține prelatul catolic se explică înainte de toate prin politica de respingere a oricărui compromis privind folosirea limbilor naționale, întrucât aceasta ar putea duce la biserici independente față de Roma și implicit la schismă.

Dintre periodicele românești cercetate deși „*Gazeta Transilvaniei*” acordă un spațiu amplu acestei chestiuni, și organul de presă al Mitropoliei greco-catolice, „*Unirea*”, ia atitudine. Pentru reliefarea poziției sale, este reprodus un articol remarcabil din cotidianul berlinez „*Germania*”. Determinat de mișcarea liturgică a rutenilor din Hajdu-Dorogh, care susțineau înființarea unei episcopii greco-catolice, cu maghiara ca limbă liturgică, autorul articolului subliniază motivele ce vor duce la această situație, dovedind că este un bun cunoscător al realităților românești. Remarcabil printr-o analiză obiectivă și prin zugrăvirea situației existente atât în Transilvania, cât și în Regatul român, articolul rămâne unul de referință, între cele preluate din presa europeană a timpului. Conform lui demersul rutenilor „*se îndreaptă în contra celor trei milioane de români, care cuprind partea răsăriteană a regatului. Românii aceștia ca și frații lor din*

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ Idem, 1892, nr. 1, 1/13 ianuarie, p.

²⁰ Idem, 1897, nr. 9, 14/26 ianuarie, p. 2.

²¹ *Ibidem*.

regatul României în marea lor majoritate se țin de încă de schisma grecească, dar cam de trei veacuri folosesc limba românească vie ca limbă liturgică și în privința aceasta sunt unici între popoarele schismatice ale Orientului care toate au limbi liturgice moarte. Limba aceasta liturgică românească au păstrat-o cu aprobare papală și cei 1.200.000 de români uniți, împărțiți în patru dieceze”²². În același ton cu întreg articolul, concluzia reliefează atitudinea favorabilă românilor, a ziaristului german. Potrivit lui „Roma considerând provincia românească un avanpost al catolicismului, nu va face pași pripiți”, ceea ce va duce aproape sigur la eșecul inițiativei „șovinistilor maghiari care au susținut-o”²³.

Problema autonomiei a fost reluată cu mai mare intensitate în 1897, când pe baza rezoluției imperiale din 14 mai s-a dispus ca începând cu 24 iulie 1897 să fie înscrși toți credincioși catolici și greco-catolici care aveau dreptul să aleagă deputați pentru congresul ce urma să se întrunească în Budapesta și să se ia în discuție această chestiune. Astfel, potrivit hotărârilor adoptate, s-a cerut și diecezelor unite din Transilvania să-și trimită deputați.²⁴ Sesizând pericolul acestei inițiative pentru români, Valeriu Braniște, redactor la ziarul „Dreptatea” critică decizia prelaților maghiari, mai ales că „pornea dintr-o veche tendință șovinistă îndreptată în fond împotriva neamului românesc, adevăratul scop fiind maghiarizarea”²⁵, afirmă condeierul.

Poziție față de convocare congresului autonomiei maghiare ia și „Gazeta Transilvaniei” care într-un articol analitic, susține importanța intervenției Scaunului Apostolic, singurul în măsură să decidă păstrarea autonomiei Bisericii Române Unite „pe care a garantat-o prin reînființarea vechii mitropolii și prin scoaterea de sub orice jurisdicție a vreunei [alte] Biserici”²⁶. Aceeași atitudine adoptă și „Unirea”, reliefând și ea necesitatea intervenției pontificale, în aceste împrejurări delicate prin care trecea Biserica greco-catolică românească. Oponându-se cu fermitate organizării unui singur organism ecleziastic autonom, atât pentru Ungaria, cât și pentru Transilvania, gazetarii români propun înființarea a două adunări: una pentru provincia mitropolitană de Alba-Iulia și Făgăraș și alta pentru Biserica catolică maghiară.

Măsura de convocare a unui congres de autonomie luată de prelații maghiari a stârnit nu doar reacția presei, ci și a ierarhilor Bisericii Unite din Transilvania. Întruși într-o conferință ținută la Blaj episcopii: Mihail Pavel de la Oradea, Ioan Szabo de la Gherla, Demetriu Radu de la Lugoj și mitropolitul Victor Mihaly decid trimiterea unui „memorial” primatului maghiar și împăratului. Subliniind importanța acestei chestiuni a autonomiei, care treptat

²² „Unirea”, 1898, nr. 33, 20 august, p. 2.

²³ *Ibidem*.

²⁴ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania 1867-1918*, Sibiu, 1986, p. 103.

²⁵ „Dreptate”, 1894, nr. 5, 8/20 ianuarie, p. 1.

²⁶ „Gazeta Transilvaniei”, 1897, nr. 106, 14/26 mai, p. 1.

devine singura preocupare care stăpânește mintea episcopilor, preoților și credincioșilor mireni, cari aparțin Provinciei bisericești greco-catolice de Alba-Iulia și Făgăraș prelații români solicită și sprijinul Maiestății Sale pentru ca „să dea și [românilor] concesiunea prea înaltă de a-și regula afacerile bisericești externe într-o organizație autonomă separată, conform poziției sale de drept public și conform misiunii ce o are în sânul poporului românesc”²⁷.

În aceste dispute legate de convocarea congresului la Budapesta, atitudine va lua și presa maghiară, prin publicarea unor articole surprinzătoare. Periodicele ungare au meritul de a fi relatat și poziția românilor din dubla monarhie în această chestiune. Un exemplu concludent în acest sens este articolul apărut în „Alkotmany” și preluat de „Gazeta Transilvaniei”, intitulat sugestiv „Voce română despre autonomie”, în care un corespondent român al ziarului critică inițiativa prelaților maghiari și afirmă cu fermitate: „că românii nu vor intra niciodată în autonomie, așa cum se proiectează ea”²⁸. Și de această dată este invocată intervenția papei, ca singura în măsură să-i sprijine pe români, cu atât mai mult cu cât provincia românească era considerată o provincie misionară. De altfel, susține condeierul, importantul rol al românilor în această parte a continentului este recunoscut de Vatican, prin adoptarea unor decizii, deseori favorabile lor, cum este și cazul ridicării la rang de mitropolie a arhiepiscopiei de Alba-Iulia, ocazie cu care s-a recunoscut și autonomia acestui organism. În finalul articolului atenția este atrasă de discursul cu vădită tentă națională, care se va suprapune problematicii bisericești, dezbătute: „Sfântul Scaun – se afirmă că – a trebuit să țină seama de aceea că greco-orientalii se vor apăra cu caracterul național al religiei lor. Pentru ca să facă posibilă această apărare, uniunea sfântă a românilor a trebuit s-o facă cu adevărat românească prin aceea, că s-o țină cu totul independentă de orice Biserică și de orice organism bisericesc de altă limbă”²⁹.

Interesante și surprinzătoare au fost și comentariile aduse de presa maghiară față de chestiunea autonomiei Bisericii catolice din Ungaria. Eludând faptul că prelații maghiari sunt cei care urmăresc o mai mare autonomie față de Vatican, într-un articol apărut în „Pesti Naplo” și reluat de aceeași gazetă, ziariștii maghiari acuză statul pontifical de politică subversivă față de statul ungar, întrucât prin această politică urmărea de fapt „deplina independență față de stat și o mai strânsă dependență de Roma”³⁰.

Ca o contrapondere la organizarea Congresului maghiar, la 29 iunie 1897 este convocată de către prelații români greco-catolici, la Cluj o conferință, la care vor participa atât clerici cât și mireni. Intrigat de faptul că s-au luat în discuție și problemele naționale nu doar cele bisericești, periodicul maghiar

²⁷ Augustin Bunea, *Discursuri, autonomia bisericească, diverse*, Blaj, 1903, p. 386.

²⁸ „Gazeta Transilvaniei”, 1899, nr. 226, 12/24 octombrie, p. 1.

²⁹ *Ibidem*.

³⁰ „Gazeta Transilvaniei”, 1897, nr. 147, 5/17 iulie, p. 1.

„Kolozsvár” atrage atenția românilor „să nu amestece momente politice de naționalitate în această chestiune de administrație curat bisericească”³¹.

Legitimând prin același act, bula „Ecclesiam Christi”, dreptul românilor de a avea o Biserică autonomă, conferința potrivit „Gazetei”: „ține neclintit la condițiunile de existență ale aceste biserici: independența, caracterul ei național român și instituțiile sale răsăritene”³². Aducând în sprijinul afirmațiilor lor hotărârile conciliilor provinciale din 1872 și 1882, sancționate de pontif, ierarhii români susțin dreptul Bisericii greco-catolice din Transilvania la autonomie, mai ales că potrivit dr. Augustin Laurian sunt îndrituiți, întrucât „rezultatele mișcărilor autonome ale românilor au valoare canonică, rezultatele mișcării autonome a catolicilor din Ungaria este numai un elaborat”³³. După o lungă dezbatere se aprobă rezoluția neparticipării la viitorul congres precum și trimiterea a două telegrame: una suveranului pontif iar cealaltă împăratului Franz Iosif, cu scopul de a le solicita sprijinul în demersul lor.

Prelații români vor primi sprijinul secretarului nunțiatului apostolice, monseniorul Luigi Vecchia, care-i va acuza pe maghiari că ceea ce doresc de fapt este o biserică națională.³⁴ Același ierarh trimite cardinalului Rampolla, și memoriul episcopului de Lugoj, Demetriu Radu, în care era zugrăvită situația Bisericii greco-catolice românești. Amintind și de cele trei conferințe de la Blaj, Cluj și Lugoj, organizate de către români pentru a lua atitudine față de convocarea Congresului autonomiei maghiare, prelatul român își exprimă convingerea că: „Sfântul Scaun pătruns de marea importanță a misiunii sale, nu va permite niciodată ca drepturile acestei Biserici, privilegiile sale, ritul său, disciplina sa, demnitatea sa, splendoarea sa să fie atacate și eliminate”³⁵.

Cu toate inițiativele întreprinse, în toamna anului 1897 s-a întrunit la Budapesta Conferința anuală a episcopatului catolic al ambelor rituri din Ungaria, la care au fost nevoiți să participe și episcopii români uniți.

Înțelegându-și menirea de păstrătoare a limbii și a naționalității, presa românească din dubla monarhie și-a asumat acest rolul. Prin diverse articole referitoare la lupta prelaților români împotriva pretensei autonomii maghiare, gazetarii români au susținut întotdeauna drepturile naționale și bisericești ale românilor. Indiferent de spectrul confesional reprezentat ziarele românești s-au împotrivit atunci când limba română era pe punctul de a fi schimbată atât în oficierea ritului, cât și în școlile de diferite grade. Abordarea mai cu seamă a unor subiecte de viață națională reliefează situația deosebită din Transilvania, unde problemele bisericești devin subordonate celor naționale. Opinii diferite s-

³¹ Idem, 1897, nr. 129, 13/25 iunie, p. 1.

³² Idem, 1897, nr. 137, 22 iunie/4 iulie, p. 1-2.

³³ „Unirea”, 1899, nr. 44, 4 noiembrie, p. 5-357.

³⁴ A.S.C.A.E, Fond cit., Nunziatura Apostolica, som.V, Vienna, 24 iulie 1897.

³⁵ *Ibidem*, p. 99.

au putut remarca, în ceea ce privește modalitățile de rezolvare a diferitelor chestiuni, în principal din cauza exprimării orizonturilor de așteptare existente la nivelul celor două Biserici.

Despre organizarea Bisericii Române Unite, așa cum s-a putut remarca „Gazeta Transilvaniei” și „Unirea” au publicat cele mai multe și mai importante articole. Urmărind îndeaproape evoluția vieții ecleziastice, cele două periodice oferă informații de incontestabilă valoare istorică. Susținătoare fervente ale autonomiei, alături de celelalte ziare, vor lua atitudine și vor critica de câte ori au avut ocazia, politica prelaților catolici din Ungaria.

Remarcabil este faptul că în abordarea temei privind autonomia Bisericii Unite, presa transmite în mare parte același mesaj. Toate gazetele care vor aborda acest subiect vor fi favorabile menținerii autonomiei Bisericii greco-catolice românești, diferență de opinii existând doar în ceea ce privește calea urmată pentru atingerea acestor obiective.

SORGINTEA* FONDURILOR GRĂNICEREȘTI NĂSĂUDENE. MĂRTURII DOCUMENTARE

Elena Darabont, Adrian Onofreiu

Instituția fondurilor grănicerești năsăudene, cu o istorie de aproape două veacuri, concretizată într-o profundă implicare în viața economică, socială, școlară și cultural-națională, nu a beneficiat de un studiu monografic până la apariția lucrării dr. Lazăr Ureche.¹

Merită amintit că au existat preocupări în acest domeniu, care au încercat să facă lumină în anumite aspecte din istoricul acestei instituții.² Pentru prima dată, o încercare de a schița modul de proveniență și constituire, a fost făcută de Nestor Șimon, secretarul acestei instituții, în perioada 1889-1914. În demersul său, el a utilizat atât documente existente în arhiva fondurilor, cât și reglementările oficiale privind constituirea și funcționarea instituției.³

* Sorginte= izvor, sursă, origine (din it. Sorgente) cf. *Diționarul explicativ al limbii române*, Ed. Academiei R.P. R.(București), 1975, p. 878.

¹ Lazăr Ureche, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Ed. Presa Universitară Clujeană, (Cluj), 2001, 227 p. Trebuie subliniat că însuși autorul arată limitarea demersului istoric astfel: „acest decupaj temporar se justifică prin transformarea fondurilor grănicerești militare în fonduri civile care, în intervalul de timp menționat, au slujit pe deplin interesele românești, atât prin susținerea materială a școlilor din zonă cât și prin bursele și ajutoarele acordate ucenicilor, elevilor și studenților descendenți de grăniceri (*Ibidem*, p. 13).

² Amintim câteva: Nestor Șimon - *Vasile Nașcu. Viața și saptele lui*, Năsăud, 1911, 538 p; Virgil Șotropa, dr. Nicolae Drăganu - *Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913, 414 p; Leon Scridon senior - *Statutele fondurilor grănicerești năsăudene* - supliment la „Gazeta Bistriței”, Nr. 16, 15 august 1928, 24 p; Teodor Tanco - *Fondurile școlare grănicerești*, în: „Virtus Romana Rediviva”, VII, Cluj-Napoca, 1993, p. 232-260; Lazăr Ureche - *Fondul central școlar năsăudean și contribuția sa la dezvoltarea învățământului românesc*, în: „File de istorie”, V, Bistrița, 1988, p. 121-133; *idem* - *Crearea și evoluția fondurilor grănicerești năsăudene*, în: „Revista Bistriței”, X-XI, Bistrița, 1997, p. 141-163. Pentru istoriografia problemei, vezi și: Lazăr Ureche - *Fondurile grănicerești*... p. 7-14.

³ Amintim cele mai importante: *Instrumentu fundăționale pentru instituțiile de învățământ și educațune de în Districtulu Nasendului în Transilvania*, Clusiu, 1872, 45 p, validat la 10 aprilie 1871; *Proiectu de statute pentru administrarea fondurilor școlare grănițerești ale comunităților de în fostulu II-lea regimentu romanescu de granița de în Ardealu*, 13 p, din 21 aprilie 1878; *Statute pentru administrarea fondurilor școlare grănițerești ale comunităților de în fostulu II regementu romanescu de granița de în Ardealu*, Clusiu, 1880, 38 p. validate la 19 august 1877; *Statutele fondurilor centrale școlastice și de stipendii din districtul Năsăudului*, Sibiu, 1889, 12 p, validate la 27 ianuarie 1889.

Contextul în care a realizat aceasta, a fost determinat de blocajul în distribuirea burselor și încercările membrilor din conducerea fondurilor de a soluționa această nedorită situație.

În acest sens, Ioan Pecurariu, membru în conducerea fondurilor, i-a solicitat lui Nestor Șimon, să-i prezinte originea și formarea fondurilor grănicerești. La 28 iulie 1905, Nestor Șimon răspundea astfel la solicitare: „Înțelegând de la mine că ai dori să se expună **originea fondului de stipendie**, aceasta mi-am pus-o la suflet.

Eu pășesc în comitet, dar cu revolverul în buzunar-în modul după cum am început aici alăturat a computa* în fugă, pe baza studiilor mele de până acum.

E primul act de recunoaștere a dreptului privat la fondul de stipendie, chiar și din partea erarului**.

Dacă tu te vei abate numai o iotă de la cele ce ți le comunic, nu numai ca cel mai răspunzător organ al fondurilor, ci, și ca consătean, atunci tu înaintea mea-ți pierzi tot nimbul, la care eu mult am ținut.

Tu nu-ți bate capul cu nemica, decât până mâine după masă, studiază această parte, ce am compus-o astă seară, și apoi vei veni în cancelarie, ca să ne înțelegem”⁴.

Consecvent celor comunicate, Nestor Șimon a întocmit două materiale, unul, în limba română, altul, în limba maghiară, care au fost discutate în cadrul comitetului fondurilor grănicerești. Ulterior, ele au primit forma finală, au fost tipărite și prezentate organelor de decizie de la Budapesta.⁵

Pentru a ilustra truda compunătorului celor 2 materiale, redăm în continuare forma lor inițială, păstrată în manuscris; în forma aceasta, ele reflectă ceea ce a gândit și creat Nestor Șimon, fără **autocontrolul** impus de textul adresat oficialităților. Pentru a întări cele expuse, redăm și precizarea altei surse documentare, primită de Nestor Șimon din partea lui Basiliu Bașotă, care scria despre tatăl său, Teodor Bașotă, următoarele: „ca o formă de remunerație pentru suferințele sale și pierderea întregii averi – căci maghiarii ne jefuiseră cu totul, ne luară 4 cai, toate vitele cornute, 186 de stupi și toate cerealele – fu numit furier.

* a computa = a compune

** Erariu = Stat

⁴ *Direcția jud. Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale*, fond: „Iulian Marțian”, d. 22.

⁵ *Emlékirat a Naszódudéki Örszöndy – alap. Jótétevényeikhez való jogosultság kérdéseben*, întocmit la 30 mai 1907, semnat de: Dunitru Ciuta, președinte și următorii membrii: Ciril Deac, Gherasim Domide, Ioan Pecurariu, Gavril Scridon, Emil Domide, Vasile Pahone, Dionisiu Loginu, Victor Onișor; tradus în limba română, cu anexe, sub titlul: *Memoriu despre dreptul la stipendie și ajutoare din fondul de stipendie din districtul Năsăudului*, XXVII +65 p - anexe, întocmit în martie 1905 și semnat de: președintele Demetriu Ciuta, Ioan Pecurariu – membru și Nestor Șimon, secretar.

În calitatea lui de furier, a avut el meritul că generațiunea mai tânără a știut **la care sumă se ridicase fondul de monture și de provente**, al lui merit este că în așa numita **Verteidigungsschrift der Bevölkerung des 2 Romanen Grenz Regiment (Sciere apologetică despre populația Regimentului 2 român de graniță)** din 1865 s-au putut arăta sacrificiile pe care le-au făcut grănicerii în curs de 89 de ani; **el calculase toate la suma de 1.508.288 fl. 29 cr.m.c.** (m.c. =monedă convențională) și toate actele le dete lui Basil Nașcu.”⁶

S-au păstrat, pe cât posibil, stilul și exprimarea de atunci, pentru a reda valoarea lingvistică, alături de cea documentară; prin punerea în circuitul științific a acestor documente, sperăm să contribuim la mai buna cunoaștere a „sorgintei” fondurilor grănicerești, instituție cu rol fundamental în formarea elitei intelectuale a zonei fostului regiment de graniță de la Năsăud.

Anexa Nr. 1

Formarea și sorgintele de venite a fondului nostru de provente a-lu confiniariloru

Fiindca întreținerea institutului militar s-a marginitu la propriile puteri, de acea de locu dela începutu cu înființarea lui s-a trasu dreptulu de regale adeca venitului regaleloru ce s-a cuvenitu comunitatiloru libere de pe valea Rocnei spre formarea așa numitului **fond de provente militar**, și mai târziu și veniturile de asemenea categoria aceloru lalte comunitați din teritorulu regimentului. Acesta este începutulu și scopulu fondului nostru de provente care nu a statu în nece una relațiune cu fondulu de provente granițarescu universalu.

1. Suma de 7799 florini 59 cr. contribuțiunea plătită de granitieri și iertată de Majestatea Sa inperatesa Maria Theresia în anul 1763 – care sumă declarînduse ca ne împărțibilă dein causa ca nu sau pututu erui (stabili – n.n.) cine suntu competiții de a o trage, s-au vărsatu în fondulu de provente a regimentului c.r. Consiliu belicu de curte d.D. 8 Martie 1770 Nr. 111.

2. Venitulu dein dreptul regaleloru, adeca din dreptul cârciumăritului, dein vama târguriloru, de la vendiarea carnei, din taxa morilor de măcinatu, de negoțu și de feresteu, precum și din taxa plătită pentru întrebuințarea lemnelor din pădurile granițiere de unii oameni așa numiți dieleru (jeleri – n.n.).

3. Venitulu de 455.892 florini formatu dein. negoțiarea de plutăritu, care negoțu grănițerii în urmarea mandatelor autorității militare l-au exercitatu de la

⁶ A.N.B., fond: „Virgil Șotropa”, d. 156.

anulu 1765 până la 1780 cu lemne dein pădurile lor proprii comunale și l-au împreunatu cu transportu de sare până la Solnok.

4. Banii de școală plătiți de grănitieri într un cursu de 70 de ani adeca dela 1765 până la 1835 și pe anu în suma de 819 fl. 57cr. s-au în suma totală de 57.396. fl.30 cr.m.

5. Taxele provenite dela aceia cari au prevaricatu padurile comunale, proprie ale granitierilor.

6. Jumătatea din arenda plătită pentru așa numitul termin escindatu din otarulu Rocnei pentru industria montana, care a plătitu și plătescu arenda în folosulu fondului de provente.

7. Alte sume provenite din arendarea altoru părți de pădure și alte obiecte comunale, care s-au datu unora s-au altora speculanți..

8. Chiria provenită din esarendarea și inchirierea cortelelor (locuințelor n.n.) și a grădinilor mai înainte întrebunițate de officieri și de administrațiunea militară, precum din unile moșie ale grănicerilor dovenite vacante.

În presenta însă este fondulu de provente s-au fondulu școlaru formatu numai din încurgerea venitului din dreptulu regalu de cârciumăritu a celoru 29 de comunități libere menționate mai susu. Acestu fondu de provente fu administratu în numele respectiveloru comunități, adică a proprietarilor lui de autoritatea militară, ca autortate politică administrativă, și s-au făcutu speze din elu numai pentru scopuri administrative și școlare din lăuntru ținutulu confiniaru, însă nece de cum pentru scopuri curatu militare.

Formarea fondului de montur și veniturile lui

Conform cu regulativulu confiniaru, era grănițierul îndatoratu a-și procura singuru veșmintele sale s-au **monturul**. Acesta s-au și observatu și grănițierulu a făcutu atâtu campaniile belice pe toate câmpurile de bătălie ale Europei, câtu și sierbișiuulu intern militariu în costumul său naționalu. Inse mai târziu, presupunându-se că și grănițierulu să fie investitu cu unu monturu de pânză mai fina, asemenea cu trupele de linia, și, nevolindu a însărcina cu astfeliu de speze nece pe Erariu (statul – n.n.), nece pe fondul proventelor, s-a formatu pentru acest scopu în anulu 1830 unu fondu propriu sub denumirea **fondu de montur (Monturs fond)**. Acestu fondu de montur a avutu următoarele venituri:

1. Contriburi de la grănițierii regimentulu, cărora li s-au făcutu pentru asta repartițiuni pe casa s-au familia.

2. Două din trei părți a arendei de pe munții proprii de pășionatu, pe care grănițierii i au fostu arendatu spre îmbunătățirea fondurilor lor comunale, și din care venitu ei singuri au ruptu apoi 2-3 părți pentru fondul de monturu.

3. Două din trei părți din veniturile casselor comunale.

4. A intratu în elu rebonificarea dată din partea Erariului cu paușialu pentru sierbirea cu monturulu propriu, pe care grănițierii l-au purtatu și usatu în resbelele și în serbișulu militariu, afară din cerculu regimentului.

5. Rebonificarea dată din partea erariului soldaților granițieri pentru încălțiemintele economisate, ce însă după regulamentu li se cuveneau în natură, pentru serbișulu internu de graniția.

6. Plata sistematisată pentru lemnele de focu, cari le auceau granițierii din pădurile loru proprie oficierilor confiniari și organelor de administrațiune militară.

7. A doua jumătate din arenda terenului escindatu pentru industria, care terenu a fostu și este proprietatea comunităților granițiere.

8. Arenda după muntele Dosulu Stînișoarei, care s-a esarendatu Cavaleriului de Manz, esplotatoru de mine.

Toate aceste venituri se cuvenia se încurgă, parte în fondurile comunale, parte, a se trage de competenții interesați și numai prin învoirea comunităților și a interesaților și a menitu pentru formarea fondului de monturu. În ziua de 13 Martie 1851 candu s-a intemplatu faptica desființiere a sistemii militari confinari din Ardealu a constatu fondulu de monturu.

a) în obligațiuni de stat 17.000 fl.

b) în bani numerari..... 11.435fl.

totala în 28.435fl.

Pe lângă această sumă trebuie să se asumeze și suma de 7767 florini 50 cr. moneta care s-a plătitu din casa de resbelu în fondulu de monturu, ca paușialu pentru strapazarea (uzura – n.n.) și ușurarea veșmintelor proprie la campania și de cassa, pe care trupa granițierii le-au purtatu în sierbișulu de campania din anii 1848 și 1849.

Acestu paușialu s-a calculatu de la începutu în suma de 30.000 floreni, mai târziu s-a micșoratu însă și aprobatu la una suma de 14.311 fl.11 cr. și, adică din motivu că 6.643 fl.21 cr.s-au fostu calculatu pentru paușialulu strapazarei monturului purtatu în anii 1848 și 1849, și s-au depusu la regimentu în favoarea fondului de monturu; însă este nesciutu de siguru, dacă au intratu această suma în fondulu de monturu, ori ba, fiincă din emisulu c.r. locotientu d.D. 19 iuniu 1857 Nro.11.278, purcesă către cassa principală de țiera, se vade numai că c.r. comanda militară din țiera, conform cu comunicarea sa din 8 Maiu 1857 Nro.3453 dice numai că va ordina Batailonului a 4-a din a 50-a regimentu alu infanteriei de linie numitu a marelui duce de Baden, a refunda (a returna – n.n.) acei 6.643 florini 21 c.r. depositați în cassa de resbelu, spre vărsarea loru în fondulu de monturu, și, că apoi se va da toată suma stipulată de desdaunare de 14.311 fl.11 c.r. la cassa principală din țiera.

Fiindu că cu desființarea institutului militar confiniari, cădiu și scopulu fondului de monturu, și, fiindcă comunitățile granițiere crediură a putea rădica cu totu dreptulu pretensiuni de dreptu pentru elu, lucru ce după mai

multe pertractări li s-a și concesu, așa cu ocasiunea publicării actului de desființarea graniției, și-au (...) toți reprezentanții celor 44 comunități granițiere în stațiunea stabului Naseudu, și au declarat prin concludsiunea d.D.13 Martie 1851, în unanimitate, că ei, pentru viitorime, dedică (menescu – s.a.) acestu fondu de monturu sub titula: **fondu de Stipendii** pentru scopuri de învățiemintu a lu tinerimei loru propria.

Totu atunci s-a alesu administrarea acestui fondu ce forma una avere neseeparabilă a tuturoru celoru 44 comunități foste granițiere, una reprezentațiune din mijlocul comunităților, care fu recunoscută ca atare și de la locurile mai înalte și de toate oficiile publice de la 1851-1860 și de atunci încoace, precum se vede din emisele locotienienței c.r. pentru Ardealu d.D. 18 Fauru 1851, Nro.3598; 7 Aprilie 1851, Nr. 7900; 3 Septembrie 1852, Nr. 3598; 9 Octombrie 1854, Nr. 18731-3088 și 18 Septembrie 1860, Nr. 16.432.

Formarea fondurilor școlare comunale

Pentru a putea, pe de o parte, dota școlile naționale comunale mai bine, fiindu acesteia înființate încă de mai înainte, iar pe de altă parte, pentru a ușura și pe lădile comunale, care fără de asta sunt cu alte speze îngreunate, s-a formatu încă de la anulu 1837-1838, în fiecare comună unu fondu sub titula: **fondulu școlariu comunalu**. Pentru aceasta s-a menitu:

- 1. Venitulu din dreptulu de cârciumăritu de 3 luni de toamnă, care până atunci s-a versatu în lădile comunale.

- 2. Venitulu din închirierea acelu locuri, care s-au îngrăditu din imașulu comunităților și s-au esarendatu.

- 3. Specialminte în comunitățile de la Borgou a incursu în acestu fondu în sumele dăruite în anulu 1832 de c.r. Alteția marele duce Ferdinand de Este și, adică pentru seminția necesită din cauza scumpetei. Formarea acestui fondu pentru fiecare comunitate s-a confirmatu prin rescriptulu c.r. Consiliu aulicu de resbelu Nr. 28 Mai 1838 Nr. 1087, întimată prin mandatulu înaltei comande militare de țiera d..D.12 Iuliu 1838 Nr. 2347 și cu reprivirea la asta s-a satoritu următoarele dispozițiuni:

- 1. În fiecare comunitate are să se poarte preste fondulu școlaru comunale una rațiune (socoteală – n.n.) separată.

- 2. Îndată ce una comunitate se va aduna în bani gata una sumă de 200 florini, să se equizeze (cumpere – n.n.) obligațiuni de statu.

- 3. Jumătate din interesele anuale sunt a se vesra în lădile comunale, care până la completarea fondului școlaru comunalu sunt îndatorate a purta spezele curente școlare.

- 4. Capitalulu de completatu pentru fondulu școlaru s-a satoritu:

- a) pentru comunitățile mai mari cu.....4000 fl.

- b) pentru celea de midlocu.....2500 fl.

c) pentru celea mai mici cu2000 fl. Moneta convențională.

În clasa comunităților mai mari ad. a) se țin: Sângeorgiu, Rocna Vechia, Naseudu, Salva, Rebrîșoara, Majeru, Telciu, Feldru, Ilva-Mare, Zagra, Mocodu, Prundul-Borgoului, Bistrița-Borgoului, Giosenii-Borgoului, Sieușiu, Monoru, și Gledinu.

În clasa a 2-a ad.b) se țin: Ilva-Mică, Nepos, Rebra-Mare, Hordou, Bichigiu, Pojeni, Mititei, Runcu, Mureșenii Borgoului, Rusul Borgoului, Rușii în Munți și Budaculu Romanescu.

De clasa a 3-a ad. c) se țin: Susenii Borgoului, Rocna Nouă (Sanț), Pojana (St. Josef), Măgura, Leșiu, Parva, Găureni, Suplaiu, Morăreni, Ragla, Nușfalău (Mărișelu) și Sântioana.

5. După ajunsă completare a relativelor capitale se voru toate speșele pentru școala de concernenței comunități exculsive numai din acestu fondu.

Pe tempulu sustarei graniției a purtatu fiecare comunitate preste fondulu ei școlaru una raciune separată și pentru aquistarea de obligațiuni de statu a îngrijitu Comanda regimentului, ca autoritate administrativă, cărei s-au înmanuatu și respectivele sune.

La desființarea regimentului a constatu acestu fondu în totalu pentru toate celea 44 comunități granițiere:

a) în bani activi 1083 fl.28 c.r.

b) în obligațiuni de statu..... 13.191 fl.

c) în obligațiuni private..... 8.831 fl.25 c.r.

d) în posturi active 2369 fl.12 c.r.

totalu 25.475 fl.6 c.r.

Separatu de acestea a mai fostu restanția intereselor din tempulu desființării graniției militare până la finea anului administrativu 1858, 10.394 fl.73 c.r., care restanța, precum și capitalele de atunci crescute și din obligațiuni de statu proveniți mai suntu în activu și de cerutu de la înaltul Erariu.

La desființarea regimentului de graniția a trasu Erariulu financiaru, fără ceruta învoire a comunităților, nu numai fondulu de provente, dar și fondulu de monturu, cu toate veniturile lui la sine, și le-au administratu.

C.R. Maiestate apostolică, pre grațiosulu nostru împăratu Franciscu Iosifu I a binevoitu prin autografulu seu pre înaltu d.D.Laxenburg 27 Augustu 1861, a restitui regalele pentru comunitățile din Valea Rocnei, precumu și pentru comunitățile Nușfaleu și Sântioana, preste toate dară, pentru 29 comunități granițiere a acestui fostu regimentu, și, totu într-un tempu recunoscându fondulu de monturu ca una avere inseparabilă a tuturor celor 44 comune granițiere, a datu dispușețiune ca acest fondu din urma să rămână în menirea făcută prin comunitățile granițiere, pentru stipendii de datu tinerimei descendintă din populațiunea granițiera, și, că prin urmare, are a se da în proprietatea comunităților.

Faptica predare a regaleloru pe seama celoru 19 comunități s-au întâmplatu în ziua de 1 Noiembrie 1861, după cumu se vede din protocolulu d.D. Naseudu 1 Noiembrie 1861.

Conformu cu protocolulu fundaționalu d.D. 26 și 29 Septembrie, 5 și 6 Octombrie 1861, apoi 13 și 21 Septembrie 1862, care s-a așternutu pentru mai înalta aprobare, memoratele 27 comunități din Valea Rocnei, adică: Rocna Vechia, Rocna Noua, Majeru, Sângeorzu, Ilva-Mică, Ilva-Mare, Măgura, Pojana, Leșiu, Feldru, Nepos, Rebra Mare, Parva, Rebrășioara, Năseudu, Salva, Hordou, Bichisiu, Telciu, Romuli, Mititei, Runcu, Mocodu, Zagra Poieni, Suplai și Găureni, precum și comunițiile Nușfalău și Sîntioana, cărora, conform cu suscitatul pre-naltul autografu d.D. 27 Augustu 1861, li s-au restituit regalele (alodialele), între care specialminte se cuprinde dreptulu de cârciumăritu, au menitu trei din patru părți a venituluoi dreptulu de cârciumăritu pentru scopuri școlare și anume:

a) pentru înființarea și întreținerea unui gimnaziu completu de optu clase în Năsăudu, care să poarte numele Majestății Sale de **Gimnaziu Franciscu Iosefianu**.

b) pentru înființarea și întreținerea unui Convictu în Năsăud pentru 100 de alumini (elevi nevoiași-n.n.) care să poarte numele: **Convictulu Rainereanu**.

c) pentru înființarea și întreținerea unei școli reale în Năsăud.

d) pentru întreținerea esistatorei școli normale de 4 clase din Năsăud și a școlii de fete sub numirea: **Institutul Elisabethin**.

e) pentru întreținerea celoru 5 școli așa numite **triviale**, din Sângeorgiu, Telciu, Zagra, Monoru și Prundu Borgoului.

Veniturile menite pentru acestu scopu se numescu în totalitate cu numele impropriu fondulu de provente. (fiindcă mai înainte a făcutu una parte a fondulu de provente a regimentulu), daru numele celu propriu conformu cu menirea este: **Fondulu școlaru centralu**.

Celelalte 15 comunități mai înainte foste grănițiere, care însă n-au primitu restituite regalele, în speranția că și dânselu voru primi aste regale, au făcutu conformu cu dechierățunea cuprinsă în susmenționatul protocolu fundaționalu, una asemenea menire pentru scopurile susmemoratorulu institute de învățământ și de crescere. Fondulu fostu mai înainte de monturu este menitu pentru stipendii și se numește Fondulu de stipendii. Fondurile școlare comunale rămănu menite destinarulu de mai nainte. Prin urmare pe baza acestoru statute suntu de administratu următoarele 3 fonduri, și adeca:

a) fondulu școlaru centralu care s-a numitu mai nainte fondu de provente.

b) fondulu de stipendii, numitu mai înainte fondulu de monturu.

c) fondurile școlare comunale. Conformu cu celea premise, formează și rămăne pentru totdeauna:

- a) **Fondulu școlar centralu**, una proprietate propoștionată nedespărțibilă exclusive a comunităților celoru 29 participatoare din fostulu a lu-2-lea regementu de graniția.
- b) **fondulu de stipendii** una proprietate exclusive nedespărțibilă a tuturor celoru 44 comuneități mai înainte foste granițiere a acelu regimentu.
- c) **fondulu școlar localu sau comunalu**, una avere exclusivă a fiecăruia comună respectivă.

(A.N.B. Fond: Virgil Șotropa, dos. 240)

Anexa Nr. 2

Nagyméltóságú vallás- és közoktatásiügyi m. kir. Miniszter Úr!

Kegyelmes Úrunk!

A jogi öntudat nagy erkölcsi hatalom, egy a tettekben nyilvánuló bő forrás, mely az egyéneket, a testületeket, a kis és nagy társaságokat folyamatosan mozgatja és azokat mindaddig nem hagyja nyugalomban, amíg ama jogukat melynek létezéséről és fontosságáról meg vannak győződve, ki nem vívják.

Igy van a jelen esetben is: A naszódvidéki központi iskola- és ösztöndijalapok bizottsága át van hatolva egy valóságos jog öntudatától, melyek az ezen alapok Alapszabályaiban és az ösztöndijalpból kiosztandó ösztöndijak és segélyekre vonatkozó Szabályzatban érvényesíteni és kifejezni ohajt, egyrésről az alapok Alapszabályai IV §. a. pontjának valódi értelmét megmagyarázván illetve kimutatván, másrésről ezen indokolt és reális alapon álló magyarázat folytán az ösztöndij szabályzat 2 és 7-dik §§-ait tüzetesebben szövegezni illetve kiegészíteni. Szó van arról esetünkben, hogy ki van jogosítva a naszódvidéki ösztöndijalap jótéteményeit élvezni. Ezen alapok közgyűlése meg van győződve, hogy ezen jog az alap keletkezését és kezelését szabályozó források egész sorozatából kifolyólag, csakis a volt határöröknek, mint ezen alap tulajonosai- és alapítóinak leszármazóit illeti. Ebben az értelemben az ezen alapok képviselő testülete az 1905 évi október hó 11-én tartott közgyűlésen felvett jegyzőkönyv VI pontja alatt hozott és ezen memorándumhoz./- alatt kivonatban mellékelt határozatban az ösztöndijak és segélyek kiosztásáról szóló Szabályzat 2. és 7 §§-ait tüzetesebben szövegezte, illetve kiegészítette.

. Az alapok közgyűlése mély tisztelettel kéri Nagyméltóságodat, miként ezen határozatot, melynek támogatására a következő jogalapok és indokok hozatnak elé, jóváhagyni kegyeskedjék.

A jogalapok és indokok ugyanis a következő jogforrások-, tények- és érvekben gyökereznek:

- I. az ösztöndijalap eredetében és jogi természetében,
- II. az alapítók és tulajdonosoknak ezen alap létesítésére és rendeltetésére vonatkozó határozataiból, valamint az Ő Királyi Felsége által erre vonatkozólag kiadott legfelsőbb kéziratokban,
- III. az ezen alapok képviselő testületei által az Alapszabályok és szabályzatok tervezetei alkotása alkalmával ezen értelemben hozott határozatok egész sorozatában, a nélkül hogy ezen határozatok ellen a felsőbb illetékes hatóságok kifogásokat emeltek volna.
- IV. Az ezen alap létezése óta egész 1904/5 tanévig szakadatlanul, zavartalanul és ellenmondás nélkül folytatot gyakorlatban.
- V. A naszódvidéki népesség jogi öntudatában és közérzetében.

I. Az ösztöndijalap eredete és jogi természete

Az ösztöndijalap a volt II-dik román határőri 17 számú gyalogezred Ruházati alapjából (Monturfond) származik.

Ezen ruházati alap létesítése összeköttetésben áll a Mária-Terézia császár és királyné által **1766 évben november hó 12-én kiadott határőri Szabályrendelet** 71 pontjában foglalt azon intézkedéssel, melynél fogva a határőrök kötelesek voltak úgy béke, mint háború idejében saját ruházatukkal szolgálni.

Ezen intézkedés meg is tartatott és a határőrök úgy a belső katonai szolgálatot, valamint a hadjáratokat saját (nemzeti) népoöltözetükkel teljesítették.

Később azonban szükségesnek találtatott, hogy ezen határőri katonák is finomabb, a sorkatonaságbeli katonákéval hasonló posztóból készített ruházatot viseljenek s így e célra 1830-ik évben egy saját alapjuk „Ruházati alap” (Montours Fond) néven léteítették.

Ezen alap, amint a nagyszebeni erdélyi cs. kir. Főhadi Kormánysszék által R. 1774 ex 1841 szám alatt (a dandárparancsnokságnak 1839 évi június hó 10-én 56 szám alatt) kelt jelentéséből kitűnik ezen alapot a volt határőrök csakis saját vagyonukból és anyagi áldozataiból alapították.

Ezen alap jövedelemforrásai fel vannak sorolva az általános parancsnokság fenthivatkozott jelentésében, de az ösztöndijalap Törzskönyvében is említve vannak. Azok voltak részint a volt határőrezred kötelékében állott egész népesség ingatlanaiból befolyó jövedelmek, részint tiszta személyi és magán természetű illetmények úgy mint: az egyes határőröket a saját ruházatukkal és lábbelijükkel tett szolgálatuk kárpotlása fejében megillető átalány, a katona tisztek és katonai igazgatási közegek számára a határőrök saját

erdeiből való tűzifa szállításáért rendszeresített díj (egy felrakott ölfaért 1 frt. 20 kr.), határőri házakra vagy családokra kivettett pénybeli járulékok.

Miután a határőri községekbe letelepedett provinciálistáknak kik felmentve lévén mindenféle katonai kötelezettségektől, a határőri községek vagy a határőr közönség vagyonához semminemű joguk nem volt és ezen községekben idegeneknek (zselléreknek) tekintettek és bizonyos díjak fizetésére köteleztettek⁷, miután ezen provinciálisták a ruházati alap alkotásához és gyarapításához – melyhez semmi joguk nem volt – semmivel sem járultak és nem járulhattak hozzá, miután a cs. és kir. kincstár sem járult semmivel hozzá, - nyilvánvaló tehát hogy csakis a volt határőrök alkották, gyarapították a ruházati alapot csakis saját vagyonukból és áldozataikból és kizárólagos céljukra.

Ezek folytán a határőri ezred fennállása idejében ezen alaphoz csakis a határőröknek volt joguk és csakis ők voltak ezen alap tulajdonosai.

A ruházati alap tehát abban az időben nem volt a határőri községek **összes** lakosai-nak hanem csakis **bizonyos** lakosai összességének, a határőröknek a tulajdona; következésképp a ruházati alap nem volt a politikai értelemben vett községek összes lakosságának közös tulajdona, hanem csak az ugynevezett **határőri községekre** (Grenz Gemeinde) csoportosított (felosztott) határőri népesség összességének a tulajdona.

Az akkori katonai határőri szervezet alapjául szolgált köz- és magánjogi elvek szerint pedig „határőri község” (Grenz Gemeinde) alatt egy (politikai) községben azon lakosok összessége értetett, kik a katonai határőri kötelékbe tartoztak. A jogi megkülönböztetés odáig jutott, hogy maguk a határőrezredben szolgáló tisztek és idegen katonai hivatalnokok sem voltak tekintve mint olyanok, kik a határőri községhez tartoznának, hanem egy határőri községhez tartozoknak csupán azon egyének tekintettek, kik a katonai határőri kötelékbe összeirt (és tényleg levő) családokból származtak. Nyilvánvaló tehát, hogy a ruházati alap eredete, gyarapítási forrásai, különös alapítási –ugymondva magán – célja, az abból jótéteményt élvezni egyedül jogosított tulajdonosok szigorúan határozott köre szerint: egy magán jellegű intézmény volt, egy magán jellegű vagyona vagy vagyonközössége volt egy olyan egyének összességének, kik azon magán vagyonnal ismét egy partikuláris jellegű célt követtek, tudni illik olyan ruházat megszerzését, melyet egyébként kötelesek valának saját költségükön megszerezni.

Röviden mondva: **a ruházati alap csakis a volt határőrök elvitázhatlan és kétsébevonhatlan magántulajdonát képezte.**

⁷ V. ö, a fentebb említett katonai határőri Szabályrendelet 83-ik pontját, azután a cs. kir. udvari haditanács Bécsben 1770 évi április hó 23-án kelt 1117.1756.21519 ex 1770 számú határozatát hol kimondatik: “es muss Sache im Anfang in die rechte Form und Ordnung zu bringen von darum gebracht werden, damit nach, ass, wie andere Orte die Separation der Grenzen von denen Provinzielen bewerkstelligt wird”.

A határöri intézmény feloszlása után ezen alap tulajdonosai ezen magánjog összes elvein alapuló tulajdonjogot nem veszítették el, hanem ellenkezőleg az Ő császári és királyi Felségének, az erdélyi határöri intézmény megszüntetése alkalmából Bécsben kelt 1851 január 22-én kiadott legfelsőbb kéziratában elismertették még pedig a következő szavakkal: „Des gleichen sind die Verhandlungen wegen einer geregelten **Vertheilung der den Grenz-Gemeinden gehörigen** wie immerenstandenen und und gearteten **Capitalien**einzuleiten”.

II. Az alapító tulajdonosoknak a ruházati alapnak mint öszöndijalapnak új rendeltetésére és az abból jótéteményeket élvezni jogosultakra vonatkozó határozatai

1. Az 1851-ik évi márczius 13-iki nyilatkozat

Miután maga Ő császári és apostoli Felségének fentebb említett kéziratával a volt határöröknek a ruházati alaphoz való jogát elismerte, ezen tulajdonosok – kiknek jogukban állott ezen alap feloszlását is elhatározni, a mint más volt határőrezredbeli határörök cselekedtek, (például a székelyek) – a törvény összes szabványai megtartásával az 1851 évi márczius hó 13-ikán Nászodon Rössner ezredes elnöklete alatt tartott közgyűlésre kiküldött és felhatalmazott képviselőik által elhatározták és aláírták az ide./ alatt mellékelt nyilatkozatot (Erklärung), melyben kimondatik (so erklären wir): „den Montours-Fond mit der ausdrücklichen Bestimmung aufrecht zu erhalten dass die in öffentlichen staats-pepiere gegen 5 Prozenten angelegten 17.000 fl. Münze weiter so elocirt verbleiten und die Gewessenenfälligen Interessen für die höhere Bildung **der jügend der Gewessenen 44 Grenz ortschaften der II Romanen Regiments bevölkerung** in gymnasien oder Akademien vewendet werden”.

Tehát a ruházati alap tulajdonosai elhatározták, hogy ezen alap ne osztassék fel, hanem továbbra is megmaradjon mint különálló alap, melynek jövedelmei és esedékes kamatai a „volt határöri II-ik román ezred 44 határörközségbeli népe ifjúságának a gymnasiumokban vagy akadémiákon való magasabb kiképzetésére fordíttassanak.”

S itten nem kell összetévesztenünk a „határöri község” fogalmát a „politikai község” fogalmával.

Az ez által ösztöndíjalappá vált ruházati alapnak adott ezen rendeltetés, valamint a helyi iskolai alapokra vonatkozó és az abban a „Nyilatkozatban” foglalt intézkedések a felsőbb illetékes hatóságok részéről törvényeseknek és érvényeseknek ismertettek el és meg is nyerték (...) a szentesítést Ő császári és

apostoli kir. Felségének Laxenburgban 1861 augusztus hó 27-én kelt legfelsőbb kéziratával, melyben többek közt kimondatik:

„Die den Local-Sculfonden des vormaligen II Romanen Grenz. Regiments gehörigen Staats-Sculd-verschreibungen nachden sie auf die betreffenden Fonde intestirs wurden, so wie aus den bisher in der Wervaltung des Staates gestandene **Montours-Fond** dieses vormaligen Grany-regiments in dem zur zeit der Auflösung des Letzteren ermittelten Vermögens bestande sammt den aus dessen zinsen und dann seit Auflösung der Militärgrenze bis zum Abschlusse des laufenden Militärjahres erübrigenden reinen Überschüssen der Pachtschillinge der revindirzirten Gebirge seither angewachsenen **Capitalien** werden zum Behufe **der beantragten Widmung für Schul- und Unterrichts-Zwecke erfolgt werden**”

A helyi iskolai alapok vagyonát és jövedelmeit s az ösztöndíj alapként szánt ruházati alap vagyonát illetőleg az említett (1851 márczius 13-iki) Nyilatkozatban **javasolt rendeltetést** (beantragte Widmung) maga Ő Felsége törvényesnek és érvényesnek legkegyelmesebben elismerni méltóztatott.

S hogy Ő Felsége ez alkalommal az akkor visszaadott ingatlanok és jogok – valamint a helyi iskolai alapok – és ruházati alaphoz való tulajdon- és használati jogot a volt határőri népesség számára ismerte el, világosan kitűnik Ő Felségének fenntidézett kéziratából, melyben mindjárt az elején az mondatik: „zum Behufe der definiteven Regelung **des Grundbesitzes und der Nutzungs-Rechte der** in den Bezirken der bestandenen beiden siebenbürgischen Romanen-Grenz-Regimenten befindlichen **ehemaligen Grenzbevölkerung** finde ich folgende Grundsätze fest zu stellen”.

Ezek folytán a Nyilatkozatban foglalt, jogerőre emelkedett határozatok be vannak vezetve a volt tulajdonos határőröknek 1861 szeptember hó 27 és 29-én és október hó 5 és 6-án, azután 1862 szeptember 13 és 21-én kelt Alapítójegyzőkönyvében foglalt „Egyezség”-be, továbbá az azon tulajdonosok képviselői által alkotott és aláírt 1871 évi márczius hó 23-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározás folytán Budán 1871 április hó 10-én 6806 szám alatt kelt jóváhagyási záradékkal ellátott „Alapítvány-levél”-be, és végül be vannak vezetve a központi ösztöndíj alap Törzskönyvébe, melyben a lapon (az ezen alapoknál megőrzött eredeti példányokban) **c** betű alatt kimondatik.(hozták és aláírták a Nyilatkozatot) „hogy a ruházati alap ne osztassék fel a községek között, hanem maradjon közös osztatlan vagyonnak és, mivel a cél, melyre alapított, megszűnt, a jövedelem és az esedékes kamatok a volt határőri II-ik román ezred 44 községbeli népe ifjúságának a gymnasiumokban vagy akadémiákon való magasabb kiképzetetésére fordítottassanak. Egyuttal megválasztatott egy 9 tagú bizottság, melyre az illető alapok és jövedelmeinek kezelése bízott.

Ezen bizottság által fenntartatott az eddig a katonai gazdasági bizottság által gyakorolt **kezelésbeni jogfolytonosság**.

Habár a ruházati alap, mint fentebb kimutattatott, az **itteni volt határöri népesség egyéni természetű** jövedelmeiből alapítottatott és tartatott fenn, és habár ezen alap úgy a határöri intézmény fennállása alatt, mint annak megszűntetésekor a felsőbb katonai hatóságok által **ezen népesség kétségbe vonhatatlan tulajdonául** ismertetett el.

Mind azon által az alap kezelése, a jövedelem felhasználása körül felmerült differentiász következtében a pénzügyi hatóságok kezelése alatt maradt.

Az 1861 év augusztus hó 27-én Laxenburgban kelt legfelsőbb kézirat által ezen ruházati alap összes jövedelmi forrásaival ezen volt határöri ezred népességének közös vagyonául ismertetett el.

Es nem kell elfelejteni, **hogy a fentidézett helyek a központi ösztöndíjalap Törzskönyvéből szóról szóra vannak kivéve, abból a Törzskönyvből, mely az alapok Alapszabályai II § első bekezdése, és az alapszabályokra valamint magára a Törzskönyvre vezetett legfelsőbb jóváhagyási záradék szerint az Alapszabályoknak kiegészítő tartozékát képezi és következőleg azokkal egyenlő értékkel és jogerővel bír.**

Mos már miután épen az Alapszabályok II §-a értelmében az alapok jövedelmei „más mint a kijelölt célokra nem fordíthatók” és miután az ösztöndíjalap célja az Alapszabályok IV §-ában csak tökéletlenül és hiányosan van kijelölve, az Alapszabályok kiegészítő részét képező Törzskönyv pedig jobban és közelebből megvilágosítja ezen célt, - azt tartjuk fenn, hogy ezen alapok közgyűlésének eljárása jogosított és alapos akkor, midőn az Alapszabályok IV §-ának értelmét az Alapszabályok kiegészítő részét képező és azokkal egyenlő értékkel és jogerővel bíró tartozékának, az az a Törzskönyvnek segítségével is megmagyarázza.

De különösen fenntartjuk, hogy a közgyűlés eljárása jogos és hogy azon magyarázatot, melyet a fentemlített §-nak, az az egyedüli helyes és az érvényben levő összes jogforrásoknak megfelelő magyarázat, mert szemünk előtt más határozatokat, bizonyítékokat és indokokat tartunk, melyek mind ezen egyedüli igazi magyarázat felé convergnak, a mint ez a következőkben lesz kimutatva.

2. Az 1861-2 évi Egyezség

A ruházati alap volt tulajdonosai ennek mint ösztöndíj alapnak a fenntartási rendeltetése tekintetében – hogy t. i. jótéteményeit csak a volt határörök leszármazói élvezzék – akaratukkal nem csak az 1851 március 13-án kelt Nyilatkozatukban fejezték ki, hanem az 1861 szeptember 27 és 29-én és október 5 és 6-án azután 1862 szeptember 13 és 21-én az összes törvényes határozmányok megtartásával felvett **Alapító-jegyzükönyvben foglalt „Egyezség”-ben** is, mely a volt határöri összes községek e célra felhatalmazott képviselői részéről még pedig ...számban van aláírva.

Ezen „Egyezség” 1865-ik évben szóról szóra bevezettetett az „Alapítvány-levél”-be, mely az alapító tulajdonosoknak ezen alapokkal szemben mintegy utolsó akarata és rendelkezése befoglaltatik.

Ezen az összes törvényes határozmányok megtartásával létrejött „Egyezség”-ben és „Alapítvány-levélben” határozott intézkedés tétetik az iránt, hogy kinek van joga az ösztöndíj alap jótéteményeit élvezni.

Igy:

Az „Alapítvány-levél”-ben szövegszerűen bevezetett Egyezséget megelőző bevezetésben mondatik:

„-a ruházati alapot pedig Ő császári és apostoli királyi Felsege legjobb uralkodnok I Ferencz József még azon alkalommal (t. i. a katonai határőri intézmény felosztatásakor) a fentebb felsorolt azon 44 volt határőri község együttes tulajdonává legkegyelmesebben nyilvánítani méltóztatott, melyek az 1851 évi márczius 13 és augusztus 1-én tartott képviseleti gyűléstükön elhatározták: hogy azon alap ne osztassék fel a határőrök mint tulajdonosok között, hanem teljességében maradjon meg, tiszta jövedelmeiből pedig a **volt határőrök** fiai felsőbb tanintézetekben segélyt élvezzenek.”

Az „Alapítvány-levél”be bevezetett „Egyezség” V-ik pontja (a jóváhagyott eredeti német szöveg szerint idézve) a következő:

„Da der frühere Montours-munmehrige „Stipendien fond” zur Unterstützung jener Schüler aus den 44 Grenz-gemeinden bestimmt ist die erforderliche Vorbereitung und den willen zum Besuche einer höheren Lehranstalt besitzen denen es aberhieszu am den nothwendigen Mitteln gebricht, so wollen, jedoch ohne dass der Fond (der Kapital-stock) und dessen Einkommens-Quellen angegriffen werden, blos aus seinen Interessen mit reinen Einkünften dem Umständen angemessene Stipendien gebildet und ihrerenur **die Söhne der Grenzer jener 44 Grenz-Gemeinden, welche einst das II Romanen Grenz-Regiment bildeten**, da nur sie die Eigenthümer dieses Fondes sind, theilhaftig werden” és alább ugyan ezen pont alatt mondatik:

„Damit für diese Stipendien jederzeit ein überfluss an Bewrbern **aus den Söhnen der gewesenen Grenzer**, als der Eigenthümer dieser Fonde, vorhanden sei, wird es stets Sorge des Grenz-Comites sein die vorzüglichsten Talente ... ausfindig zu machen ... und überhaupt mindesten ein Dritt-Theil der stipendien zur nebung des Bürger Standes unter den Romanen ... zu verwenden haben”.

Ugyanezen értelemben értelmezték az Alapítvány levelet aláíró felhatalmazott képviselők Ő császári és apostoli királyi Felségének 1861 évi augusztus hó 27-én kelt legfelsőbb kézirat intentioját (szándékát) valamint az 1851 évbeli „Nyilatkozatot” is, a mint ez kitűnik az „Alapítvány-levél” a. pontjából, mely a következőket tartalmazza:

„dass der sogenannte **Montours-fond** sammt seiner Einnahmsquellen und Einkünften ein Eigenthum der obenerwähnten 44 ehemaligen Grenz-Gemeinden seit welcher im folge, Beschlusses der **Grenzvertreter** vom jahre 1851 ein gemeinschaftliches untheilbares Gut derselben zu verbleiben habe und aus dessen Einkünften die höhere Unterrichts- und Erziehungsanstalten bezuchenden **Söhne der ehemaligen Grenzer** zu unterstützen seinen”

Az Alapító jegyzőkönyvben foglalt „Egyezség” 1862-ben legfelsőbb jóváhagyás végett terjesztetett fel.

Ő Felsége az 1863 szeptember hó 3-án 1722 udvari szám alatt kelt legfelsőbb rendeletében az 1861 augusztus 27-én kelt cs. kir. kéziratban foglalt legfelsőbb határozatokra legkegyelmesebben hivatkozni méltóztatott, mely határozatokban a helyi iskolai alapok és ruházati alap vagyonának adott rendelkezést elismeri és jóváhagyja, továbbá a volt határhozi községeknek némely regale-jogokat visszaad, a végén valami felvilágosítást kíván az „egyezség” III-ik pontjára vonatkozólag. Ezen legfelsőbb rendelet tartalmából kétségtelenül kitűnik, hogy Ő Felsége az „Egyezségben” foglalt többi rendelkezéseket és határozmányokat, tehát az ösztöndíj alapra vonatkozókat is elvileg legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott – a mennyiben az ösztöndíj alapra nézve semmi nemű kifogást vagy megjegyzést nem tett. (V. ö. Az erdélyi kir. kormányshékné Nagyszebenben 1863 szeptember hó 22-én 29874 ex 1863 szám alatt kelt leiratát)

Hogy Ő cs. és kir. Felsége ezen „Egyezség”nek az iskolai és ösztöndíj alapra vonatkozó rendelkezéseit elvileg jóváhagyta kitűnik, az 1864 évi május 4-én 829 sz. alatt kelt legmagasabb királyi határozatából (decret), (közöltetett az erdélyi kormányshék 1864 május 15-én 15.694 sz. alatt kelt leitatával), mely ...

3. Az 1865 évbéli Alapítvány-levéli

Az 1865-ik évben a naszódvidéki alapok törvényes képviselő testülete⁸ az „alapítvány-levéli”-t alkotta.

⁸ Hogy az alapok élén álló testület törvényesnek volt elismerve: kitűnik az erdélyi helytartóshékné 1851 évi február hó 18-én 3598 sz. a. 1851 évi április 7-én 7900 sz. a. 1852 szeptember 3-án 18431 sz.a. 1854 október 9-én 18731/9088 és 1860 szeptember hó 18-án 16432 sz.a. kiadványokból, azután a besztercei cs. kir. praefecturának 1860 július hó 23-án 3439 számú rendeletéből, melyben mondatik: “dass da diese commissin von dem bestandenén hohen k. k. Militär und Civil-Gouvernement mit Decret vom 3ten September 1852 N. 18431/3088 **ausdrücklich bestätigtes** und seither von den Behörden immer als kegal bestehendonerkannt worden ist ... etc, továbbá Plener miniszternek 1861 április hó 17-én 73120/959 ex 1861 szám alatt kelt Ő Felségéhez intézett jelentéséből, melyben többek között azt mondja: „Die Gemeinden des litten romanen-Grenz-Regiments haben im Marktflecken Naszód zur Besorgung ihrer Schulangelegenheiten eine sorgenante **Schulfonds verwaltungs-Commission** angestellt, welche von dem bestandenén siebenbürgischen Militär und Civil-Gouvernement bestätigt wurde.”

Az alapítvány levél miután az akkori naszódvidéki hatóság által 311 ex 1864 szám alatt azon záradékokkal láttatott el, hogy ezen alapoknak választott közgyűlési tagjai által a jelen törvényes alakban elfogadtatott és aláíratott - miután egész terjedelmében a szamosujvári gör. kath. Szentszék rérszéről jóváhagyatott a mint az 1866 évi április hó 10-én reá vezetett 784.418 számú záradékból kitűnik – legfelsőbb jóváhagyás végett lett felterjesztve.

A legfelsőbb jóváhagyás kieszközlése előtt a m. kir. pénzügyminister az 1867 évi december hó 17-én 69152 sz. a. kelt, a vallás és közoktatásügyi ministerhez intézett átiratában, a mely ez által az erdélyi kir. kormány (ennek 1868 február hó 14-én 3241 sz. a.) és a szamosujvári gör. kath. Szent~~szék~~ után (ennek 1868 február 22-én kelt 679/270 sz. a.) ezen alapok közgyűléséhez tétetett át. Ezen átiratban a m. kir. pénzügyminister a következőképpen nyilatkozik:

„a kérdéses alapítványi oklevélnek megerősítéséhez, úgy amint az jelenleg szerkesztve van, a kincstár részéről beleegyezésemet nem adhatom, mert abba egy részt kétségtelen állam tulajdonához tartozó jogok, mint járásbeli községeket illetők, irattak be, más részt fekvőségek, melyek a kincstár részéről iskolai és oktatási célokra Naszód községének állandó birtokában adattak át, az oklevélben nem foglaltatnak. Ugyanis az erdélyi kir. kicstári ügyészségnek f. é. október 14-én 11297 és az erd. Orsz. Pénzügyigazgatóság f. é. november 30-án 15548 sz. a. itt visszaszárolag mellékelte jelentéseik szerint a borgoi és monori járásban kétségtelen állam tulajdonát képező italmérési jog az alapító okmány 29 lapján mint állítolag a nevezett községeket illető foglaltatik, míg ellenben Naszódon találtató két kincstári fekvőség 46 U. sz. és 300 U. sz. melyek a bécsi cs. k. pénzügyminiszterium 1865 évi szeptember 27-én 41500 sz. alatti rendelete folytán 1866 évi márczius 14-én Naszód községének iskolai célokra tette átadattak, bevezetve nincsenek s melyek a kiigazítandó alapító okmányba beveendő lennének.

A mi pedig azon leltárt, mely az alapítólevél III cikk. 9 lapja szerint az alapítványi sajátokról kiállítandó volna, illeti nézetem szerint ez a politikai hatóságok által csakis akkor leszen megerősíthető, miután az illetékes pénzügyi hatóság által megvizsgáltatott s minden pontban helyesnek találtatott.”

A pénzügyminister ezen észrevételeire az alapok közgyűlése az 1869 évi február hó 9-én tartott ülésén határozott és a szamosujvári gör. kath. Szentszék után a felsőbb illetékes hatóságokhoz felterjesztett felvilágosító előterjesztése által válaszolt.

Ezen előterjesztésben bebizonyított, hogy a pénzügyminister tévedésben volt.

Az adott felvilágosítások elfogadtattak és Ő császári és apostoli királyi Felsége 1871 évi márczius hó 23-án Bécsben kelt legfelsőbb elhatározásával az Alapítvány levelet legkegyelmesebben jóváhagyni méltóztatott s úgy az a Budán 1871 évi április hó 10-én 6806 sz. a. kelt jóváhagyási záradékkal láttatott el.

Igy az „Alapítvány levél” az alapok és az azokból létesített és fenntartott intézetek törvényes alapjává vált. Csak az maradt hátra, hogy magában a jóváhagyási záradékban foglalt rendeletnek elég tétessék, t. i. hogy az alapok összes javai „ezen alapítvány-levél értelmében egy annak kiegészítő részét képező alapvagyon-könyvbe ... pontosan beírassanak” és „a szóban levő alap kezelésére ... vonatkozólag a tulajdonos községek képviselte által külön szabályok állapíttassanak meg s a közoktatási miniszter útján legfelsőbb jóváhagyás végett terjesztessenek fel.”

III. Az ösztöndíj-alaphoz való jogosultsági elv fenntartása az alapító okiratok alapján az alapok közgyűlései által alkotott alapszabályok- és szabályzatokban

a) Az 1864 évi Alapszabályok

Még 1864-ik évben az „Egység”ben foglalt határozmányok folytán ezen alapok 1864 április 21-én tartott közgyűlésében megszavazattak az alapok igazgatásáról szóló első **Alapszabályok**.

Ezen Alapszabályokban az ösztöndíjalapból való segélyezés jogosultságát a következő tartalmazza:

c) „ösztöndíjakat kérni és nyerni egyedül a volt második román határhoz tartozó 44 községbeli és Kosna községi határhoz tartozó egyenes leszármazású szegény román lakosok fiai jogosítván”

Ezen alapszabályok azután legfelsőbb jóváhagyásra terjesztettek fel.

Az udvari kanczalaria pedig azokat nem terjesztette Ő Felsőge elé jóváhagyás végett, hanem az 1866 évi május hó 24-én 3433 számú rendeletével a kolozsvári erdélyi kormányshéék útján az alapszabályokat a „naszódvidék közönségének” olyan meghagyással küldte vissza, hogy az udvari kanczalaria megjegyzéseit az alapok közgyűlésével közölje és „azután a szamosújvári gör. kath. Püspöki szétszékekkel egyetértőleg adjanak véleményyt arra nézve, ha nem lenne célszerűbb, hogy a fentemlített alapszabályokban a kir. kanczaliáriának 1866 évi május hó 24-én 3433 zám alatt kelt rendeletében szándékolt modositásokat vegyék be”.

Ezen udvari kanczaliáriai rendelet néhány lényegtelen észrevételt tesz arra nézve, hogy az Alapszabályokból a „történeti részt” hagyják ki és adjanak hozzá miként az alapok és az azokból fentartott iskolák a szamosújvári gör. kath. püspök és a nagyszebeni gör. keleti érsek felügyelete alatt állanak.

A jóváhagyás végett felterjesztett alapszabályokat a „Történelmi bevezetés” kivételével az udvari cancelaria magyar nyelvre lefordíttatta és az említett intézkedést bevéve fordítás kíséretében az alapok közgyűlésének tárgyalás és elfogadás végett küldték vissza.

Az ezen alapszabályokban foglalt elvek és intézkedésekre nézve, valamint az ösztöndíjak kiosztására vonatkozó határozatokra nézve semminemű megjegyzést nem tett, hanem azokat az alapok közgyűlése által megelőzőleg elfogadott szövegben szóról szóra lefordította. Ebben a 73 §-nak a. pontja így szól: „öztöndíjakat kérni és nyerni egyedül a volt második román határhozred 44 községbeli és Kosna községi határhozi egyenes leszármazásu szegény román lakosok fiai jogosítvák”

Az eddigieket összegezve: **az alapoknak törvényes képviselő testülete által elfogadott első alapszabályokban az ösztöndíjak élvezhetését szabályozo jogosultsági elvet sem a bécsi udvari kaczelaria, sem az erdőlyi kir. kormányshék nem kifogásolta:**

b) Az 1877 évben megszavazott Alapszabályok

Az Alapítványlevél jóváhagyási záradékában foglalt legfelsőbb intézkedésnek az alapok képviselő testülete 1877-ik évben felelt meg, midőn az 1877 évi augusztus 16-19-ikén tartott közgyűlésén a második alapszabályjavaslatot fogadta el.

Ezen II. javaslatba is fenntartja és decretálja a volt határhozok leszármazóiknak kizárólagos jogosultságaát ennél fogva a 13 § első bekezdésében a következőket mondja ki:

„A pályázoktól általában megkivántatik hogy határhozvidékiektől származottak legyenek a volt II román határhozredből, jó erkölcsi magaviseletűiek és orvosi bizonyítvány alapján bebizonyítsák, hogy teljesen egészségesek”.

A Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi m. kir. ministerium 1881 julius hó 2-án 17389 számú leiratával ezen alapszabálytervezetet a felsőbb ellenőrzési jog tartalmát és gyakorlási modját tárgyaló néhány megjegyzés mellett küldte vissza, de az Alapszabályok **idézett 13 §-ának első bekezdésében kifejezett elvre nézve semmiféle kifogást nem támasztott.** Ebből világosan kitűnik miként a legfelsőbb helyen jóváhagyott és ezen alapokra nézve törvény hatályával bírő Alapítvánnyal mindenben összhangban találta a kormány az alkotott alapszabálytervezetet.

c) Az 1885 évbeli Alapszabályok

Az 1877-ik évbeli Alapszabályoknak a magas ministerium észrevételei és kívánalmainak megfelelő kiegészítése 1885 évig halogatódott, midőn Beszterce-Naszód vármegye főispánja Báró Bánffy Dezső az 1885 évi augusztus hó 5-én Ichl-ben kelt legfelsőbb rendelettel, az alapok ügyeinek apalszabályokkal és szabályzatokkal leendő végleges rendezéséig, királyi biztosnak lett kinevezve ama feladattal, hogy ezen alapok igazgatását és kezelését felügyelje.

Ennek folytán az alapoknak 1885 évi október 12 és 13-án tartott közgyűlésén egy harmadik alapszabály tervezet fogadtatott el és 1885 évi

október hó 24-én kelt felterjesztéssel legfelsőbb jóváhagyás végett lett felterjesztve.

Ezen Alapszabályok 146 §-a kimondja:

„A 12 § 2. pont a) betűje értelmében tiszta jövedelem ösztöndíjak és segélyek alakítására szolgál **kizárólag a volt határőrök oly törvényes származói részére**, kik a naszódi központi iskola alap által fenntartott intézeteknél magasabb intézetbe vagy mesterséget tanulnak.”

A Nagyméltóságú vallás és közoktatásügyi m. kir. ministerium pedig 1886 évi augusztus hó 10-én 31507 szám alatt kelt leiratával ezen alapszabályokat is több rendbeli megjegyzés kapcsán visszaküldte, és az új alapszabályok alkotásánál utmutatoul szogáló bizonyos pontokat is ajánlott.

Vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr Ő nagyméltósága ezen leirat 12 bekezdésében az Alapítványlevélben foglalt és Ő cs, és apostoli királyi Felsége által jóváhagyott alapelvről következőleg nyilatkozik:

„Bármí kétes értékűek is söt helyreigazítást igénylők ezeknél fogva azon jogi alapok és érvek, melyekre az alapítólevél és az alapszabálytervezet egyes határozásai fektettettek, **annál kevésbé** kétes magoknak az alapítványoknak minden egyes illetékes tényező összehangzó akaratán alapuló rendeltetése Ő cs, és apostoli kir. Felségének idézett 1871 márczius 23-iki legfelsőbb kézitattal jóváhagyott azon föelvnél fogva, mely szerint a 44 község által visszanyert határőri jogok és az utobb ezekhez szerzendő mindennnemű vagyron, iskola és ösztöndíjalap czimén, mint oszthatalan és egyéb célra nem fordítható közalap alakítandó, még pedig az iskola alap oly rendeltetéssel, hogy abból a naszódi főgymnasium, esetleg réal, elemi és leányiskola és convictus, valamint egyes községekben népiskolák felekezeti jelleggel fentartassanak, **az ösztöndíjalap pedig felekezeti és nemzetiségi külömbség nélkül kizárólag a volt román határőrezredbeli határőrök ivadékaínak ösztöndíjazása céljából**”. A 16.dik bekezdésben pedig hangsulyozza: „**a volt határőrök ivadékaínak és a Kosna községbeliek ösztöndíjazása íránti joga kétségbe nem vonható**”.

Röviden mondva: maga vallás és közoktatásügyi minister úr Ő Nagyméltósága ezen leiratban beismeri, **hogy a határőri leszármazásuaknak az ösztöndíjalapra való jogosultságáról szoló elv jóvá van hagyva Ő Felsége által és hogy a jogosultság minden kétségen feül áll.**

Vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr Ő Nagyméltóságának 1886 évi augusztus hó 10-én 31.507 szám alatt kelt leiratával közölt észrevételeivel szemben ezen alapok közgyűlése 1886 évi október hó 3-án tartott üléséből egy **felvilágosító előterjesztést** terjesztett fel, mely azonban figyelembe nem vétetett.

1889-ik évben Báró Bánffy Dezső királyi biztos 1889 évi február hó 10.én 258.889- főisp. szám alatt kelt leiratával az alapok igazgató választmányához ezen alapok igazgatásáról és kezeléséről a közgyűlés tudta

nélkül a magas ministeriumban szerkesztett és legfelsőbb jóváhagyási záradékkal ellátott Alapszabályok egy példányát küldte.

A közgyűlési tagok az 1889 évi április hó 6-án Naszódon br. Banffy Dezső kir. biztos elnöklete alatt tartott közgyűlésen ezen oktrojált Alapszabályokra nézve felmerült aggályaiknak adtak kifejezést, egy részük ovast is emelt.

Hogy a közgyűlési tagoknak az új Alapszabályok irányában felhozott aggályai jogosak voltak, maga br. Banffy Dezső kir. biztos is beismerte, a mint ez kitűnik záró beszédéből is melyben: biztosítja a közgyűlést, hogy úgy ő maga, mint a kormány, az Alapszabály alkotásánál a legjobb szándék által voltak vezéreltetve:

A mennyiben pedig a közgyűlési tagok – vagy az alapítotknak a magán jogot, vagy az Alapszabály egyéb intézkedéseit illetőleg, valami kétségeik lennének, azon erős remény és meggyőződésben van, hogy azok a maga idején eltávolíthatók lesznek”.

Ily módon léptettek életbe a mai Alapszabályok.

De ezek is sehol sem tagadják a határőri leszármazotknak az ösztöndíj alaphoz való kizárólagos jogosultságát, csak hogy a IV. §. nem határozza meg tüzetesebben, hogy naszodvidéki mely lakosoknak gyermekei vannak jogosítva ösztöndíjakat és segélyeket élvezni. Ezt világosan kellett volna kimondani, egy részről mert ezen alap létalapját képező okiratokban, az erre vonatkozó intézkedés világos és letagadhatatlan, más részről mert a fentnevezett § intézkedése úgy is értelmezhető, hogy az összes lakosok gyermekeinek és így azoknak is, kik úgy szolva ideig-óraig laknak azon községekben, joguk van ösztöndíjakat és segélyeket kérni. Ez utóbbi értelmezés ellentétben áll az ezen alap jogalapjával és rendeltetésével, és kétségtelen dolog hogy ilyesmit ezen Alapszabályok szerzői sem szándékolhattak, különösen azért nem, mert maga vallás és közoktatásügyi minister úr az idézett leiratában a fentemlített § olyan magyarázata ellen nyilatkozott.

Nyilvánvaló tehát, hogy az Alapszabályok IV. § ának autentikus magyarázatára van szüksége, mely az eddig kifejtettekkel nem lehet más mint az, melyet ezen alapokat igazgató közegek az alapszabály életbeléptetésétől mai napig adtak és melyet a mai napon tartott közgyűlés is ad.

A jelenlegi Alapszabály a multtal nem szakíthat, az alapok keletkező alapjait nem ignorálhatják, egy maga Ő Felsége által jóváhagyott eddig hatályon kívül nem helyezett korábbi törvényes fölvét nem érvényteleníthetnek és a legfelsőbb forum által jóváhagyott végrendeleti jellegű intézkedéseket hatályon kívül nem helyezhetnek, különösen azért sem, mert ha azon intézkedések nem tétettek volna, nem lett volna ok és indok Alapszabályt alkotni.

Az érvényben levő Alapszabály az Alapítványlevélben befektetett alapelvet nem érvényteleníthet azon indoknál sem, mert Ő Felségének az Alapítványlevélre vezetett jóváhagyási záradékában kifejezett legfelsőbb

rendelete értelmében, sőt magokra az Alapszabályokra vezetett jóváhagyási záradék értelmében az alapszabályok célja csak **az alapok igazgatását és kezelését szabályozni**, nem pedig anyagi jogi alapelveket megállapítani és annál kevésbé a korábbi alapító okiratokba letéteményezett alapelveknek ellentmondó alapelveket megállapítani, vagy olyanokat érvényteleníteni.

De azon kívül az Alapszabályok IV §-a a Törzskönyvben foglalt adatokkal kapcsolatban értelmezendő, mely Törzskönyv a mint láttuk, maguk az Alapszabályoknak kiegészítő és azokkal egyenlő értékkel bíró tartozékát képezi.

d) A jelenlegi ösztöndíjszabályzat szerkesztése és életbeléptetése

Már a meghagyott Alapszabályok életbeléptetése alkalmával mondatott hogy azok IV §-a az alapok igazgató választmánya által szereksztendő ösztöndíjszabályzatban helyesen lesz megmagyarázva illetve kiegészítve.

Ezen alapok közgyűlése 1889 évi majus hó 24-én tartott ülésén a jegyzőkönyv 14-ik pontja alatt 4 szabályzatot és két utasítást tárgyalt és véglegesen megállapított és az ösztöndíjak és segélyek kiosztására vonatkozó IV Szabályzat 2 §-a a pontjának helyes értelmezése alapján az ezen alapbeli ösztöndíjakra és segélyekre való jogositványt ily formán értelmezte:

2. § (.....)

Ezen szabályrendeletek Br. Banffy Dezső volt főispán és kir. biztos útján a vallás közoktatásügyi m. kir. magas minsteriumhoz jóváhagyás végett lettek felterjesztve.

A m. kir. biztos pedig 1889 julius hó 7-én 1513-889 főisp. szám alatt kelt az alapokoz 640-889 szám alatt érkezett leiratával értesítette az alapok igazgató választmányát, hogy a magas ministerium 1618-889-eln. számu magas rendeletével az alapok 1889 évi május hü 24-én tartott közgyűlésén tárgyalt és megállapított szabályzatokat és utasításokat a minster úr által modositott és kiigazitott formában visszaküldte és hogy elrendeli a kiályi biztosnak, hogy ezen szabályzatok, miután ily formán modositva és kiigazitva 3-3 példányban lesznek leirva vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr Ó Nagyméltóságához jóváhagyás végett felterjesztessenek egyszersmind értesített a királyi biztos úr, hogy a szoban levő Szabályzatok és Utasítások a modositott és kiigazitott formában az igazgató választmányi tagok részéről, Besztercén a királyi biztos hivatalos irodájában, betekinthetők hogy ő maga fog arról gondoskodni, a Szabályzatok és utasításoknak modositott alakban az alap költségein leendő lemásoltatásáról.

Ezen rendelet folytán az alap igazgató választmánya a kir. biztos urhoz az 1889 évi julius hó 19-én 640-889 szám alatt kelt előterjesztést terjesztett fel, melyben hangsulyozta, hogy a jóváhagyott Alapszabály XXII c pontja

értelmében az összes szabályzatok „szerkesztése” a közgyűlés hatáskörébe esik. Következésképpen csak ennek van joga a tervezett módosítások és kiigazítások felett első sorban határozni.

A kir. biztos ur pedig ezen előterjesztést nem vette tekintetbe, a módosított Szabályzatokat és utasításokat a közgyűlésnek nem küldte vissza, hanem 1889 évi augusztus 11-én 1751-1889/főisp. szám alatt kelt az alapokhoz 849-889 szám alatt érkezett határozatával hivatkozva 1889 július hó 7-én 1513-889/főisp. szám alatt kelt leiratára az alapok igazgató választmányával a következőket közli és rendeli:

„A naszódvidéki központi iskola és ösztöndíj alapok alapszabályai nyomán szerkesztett vallás és közoktatásügyi m. kir. minister úr Ó Nagyméltóságának 1826 eln. szám alatt folyó évi augusztus hó 2-án kelt leiratával jóváhagyási záradékkal ellátottan lejtuttatott szabályzatok és utasítások 1-1 példányát nevezetesen IV Az ösztöndíjakra és segélyekre vonatkozó szabályzatot f. csatoltan oly felhívással küldöm ki, **hogy azokat haladéktalanul életebeléptetni szoros kötelességének ismerje**”.

Igy a közgyűlésnek az Alapszabályokban biztosított joga figyelmen kívül hagyásával, ezen alapok szabályzatai és utasításai véglegesen lettek megállapítva és jóváhagyva.

Az alapok közgyűlése csakis a jóváhagyás után tudomására jött a szabályzatokba és utasításokba bevezetett igen lényeges módosítások és kiigazításoknak. Az ez ügyben 849-889 szám alatt bemutatott és vallás és közoktatásügyi m. kir. minister ur Ó Nagyméltóságához intézett előterjesztést a kir. biztos a mint az 1889 évi nov. 28-án 2953-889/főisp. sz. alatt kelt leiratból kitűnik azzal küldte vissza „hogy miután a kérdéses szervezeti és ügyviteli szabályzatok vallás és közoktatásügyi m. kir. Minister ur Ó Nagyméltósága által a hivatkozott szám alatt már végleg jóváhagyott s ezek életbe léptetése iránt 1751-889-főisp. szám alatt **kir. biztosi jogkörből rendelkeztem** s tekintve, hogy kir. biztosi rendelkezések ellen **további felfolyamodásoknak helye nincs, az ügyet napirendről letenni** a bemutatott előterjesztést egyszerűen **levéltárba helyezni** rendelem.”

Ezek folytán a szabályzatok a jóváhagyott jelenlegi alakjukban nem a közgyűlés alkotása. A Budapesten – nem tudjuk kinek rendeletéből és kezdeményezéséből – 1895 évben m. kir. tudományegyetem nyomdájában nyomtatott következő címmel bíró füzet: „A nszódvidéki központi iskola és ösztöndíj alapok Alapszabályai és szabályzatai” (Budapest, 1895 Nyomatott a m. kir. tudományegyetemi könyvnyomdában) más hibákon kívül (lásd az I Szabályzat 1. §. II Szabályzat 8 §. III. Szabályzat 7 és 8 §. III a Utasítás 40 §. H. stb.) egy nyilvánvaló valótlanságot tartalmaz akkor, midőn minden Szabályzat végén a következő szavakat adja hozzá:

„Kelt a naszódvidéki ösztöndíj alapok közgyűlésében az 1889 évi május hó 24-én”, mely szavak az eredetiben irt és nem az igazgató választmány,

hanem a főispán s királyi biztos pecsétjével és a jóváhagyási záradékokkal ellátott Szabályzatok példányiban nem fordulnak elő.

Az ösztöndíjak és segélyek kiosztására vonatkozólag az 1889 évi május hó 24-én tartott közgyűlésen megállapított és elfogadott Szabályzat 2 §-ában az ösztöndíj alpból való részesülési jogosultság aképpen határozatik meg:

a korábbi alapítványi okiratokon nyugvó Alapszabályok IV §-a a pontjának értelmét csakis ezen szavak adják vissza a mint ezt az előrebocsátottakban láttuk.

Hasonlóképpen ezen lejött Szabályzat 7 §-ában nem fordul elő a „leszármazási” (t.i. bizonyítvány) szó mely az alapok közgyűlése által alkotott ösztöndíjszabályzatból szintén kihagyatott.

Nem akarunk azon kérdéssel foglalkozni, hogy általában a szabályzatok és Utasításoknak de különösen az ösztöndíjszabályzatbeli 2.dik és 7-dik §§-oknak az azokat megszavazott testület tudta, kikérdezése nélkül önhatármilag eszközölt módosítása és csonkítása jogosított és indokolt volt-e – de konstatálnunk kell, hogy ezen §§-ok megcsonkítása és módosítása által egy oly sarkalatos jog lett megsértve és megmásva, a melyet ha az ösztöndíjalap alapítói és volt tulajdonosai az alapító okmányokban maguk és utódaiknak biztosíthattak volna vagy ha tudták volna, hogy azon elvitázhatatlan jog lényege és megmondása a két szó, csupán két szó kitörlésétől függ, - azon önmegtagadó alapítók és tulajdonosok bizonyára nem szánták volna ruházati alapjukat ösztöndíjalapnak a Galiczia és Oroszország összes bevándorloi számára.

Egy kis önzés van és kell hogy legyen minden egyénben, minden népben, minden államban épen az önvédelem és az önérdek szempontjából.

Azon kis és jogosított egoizmus diktálta az ösztöndíjalap volt tulajdonosai és alapítóinak, hogy az abból kiosztatható kedvezményeket nem mások mint önmaguk és utódaik részére szánják.

Ilyen eljárás nem csak természetes és jogos, de bizonyos mértékig köteleességszerű is.

De habár az említett Szabályzat 2 és 7 §§aiból azon szavak kimaradtak ezen §§-ok, valamint az Alapszabályok IV §-ának a pontja is ezen alapok igazgató választmánya és közgyűlése valamint az érdekelt népesség által sohasem voltak másképpen megértve és a gyakorlatban másképpen alkalmazva, mint ahogy az említett összes alapító okiratokból és határozatokból következik.

IV. Az ösztöndíjalap létesítésétől jelen ideig folytonos és háborítlanul megtartott gyakorlat

Mióta létezik az ösztöndíjalap ösztöndíjak és segélyek csak azoknak adományoztattak, kik betudták igazolni hogy határon leszármazásuak vagy a

kikről az adományozó testületnek alapos tudomása volt hogy valóban határőri leszármazók (ivadékok).

Ez úgy a jelenlegi Alapszabályok életbeléptetése előtt, valamint azután is szigorúan és folytonosan megtartott.

Ennek életbeléptetése előtt ezen vidékbeli népesség közvéleményében szentségtörés vala gondolni is, hogy ezen alpból részesülni jogosítva lennének nem határőri származásuak is.

Azért a határőri leszármazási követelmény az ösztöndíj és segélyek iránti pályázati hirdetményekben mindig nyilvánvalóvá volt téve és maga Báró Banffy Dezső királyi biztos ezen követelményt alaposnak ismerte el és azon hirdetmények kiadványozásánál engedélyezte.

Ez kitűnik – hogy csak egy példát hozunk fel – az 1888 évi július havában 635 ex 1888 szám alatt kelt a kir. biztos részéről Beszterczén 1888 VII 4-én kiadhatási záradékkal ellátott és a „Gazeta Transilvaniei” – című lap 147 ex 1888 számában is megjelent pályázati hirdetményből, melyben a következő feltétel is van felvéve.

„Minden folyamodványnak ellátva kell lennie: **a határőri származásról szóló bizonyítvánnyal**” (Ezen pályázati hirdetmény másolatban ezen memorándumhoz./.. alatt csatolatik.)

A jelenlegi Alapszabály kihirdetése és életbeléptetése alkalmával az akkori közgyűlés az abban foglat bizonyos intézkedések, de különösen ezen az ösztöndíjalaphoz való **ösjognak** a IV §-ban határozatlan és más értelmezést is tűző megjelölése nyomán felmerült aggályainak adott kifejetést s azonfelül a közgyűlés tagjainak egy része ezen aggályok és más kifogások folytán ezen Alapszabályokat el nem fogadhatván ovást emelt és a közgyűlésből kilépett.

De a jóváhagyott Alapszabályok, melyek érdemleges és beható tárgyalása nem volt megengedve, változatlanul léptek érvénybe. Azon közgyűlési tagok pedig kik ezen Alapszabályokkal nem voltak megelégedve, vigasztalták magukat a Báró Banffy Dezső akkori királyi biztos által tett és a nevezetes közgyűlés jegyzőkönyvébe felvett azon ünnepélyes nyilatkozatával hogy: „a mennyiben pedig a közgyűlési tagok – vagy az alapítoknak **a magán jogot, vagy az Alapszabály egyéb intézkedéseit illetőleg, valami kétségeik lennének, azon erős remény és meggyőződésben van, hogy azok a maga idején eltávolíthatók lesznek**”.

Megérkezett az idő midőn azon aggályok egy jelentékeny része az ösztöndíj szabályzat 2 és 7-ik §§-ainak oly formán elfogadása által a mint a közgyűlés által voltak megállapítva, eltávolíthatók voltak.

A §§-ok azonban nem voltak oly formán elfogadva, az aggályok nem csökkentek.

De azért az új Alapszabályok és Szabályzatok érvénybe léptetése után is az ösztöndíjak és segélyek kiosztásában folytatott gyakorlat – úgy látszott hogy az aggályokat e pontokban egészen eltávolíthatja, mert ösztöndíjak és segélyek is

csakis határőri leszármazotknak határőri leszármazási vagy illetőségi bizonyítványok alapján adományoztattak és ha hiányoztak is leszármazási bizonyítványok az igazgato választmányi tagok ilyen esetekben teljes tudatában voltak annak, hogy azon tanulok kiknek ösztöndíjak és segélyek adományoztattak a volt határőrök valódi ivadéakai.

2. Még egy jellemző és maguknál az alapítványi okiratoknál ékebben szoló körülményt kell felemlitenünk:

V. A naszódvidéki összes népesség erre vonatkozó öntudata és közérzölete

Miota az ösztöndíjalap létezik egy egyedüli izraelita pályázó (189 ben) és az 1904/5-iki tanévben szándékosan megkeresett és ösztöndíjakra pályázni rábeszélrt három nem határőri – származásu pályázó kivételével csakis határőri származásuak pályáztak.

Ez egy tény mely szemmelláthatoan bizonyítja, hogy maguk azon tényleg nem jogosított lakosok, kiknek az Alapszabályok IV §-a és az ösztöndíjszabályzat 2 §-a látszolasosan jogot ad, ösztöndíjakra és segélyekre jogot tartani, épen jogi öntudatuknál fogva nem érezték a multban és jelenleg sem érzik magukat jogosítva, hogy ezen alap jótéteményeiben részesüljenek.

Ha igaz, hogy „vox populi vox Dei” vajjon ezen népesség öntudatának e sugo szava, ezen nem tegnapi vagy tegnap előtti, hanem egy félszázados és ezen népesség szívében mélyen gyökeresedett közérzet ne bizonyítsa be egy jognak a lételét, melyet a §-nak kevésbé állandó ruhával akarunk felruházni.

Vajjon ebben az esetben a már egy félszázad óta fennálló jog léte s valósága egy négy évvel ujjabb § egy vagy két szavától függjön?

Vajjon egy §-beli egy vagy két szonak a hiánya képes-e megmásítani vagy másokra átruházni egy szent, kétségtelen jogot, mely ezer, meg ezer egyén öntudatában és szívében mintegy elválaszthatatlan és elidegeníthetetlen tulajdon él, és amely azok beleegyezése nélkül másoknak nem adható, különösen mikor ezek azt nem követelték és nem is követelhetik, a meddig az erkölcs is rugója lehet az emberi tetteknek.

A jognak ilyenén megmásítását és átruházását nem tartjuk indokoltnak s ha való, hogy „justitia regnorum fundamentum” reméljük, hogy az igazság igazságnak és a jog jognak fog ismertetni.

VI. Az indokok összefoglalása és a kérelem

Az eddigi előadottakból a következő megállapítások folynak le:

1.A 17 számú II román határőrezredbeli volt határőrök által saját vagyonukból és áldozatukból egy saját célukért alapított ruházati alap az ő

közös magán természetű tulajdonuk volt, és ilyenek tekintetett a fentnevezett ezred felosztásakor is, midőn Ő császári és apostoli királyi Felsége 1851 évi január hó 22-én kelt legfelsőbb kéziratával elrendelni méltóztatott, hogy tétessenek meg a szükséges lépések az összegyűjtött tőkének a határőri községek szerint csoportosított tulajdonosok közötti kiosztás iránt (Vertheilung).

A határőrség feloszlata következtében, illetve a volt határőri községbeli összes lakosok polgárosítása által, a mi ... lakosok a közjog, a törvények és a közterhek politikai szempontjából egyenlő jogosítottakká váltak, de a magánjog szempontjából egyenlő jogosítottakká nem válhattak, az egyesek magánjogai nem ruháztattak át a többiekre.

A volt határőröknek a ruházati alaphoz való tulajdonjoga nem ment át az azon községbeli – politikai értelemben vett – **nem határőri** népességre is.

Ugyanazért a feoszlott ezred parancsnokának elnökle alatt 1851 márczius 13-én tartott gyűlésen a ruházati alap felett csak a volt határőri népesség képviselői határoztak a nélkül, hogy megkérdezték volna azon községek más lakosait is.

A ruházati alap, mely aztán ösztöndíjalapnak nyilvánított ki, egy a hajdani határőröktől az utódaik számára maradt örökségnek tekintett.

Maga Ő császári és apostoli királyi Felsége 1861 augusztus 27-én Laxenburgban kelt legfelsőbb kézírata, a melyben a ruházati alapnak adott új rendeltetést törvényesnek és érvényesnek ismerte el, **csakis a volt határőri népesség tulajdon- és használati jogainak** végleges rendezését rendeli el és nem az erdélyi 2 román határőri ezred vidékének politikai népességét.

Az 1861/2 évbeli alapító jegyzőkönyvben foglalt egyezség, valamint az Alapítványlevél egyformán bizonyítanak minden kétségen felül kinek ismertett el a határőrvidék idejéből mint egy drága örökség ránk maradt vagyon feletti, végrendeletileg való rendelkezési jog.

Az ösztöndíjalap a volt tulajdonosainak egy határozata által és semmi törvény által sem nyilvánított a volt nassóvidéki politikai községek vagyonául és nem is nyilváníthatott, egy részről mert az ezen politikai községekbeli népesség más része által a valóságban tulajdonos népesség tulajdonjoga soha nem támasztott meg, más részről pedig mert ezen népesség nem jogosított része sohasem követelt volna magának ezen alap vagyonához való jogot, mely alaphoz a vallás és közoktatásügyi m. kir. ministerium még az alapító és a valóban tulajdonos népességnek sem ismer el tulajdon jogot.) V. ö. Az 1886 aug. 10-én kelt 31.507 sz. a. leiratot). [Notă: Acest pasaj după a mea părere nu e consult se se ieie – respectiv se se suscepă în memorandum D. Simon secretar]

Nyilvánvaló tehát, hogy az ösztöndíjalappá vált ruházati alapnak soha nem volt más tulajdonosa mint csak a volt határőröktől leszármazó népesség. Más szavakkal a politikai községek mint az ösztöndíjalap tulajdonosai sohasem voltak elismerve.

2. Ezen alapból részesülési jogot csak is a volt határőri alapítók és tulajdonosok leszármazói bírhatnak. Ez eredmények: az alapító okmányokból: az 1851 marczius 13-iki Nyilatkozatból, az 1861/2-iki Egyezményből és 1865 évi Alapítványlevélből, melyek mind az ezen alapok létalapját képezik és eddig semmivel sincsenek érvénytelenítve.

3. A volt határőrök és leszármazói ezen kizárólagosan őket megillető jogról soha nem mondtak le, hanem ellenkezőleg azt folytonosan úgy az alapok közgyűlése által több ízben megszavazott Alapszabályokban, és az ezen közgyűlés által megszavazott ösztöndíjsszabályzatban, valamint az ösztöndíjak és segélyek adományozásánál megtartott folytonos és nem kifogásolt gyakorlatban fenntartották

4. A határőri leszármazóknak az ösztöndíjalapbeli részesülési joga mindig el volt ismerve. Az ösztöndíjak és segélyek adományozásánál figyelemmel tartott gyakorlat a felsőbb hatóságok részéről mindig jóváhagyatott és nem kifogásoltatott. Épen az 1886 évi augusztus hó 10-én 31507 szám alatt kelt magas ministeri leiratban, melyben legelőször czéloztatik ezen jogot a volt határőri községekbeli többi lakosokra is kiterjeszteni azon téves indok alapján, hogy egykori polgárosítások e tekintetben is jogegyenlőséget megállapított – a határőri leszármazók nyilvánvaló és elvitathatatlan jogosultságából mit sem tagadtak.

A ma érvényben levő Alapszabályok sem tagadják meg határozottan ezen jogosultság elvét csak, hogy azt nem fejezik ki határozottan.

De eltekintve azon ténykörménytől, hogy ezen Alapszabályok nincsenek az ezen alapok törvényes képviselő testületének a műve, azok, miután épen jóváhagyási záradékuk értelmében csakis az alapok igazgatását és kezelését vannak hivatva szabályozni, - az alapoknak az alapító okmányokban körülírt rendeltetését semmiben sem másíthatják meg, különösen ha szem előtt tartjuk, hogy az Alapítványlevélben befektetett főelvek Ő császári és apostoli Felsége által lettek jóváhagyva.

Ennek következtében az Alapszabályok IV §. A pontjának magyarázata az alapító okmányok és az ösztöndíjalap Törzskönyve alapján szükséges.

Az ösztöndíjak és segélyek kiosztására vonatkozó IV Szabályzat 2 §-a ezen alapos magyarázat ellenére jogot ad, hogy az ösztöndíjalap jótéteményeiben a politikai községekben illetőséggel bíró összes lakosok gyermekei részesíttessenek, noha az alap soha sem dekretáltatott ezen községek tulajdonául.

5. Ha 'a volt naszodvidéki községbeli más lakosok is az ösztöndíjalapra magukat jogosítottaknak éreznék, követelésük érvényesítésére a normális ut a per utja lenne és nem az Alapszabályok és Szabályzatok szerkesztésének az utja.

Nagyméltóságú Minister Úr!

A már fejtegetett indokok alapján a naszódvidéki központi iskola és ösztöndíj alapok közgyűlése kéri, miszerint ezen felvilágosításokat tekintetbe venni és ezen közgyűlésnek 1905 évi október hó 11-én VI jegyzőkönyvi pont alatt hozott határozatát jóváhagyni méltóztassék.

Ezen jóváhagyás által az elégedetlenségek és mindenféle nehézségek fő forrása ki fog száradni, az alap rendesen fog hivatását teljesíteni, ezen vidékbeli lakosság pedig a legmélyebb elismeréssel lesz kötelezve.

Traducere

Domnule Ministru de culte și instrucțiunii publice!
Exelența Voastră!

Conștiința de drept este o mare putere morală, un larg izvor materializat în fapte care pune în mișcare continuă indivizi și comunități, societăți mici și mari și nu le dă pace, până când nu-și cucerește drepturile de care sunt convinși.

Așa este și în cazul prezent: cîștigul Fondului central școlastic și de stipendie nășăudean este pătruns de conștiința unui drept real pe care dorește să-l valideze și să-l exprime în **Statutul** acestor fonduri și **Regulamentul de împărțire a stipendiilor și ajutoarelor** din Fondul de stipendie, explicând adevăratul sens al § IV, punctul a. al Statutului și, ca urmare a acestei explicații reale, să completeze §§ 2. și 7.

E vorba în cazul nostru despre **cine** are dreptul să se de bucure de beneficiile Fondului de stipendie din ținutul nășăudean.

Ca urmare a unei serii de hotărâri care reglementează înființarea și administrațiunea acestui fond, acest drept revine numai și numai urmașilor foștilor grănițeri, ca proprietari și fondatori ai acestui fond.

În acest sens, hotărârile Adunării generale din 11 Octombrie 1905, consemnate în Procesul verbal sub punctul VI. și anexat în extras la acest memorandum sub./., au formulat mai precis și au completat paragrafele 2. și 7. ale Regulamentului care reglementează împărțirea stipendiilor și ajutoarelor.

Adunarea generală a Fondurilor îl roagă, cu adîncă stimă, pe Excelența Voastră, să aprobe această hotărâre, în sprijinul căreia se menționează următoarele temeuri juridice, care își au rădăcinile în următoarele izvoare juridice, fapte și argumente:

- I. originea și natura de drept a fondului de stipendie;
- II. hotărârile proprietarilor fondatori referitoare la înființarea și menirea acestui fond, cît și din *autografele* date de Maiestatea Sa, referitor la acesta;
- III. seria hotărârilor luate de forurile reprezentative ale acestui fond, cu ocazia proiectării și redactării Statutelor și Regulamentelor, fără ca autoritățile superioare competente să fi avut obiecții împotriva acestora;
- IV. practica continuă, neconturbată, a acestui fond, de la înființare până în anul școlar 1904/1905;
- V. conștiința și sentimentele juridice ale populațiunii ținutului nășăudean.

I. Originea și natura de drept a fondului de stipendie

Acest *Fond de stipendie* își are originea din *Fondul de montur* (veșminte) al Regimentului de infanterie Nr. 17 din **confiniul II român**.

Înființarea acestui Fond de montur este în legătură cu prescripțiile punctului 71 a Regulativului confiniar, dat la 12 noiembrie 1766 de împărăteasa-regină Maria-Terezia, potrivit căreia grănițerii erau obligați să servească atât în timp de pace, cât și în resbel, cu veșminte proprii.

Această dispoziție a fost îndeplinită și grănițerii au făcut serviciul militar intern și campaniile belice în costumul lor național. Însă mai târziu a fost necesar ca și acești grănițeri să poartă un veșmânt de postav mai fin, asemenea ca trupele de linie și s-a format pentru această menire în anul 1830 un fond propriu sub numire „Fond de montur”

Acest fond, așa cum se vede din raportul către Înalțul Guvern c. r. al Transilvaniei Nr. R: 1774 ex 1841 - întocmit pe baza raportului către comandamentul armatei Nr. 56 din 10 iunie 1839 – a fost înființat numai și numai din averea și efortul material propriu al foștilor grănițeri.

Sursele de venituri ale acestui fond sunt enumerate în raportul cu numărul de mai sus, dar sunt amintite și în **Cartea fundamentală** al Fondului de stipendie.

Acestea au fost, în parte, veniturile obținute din averea imobilă a întregii poporațiuni aflate în regimentul grănițesc, în parte, din competențe pur personale și individuale ca: rebonificarea dată din partea Erariului pentru servirea cu veșminte și încălțăminte proprii, taxele pentru liferarea lemnului de foc din pădurile proprii ale grănițerilor pentru ofierii și oficianții confiniarului (pentru un braț de lemn așezate 1 frt. 20 kr.), contribuțiuni bănești repartizate pe case sau familii grănițerești.

Provincialii care s-au așezat în obștile grănițerești, n-au avut nici o obligație militară, nu au avut nici un drept la averea obștilor confiniare sau a comunității grănițerilor, în aceste comune au fost considerate străini (jeleri) și au fost obligați să plătească anumite taxe.⁹ Întrucât acești provinciali nu au contribuit și nu au putut contribui cu nimic la crearea acestui fond de montur, la care n-au avut nici un drept și pentru că nici erariul nu a contribuit, e limpede că numai foștii grănițeri l-au înființat și l-au sporit, numai din propria lor avere și în scopurile lor proprii.

⁹ Compară statutul grănițerilor sus-amintiți punctul 83, cu hotărârile date la Viena de K. u. K. Hofkneigsratz la 23 Aprilie 1770, Nr. 1117, 1756, 4519 ex 1770, unde se spune: Această problemă trebuie adusă, inițial, în forma juridică corectă, și rezolvată. Trebuie evaluată, până la cont de măsura în care a fost realizată seprăia altor localități ale grănicerilor, de cele ale jelerilor.

Prin urmare în timpul existenței regimentului grănițesc la acest fond au avut drept numai grănițerii și numai ei au fost proprietarii acestui fond.

Deci, fondul de montur în acele vremuri nu a fost proprietatea tuturor locuitorilor din comunele grănițerești, ci numai obștii unor anumiți locuitori, a grănițerilor; prin urmare fondul de montur nu a fost proprietatea comună a întregii populațiunii a comunelor politice, ci numai a populațiunii grănițerești grupate în obști grănițerești.

Potrivit principiilor de drept comun și privat care au stat la baza organizației grănițerești de atunci, sub „comună grănițerească” se înțelegea totalitatea acelor locuitori dintr-o comună politică, care erau în legământul regimentului grănițesc. Deosebirea juridică a mers până acolo, încât nici ofițerii care au servit în regimentul grănițesc, nici funcționarii străini nu erau considerați membrii comunelor grănițerești; erau considerați membrii comunelor grănițerești numai cei care proveneau din familii înscrise (și aflate de fapt) legământul militar grănițesc.

Este limpede deci, că fondul de veșminte - potrivit originii, surselor de sporire, menirii, al cercului clar definit al celor care se bucurau de el – era o instituție cu caracter privat, a fost proprietatea privată a unei comunități de persoane, care avea o menire privată, și anume procurarea veșmintelor, pe care altfel ar fi trebuit să le procure pe cheltuială proprie.

Pe scurt: **fondul de montur a constituit proprietatea privată, nediscutabilă a foștilor grănițeri.**

După desființarea sistemului militar confinare proprietarii acestui fond nu au pierdut acest drept de proprietate bazat pe toate principiile dreptului privat, dimpotrivă, a fost recunoscut în Prea Înaltul autograf al Maiestății Sale datat la Viena la 22 ianuarie 1851, în următoarele cuvinte: Identice sunt tratativele pentru împărțirea regulamentară între comunele grănicerești, așa cum au rezultat ele și să realizeze repartizarea corectă a capitalurilor cuvenite.

II. Hotărârile proprietarilor fondatori referitoare la noua menire al fondului de montur, ca fond de stipendie, și la cei care au dreptul să se bucure de beneficiile lui

1. Declarațiunea din 13 Martie 1851

După ce însuși Maiestatea Sa imperială și apostolic regească a recunoscut în autograful amintit dreptul foștilor grănițeri la fondul de montur, acești proprietari, care aveau și dreptul să hotărască desființarea acestui fond, cum au făcut grănițerii altor foste regimente grănițerești (de pildă secuiei), respectând toate prescripțiile legii, la adunarea generală ținută la Năsăud, la 13 Martie 1851 sub președinția generalului Rössner, prin reprezentanți lor trimiși și împuterniciți au decis și au semnat Declarațiunea (Erklärung) anexată aici

sub./., în a cărei punct C. se spune: Fondul de montur trebuie menținut cu condiția expresă de a se păstra prescripțiile actelor oficiale referitoare la acești bani, privind cele 5 procente din suma de 17.000 florini, astfel încât să satisfacă interesele existente pentru educarea la nivel mai înalt a tinerilor celor 44 localități grănicerești a populației celui de al II-lea regiment român, în instituțiile gimnaziale și academice.

Deci proprietarii fondului de montur au hotărât ca acest fond să nu fie împărțit, ci să rămână în continuare ca fond de sine stătător, al cărui venituri și dobânzi, să fie folosite pentru instruirea în gimnazii sau academii a tinerimii populației celor 44 comune ale fostului regiment grănițesc român II.

Aici nu trebuie confundată noțiunea de „comună grănițerească” cu noțiunea de „comună politică”.

Această menire dată fondului de îmbrăcăminte, devenit fond de stipendie, cât și măsurile cuprinse în „Declarațiune” referitoare la fondurile școlare locale au fost recunoscute de forurile superioare competente ca fiind legale și valabile, și au fost sancționate în Preaînaltul autograf al Maiestății Sale imperială și apostolic regească datat la Laxemburg, la 27 august 1861, în care, între altele, se spune: Obligațiunile de stat ale fondurilor școlare locale din fostul al II-lea regiment român de graniță, după ce sunt înscrise (destinate) pe respectivele fonduri, precum și fondul de montur a acestui regiment de graniță, care până acum a stat în administrațiunea statului, și a reestrada spre scopul destinațiunii proiectate, pentru scopuri școlare și de învățământ în starea de avere, în care s-au constatat la desființarea acestui regiment, dimpreună cu interesele în capitalele, care au crescut de la înființarea graniței militare până la încheierea anului curent, cu prisosurile din arânda munților revindicați.”

Maiestatea Sa a binevoit să recunoască, ca fiind legal și valabil, **menirea propusă** în Declarațiunea din 13.03.1851 pentru averea și veniturile Fondului de montur și pentru averea și veniturile Fondului școlastic local.

Faptul că Maiestatea Sa a recunoscut pentru fosta populație grănițerească dreptul de proprietate și folosință pentru Fondul școlastic local, pentru Fondul de montur și pentru imobilele retrocedate cu această ocazie, reiese limpede din autograful citat, în care, chiar la început, se spune: În scopul regulării definitive a posesiunii și a drepturilor de folosință a populației grănițere, care se află în cercurile fostelor două regimente de graniță, statorlesc următoarele principii fundamentale:

Ca urmare, hotărârile cuprinse în Declarațiune, devenite valide, sunt introduse în **Învoirea** cuprinsă în procesele verbale de fondare din 27-29 Septembrie 1861, 5-6 Octombrie 1861, apoi 13 și 21 Septembrie 1862, cât și în **Instrumentul fundațional** scris și semnat de reprezentanții proprietarilor, ca urmare a Preaînaltei **Hotărâri** datate la Viena, la 23 Martie 1871 și la Buda, la 10 aprilie 1871 sub Nr. 6806, cu clauză, și, în sfârșit, în **Cartea fundamentală**

al Fondului central de stipendie, în care pe fila (în exemplarul original păstrat¹ aceste fonduri) sub punctul C. se spune: „Fondul de montur să nu fie împărțit între comune, ci să rămână avere comună și neseparată, și pentru că menirea pentru care a fost înființat nu mai există, venitul și dobânzile să fie folosite pentru instruirea în gimnazii sau academii a tinerimii populației celor 44 comune ale fostului regiment grănițesc român II.”

Tot atunci s-a ales o comisie din 9 membri, însărcinat cu administrațiunea fondurilor respective și ale veniturilor lor. Această comisie a păstrat continuitatea de drept în administrație, exercitat până acum de comisia economică militară.

Deși Fondul de montur, așa cum am arătat mai sus, a fost creat și susținut din veniturile de natură privată a fostei populații grănițesti de aici, și cu toate că acest fond a fost recunoscut ca proprietatea de netăgăduit a acestei populații atât în timpul sustărei așezământului grănițesc, cât și la desființarea sa, în urma disputelor apărute în legătură cu folosirea veniturilor, administrațiunea fondurilor a rămas în competența forurilor financiare.

Prin Prea Înaltul autograf, datat la Laxemburg la 27 august 1861, acest Fond de montur, cu toate veniturile sale, a fost recunoscut ca averea comună a populației fostului regiment de graniță.

*Nu trebuie uitat, că așezările citate sunt scoase cuvânt cu cuvânt din **Cartea fundamentală** al Fondului central de stipendie, acea Carte fundamentală, care, potrivit celei mai înalte **clauze de aprobare** trecută în Statutul Fondurilor, paragraf 2, alineat 1, și chiar în **Cartea fundamentală**, reprezintă „apertinența întregitoare” a Statutului, și prin urmare are aceeași valoare și putere de drept ca și Statutul.*

Deci, întrucât potrivit paragrafului II al Statutului, veniturile Fondurilor „nu pot fi folosite în alte scopuri decât cele specificate” și întrucât menirea fondului de stipendie în paragr. 4 al Statutului e arătat superficial și cu lipsuri, iar **Cartea fundamentală**, care este apertinența întregitoare al Statutului, arată mai precis și mai de aproape acest menire, susținem că procedura Adunării generale a acestor fonduri este întemeiată și justă atunci când interpretează sensul paragrafului IV al Statutului și cu ajutorul **Cartii fundamentale** de avere, care este apertinența întregitoare Statutului cu aceeași valoare și situație juridică.

Susținem că procedura Adunării generale este legală și această interpretare este singura corectă, întrucât toate hotărârile și toate motivele converg spre această explicație, singura adevărată; toate acestea vor fi arătate în cele ce urmează.

Învoirea din anii 1861/62

Foștii proprietari ai Fondului de montur și-au exprimat voința lor cu privire la menirea acestuia, ca fond de stipendie, în sensul de mai sus, nu numai în Declarațiunea din 13 Martie 1851, ci și în Învoirea cuprinsă în **Instrumentul fundațional**, întocmit la 27 și 29 Septembrie 1861, 5 și 6 Octombrie 1861, apoi

13 și 21 Septembrie 1862, respectând toate prescripțiile legale, semnat de reprezentanții împuterniciți ai tuturor comunelor grănicerești.

Această **Învoire** în anul 1865 a fost introdusă textual în **Instrumentul fundațional** și este o ultimă dorință și dispunere a proprietarilor fondatori.

În această **Învoire** și în **Instrumentul fundațional**, create cu respectarea tuturor prescripțiilor legii, se face o precizare clară cu privire la cei care au dreptul să se bucure de beneficiile Fondului de stipendie.

În introducerea **Instrumentului fundațional**, înaintea **Învoirii** reproduse textual, se spune: Maiestatea Sa imperială și apostolic crăiască, cel mai bun domnitor al nostru, Franz Iosif I, încă cu ocazia aceea (desființarea așezământului grăniceresc) a declarat că cele 44 comunități enumerate mai sus sunt singurele proprietare ale Fondului de montur, care la adunarea reprezentativă din 13 Martie 1851 au hotărât ca acel fond să nu fie împărțit între grăniceri, ca proprietari, ci să se păstreze în întregime, iar din venitul său curat să fie ajutați fii **foștilor grăniceri** în instituții de învățământ superioare.

În punctul V al **Învoirii** introduse în **Instrumentul fundațional** se spun următoarele: Fiindcă fondul numit mai înainte „a monturului și acum de stipendie” este destinat pentru ajutorarea școlarilor mai scăpați din fiii alor 44 comunități proprietare confiniari, pe care, cu toate că vor fi curând pregătirile recerute și ar voi a păși la institute mai înalte, nu i-ar ajute mijloacele proprii, așa rămânând fondul și isvoarele lui neatinse, din interesele și veniturile lui curate să se formeze stipendii nemăsurate împrejurărilor: din care se se împărtășească numai fiii alor 44 comunități confiniare, care au constituit regimentul al II-lea român de margine, și sunt proprietarii fondului acestuia. Și mai jos tot sub acest punct se spune: Cele aceste stipendii să fie totdeauna competitori în abundență Din fii proprietarilor foști confiniari, va avea comitetul confiniar de a priveghia după talenți eminenți nu numai între școlastici dar și între cei care nu umblă la școală și aflând talente pentru orice ram de știință sau arte: sunt de a se considera cu preferință fără respect personale, familiare sau materiale și cel puțin a treia parte din stipendii, de întrebuințat spre a se ridica între români clasa cetățenească, adică spre îmbrățișarea lăptăriei și consolidarea meseriilor de tot soiul.

Tot în acest sens au interpretat reprezentanții împuterniciți, semnarii Actului de fondare, intențiile Preaînaltului autograf împăratească din 27 august 1861, și Declarațiunea din anul 1851, după cum se vede din punctul **a.** al **Instrumentului fundațional**, care conține următoarele: Așa numitul fond de montur, dimpreună cu sursele sale de venituri și încasări, este proprietatea celor 44 comune grănicerești, care ca urmare a hotărârii reprezentanților grănicerilor din anul 1851, a devenit un bun comun și indivizibil, care trebuie să rămâne astfel, și din veniturile sale să fie sprijinite instituțiile de învățământ și educație, frecventate de fii foștilor grăniceri.

Învoirea, cuprinsă în **Instrumentul fundațional** în 1862, a fost înaintată spre Prea Înaltă aprobare.

În Prea Înaltul decret aulic Nr. 1722-udv. din 3 September 1863, Maiestatea Sa a binevoit să se refere grațios la hotărârile cuprinse în autograful împărătesc din 27 August 1861, hotărâri care recunosc și aprobă noua menire dată Fondului de montur, redau comunelor grănițerești anumite „drepturi de regale” și la sfârșit cere deslușiri despre punctul III al Învoirii. Din conținutul acestui decret împărătesc se vede clar că Maiestatea Sa a aprobat, în principiu, celelalte dispoziții ale Învoirii, deci și cele referitoare la Fondul de stipendie, întrucât referitor la Fondul de stipendie nu a făcut nici o obiecție. (Vezi și Ordinațiunea Înaltului Guvern din Sibiu Nr. 29847 ex 1863 din 22 Septembre 1863) [*Că Maiestatea Sa a aprobat în principiu dispoziția Învoirii cu privire la Fondurile școlare și de stipendie se vede din Prea Înaltul decret datat la 4 mai 1864 sub Nr. 829 (comunicat prin ordinațiunea Înaltului Guvern din Transilvania Nr. 15.694 din 15 Mai 1864).*]

3. Instrumentul fundațional din 1865

În 1865 reprezentanța legală¹⁰ a fondurilor din ținutul Năsăudului a creat Actul de fondare.

Instrumentul fundațional – după ce oficialitățile de atunci din districtul Năsăudului sub Nr. 311 ex 1864 i-au dat o clauză care precizează că prezentul (act) a fost aprobat și semnat de reprezentanții aleși de adunarea generală a acestor fonduri și după ce a fost aprobat de *Sfântul scaun* greco-catolic din Gherla, după cum se vede din clauza scrisă pe ea cu Nr. 784-418, la 10 Aprilie 1866 – se înaintează pentru Prea Înalta aprobare.

Înainte obținerii Prea Înalte aprobări, în Adresa către Ministrul culte și instrucțiunii, data la 10 Decembre 1867 sub Nr. 69152 [...], Ministrul finanțelor declară următoarele: „Din partea Trezoreriei nu pot să dau acordul meu pentru întărirea celui act de fondare, întrucât în el drepturi care țin de proprietatea statului au fost trecute ca fiind ale comunelor din plase, pe de altă parte,

¹⁰ Faptul că acest corp reprezentativ din fruntea Fondurilor era recunoscut ca fiind legală, reiese din esmisele Înaltului Guvern din Transilvania din 18 Februarie 1851, Nr. 5598 ex 1851; 7 Aprilie 1851 Nr. 7900 ex [...], 3 Septembre 1852 Nr. 18431/3088; 9 Octombre 1854 Nr. 18731/9088 și 18 Septembre 1860 Nr. 16432; apoi din ordinațiunea Nr. 3439/ [...] din 13 Iulie 1860 a prefectunii Bistrița, în care se spune: Întrucât această comisie formată din înalți funcționari militari cesaro-crăiești și civili, acordă aceeași libertate, cuprinsă în decretul din 3 Septembre 1852 Nr. 18431 recunoscut de atunci de către autorități ca permanent legal în interesul celor de mai sus fondul de montur și fondurile școlare trebuie să fie menținute și cumulate. Comunitățile celui de al II-lea regiment au instituit la Năsăud o comisiune pentru administrațiunea fondurilor școlare, care a fost recunoscută de autoritățile civile și militare transilvănene.

imobile, care au fost date de Trezorerie în proprietatea permanentă a comunei Năsăud, nu sunt cuprinse.

Potrivit raportului Trezoreriei Transilvaniei Nr. 11297 din 14 Octombrie a. c. și a Direcțiunii financiare a Transilvaniei Nr. 15548 din 30 Noiembrie a. c., anexate, dreptul cârmăritului din plasele Bârgău și Monor, pe p. 29 a Instrumentului fundațional sunt trecute ca fiind ale comunelor respective și în schimb, două imobile ale Trezoreriei din Năsăud, Nr. 46V și 300V, care prin Ordi-națiunea Ministerului Finanțelor de la Viena Nr. 41500 din 27 Septembrie 1865, la 14 Martie 1866 au fost predate de fapt comunei Năsăud cu menire școlastice, nu sunt trecute și trebuie cuprinse în Instrumentul fundațional corectat. În ceea ce privește inventarul, care potrivit articolului III al Actului de fondare, pagina 9, ar trebui menționate ca fiind ale Fondului; după părerea mea acesta poate fi întărit de autoritățile politice, dacă va fi controlat de oficialitatea financiară și găsit corect în toate punctele.”

Adunarea generală a Fondurilor din 9 Februarie 1869 a luat hotărârile necesare și prin *Sfântul scaun* greco-catolic din Gherla, a răspuns printr-o cerere explicativă autorităților competente. În această cerere s-a dovedit că ministrul finanțelor a greșit. Explicațiile date au fost acceptate și ca urmare, Maiestatea Sa prin Preaînalta Sa Hotărâre decretată la Viena la 23 Martie 1871, a binevoit să aprobe **Instrumentul fundațional** și așa la 10 Aprilie 1871 la Buda i s-a dat clauza de aprobare.

Așa **Instrumentul fundațional** devenit baza legală a Fondurilor și a așezămintelor înființate și susținute din ele. A rămas numai ca ordinațiunea cuprins în clauza de aprobare să fie executat, adică toate averile Fondurilor, „în senzul acestui **Instrument fundațional**, să fie înregistrate cu precizie în Cartea fundamentală al fondului, care reprezintă partea complementară a **Instrumentului fundațional**” și „pentru administrațiunea Fondului reprezentanța comunelor proprietare să elaboreze regulamente proprii care să fie înaintate ministrului educației publice pentru aprobare.

III. Susținerea principiului dreptului la Fondul de stipendie în baza Instrumentului fundațional în Statutele și Regulamentele votate de Adunarea generală a Fondurilor

a) Ca urmare a hotărârilor **Învoirii** la adunarea generală a Fondurilor din 21 Aprilie 1864 a fost votat primul **Statut** referitor la administrațiunea Fondurilor. Acest Statut, referitor la dreptul la ajutoare din Fondul de stipendie și modalitățile obținerii, conține următoarele: „Au dreptul să ceară și să primească stipendie numai locuitorii români săraci, urmași ai grănițerilor din cele 44 comune ale regimentului grănițeresc român II și din comuna Coșna.”

Apoi acest Statut a fost înaintat pentru Preaînalta aprobare.

Prin Ordinațiunea Nr. 3433 din Mai 1866, Cancelaria aulică, prin Înaltul Guvern de la Cluj, l-a trimis înapoi ca observațiile Cancelariei să fie cunoscute de Adunarea generală a Fondurilor și aceasta, împreună cu *Sfântul scaun* de la Gherla, să-și spună părerea, dacă n-ar fi mai bine să includă în Statut modificările propuse prin ordinațiunea Nr. 3433 din 24 Mai 1866 de Cancelarie.

Această Ordinațiune a Cancelariei aulice face câteva observații neesențiale, propunând ca din Statut să fie scoasă partea istorică și să adauge că fondurile și școalele susținute din ele să fie sub supravegherea episcopului greco-catolic din Gherla și a mitropolitului ortodox din Sibiu.

În vederea aprobării, Statutul, fără introducerea istorică, a fost tradus de cancelaria aulică în limba maghiară; însoțit de traducere și ordinațiunea amintită, a fost înapoiat Adunării generale a Fondurilor pentru a fi discutat și aprobat.

Cu privire la principiile cuprinse în Statut și referitor la hotărârile despre împărțirea stipendiilor, Cancelaria aulică nu a făcut nici o observație, ci textul aprobat anterior de Adunarea generală a fost tradus cuvânt cu cuvânt. În acesta, punctul a. al paragrafului 73 sună astfel:

„Au dreptul să ceară și să primească stipendie numai locuitorii români săraci, urmași ai grănițerilor din cele 44 comune ale regimentului grănițeresc român II și din comuna Coșna.”

În concluzie, principiile referitoare la reglementarea împărțirii stipendiilor în statutul aprobat de corpul reprezentativ legal al Fondurilor nu au fost recuzate nici de Cancelaria aulică de la Viena, nici de Înaltul Guvern din Transilvania.

b) Statutul votat în anul 1877

Corpul reprezentativ al Fondurilor a răspuns înaltelor propuneri cuprinse în clauza de aprobare a Statutului. La Adunarea generală din 16-19 August 1877 a fost aprobat al doilea proiect de Statut. În acesta se menține dreptul exclusiv al urmașilor foștilor grănițeri, în paragraful 13, alineat 1, în felul următor:

De la concurenți în general se cere: să fie urmașii celor din regimentul grănițeresc II, să fie disciplinați și să aibă certificat medical că sunt complet sănătoși.

Ministrul culte și instrucțiunii publice a înapoiat proiectul cu rescriptul Nr. 17389 din 2. Martie 1881 cu câteva observații referitoare la modul practicării dreptului de control, dar nu a făcut nici o obiecție la principiul exprimat în paragraful 13 alineat 1 al Statutului. De aici se vede că Guvernul a considerat că Statutul e întru totul în conformitate cu „**Instrumentul fundațional**”, aprobat de cel mai înalt for, și care are putere de lege pentru Fonduri.

c) Statutul din anul 1885

Completarea Statutului din 1877 conform observațiilor ministrului s-a amânat până în anul 1885, când comitele comitatului Bistrița-Năsăud, baronul

Bánffy Dezső, prin Preaînaltul Ordinațiune datat la 5 August 1885 la Ichl, a fost numit comisariu regesc pentru problemele Fondurilor până la definitivarea Statutului și regulamentelor, cu sarcina să supravegheze administrațiunea acestor fonduri.

Ca urmare Adunarea generală din 12 Octombrie 1885 a aprobat un al treilea Proiect de Statut și cu adresa datată la 24 Octombrie 1885 l-a înaintat pentru aprobarea supremă. Paragraful 146 al acestui Statut spune: „În sensul paragrafului 12 punct 2, litera a, venitul net servește la înființarea stipendiilor și ajutoarelor exclusiv numai pentru acei descendenți legali ai foștilor grănițeri, care studiază în instituții superioare școalei centrale din Năsăud, susținută din Fond, sau învăță meserii.”

Ministerul de culte și instrucțiune publică prin ordinațiunea Nr. 31507 din 10 August 1886 a înapoiat și acest Proiect cu mai multe observații și a propus și anumite puncte pentru crearea noului proiect. Excelența Sa, d-l Ministru, referitor la principiul de bază cuprins în proiect, aprobat de Maiestatea Sa, spune: „Cu toate că bazele legale pe care s-au depus unele hotărâri ale Statutului sun îndoielnice și prin urmare trebuie modificate, e neîndoielnică menirea care se întemeiază pe voința comună a tuturor factorilor, aprobat de Prea Înaltul autograf din 23 Martie 1871, potrivit căreia din drepturile grănicerești recâștigate de cele 44 comune și toate averile, care au fost obținute ulterior, cu titlu de Fond școlastic și de stipendie, se înființează un fond comun indivizibil care nu poate fi folosit și în alte scopuri, **fondul școlastic**, cu menirea ca din acesta să fie susținut Gimnaziul superior din Năsăud, eventual școale reale, elementare și de fete și convict, cât și în unele comune scoli populare confesionale; **fondul de stipendie**, cu menirea exclusiv pentru stipendiile urmașilor grănițerilor din regimentul român grănițeresc, indiferent de confesiune și naționalitate.

În alineatul 16 accentuează: Dreptul la stipendie al urmașilor foștilor grănițeri și ai celor din Coșna nu poate fi contestată”

Pe scurt: Excelența Sa D-l Ministru de culte și instrucțiune publice, în acest esmis recunoaște că dreptul urmașilor grănițerilor la Fondul des stipendie este aprobat de Maiestatea Sa și acest drept e incontestabil.

Ca urmare a ordinațiunii Nr. 31507 din 10 August 1886 a Excelenței Sale D-l Ministru de culte și instrucțiune publică, la 3 Octombrie 1886 Adunarea generală a Fondurilor a înaintat o adresă de lămurire, care însă n-a fost luată în seamă.

În anul 1889 comisariul regesc, baronul Bánffy Dezső, cu esmisul Nr. 258889 din 10 Februarie 1889 a trimis corpului administrativ al Fondurilor un exemplar al Statutului redactat în Minister, fără știrea și aprobarea Adunării generale, însoțit de Preaînalta clauză de aprobare, referitor la administrațiunea și manipulațiunea acestor fonduri.

La Adunarea generală ținută la 6 Aprilie 1889 la Năsăud, sub prezidenția baronului Bánffy Desző, membrii adunării și-au exprimat obiecțiile față de acest statut octroi. Că aceste obiecții ale membrilor Adunării generale erau îndreptățite a fost recunoscut de însuși baronului Bánffy Desző, după cum se vede din discursul său: dacă membrii Adunării generale sau fondatorii ar avea obiecții față de drepturile private sau de prescripțiile Statutului, am o puternică speranță și convingere, că acestea cu timpul vor putea fi înlăturate.

În acest fel a luat ființă Statutul de azi.

Dar nici aceasta nu neagă nicăieri dreptul exclusiv al urmașilor grănițerilor la stipendie, numai că paragraful IV nu precizează clar, copii căror locuitori din cele 45 de comune din ținutul Năsăudului au dreptul să se bucure de stipendie și ajutoare. Acesta trebuie spus clar, întrucât pe de o parte în actele de bază ale Fondului prevederea referitoare la acesta este de netăgăduit, pe de altă parte fiindcă măsura de mai sus poate fi înțeleasă și așa că au dreptul la stipendie și ajutoare copii tuturor locuitorilor din aceste comune, și ai acelor care locuiesc aici o perioadă scurtă. Acest ultim senz e în contradicție cu drepturile de bază și cu prescripțiile acestui Fond, și, fără-ndoială, nu era nici în intențiile redactorilor Statutului, cu atât mai mult, cu cât și Ministrul de culte și instrucțiune publică s-a declarat împotriva unei asemenea interpretări.

E clar că e nevoie de o explicare a paragrafului IV al Statutului, care, cum se vede din cele arătate, nu poate fi alta decât cea dată de forurile administrative ale Fondurilor până în ziua de azi și cea dată și de Adunarea generală ținută în ziua de azi.

Statutele de azi nu se pot rupe de trecut, nu pot ignora bazele înființării Fondurilor, nu pot revoca un principiu legal aprobat de însuși Maiestatea Sa, care nu a fost abrogat; prescripțiile cu caracter final aprobate de cel mai înalt for nu pot fi abrogate, mai ales pentru faptul că, dacă acele prevederi n-ar fi fost date, n-ar fi fost nevoie de crearea Statutului.

Statutul în vigoare nu poate abroga principiul de bază din **Instrumentul fundațional**, întrucât în conformitate cu clauza de aprobare a Maiestății Sale, Statutul **poate reglementa numai administrațiunea și manipulațiunea Fondurilor**, dar nu poate stabili principii de drept, cu atât mai puțin principii contradictorii acelor din actele de fondare, sau care le ar anula pe acestea.

În afară de aceasta, paragraful IV trebuie înțeles în relație cu datele din Cartea fundamentală, care, după cum am văzut, are aceeași valoare ca Statutul și constituie o parte complementară a Statutului.

d) **Redactarea și aplicarea Regulamentelor de stipendie actual.** Deja la punerea în aplicare a Statutului s-a arătat că în regulamentele care se vor redacta de corpul reprezentativ administrativ al fondurilor **paragraful IV** va fi explicat corect, respectiv va fi completat.

Adunarea generală a acestor fonduri, la ședința din 24 Mai 1889, sub punctul 14 al Procesului verbal a discutat și **a stabilit definitiv 4 regulamente**

si două instrucțiuni; Regulamentul IV, referitor la împărțirea stipendiilor și ajutoarelor, în baza explicării corecte a paragrafului IV, punct a. al Statutului, interpretează în felul următor dreptul de stipendie și ajutoare:

Aceste regulamente, prin intermediul comitetului și comisariului regesc Bánffy Dezső, au fost înaintate la Ministerul Culte și Instrucțiunii publice pentru aprobare. Comisariul regesc prin esmisul Nr. 1513-889 din 7 Iulie 1889, înregistrat la Fonduri cu Nr. 640-889, a anunțat administrația Fondurilor că prin Ordinațiunea 1618-889 al Ministerului, domnul ministru a înapoiat regulamentele și dispozițiile redactate de Adunarea generală a Fondurilor din 24 Mai 1889, în formă modificată și corectată și ordonă comisariului regesc, ca acestea, după ce vor fi transcrise în acest fel, să fie trimise în câte trei exemplare la Ministerul Culte și Instrucțiunii Publice pentru aprobare.

În același timp, d-l comisariu regesc ne-a anunțat că Regulamentele și Dispozițiile pot fi văzute de reprezentanții corpului administrativ la Bistrița, în biroul oficial al comisariului regesc, în orele de serviciu și că d-l va avea grijă de copierea Regulamentelor și Dispozițiilor, în forma modificată, pe cheltuiala Fondurilor.

În urma acestui ordinațiune corpul administrativ reprezentativ a înaintat d-lui comisariu regesc o adresă sub Nr. 640-889 din 19 Martie 1889, în care a accentuat că, în sensul paragrafului XXII, punctul e. al Statutului, redactarea tuturor regulamentelor este de competența Adunării generale. Prin urmare numai acesta are dreptul să hotărască asupra modificărilor și corecturilor propuse.

D-l comisariu regesc n-a ținut seamă de această adresă, nu a înapoiat Regulamentele și Dispozițiile modificate Adunării generale, ci prin esmisul 1731-1889 din 11 august 1889, referindu-se la esmisul 1513-889 din 7 Iulie 1889, face cunoscut face cunoscut reprezentanței administrative și dispune următoarele:

“Trimit câte 1 exemplar din Regulamentele și Dispozițiile redactate pe baza Statutelor Fondului Central Școlastic și de Stipendie din ținutul Năsăudului, însoțite de clauze de aprobare, trimise cu esmisul Nr. 1826 din 2 August a. c. de D-l Ministru de culte și Instrucțiunii Publice, cu ordinațiunea ca să fie aplicate imediat.”

Deci, neținând cont de dreptul Adunării generale, asigurat în Statut, Regulamentele și Dispozițiile Fondurilor au fost considerate definitive și aprobate.

Adunarea generală a Fondurilor a aflat de modificările esențiale ale regulamentelor și Dispozițiilor numai după aprobare. Adresa către d-l Ministru de culte și instrucțiunii Publice Nr. 849-889, d-l comisariu regesc a trimis-o înapoi cu observația – după cum se vede din esmisul Nr. 2953/889 din 28 Novembre 889 –: „întrucât regulamentele de organizare și administrațiune au fost aprobate definitiv de d-l Ministru de culte și Instrucțiunii Publice, despre

punerea lor în aplicare am dat, în calitate de comisariu regesc, dispoziția Nr. 1751-889, și având în vedere că împotriva dispozițiilor comisariului regesc nu există apel, dispun ca acest caz să fie clasat și adresa prezentată să fie pusă în arhivă”

Prin urmare Regulamentele aprobate în forma lor actuală nu sunt creațiile Adunării generale.

Broșura tipărită la Budapesta – nu știm la ordinațiunea cui – în anul 1895 în tipografia Universității cu titlul „A nászódvidéki központi iskola és ösztöndíj alapok Alapszabályai és Szabályzatai” (Statutele și regulamentele Fondului Central Școlastic și de Stipendie din ținutul Năsăudului ” (Budapest, 1895 Nyomatott ...) p. 12/13, în afară de alte greșeli (vezi Regulamentul I, paragr. 1, Regulamentul II, paragr. 8, Regulamentul III, paragr. 7 și 8, Dispoziția III paragr. 40 h, etc.) conține un neadevăr vizibil, când la sfârșitul fiecărui regulament adaugă următoarele cuvinte: „Data la Adunarea generală a Fondurilor școlaei centrale din ținutul Năsăudului și de stipendie la 24 Mai 1889” cuvinte care în exemplarul original – nu în regulamentele cu ștampila comisariului regesc și cu clauze de aprobare – nu există.

Regulamentul referitor la dreptul la stipendie și ajutoare, stabilit și aprobat la adunarea generală din 24 Mai 1889, în paragraful 2 stabilește

Senzul adevărat al punctului a. din paragraful IV al Regulamentului, bazat pe acte mai vechi ale Fondurilor, e dat numai de aceste cuvinte.

La fel, în paragraful 7 al acestui Regulament nu apare cuvântul „descendență” (adică adeverință de descendență), care nu a fost cuprins nici în Regulamentul de stipendie aprobat de Adunarea generală a Fondurilor.

Nu vrem să ne ocupăm de faptul că modificarea și știrbirea Regulamentelor și Dispozițiilor, mai ales ale paragrafelor 2 și 7 ale Regulamentului de stipendie a fost legală și motivată, dar trebuie să constatăm că prin modificarea acestor paragrafe a fost lezat un drept de bază; dacă fondatorii și foștii proprietari ai fondurilor de stipendie ar fi știut că acest drept, senzul și exprimarea dreptului de bază asigurat pentru ei și pentru urmașii lor – depinde numai de ștergerea a **două cuvinte**, acei fondatori nu ar fi dat fondul lor de veșminte ca fond de stipendie pentru toți imigranții din Galiția și Rusia.

Puțin egoism este și trebuie să fie în fiecare individ, în fiecare societate, în fiecare popor, în fiecare stat, tocmai pentru autoapărare și interese private.

Acest egoism mic și just a dictat foștilor fondatori și proprietari ai fondurilor de stipendie, ca să asigure gratificațiile ce pot fi împărțite din ele, pentru ei și urmașii lor, nu pentru alții.

O asemenea procedură nu este numai naturală și justă, dar într-o anumită măsură și obligatorie.

Dar deși din paragrafele 2 și 7 al Regulamentelor amintite aceste cuvinte lipsesc, la fel și din paragraful 4 punctul a. al Statutului, nu au fost niciodată altfel înțelese de reprezentanța administrativă, de Adunarea generală și de

populația în cauză, nici altfel aplicate în practică, decât așa cum urmează din toate actele și hotărârile de fondare.

IV. Practica continuă și netulburată de la întemeierea Fondului de stipendie până azi

De când există Fondul de stipendie, stipendie și ajutoare s-au dat numai celor de descendență grănicerească, celor care au dovedit acest fapt, sau celor despre care corpul donator știa precis că într-adevăr sunt urmașii grănicerilor.

Acest fapt a fost respectat cu strictețe și continuu, și înainte și după aplicarea regulamentului actual.

Înainte de aplicarea acestuia, pentru populația ținutului ar fi fost o blasfemie chiar numai ideea că la acest Fond ar avea drept și persoane fără descendență grănicerească.

Cerința descendenței grănicerești în anunțurile concursurilor pentru stipendie și ajutoare a fost totdeauna publicată și însuși comisariul regesc Bánffy Dezső a considerat această cerință întemeiată și a permis-o în aceste anunțuri.

Acest fapt se vede și în publicația de concurs – ca să dăm numai un singur exemplu – Nr. 635 ex 1888 din Iulie 1888, având clauza de aprobare 1888 VII/4, apărut în Nr. 147 ex 1888 al publicației „Gazeta Transilvaniei”, care conține și condiția: „La fiecare cerere trebuie anexată adeverința despre descendența grănicerească” (Acest anunț de concurs se anexează acestui memoriu sub... /lipsește/.

Cu ocazia anunțării și punerii în aplicație a Statutului actual Adunarea generală de atunci și-a exprimat îngrijorarea pentru exprimarea confuză a unor dispoziții, mai ales a expresiei confuze, care permite și alte interpretări, a dreptului de bază la stipendie din paragraful IV, unii considerând că acest fapt e inacceptabil, au protestat și s-au retras din adunarea generală.

Dar Statutul aprobat, al cărui dezbatere nu a fost permis, a intrat în vigoare neschimbat. Iar acei membri, care n-au fost mulțumiți de Statut, s-au consolat cu Declarațiunea comisariului regesc, baronul Bánffy Dezső - cuprins în procesul verbal al acelei Adunări generale – că dacă membri adunării, respectiv fondatorii ar avea obiecții pentru dreptul privat al lor sau alte dispoziții ale Statutului, există speranța puternică și convingerea, că acestea vor putea fi înlăturate.

A venit timpul când o parte a grijilor ar fi putut fi înlăturat, prin aprobarea paragrafelor 2 și 7 în forma în care au fost stabilite de Adunarea generală.

Dar paragrafele n-au fost aprobate în această formă, grijile au rămas.

Dar practica continuă în împărțirea stipendiilor și ajutoarelor după punerea în aplicare a noului Statut și Regulamente părea că poate îndepărta cu

totul grijile referitoare la aceasta, căci au fost împărțite numai pe bază de adeverință de descendență grănițerească, și chiar dacă aceste adeverințe lipseau, membrii aleși ai conducerii erau pe deplin conștienți de faptul că elevii care au primit aceste stipendii și ajutoare, erau într-adevăr, adevărați urmași ai grănițerilor.

Trebuie să amintim un fapt chiar mai convingător decât chiar și actele de fondare.

V. Conștiința populației din ținutul Năsăudului în legătură cu acest fapt

De când există Fondul de stipendii – cu excepția unui concurent izraelit (în 189) (sic!) și 3 concurenți care în anul școlar 1904/5 au fost căutați și sfătuiți să concureze – au concurat numai urmașii grănițerilor.

Acest fapt demonstrează că locuitorii neîndreptățiți, cărora paragraful IV al Statutului și paragraful 2 al Regulamentului de stipendii, formal, le dă dreptul – nu consideră, tocmai datorită conștiinței lor, că au dreptul să se bucure de acest Fond.

Dacă e adevărat că „vox populi vox Dei”, oare glasul acestei conștiințe, această atmosferă cu rădăcini de o jumătate de secol, nu demonstrează existența unui drept ce vrem să-l îmbrăcăm cu veșmântul mai puțin constant al paragrafului? Oare în acest caz existența și realitatea unui drept de o jumătate de secol depinde de unu sau două cuvinte ale unui paragraf mai tânăr cu patru decenii? Oare lipsa unui cuvânt sau a două cuvinte din paragraf pot schimba, modifica sau transfera pe alții, un drept sfânt, neîndoielnic, care trăiește în conștiința și inima a mii și mii de indivizi ca proprietate inalienabilă și inseparabilă, care nu poate fi dată altora fără încuviințarea lor, mai ales când aceia nu au cerut, nu cer și nu vor cere, până când morala poate fi resortul faptelor umane.

Nu considerăm motivată o asemenea modificare și transferare a dreptului, și dacă e adevărat că „iustitia regnorum fundamentum”, sperăm că dreptatea va rămâne dreptate și dreptul drept.

VI. Recapitularea drepturilor și rugarea

Din cele arătate se constată următoarele:

1. Fondul de montur înființat de foștii grănițeri al celui de-al doilea regiment grănițeresc român, Nr. 17, din averea lor proprie și cu menirea propusă, a fost proprietatea lor privată și așa a fost văzută și la desființarea regimentului sus-numit, când Maiestatea Sa C. R., prin Prea Înaltul autograf

data la 22 Ianuarie 1851 a ordonat să fie făcuți pașii necesari pentru împărțirea capitalului adunat între proprietarii grupați după comune.

Ca urmare a desființării grănițerii, respectiv a „lăsării la vatră” a întregii populațiunii din comunele grănițerești, locuitorii au devenit îndreptățiți – din punctul de vedere al dreptului public – în mod egal, dar din punctul de vedere al dreptului privat n-a putut deveni îndreptățiți în mod egal, drepturile private ale unora n-au fost transferate pe alții.

Dreptul de proprietate al foștilor grănițeri asupra Fondului de montur nu a trecut și la populația ne-grănițerească a comunelor – în senz politic -.

Pentru aceasta la adunarea ținută la 13 Martie 1851 sub președinția comandantului regimentului desființat, despre Fondul de montur au hotărât numai reprezentanții populațiunii grănițerești, proprietară, fără să fi fost întrebați și alți locuitori din acele comune.

Fondul de montur, care după aceea a fost declarat Fond de stipendie a fost considerat o moștenire rămasă de la foștii grănițeri pentru urmașii lor.

Însuși Maiestatea Sa C. R., în Preaînaltul autograf datat la Laxemburg la 27 August 1861, recunoaște noua menire dat Fondului de montur ca fiind legal și just, dispune reglementarea finală a **dreptului de proprietate și de folosință a fostei populațiunii grănițerești**, nu a populațiunii politice a districtului regimentului grănițeresc român II din Transilvania.

Învoirea cuprinsă în Procesul verbal de înființare din anii 1861/2, cât și Instrumentul fundațional dovedesc în mod egal, fără îndoieli, cui i s-a recunoscut dispoziția dată ca testament din vremea grănițerii, ca o moștenire scumpă.

Fondul de stipendie nu a fost declarat ca averea comunelor politice din ținutul Născăudului de nici o hotărâre a foștilor săi proprietari, de nici o sentință a vreunei instanțe judecătorești și de nici o lege, întrucât, pe de o parte, dreptul de proprietate a **popolațiunii într-adevăr proprietare** m-a fost atacat niciodată de populația din aceste comune politice, pe de altă parte, întrucât partea **neîndreptățită** a acestei populațiunii niciodată n-ar fi putut cere dreptul la **această avere**, la care Ministerul Culte și Instrucțiunii Publice nu recunoaște dreptul de proprietate nici a populațiunii fondatoare și proprietară de fapt.

E clar, deci, că Fondul de montur, devenit Fond de stipendie, n-a avut niciodată alt proprietar decât fosta populațiune grănițerească și populația descendentă din foștii grănițeri, cu alte cuvinte comunele politice niciodată n-au fost recunoscute ca proprietățile Fondului de stipendie.

2. Dreptul de a beneficia de acest Fond pot avea numai descendenții foștilor grănițeri fondatori și proprietari.

Acestea rezultă: din actele de fondare: din Declarațiunea din 13 Martie 1851, din Învoirea din 1861/2 și din Instrumentul fundațional din 1865, care reprezintă temeiul acestor fonduri și până acum n-au fost abrogate.

3. Foștii grănițeri și descendenții lor niciodată n-au renunțat la acest drept care este exclusiv al lor, ci dimpotrivă, l-au susținut în continuu, în Statutele votate de mai multe ori de Adunarea generală, în Regulamentul de stipendie vota de Adunarea generală, cât și în practica împărțirii stipendiilor și ajutoarelor.

4. Dreptul de a beneficia de Fondul de stipendie al urmașilor grănițerilor totdeauna a fost recunoscut. Această practică avută în vedere la donarea stipendiilor și ajutoarelor a fost aprobată totdeauna de oficialități, fără obiecții.

Chiar în esmisul ministerial Nr. 31507 din 10 August 1886, în care pentru prima oară se referă la extinderea acestui drept și pe ceilalți locuitori din fostele comune grănițerești, în temeiul aceluși motiv eronat că „civilizarea” de atunci a stabilit egalitatea și în această privință, dreptul clar și de netăgăduit al descendenților grănițerilor nu e contestat.

Statutul în vigoare nu neagă hotărât principiul acestei îndreptățiri, numai că nu-l exprimă hotărât.

Fără să ținem cont de faptul că acest Statut nu este opera corpului reprezentativ legal al Fondului, tocmai în sensul clauzei de aprobare, are numai rolul de a reglementa administrațiunea și manipulațiunea acestor fonduri, nu poate schimba cu nimic menirea fondurilor precizat în actele de înființare, mai ales că principiul de bază din Instrumentul fundațional e aprobat de Maiestatea Sa C.R.

Prin urmare este necesară interpretarea punctului a. al paragrafului IV al Statutului, pe baza actelor de înființare și a Cartii fundamentale.

Paragraful 2 al Regulamentului IV referitor la împărțirea stipendiilor și ajutoarelor, contrar acestei interpretări temeinice, dă dreptul ca să beneficieze de Fondul de stipendie copiii tuturor locuitorilor din comunele politice, deși Fondul nu a fost declarat niciodată proprietatea **acestor comune**.

5. Dacă și alți locuitori din comunele fostului district nășăudean s-ar simți îndreptățiți la Fondul de stipendie, calea normală pentru îndeplinirea voinței lor ar fi procesul, nu redactarea Statutelor și Regulamentelor.

Excelența Voastră, Domnule Ministru!

În baza motivelor arătate, Adunarea generală a Fondului Central Școlastic și de Stipendie din ținutul Nășăud, Vă roagă să luați în considerare aceste lămuriri și să aprobați hotărârile acestei Adunări generale, cuprinse în procesul verbal din 11 Octombrie 1905, sub punctul VI.

Prin această aprobare izvorul principal al nemulțumirilor și al tuturor greutăților se va seca, Fondul își va îndeplini normal sarcina, iar populația va fi obligată la cea mai adâncă recunoștință.

(A.N.B., fond: *Virgil Șotropa*, d. 240)

ASPECTE PRIVIND ORGANIZAREA ȘI FUNCȚIONAREA ȘCOLILOR CONFESIONALE DIN ARHIDIECEZA BLAJULUI ÎN PRIMII ANI DE PĂSTORIRE A MITROPOLITULUI IOAN VANCEA DE BUTEASA (1869-1873)

Ion Cârja

Perioada păstoririi mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa (1869-1892) a fost una hotărâtoare pentru școlile confesionale greco-catolice din arhidieceza Blajului. Atenția și importanța acordată de mitropolit și de ceilalți membri ai clerului superior greco-catolic școlilor de pe cuprinsul arhidiecezei precum și celor din Blaj, sub raportul înzestrării lor materiale, a pregătirii personalului didactic precum și a păstrării caracterului confesional și național al instituțiilor de învățământ sunt comparabile cu ponderea deținută de latura strict bisericească și pastorală. O simplă estimare este sugestivă în acest sens – în perioada 1869-1892 au fost edificate un număr de 307 clădiri școlare, din care 113 din cărămidă și piatră, afirmă Ioan Georgescu, unul din biografii mitropolitului¹. Această activitate pe plan școlar ni-l înfățișează pe Ioan Vancea ca pe un organizator de anvergură și adevărat Mecena al școlilor Bisericii sale.

Atenția acordată instituțiilor de învățământ în această perioadă se explică și prin faptul că ierarhul care a supervizat și coordonat îndeaproape acest domeniu, cel de al doilea mitropolit al Bisericii Române Unite, este o personalitate în a cărei formare ecleziastică și intelectuală studiile au avut un rol decisiv. Prelatul care la Conciliul Vatican I avea să fie remarcat de întreg episcopatul Bisericii Catolice ca urmare a prestației sale erudite, mitropolitul Ioan Vancea de Buteasa, a asumat o pregătire temeinică, încununată prin obținerea doctoratului în teologie. Născut la data de 18 mai 1820 în Vășadul bihorean, într-o familie de nobili români, Ioan Vancea studiază primele clase în comuna natală după care îl găsim la Oradea, între anii 1831-1833, când termină școala primară. Gimnaziul și cursul filozofic le-a urmat la institutul călugărilor premontranensi din Oradea, fiind bursier al fundației statornicite pentru seminariștii români de către episcopul Ignatie Darabant. În conдика seminariștilor pe anul școlar 1836-1837 se notează în dreptul numelui său că este „un tânăr de bună nădejde” (*bonae spei juvenis*), iar în anii următori că „se recomandă” (*cum commendatione*). În perioada 1841-1845 studiază la Viena, la așa-numitul „Stadt-Convict”, devenit mai târziu Seminarul Sfânta Barbara. În 1845,

¹ Ioan Georgescu, *Mitropolitul Ioan Vancea. La 50 ani de la moartea lui*, Oradea, 1942, p. 56.

după absolvirea cursului teologic și trecerea „rigurosului” prin Studiul biblic, limba greacă și limbile semitice, se întoarce acasă, în dieceza de Oradea și, în data de 10 august a anului menționat, cu prilejul sfințirii bisericii din localitatea natală este hirotonit preot celib. După o scurtă perioadă în care a funcționat în calitate de actuar și protocolist la cancelaria diecezană și capelan la Macău, la 7 decembrie 1845 episcopul Vasile Erdelyi l-a trimis la Institutul de Înalte Studii Teologice Sfântul Augustin („Frintaneum” sau „Augustineum”) de la Viena. În capitala Habsburgilor finalizează studiile la data de 31 iulie 1848, de unde se întoarce cu titlul de doctor în teologie, luat în urma susținerii unei lucrări pe o problemă centrală pentru comuniunea cu Roma a Bisericii românești: *Tratat istoric dogmatic despre purcederea Spiritului Sfânt de la Fiul (Dissertatio historico-dogmatica de processione Spiritus Sancti a Filio)*².

Carierea parcursă de Vancea, până la demnitățile de episcop și mitropolit, s-a derulat în convergență cu responsabilități pe care le-a avut și în plan școlar și cu preocupări cărturărești, fapt care i-a dat posibilitatea să acumuleze o experiență pe care o va fructifica mai târziu. Astfel, în anii revoluției, 1848-1849, a funcționat ca profesor la Școala normală a diecezei greco-catolice de Oradea. În anul 1852 vicarul apostolic al eparhiei siriace Sahle (din Munții Libanului) vizitează Oradea, prilej cu care rostește o cuvântare în limba arabă, tradusă în românește de Vancea. Este numit prin decret imperial, la 3 august 1855, canonic în capitulul orădean; va avea în continuare, pe lângă alte responsabilități pe linie bisericească și pe aceea de inspector scolastic diecezan. Tânărul ecleziast orădean va publica apoi *Dialog despre constituțiunea bisericească și despre sinoade* (1861) și *Biografia sinoptică a episcopului gr. cat. român de Oradea oarecând Vasiliu baron de Erdelyi* (1863). Numit de împărat la 4 iulie 1865, preconizat de Pius al IX-lea în 25 septembrie, sfințit de către episcopul Iosi Papp Szilágyi în 3 decembrie 1865, Ioan Vancea se va instala ca episcop de Gherla la data de 28 ianuarie 1866.

În calitate de episcop al tinerei dieceze gherlene, deținută până în anul 1868, problemele și necesitățile școlilor confesionale diecezane l-au preocupat într-o măsură considerabilă. Astfel, în prima scrisoare pastorală către cler și credincioși, dată la 1 februarie 1866, în care expune câteva principii generale de administrație ecleziastică, episcopul Vancea afirmă că grija pentru școală trebuie să fie prioritară: „Cea dintâi datorie a preotului e să-și învețe poporenii adevărurile de credință. Aceasta s-o facă nu numai de pe amvon și în scaunul sfintei mărturisiri, ci și în școală. Școala s-o cerceteze de mai multe ori pe săptămână și anume, nu numai când trebuie să catehizeze, ci și altădată, fiind ei în timpul acesta directorii lor, deci direct răspunzători de bunul lor mers”³. În ședința consistorială din 20 martie 1866, episcopul Vancea a publicat prima

² *Ibidem*, p. 12-15.

³ *Ibidem*, p. 25.

circulară, în 9 puncte, care se ocupa exclusiv de școlile populare elementare din dieceză. În anii 1866 și 1867 a făcut mai multe vizitațiuni canonice în ținuturile Năsăudului, Becleanului, Dejului, Gherlei, inspectând bisericile și școlile deopotrivă. Ierarhul a și reglementat acest aspect, printr-o circulară dată în noimebrie 1869, care obliga protopopii să facă vizitațiuni canonice cel puțin odată pe an și să inspecteze exact situația bisericilor și a școlilor. În perioada episcopatului său se înființează la Gherla tipografia diecezană și se tipărește primul *Șematism* (1867). Pentru susținerea seminarului teologic obține din partea guvernului o subvenție anuală de peste 14 000 florini; seminarul fiind reorganizat și prevăzut cu statute. Vechea școală normală grănicerească de la Năsăud este mutată la Gherla și amplasată într-o clădire achiziționată de Vancea special pentru această destinație, contra sumei de 4 500 florini (1869). Prin preocuparea lui Ioan Vancea s-a constituit Fondul școlii centrale, cu un capital inițial de 20 000 florini. Din acest fond s-au acordat inițial burse unor elevi care proveneau din cele 10 comune din jurul Gherlei, prin contribuția cărora s-a constituit fondul menționat. Merită menționat și faptul că în această perioadă, dreptul canonic la seminarul diecezan era predat de către dr. Victor Mihalyi de Apșa, aflat la începutul carierei sale, luat apoi de Vancea la Blaj și numit secretar mitropolitan. Ioan Vancea s-a preocupat de redactarea și publicarea unor Statute pentru buna administrare a averilor bisericești și școlare⁴. Aceste înfăptuiri, împreună cu cele de natură ecleziastică și spirituală, îl recomandă pe Ioan Vancea drept un ierarh energic și întreprinzător în administrație, dublat de cărturarul și omul de cultură, sensibil la rolul și rosturile școlii în societatea românească. Este la fel de adevărat și faptul că aceste achiziții în plan școlar și bisericesc, legate de prima parte a carierei lui Vancea de Buteasa, stau sub semnul unui constructivism cultural-național general la români și se plasează, parțial, în perioade favorabile, cum a fost cea a experimentului neoliberal. În același timp perioada de păstorire la Gherla, unde Vancea a fost cel de al doilea întâistătător, este una în care tânăra dieceză traversa un proces al începuturilor sale, de organizare pe toate planurile, cel al învățământului confesional fiind printre cele mai importante.

Ales în sinodul electoral din 11 august 1868, numit de împărat în 21 octombrie și confirmat de papă prin Bula din 21 decembrie 1868, Ioan Vancea se instalează ca mitropolit la Blaj în data de 11 aprilie 1869. Aici va continua, pe parcursul a peste două decenii de arhipăstorire, programul de organizare și modernizare a instituțiilor școlare patronate de Biserică. Acest fapt are la bază o temelie organizatorică, o concepție coerentă de organizare a vieții școlare la toate nivelele. Organizarea și normarea școlilor confesionale greco-catolice

⁴ Studiile și cariera lui Vancea până în anul 1868 vezi: *Ibidem*, p. 11-27; Victor Bojor, *Episcopi Diecesei Gr. Cat. de Gherla acum Cluj-Gherla (1856-1939)*, Cluj-Napoca, 2000 (ediția a II-a), p. 160-194; Augustin Bunea, *Metropolitul Dr. Ioan Vancea de Buteasa. Schiță Biografică*, Blaj, 1890, p. 4-11.

străbate, la nivel instituțional, toate momentele importante din viața Bisericii, astfel, sinoadele provinciale și arhidiecezane, reuniunile pe probleme școlare, vizitațiunile canonice alocă o pondere semnificativă acestei chestiuni. De asemenea, circularele, instrucțiunile ca și alte forme de exercitare a autorității ecleziastice, în cazul în care nu sunt strict focalizate pe problematica școlilor, acordă o pondere importantă acestora, fapt care ne îndreptățește să considerăm, ipotetic cel puțin, că avem de-a face cu o adevărată ideologie școlară și educațională în Biserica Greco-Catolică românească a acestei perioade. Suntem convingși, apoi, că lucrurile se prezintă aidoma și cazul Bisericii Ortodoxe a românilor transilvăneni din a doua jumătate a secolului al XIX-lea.

Dintre documentele care reflectă concepția și strategia școlară a Bisericii Române Unite în perioada mitropolitului Vancea, pe primul loc se situează hotărârile sinoadelor provinciale din 1872 și 1882, precum și ale sinoadelor arhidiecezane din anii 1873 și 1882. Cu excepția sinodului arhidiecezan din 1873, care a avut pe agenda de dezbatere probleme școlare în exclusivitate, celelalte reuniuni sinodale menționate au luat în discuție o paletă mai largă de aspecte. Acest fapt este semnificativ într-un context mai general, care depășește zona strict circumscrisă a învățământului confesional greco-catolic. În situația particulară a românilor transilvăneni mecanismul însuși de preservare și afirmare a identității lor cultural-naționale a presupus de-a lungul întregii epoci moderne acțiunea conjugată a Bisericii și a instituțiilor școlare și patronarea, supervizarea școlii de către instituția ecleziastică. Faptul se datorează, printre multe altele, faptului că laicizarea era încă la începuturile sale, în cazul societății românești. În același timp, se poate afirma că, în momentele hotărâtoare pentru organizarea Bisericii, greco-catolică în cazul de față, cum au fost sinoadele, provinciale sau (arhi-)diecezane, când se preciza, prin decretele și hotărârile adoptate, o politică și o strategie ecleziastică atotcuprinzătoare, dimensiunea vieții școlare se regăsea în cuprinsul acestui elaborat general.

Primul sinod general al Provinciei românești greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș, desfășurat la Blaj în perioada 5-14 mai 1872, hotărâtor pentru organizarea constituțională a Bisericii Române Unite după Conciliul Ecumenic Vatican I⁵, statornicește în elaboratul său decizional (*Decretele finale*) normative referitoare la organizarea școlilor. Astfel, în cea de a doua parte a *Decretelor*, la Capitolul VIII, *Despre protopopi și administratorii protopopești*, sunt prescrise câteva atribuții ale acestora referitoare la școli. Cu ocazia vizitațiunilor canonice, sunt obligați să-i îndrume „pre părinți a-și da pruncii la școală, obligând pre docenți și pre curatori a-și împlini cu conștiinciozitate chemarea” și să inspecteze starea clădirilor bisericesti și școlare precum și bunurile din dotarea acestora. Protopopilor și administratorilor protopopești le mai revine sarcina de a asista,

⁵ Analiza primului conciliu provincial din această perspectivă la Nicolae Bocșan, Ion Cârja, *Biserica Română Unită la Conciliul Ecumenic Vatican I*, Cluj-Napoca, 2001, p. 259-286.

personal sau prin reprezentanți, la examenele semestriale, să redacteze protocoalele „de clasificare” și să le trimită ordinariatelor, să supravegheze și să corijeze procesul de predare al învățătorilor și să inițieze, în caz de nevoie, conferințe învățătoresci⁶. Dovada importanței pe care o ocupă școala este vizibilă în special prin prezența unei părți dedicate integral, în cuprinsul *Decretelor*, acestei problematice. „Titlul” al IX-lea, intitulat *Despre instituțiunea junimii*, conține șase capitole cu prevederi referitoare la toate tipurile de școli existente, în acea vreme, sub patronajul Bisericii Unite: *Despre educațiunea și instituțiunea clerului tânăr* (cap. 1), *Despre școlile gimnaziale confesionale* (cap. 2), *Despre instituttele pedagogice (preparandiale) diecețane* (cap. 3), *Despre școlile normale capitale diecețane* (cap. IV), *Despre școlile elementare* (cap. V), *Despre școlile repetenționale de duminică și despre catehizare* (cap. VI)⁷. Interesantă este preocuparea Bisericii pentru modernizarea școlii, afirmată în primul capitol al *Decretelor*: „instituțiunea teologică preadeplin să răspundă cerințelor timpului și așteptărilor Bisericii noastre greco-catolice”. Hotărârile sinodale de la 1872, esențiale pentru a înțelege politica școlară a Bisericii, fără a le analiza aici în detalii, ele pot fi obiectul unei alte cercetări, acoperă o gamă largă de aspecte referitoare la organizarea și funcționarea școlilor. Merită reținute unele prevederi, ca: ocuparea posturilor prin concurs pe criterii de competență, necesitatea înființării școlilor pentru fete, buna administrare a averilor școlare, preoții parohi, ca directori ai școlilor populare elementare, să fie îndeaproape răspunzători pentru moralitatea elevilor, fiind obligați să asigure catehizarea regulată acestora. Este semnificativă atenția acordată pregătirii juridice a viitorilor preoți, același capitol 1 din partea a IX-a a *Decretelor* subliniază în mod special necesitatea predării, în seminarii, a dreptului canonic: „Studii obligatorii, pre lângă cele îndătinute, să fie și studiul dreptului bisericii de ritul grec, a ritului bisericesc și al elocinței sacre în mod teoretic și practic”⁸. Dreptul canonic oriental, împreună cu ritul – sunt aspecte care acoperă o mare parte a identității „orientale” a Bisericii păstorite de Vancea, de aici importanța predării și asimilării lor în școlile de profil, într-o perioadă în care presiunea latinizantă a Romei era maximă, acționând tocmai asupra „fizionomieii” identitare a acestei Biserici.

Al doilea sinod provincial, ținut la Blaj în perioada 30 mai – 6 iunie 1882, axat mai mult, prin dezbateri și hotărârile luate, asupra organizării capitulare și a unor probleme de natură juridică, nu evită problematica școlară, în direcția căreia legiferează, în a șasea și ultima parte a *Decretelor* sale, intitulată *Statute cu privire la administrarea averilor bisericesti și școlare*⁹.

⁶ Vezi Ioannes Dominicus Mansi, *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, ediție de Ludovico Petit și Ioanne Baptista Martin, vol. 42, Amhem & Leipzig, 1923 – 1927, col. 521-523 (în continuare Mansi).

⁷ *Ibidem*, col. 593-604.

⁸ *Ibidem*, col. 595.

⁹ Vezi *Decretele Conciliului prim și al doilea ale Provinciei bisericești greco-catolice de Alba Iulia și Făgăraș*, Blaj, 1927, p. 91-137.

Sinodul sau congresul școlar arhiepiscopesc din 1873, este un moment de referință în procesul de organizare a școlilor confesionale greco-catolice. Desfășurat la Blaj în perioada 1-4 iunie 1873, cu participare mixtă, asigurată de preoți și mireni, acest congres și-a propus să organizeze școlile elementare de pe cuprinsul arhiepiscopiei blăjene. Cu acest prilej se constituie *Fondul școlar arhiepiscopesc*, în care mitropolitul a depus suma de 6 000 de florini, sumă completată de donațiile altor membri ai inteligenței ecleziastice și laice. S-a stabilit cu acest prilej ca taxele percepute la cununii, în întreaga arhiepiscopie, să fie virate în acest fond, care a putut avea astfel un rol semnificativ în perioada următoare, prin subvenționarea a numeroase școli aflate în situația de a fi transformate în școli de stat¹⁰.

Sinodul din 1882, cel de al doilea sinod arhiepiscopesc propriu-zis, după cel din 1869, face publice decretul primului conciliu provincial, care fuseseră revizuite consistent la Vatican până în 1881 și apoi reexpediate Blajului iar în plan școlar, promulgă o instrucțiune lungă și amănunțită referitoare la procedura pe care trebuiau să o urmeze preoții și protopopii ca să se poată înființa școli și în satele mai sărace¹¹.

Strategia de organizare a instituțiilor școlare, expusă și legiferată în rezoluțiile sinoadelor provinciale sau diecezane, se derulează constant și se precizează în manieră curentă, de la un la altul. Alte aspecte vizibile ale acestei strategii și politici școlare se exprimă apoi prin vizitațiile canonice, cum a fost cea la care a participat însuși mitropolitul, în perioada 1873-1876¹². Vizitațiile canonice, la care erau obligați apoi protopopii, în districtele lor, erau o modalitate practică de validare a politicii școlare promovate de la Blaj. Numeroasele circulare pe probleme de organizare a școlilor, reprezintă apoi instrumente aproape „cotidiene” ale strategiei școlare desfășurate de mitropolit, la care se adaugă o gamă diversă de decizii și acțiuni care vizau buna desfășurare a învățământului confesional de toate nivelele. Între acestea se cuvin menționate regulamentele de organizare a școlilor confesionale arhiepiscopice, cum este cazul celui finalizat și adoptat în ședința consistorială din 31 octombrie 1876, în care precizările de detaliu și amănunt abundă, intitulat *Regulamentul pentru organizarea școlilor populare greco-catolice elementare din Arhiepiscopia greco-catolică de Alba Iulia, în consonanță cu dispozițiile articolului XXXVIII/1868 și XXVIII/1876 referitor la școlile confesionale*¹³. Nu în ultimul rând sunt importante pentru acest aspect programele școlare ale diferitelor instituții de învățământ din arhiepiscopie,

¹⁰ I. Georgescu, *op. cit.*, p. 31; V. Bojor, *op. cit.*, p. 204.

¹¹ V. Bojor, *op. cit.*, p. 205.

¹² Documentația acestei vizitațiuni canonice la Arhivele Naționale. Direcția Județeană Alba (în continuare ANDJA), Fond Mitropolia Română Unită. Cabinetul Mitropolitului, *Dosar nr. 957/1873-1876*, integral, 217 file.

¹³ Biblioteca Academiei Române, Filiala Cluj, *Fondul Blaj 4900*.

de conținutul și inovarea cărora Vancea s-a preocupat în mod direct. Toate aceste categorii de surse, prezente în fondurile arhivistice cercetate, decodifică, așa cum am afirmat deja, o politică și o strategie coerentă desfășurată de Ioan Vancea pe toată perioada păstoririi sale ca mitropolit la Blaj.

Organizarea școlilor confesionale, sub raportul înzestrării materiale și a eficienței procesului de învățământ, o regăsim ca preocupare constantă și prioritară în perioada 1869-1892. Ca și în cazul menționat anterior, al instalării în scaunul episcopal de Gherla, Ioan Vancea expune în prima circulară trimisă către cler și credincioși, în momentul ocupării scaunului mitropolitan, principiile generale de administrare ecleziastică și școlară. La punctul 6 al acestei circulare, cu nr. 488 din 11 aprilie 1869, mitropolitul atenționează clerul din arhidieceză de importanța funcționării școlilor elementare la standardele cerute: „Cu destinsă grijă să fiți către școala locală și pentru aceea să umblați la aceea adeseori, nu numai când aveți de a propune religiunea. Deci a) fiecarele să-și împlinească datoria sa de a învăța doctrina Religiei în orele prescrise, năzuindu-se ca tânărul școlar să înțeleagă cele propuse după priceperea lui; b) să grijiți și (să) vegheați, ca și docentele încă să-și țină orele sale cu toată acuratețea, ca așa să prospereze învățământul...; c) ca școala locală să fie prevăzută și instruită cu toate cele de lipsă, ca așa să nu se poată zice că școala aceea confesională nu poate corespunde scopului, ci să nu se poată nici tenta ca școala confesională să se prefacă în școală comunală sau de stat fără tip de confesiune, carea ar fi cea mai mare lovitură atât pentru Biserică și națiune, cât și pentru familie și societate...”¹⁴. În continuitatea cu programul școlar promovat ca episcop la Gherla, Vancea expune în acest document, care inaugurează o nouă etapă în cariera sa, principiile esențiale care vor străbate întreagă strategia de organizare în plan școlar pentru deceniile următoare, principii care, în esență pot fi rezumate astfel: asigurarea caracterului moral-creștin al instrucției elevilor din școlile elementare prin catehizare, asigurarea calității optime a actului de predare printr-o bună prestație a învățătorilor la catedre, dotarea instituțiilor școlare cu infrastructura materială cerută de legislația Ministerului de Culte și Instrucțiune pentru a se evita trecerea lor în administrarea statului. În jurul acestor deziderate se circumscrie existența școlilor confesionale greco-catolice și ortodoxe deopotrivă, în anii dualismului, angajând în acest sens eforturile comunităților românești.

Mitropolitul revine la scurt timp, cu Circulara nr. 498 din 15 aprilie 1869, care se oprește asupra unor aspecte concrete. Anunțând apropiata înființare a inspectoratelor școlare prevăzute de Articolul de lege XXXVIII referitor la instrucțiunea în școlile populare, se pune problema situației școlilor elementare din arhidieceză în raport cu exigențele acestei legi și a șansei lor de a-și menține pe viitor caracterul confesional. Sunt comunicate cerințele în

¹⁴ ANDJA, Mitropolia Română Unită. Cabinetul Mitropolitului, *Dosar nr. 913/1870*, p. 14.

vigoare pentru funcționarea unei instituții școlare administrate de comunitățile bisericești și în a doua parte a acestui document se evidențiază principalele neajunsuri ale școlilor elementare arhidiecezane. Potrivit legii, reamintește Vancea clerului și învățătorilor din subordine, pentru buna funcționare a unei școli trebuie să fie întrunite următoarele condiții: 1. clădirile școlare să fie ridicate în loc potrivit, dimensiunile sălilor de clasă să corespundă cu numărul elevilor, să fie luminoase și încăpătoare; 2. delimitarea pe sexe a procesului de învățământ: băieții și fetele să învețe în săli separate, un învățător să predea la maximum 80 de elevi și să fie absolvent de preparandie, cei cu studiile incomplete fiind obligați să susțină examene suplimentare în fața inspectorului școlar; 3. programa școlilor populare să conțină următoarele materii: religie, citire și scriere, socotitul și cunoașterea unităților de măsură, elemente de fizică și istorie naturală, geografia și istoria patriei, cunoștințe practice de grădinarit și agricultură, cunoștințe de legislație, muzică, gimnastică; 4. sala de clasă să fie dotată cu materialul didactic necesar, hărți, globuri, rechizite; 5. frecventarea școlilor elementare să dureze minim 8 luni în mediul rural și 9 în orașe. În raport cu aceste cerințe standard, situația reală a instituțiilor școlare elementare prezintă, în opinia semnatarului circularei din care cităm, câteva defecțiuni majore: 1. nu se respectă durata de cel puțin 8 luni a anului școlar. În numeroase cazuri, de la 1 martie, după încheierea examenelor de primăvară, frecventarea școlilor încetează; 2. copii frecventează școala neregulat, fapt pe care învățătorii și preoții nu-l raportează autorităților competente; dotarea școlilor, a sălilor de clasă este extrem de sumară, constând în majoritatea cazurilor din tablă de socotit și rareori tabele pentru citire, fără să existe alte materiale; 4. deficiența cea mai serioasă constă în nerespectarea planului de învățământ prevăzut de legislația Ministerului – cu excepția religiei, cititului și socotitului, celelalte materii sunt ignorate¹⁵. Informația arhivistică despre aceste deficiențe ale învățământului confesional transilvănean abundă, ele au intrat și în circuitul literaturii de specialitate. Carențele semnalate în circulara citată vor constitui mereu piatra de încercare a politicii școlare a Bisericii Unite în perioada lui Vancea, puncte vulnerabile în baza cărora plana mereu asupra lor amenințarea de a fi transformate în școli de stat.

Printre modalitățile de eficientizare a bunului mers al „afacerilor scolastice” confesionale se numără și constrângerea, coerciția, împreună cu măsurile punitive. Un exemplu în acest sens poate fi circulara nr. 1484/1869, din 14 august 1869, prin care protopopii restanțieri sunt somați să trimită la ordinariatul mitropolitan rapoartele anuale cu situația averilor bisericilor și școlilor din districtele aflate în jurisdicția acestora. În caz contrar se preconizează următoarele măsuri: „De cumva însă, careva dintre protopopi fără să încunoștințeze încoace pre aceia preoți tractuali, cari ar fi în restanță cu

¹⁵ Idem, *Dosar nr. 887/1869-1870*, p. 35-37.

rațiunile, totuși ar întârziia cu sușternerea aceloră, de acum înainte vor fi supuși muletei pecuniare subtragande din salariul protopopesesc și anume la întârziere de una lună cu 6 florini, de două luni cu 12 florini, de 3 luni cu 24 florini, până în urmă va fi suspins de la oficiul protopopesesc și aceasta pentru venitor”¹⁶. Pe aceeași temă a mai bunei funcționări a administrației școlare, în vederea înaintării „cauzei noastre scolastice”, către clerul Arhidiecezei blăjene se mai trimit circularele cu nr. 2048 din 6 octombrie 1870 și respectiv 2137, din 18 octombrie 1870, a doua adresată special protopopilor și administratorilor protopopești. Prima circulară trage încă un semnal de alarmă în direcția „situației deplorabile” a unor școli populare, clamează nepăsarea clerului parohial răspunzător de ele și îndeamnă la acțiune rapidă pentru ca toate școlile arhidiecezei să corespundă cerințelor legii dietale din 1868. Măsurile contravenționale cu care se amenință în finalul documentului nu sunt mai puțin interesante, pe lângă sancțiunile penale „în contra celor nepăsători și leneși, nici unul nu va putea spera a fi împărțit în ajutor sau subsidie arhidiecezană, nici la promovare nu va putea conta, carele nu va dezvolta cea mai mare energie în cauza școalelor confesionale; iar Frăția Ta din când în când să ne anumești pre toți preoții nepăsători și leneși în zisa cauză”¹⁷. A doua circulară cere unui număr de 14 protopopi din arhidieceză să-și achite obligațiile trimițând Blajului raportul general despre situația școlilor și a averilor lor, și raportul despre încheierea anului școlar în districtele lor protopopești. Prin acest document Blajul îi admonestează ferm pe cei menționați, la care, „pre lângă alte neplăceri, li se vor publica numele prin cerculariu”.

Incontestabil, mitropolitul Vancea și-a început păstorirea la Blaj sub semnul dorinței de a reorganiza școlile confesionale de toate gradele. Reorganizare și reformare în plan administrativ și al relației cu autoritățile școlare de stat, transformări și înnoiri în conținutul programelor școlare și a calității prestației corpului didactic. Dovadă pentru preocupările sale stă documentația, atâta cât s-a păstrat, în Arhiva Mitropoliei Române Unite. O direcție importantă a preocupărilor Blajului în plan administrativ avea în vedere relația cu autoritățile școlare ale statului dualist, pol de putere care-i obliga și pe diriguitorii școlilor din Arhidieceza Blajului la o permanentă „stare de veghe”. În acest sens, Circulara nr. 621 din 6 mai 1869 conține informații interesante. Documentul, în esență, trasează etapele de urmat pentru constituirea senatelor școlare arondate după criteriile împărțirii administrative a Transilvaniei, pe comitate și scaune. *Articolul de lege XXXVIII din 1868* despre instrucțiunea populară prevede atribuțiile inspectorilor numiți de stat, care vor conduce direct școlile statului și vor avea drept de „superinspecțiune” asupra școlilor confesionale, drept pe care trebuiau să îl exercite în colaborare cu un senat

¹⁶ *Ibidem*, p. 85.

¹⁷ *Idem*, *Dosar nr. 913/1870*.

școlar existent în fiecare district de învățământ „așezat după comitate sau scaune”. Aceste senate școlare se vor compune din câte un reprezentant al fiecărei confesiuni care are comune bisericești în interiorul comitatelor sau scaunelor. Pentru școlile confesionale din arhidieceza Blajului, circulara stabilește modul de alegere al reprezentanților săi în aceste senate după următorul algoritm: protopopii, împreună cu reprezentanții fiecărei parohii din interiorul unui district protopopesesc vor alege reprezentantul protopopiatului (al „eparhiei protopopești”). După aceasta protopopii, împreună cu aleșii protopopiatelor, în cadrul unei adunări, vor delega reprezentantul în senatul scăunal sau de comitat, reprezentant care „la toată întâmplarea, va trebui să fie persoană besericească”. Interesantă pentru raportul, în teritoriu, între administrația școlară confesională și administrația civilă a Transilvaniei este informația din finalul documentului citat, în baza căreia putem reconstitui exact pe suprafața câtor entități administrative civile se întindea arhidieceza Blajului. Astfel, comunele bisericești întreținătoare de școli confesionale greco-catolice, care formau, sub raportul administrației bisericești Arhidieceza Blajului, intrau în componența următoarelor comitate și scaune: comitate – Alba Inferioară, Cetatea de Baltă, Turda, Cluj, Alba Superioară; scaune: Mediaș, Sebeș, Sibiu, Arieș, Târgu Mureș, Ciuc-Giurgeu și Kászón, Nocrich și Cincu Mare, Trei Scaune, Kézdi-Orbai și Szepsi, Miercurea, Cohalm, districtul de Făgăraș¹⁸.

În același an 1869, organizarea administrației școlilor confesionale câștigă în coerență și i se precizează mai bine atribuțiile. Mitropolitul Ioan Vancea prin circulara nr. 2112, din 25 octombrie 1869, dispune organizarea senatelor școlare la nivel de parohie și protopopiat¹⁹. Acestea urmau să funcționeze conform dispozițiilor din prezenta circulară, cu titlu provizoriu, până la o viitorul congres provincial, care să statueze mai temeinic organizarea școlilor confesionale populare de pe cuprinsul arhidiecezei. Circulara desfășoară în prima parte (A) „compunerea și arondarea senatului scolastic comunal besericesc sau parohial și agendele lui” iar în a doua (B), componența, arondarea și atribuțiile senatului școlar protopopesesc. Prin conținutul său acest document se ridică peste nivelul instrucțiunilor și al ordonanțelor curente, deținând incontestabil caracterul unei veritabile „constituții” pentru școlile elementare confesionale din arhidieceză. Din acest motiv, considerăm că nu este lipsit de interes să redăm, în cele ce urmează, prevederile ei mai importante.

Cele 8 paragrafe ale primei părți, care tratează problema senatelor parohiale, expun într-o manieră foarte precisă modul de alegere și conducere, atribuțiile acestor organisme. Astfel, senatul școlar al unei parohii, însărcinat cu „conducerea tuturor afacerilor scolastice în fiecare comună bisericească”, trebuie să fie compus dintr-un președinte, 6 membri ordinari, 3 membri

¹⁸ Idem, *Dosar nr. 887/1869-1870*, p. 45-46.

¹⁹ *Ibidem*, p. 107-110.

supleanți și un notar, din care, un membru va fi inspectorul responsabil cu frecvența școlară, altul „superedificatele scolastice” și al treilea casier. Președintele senatului școlar nu se alege, acest rol va fi deținut întotdeauna de preotul paroh. Membrii ordinari vor fi aleși într-o adunare generală a întregii comune bisericești, prezidată de protopop sau de administratorul protopopesec. Membrilor aleși astfel li se încredințează un mandat de trei ani, după care se procedează la organizarea de noi alegeri. Prevăzând modul de constituire a senatului școlar pentru situații mai deosebite, remarcăm realismul și pragmatismul de care a dat dovadă autorul (autorii) acestui text: două sau mai multe comune bisericești, dispuse să întrețină împreună o școală confesională, vor avea senat școlar comun, președintele său urmând să fie parohul comunei pe teritoriul căreia se află școala, iar „în caz de coliziune, protopopul va denumi pre cel mai activ”. Altă prevedere interesantă pentru spiritul democratic care străbate această legislație, este conținută în paragraful nr. 6: senatul școlar parohial conduce toate afacerile în mod colegial și decide prin pluralitatea voturilor; în caz de voturi egale va decide votul președintelui. Atribuțiile („agendele”) senatului școlar sunt de o evidentă amploare: inspectorul superedificatelor scolastice se va îngriji de starea clădirilor școlare, de baza tehnico-materială necesară (rechizite etc.), preotul paroh e obligat să facă publice, în biserică, după încheierea serviciului religios, cu o săptămână înaintea începerii anului școlar, numele băieților și fetelor, care trebuie să frecventeze cursurile, cu vârsta cuprinsă între 6 și 12 ani, iar pentru școala de repetiție, pe cei cu vârsta între 12 și 15 ani. În egală măsură preotul este dator să citească și numele părinților care au copii de vârstă școlară și să îi facă atenți la modul foarte serios de obligația care le revine trimițându-și necondiționat copii la școală. Deosebit de sugestivă pentru ierarhia simbolică a puterii din mentalitatea colectivă, ne apare precizarea referitoare la aceste atribuții ale părinților: preotul trebuie să le pună în vedere „răspunderea cea grea înaintea lui Dumnezeu, înaintea Bisericii și a Mai marilor săi și a națiunii, de nu-și vor da pruncii la școală să învețe”. Senatul școlar este obligat să administreze pedepse în bani părinților care nu-și trimit copii la școală, banii rezultați din aceste „amenzi” vor fi depuși în casa școlii respective și administrați de inspectorul frecventării, în caz de perpetuare a indisciplinei va cere sprijinul senatului școlar protopopesec. Fermitatea acestor prevederi ne apare ca firească într-o lume românească în care imperativul alfabetizării și difuzării culturii spre mase era de o extremă actualitate. Sunt semnificative apoi, dintr-o altă perspectivă și pentru atitudinea față de școală în rândul comunităților românești și, nu în ultimul rând, pentru dificultățile materiale care blocau accesul unor copii la știința de carte. De asemenea senatul școlar al parohiei va raporta forului superior, senatul școlar al protopopiatului, vacantarea postului de învățător la școala respectivei comune bisericești. Concomitent va primi și o relatare amănunțită despre veniturile școlii și ale învățătorului. În atribuțiile senatului școlar parohial mai intră și

alegerea noului învățător, dintr-o listă de trei candidați propuși de ordinariat sau de senatul școlar arhiepiscopal, să asigure existența materială decentă a învățătorului, să administreze banii și alte averi ale școlii. Senatul școlar se întrunește în ședință ordinară odată pe lună și extraordinară de fiecare dată când situațiile o impun²⁰.

Componența și atribuțiile senatelor școlare protopopești sunt tratate pe întinderea celor șase paragrafe din partea a doua. Un „senat scolastic protopopesco”, care va funcționa la nivelul fiecărui protopopiat, va fi compus din 12 membri ordinari, 6 membri supleanți și un notar, președintele senatului fiind, invariabil, protopopul sau administratorul protopopesco. Semnificativă este și în acest caz modalitatea de alegere a membrilor senatului, care face loc prezenței mirenilor în gestionarea afacerilor școlilor confesionale: „Membrii se vor alege cu pluralitate de voturi, 1/3 părți din preoți și 2/3 părți din mireni, asemenea și notarul se va alege cu voturi secrete în sinodul protopopesco stător din preoții tractuali și din 2 reprezentanți ai poporului din fiecare comună bisericească din eparhia protopopească”. Mandatul membrilor durează de asemenea trei ani. În mod similar cu atribuțiile senatului școlar de parohie și în cazul protopopiatului, acest organism ia deciziile cu pluralitate de voturi, raportează ordinariatului și respectiv senatului școlar arhiepiscopal existența posturilor vacante de pe cuprinsul districtului protopopesco, supraveghează activitatea senatelor parohiale și ține legătura între acestea și autoritățile arhiepiscopale. La sfârșitul fiecărui semestru, protopopul va înainta senatului școlar arhiepiscopal o dare de seamă despre frecvența școlară și progresele înregistrate de elevii școlilor din protopopiat, iar la finele anului școlar un raport general pe aceeași temă. Grija pentru situația averilor școlare intră tot în competența protopopului și constituie obiectul unor relațiuni asemănătoare. Ca inspector școlar pentru școlile confesionale din circumscripția sa, protopopul este obligat să le viziteze anual, să asiste la desfășurarea examenelor și să susțină cauza școlară în fața enoriașilor²¹.

În istoria organizării școlilor confesionale greco-catolice din a doua jumătate a secolului XIX această circulară, prin prevederile pe care le conține, este un document de referință. Ea vedește tendințele de modernizare care se manifestă acum în Biserica și școala românească transilvăneană: participarea laicilor alături de cler la gestionarea problemelor ecleziastice, reprezentativitate, luarea deciziilor în spirit democratic, prin pluralitate de voturi. Este de presupus că aceste normative nu s-au aplicat *ad literam* în parohiile și protopopiile arhiepiscopale, dovadă intervențiile frecvente de după aceea ale Blajului, pe calea circularilor, pentru a remedia numeroasele disfuncționalități în organizarea școlilor populare.

²⁰ *Ibidem*, p. 107-109.

²¹ *Ibidem*, p. 109-110.

Interesantă pentru modul de funcționare al administrației școlare arhiecezane este și Circulara cu nr. 905, din 1/13 aprilie 1872²². În ideea unei mai bune funcționări a administrației școlare, pentru facilitarea procedurilor de inspecție și pentru a înlătura „confuziunea ce, după arătările unor protopopi, s-ar fi ivit în administrarea treburilor scolastice din lipsa unei dețărâmurii mai speciale a relațiilor jurisdicțiunilor besericești subalterne față cu inspectorii regești scolastici”, consistoriul mitropolitan lansează, la primul punct al Circularii, un chestionar către clerul parohial, prin care-i solicită o evaluare detaliată a situației școlilor populare. Primul punct prevede obligativitatea completării cu exactitate de către preot împreună cu senatul școlar parohial a tabelului anexat circularii („Arătarea Tabelară”) după care acest material urmează a fi expediat către senatul școlar de protopopiat și de aici înaintat la ordinariatul mitropolitan. Chestionarul, cuprinde trei părți: întrebări despre numărul copiilor de vârstă școlară, frecvența, date despre învățător (I), informații despre edificiul școlar (II) și despre starea averii școlare din parohia respectivă (III). Celelalte 8 puncte ale Circularii conțin precizări mai importante ale legislației școlare maghiare în vigoare și trasează alte sarcini pe seama administrației școlare arhiecezane. La punctul al doilea se menționează prevederile legale despre neamestecul autorităților școlare de stat în afacerile interne ale școlilor confesionale. La punctul al treilea este descris modul de colaborare al autorităților școlare parohiale și protopopești cu autoritățile civile („antistiile comunale”) pentru combaterea absenteismului școlar. Punctul al patrulea atinge esența autonomiei școlare confesionale, prevăzând că este interzis preoților și protopopilor să ofere inspectorilor Ministerului date despre școlile populare fără știrea Ordinariatului mitropolitan. Pe lângă alte cerințe, cunoscute și din alte circulare care abordează frecvența școlară, calitatea prestației și salariile învățătorilor titulari sau ale suplinitorilor, la punctele 7 și 8 Circulara citată prescrie exact, în completarea punctului 4, maniera de desfășurare a relațiilor autorităților școlare confesionale cu cele de stat în probleme de administrație. Astfel, pentru a ușura administrarea afacerilor școlare, preoții și mai ales protopopii trebuie să înștiințeze Ordinariatul mitropolitan în cazul în care vor primi de la inspectorii Ministerului instrucțiuni, comunicate, chestionare și tabele ori alte documente și solicitări oficiale. În acest mod dorea Blajul să funcționeze autonomia școlilor din arhieceză: autoritatea supremă, reprezentativă, cu care autoritățile școlare ale statului puteau să trateze era exclusiv Ordinariatul mitropolitan, respectiv senatul școlar arhiecezan. Blajul considera relațiile directe între inspectorii de stat și nivele locale ale administrației școlare confesionale, o imixtiune nepermisă și o violare a autonomiei prevăzute prin lege, în consecință procedura, în asemenea situații, trebuia să decurgă astfel: „numai după înviațiunea și facultarea de aci primindă

²² ANDJA, Mitropolia Română Unită. Arhiva Generală, *Dosar nr. 3/1872*, fila 1-3.

și între marginile de aci prin rescris sau prin circular prefigându-le vor avea protopopii, parohii, senatele scolastice confesionale și docenții a împlini cele ce s-ar pofți de către inspectorii regești în înțelesul prescrierilor legii sustătătoare”. În plus, autoritatea școlară superioară a arhidiecezei dorea să fie ținută la curent cu activitatea senatelor școlare comitatense, districtuale și scăunale; reprezentanții confesiunii greco-catolice în aceste senate și „bărbații de încredere greco-catolici invitați la acele senate” au obligația de a trimite periodic Ordinariatului mitropolitan rapoarte despre activitățile la care au luat parte și despre deciziile luate, mai ales cu privire la modul de aplicare a legii XXXVIII/1868 și la jurisdicțiile școlare din cercul lor de învățământ²³.

Dacă în anul 1872 se consumă o etapă importantă pentru organizarea constituțională generală a Bisericii Române Unite sub toate aspectele, nu numai al școlii și învățământului, pentru anul următor 1873, documentația de arhivă cercetată ne permite să evidențiem existența a numeroase inițiative și în plan școlar, la nivelul arhidiecezei blăjene. Circulara nr. 180 din 1/13 ianuarie 1873, în continuarea celei din 4/16 ianuarie 1872, atenționează senatele școlare parohiale și protopopești din arhidieceză asupra necesității remedierii cât mai urgente a neregulilor existente în funcționarea școlilor populare și asupra importanței conlucrării cu senatele școlare scăunale și comitatense și cu administrația civilă. Autoritățile școlare existente la nivel de parohie și protopopiat au posibilitatea să ceară sprijinul autorităților locale de stat în vederea rezolvării unor probleme dificile din școli. Circulara citată le menționează exact, sunt „punctele nevralgice” binecunoscute ale învățământului confesional românesc din Transilvania: „edificarea sau adaptarea școalelor confesionale, ca să corespundă acele cerințelor legii dietale”, „dotarea docenților și ...scoaterea regulată a salariilor docentale”, „îndatorirea părinților, ca să-și trimită pruncii la școală, executând neiertat pedepsele prescrise în lege preste părinții neglijenți”, „ținerea regulată a cursului prescris pentru învățământ la școalele populare”²⁴.

Anul 1873 reprezintă un moment hotărâtor pentru organizarea și administrarea școlilor confesionale de pe cuprinsul arhidiecezei Blajului. Este anul preparativelor pentru congresului școlar arhidiecezan și al desfășurării acestuia. Acest congres școlar un moment cu largi semnificații în istoria școlilor românești din Transilvania.

Prin Circulara nr. 805 din 18 martie 1873, mitropolitul Vancea demarează preparativele la finalul cărora va avea loc congresul școlar arhidiecezan, la Blaj, în zilele de 1-4 iunie²⁵. Semn incontestabil al modernizării administrative și în plan școlar, circulara hotărăște ca sinodul arhidiecezan să fie

²³ *Ibidem*, fila 3 f-v.

²⁴ *Idem*, *Dosar nr. 6/1873*, fila 1-4.

²⁵ ANDJA, *Mitropolia Română Unită. Cabinetul Mitropolitului, Dosar nr. 955/1873*, p. 5-8.

precedat de congrese școlare la nivel de parohie și protopopiat. După acestea urmează alegerea reprezentanților la congresul general de la Blaj, arhidieceza fiind împărțită în 12 cercuri electorale, lista lor fiind anexată circularei²⁶.

După un tipic consacrat pentru acest tip de surse și această Circulară se deschide cu importanța învățământului și a culturii pentru românii arhidiecezei, arată necesitatea vitală a menținerii caracterului confesional al școlii și atenționează asupra riscurilor care pot decurge din perpetuarea neglijenței și a disfuncționalităților în administrația școlară și în desfășurarea procesului de învățământ. Documentul comunică apoi conținutul ordonanței ministeriale nr. 1 din 22 februarie 1873 referitoare la învățământul popular, cu 2 puncte importante: a) Ministerul nu dorește transformarea școlilor confesionale în școli de stat ci pretinde ca acestea să funcționeze la parametrii prescriși de legislația în vigoare și b) până la sfârșitul anului (1873) autoritatea școlară arhidiecezană trebuie să comunice la Ministerul Cultelor și Instrucțiunii Publice lista comunelor bisericești din Arhidieceză care nu-și pot construi, susține și organiza prin resurse proprii școli confesionale conform cerințelor legii. Pentru depistarea localităților cu dificultăți în materie școlară și remedierea acestora, pentru cunoaștere și o evidență cât mai precisă a situației școlilor populare din întreaga Arhidieceză, organizarea congreselor școlare la nivel de parohie, protopopiat și apoi arhidiecezan se impune ca o necesitate stringentă.

Circulara mitropolitană prescrie metodologia desfășurării congreselor parohiale și protopopești într-o manieră precisă, din care se degajă spiritul democratic și principiul reprezentativității; pentru importanța esențială a bunei desfășurări a acestor congrese este relevantă precizarea din finalul circularei, unde mitropolitul Vancea, consideră necesar să avertizeze printr-o *Nota Bene*: „Frații protopopi și administratorii oficiilor protopopești vor fi atenți cu toată luarea aminte, ca congresele scolastice parohiale din eparhia lor să se țină cu toată acuratețea, spre a produce rezultatele ce se așteaptă...”²⁷.

La congresul școlar de parohie au drept de participare membrii senatului școlar parohial, întrucât dețin deja calitatea de aleși ai comunității și „cunosc mai bine cauza școlastică în toată privința”. În comunele care n-au ales încă un senat școlar, acest lucru trebuie să aibă loc imediat după primirea acestei circulare. În condițiile în care învățătorii sunt membri în senatul școlar parohial, ei participă la congres cu vot consultativ. Congresul școlar al parohiei este obligat să înainteze protocolul final senatului școlar al protopopiatului; același congres își va trimite reprezentanți la congresul școlar protopopesesc astfel: comunele bisericești cu maximum 1 000 locuitori aleg 2 reprezentanți mireni, comunele cu populația între 1 000 – 2 000 locuitori vor alege 3 reprezentanți, cele care depășesc 2 000 locuitori vor trimite în plus câte un reprezentant corespunzător

²⁶ *Ibidem*, p. 9.

²⁷ *Ibidem*, p. 8.

unității suplimentare de 1 000 locuitori, din fiecare parohie preotul va participa obligatoriu la congresul școlar protopopesesc iar în comunele cu mai mulți preoți va fi desemnat cel mai bătrân și mai harnic.

După încheierea congreselor școlare la nivelul parohiilor, preoții împreună cu reprezentanții mireni aleși din toate parahiile unui protopopiat vor participa la congresul școlar al eparhiei protopopești, prezidat de protopop sau administratorul oficiului protopopesesc. În finalul congresului școlar al protopopiatului se redactează de asemenea un protocol de către președinte și se înaintează la ordinariatul mitropolitan, până la data de 20 mai. Fiecare eparhie protopopească va participa prin 3 reprezentanți: 2 mireni însoțiți de protopop sau administratorul oficiului protopopesesc, la congresul electoral al cercului de care aparține protopopiatul respectiv.

Congresele școlare de parohie și protopopiat sunt obligate să ia în discuție o agendă de 14 probleme, nominalizate în finalul circularii (litera a) - o). Aceste chestiuni impuse pentru a figura pe „ordinea de zi” a congreselor școlare de parohie și protopopiat au și ele valoarea unui chestionar deosebit de amănunțit, adevărată radiografie a școlilor confesionale arhidiecezane, necesară atât pentru desfășurarea congresului școlar arhidiecezan cât și pentru a orienta în cunoștință de cauză politica școlară în raport cu exigențele legislației ministeriale în vigoare. Astfel, participanții la congresele școlare parohiale și protopopești sunt obligați să dezbată următorul pachet de probleme: a) dacă este suficient de harnică comuna bisericească pentru a putea întreține o școală confesională prin eforturi proprii?; b) există în comună edificiu școlar corespunzător legii din 1868?; c) existența rechizitelor și a materialului didactic; d) existența grădinii și a spațiului destinat educației fizice, modul lor de folosire; e) dacă nu există încă o școală în comună, există banii și materialele necesare pentru construirea ei?; f) timpul necesar construirii clădirii școlare și al dotării ei cu materialul didactic corespunzător; g) dacă există învățător și ce studii are; h) dacă învățătorul deține și calitatea de cantor; i) ce subzistență are învățătorul și cum este ea asigurată; k) dacă nu poate comuna întreține singură școala, cu care alta se poate asocia în acest scop; l) în care comună se poate amplasa școala care să aparțină și comunelor asociate; m) în cât timp se poate construi și dota corespunzător o clădire școlară prevăzută la punctele k) și l) ?; n) în ce proporție pot să participe locuitorii comunelor asociate la dotarea și întreținerea unei școli bine organizate; o) alte probleme²⁸.

Arhiva mitropolitană nu păstrează și răspunsurile la aceste probleme, ele au fost încadrate în protocoalele congreselor ținute la nivel de parohii și protopopiate și au servit ca bază de discuție la congresul școlar arhidiecezan din 1-4 iunie 1873. Circulara din care am preluat această informație a fost expediată clerului arhidiecezan împreună cu lista cercurilor electorale care vor alege fiecare

²⁸ *Ibidem*.

„trei reprezentanți la congresul scolastic arhidiecezan, dintre care unul va fi preot, iar ceilalți 2 mireni”. Lista cercurilor electorale constituite cu această ocazie este valoroasă sub raportul informației pe care o oferă despre întinderea și numărul protopopiatelor existente în arhidieceza Blajului. Cele 12 cercuri electorale cuprind în total 40 de protopopiate, astfel: Cercul I: protopopiatele Alba Iulia, Aiud și Bistra, Cercul II: protopopiatele Blaj, Armeni, Bagău și Cut, Cercul III: protopopiatele Chichindeal, Ibașfalău, Mediaș și Sibiu, Cercul IV: vicariatul Făgărașului, Cercul V: protopopiatele Alecuș, Bia, Iernut, Șomfalău și Ocna-Mureș, Cercul VI: protopopiatele Luduș, Târgu Mureș, Pogăceaua și Vaidacuta, Cercul VII: protopopiatele Giurgeu, Ciuc, Odorhei, Trei Scaune, Cercul VIII: protopopiatele Fărâgău și Reghin, Cercul IX: protopopiatele Cătina, Cojocna, Palatca, Sân Mărtinul de Câmpie, Cercul X: protopopiatele Cluj și Dergea, Cercul XI: protopopiatele Mărgău, Milvan, Morlaca, Cercul XII: protopopiatele Arieș, Beiu, Poșaga și Turda²⁹. Astfel se prezintă „harta administrativă” a Arhidiecezei Blajului în această perioadă, o compartimentare teritorială în egală măsură valabilă pe plan bisericesc și școlar.

Aceste preparative reprezintă, sub aspect organizatoric, preambulul congresului școlar arhidiecezan din 1-4 iunie 1873. Într-un plan general, acestea mai semnifică, pe lângă intențiile Bisericii românești Greco-Catolice de a-și jalona exact perimetrul autonomiei sale școlare și strategiile de modernizare promovate de ea în plan școlar și educațional.

Politica și strategia școlară în Arhidieceza Blajului a vizat în esență, în acești ani de început ai păstoririi mitropolitului Ioan Vancea de Buteasa, ca și ulterior de altfel, menținerea cu orice preț a școlilor populare sub patronajul instituției ecleziastice (a autorităților școlare arhidiecezane). Acest fapt este semnificativ din perspectiva raportului identității confesionale greco-catolice cu identitatea general-românească. „Să lucrăm cu energie pentru înaintarea cauzei scolastice!”, este imperativul major pe care-l vehiculează până la refuz mitropolitul Vancea în circularele sale. Dacă în interiorul blocului românesc din Austro-Ungaria, școala, prin organizarea sa teritorială pe criteriile delimitării confesionale, reprezintă un factor de menținere și fortificare a identităților confesionale ortodoxă și greco-catolică, pe alt plan, în relațiile româno-maghiare și în raport cu legislația școlară a statului dualist, instituția școlară confesională constituie un factor major al prezervării și afirmării identității naționale. Naționalul, devenit acum, în condițiile epocii moderne, valoarea simbolică de maximă relevanță și reprezentativitate, va îngloba și asuma dimensiunea confesională, în cazul românilor ardeleni, pentru care Biserica reprezenta un factor important în ideologia mișcării de emancipare.

²⁹ *Ibidem*, p. 9.

SITUAȚIA ÎNVĂȚĂMÂNTULUI ÎN COMITATUL ZARAND (1861 - 1876)

Felicia Adăscăliței

Liberalizarea vieții publice în 1860 a avut multiple consecințe și pe plan cultural, făcându-se simțită și în mediul românesc mai întâi asupra învățământului.

Demersul politic a fost susținut de un constructivism național pe teren cultural și confesional. Idealul luminării, considerat a fi soluția ridicării calitative a națiunii, domina încă mentalitatea românească, absolutizând instrumentele tradiționale ale acțiunii de luminare în sens național: istoria și limba.

Ceea ce caracterizează învățământul din Zarand este creșterea numerică a școlilor și a numărului învățătorilor reflectând extinderea frontierei instrucției în societatea românească, un avans intelectual obligatoriu pentru formarea unor elite intelectuale viabile. Amplificarea acțiunii sale culturale în sens național la adăpostul autonomiilor confesionale, i-au menținut întâietatea între instituțiile românești în efortul de conservare a naționalității.

Înainte de a prezenta situația școlilor din comitat în perioada 1861 – 1876, sunt necesare câteva referiri la situația învățământului în perioada neoabsolutismului, când întreg sistemul de învățământ este supus unei vaste opere de reorganizare și modernizare. „*Principiile generale pentru reorganizarea învățământului din monarhie*” erau la începutul anului 1850 formulate de către Ministerul cultelor și instrucțiunii din Viena și aplicate în toate provinciile imperiului. La 19 aprilie, Wohleghnuth – guvernatorul Transilvaniei – face cunoscute principiile generale privind reorganizarea învățământului prin ordonanța sa „În privința principiilor pentru organizarea învățământului”¹. Pe baza acestor principii învățământul era tratat ca o problemă comună a statului și a bisericii. Acestea au îndeplinit rolul unei legiuiri școlare de bază, influențând legislația școlară ulterioară. Statul avea drept de superinspecție asupra tuturor instituțiilor de învățământ și supravegherea întregului proces de instrucțiune. Biserica se ocupa de problemele interne, avea în competența sa tot ceea ce ține

¹ Teodor Pavel, *Contribuții la istoria învățământului românesc din N-V Transilvaniei. Învățământul primar și secundar 1849- 1918*, Teza de doctorat, Cluj, 1974, p. 67.

de instrucție, educație, disciplină. Protopopul era inspector școlar districtual, episcopul autoritate supremă ecleziastică școlară².

Învățământul elementar avea un caracter predominant religios pentru a educa marea masă a poporului ca buni fii ai bisericii și cetățeni supuși puterii politice. Cadrele vieții sociale sunt mult mai extinse, se viza generalizarea învățământului elementar.

Conform articolului 2 al legii, „statul trebuia tocmai și cu sila a lucra întracolo ca să asigure fiecărui prunc atâta învățătură câtă se afla în sfera școlii populare și elementare”. La cererea mai multor intelectuali printre care și Paul Vasici, în 1856 se introduce într-o formă schimbată „Constituțiunea școlilor publice” din provinciile ereditare ale imperiului. Modificările principale aduse constau în decretarea obligativității frecventării școlii de către toți copiii între 6-12 ani, durata obligatorie de școlarizare era de trei ani pentru școlile sătești și de patru ani pentru școlile capitale de orașe. Învățământul era scos din mâna proprietarului de moșie și încredințat comunei și bisericii locale care trebuiau să asigure și retribuția învățătorului.

Ordonanța ministerului³ nr. 2761 din 11 mai 1857, adresată guvernatorului militar și civil al Transilvaniei, lasă să se întrevadă că tratează problema ca una a statului. Intervenția statului merge până la folosirea forței pentru a obliga satele să-și înalțe localuri de școală, să asigure plățile pentru dascăli, să-și rânduiască fonduri bănești, să supravegheze prin dregători buna funcționare a acestora.

Ordonanța din 11 mai introducea obligativitatea frecventării școlii de către copiii între 6-12 ani și pedepse bănești până la 2 fl. pentru părinții care contravin acestei măsuri.

La 13 oct. 1857 se ordona autorităților politice comunale și districtuale să-și îndeplinească îndatoririle de îndrumare și control. Numește inspectori locali de școli numiți de laici. Emite „normalii” referitoare la construirea de noi edificii școlare în comune, cu întreținerea celor existente, pentru ridicarea de școli centrale și comunale în localitățile mici cu concursul ambelor confesiuni.

La aceste legi venite de la autoritățile centrale se adăugau măsurile luate de autoritățile bisericești în chestiunea școlară. Șaguna și-a expus concepția sa în legătură cu școlile elementare confesionale într-o lungă scrisoare adresată clerului său la 24 aprilie 1852. Timp de 20 de ani aceasta va guverna relațiile educaționale ale ortodocșilor atât cu statul cât și cu biserica unită⁴. Șaguna dă îndrumări pentru școlile populare. „Fiecare obște școlară să facă școală, cât

² Simeon Reteagan, *Satul românesc din Transilvania cîtor de școală (1850-1867)*, Cluj, 1994, p. 17.

³ T. Pavel, *Date privind legislația școlară din anii absolutismului din Transilvania*, în *Studii științifice*, seria B, 1978, p. 19.

⁴ Keith Hitchins, *Ortodoxie și naționalitate. Andrei Șaguna și românii din Transilvania (1846-1873)*, Ed. Univers enciclopedic, București, 1995, p. 298.

săracul să nu se întovărășească cu vreo obște de altă religie. Dascălii să fie de religia noastră. În toate școlile noastre vor fi admise numai cărțile tipărite în tipografia diecesană. Ca dascăli pot funcționa numai aceia care au de la episcop atestat pentru hărnicia lor. Protopopii și administratorii protopopești să trimită toate raporturile școlare episcopului sub a cărui superinspecțiune se va pertracta treaba școalelor”⁵.

La 10 august 1854 Șaguna publică „*Ordinațiunea arhierească pentru rândul cel bun în școalele noastre populare*”, dând îndrumări privitoare la organizarea internă și la partea didactică a școalelor noastre populare, accentuând că sunt admise numai cărțile aprobate de scaunul episcopal și stabilind un plan de învățământ⁶. Susținând principiul confesional de educație, Șaguna s-a pus în mod direct în opoziție față de majoritatea intelectualilor laici care urmăreau realizarea ideii noastre naționale prin școli laice.

O nouă instrucțiune dă Șaguna în 1865, pentru directorii și inspectorii școlari, în care enumera toate datoriile ce aveau de îndeplinit preoții ca directori și protopopii ca inspectorii școlari și spune că acel protopop care nu se simte în stare să facă inspecții după cum se cere, să ceară la consistor a fi dispensat din această funcție.

Legislația dată sub absolutism, rămasă neschimbată în anii 1860 – 1867 a avut un caracter pur formal pentru cea mai mare parte a învățământului românesc din comitat. În numele aceleiași autonomii bisericești, biserica s-a opus tendințelor progresiste care manifestau interes în a organiza, după 1860, învățământul pe baze neconfesionale⁷.

Debutul școlar al statului dualist s-a făcut prin legea XXXVIII a lui Iosif Eotvos din 1868 care croiește cadrul juridic al evoluției ulterioare a învățământului sătesc. În condițiile în care analfabetismul cuprindea 65 – 75% din populația statului legea prevedea obligativitatea frecventării școlii pentru copii între 6 – 12 ani, obligația satelor cu cel puțin 30 de copii lipsiți de școala confesională de a ridica și întreține o școală comună; impunea o pregătire de specialitate pentru învățători și stabilea condițiile pe care trebuia să le îndeplinească edificiile școlare, fixa durată anului școlar. Într-o vreme când în întreaga Europă, școala confesională deținea un primat net față de școala laică, în Ungaria școlile întreținute de biserică formau 80% din totalul instituțiilor școlare, când statul dualist confruntat cu dificultățile constituirii sale era departe de a putea prelua întreaga gestiune materială a învățământului, când se manifesta o oarecare îngăduință față de naționalități, legea enunța dreptul neîngrădit al confesiunilor de a întemeia școli, dreptul fiecărui tânăr de a primi

⁵ Ioan Lupas, *Istoria bisericească a românilor ardeleni*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 181.

⁶ *Ibidem*.

⁷ T. Pavel, *Contribuții la istoria învățământului românesc din N-V Transilvaniei. Învățământul primar și secundar 1849-1918*, Teza de doctorat, Cluj, 1974, p. 72.

instrucția în limba maternă, obligația statului de a acorda sprijin moral și material învățământului naționalităților. Această lege din septembrie 1868 se referea numai la învățământul popular, nu și la cel secundar și superior, care caută să aibă la bază legislația austriacă anterioară.

Legea 38 a preluat principiile de bază ale legislației absolutiste austriece, generalizarea și obligativitatea învățământului elementar pentru toți copiii între 6 – 12 ani, instrucția și educația poporului considerate ca o problemă a statului și a bisericii, fără a afecta caracterul preponderent confesional al învățământului elementar. Confesiunea care susținea școala avea dreptul de a alege limba predării, de a alege și a fixa și plata învățătorului și profesorilor și de a procura cărțile școlare și mijloacele didactice necesare.

Statul avea dreptul de a inspecta școlile populare. Obligația subvenționării școlilor era în totalitate aruncată pe umerii populației.

Întregul învățământ din district era subordonat inspectorului școlar districtual numit de către minister și salarizat din bugetul de stat. În comitatul Zarand numirea inspectorilor școlari a avut loc la 7 iunie 1869 când a fost adus la cunoștința comitatului ordinul ministrului de culte și instrucțiunii publice din 10 mai prin care se comunica numirea concipistului ministerial Szemlei Lajos ca inspector școlar primar și a concipistului ministerial onorific Bardosy Gyula ca al doilea inspector școlar pentru comitatul Zarand și al Hunedoarei⁸.

Numirea unor inspectori școlari de naționalitate neromână și care nu cunoșteau problemele școlare din comitat nemulțumește pe români, dar toate protestele lor rămân fără rezultat. Inspectorii intră în activitate încă din anul 1869 când întreprind călătorii de inspecții, intră în legătură cu forurile bisericești locale, își fac cunoscute intențiile și fac primele rapoarte. Acești inspectori rămân în funcție în comitatul Zarand până în 1873 când din partea guvernului în locul inspectorilor regești de școală s-a numit Ludovic Reti și Ilie Goga, dintre care cel dintâi ședea la Deva, iar cel din urmă la Brad⁹. Având de la început în fața ochilor cerințele înalte ale legii, imaginea de ansamblu a învățământului confesional pe care o conturează hârtiile lor este sensibil mai întunecată decât cea pe care o înfățișează protopopii înaintea consistoriilor.

Inspectorul era ajutat de un consiliu școlar districtual. În ce privește membrii consiliilor școlare, cea mai mare parte a lor se aleg din consiliul comitatens, fiind de dorit ca acesta să aibă în vedere la alegerea membrilor cercurile comitatului. După art. 125 din punctul 1 din lege, confesiunile care posedă comunitate bisericească pe teritoriul comitatului are câte un membru, iar președintele ordinar al consiliului este inspectorul școlar districtual¹⁰. La nivelul comitatului în 1869, la puțin timp după reluarea lucrărilor comitetului sub

⁸ *Arhivele Statului Deva*, Fond comitatul Zarand, Reg. 45/1869, f. 101-102.

⁹ *Arhivele Statului Deva*, Fond comitatul Zarand, d. 1873, f. 1-7.

¹⁰ *Arhivele Statului Cluj*, fond Iosif Hodoș, Dos 341/3, f. 3.

conducerea noului comite s-a constituit Consiliul școlar al comitatului compus din 20 de membri: Moise Lazăr, Ioan Groza, George Secula, Iosif Hodoș, Sigismund Borlea, Ioan Giurca, Grațian Pop, Nicolae Butariu, Teodor Muntean, Ioan Lejer, Laurențiu Iuga. Toți aceștia erau de religie greco-orientală și făceau parte din administrația comitatului. Din consiliul școlar mai făceau parte Ludovic Kirinyi și Nicolae Szegedi reformați și Sigismund Reichenberger israelit. Și în acest organ de conducere la nivel local românii sunt preponderenți, lucru normal în condițiile în care ei reprezentau majoritatea în comitat.

Din punctul de vedere al bisericii, „*Statutul organic*” al lui Șaguna a devenit temelia juridică legală în organizarea învățământului românesc. Prevederea sa fundamentală se referă la faptul că biserica ortodoxă își organizează administrația și conduce afacerile sale bisericii locale.

În condițiile politice ale vremii, învățământul confesional este singura formă posibilă sub care putea să existe un învățământ românesc, haina sub care se fac majoritatea eforturilor de emancipare națională.

Școlile sunt creația obștilor sătești care hotărăsc în ultimă instanță funcționarea lor, suportă singure toată povara materială a instrucției, de la ridicarea școlii până la plata învățătorului, fie dintr-o bursă a întregii comunități, fie din contribuția obligatorie a membrilor săi. Biserica revendică patronajul moral al educației, dar este departe de a-și asuma sarcinile ei materiale.

Preocupările pentru învățământul zarandean datează din perioada absolutismului, dar cu rezultate destul de firave. Dacă în anul 1848 exista la Brad o școală românească, în 1852 într-un raport al protopopului de Birtin se arată că în această zonă a Bradului nu funcționează nici o școală, existând doar speranța înființării unei școli la Brad sau la Tomnatec. „Nici una școala nu există alte sălașe de biserica sau alte lucruri mișcătoare sau nemișcătoare fură depozedați sub ceriul gol fripți de dogoarea soarelui, de pustiirea iernii erau locuitorii Zarandului”¹¹. Abia în 1858 la Brad, Țebea, Rîșculița, Juncu, Valea Brad, funcționau primele școli confesionale românești din zonă. Ele s-au realizat cu sprijinul populației locale românești care în 1857 a renunțat la împrumutul de stat pentru înființarea de școli înlocuindu-l cu sumele care i se cuveneau de la guvernul austriac ca urmare a împrumutului făcut în 1854. Bazat pe aceleași resurse s-a decis înființarea a încă 10 școli populare la Blăjeni, După Piatră, Buceș, Bulzești, Tomnatec, Crișcior, București, Ribița, Birtin. Locuitorii în totalitatea lor sunt de acord să susțină aceste școli¹². Că guvernul austriac era interesat, din motiv politic în crearea de școli românești o confirmă faptul că în 1859 Locotinența cezaro-crăiască exprimă recunoștința comunităților și

¹¹ Lavinia Cerghedean, *Din preocupările zarandenilor pentru dezvoltarea învățământului românesc*, în *Sargetia*, nr. XV, 1981.

¹² *** , *Din istoria învățământului hunedorean*, Deva, 1973, p. 57.

dregătorilor din Zarand pentru zelul lor în înaintarea cauzei școlare „la o proporțiune cu totul rămasă îndărăpt în cele ale culturii”¹³.

Înființarea mai multor școli în Zarand în anii 1856-1859 trebuie privită mai degrabă ca o reorganizare a lor pentru că școlile din Tomnatec, După Piatră, Brad, funcționau încă din 1853/1854. În anul 1854 sunt amintite în documente și școlile din Vața și Țebea.

În ținutul Hălmagiului în 1851 – 1852, Petru Moldovan a întreprins acțiuni repetate pentru dezvoltarea rețelei școlare în protopopiatul pe care îl conducea. Au funcționat școli populare la Hălmagi și Riscuța. În Hălmagi, pe lângă școala elementară condusă în 1852-1853 de învățătorul Ion Varga, a fost și școala normală cu 30 de elevi condusă de învățătorul V. Moise. Școli populare au mai funcționat în această perioadă la Tomești și Basarabasa. Acțiunea de înființare de noi școli în părțile Hălmagiului a fost susținută de fruntașii naționali de cerc. P. Moldovan și Alexandru Suluțiu au adunat în 1861 la o consfătuire preoții din protopopiat și reprezentanți ai comunităților, și au hotărât cu acest prilej să se înființeze școli populare în localitățile: Ociu, Târnava, Aciuța, Vârfurile și fiecărui învățător să i se asigure un salariu de 200 de florini¹⁴.

Prin efortul comunităților satești, al administrației locale și al clerului, se ajunge la nivelul comitatului în 1861 la 13 școli potrivit raportului lui Hodoș. Deși realizările nu au fost pe măsura dorințelor, ele pun bazele unui sistem de învățământ românesc mai dezvoltat la al doilea nivel decât înainte de revoluție, cu un aport însemnat la formarea unei inteligenții. Iosif Hodoș cerând protopopului Iosif Bașa o informare asupra situației școlilor cu prilejul unei adunări generale comitatense ținute la Baia de Criș la 8 /20 aprilie 1861, acesta sublinia situația precară a învățământului zarandean și faptul că în ultimii ani (1858 - 1861) din cele 18 școli din care 5 centrale ce ar fi trebuit să funcționeze cu sprijinul material al comunității satești, numai 5 s-au înființat (Brad, Țebea, Riscuța, Valea Bradului)¹⁵.

În cercul Hălmagiului funcționau în 1862-1863, 9 școli populare de rit răsăritean la Hălmagiu, Aciuva, Aciuța, Măgulicea, Brotuna, Risculița, Hălmej, școli consemnate de inspectorul Petru Moldovan. De menționat ca la Brad o școală normală care preceda gimnaziul a fost înființată încă în 1862 și ea a funcționat la etajul clădirii cumpărate de la Francisc Zavasky. În afara gimnaziului, comitatul mai are ca obiectiv înființarea a patru școli normale la Băița, Brad, Baia de Criș și Hălmagiu și a mai multor școli centrale și comunale¹⁶.

¹³ *Ibidem*, p. 59.

¹⁴ Victor Popeanga, *Școala românească din părțile Aradului la jumătatea sec. XX*, Arad, 1979, p. 101.

¹⁵ Ioan Radu, *Monografia gimnaziului roman greco-oriental din Brad*, Tip. Libertatea, Orăștie, 1919, p. 12.

¹⁶ „Concordia”, III, nr. 37, 9/21 mai 1863.

În părțile Hălmaგიului vicecomitele Amos Francu a vizitat în 1865 împreună cu inspectorul Petru Moldovan satele din cercul lor militând pentru formarea de noi școli. Ei propuneau ca numărul școlilor să fie mărit la 5. Numărul școlilor confesionale populare crește și în perioada dualismului, când școala confesională era pentru români singura posibilitate de a dezvolta un învățământ în limba națională.

În perioada anilor 1861-1876 școlile din comitatul Zarand își sporesc numărul. Din însărcinarea Guberniului și a episcopiei ortodoxe din Sibiu, Pavel Vasici face un studiu și propune o rețea de școli pentru a fi înființate în Zarand. Din școlile propuse de Pavel Vasici în 1860 s-au realizat în 1872 un număr de 66 școli¹⁷.

Dornic de a cunoaște îndeaproape realizările pe care administrația românească le-a înfăptuit pe tărâmul învățământului, Hodoș trimite la 8 ian. 1872 juzilor cercuali și notarilor o circulară prin care le cerea să-l informeze despre starea învățământului în fiecare comună. Juzii comunali și notarii trimit vicecomitelui situația școlilor din cercurile respective, date preluate de Hodoș în raportul său și prezentate în 1872 reprezentanței comitatului. În Brad funcționau în 1872 cinci școli (2 școli populare, 1 gimnaziu și 2 școli normale care aveau 159 elevi). Se constată față de anii 1858-1861 creșterea numărului școlilor. La Hălmaგიu funcționau în 1872 trei școli (normală, trivială și de fete) care totalizau 211 elevi. Repartizat pe cele cinci cercuri administrative numărul de școli existente în 1872 era: în cercul Brad 18 școli, în Baia de Criș 10 școli, Băița 15 școli, Hălmaგიu de Sus 8 școli, Hălmaგიu de Jos 13 școli.

O comparație cu situația din 1861 face Hodoș în raportul anual prezentat reprezentanței comitatului în 1872¹⁸, raport în care Hodoș acorda un spațiu mare învățământului și importanței acestuia în viața comunității românești din Zarand. În 1861, spune Hodoș, în Zarand existau abia 13 școli peste tot, iar astăzi sunt 64 de școli. Între acestea și un gimnaziu mare cu 8 clase în Brad, dintre care numai patru clase erau deschise, celelalte se vor deschide succesiv din an în an până la completarea cu 8 clase.

Pe lângă gimnaziul din Brad se adăugau 4 școli normale cu câte 3-4 clase, două în Brad, una română de confesiune greco-ortodoxă și una maghiară reformată, una în Hălmaგიu care e tot română de confesiune greco-ortodoxă și a patra la Băița de confesiune greco-catolică. Celelalte sunt școli triviale sau populare cu două clase sau numai cu câte una, la: Hărțăgani, Ormindea, Peștera, Săliște, Trestia, Luncoiu de jos, București, Rovina, Sesuri, Curechiu, în aceste trei din urmă, 2 clase. În cercul Bradului, în comunele Brad și Crișcior funcționau 2 școli, una românească și una reformată.

¹⁷ L. Cerghedeau, *op. cit.*, pag 389.

¹⁸ *Arhivele Statului Deva*, fond comitatul Zarand, d / 1872,

În Tărășel, Zdrapți, Valea Bradului, Vața, Juncu, Mesteacă, Potingani, După Piatra, Stănița, Buceș, Blăjeni existau în 1872 școli cu o clasă, iar în ultimele 4 localități cu două clase. În comuna Baia de Criș sunt 2 școli, una romano-catolică și alta reformată. Școli populare existau la Tebea, Leca, Carastău, Birtin, Rișculița, Bulzești, Tomnatec, Ribița.

În cercul Hălmașiu de Sus și de Jos în comuna Hălmașiu era o școală de fete, iar școli erau în Hălmașel, Ociu, Vața și Ciungani, Tomești, Dobrotin, Aciuța, Bănești, Bodești, Brusturi, Ciuc, Dumbrava, Lazuri, Lungșoara, Măgulicea, Pleșcuța, Tatiani și Vidra.

Din această prezentare rezultă că din cele 93 de comunități ce sunt în districtul Zarand erau școli în 59 de comunități, dacă adăugăm însă că unele localități sunt afiliate la altele cu școală, precum Rișca și Caraciul la Tebea, putem spune că mai bine de 2/3 din comunitățile zarandene se bucurau de școli.

În discursul său din 1863 Hodoș spune că „Pe lângă o școală bună normală în Băița, în Brad, Baia de Criș și Hălmașiu, ce sunt a se înființa pe lângă unele școli centrale și altele comunale și un gimnaziu mare vom avea instituții necesare pentru cultura poporului din comitat”. În 1872 aceste instituții școlare sunt înființate în cele mai multe părți ale districtului.

În rapoartele prezentate de Hodoș în 1873-1874 privind starea generală a comitatului se arată că pentru instrucția publică numărul școlilor și în acești ani a rămas tot cel din 1872. Numărul de școli românești rămâne de fapt același până la desființarea comitatului „tendențele manifestate de autoritățile maghiare de a desființa comitatul Zarand nu mai permit o preocupare la fel de accentuată pentru învățământ din partea autorităților comitatense”. Se remarcă că majoritatea acestor școli erau școli populare confesionale cu una sau două clase. Acestea erau școli săteti, aveau un singur învățător, iar cursurile se făceau într-o singură sală. După fiecare semestru se organizează examene menite să arate învățătorului și părinților în ce grad elevii și-au însușit cunoștințele predate. Aceste școli rămân majoritare în comitatul Zarand pe toată perioada studiată.

În unele cătune și sate răzlețite pe coamele dealurilor care anevoie țin legătura cu autoritățile cercuale și comitatense, oamenii își manifestau deschis neîncrederea față de școală, nu-i vedeau rosturile. Iosif Hodoș străbate întreg comitatul pentru a se consulta cu juzii săteti în vederea stabilirii centrelor rurale unde se puteau înființa noi școli.

Școlile populare funcționau cu bune rezultate în comitatul Zarand. Spre exemplu, într-o deschidere referitoare la școlile populare române din cercul de jude al Aciuei se spune că aceste școli sunt bine organizate și merită a se considera model nu numai pentru poporul zarandean și se arată că cele opt școli concentrate în cercul de jude al Aciuei număra peste 400 de școlari. „Ca pentru bieții noștri creștini pe care nu-i poți capacita prea ușor dinspre școală și

rezultate este prin urmare de vrei să afli căi și mijloace să faci o școală plăcută e lucru foarte greu”¹⁹.

Hodoș trimite în 1865 o amplă scrisoare mitropolitului, al cărei subiect erau școlile centrale. Justificând necesitatea lor în împrejurările în care două sau trei așezări susțin o singură școală, sunt despărțite de munți, păduri sau lacuri, se arată că pentru obținerea unei frecvențe mai regulate a elevilor, există totuși diferite soluții. De aceea împărtășește recomandările venite din partea guvernului printr-o ordonanță, căci prin trimiterea învățătorului prin rotație 2-3 zile în fiecare sat să susțină școala centrală și exclude drumurile lungi și obositoare ale elevilor, obținând o participare mai bună a acestora la viața școlară. Hodoș își exprimă cu această ocazie nedumerirea, ba chiar nemulțumirea față de dispoziția lui Șaguna dată protopopului Basa de a nu îngădui participarea reprezentantelor comitatului la activitatea comună pentru organizarea școlilor centrale.

Pe lângă aceste școli populare confesionale mai funcționau în comitatul Zarand și un număr mai redus de școli triviale (câteva în cercul Băiței la Băița, Ormindea, Luncoiu de Jos, Scroafa și cele din cercul Hălmagiului de Sus, care sunt de fapt mai numeroase - Hălmagi, Ociu, Ciungani, Vața, Dobrosin). Acestea sunt școli cu un singur învățător despărțite în trei grupe (diviziuni). În prima grupă erau încadrați acei copii care începeau să cunoască literele. Din a doua făceau parte cei care știau să silabisească și să citească incoerent. În cea de a treia erau încadrați copiii care știau să citească în limba română. În timp ce învățătorul lucra cu o clasă celelalte primeau ocupații independente²⁰.

Și mai reduse ca număr la nivelul comitatului erau școlile normale. În perioada liberală astfel de școli funcționau la Brad și Hălmagiu. În 1862-1863 s-au deschis clasa I-a și a II-a normală la Brad, în anul 1863-1864 s-a deschis clasa a III-a normală cu învățătorii I. Popescu, I. Băcilă și Al. Basa, iar în anul 1864-1865 cls. A IV-a normală cu învățătorul Pavel Truta. Din această școală se recrutau elevii pentru gimnaziu. În același timp se înființează și școala normală din Halmagi.

Școlile normale aveau pe atunci patru clase. Normele erau pe atunci școli însemnate și erau puține. În ele se da pregătirea ce se face acum într-o școală cu șase despărțăminte bine organizată. Mulți elevi cu pregătirea aceasta din școlile normale se duceau la cursul pedagogic și teologic. După deschiderea gimnaziului de la Brad, clasa a III-a și a IV-a normale s-au ținut în aceeași localitate. Clasele I și a II-a comunale au format o școală ca cea populară din Brad. În primele decenii de funcționare ale gimnaziului aproape toți elevii care veneau la școlile satești erau luați în clasa a III-a și foarte puțini în clasa a IV-a

¹⁹ „Supliment” la *Concordia*, nr. 30 / 493, 1866, pag. 137.

²⁰ V. Popeanga, *op. cit.*

normală²¹. Gimnaziul înființat în 1869 la început cu patru clase va ajunge până la opt clase.

Înțelegerea problemei școlare trebuie pusă în directă legătură cu comunitățile satelor care le-au creat și le susțin. Comunitățile sunt relativ mici, au o înzestrare economică deficitară. Se luptă cu greutate mari pentru a-și putea asigura de la un an la altul, de la o recoltă la alta, existența cu adevărat grea. Aceste colectivități țărănești nu dispun decât foarte rar de bunuri colective care ar putea fi destinate școlii, susțineau singure nu numai școala ci și biserica cu aparatul ei, ca și întreaga administrație comunală: jude, notar, jurați. Satele nu pot face prea mult pentru cauza școlii. Condiția materială deficitară a mediului social românesc rămâne un obstacol omniprezent și durabil în fața învățământului.

Ținând cont de situația economică grea a comitatului Zarand, care era unul dintre cele mai sărace, era necesar să se ceară ajutorul guberniului și mai ales al clerului pentru a susține înființarea de școli. Cuvinte frumoase față de școlile din Zarand avea inspectorul școlar Pavel Vasici care spunea că mai toate au o dotațiune de câte 200 florini și poate că n-avem mai sărace ținuturi de cum sunt acestea în care se scoteau frumoase rezultate²².

Constatăm că locuitorii satelor răspund solicitărilor care le sunt adresate în vederea susținerii sau sprijinirii de școli, instituții de cultură de care românii din comitat duceau lipsă. Într-un raport al vicecomitelui către comite din 5 sept. 1862 se arată grija specială ce s-a acordat școlilor satești și școlarilor lipsiți de mijloace în cercetarea școlii. Un alt raport s-a ținut în fața comitetului comitatens la 12 ianuarie 1863, vorbind despre situația „spirituală”, vicecomitele arată că școlilor li s-a acordat cea mai mare predilecțiune, comitetul s-a ocupat de ele cu toată gelozia, cu toată mintea și inima.

Juzilor de cercuri li s-a poruncit ca, în înțelegere cu protopopii și inspectorii școlari, să i-a măsuri pentru repararea și susținerea școlilor satești, îmbunătățirea salariilor învățătorilor și găsirea celor mai destoinici dascăli pentru școlile lipsite de personal didactic. Locuitorii satelor sunt îndrumați să-și trimită copiii în satele cele mai apropiate, iar părinții care nu-și trimit copiii la școală să fie constrânși moralmente la aceasta, la nevoie prin pedepse moderate în bani. Sumele rezultate din amenzi vor fi folosite pentru cumpărarea de manuale școlare în folosul copiilor săraci. Juzii de cerc și inspectorii de școală au obligația să doteze școlile cu cărți și gazete precum „Amicul școalei”. Constatăm aici preocuparea administrației comitatense pentru starea materială a învățământului din Zarand²³.

²¹ Ioan Radu, *op. cit.*, pag. 39.

²² *Concordia*, V, nr. 44, iunie 1865, pag. 187.

²³ *Arhivele Statului Deva*, Fond comitatul Zarand, d-1864.

O altă descriere a școlilor zarandene pornind de la situația lor materială o face ziarul *Concordia*. În comitatul Zarand de la 1861 încoace spre dezvoltarea învățământului popular românesc s-au făcut dispozițiuni salutare. Numărul școlilor populare din acest răstimp s-a înmulțit și dotațiunile școlare cu privire la referințele materiale ale comunităților muntene și sărace acolo sunt destul de corespunzătoare. Zidirile școlare din același comitat din material solid sunt comode și curate, mai cu seamă școala elementară din Brad. Edificiul școlilor este proprietatea comunei respective păstrate în bună stare datorită obligațiunilor pe care aceste comunități le plătesc față de stat. În comparație cu situația economică deficitară a comitatului, starea materială a școlilor este destul de bună.

Tot de starea materială a comunității depindea și învățătorul. Sub raport social el se afla în slujba comunității școlare, alcătuită dintr-un sat sau chiar mai multe, prin a cărei contribuție se constituia fondul școlar și se asigura funcționarea școlii. Prin contribuția comunității se asigura salarizarea învățătorului, diferențiată în funcție de starea materială a comunității școlare.

Sub raport social, statutul învățătorului era inferior în comparație cu cel al preotului care îndeplinea în cele mai multe localități funcția de director de școală și avea un cuvânt hotărâtor în conducerea școlii. În multe școli preotul deține și funcția de învățător, ca de exemplu în comunele Bodești și Memești. Patronul școlii ca al multor altora din comitat este preotul local, iar ca învățător este protopopul greco-oriental din Hălmașiu. În localitățile mari învățătorul nu este preot; instrucțiunea și religia o va ține învățătorul, iar duminica și în sărbători preotul local.

Venitul material al învățătorului era în funcție de starea materială a comunității respective. În comuna Bodești învățătorului i se dă grădină, pășune pentru vitele sale, 6 orgii lemne de foc, plus bani din casa comunală (din casa comunei Bodești 120 fl. v. a. și din Memești 52 fl. v. a.), în total învățătorul primind 172 fl. v. a. Plata în bani diferea de la o comunitate la alta: în comuna Brusturi învățătorul primea 123 fl. v. a. Și în 1872 întâlnim aceeași situație. Învățătorul școlilor populare se plătea de către comunele respective din casa comunală (vezi Anexa). Salariile învățătorilor variază de la 300 fl. v. a. până la 80 de fl., cei mai mulți fiind dotați cu un salariu de 200 fl. În plus se adăugau și alte avantaje materiale, grădina, stâneni de lemn. Aceasta e valabil pentru învățătorii de la școlile românești, căci pentru învățătorii de la școlile maghiare aceștia se plătesc sau dintr-un anume fond școlar sau din fondul bisericesc. Salariul învățătorilor de la școlile normale se plătea din fondul gimnazial. La fel și cel al profesorilor de la gimnaziu.

Problemele școlare ale acestei perioade se discutau în conferințele învățătorilor organizate de către biserică. Dar și aici numărul învățătorilor prezenți nu este prea mare. În 1867 de exemplu au fost numai 13 învățători prezenți, iar o parte din aceștia vin numai să asculte porunca și nu să se

perfecționeze. Ca dovadă, luându-se spre dezbateri obiectivele din anul trecut, repetarea acestora, în afară de 3-4 inși „nici idee nu avură despre ele”, ne spune autorul articolului din *Telegraful român*. În articolul respectiv se mai scrie și despre slaba pregătire a învățătorilor: „cu astfel de învățători calificați poți să-ți închipui cum stă învățământul. „Autorul articolului scrie că astfel de indivizi sunt mai în toate comunele învățători, înrudiți sau cu preotul sau cu judele sau cu alt om din comună cu stare, care apoi se silesc numai să capete învățătorul leafa, nimic mai mult”²⁴.

Situația se îmbunătățește în această privință în 1874 când la conferința învățătorilor din acest an, ținută la Brad, participă învățători din multe comunități ce țin de acest protopopiat (Nicolae Aramon din Brad, Petru Bucea – Brad, Ioan Anghel – Brad, Simeon Bancila – Ormindea, George Tarrasin – Podele, Teodor Simon – Curechiu, George Irime – Luncoiu, Gherasim Chiju – Ribița, George Romanu - Grohotu, Gavrilă Hergiu – Bulzești, Gherasim Matesi – Hartagani, Nicolae Blesa – Siesuri, Avram Groza – Peștera, Ancheiu Crepna – Birtin, Iosif Basia – Tătărești, Nicolae Crăciun – Stanija, etc.)²⁵.

La această conferință participă 30 de învățători din protopopiat. Lucrările conferinței sunt conduse de protopopul Nicolae Mihaltian. Se remarcă în cadrul acestei conferințe preocuparea pentru buna desfășurare a activităților didactice. S-au discutat probleme legate de predarea abecedarului, scriere și celelalte obiecte de învățământ.

Uneori se ivesc nemulțumiri la nivelul comunităților locale între preot și învățător cu efecte negative asupra sistemului de învățământ. Preotul din Luncoiu de Jos nu poate accepta salariul învățătorului fiind prea mare și comuna nu-l poate plăti. În cadrul unei ședințe a comitetului bisericesc se hotărăște sistarea plății de până atunci, comuna nemaiputând plăti aceeași sumă pentru salariul învățătorului²⁶. O altă plângere parvine de la învățătorul din Stanija din 1874, care arată că din leafa sa de 200 fl. v. a. în decurs de 6 ani abia a primit 480 de fl. din care 100 s-au tras de biserică, restul sumei de bani însumând 720 de fl. v. a. prin toate cercetările sale nu a primit-o. Învățătorul Nicolae Crăciun din Stanija cere protopopului din Arad să se țină cont de starea deplorabilă a învățătorilor²⁷.

Asemenea neînțelegeri legate de probleme materiale mai ales, nu pot duce decât la degradarea învățământului comunal.

Obiectele de studiu în școlile confesionale populare erau religia și morala, citire și scriere, socotitul în oral și scris, sistemul de măsuri și greutate, limba maternă, elemente de fizică și istorie naturală, geografia și istoria patriei,

²⁴ Autorul articolului din *Telegraful român* necunoscut, semnează numai cu inițiala „B” (Basa)?

²⁵ *Arhivele Statului Deva*, Fond protopopiatul ortodox Brad, Dos. 6/1974.

²⁶ „Telegraful român”, nr. 70, XV, Sibiu, 1867.

²⁷ *Arhivele Statului Deva*, Fond protopopiatul ortodox Brad, Dos. 2/1874, f. 1.

introducea practica în agricultură (grădinărit), drepturile și îndatoririle cetățenești, gimnastica având în vedere exerciții militare.

Durata anului școlar a fost fixată la 8 luni la sate și 9 luni la orașe, iar numărul de ore pe săptămâna era între 18-24.

La începutul anului 1862 mitropolitul A. Șaguna a difuzat instrucțiuni pedagogice pentru învățătorii școlilor normale și capitale. În aceste instrucțiuni erau prezentate reguli metodice ale predării fiecărui obiect de învățământ. Planul de învățământ era alcătuit separat pentru fiecare clasă. Obiectivul central în plan era limba română pentru al cărei studiu erau afectate 12 ore în clasa I, 10 ore în clasa a II-a și a III-a și 9 ore în clasa a IV-a. Printre obiectele noi introduse în plan erau caligrafia în cls. a II-a și a IV-a și desenul în clasa a IV-a. Manualele folosite pentru desfășurarea procesului de învățământ sunt cele tipărite la Ediciunea de cărți scolastice din Viena, dar mai ales manualele tipărite la tipografia arhidiecezană din Sibiu. Aceste manuale sunt folosite în școlile din comitat potrivit instrucțiunilor date de Șaguna. În 1861 a apărut la Sibiu *Abecedariu pentru școalele populare romane* de Zaharia Boiu. Abecedarul lui Zaharia Boiu a contribuit la modernizarea învățământului elementar atât prin conținut cât și prin îndrumările metodice privind utilizarea lui de către învățători. În 1862 a apărut și o a doua ediție a acestuia.

După 1861 circulația manualelor tipărite la Sibiu a fost înlesnită de desființarea monopolului exercitat de editura de cărți școlare din Viena. În 1865 Zaharia Boiu a compus un manual de citire utilizat de asemenea în școlile confesionale populare. Alte manuale utilizate în aceste școli erau *Gramatica limbii române pentru întâia și a doua clasă a școalelor populare în împărăția austriacă*, Viena 1855, precum și manualul de istorie elaborat de M. A. Marinescu sau *Istoria națională pentru tinerimea română*, apărut la Sibiu în 1861. Pentru educația civică a elevilor care avea ca obiect formarea unor supuși loiali Curții de la Viena, a fost utilizat în școlile populare manualul *Datorințele supușilor către monarhul lor*, la care se adaugă cărțile bisericești. Deși protopopiatul Hălmaგიului ținea de episcopia Aradului, unde se foloseau mai mult cărți tipărite la Viena, în acest cerc școlar Consistoriul a cerut să fie trimise manuale de la Sibiu, abecedare, istorii biblice și *Datorințele supușilor către monarhul lor*. Fondurile arhivistice cercetate nu furnizează informații despre rezultatele examenelor sau despre numărul elevilor ce susțin examene la diferite materii.

Frecvența școlarilor nu este din cele mai bune, dar totuși în perioada 1861–1876 este în creștere în comparație cu perioada anterioară. Odată cu începutul lucrărilor câmpului școala în cele mai multe sate încetează, copiii fiind folosiți la muncile câmpului. În anii 1853-1854 autoritățile bisericești cereau situația copiilor de vârstă școlară, dar fără urmări concrete. Numărul copiilor care frecventau școala în această perioadă este destul de redus. În protopopiatul

Baia de Criș din 211 copii de vârstă școlară frecventau școala 35 de băieți și 3 fete²⁸. Numărul fetelor la școală este mult mai redus decât al băieților.

Referindu-se în 1874 la frecvența elevilor la Băița, învățătorul Teodosie Perian arată ca frecventau școala 18 băieți și 14 fete, deși în afara acesteia ar mai fi încă 42 „prunci de școală”²⁹. Cauza pentru care elevii nu s-au prezentat la școală ar fi faptul că „oamenii sunt săraci de tot”. Tot în cercul Băiței în unele comunități numărul elevilor care frecventau școala era redus. La Căinel, la o populație de 454 locuitori, nici un elev nu frecventa școala, iar la Blăjeni, la o populație de 871 locuitori, frecventau școala 6 băieți. Existau și cazuri când numărul elevilor era ridicat: la Bulzeștii de Jos, cu o populație de 838 locuitori, existau 82 de elevi (48 de băieți și 34 de fete)³⁰.

În 1852 din numărul total al locuitorilor, 20 251, doar 238 sunt elevi, dar o treime din populația totală o reprezintă copii de vârstă școlară. În protopopiatul Hălmașului în anii 1862-1863 din numărul de 2 414 copii, frecventau școala 249, din care 221 băieți (9%) și 28 de fete (1.05%). Numărul elevilor în comparație cu numărul total al copiilor recenzați este destul de mic.

Numărul elevilor în aceste școli variază în funcție de numărul locuitorilor și de starea materială a comunității. De exemplu comuna Vidra are 15 elevi la o populație de 801 locuitori (1.8%). Se constată o creștere a numărului de elevi față de 1852, când aceeași comunitate, la o populație de 679 locuitori avea 3 elevi (0.4%). Exemplele pot continua: comunitatea Aciuva în 1869 la o populație de 1184 locuitori are 29 de elevi (2.4%), pe când în 1852 aceeași localitate, la o populație de 980 de locuitori avea 4 elevi (0.4%).

În ce privește numărul elevilor care frecventau școala română din Brad sunt 47, iar în cea reformată 42. În școala normală catolică din Băița sunt 83 de elevi, iar în școala română din Hălmașiu 105. În școlile triviale sunt peste tot 2 110 elevi, în școala de fete din Hălmașiu sunt 45 de eleve. Peste tot într-un gimnaziu cu patru clase și patru școli normale și 61 de școli populare sunt 2 525 elevi. Numărul elevilor în școlile populare variază de la 120 precum școala din Hartagani, iar în școala reformată din Crișcior sunt numai 7, adevărat fiind că locuitorii de limbă maghiară precum în tot comitatul așa și în Crișcior sunt foarte puțini la număr³¹.

Dar cea mai mare realizare în domeniul învățământului este înființarea gimnaziului din Brad în 1869. Punctul de plecare al ridicării acestei instituții l-a constituit acțiunea comună a celor 52 de preoți ortodocși din Zarand care în sinodul tractual la 1/13 iulie 1860, condus de protopopul Iosif Basa, au hotărât să cumpere pe banii proprii, circa 2000 de florini, o clădire potrivită pentru

²⁸ V. Popeanga, *op. cit.*, pag. 163.

²⁹ *Arhivele Statului Deva*, Fond protopopiatul ortodox Brad, Dos. 14/1874.

³⁰ *Ibidem*, dos. 1 / 1873.

³¹ *Arhivele Statului Deva*, Fond protopopiat comitatul Zarand, d. 1872.

gimnaziu în piața comunei Brad³². Deși efortul material al preoțimii a fost considerabil, cu această sumă asigurându-se localul viitorului gimnaziu în clădirea cu un etaj cumpărată de Francisc Zavasky, existau serioase dificultăți în ceea ce privește asigurarea fondului gimnazial. Soluția propusă de clerul ortodox, „uniții” nu au fost consultați deoarece erau puțini, se referea la cedarea obligațiunilor de stat din 1854 ale comunelor din Zarand pe seama fondului gimnazial. Pentru transcrierea împrumutului de stat era nevoie de acordul oficial al administrației comitatului și de asentimentul unanim al comunităților posesoare ale acestor devize. În anul 1864 comisiunea școlară aduse la cunoștință Locotenenței regale decizia comunală care era de acord cu transcrierea împrumutului pe numele fondului gimnazial. Peste un an sosi răspunsul nefavorabil. Abia la 14 feb. 1868 guvernul a încuviințat donațiunea, făcându-se dovada oficială că nici una din cele 98 de comune nu este împotrivă. În acest caz, la 25 noiembrie 1868 se îndeplinește și cea din urmă formă, înscrierea obligațiunilor pe numele fondului gimnazial³³.

O dată suma aprobată este necesară elaborarea statutului pe baza căruia urma să funcționeze gimnaziul. Șaguna, într-o scrisoare adresată preoțimii și poporului credincios din comitat, arată că statutul trebuie să corespundă atât legilor patriei cât și regulamentului bisericii noastre. În proiectul de statut împreună cu preliminarul cheltuielilor să se aștearnă Înaltului ministeriu de învățământ spre finala decizie³⁴. Hodoș va elabora primul proiect de statut al viitoareii instituții de învățământ secundar. Tot lui Hodoș i se va adresa în câteva rânduri protopopul Grigore Mihali din Zlatna, exprimându-și dorința ca și fruntașii Zarandului să sprijine moral și material inițiativa tineretului învecinat din Munții Apuseni în privința înființării unui gimnaziu la Câmpeni³⁵.

Din păcate cu toate că Mihali ceruse ajutorul tuturor protopopilor din Munții Apuseni, și al unor intelectuali români cu care avea relații de amicitie, el nu reușise să obțină acordul de principiu al autorităților locale pentru cedarea obligațiunilor de stat pe care le aveau în această regiune o bună parte din comunitățile sătești.

Comparând fie și unilateral situația existentă în anii 1861-1862 în cele două ținuturi învecinate putem trage concluzia că primii pași în vederea înființării unui gimnaziu la Brad, în condițiile în care un ajutor material din partea statului era practic imposibil de obținut, s-a datorat în mare măsură eforturilor conjugate ale tuturor factorilor locali interesați de ridicarea culturală a poporului.

³² Ioan Bratu, *Învățământul secundar din Ardeal, în Transilvania, Crișana și Maramureșul*, 1918-1928, București, 1929, pag. 99.

³³ Enea Hodoș, *Cercetări. Probleme școlare și confesionale*, Sibiu, 1944, pag. 51.

³⁴ B.C.U. *Cluj-Napoca*, Fond Iosif Hodoș, Ms. 343 / 2.

³⁵ Enea Hodoș, *op. cit.*, pag. 51.

S-a ales o comisie școlară formată din 76 de membrii, iar în cadrul ei a unui comitet (12 membrii) însărcinat cu elaborarea statutului viitorului gimnaziu. Purtând semnătura lui Hodoș și a lui A. Francu, primul proiect de statut va fi transmis la 18 feb. 1863 de protopopul Iosif Basa consistoriului sibian cu rugămintea de a fi văzut și îndreptat după necesități de către Șaguna. Acest proiect nemulțumește însă pe Șaguna datorită conținutului său. Hodoș milita pentru înființarea unui gimnaziu de stat și a unor școli normale și primare îndrumate și controlate de oficialitățile ținutului. Neînțelegerile dintre Hodoș și Șaguna vor continua. Hodoș preconiza un liceu național condus de administrația comitatensă, pe când episcopul, va avea în vedere autonomia și interesele bisericii, promova ideea unui gimnaziu confesional român ortodox.

Șaguna, ilustrând punctul său de vedere, spune că din relațiunea protopopului Basa nu au convins că treaba înființării gimnaziului din Zarand nu se tratează potrivit autonomiei bisericești și legilor și ordinațiunilor politicii al căror remediu este că școlile trebuie să aibă un caracter confesional³⁶. Șaguna îi transmite lui Basa într-o scrisoare „să nu lase ca treaba școlară să se tranșeze în comitate căci nu se ține de sfera politică ci de cea bisericească”. În termeni mai moderați episcopul i se adresează lui Pipos cerând frunțașilor politici zarandeni să se împace cu principiul autonomiei bisericești, iar Hodoș și comitele suprem să ia în considerație pentru statutul gimnaziului proiectul întocmit și trimis protopopului Basa³⁷.

La 13 mai 1864 guvernul aproba în principiu înființarea gimnaziului, dar cere să i se trimită spre verificare autenticitatea declarațiilor satești de cedare a împrumuturilor de stat fondului gimnazial.

Pentru a putea funcționa gimnaziul avea nevoie de un statut aprobat care să reglementeze caracterul școlii, organizarea și conducerea sa. Proiectele fondatorilor trebuiau aprobate de guvern. Ideea sprijinirii gimnaziului o are și Andrei Șaguna, care trimite circulară: „m-am bucurat din inimă că preoțimea noastră s-a apucat de întreprinderea marcantă a înfăptuirii unei școli înalte la Brad”.

În problema gimnaziului după apariția legii 38/1868 referitoare la învățământ s-a putut ajunge la un acord unanim. Denumirea dată gimnaziului a fost „Gimnaziu roman greco-oriental”, formă acceptată de A. Șaguna și de minister. Datorită noilor condiții politice create de la începutul anului 1866, prin tratarea gimnaziului confesional ortodox se excludea de la bun început amestecul guvernului în organizarea sa internă, obligând mitropolia la livrarea de subvenții.

De aceea, treptat, comitatul și biserica ortodoxă își vor uni din nou eforturile pentru a da viață acestei instituții școlare. La 14 iulie 1869 Eotvös va

³⁶ *Arhivele Statului Cluj*, fond Iosif Hodoș, dos. 342 /2, f. 68.

³⁷ *Arhivele Statului Cluj*, fond Iosif Hodoș, dos. 342 /2

aproba statutul definitiv al gimnaziului național român de lege greco-ortodoxă cu 8 clase. Odată obținută aprobarea se trece la redactarea proiectului de statut care va fi aprobat în sesiunea comisiei școlare din 8 feb. 1869. Statutul prevedea în paragraful I „Gimnasiul din Brad, comitatul Zarand, e gimnaziu român, e gimnaziu mare cu 8 clase și se bucură de toate drepturile și prerogativele unui gimnaziu public de stat”. Fondurile au fost asigurate de contribuția celor 92 de comune din Zarand, care cedează obligațiunile rezultate din titlurile împrumutului de stat în valoare de 58 310 fl. După statut, gimnaziul e proprietatea protopopiatelor Brad și Hălmagiu și era condus de reprezentanța gimnazială compusă din 72 de membrii. Directorul gimnaziului era protopopul Zarandului, iar după completare cu cls. V – VIII vor fi aleși dintre profesorii calificați ai școlii.

Reprezentanta votează regulamentele, alege, respectiv candidează, profesori și învățători, alege comitetul executiv din 12 membrii, fixează fondul gimnazial, fondurile și fundațiunile, votează bugetul. Din comitet se alege o epitropie de patru membrii. President natural al reprezentanței este protopresbiterul Zarandului. Tot acesta era îndatorat prin art. 53 al statutului gimnaziul să poarte gratuit și sarcina de director până când se vor deschide cel puțin cinci clase gimnaziale.

Mijloacele de învățământ ale gimnaziului erau: biblioteca care s-a înființat prin donații ale oficialităților Zarandului, Iosif Hodoș și Amos Frâncu, iar mai târziu s-a sporit cu un număr de cărți din biblioteca fostului protopresbiter al Zarandului și director al gimnaziului Nicolae I. Mihălțianu. Fiecare elev trebuia să plătească anual 2 cor. taxa de bibliotecă. Muzeul de științe naturale și de istorie, cabinete pentru diferite materii sau aparate de gimnastică.

Cea mai mare parte a profesorilor erau recrutați dintre tinerii cu bacalaureat și cursul clerical. Puțini erau cei care aveau cursuri academice la Viena ori Iena. Încă de la înființarea gimnaziului se introduce un plan stabil de învățământ. Obiectele de studiu erau religia (2 ore la fiecare clasă), româna (3 ore în cls. I, apoi câte 2 ore), latina căreia îi erau afectate un număr mai mare de ore (5 la toate clasele), germana (2 ore pentru fiecare clasă), geografie (2 ore pentru prima clasă), matematica (2 ore pentru prima clasă și trei ore pentru restul claselor). Istoria și geografia se predau câte 3 ore dar numai la clasa a II-a. Istoria naturală era materie de studiu dar numai pentru cls. I – II de gimnaziu. Desenul, cântul și caligrafia se predau câte o oră pentru fiecare clasă.

Un profesor avea 20–22 de ore pe săptămână. Orarul acesta se menține până la sfârșitul anului școlar 1882–1883, cu deosebirea că la unele studii (maghiara, matematica), se mai pune un spor de ore, încât profesorii timp de 7 ani sunt îngreunați până la 27 de ore pe săptămână. Statutul gimnazial stabilește salariul profesorilor la 600 de florini și tot la 10 ani un adaos de 100 florini.

În baza statutului organic al bisericii noastre autoritatea supremă peste toate *școalele* confesionale greco-orientale este consistorul eparhiei de care ținea școala. Cum gimnaziul era înființat de protopopiatele Zarand și Hălmagiu, aparținea celor 2 eparhii. Potrivit aceluiași statut, forul superior instituit este consistorul arhiepiscopial din Sibiu. Consistorul reprezintă școala față de organele statului, întărește alegerea directorului făcută de corpul profesoral, alegerea profesorilor făcută de sinodul celor două protopopiate, supraveghează instrucția și disciplina, cenzurează socotelile fondului. Toate problemele mai însemnate ale profesorilor și ale comitetului reprezentanței gimnaziale cer aprobarea consistoriului. Comisarii speciali, de regulă referentul stabil în chestia școalelor secundare. Aproape în fiecare an consistoriul și-a luat informații amănunțite și precise de la fața locului vizitând școala. Consistorul se ocupa și de problema materială³⁸.

Numărul elevilor în 1869/70 la gimnaziul din Brad este de 39. Majoritatea sunt de religie greco-orientală, 3-4 greco-catolici, 2-3 elevi de alte confesiuni. Pe lângă elevii români care erau majoritari (92%), erau și 3 maghiari. Prezența elevilor de alte confesiuni decât cea ortodoxă era admisă la colegiu deși numărul acestora era destul de mic (vezi anexa).

În ceea ce privește recrutarea elevilor 60–80% dintre aceștia sunt din comitatul Zarandului. Ei sunt fii de plugari sau de preoți sau ai funcționarilor locali (vezi Anexa). În ciuda situației materiale grele prin care treceau locuitorii comitatului, aceștia își îndreaptă copiii spre „școlile mai înalte”, un exemplu în acest sens fiind gimnaziul din Brad. Elevii erau recrutați în mare parte din comitatul Zarand dar și din comitatele învecinate Zarandului unde nu existau asemenea instituții de învățământ pentru români. Printre elevii care au terminat gimnaziul în 1871/72 întâlnim elevi din comitatul Turda – Arieș (Constantin Costihel, fiul preotului din Certeje) sau Demetrie Manovici fiul preotului din Carpinis, comitatul Alba Inferioara (vezi Anexa).

În problema învățământului în comitat administrația comitatensă a conlucrat cu clerul pentru susținerea și dezvoltarea unui învățământ național. Se relevă și interdependența problemelor școlare cu realitățile social-economice și politice la nivelul comitatului. Legile școlare imprimau o mai pronunțată orientare realist – practică a conținutului procesului de învățământ. Învățământul elementar sătesc trebuie să satisfacă necesitățile de instruire ale țărănimii și să ofere un minim de cunoștințe practice folositoare existenței sale cotidiene. Școala acționează prin pregătirea noilor elite de funcționari și intelectuali asupra componenței păturilor și categoriilor sociale românești.

Baza materială a acestor școli a suferit neajunsurile cele mai grave și a prejudiciat în cea mai mare parte progresul învățământului românesc din comitat. Dar tocmai din această confruntare cu lipsurile materiale a izvorât

³⁸ Ioan Radu, *op. cit.*, pag. 56-57.

sentimentul de solidarizare. Școala tinde să devină un factor de răspândire a cunoștințelor științifice în mase și pârghia pentru ameliorarea stării materiale a populației.

Creșterea numerică și calitativă a școlilor prezintă o mare realizare a administrației comitatense în colaborare cu clerul ortodox.

**Elevii gimnaziului din Brad
1872 – 1876**

Anul școlar	Nr. elevilor	Greco- ortodoxi	Greco- catolici	Alte conf.	Români %		Maghiari	Alte națio.
1869- 1870	39	34	2	3	36	92	3	
1870- 1871	58	49	2	7	51	87,9	7	
1871- 1872	58	48	4	6	52	89,6	6	
1872- 1873	66	59	5	2	64	96,9	2	
1873- 1874	51	50	1	-	51	100	-	
1874- 1875	46	44	1	1	45	97,8	1	
1875- 1876	59	55	4	-	59	100	-	

Situația școlarilor romani din protopopiatul Hălmagiu în 1852

Nr. Crt.	Localitatea	Nr. locuitorilor	Nr. elevilor	Învățător
1.	Hălmagiu	824	42. 32	Ion Varga, V. Moise
2.	Aciuva	983	4	Filiala la Hălmagiu
3.	Aciuța	498	4	Filiala la Pleșcuța
4.	Poiana	276	-	Filiala la Pleșcuța
5.	Baldovin	162	2	Filiala la Riscuța
6.	Valea Mare	102	4	Filiala la Riscuța
7.	Banești	450	3	Filiala la Riscuța
8.	Cristești	236	2	Filiala la Hălmagiu
9.	Bodești	580	1	Filiala la Hălmagiu
10.	Merenesti	182	-	Filiala la Hălmagiu
11.	Brusturi	655	2	Filiala la Hălmagiu
12.	Vidra	679	3	Filiala la Hălmagiu
13.	Vața de Sus	392	2	Filiala la Hălmagiu
14.	Vața de Jos	104	-	Filiala la Hălmagiu
15.	Dumbrava	278	6	Filiala la Pleșcuța
16.	Gura Văii	298	-	Filiala la Pleșcuța
17.	Rostoci	279	2	Filiala la Pleșcuța
18.	Ionești	320	2	Filiala la Hălmagiu
19.	Țărnure	224	1	Filiala la Hălmagiu

20.	Tiulești	271	-	Filiala la Riscuța
21.	Leant	243	2	Filiala la Riscuța
22.	Lazuri	572	1	Filiala la Hălmagiu
23.	Grosi	134	-	Filiala la Hălmagiu
24.	Leucșoara	552	-	Filiala la Hălmagiu
25.	Vosdoci	117	-	Filiala la Hălmagiu
26.	Obârșia	353	-	Filiala la Riscuța
27.	Dobrot	192	2	Filiala la Riscuța
28.	Tarmulita	226	-	Filiala la Riscuța
29.	Ocișor	380	4	Filiala la Hălmagiu
30.	Ociu	494	8	Filiala la Hălmagiu
31.	Poienari	340	2	Filiala la Hălmagiu
32.	Totești	201	1	Filiala la Hălmagiu
33.	Pleșcuța	514	31	Filiala la Hălmagiu
34.	Prăvăleni	519	-	Filiala la Hălmagiu
35.	Basarabasa	398	1	Filiala la Hălmagiu
36.	Rișculița	820	60	Gheorghe Bota
37.	Talagiu	710	-	Filiala la Pleșcuța
38.	Budești	197	-	Filiala la Pleșcuța
39.	Târnavă	472	-	Filiala la Pleșcuța
40.	Leasa	349	4	Filiala la Hălmagiu
41.	Tisa	555	2	Filiala la Hălmagiu
42.	Tomești	411	-	Filiala la Riscuța
43.	Hălmăgel	960	4	Filiala la Hălmagiu
44.	Sârbi	456	-	Filiala la Hălmagiu
45.	Ciungani	400	1	Filiala la Hălmagiu
46.	Căzănești	232	-	Filiala la Riscuța
47.	Vârfurile	667	-	Filiala la Hălmagiu
48.	Măgulicea	507	-	Filiala la Hălmagiu
49.	Steia	282	-	Filiala la Riscuța
50.	Brotuna	205	2	Filiala la Riscuța
51.	Strâmba	252	1	Filiala la Hălmagiu
TOTAL		20 551	283	3 ȘCOLI

Résumé

Entre 1861-1876 l'ancien département Zarand a été conduit par une Administration roumaine préoccupée pour le développement d'enseignement.

Ce qui caractérise l'enseignement en Zarand c'est le nombre d'écoles et d'instituteurs. L'enseignement primaire avait le caractère religieux pour former le peuple comme des fils pour l'Eglise et de bons citoyens pour l'Etat.

L'enseignement du district était subordonné à l'inspecteur du département nommé par le ministère et salarié du budget d'Etat. L'inspecteur était aidé par le conseil du district.

A l'aide des villages, d'Administration locale et du clergé en 1861 les écoles, dans le district, étaient 13 et elles seront les bases du système d'enseignement roumain.

Le nombre des écoles confessionnelles augmente pendant le Dualisme, quand- pour les roumains - elles étaient la seule possibilité de développer l'enseignement en langue nationale. En 1872 dans le département Zarand fonctionnaient 64 écoles et aussi un collège (avec 8 classes) à Brad – la plus grande réalisation d'enseignement. En général les écoles confessionnelles avaient une ou deux classes.

SITUAȚIA ȘCOLARĂ ÎN COMITATUL ZARAND 1872

Nr. Crt.	Localitatea	Câte și ce școli sunt ?	Nr. clase	Nr. elevi	Salariul învățătorului	De unde se plătește	Învățătorul	Observații
1	Hălmagiu	1 șc. normală	4	109	500 fl.	Din fondul gimnazial	-	Șc. de confesiune greco-orientală
2	Hălmagiu	1 școală	4	45	400 fl.	-	-	Șc. de confesiune greco-orientală
3	Hălmăgelu	1 șc. trivială	1	57	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
4	Ociu	1 șc. trivială	1	69	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
5	Vața	1 șc. trivială	1	39	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
6	Ciungani	1 șc. trivială	1	29	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
7	Ionești	1 șc. trivială	1	22	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
8	Dobrotin	1 șc. trivială	1	27	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
9	Aciuța	1 școală	1	62	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
10	Aciuța	1 școală	1	35	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
11	Bănești	1 școală	1	34	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
12	Bodești	1 școală	1	27	122 fl / 6 orgii lemne	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală

13	Brusturi	1 școală	1	42	160 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
14	Ciuciu	1 școală	1	34	200 fl + 5 o. l.	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
15	Dumbrava	1 școală	1	37	200 fl + 6 o. l.	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
16	Lazuri	1 școală	1	36	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
17	Luncsoara	1 școală	1	32	160 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
18	Magulicea	1 școală	1	32	200 fl	De la comune	-	Șc. de confesiune greco-orientală
19	Pleșcuța	1 școală	1	32	200 fl + 5 o. l.	De la comune	-	Șc. românești de confesiune greco-orientală
20	Tătărești	1 școală	1	47	200 fl	De la comune	-	Șc. românești de confesiune greco-orientală
21	Vidra	1 școală	1	35	200 fl	De la comune	-	Șc. românești de confesiune greco-orientală
22	Brad	1 șc. populară	1	30	300 fl + 6 o. l.	Din repartitia comunală	-	Șc. românești de confesiune greco-orientală
23	Brad	1 șc. populară	3	10	450 fl	Din fondul gimnazial	-	Șc. românești de confesiune greco-orientală
24	Brad	1 șc. normală	17	17	450 fl	Din fondul gimnazial	-	Șc. românești de confesiune greco-orientală
25	Brad	gimnaziu	4	60	600 fl	Din fondul gimnazial	-	Șc. gimnaziale confessionale
26	Brad	1 șc. normală	4	42	500 fl	Din fondul bisericesc	-	Șc. normală reformată

27	Mihăileni	1 șc. populară	1	20	40 fl	Din repartitia comunală	-	Șc. de confesiune greco-orientală
28	Blăjeni	1 șc. populară	2	40	210 fl	Din repartitia comunală	-	Șc. de confesiune greco-orientală
29	Potingani	Pentru că această comunitate nu este în stare să țină un învățător s-a anexat la șc. populară din Incu						
30	Țebea	1 șc. populară	1	49	210fl+5 0. 1	Din casa comunală	preot	Șc. confesionale greco-orientale sunt afiliate comunelor Rișca și Caraciu
31	Lunca	1 șc. populară	1	25	210fl+6 0. 1	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
32	Cărăstau	1 șc. populară	1	22	200 fl	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
33	Birtin	1 șc. populară	1	20	180fl +6 0. 1	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
34	Risculița	1 șc. populară	1	48	210fl+6 0. 1	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
35	Bulzești	1 șc. populară	1	50	200 fl	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
36	Tomnatec	1 șc. populară	1	30	200 fl	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
37	Ribița	1 șc. populară	1	16	160fl + 3 0. 1	Din casa comunală	preot	Șc. confesională greco-orientală
38	Baia de Criș	1 șc. populară	1	20	180 fl	Din fondul școlar	un călugăr franciscan	Se ține în claustru franciscanilor
39	Baia de Criș	1 șc. populară	1	38	nu are leafă	-	-	Șc. de confesiune reformată
40	Baia de Criș	1 șc. populară	1	9	-	-	-	Șc. confesională greco-orientală
41	Băița	1 șc. trivială		83	161 fl v. a.	-	-	Șc. confesională
42	Băița	1 șc. normală		52		-	-	Șc. confesională greco-orientală
43	Căinelu	A avut o școală cu comuna Săliște				-	-	Șc. confesională greco-orientală

44	Crăciunești	1 școală	1	44	140 fl+4 0. 1	-	-	Șc. confesională greco-orientală
45	Hărțăgani	1 școală	1	126	160 fl	Din aruncu comunal	-	Șc. confesională greco-orientală
46	Ormindea	1 șc. trivială	-	50	200fl+4 0. 1	Din aruncu comunal	-	Șc. confesională greco-orientală
47	Peștera	1 școală		50	120 fl+4 0. 1	Din aruncu comunal	-	Șc. confesională greco-orientală
48	Săliște	Nu sunt în stare să plătească un învățător						
49	Trestia	1 școală	-	44	160 fl+4 0. 1	Din aruncu comunal	-	Șc. confesională greco-orientală
50	Luncoiu de Jos Scroafa	1 șc. trivială	-	50	210 fl	Din aruncu comunal	-	Șc. confesională greco-orientală
51	Podele Luncoiu de Sus	1 școală	-	30	120 fl+4 0. 1	Din aruncu comunal	-	Șc. confesională greco-orientală
52	Ruda Baia	1 școală	-	30	100 fl	-	-	Șc. confesională greco-orientală
53	București Rovina	1 șc. populară	2	-	-	-	-	Șc. confesională greco-orientală
54	Siesuri	1 șc. trivială	2	25	200 fl	-	-	Șc. confesională greco-orientală
55	Curechiu	1 școală	-	30	200 fl	-	-	Șc. confesională greco-orientală
56	Benești	1 șc. populară	2	30	80 fl	Prin repartitiune	-	Șc. confesională greco-orientală
57	Stanija	1 șc. populară	2	45	200 fl	Prin repartitiune	-	Șc. confesională greco-orientală
58	După Piatră	1 șc. populară	2	45	84 fl v. a.	Prin repartitiune	-	Șc. confesională greco-orientală
59	Criștioriu	1 șc. populară	-	7	-	Din fondul bisericesc	Albert Imre	Șc. confesională greco-orientală

60	Tieretielu	1 șc. populară	-	50	200 fl+2 stânjeni lemne	Din darea comunelor	parohul	Șc. confesională greco-orientală
61	Tieretielu	1 șc. populară	-	35	80 fl v. a.	Din darea comunelor	parohul	Șc. confesională greco-orientală
62	Zdrapti	1 șc. populară	-	45	200 fl	Din darea comunelor	parohul	Șc. confesională greco-orientală
63	Valea Brad	1 șc. populară	-	40	68 fl	Din darea comunelor	parohul	Șc. confesională greco-orientală
64	Vaca	1 șc. populară	-	45	200 fl+ 4 0. 1	Prin repartițiune	-	Șc. confesională greco-orientală
65	Mesteacăn	1 șc. populară	-	36	80 fl+3 0. 1	Prin repartițiune	-	Șc. confesională greco-orientală
66	Juncu	1 șc. populară	-	72	200fl+4 0. 1	Prin repartițiune	-	Șc. confesională greco-orientală

Arhivele Statului Cluj, fond Iosif Hodoș MSS, S 341 /4

Arhivele Statului Deva, fond Protopopiatul ortodox Brad d: 1 / 1873

STRUCTURI DE CIVILIZAȚIE TRADIȚIONALĂ

FILMUL DOCUMENTAR „SATUL ȘANȚ” - SURSĂ MODERNĂ DE INSPIRAȚIE MONOGRAFICĂ -

Mircea Prahase

Moto:

„De altminteri, un tip de cultură, sau cum s-ar zice mai precis, un tip de finalitate spirituală nu este, prin structura sa proprie, superior sau inferior, ci este prin potrivirea pe care el o are cu natura sufletească a poporului. Același tip de cultură ridică sau prăbușește un popor, după acordul sau dezacordul în care el stă cu sufletul său”.

Constantin Rădulescu-Motru

Psihologia poporului român,

Ed. Paideia, București, 1999, p. 27.

Cercetătorii culturii populare – folcloriști, etnografi, sociologi, antropologi – au de rezolvat probleme de cu o totul altă natură decât cele care se pun altor oameni de știință. Obiectul lor de studiu, tocmai pentru faptul că este „cultura populară”, interesează mase mari de oameni, care, uneori, nu au nimic de a face cu știința, dar care înrăușesc totuși cercetările prin climatul de „opinie publică” pe care reușesc să-l creeze. Astfel, se știe că, în perioada formării națiunilor moderne, unul dintre argumentele aduse în sprijin a fost existența unui *dub național*, demonstrabil prin intermediul producțiilor folclorice specifice fiecărui popor. Balada „Miorița” poate fi astfel socotită a fi făcut parte din portofoliul argumentelor „diplomatului” Vasile Alecsandri, iar „Meșterul Manole” pentru sistemul filosofic al lui Lucian Blaga.

În unele cazuri însă, amestecul opiniei publice în treburile culturii populare poate fi mai puțin fericit. În *primul rând*, pe măsură ce creația artistică de natură folclorică a unui popor începe să slăbească, sub impactul culturii moderne propagate prin diversele forme de învățământ sau prin mass-media, se pot naște două feluri de opinii contradictorii: unii oameni, mândri de „civilizația” lor, mai mult sau mai puțin proaspătă, au față de cultura populară un „dispreț suveran”, asemenea celui care face pe câte un recent „urbanizat” să-i fie rușine de rudele lui rămase la țară.

În *al doilea rând*, se poate naște și curentul contrar de opinie, de *prețuire rău înțeleasă* a culturii populare, concretizată în încercarea de a-i muta „rădăcinile” în domeniul artei culte printr-un artizanat de producție în serie industrială și „reprezentatii folclorice” puse la punct de improvizați „muzicanți” sau „maestri de balet”, de multe ori de cel mai prost gust din câte se pot închipui.

Presiunea pe care le exercită, în aceste diverse moduri, curentele de opinie publică asupra cercetării științifice sunt deseori înăbușitoare, oamenii de știință având a lupta din greu atât cu dușmanii cât și cu prietenii lor. Truda de a-și apăra punctele de vedere, așa cum arată disciplina științifică că trebuie să fie, se manifestă nu numai în paginile revistelor de strictă specialitate (fiindcă acestea pătrund sporadic în marea masă a cititorilor), cât, mai ales, printr-o *activitate muzeistică susținută* în care *filmul documentar* ar trebui să dețină un loc de frunte. În acest sens, muzeele au menirea primordială de a răspândi în public *idei corecte despre ce a fost și ce ar trebui să fie*. Nu întâmplător profesorul Dimitrie Gusti avea gata alcătuite planurile pentru a doua parte a Muzeului Satului, care consta în „Muzeul comunelor rurale viitoare”, menit a înfățișa problema „centrului civic” și a „clădirilor rurale”, prin modele construite anume spre a oferi publicului o imagine corectă a *ce este bine* să se construiască și să se întâmple de aici înainte în satele românești.

Disponibilitățile etnofolclorice importante semnalate în bazinul superior al Someșului Mare au atras atenția, de multă vreme, cercetătorilor în domeniu atât din țară cât și din străinătate, prin caracterul specific. Se dovedește, încă o dată, că ariile laterale (atât etnografice cât și dialectale) sunt mai conservatoare, rămânând la adăpostul influențelor din afară, influențe nu întotdeauna benefice.

Pentru punerea în valoare, la scară națională, a acestor disponibilități, au fost organizate la Șanț adevărate campanii conduse de specialiștii de primă mână ai domeniului. Astfel, una din instituțiile care au întreprins cercetări sistematice de proporții mari a fost *Institutul Social Român* din București, care a trimis în zonă echipe monografice puternice, formate din cercetători cu experiență și conduse de adevărați oameni de știință, în frunte cu profesorul universitar Dimitrie Gusti și etnomuzicologul Constantin Brăiloiu.

Astfel, în perioada anilor 1935-1938, în acest colț de țară au fost întreprinse numeroase investigații cu scopul de a identifica și valorifica în mod sistematic materialele culese, deosebit de interesante și edificatoare pentru specialiști. O mare parte din datele adunate cu acest prilej au fost valorificate în paginile unor comunicări științifice, iar altele sunt păstrate în colecțiile speciale

la Direcția Națională a Arhivelor Statului București, sau la Muzeul Țăranului Român¹.

Una dintre cele mai de seamă realizări ale Institutului Social Român în această zonă a fost, fără îndoială, filmul *Satul Șanț*, documentar sociologic de o deosebită valoare științifică, încununarea, de fapt, a activității echipei monografice ce și-a desfășurat activitatea în această comună de la poalele Munților Rodnei. Acest film este al treilea în ordine cronologică (1936), după cele despre Drăguș (Făgăraș, 1929) și Cornova (Orhei, Basarabia, 1931). Filmele realizate de monografiștii conduși de ministrul Dimitrie Gusti sunt printre primele filme documentare de acest gen din țară și chiar din străinătate, ele bucurându-se de o deosebită atenție în rândul specialiștilor. Acest lucru este confirmat, printre altele, și de faptul că, la scurtă vreme după realizare, filmul despre Șanț a fost solicitat în multe centre culturale din țară.

Premiera publică a filmului *Satul Șanț* a avut loc la București, la 5 februarie 1936, la festivitatea organizată în sala cinematografului „Aro” luând cuvântul Dimitrie Gusti. Inițiatorul și conducătorul efectiv al cercetării sociologice respective a expus pe larg istoricul realizării acestui film, subliniind în mod deosebit faptul că documentarul ecranizat, ca metodă modernă de cercetare științifică sociologică, trebuie să devină un asociat prețios în domeniul alcătuirii *monografiei satului românesc*. Realizarea și succesul dobândite de filmul *Satul Șanț* încheia, de fapt, seria unor valoroase și eficiente experiențe întreprinse de Institutul Social Român și, în același timp, deschidea noi perspective cercetării sociologice românești și chiar europene.

Spre deosebire de celelalte două filme anterioare, autorii filmului *Satul Șanț* – H. H. Stahl și Tudor Posmantir au reușit să ofere atât specialiștilor cât și publicului, cele mai recente inovații din istoria filmului documentar românesc. Fiind executat cu mijloace tehnice superioare, filmul impresionează și azi nu numai prin valoarea științifică a conținutului ci și prin originalitatea concepției și forța revelatoare a imaginilor fixate pe peliculă. De aceea nu ne surprind cuvintele elogioase ale specialiștilor români și străini participanți la premiera filmului. Astfel, R. Anders, ministrul Elveției la București, conchidea în cuvântul său: „Mulțumindu-vă pentru invitația trimisă țin să repet plăcerea pe care am

¹ Colecțiile Fundației Culturale Regale. Centrala. 697. Dosarele 34-81 cuprind corespondența și rapoartele de activitate ale echipelor studențești din vara anului 1936. Dosarul 78 păstrează actele justificative de cheltuieli efectuate cu întreținerea echipelor; dosarele 56/1936 și 61/1936 consemnează activitatea echipei din comuna Șanț; dosarele 45 și 48/1936 pe cea a echipei din comuna Leșu. Activitatea căminelor culturale din zona cercetată: inventar vol. II 1922-1946; dosar nr. 2540 – Căminul Cultural „Grigore Moisil” din Șanț; dosarul nr. 2527 – Căminul Cultural din Leșu; dosarul 2523 – Căminul Cultural Feldru; dosarul nr. 2535 – Căminul Cultural Nepos; dosarul nr. 2538 – Căminul Cultural Poiana Ilvei; dosarul nr. 2526 – Căminul Cultural „Vasile Nașcu” din Ilva Mare etc. Datele cuprinse în aceste dosare se referă la: actele de înființare, bugete și activitatea propriu-zisă ale căminelor culturale.

avut-o la vizionarea excelentului film al satului Șanț și a corului din Leșu”². Iar *Pedro de Prat y Soutzo*, ministrul Spaniei la București, prin scrisoarea nr. 23/277 din 5 februarie 1936, mulțumește ministrului Dimitrie Gusti pentru onoarea și plăcerea de a-i da posibilitatea să participe la premiera filmului. Ministrul *E. A. Biering*, șeful Legației Danemarcei la București, prin scrisoarea nr. 179/3. K.2 din 5 februarie 1936 scrie următoarele: „am profitat cu plăcere de amabila dvs. invitație (a fostului ministru Dimitrie Gusti n.a.) de a participa la proiectarea filmului științific documentar „Satul Șanț” și vă rog să primiți felicitările mele călduroase pentru frumosul și extraordinarul rezultat care l-ați obținut. De asemenea, atât corul, care a cântat bine și melodios, cât și colaborarea între cor și film au fost pentru mine un moment de neuitat”.

Trebuie să specificăm faptul că, pentru a suplini lipsa de sonorizare a filmului, realizat totuși în condițiile tehnice ale acelei epoci documentarul a fost dublat de un concert susținut de corul Căminul Cultural Leșu, sat învecinat cu Șanțul. Întreaga manifestare a fost una tipic „grănicerească”, așa cum mărturisea un participant de seamă la acest eveniment³.

Pe lângă reprezentațiile date în București, filmul „Satul Șanț” a mai fost solicitat și în alte centre unde, de asemenea, s-a bucurat de o bună primire și de călduroase aprecieri. Astfel, la Bistrița, filmul a rulat în ziua de 9 octombrie 1938, în sala Cinematografului „Omnia” în fața unui public select, format din profesori, intelectuali și elevi. În ziua de 10 octombrie toată Valea Bârgăului s-a adunat la Prund pentru a viziona filmul. În continuare traseul a cuprins localitățile: Dej (17 octombrie), Gherla (31 octombrie), Sighetul Marmăției (6 noiembrie), Baia Mare (8 noiembrie), Satu Mare (9 noiembrie), Carei (14 noiembrie) și Oradea (21 noiembrie 1938). Se cunoaște acest itinerariu datorită însemnărilor profesorului Iuliu Moisil, care a întreprins o adevărată campanie de difuzare și popularizare a filmului despre *Satul Șanț*.

„Faimosul film”, cum îi plăcea lui Iuliu Moisil să-l caracterizeze, a fost vizionat, desigur, și în capitala Graniței Năsăudene, în cadrul unei largi acțiuni desfășurate de Despărțământul Năsăud al „Astrei”, cu scopul de a realiza fondurile bănești necesare ridicării unui monument închinat memoriei eroilor grăniceri. Potrivit presei vremii, filmul a rulat în Năsăud în ziua de 5 septembrie 1937⁴, fiind apoi reluat cu prilejul comemorării lui Ioan Marian, Vasile Nașcu și Iacob Mureșanu. În cadrul programului acestei comemorări, în ziua de 3 octombrie, orele 11⁰⁰, a avut loc o procesiune în cimitirul „Comoara” fiind depuse coroane la mormintele acestor oameni de seamă ai Ținutului Năsăudului. La orele 16⁰⁰, în sala cinematografului „Unirea”, a rulat pentru a

² Corul a fost condus de Florian Bădoiu, acesta fiind și autorul culegerilor minunatele melodii populare din zona comunei Leșu, piese care au ilustrat prima vizionare a filmului *Satul Șanț*.

³ Vezi: Anton Coșbuc: *Congresul de la Năsăud*, în: „Solia” m. 11-12, 1937.

⁴ Vezi: Adresa Despărțământului Năsăud al „Astrei” p. 4, nr. 56 din 25 septembrie 1937.

două ore la Năsăud filmul *Satul Șanț*. Vizionarea a fost precedată de o impresionantă expunere în care președintele „Astrei” a evocat interesante amintiri personale legate de satul Șanț, localitate în care s-a născut Grigore Moisil, fost vicar foraneu al Rodnei, tatăl lui Iuliu Moisil. Atât conferința cât și filmul au fost urmărite cu un interes deosebit și firească satisfacție de un foarte numeros public format din dascălii și elevii vestitelor școli năsăudene, precum și de intelectualitatea și populația orașului.

De un răsunător succes s-a bucurat filmul și în orașul Cluj. Astfel, în zilele de 4-7 iunie 1938, a fost rulat în sala Cinematografului „Royal” în prezența oficialităților din Cluj, a unui impresionant număr de universitari, studenți, elevi, numeroși oameni de știință, precum și de reprezentanți ai presei locale care au salutat cu satisfacție apariția lui.

Prezentarea la Cluj a filmului a fost precedată de un schimb de scrisori adresate de Iuliu Moisil către Nicolae Drăganu, rectorul Universității clujene, V. Papilian, directorul Teatrului Național, Ion Breazu, profesor universitar precum și altor personalități și instituții culturale de la care a solicitat concurs pentru prezentarea în condiții optime a filmului.

Potrivit aceluiași însemnări ale lui Iuliu Moisil, în ziua de 4 iunie 1938, filmul a fost vizionat de peste 1.000 elevi de la Liceul „Gheorghe Barițiu”, Liceul „Angelescu” și Școala Normală de Băieți (orele 10⁰⁰-12⁰⁰), iar între orele 15⁰⁰-17⁰⁰ de elevele Liceului de Fete „Regina Maria” și Școala Normală. Între orele 17⁰⁰-18⁰⁰ filmul a fost vizionat de studenții Academiei Comerciale și Academiei Agricole. În ziua de 5 iunie 1938 au vizionat filmul studenții de la Seminarul Greco-Catolic, Seminarul Ortodox și Școala de Ucenici (orele 15⁰⁰-17⁰⁰), iar între orele 17⁰⁰-19⁰⁰ filmul a rulat pentru marele public clujean.

Demn de subliniat este faptul că filmul *Satul Șanț* a fost solicitat, la scurtă vreme, și peste hotare. Astfel, la Paris, rularea acestui film a făcut parte din complexul program al Expoziției Internaționale. În perioada anilor 1946-1947, filmul a fost prezentat de profesorul Dimitrie Gusti la New York într-o versiune, de această dată sonorizată, cu ilustrația muzicală realizată de etnomuzicologul Constantin Brăiloiu, participant direct și activ la campania monografică desfășurată în comuna Șanț în perioada menționată.

Din suita secvențelor pe care ni le înfățișează filmul, în limitele cadrului pe care autorii au reușit să-l contureze cu multă perspicacitate și ingeniozitate, partea cea mai interesantă ni se pare cea care se referă la *nuntă*, cu toate ceremonialurile legate de acest eveniment major din viața oamenilor. Adevărat eveniment local, la nunta tradițională participă aproape întreaga comunitate a satului, ceremonialul desfășurându-se după o anumită practică tradițională, rămasă neschimbată de la o generație la alta. După tipic, nunta la Șanț (și în celelalte sate din Valea Someșului Mare) începea încă de sâmbătă seara, când

rudele și invitații apropiați împodobeau *steagul*, iar *druștele și colăcarii*⁵, aleși dintre tinerii și tinerele prieteni ai mirilor, îmbrăcați în haine de sărbătoare, vizitau fiecare gospodărie din sat pentru a duce vestea fericită și a face invitațiile la ospățul tradițional.

După îndeplinirea acestui ritual, avea loc *seara pomului*. Ceremonie pregătitoare a nunții, aceasta consta, de fapt, dintr-o agapă cu băutură, mâncare și muzică și care ținea până a doua zi. Duminică după masă se făceau *drumurile* la nași, apoi la mire și apoi, toți împreună, la casa socrului mic de unde luau mireasa. Luarea miresei constituia un ceremonial special în care orația avea un rol preponderent. Întregul alai se deplasa apoi la primărie pentru căsătoria civilă și de acolo la biserică. În timpul ceremoniei religioase tineretul nu intra în biserică, ci se organiza în uliță un joc ce ținea până la terminarea serviciului religios.

După aceasta nuntașii, în frunte cu colăcarii (care, în mod semnificativ, se deplasau cu spatele înaintea și cu fața spre tinerii căsătoriți), se îndreptau spre casa unde urma să aibă loc serbarea propriu-zisă a nunții: *ospățul*. În poarta casei, înainte de a intra, se făceau glume și avea loc, uneori, simularea furtului miresei.

Printre cele mai originale obiceiuri care se practicau altădată în cadrul nunții tradiționale era *proba destoiniciei mirelui*, ca reminiscență preluată de la vechii grăniceri nășăudeni. Astfel, mirele, înainte de a intra în casă, trebuia să tragă cu pușca într-o anumită țintă fixată în vârful unui par mai înalt. Scena aceasta devenea uneori interesantă, în special atunci când mirele, mai puțin îndemânatic, nu reușea să nimerească ținta. Acest lucru, de obicei, se știa dinainte, așa că sarcina era încredințată, în mod foarte discret, unui vânător care, ascuns undeva, doboră dintr-o singură lovitură ținta (de obicei un vas de lut) scoțându-l din încurcătură pe proaspătul candidat la însurătoare. Scena nu era lipsită de haz, totul sfârșindu-se, desigur, cu o stare de veselie generală.

În film urmează apoi secvențe legate de masa comună a nunții, cu momentele cele mai semnificative: găina tradițională, jocul miresei în bani, desfacerea podoabelor miresei și îmbrăcarea ei în straie de tânără nevastă, apoi *închinatul* mirilor (cadourile făcute de participanții la nuntă), într-o atmosferă de bună dispoziție și pe fondul unor melodii specifice fiecărui moment al nunții.

Ceremonia se încheia, în mod obișnuit, a treia zi cu momentul denumit *pe-nturnate* la care participau actorii principali ai nunții (miri, nănași, socri, druște, colăcari) și cei care au ajutat pentru ca evenimentul fericit să se desfășoare în bune condiții (rude apropiate, prieteni, vecini). Cu această ocazie, *pomul de nuntă* era dus la casa nănașilor, episodul fiind însoțit de multă veselie, mai ales atunci când cadourile primite de tânăra familie erau pe măsură.

⁵ *Steagul* = simbol al tinereții, dar și al belșugului; *druște și colăcari* = domnișoarele și cavaleri de onoare ai mirilor.

Trebuie remarcat faptul că filmul a prezentat o *nuntă reală*, mirele fiind *Iosif Sângeorzan* (a lui Leon a lui Iepure) iar mireasa, tânăra *Reghina Olari* (a lui Grigore a lui Scridon Olari), care i-a devenit cu adevărat soție și mama copiilor ce s-au născut din această căsătorie. Drept nași au fost profesorul *Dimitrie Gusti* și *Octavia Grapini*, fiica lui Pantelimon Domide. Rolul de staroste a fost încredințat lui *Timofte Grapini*, soțul nașei, în casa căruia s-a desfășurat ceremonia nunții. Această casă există și astăzi, fiind locuită, până nu demult, de Septimiu Grapini, fostul director al școlii și fiul starostelui. Notarul primăriei, care a încheiat actul legal al căsătoriei s-a numit *Filip Valentin* și era din altă localitate. Serviciul divin a fost oficiat, în film, cu solemnitatea cuvenită, de preotul satului, arhidiaconul *Pamfiliu Grapin⁶*, care a păstorit parohia timp de șase decenii. La oficierea serviciului divin preotul a fost ajutat și de cantorul *Ioachim Domide*, pe care-l recunoaștem ușor în film după înfățișarea sa boemă, trăgând sfătos din pipă! Demn de remarcat este și faptul că, o parte din catapeteasma bisericii în fața căreia a avut loc această căsătorie este opera vestitului pictor *Octav Smighelschi*.

Printre personalitățile mai proeminente ale satului care mai apar în diferite secvențe din film distingem pe bătrânul *George Olari*, fost notar comunal, care apare cu o barbă respectabilă ce flutură în vânt reamintind, undeva, chipul unui venerabil cronicar. Acesta a întemeiat în satul Șanț o familie distinsă ce a dat țării cărturari de seamă: Anton E. Moisil, Octavian Ilieșiu ș.a.

Din șirul imaginilor care se detașează pe peliculă, mai poate fi remarcat chipul lui *Mihail Cotul*, fost director al Școlii primare din sat timp de mai mulți zeci de ani. Bland și liniștit, îl distingem ușor pe ecran după barbișonul lui negru. Ca dascăl a dat satului multe generații, iar ca părinte a dat școlii o serie de profesori: Cosma Cotul, fost director al școlii din Șanț, Silviu Cotul, profesor la Timișoara, Silvia Cotul, profesoară la Bistrița⁷.

Mai descoperim printre „artiști” figura țăranului *Valer Pop*, gospodar de excepție în sat, practician empiric, renumit în probleme veterinare, domeniu în care efectua operații complicate, ca într-o clinică adevărată. Dintre țărani mai apare și *Dumitru Cotul*, cărturar autodidact, cel care a reprezentat cu cinste și cu demnitate prestigiul întregului sat în fața celor mai înalte personalități ce au pășit în Șanț. La el se referea, cu siguranță, Philip E. Mosley când afirma că, dacă ar avea astfel de oameni în America, i-ar face miniștri. Dumitru Cotul era și un orator înnăscut, numeroasele sale cuvântări aducându-i în zonă titlul de

⁶ Pamfiliu Grapini este autorul *Monografiei comunei mari Rodna nouă, din fostul district al Năsăudului (azi com. Bistrița-Năsăud) împreună cu Note istorice despre Valea Rodnei*, Tiparul tipografiei A. Baci, Bistrița, 1903, 160 p, lucrare începută în anul 1893, una dintre primele monografii de acest gen din țară, devenită model.

⁷ Vezi și: Filipoiu, O. *Filmul „Satul Șanț”*, în: „Comunicări și informări la simpozioanele etnografice și folclorice organizate în Bistrița”, Bistrița 1973.

„privighetoarea comunei”⁸. De altfel, mulți ani de-a rândul, el a fost membru al Confederației Căminelor Culturale din județul Năsăud. Dumitru Cotul cunoștea foarte bine și procedeele și tehnicile medicinei populare⁹.

Aceasta este, pe scurt, odiseea filmului „Satul Șanț”, moment de referință în cercetarea sociologică românească și europeană. Trebuie să subliniem faptul că filmul, a cărui copie se păstrează la Direcția Națională a Arhivelor Statului, a mai fost prezentat de două ori, în perioada anilor 1980, atât în fața unor „protagoniști” care mai trăiau încă la acea dată, cât și în fața marelui public din orașul de reședință a județului, de fiecare dată succesul fiind garantat.

În vara anului 2001, din inițiativa Complexului Muzeal Bistrița-Năsăud, s-a organizat o tabără de cercetare socioculturală cu tema: „Pe urmele lui Dimitrie Gusti la Șanț”. Participanții la această manifestare (organizată în colaborare cu Institutul Național de Etnografie și Folclor, Televiziunea Română și Muzeul Etnografic Brașov) au putut constata că și acum, la Șanț, după mai bine de 60 de ani, umbra „domnului ministru Gusti” este la fel de vie atât în amintirea celor care l-au cunoscut (și nu sunt puțini aceștia) cât și în cea a urmașilor acestora. Numele marelui sociolog român se rostește și acum la Șanț, dar și în celelalte sate de pe valea superioară a Someșului Mare, cu mult respect și stimă ca o mulțumire pentru tot ce acest savant a făcut pentru păstrarea nealterată a satului românesc – matrice de civilizație și cultură.

Septembrie, 2002

⁸ Vezi: „Solia”, m. 1-4, 1938, p. 2.

⁹ Lutz, Francisca. *Contribuții la cunoașterea medicinei populare în comuna Șanț, județul Năsăud*. Cluj, 1939, 35 p.

LEGENDA BENEȘULUI. PACTUL CU DIAVOLUL – ÎNTRE ISTORIE, REPREZENTĂRI FOLCLORICE ȘI LITERATURA CULTĂ

Dan Prahase

Moto:

- 8 Diavolul L-a dus apoi pe un munte foarte înalt, I-a arătat toate împărățiile lumii și strălucirea lor*
9 și I-a zis: „Toate aceste lucruri Ți le voi da Ție, dacă Te vei arunca înaintea mea și Te vei închina mie.”
10 Atunci Isus i-a răspuns: „Pleacă Satan! căci este scris: „DOMNULUI Dumnezeuului tău să te închini și numai Lui să-I slujești.”
11 Atunci Diavolul L-a lăsat. Și iată, niște îngeri au venit la Isus să-I slujească.

Matei (4.8-11)

Fără îndoială, județul Bistrița-Năsăud prezintă o mare varietate a formelor de relief, diversitatea și pitorescul acestora făcând din această parte de țară una dintre cele mai căutate privind drumețiile și excursiile. Județul se înscrie între paralelele de 46°48' și 47°37' latitudine nordică și meridianele de 23°37' și 25°36' longitudine estică¹. Astfel, sunt înglobate aici zona de contact a Podișului Someșan și Câmpiei Transilvaniei cu zona de munte formată din masivele Țibleș, Rodna și Călimani. Relieful județului are imaginea unui amfiteatru vast, deschiderea făcându-se către Câmpia Transilvaniei. Munții Rodnei sunt cuprinși între faliile Dragoș în partea de nord și Someșului în partea de sud. Aparțin grupei nordice a Carpaților Orientali. Sunt alcătuiți din roci metamorfice și ocupă o suprafață de 1300 km pătrați². În lucrarea de față vom vorbi despre unul dintre munții care intră în componența munților Rodnei, și anume Muntele Beneș. Nu vom face o abordare din punct de vedere geografic sau geologic, ci vom comenta legenda Muntelui Beneș în trei variante, menționând și analizând totodată și alte aspecte care se evidențiază în cuprinsul ei.

Legat de numele Beneș în zona noastră, menționăm un important act datat în pragul secolului XIV (1296-1313). În respectivul document se vorbește

¹ Nicolae Dunăre, Bistrița-Năsăud. *Studii și cercetări etnografice*, Bistrița, 1977, p. 25.

² Ioan Chintăuan, Mircea Prahase, *Bistrița-Năsăud. Mediul și tradiția*, Ed. Supergraph, Cluj-Napoca, 2001, p. 12.

despre împărțirea averilor între contele Nicolae din Rodna și fiii fratelui său numit Beneș (Benedict). După cum se știe, numele Beneș s-a menținut până astăzi în numele muntelui metalifer din partea nordică a Rodnei. După cum ne spune Iulian Marțian³, comitele istoric Beneș – fiul lui Henz – nu are legătură cu subiectul legendei noastre.

Redăm în continuare cele trei variante ale legendei Muntelui Beneș.

Varianta A⁴ (după Iulian Marțian)

Se povestește că trăia odată un pescar pe nume Beneș care, împreună cu soția și fiul său, locuia într-o casuță modestă de la capătul Rodnei, aproape de râu. Această familie era foarte săracă. Într-o seară, după ce nu pescuise nimic toată ziua, Beneș vroia să se întoarcă acasă. Deodată îi apare în față „o pocitură de om cu o șapcă roșie pe cap, ținând o pipă cu țavă lungă în gură și în loc de picioare având copite de cal cu piteni. Era Dracul în persoană!”⁵. Speriat, Beneș vrea să-și facă semnul crucii, dar dracul îl previne și-l salută cu blândețe, spunându-i apoi că știe despre el că e necăjit și flămând, și că el ar putea să-l ajute, totul depinzând de voința omului. Pescarul prinde curaj și-l întreabă ce vrea de la el. Diavolul îi spune că îi e milă de el datorită traiului greu pe care îl duce și l-ar putea face cel mai bogat om din țară dacă i se va închina lui, împreună cu familia sa. Beneș își închipuie imediat ce viață frumoasă ar duce (să fie fruntaș în oraș, minerii să-i spună „jupâne”, să fie bine îmbrăcat, la ospețe să stea lângă popa și să nu mai aibă de-a face cu pescuitul). El acceptă propunerea dracului pentru sine, dar cere un timp pentru a se sfătui cu soția și feciorul său. Diavolul îi dă întâlnire în ziua următoare, la aceeași oră și tot în același loc, spre a primi răspunsul și se face nevăzut.

Venind acasă, Beneș este certat de familie la început pentru că nu prinsese pește. Însă el justifică faptul că n-a prins nimic povestindu-le alor săi de întâlnirea cu Satana și despre propunerile acestuia. Auzind aceasta, feciorul lui Beneș își ia căciula, declară din prag că el nu-și va vinde sufletul și pleacă în întuneric.

Întreaga noapte și ziua următoare Beneș și soția sa chibzuiesc ce să-i ceară dracului în schimb pentru sufletele lor. De abia ce începuse a se însera, Beneș pleacă grăbit la locul de întâlnire. Acolo așteaptă ceva mai mult și începe să creadă că diavolul nu va mai apărea. Dar atunci când ziua și noaptea încep de-a binelea să se amestece, Satana apare înaintea lui și-i cere răspunsul. Beneș îl numește cu expresia „Să ierți Măria-Ta”⁶ și-l informează că el și femeia sa vor să se închine lui (din nou folosește expresia „Măriei-Tale”), dar feciorul lor nu vrea

³ Iulian Marțian, *Contribuții la istoricul Rodnei*, în *Arhiva Someșană*, nr. 1, Năsăud, 1924, p. 17.

⁴ *Ibidem*, p. 17-19.

⁵ *Ibidem*, p. 17.

⁶ *Ibidem*, p. 18.

și a părăsit casa. Satana îi acceptă pe ei doi și-i întreabă ce dorință au. Beneș îi răspunde că, după cum a spus soția lui, să le dea șapte saci de bani de argint plini și îndesați și o viață liniștită trei sute de ani. Pentru aceasta „să fim ai Măriei Tale!”⁷. Satana spune că au încheiat târgul și la noapte le aduce banii. Apoi dispare.

La miezul nopții necuratul vine cu banii și-i depune rezemați de ușă în tindă. Fiind sacii grei, dracul „înjură și scuipă una atât de tare încât Beneș și soția sa se trezără din somn”⁸. Când să iasă pe ușă, fiind sacii grei rezemați de ușă, nu putură ieși decât spărgând ușa de la odaie. Până la ziua ei sapă o groapă și ascund în ea banii.

În ziua următoare Beneș cumpără haine noi pentru el și pentru soție, mâncăruri și băuturi alese, începând astfel viața cea îmbelșugată. După un timp, el cumpără muntele care-i poartă azi numele, împreună cu minele de aur și argint din el, iar pe culmea cea mai ridicată și-a clădit un castel din marmură. De asemenea „lăsă să-i sape un drum în stâncă”⁹, din oraș până la castel. Pe acest drum mergeau el și soția sa, în haine scumpe și într-o trăsură cu patru cai negri. Prin locurile pe unde trecea, oamenii își făceau semnul crucii.

După ce se împlineste ultima zi a celor trei sute de ani de viață bună, castelul de marmură se prăbușește zgomotos în fundul pământului, minele de aur și argint se surpă iar pe Beneș și pe soția lui nu-i mai vede nimeni.

După un timp, un păstor găsește în actualul munte Beneș o gură de baie surpată. El o curăță de pietre, intră înăuntru și, pătruns fiind la o adâncime mare sub pământ, observă o zare de lumină după o cotitură. Apropiindu-se el de acea lumină, îi vede acolo pe Beneș și pe nevasta lui „muncind din greu cu ciocanele la pietre”¹⁰. Beneș îi povestește păstorului întâmplarea cu diavolul, plângându-și cu amar soarta. El îi spune că Satana l-a condamnat la muncă grea în acea mină „până la sfârșitul tuturor vremurilor”.

Pentru că nu l-a renegat pe Dumnezeu, feciorul lui Beneș „a fost răsplătit cu fericire pe pământ și după moarte cu viață de veci în rai”¹¹.

Varianța B¹² (după Ion Pop Reteganul). Se intitulează **Legenda Beneșului**.

Povestea este auzită în Rodna-Veche și scrisă de Ion Pop Reteganul. Apare în *Revista ilustrată*, an I, 1898, nr. 1, p. 9-10.

⁷ *Ibidem*, p. 18.

⁸ *Ibidem*, p. 18.

⁹ *Ibidem*, p. 18.

¹⁰ *Ibidem*, p. 18.

¹¹ *Ibidem*, p. 19.

¹² Ion Pop Reteganul, *Povești ardelenesti. Basme, legende, snoave, tradiții și povestiri*. Ediții critice de folclor, Ed. Minerva, București, 1996, p. 456-459.

Diferențele față de varianta A nu sunt prea mari. Astfel, se amintește că „omul cu chivără roșă” (sau cu „cibică roșă”) nu se teme de crucile pe care le face Beneș la prima lor întâlnire. De asemenea, povestind familiei sale despre întâlnirea de la apă, Beneș folosește expresia „Dumnezeu sfântul îmi trimise pe dracul în cale și stăm în tîrg amîndoi”¹³. Față de varianta A, aici se spune că nevasta lui Beneș hotărăște să ceară dracului cinci saci de bani și tot trei sute de ani de viață lungă, iar dracul aruncă sacii din pod în tindă, blocând astfel ușa. Tot în varianta B ni se spune că dracul (numit acum „mititelul”) îl oprește pe Beneș să meargă la biserică până și în ziua de Paști. Căii (în număr de patru) folosiți la hinteu și-i potcovește gospodarul cu potcoave de aur, pe care le prinde numai cu câte un cui pentru a se desprinde mai repede și pentru a fi găsite de ceva oameni necăjiți, spre a trăi și ei mai bine. „Dar cel mititel tot mereu umbla dinapoia hinteului și care potcoavă cum cădea, iute o rădica și o arunca în hinteu fără de a ști Beneș de acest lucru”¹⁴. Cuvântul *hinteu*¹⁵ provine din cuvântul maghiar *hintó*, care înseamnă caleașcă, rădvan, trăsură. În sfârșit, păstorul ce intră în gura de baie surpată în varianta A este înlocuit acum de un păcurar care și-a pierdut o scroafă. Acesta, înaintând în adânc, îl vede pe Beneș numărând banii la o masă; se pare că „dracul îl făcuse secretari”¹⁶. Beneș îi dă repede bani păcurarului, cerându-i să plece repede de acolo, „că de vine domnul acasă, nu știu zău cum vei scăpa”¹⁷. Păcurarul ia banii și pleacă, fără a-și găsi scroafa; el a spus că, probabil i-a furat-o dracul și doar de aceea i-a dat Beneș bani.

„Păcurarii mai povestesc, că la anumite zile mari, mamonul scoate pre Beneș și pe nevasta lui acolo pe vîrful Beneșului și cu el ară, iar cu ea grapă și le tot strigă:

Hăis, ho! dați mai tare
Că v-am purtat în spinare”¹⁸.

Varianta C¹⁹ (după Ovidiu Bârlea)

„*Inf.*: Precup Maria; Leșu-Năsăud; *culeg.* C.Z. în 12 noiembrie 1957 în București; *transc.* O.B.; *durată*: 4'30"; A.I.F., mg. 1232 f.

Pov. o știe << mn'i s-o povestit tata bătrîn. El o fost din Măgura Ilvii. El poate că tot d'i la. >>”²⁰. Se intitulează **Povestea lui Beneș**.

¹³ *Ibidem*, p. 458.

¹⁴ *Ibidem*, p. 459.

¹⁵ *Diționarul limbii române*, Tom II, Academia Română, București, 1934, p. 393.

¹⁶ Ion Pop Reteganul, *op. cit.*, p. 459.

¹⁷ *Ibidem*, p. 459.

¹⁸ *Ibidem*, p. 459.

¹⁹ Ovidiu Bârlea, *Antologie de proză populară epică*, Vol. III. Ediții critice de folclor – Genuri, Ed. pentru Literatură, 1966, p. 232-234.

²⁰ *Ibidem*, p. 234.

În această variantă nu ni se spune că Beneş este pescar, ci că era un om foarte sărac şi necăjit, iar ca ocupaţie era văcar; el are doar o colibă şi îşi doreşte mult să ducă o viaţă mai bună. Într-o seară apare un domn care îi spune că e dracul şi că ar vrea să-l ajute. Beneş, fără a cere sfatul soţiei şi feciorului său de optsprezece ani, îi cere acestuia să trăiască două sute de ani, îi cere un castel, viaţă din belşug şi un „fiacăr cu doi cai”²¹ pentru plimbare (*fiacăr* însemnând trăsură). Soţia îl aprobă, dar băiatul îl refuză şi părăseşte casa părintească. Faţă de variantele A şi B, apare necesitatea unui contract clar cu diavolul. Deoarece nici Beneş şi nici soţia sa nu ştiau scrie, dracul aduce o bucată de pământ, îl frământă frumos cu apă, îl face ca o cărămidă şi-i cere lui Beneş să pună palma pe o parte şi el s-o pună pe cealaltă parte pentru a face un contract. După aceasta, necuratul ia cărămida subsuoară şi pleacă, promiţându-i lui Beneş că toate se vor face după cum doreşte el²².

Imediat, pe locul unde era coliba lui Beneş se face un castel frumos, cu marmură pe jos, iar Beneş şi soţia încep să ducă o viaţă îmbelşugată, plimbându-se în trăsura cu doi cai suri, înzestraţi cu potcoave de aur. Şi asta tot aşa până în ziua când se împlinesc cei două sute de ani. Atunci castelul dispare iar de Beneş nu mai aude nimeni. Într-o zi, umblând ciobanii pe munte, zăresc o crăpătură mare în jos. Unul din ciobani îi vede acolo pe Beneş şi soţia sa cum săpau cu lopata şi loveau cu ciocanul. În spatele lor era dracul care îi îndemna la lucru plesnindu-i cu un bici („scorbas”). Beneş apucă să-i spună păcurarului cine este el şi să nu mai facă nimeni ceea ce a făcut el, adică să nu se mai vândă necuratului. De asemenea, îi spune că el este acolo la muncă silnică în veacul vecilor. Ciobanul acela a relatat mai departe aceste lucruri²³.

Povestitoarea Precup Maria avea porecla: Maria lu Pavel Precup şi locuia în satul Leşu, raionul Năsăud. În anul când a povestit basmul avea 31 de ani şi ca ştiinţă de carte şase clase primare²⁴.

În cele ce urmează vom comenta puţin cele trei variante ale legendei Beneşului. Desigur, după cum s-a observat, există anumite diferenţe între variante, diferenţe pe care le-am pus în evidenţă.

Mai întâi prezentăm câteva consideraţii generale referitoare la termenul de *legendă* şi la tipurile de legende.

După cum afirmă Ovidiu Bîrlea²⁵, legenda denumeste în limbaj curent orice plăsmuire fictivă, fără vreo bază reală, adică ceea ce însemna în limba veche *basnă* (*basn*). Termenul respectiv este cult şi apare în secolul XIII datorită lui Iacobus de Voragine (Iacobus de Varazzo) în acele *Legendae sanctorum* (sau

²¹ *Ibidem*, p. 232.

²² *Ibidem*, p. 233.

²³ *Ibidem*, p. 234.

²⁴ *Ibidem*, p. 350.

²⁵ Ovidiu Bîrlea, *Folclorul românesc*. I. Ed. Minerva, Bucureşti, 1981, p. 45.

Legenda aurea) care conțineau viețile sfinților. La români, cuvântul apare în secolul XIX. În popor, narațiunile legendare poartă numele de *povești*, fără a se distinge în mod special de alte specii care intră tot la povești (basmе, basme cu animale, snoave). În țările germanice, acest cuvânt (*legendă*) este folosit în cazul narațiunilor religioase. Celelalte narațiuni apar sub denumirea de *Sage*. Din punct de vedere etimologic, *saga* corespunde cuvântului *poveste* (sagen = a spune, a istorisi). În anumite cazuri, în țările romanice se folosește termenul *tradition* (*tradizione*, *tradicion* etc.). De fapt, și la noi a fost folosită denumirea *tradițiune*, nume sub care B. P. Hasdeu denumea întreaga specie în anul 1867. Însă, treptat, acest termen rămâne facultativ numai în cazul legendelor istorice cu caracter local, impunându-se termenul *legendă*²⁶.

Majoritatea legendelor sunt alcătuite după două tipuri compoziționale²⁷, după cum se va vedea.

I. Tipul cel mai simplu este *tipul comentator*. În acest caz avem o expunere redusă și nudă a faptelor. Nu este neapărată nevoie de explicații, deoarece esențial este miezul faptului prezentat; acesta ilustrează profilul unui personaj. Există cazuri când poate lipsi chiar miezul legendei – acesta putând fi subînțeles – după cum există cazuri când poate lipsi partea narativă iar legenda se reduce la partea descriptivă a caracteristicilor ei²⁸.

II. *Tipul explicativ*: aici găsim legendele mai dezvoltate, narațiunea fiind dispusă în două unități inegale. Prima unitate exprimă antecedentele și are rolul de a pregăti finalul, iar a doua unitate reprezintă deja abaterea de la normal – prezentată prin diferite variante – iar în final certifică faptul ciudat prezentat în legendă.

Avem și un mai mic număr de legende care se pliază pe un al treilea tip compozițional, tip care, de obicei, e alcătuit din trei episoade foarte lungi. Aici se încadrează și legenda lui Beneș (în toate cele trei variante prezentate în lucrarea de față). Primul episod arată starea personajului, de cele mai multe ori nefericită, precară; acest episod indică de la sine nevoia (uneori acută, disperată) de a ieși din această situație. În cazul nostru este prezentarea traiului sărăcăcios al familiei lui Beneș. Episodul doi conține rezolvarea concretă a crizei prin intervenția unui factor fantastic, supranatural. Evident, starea personajului este opusă celei din episodul întâi. În legenda lui Beneș, este vorba de întâlnirea cu dracul și de traiul îmbelșugat pe care Beneș și soția îl duc după aceea timp de trei sute de ani (în variantele A și B), respectiv de două sute de ani (în varianta C). Episodul trei prezintă consecințele, pedeapsa; în legendă, pedeapsa durează cât eternitatea. În cazul nostru, este vorba despre încheierea perioadei de belșug

²⁶ *Ibidem*, p. 45.

²⁷ *Ibidem*, p. 56.

²⁸ *Ibidem*, p. 57.

oferită de necurat, ilustrată prin dispariția castelului și a lui Beneş împreună cu soția, precum și despre pedeapsa eternă la care-i supune diavolul.

Tot în acest al treilea tip de legende avem, de regulă, legendele care tratează despre treceri pe tărâmul celălalt sau legendele în care se narează despre răpiri de către ființe fantastice, supranaturale²⁹.

De asemenea, avem legende cu desfășurare mai complexă dar, de obicei, acestea sunt legende-basme; în cazuri mai rare sunt legende-snoave. Ele se deosebesc de basme prin finalul lor tragic.

În timpurile noastre, Societatea internațională pentru cercetarea narațiunilor populare a adoptat pentru legende schema de clasificare care urmează: 1. *legende etiologice și escatologice*; 2. *legende istorice*; 3. *legende mitice* (ființe și puteri supranaturale); 4. *legende religioase* (mituri despre zei și eroi). Evident că nu toate legendele pot fi precis clasificate într-una dintre cele patru categorii, existând legende care prezintă caracteristici care apar în categorii diferite. De exemplu, legendele istorico-mitice. Cea mai extinsă categorie este cea a legendelor etiologice și escatologice în care, după cum ne informează Ovidiu Bârlea³⁰, întâlnim aproximativ 3.000 de tipuri, majoritatea fiind locale.

După cum se observă, în cazul de față avem de a face cu un motiv folcloric universal, și anume: dracul-slugă. După cum ne informează I. C. Chițimia, cele mai multe variante există, în stadiul actual al cercetărilor (corespunzător, probabil, anului 1971) în folclorul danez, în cel polonez, apoi în folclorul maghiar și în cel românesc³¹. Avem aproximativ 60 de variante daneze, peste 30 poloneze, circa 16 maghiare și numeroase variante românești inedite. Variantele străine servesc, în primul rând, la definirea variantelor românești. Acestea din urmă sunt mai complicate³². Astfel, țăranul este îmbogățit de diavol, dar, uneori, cu tendința acestuia din urmă de a-i lua sufletul. Acest lucru apare și în variantele poloneze. Acolo, dracul reușește asta câteodată; în variantele românești, I. C. Chițimia relatează că dracul obține în cele din urmă doar „suflete de babe, netrebnice față de erou, pe care la ia într-un sac și le aruncă în iezer”³³. Iată că, în cazul de față eroul principal (Beneş) își pierde sufletul împreună cu soția sa!

După aceste considerații generale, să analizăm puțin câteva aspecte ale legendei prezentate.

În primul rând, să remarcăm numele țăranului și, implicit, al muntelui: Beneş. Se pare că avem varianta în limba română a numelui ceh Beneš. După

²⁹ *Ibidem*, p. 59.

³⁰ *Ibidem*, p. 63.

³¹ I. C. Chițimia, *Folclorul românesc în perspectivă comparată*, Ed. Minerva, București, 1971, p. 229.

³² *Ibidem*, p. 230.

³³ *Ibidem*, p. 231.

cum afirmă Alexandru Graur³⁴, în Apus s-a utilizat traducerea numelor biblice. În consecință, nume din Vechiul Testament au apărut cu variantele lor copiate corespunzătoare numelor latine și romanice, tipice creștinismului. Astfel, ebraicul *Baruch* (în traducere *binecuvântat*) s-a tradus în latinește ca *Benedictus*. Acest nume (*Benedictus*) apare ca *Benoît* în limba franceză, ca *Benedetto* în limba italiană, ca *Beinisch* în limba germană și ca *Beneš* în limba cehă.

Tatiana Petrache³⁵ afirmă că numele *Benedict* (*Benedicta* la feminin, dar se întâlnește mai rar varianta feminină) ar reproduce cognomenul latin *Benedictus*, care ar fi corespunzător cu forma de participiu trecut al verbului *benedicere*, și anume: *benedictus*. Verbul *benedicere* se traduce în limba română prin: *a zice de bine*, *a aprecia*, *a lăuda*, *a binecuvânta*. Ca și în cazul lui Al. Graur, Tatiana Petrache admite că, în anumite cazuri, numele *Benedict* poate fi și o „latinizare” obținută prin traducere a numelui ebraic *Baruch*. De asemenea, tot Tatiana Petrache ne spune că *Benedict* este un nume calendaristic creștin, iar filiera ortodoxă este *Venedict*. La români, datorită influenței latino-catolice, sunt atestate nume ca: *Benedict*, *Benedic*, *Bena*, *Bene*, *Benic*, *Benius*, *Benici*, *Benilă* etc.³⁶, deci nume destul de apropiate de *Beneș*. De fapt, pronunția literei „ș” (care apare în limba cehă și în limba slovacă) în limba română este „ș”³⁷.

Un al doilea aspect care ar trebui remarcat este *apariția necuratului*. Astfel, în varianta A este descris ca un om urât („o pocitură de om”), iar în varianta B ca un om mic, ca un pitic („un omuș”). De fapt, în varianta B mai este denumit „mititelul”. Apoi, atât în varianta A, cât și în varianta B, este descris ca având o șapcă roșie pe cap, cu o pipă cu vergea lungă, cu picioare ca la cai (cu copite) și cu piteni. Doar în varianta C este descris simplu cu un singur cuvânt: domn.

Conform cu afirmațiile lui Ovidiu Bîrlea³⁸, dracul este figura proeminentă a mitologiei populare. Numele dracului provine din limba greacă (*dragon*) sau limba latină (*draco*), aceasta însemnând „dragon, șarpe mare”. Inițial era socotit un geniu protector al casei. Doar sub influența creștinismului i-au fost transferate însușirile diavolului³⁹. Numele diavolului provine din termenul ebraic *sat'an* care înseamnă *adversar*⁴⁰. În limba greacă avem termenul *diabolos*

³⁴ Acad. Al.Graur, *Nume de persoane*, Ed. Științifică, București, 1965, p. 46.

³⁵ Tatiana Petrache, *Diționar enciclopedic al numelor de botez cu un tabel alfabetic al sfinților ortodocși*, Ed. Anastasia, București, 1998, p. 29.

³⁶ *Ibidem*, p. 29.

³⁷ Monica Breazu, Corneliu Barborică, *Ghid de conversație român-slovac*, Ed. Sport-Turism, București, 1982, p. 12.

³⁸ Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 69.

³⁹ Ivan Evseev, *Enciclopedia semnelor și simbolurilor culturale*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1999, p. 142.

⁴⁰ Victor Kermbach, *Diționar de mitologie generală. Mituri. Divinități. Religii*, Ed. Albatros, București, 1995, p. 150.

care înseamnă *clevetitorul*⁴¹, *calomniatorul*⁴², iar în limba latină cuvântul *diabolus* înseamnă *acuzatorul*. Cuvântul *Diavol* are o origine livrescă. El a intrat în mitologia populară datorită cărților religioase și a înlocuit o divinitate veche, de tip htonian, denumită de unii mitologi români *Nefărtatul* sau *Nefratele*. Facem precizarea că epitetul *htonian* provine de la *Chthonos*, care era numele atribuit Pământului sau Gliei (Gaeii), mamă a Titanilor în mitologiile greacă și latină⁴³. De asemenea, Glia era sălașul morților și al viilor. Astfel, *Chthonos* reprezintă josul în opoziție cu susul, adică aspectul obscur și lăuntric al pământului⁴⁴.

Nefărtatul are un caracter necurat, pizmaș, opus caracterului *Fratelui* sau *Fărtatului*, care are un caracter luminos, generos. *Fărtatul* și *Nefărtatul* devin în mitologia română – având în vedere transpunerea în Evul Mediu a folclorului mitic creștin – *Dumnezeu* și *Antidumnezeu*. Lui *Antidumnezeu* i s-a dat denumirea de *Satana*, nume sub care apare diavolul în varianta A a legendei noastre, în forma *Sătana*. Conform afirmațiilor lui Romulus Vulcănescu⁴⁵, această denumire nu corespunde substratului arhaic al mitologiei române, și asta deoarece *Satana* este numele pe care-l poartă o făptură divină inegală și subordonată lui Dumnezeu.

Nu numai cuvântul *Diavol* are origine livrescă, ci și sinonimele sale: *Satan*, *Mamona*, *Lucifer*, *Belzebut*, *Antihrist*. De fapt, sub aceste nume apar în popor „căpetenii ai dracilor”⁴⁶. Pentru *Satan*, am văzut proveniența ebraică când am discutat originea numelui diavolului. În Biblia ebraică găsim varianta *Satanael* (*Adversarul – lui – Dumnezeu*), iar în Vulgata (Biblia catolică oficială, aprobată de Conciliul din Trent în 1546) apare forma *Satana*.

În varianta B a legendei întâlnim expresia „mamona”, cu siguranță o legătură sub formă de substantiv comun cu numele propriu semit *Mamona*. *Mamona* era zeul belșugului și luxuriei la anticii sirieni. Sensul primordial al numelui *Mamona* se reflectă în cuvântul *Mamornița*, alt nume folosit pentru *Mamarca* (cunoscută ca nevasta lui Scaraoschi, mama tuturor dracilor și stăpâna Iadului)⁴⁷.

Tot în varianta B apare și numele *Scaraoschi*. Denumirea de *Scaraoschi* sau *Scaraoșchi* reprezintă singura poreclă personalizată, de formație târzie: *Scaraoșchi* – *căpetenia Iadului*⁴⁸. Numele acesta se pare că derivă de la *Iscarioteanu* (*Iuda*). După

⁴¹ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 138.

⁴² Victor Kernbach, *op. cit.*, p. 150.

⁴³ Jean Vertemont, *Dicționar al mitologiilor indo-europene*, Ed. Amarcord, Timișoara, 2000, p. 314.

⁴⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *Dicționar de simboluri*, vol. II, E.-O. Mituri, Vise, Obiceiu, Gesturi, Forme, Figuri, Culori, Numere, Ed. Artemis, București, 1995, p. 136.

⁴⁵ Romulus Vulcănescu, *Mitologie română*, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, București, 1987, p. 224.

⁴⁶ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 138.

⁴⁷ Romulus Vulcănescu, *op. cit.*, p. 314.

⁴⁸ Victor Kernbach, *op. cit.*, p. 157.

ce l-a trădat pe Iisus Hristos și s-a spânzurat, în legendele populare Iuda ajunge în iad; acolo el se bucură de mare cinstire din partea diavolului și este primul mare păcătos⁴⁹.

Revenind la drac, să notăm că, odată cu transferul însușirilor diavolului, el devine întruchiparea universală a răului. În consecință, numele lui devine *tabu*, și asta deoarece se consideră că există o legătură cauzală de natură magică între cuvânt și ființa denumită de respectivul cuvânt. Altfel spus, o pronunțare a numelui său l-ar chema imediat; am avea de-a face, poate, în mod indirect, cu un procedeu de invocare. În aceste condiții se folosesc – în literatura populară – metafore menite să evite pronunțarea directă a numelui dracului. După cum afirmă Mircea Vulcănescu⁵⁰, G. Pascu socotește 82 de nume românești ale dracului. Celor 82 de nume li se mai adaugă încă 8, deci în total 90 de nume. Amintim în continuare câteva dintre aceste nume, precum și unele criterii de denumire, conform lui Mircea Vulcănescu⁵¹, Ovidiu Bîrlea⁵², Marcel Olinescu⁵³, Ivan Evseev⁵⁴, Gheorghe V.Brătescu⁵⁵, etc.

- pentru că dracul este mic: Micuțul, Michiduță, Nichiduță, Chiduță;
- pentru că e negru: Cătănuță, Întunecatul, Murgilă, Negrilă, Întunecilă;
- pentru că are coadă: Codea, Codilă, Codarcea, Codaciul, Încodatul;
- pentru că are coarne: Cornea, Cornoratul, Încornoratul, Cornilă, Cel

cu Coarne;

- pentru că e șchiop: Chiopul, Târâie piciorul, Cel cu un picior, Șchiopul, Șchiopică;

- pentru că are ochii roșii: Roșcatul, Sângeriul;

- pentru că poartă tichie: Tichiuță, Aghiuță, Cel cu șipca roșie, Cel cu cibică roșie;

- pentru că e urât: Frumosul din umbră, Slutul, Hâdache;

- pentru că nu se poartă cuviincios: Neobrăzatul, Hicleanul, Nelegiuitul, Naiba (provine din „n-aibă parte”);

- pentru că se consideră că a inventat rachiul (lucru „drăcesc”, alături de vioară și tutun): Horilcă;

- pentru că a fost înger căzut, învins de oastea Domnului și coborât în Infern: Osânda, Osânditul, Talpa Iadului, Trăsnitul, Tărtărău;

- după locurile unde viețuiește: Cel-de-pe-comoară, Ăl-din-scorbură, Ăl (Cel)-din-baltă, Cel din pietri;

⁴⁹ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 218.

⁵⁰ Mircea Vulcănescu, *op. cit.*, p. 313.

⁵¹ *Ibidem*, p. 312-313.

⁵² Ovidiu Bîrlea, *op. cit.*, p. 70.

⁵³ Marcel Olinescu, *Mitologie românească*, Ed. Saeculum, I.O., București, 2001.

⁵⁴ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 138, p. 142.

⁵⁵ Gheorghe V. Brătescu, *Vrăjitoria de-a lungul timpului*, Ed. Politică, București, 1985, p. 150.

- nume menite să-l îmbuneze (este, nu-i așa, un spirit malefic!): El, Sfântâniță, Nefârtat;

- nume legate de practicile magice de apărare împotriva lui: Ucigă-l crucea, Ucigă-l toaca, Ucigă-l tămâia, Ucigă-l Mânia lui Dumnezeu, Bată-l crucea, Bată-l toaca, Bată-l Sfântul, Iaca-cui, Ducă-se pe pustii etc.

Mai întâlnim și alte nume care, cu puțin efort, se pot încadra în unele din criteriile prezentate anterior: Împielițatul, Necuratul, Nichipercea, Iuda, Faraon, Bală (Spurcată), Bălosul, Ucanel, Negu, Tartorul, Neagă-rea, Han-tătar, Dihanie, Sarsotea, Ucigașul, Uciganul, Pârdalnicul, Loază, Vârlan, Nodea, Crăpatul, Bălțatul, Pedicașul, Henchea-Penchea, Vrajmașul, Dimonul, Mohorâtul, Brehuiul, Urgisitul, Nagoda, Neogoitul, Năpustul, Nefârtache, Plesnea, Sarsailă, Știma Banilor, Luțifer, Luciper, Colțatul.

Alte denumiri ale diavolului, corespunzătoare literaturii populare românești din secolul XVIII (neamintite până acum în acest studiu): Samca, Glicoda, Ghiropa, Goia, Ioha, Zezaia, Borza, Chieva, Avezuia, Scorbă (Scorpiă), Zolobina, Zalina, Teohola Oaleda, Paha, Suduca, Verbeza, Vezena, Vielftava etc.

În legenda noastră (variantele A și B) el are picioare de cal, cu copite și pînteni. Conform lui Ovidiu Birlea⁵⁶, dracul poate avea și patru picioare, de asemenea cu pînteni. Cel mai adesea apare îmbrăcat, chiar bine îmbrăcat (vezi denumirea de „domn” a lui, dată în varianta C a legendei), dar poate fi și în pielea goală. Luleaua cu care umblă de regulă în gură indică tutunul ca fiind creația sa tipică. De fapt, în tradițiile populare din sud-estul Europei – la bulgari, la români, la ruși, la ucraineni – tutunul este asociat diavolului și se crede că este singura plantă inventată de diavol fără vreun amestec al lui Dumnezeu. Fiind opus tămâiei, se mai numește „tămâia Dracului”⁵⁷.

Să vedem acum ce se credea despre numărul demonilor. Conform afirmațiilor lui Robert Muchembled⁵⁸, Maxime de Tyr aproxima numărul lor la 30.000 în anul 180 d. Hr. În Evul Mediu, probabil în secolele XIII-XVI, calculele devin precise, o sursă indicându-ne un număr de 7.409.127, conduși de 79 de căpetenii⁵⁹. Alte cifre tot în acea perioadă: 293.010.696 de draci, repartizați în 66 de cohorte; de asemenea, se credea că dracii trăiesc 680.400 de ani, adică de zece ori mai mult decât Pasărea Phoenix⁶⁰. Robert Muchembled ne spune că medicul Jean Wier consideră în secolul XVI că există 1.111 legiuni demonice, fiecare cu câte 6.666 de draci, adică 7.405.926 de membri⁶¹. Gheorghe V.

⁵⁶ Ovidiu Birlea, *op. cit.*, p. 70-71.

⁵⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 467.

⁵⁸ Robert Muchembled, *O istorie a diavolului. Civilizația occidentală în secolele XII-XX*, Ed. Cartier SRL, Chișinău, 2002, p. 29.

⁵⁹ Gheorghe V. Brătescu, *op. cit.*, p. 155.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 155.

⁶¹ Robert Muchembled, *op. cit.*, p. 29.

Brătescu afirmă că un anume Johan Wier (foarte probabil, este vorba de Jean Wier amintit de Robert Muchembled, coincidența de nume ar fi, totuși, prea mare!) consideră că există 7.405.927 demoni (remarcăm o diferență de un (1) drac!), iar oastea dracilor era condusă de 69 de prinți. Georges Minois⁶² afirmă că legiunile demonice erau conduse de 72 de prinți. Dom Calmet⁶³ numește chiar pe șefii iadului, închipuind legiunile infernale organizate după sistemul militar al Imperiului roman. El socotește cam 3.000 de demoni, cu următoarea structură de conducere: Lucifer – monarh, Belzebuth – locotenent al lui Lucifer, Astaroth – prinț de tron, Beemoth – prim ministru, Belphegor – general, Sabathan – colonel, Axaphat – centurion etc.

Să nu uităm, legat de asta, ce spune Apocalipsa (20.8) despre numărul participanților la bătălia finală: „și va ieși să înșele neamurile care sînt în cele patru colțuri ale pămîntului, pe Gog și pe Magog, ca să-i adune pentru război. Numărul lor va fi ca nisipul mării.

Să discutăm acum un alt aspect: dracul apare cu o șapcă roșie pe cap, în variantele A și B. De ce tocmai această culoare?

Jean Chevalier și Alain Gheerbrant tratează foarte interesant simbolismul culorii roșu⁶⁴. Avem de a face cu o ambivalență – din punct de vedere simbolic – a acestei culori. Peste tot el este considerat simbolul sîngelui și al focului. Dar, în funcție de nuanța pe care o prezintă, roșul poate fi deschis sau închis. Roșul deschis – centrifug, exploziv – este masculin, tonic, diurn, strălucind cu putere peste tot și adresînd în jur un îndemn clar și impetuos la acțiune. Din contră, roșul închis – centripet la limită – este feminin, tainic, nocturn; el reprezintă misterul vieții și nu expresivitatea ei. Roșul deschis stărnește, însuflește; el apare la drapele, la afișe și ambalaje publicitare, la firme etc. Roșul închis reține, provoacă alertă, predispune la prudență și, în caz extrem, produce neliniște; apare la semafoare, în sălile de operații, la intrarea într-un studio cinematografic sau radiofonic interzicînd intrarea. Tot de nuanță roșu-închis este și felinarul roșu de la bordelurile de demult, iar aceasta poate părea paradoxal, deoarece în acest caz ar fi vorba de o invitație; de fapt, această invitație ar implica călcarea celei mai adânci interdicții legate de acele timpuri, și anume înfrînarea pulsionilor sexuale, a instinctelor pasionale, a libidoului⁶⁵. De asemenea, roșul nocturn reprezintă culoarea focului central al omului și al pămîntului. În alchimie, în faza *rubedo* are loc – în focul din pînătece și din *athanorul* alchimistilor – digestia, coacerea, zămislirea sau regenerarea omului sau a operei. *Athanorul* simbolizează creuzetul transmutațiilor de tip fizic, moral sau

⁶² Georges Minois, *Istoria infernurilor*, Ed. Humanitas, București, 1998, p. 194.

⁶³ Gheorghe V. Brătescu, *op. cit.*, p. 155.

⁶⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. III, P-Z, p. 171-174.

⁶⁵ *Ibidem*, p. 171.

...Așadar, este creuzetul alchimiştilor⁶⁶. De asemenea, alchimiştii islamici, chinezi sau occidentali folosesc în acelaşi sens culoarea roşie. Aşadar, este vorba de un roşu *htonian*, infernal şi devorant, fiind şi culoarea sângelui impur. Făcând acum legătura cu legenda noastră, să menţionăm faptul că însuşi diavolul apare sub chipul unui *om roşu* şi locuieşte în *Dealul Roşu*⁶⁷. Catherine Pont-Humbert ne spune că, la bretoni, diavolul este poreclit, printre altele, *omul roşu* şi *prinţul roşu*⁶⁸. Datorită acestui fapt, omul roşu sau roşcovan este considerat în popor ca o piaţă rea. În **Povestea lui Harap Alb**, craiul îi spune fiului său mezin „dar să te fereşti de omul roş, iară mai ales de cel spîn, cît îi pute”⁶⁹. Gh. F. Cîușanu⁷⁰ afirmă că, la germani părul şi barba roşie sunt de rău augur, având nume rău: „barbă roşie: chip de drac”. La vechii egipteni exista credinţa că oamenii şi vitele cu păr roşu sunt susţinătorii lui Sit, care l-a omorât pe Osiris. Pe acest zeu Sit îl urăşte toată lumea, ca fiind duhul răului. Într-una dintre variantele unui basm sud-slavic apare *Vântul roşu*, care este descris ca o fiinţă îngrozitoare, care chinuia foarte rău oamenii şi-i mânca, iar în poveştile maghiare porecla ȋiganului trădător e *cavalerul-roşu*. De asemenea, în aceleaşi poveşti, dracul apare cu tichie roşie (ca în legenda lui Beneş). Ca şi în cazul poveştilor româneşti, şi în cazul poveştilor săseşti apare sfatul de a te feri de oamenii cu barba roşie. Indienii se fereau de femeile cu părul roşu, iar brahmanilor le era interzis să-şi ia femeie cu părul roşu⁷¹.

Arnold Van Gennep aminteşte, analizând câteva legende despre personaje istorice, despre *Omuleţul Roşu*, care apare în istoria Franţei ca un vestitor sigur al calamităţilor regale. Se pare că el este originar din regiunea Vendeea. În ajunul asasinării lui Henric al IV-lea, adică în noaptea de 14 mai 1610, apare la palatul Luvru; în dimineaţa următoare plecării lui Ludovic al XVI-lea la Varennes anunţă tulburările Frondei; apare în anul 1793; apare de mai multe ori cu ocazia morţii lui Marat⁷². Dacă la început apărea ca sedentar, *Omuleţul Roşu* devine amic cu Napoleon Bonaparte şi îl urmează pe acesta în toate campaniile sale; se aminteşte prezenţa lui la Piramide (probabil Campania din Egipt din anul 1798), la 18 Brumar, la Wagram (1809). Însă îl părăseşte pe împărat, lăsându-l singur în campania din Franţa. După cum ne spune Arnold Van Gennep⁷³, Balzac abordează această temă în cartea sa *Histoire de l'empereur*

⁶⁶ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. I, A-D, 1994, p. 151.

⁶⁷ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 410.

⁶⁸ Catherine Pont-Humbert, *Dicţionar universal de rituri, credinţe şi simboluri*, Ed. Lucman, Bucureşti, p. 99.

⁶⁹ Ion Creangă, *Povestea lui Harap Alb*, Ed. Albatros, Bucureşti, 1983, p. 9.

⁷⁰ Gh. F. Cîușanu, *Superstiţiile poporului român în asemănare cu ale altor popoare vechi şi noi*, Ed. Saeculum, I.O., Bucureşti, 2001, p. 285.

⁷¹ *Ibidem*, p. 286.

⁷² Arnold Van Gennep, *Formarea legendelor*, Ed. Polirom, Iaşi, 1997, p. 136.

⁷³ *Ibidem*, p. 136.

racontée par un vieux soldat, 1842. *Omulețul Roșu* își face apariția de mai multe ori înainte de asasinarea ducelui du Berry, iar după aceea i se ivește lui Ludovic al XVIII-lea pe patul morții. De atunci, nu s-a mai auzit nimic de el, se pare că a dispărut.

De unde însă această aversiune, această fereală de omul spân și de omul roșu, așa cum întâlnim în **Povestea lui Harap Alb**? Despre acest lucru, să-i dăm cuvântul lui Ovidiu Bîrlea⁷⁴: „... faptul are la bază concepția populară străveche potrivit căreia o deficiență sau o anomalie fiziologică e însoțită de o defecțiune corespunzătoare sufletească. De obicei, aceștia sînt răi, cruzi, perfizi și lingușitori, în stare de a deochia etc.”

Michel Quenot ne spune, analizând semnificația culorilor în realizarea icoanelor, că diavolii sunt zugrăviți în roșu, negru și cafeniu⁷⁵. *Mephistopheles* poartă mantia de culoare roșie a căpeteniilor iadului⁷⁶, iar în Vechiul Testament, în Cartea lui Isaia stă scris „Veniți acum să ne judecăm”, zice DOMNUL. „¹⁸De vor fi păcatele voastre cum e cîrmîzul, se vor face albe ca zăpada; de vor fi roșii ca purpura, se vor face ca lîna.” (Isaia 1.18).

Mircea Eliade ne informează despre importanța tichiei în cadrul îmbrăcămînții șamanilor. Spre exemplificare, în unele desene rupestre datînd din epoca bronzului, șamanul apare figurat cu o tichie pe cap, toate celelalte însemne ale rangului său putînd să lipsească⁷⁷. Și tot Eliade ne mai spune că unii *bagșă* (șamanul kazak – kirghiz) au pe cap un fel de căciulă de postav, acoperită cu stofă roșie din păr de cămilă.

În sfîrșit, un ultim aspect legat de culoarea roșie a șepcii dracului. Dacă dracul este înfățișat cu o șapcă de culoare roșie, am găsit, conform versurilor unor colinde culese de Iordan Datcu, sintagma „tichie verde”, care se referă la pruncul Iisus. Este vorba de cartea **Colinde populare românești**, vol. I, apărută la editura Minerva din București, sub semnătura lui Iordan Datcu. Aici întâlnim versurile⁷⁸: „Dumnezeu mititel / ... / Cu tichie verde-n cap”. Nu vom căuta acum să insistăm asupra culorii verde, la care se poate găsi și descifra – ca și la roșu – o ambivalență între verdele mugurului și verdele mucegaiului, adică viața și moartea. Vom spune doar că, după cum afirmă Silvia Chișimăia, „tichia” despre care este vorba în colinde face parte dintr-un complex simbolic al hainelor verzi. Remarcăm că în astfel de haine verzi apăreau sfinții în imagistica medievală. Într-o altă colindă, Sfînta Maria toarce „caier verde de mătase”⁷⁹. Verdele reprezintă culoarea apei, după cum roșul este culoarea focului. Verdele

⁷⁴ Ovidiu Bîrlea, *Poveștile lui Creangă*. Studii de folclor, Editura pentru Literatură, 1967, p. 67.

⁷⁵ Michel Quenot, *Icoana – fereastră spre absolut*, Ed. Enciclopedică, București, 1993, p. 85.

⁷⁶ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. III, p. 174.

⁷⁷ Mircea Eliade, *Șamanismul și tehnicile arhaice ale extazului*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 154.

⁷⁸ Silvia Chișimăia, *Simbolică verdului în colinde*. În: *Anuarul Institutului de Etnografie și Folclor „Constantin Brăiloiu”*, Tom 5, București, 1994, p. 97.

⁷⁹ *Ibidem*, p. 97.

este un simbol al regenerării spirituale şi este, de asemenea, în mod frecvent culoarea evanghelistului Ioan şi a profeţilor. Din cele arătate aici, rezultă clar opoziţia – prin intermediul culorilor roşu-verde – a necurăţiei şi a curăţiei. Iar dacă mai adăugăm că sigla alchimică pentru culoarea verde este imaginea crucii pe masa rotundă⁸⁰, credem că în această privinţă lucrurile sunt foarte clare (fig. 1).

Să mai exemplificăm opoziţia roşu-verde cu una dintre poveştile culese de Ştefan Cacoveanu, după toate probabilităţile din judeţul Alba: **Năzdrăvanul şi Împăratul Verde şi Împăratul Roşu**⁸¹. În naraţiunea amintită Împăratul Verde este pozitiv iar Împăratul Roşu este negativ.

O întrebare ce s-ar putea pune: de ce nu se sperie necuratul de faptul că Beneş îşi face cruce la vederea lui? În varianta A se spune că dracul îl previne pe Beneş, iar în varianta B că dracul nu se teme de crucile lui. Dacă ar fi să încercăm o posibilă explicaţie, probabil că dracul simte – având puteri magice – că în sufletul lui Beneş credinţa în Dumnezeu se clătina, având în vedere starea materială precară a familiei lui. În mod cert, Beneş nu este asemănător biblicului Iov, ca să îndure cu răbdare toate neajunsurile şi lipsurile vieţii; să nu uităm că, iniţial Iov era bogat, deci în urma nelegiuirilor Satanei a avut ce să piardă. Pentru el, care cunoscuse din plin belşugul vieţii, tentaţia de a se îndepărta de Dumnezeu putea fi şi mai mare. Şi totuşi Iov rezistă. Nu şi Beneş. În momentul în care ţăranul acceptă să stea de vorbă cu necuratul, el deja a început în mintea lui să-l vândă pe Iisus. După ce diavolul îi face propunerea, îndepărtarea lui Beneş de Dumnezeu se definitivează, atâta vreme cât el o acceptă bucuros. Mai mult – în orbirea sa – Beneş relatează familiei, conform variantei B⁸²: „Dumnezeu sfântul îmi trimise pe dracul în cale”. El uită că, după cum spune Iisus Hristos în Evanghelia după Matei: ²⁴Nimeni nu poate sluji la doi stăpîni. Căci, sau va urî pe unul şi va iubi pe celălalt, sau va ţine la unul şi va dispreţui pe celălalt. Nu puteţi sluji lui Dumnezeu şi lui Mamona (Matei (6.24)). În dorinţa lui de a scăpa de calicie şi de a se îmbogăţi, el nu ţine cont de sfaturile lui Iisus Hristos: ¹⁹Nu vă strîngeţi comori pe pămînt, unde molia şi rugina le strică şi unde hoţii le sapă şi le fură; ²⁰ci strîngeţi-vă comori în cer, unde nici molia, nici rugina nu le strică şi unde hoţii nu le sapă, nici nu le fură, ²¹căci unde este comoara ta, acolo va fi şi inima ta (Matei (6.19-21)). De fapt, Beneş se aseamănă seminţelor căzute între spini din pilda semănătorului: ¹³Şi altele au căzut între spini; spinii au crescut şi le-au înăbuşit. ...²²Şi cel care a fost semănat între spini este cel ce aude cuvîntul; dar îngrijorările veacului acestuia şi înşelăciunea bogăţiilor înăbuşă acest cuvînt şi ajunge neroditor (Matei (13.3-22)). Şi evangheliştii Luca şi Marcu redau această pildă (Luca (8.4-18), Marcu (4.3-20)).

⁸⁰ *Ibidem*, p. 96.

⁸¹ Demetriu Boer, Mircea Vasile Stănescu Arădanul, Ştefan Cacoveanu, *Poveşti din Transilvania*, Ed. Dacia, Cluj-Napoca, 1975, p. 150-156.

⁸² Ion Pop Reteganul, *op. cit.*, p. 458.

Să mai menționăm că feciorul lui Beneș (în varianta C ni se precizează și vârsta lui: 18 ani) refuză categoric, în toate variantele prezentate de noi, să-și vândă sufletul necuratului. El este asemenea semințelor căzute în pământ bun din cuprinsul pildei semănătorului.

Un alt aspect important care trebuie discutat: atitudinea nevastei lui Beneș față de propunerea necuratului. În toate cele trei variante nu se pomenește că femeia lui Beneș (interesant, legenda n-a păstrat numele ei!) ar dori cumva să-i schimbe acestuia hotărârea de a se vinde Satanei. Este absolut incredibil, dar femeia, în loc să-l oprească de la acest act necugetat, mai mult, îl îndeamnă până și ce să ceară necuratului, în varianta A. Să ne amintim ce-i răspunde în seara următoare discuției din familie Beneș dracului: Femeea mea a zis: „... Să ne dai bani gata de argint șapte saci plini și îndesați... și să fim ai Măriei Tale!”⁸³. Ca și Iuda, Beneș și soția îl reneagă pe Iisus Hristos pentru arginți!

Să fim bine înțeleși! Nu vrem să acuzăm *în totalitate* femeia de hotărârea lui Beneș! Am văzut, de altfel, că Beneș se învoiește încă de la auzul propunerii necuratului în toate cele trei variante, însă, totuși, familia sa are și ea un cuvânt de spus, săracul neputând hotărî singur pentru toți membrii familiei sale. După cum s-a văzut, feciorul respinge indignat propunerea, părăsind casa părinților săi. Iată că rolul Evei din Cartea Genezei îl joacă aici – de fapt - Beneș, el mușcând momeala Satanei și propunându-le celorlalți viața de belsug, iar rolul lui Adam și chiar mai mult de atât, îl joacă nevasta, ea acceptând nelegiuirea și hotărând prețul vânzării. În ambele cazuri, atât în Geneză cât și în legenda noastră, femeia are un rol preponderent. „Femeea mea a zis...” îi răspunde Beneș dracului în varianta A. Spre a nu fi acuzați de misoginism, să recunoaștem clar și marea vină a lui Beneș care vine cu propunerea necuratului. De asemenea, fiindcă tot am amintit de Cartea Genezei, să recunoaștem și marea culpă a lui Adam care, pe lângă faptul că a mâncat din rodul pomului cunoștinței binelui și răului, îl mai și acuză indirect pe Dumnezeu de căderea sa în păcat, prin faptul că El i-a dat femeia care l-a împins în ispită: ¹² Omul a spus: „Femeia pe care mi-ai dat-o să fie cu mine, ea mi-a dat din pom și am mâncat” (Geneza (3.12)). O acuzație indirectă, voalată, ascunsă, dar o acuzație care sporește mult vina bărbatului!

Spre a încheia acum acest aspect, să ne amintim că atitudinea nevastei lui Beneș aduce mai mult cu cea a nevastei lui Iov care, după ce acesta a fost lovit de Satan cu bubă rea, din talpa piciorului până în creștetul capului, în loc să-l încurajeze în credința sa față de Dumnezeu, îi cere să-l blesteme pe Cel-de-Sus: „Soția lui i-a zis: „Tu rămii neclintit în integritatea ta! Blestemă pe Dumnezeu și mori!” (Iov (2.9)). Spre binele lui, Iov îi spune că vorbește ca o nebună și refuză să-i dea ascultare. Iar Apostolul Pavel spune: ¹⁴ Și nu Adam a

⁸³ Iulian Marțian, *op. cit.*, p. 18.

fost amăgit; ci femeia, fiind amăgită, s-a făcut vinovată de *călcarea poruncii* (1Timotei (2.14)).

Ajungem acum la un element foarte important al legendei, și anume: *pactul cu diavolul*. De fapt, este ideea centrală a legendei. Este un subiect foarte vast, pe care nu avem posibilitatea de a-l trata pe larg în lucrarea de față. Pentru cei interesați, amintim câțiva autori care s-au ocupat de asta, atingând și subiectul magiei și vrăjitoriei. Astfel: Robert Muchembled⁸⁴, Carlo Ginzburg⁸⁵, Alfonso M di Nola⁸⁶ etc. Pactul cu diavolul constă în general din următoarele secvențe: unui om îi trebuie cu ardoare ceva (bogăție, dragoste, cunoaștere, etc.), sau este într-un mare necaz. Fie îi apare diavolul care îi propune rezolvarea tuturor problemelor sale, fie omul îl invocă el însuși pe diavol spre a-i cere ajutorul. Diavolul cere drept răsplată pentru ajutorul pe care îl dă sufletul omului. Dacă omul acceptă, se încheie un pact, finalizat de obicei printr-un înscris (pactul propriu-zis). Uneori, prețul sufletului este redobândirea tinereții veșnice. Petre Porea⁸⁷ ne spune că în toate cazurile – se referă în speță la *necromanție*, adică la posibilitatea aflării viitorului prin comunicarea cu spiritele morților – pactul cu diavolul era semnat cu propriul sânge, aceste fiind considerat cel mai sacru sigiliu. Același autor ne redă⁸⁸ un fragment dintr-un pact cu diavolul, datat ca fiind din secolul al XVII-lea, dar autorul articolului se îndoiește de faptul că respectivul pact ar fi autentic.

Arnold Van Gennep consideră că pactul cu diavolul – ca și motivul vrăjitorului – datează probabil dintr-o perioadă precreștină și ambele au un clar caracter popular. Tot el afirmă⁸⁹ că toți vrăjitorii sau șamanii semicivilizați încheiau un pact cu un spirit supranatural. Acest pact se putea încheia la inițiere sau în momentul debutului incantațiilor. Efectul era asigurarea unui destin deosebit în lumea de dincolo și – totodată – un temperament isteric.

După Gheorghe V. Brătescu⁹⁰, legenda pactului cu diavolul are origine bizantină și este ceva mai veche decât narațiunile fantastice care relatează despre orgiile vrăjitoarelor și care ar putea fi inspirate din ceea ce scriu anticii referitor la *bachanale*. Tot el afirmă că doctrina pactului cu diavolul – deși prezentă în Europa de Vest în secolul IX – este pe deplin cristalizată în secolul XIV. În

⁸⁴ Robert Muchembled, op. cit.; *idem*, *Magia și vrăjitoria în Europa din Evul Mediu până astăzi*, Ed. Humanitas, București, 1997.

⁸⁵ Carlo Ginzburg, *Istorie nocturnă. O interpretare a Sabatului*, Ed. Polirom, Iași, 1996.

⁸⁶ Alfonso M di Nola, *Diavolul. Chipurile, isprăvile, istoria Satanei și prezența sa malefică la toate popoarele din Antichitate până astăzi*, Ed. BIC ALL, București, 2001.

⁸⁷ Petre Porea, *Pactul cu diavolul*. În: *Almanahul Ocultismului*, publicație editată de Cotidianul, București, p. 26.

⁸⁸ *Ibidem*, p. 26.

⁸⁹ Arnold Van Gennep, op. cit., p. 162-163.

⁹⁰ Gheorghe V. Brătescu, op. cit., p. 154.

plus, el ne relatează⁹¹ că Albertus Magnus descrie un ritual vrăjitoresc și amintește printre altele și formula propriu-zisă a pactului cu demonul (în cazul amintit Lucifer).

Mircea Eliade amintește⁹², preluând relatările lui Carlo Ginzburg, cazul unui *benandante* care - într-un proces inchizitorial din secolul XVII – recunoaște că a făcut un pact cu diavolul. Fără a intra în amănunte, să spunem următoarele: cultul acestor *benandanti* („vagabonzii”, „cei care călătoresc”) este atestat documentar prima dată în 21 martie 1575; ei erau o categorie de vrăjitori. Carlo Ginzburg se ocupă pe larg despre acești *benandanti*⁹³. Ultimul proces important intentat acestor *benandanti* a avut loc în anul 1644, când un acuzat a povestit cum și-a vândut sufletul diavolului. După ce – mai apoi - acuzatul și-a retractat mărturisirea, el a sfârșit prin a se spânzura în celulă⁹⁴. Tot Carlo Ginzburg îi compară pe *benandanti* și pe vârcolacii lituanieni cu șamanii⁹⁵.

În fond, dacă discutăm despre pactul cu diavolul, trebuie să ne punem o întrebare firească: când apare pactul în istoria literaturii? După cum ne spune Tudor Vianu⁹⁶ în prefața lucrării **Faust** de Goethe, acest motiv nu putea să apară în Grecia antică, deoarece nu aveam acolo o delimitare clară între zeități – din punct de vedere al moralei – nu exista o deosebire între spiritul binelui și al răului. În cazul vechilor popoare din Orient, ele și-au reprezentat mai întâi un spirit malefic; astfel, îi întâlnim pe *Çiva* la indieni, pe *Abriman* la perși, pe *Typhon* la egipteni. În timpul perioadei de exil babilonic, evreii consideră existența unor spirite malefice, al căror șef este *Asmoden*. Tot Tudor Vianu, în lucrarea amintită anterior, amintește o legendă veche ebraică, cu titlul **Predicatorul Solomon**. Iată pe scurt conținutul ei: Solomon îi ia „piatra înțelepților” diavolului *Adramalech*. Însă acesta îl adoarme și-l duce în pustiu pe Solomon, aruncă în mare piatra amintită și guvernează în numele său. Vrăjitorii, pentru a obține din nou „piatra înțelepților”, fac o invocație a diavolului și apoi alcătuiesc cu el un pact pe care îl iscălesc cu sângele lor. Iată apariția motivului amintit (pactul cu diavolul) în istoria literaturii!

Acest motiv circulă des în legendele corespunzătoare perioadelor antice și medievale ale creștinismului. Un exemplu este legat de Simon Magul. Despre el se vorbește în Faptele apostolilor (8.9-24). Tudor Vianu, în aceeași sursă, ne spune că figura lui apare și în legendele romanului Clemens (secolul II d. Hr.), numite „Clementine”, în care Simon încearcă să reintroducă pe ascuns credința păgână, uzurpând demnitatea de apostol. Spiritul răului îl învață niște vrăjitorii.

⁹¹ *Ibidem*, p. 180.

⁹² Mircea Eliade, *Ocultism, vrăjitorie și mode culturale*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 98.

⁹³ Carlo Ginzburg, *op. cit.*

⁹⁴ Mircea Eliade, *op. cit.*, p. 98.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 100.

⁹⁶ Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, vol. I, Editura pentru Literatură, 1968, p. VII-IX.

Cu ajutorul lor, Simon Magul încearcă să se înalțe la cer, în Roma, în fața lui Nero. Atunci, cu un cuvânt rostit de apostolul Petru, Simon se prăbușește. De asemenea, chipul lui Simon apare și în legende gnostice numite „Recognitiones”; în aceste legende, după cum ne relatează Tudor Vianu, apare însoțirea lui cu Elena, regina Spartei, cea care va declanșa războiul troian.

Au existat și alte figuri de eroi aliați cu diavolul, figuri ilustrate în câteva legende ale creștinismului antic. Tot Tudor Vianu ne menționează, în sursa citată, despre legenda lui Cyprian din Antiohia, povestită într-un manuscris vechi din a doua jumătate a secolului IV d. Hr. Legenda apare și în colecția *Vieților Sfinților*, în *Legenda aurea*. Pentru a o cuceri pe fecioara creștină Justina, Cyprian realizează o alianță cu demonii. Însă, puterea virtuții credinței fiind mai tare, are loc convertirea lui Cyprian. După ce ajunge episcop, este martirizat în timpul împăratului Decius. Calderon reia tema legendei Sfântului Cyprian și a Sfintei Justina în drama sa **Magul făcător de minuni** (1637)⁹⁷. În sfârșit, să amintim o legendă din secolul VI d. Hr., care-l aduce în prim-plan pe Theophilus din Adana. Acesta, fost econom al bisericii din Adana, în Cilicia, îi cere diavolului – prin intermediul unui pact iscălit – să-l ajute spre a-și redobândi vechiul loc. Dar, ulterior el cedează muștrărilor de conștiință și reușește anularea pactului.

În cazul legendei noastre, remarcăm un aspect foarte interesant. În variantele A și B nu avem un pact cu diavolul propriu-zis, adică reprezentat printr-un înscris. Dracul nu cere – ca în majoritatea cazurilor legate de această temă – pactul semnat pe hârtie, ci se mulțumește cu un acord verbal, cu o promisiune dată prin viu grai de Beneș. Putem interpreta aceasta și prin siguranța pe care o are necuratul față de vânzarea lui Beneș. Este atât de sigur diavolul că Beneș și soția sa nu se vor răzgândi pe parcurs încât nici nu se mai obosește să ceară înfăptuirea unui înscris.

În varianta C găsim o altă explicație a faptului că dracul nu solicită un înscris. Nici Beneș și nici soția sa nu știau să scrie, nici măcar să iscălească. În aceste condiții, Satana prepară din pământ și apă un fel de cărămidă; pe această cărămidă își vor pune palmele – fiecare pe câte o parte – pentru a întări legământul. Iată, deci, că un lucru personalizat (semnătura) este înlocuit în această variantă cu un alt lucru personalizat (amprenta palmei). De fapt, putem interpreta acest „tip de contract” cu un transfer parțial în dublu sens: o parte din bogățiile dracului trec – prin intermediul cărămizii – la Beneș, iar sufletul lui Beneș și al soției trec – tot prin intermediul cărămizii – în posesia necuratului. Cărămida este, folosind un termen ingineresc, interfața prin care are loc asigurarea belșugului vieții materiale pământești și; totodată, condamnarea definitivă la chinurile iadului! Să ne amintim versetele Apocalipsei (13.16-17) referitoare la activitatea și comportamentul fiarei: „Și face ca toți, mici și mari,

⁹⁷ Arnold Van Genneep, *op. cit.*, p. 162.

bogați și săraci, liberi și robi, să primească un semn pe mîna dreaptă sau pe frunte, și nimeni să nu poată cumpăra sau vinde fără să aibă semnul acesta, adică numele fiarei sau numărul numelui ei.

În cazul legendei noastre (varianta C), am putea presupune că – de fapt – cărămida joacă rolul transmiterii semnului. Chiar dacă nu avem un semn material amintit, Beneș și soția sa sunt însemnați sufletește și damnați!

Elena Niculiță-Voronca consemnează această parafare a legământului cu diavolul prin intermediul unei cărămizi. Se spune că dracul a făcut mai întâi cărămida, iar Adam a pus mîna – ca înscris – că îi va aparține necuratului împreună cu tot neamul lui⁹⁸. Iată că Adam reprezintă neamul său în această învoială, el – ca și conducător – punând mîna pentru realizarea așa-zisului înscris. În cazul de față, „sigiliul” aplicat de palma lui Beneș va reprezenta și pe soția sa, el fiind capul familiei. Să ne amintim că, în Cartea Exodului, Dumnezeu încheie legământ cu Israel prin intermediul lui Moise (Exodul (34.27)): „Și DOMNUL a zis lui Moise: „Scrie-ți cuvintele acestea, căci pe temeiul acestor cuvinte închei legământ cu tine și cu Israel.”

Tot Elena Niculiță-Voronca mai consemnează o dată încheierea contractului cu necuratul prin intermediul cărămizii; ea precizează că pactul se încheie pe pământ, unde dracul era stăpânitor, iar prețul vânzării lui Adam și a neamului său a fost dobîndirea de pământ, pentru a avea unde lucra⁹⁹.

Marcel Olinescu, relatînd aceeași credință populară, spune că după ce a obținut amprenta mîinii lui Adam pe cărămidă, necuratul a ars cărămidă în foc și, pentru a o pune la loc sigur și ferit, a scufundat-o în apa Iordanului¹⁰⁰. Dar, la botez, Iisus Hristos a stat în apa Iordanului cu picioarele pe acea cărămidă (pe zapis), iar aceasta s-a sfărîmat toată, a dus-o apa și a făcut-o terci. În acest fel au scăpat oamenii de stăpînirea dracului.

Pactul cu diavolul este reprezentat în folclorul românesc în diverse ipostaze. La Elena Niculiță-Voronca întîlnim o poveste scurtă cu titlul **Sufletele la iad**, relatată de Ion Pisarciuc din Roșă (suburbie a orașului Cernăuți)¹⁰¹, și, de asemenea, o poveste mai lungă intitulată **Covaliul și dracul**, relatată de Aglaia Braha din Mihalcea (Bucovina)¹⁰². În această din urmă poveste, un covaliu își vinde sufletul diavolului, acest fapt realizându-se printr-un înscris. Reușind să-l păcălească pe drac, covaliul îi cere acestuia înscris că dracul nu are treabă cu el, și-l obține. Treaba se repetă încă de două ori. Povestea este mai complexă și n-o vom nara toată; covaliul moare și este înviat de către

⁹⁸ Elena Niculiță-Voronca, *Dăminile și credințele poporului român adunate și așezate în ordine mitologică*, vol. I, Ed. Polirom, Iași, 1998, p. 133.

⁹⁹ *Ibidem*, p. 33.

¹⁰⁰ Marcel Olinescu, *op. cit.*, p. 113-114.

¹⁰¹ Elena Niculiță-Voronca, *op. cit.*, vol. I, p. 33.

¹⁰² *Ibidem*, p. 301-302.

Dumnezeu ca s-o poarte pe Moarte în spinare, ea fiind foarte slabă. Apoi covaliul închide Moartea într-o nucă și când – într-o perioadă de foamete – vrea să mănânce nuca, Moartea iese din nucă și-l mănâncă ea pe el.

Folcloristul Ștefan Cacoveanu abordează motivul pactului cu diavolul în basmul **Bou-Bourel**¹⁰³. Copilul Petru și vițelul Bou-Bourel vin pe lume în aceeași zi în gospodăria unui om. Cei doi leagă o strânsă prietenie. Murind mama copilului, omul se însoară din nou. Vițelul era năzdrăvan; când Petru ieșea la câmp cu vitele, Bou-Bourel îl puneă să privească în cornul lui stâng și în fața lui apăreau mese încărcate cu tot felul de bunătăți. Mama vitregă, văzând prietenia celor doi, îi cere soțului să-l alunge pe Bou-Bourel de acasă. Petru și vițelul se refugiază în codru. Acolo, Bou-Bourel omoară două fiare groaznice – un lup și un urs – care-l provocaseră la luptă la tăul (balta) mare din codru. A treia oară vițelul este provocat de „un țăp slab, urât, cu barba lungă și cufurit”¹⁰⁴, care era de fapt dracul. Pe cât de trist era Petru la provocările lupului și ursului, pe atât se distra acum de înfățișarea țăpului. Vițelul însă își presimte moartea și-i lasă băiatului cele două coarne, spunându-i că în cel stâng va afla tot ce va dori, dar în cel drept să nu privească decât atunci când va fi la vârsta însurătorii, altfel va fi rău de el. Bou-Bourel este învins de țăp iar copilul – după ce pleacă plângând – se uită și în cornul drept. De acolo izbucnesc în număr foarte mare oi, capre, vaci, boi, porci, cai. Aceste animale se împrăștie peste tot, iar în fața lui Petru, care plângea pentru că nu mai putea să le bage înapoi în corn, se ivește un om. De fapt, acest om era dracul! Acesta îi propune, în legătură cu animalele: „Dă-te mie, când ți-o fi lumea mai dragă, că ți le bag io numaidecît”¹⁰⁵. Fără a-și da seama ce i se cere, copilul acceptă, iar dracul – cu un bici de foc – îi bagă ciurdele și turmele înapoi în corn. Petru pleacă, cu coarnele sub braț. Trecând timpul și având tot ce-i trebuia grație cornului stâng, băiatul, ajuns între timp flăcău de însurat, folosește cornul drept și devine un foarte bogat proprietar de animale.

Împăratul din acele locuri îi dă o fată de-a lui de soție. În seara nunții, în fața mirilor stătea pe masă „pogacea tradițională”¹⁰⁶. Dracul pândeă la fereastră și-l strigă pe mire, știind că acum îi era acestuia lumea mai dragă. Diavolul cere, așadar, respectarea pactului! Singură pogacea îl aude și-i răspunde răstit să mai aștepte, după care se apucă să-i spună povestea ei, de când era grâu și până acum, când este pogace pe masa de nuntă. Dar, până să-și termine pogacea povestea, trece miezul nopții „și dracului îi trecu vremea și de aci înainte, nemaiavind putere, mirele și mireasa cu pogacea au avut noroc”¹⁰⁷.

¹⁰³ D. Boer, M. V. Stănescu Arădanul, Șt. Cacoveanu, *op. cit.*, p. 193-197.

¹⁰⁴ *Ibidem*, p. 195.

¹⁰⁵ *Ibidem*, p. 196.

¹⁰⁶ *Ibidem*, p. 197.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 197.

Basmul **Bou-Bourel**, conform clasificării basmelor după Aarne-Thompson, intră ca variantă a lui AT 511 A, dar cu răspunsul din final al pânii ca la AT 811, ne spune Ovidiu Bîrlea în prefața cărții **Povești din Transilvania**¹⁰⁸. Este de remarcat în această narațiune aspectul straniu și totodată scârbos sub care se prezintă diavolul prima dată (*zap cufuri!*). De asemenea, nu avem în acest caz realizarea unui înscris clar între băiat și drac, care să certifice pactul. Dracului – apărut în scena înțelegerii cu băiatul sub chip de om – îi ajunge un acord verbal. Probabil că Petru nici nu și-a dat seama că a stat de vorbă cu un drac, fiind foarte supărat de răspândirea animalelor.

O altă interesantă situație o întâlnim în cazul unor legende prezente în răspunsurile la cele două chestionare ale lui B. P. Hasdeu (juridic și lingvistic). Cele două chestionare amintite se intitulează: **Obiceiele juridice ale poporului român**, 1878 și **Programa pentru adunarea datelor privitoare la limba română**, 1884. Două sunt legendele care ne interesează în mod deosebit în studiul de față, și anume – conform numerotării lor din sursă – legendele mitologice nr. 8 intitulată [Contractul cu Diavolul]¹⁰⁹ și nr. 9, intitulată tot [Contractul cu Diavolul] (variantă)¹¹⁰. De fapt, în cele două legende amintite, nu avem de a face cu un pact între om și diavol, ci între Dumnezeu și diavol. În legenda nr. 8, se povestește cum – conform unor credințe populare – Dumnezeu a făcut pământul folosind noroiul rămas sub unghiile diavolului, căci atâta pământ îi mai rămăsese necuratului după ce-l adusese de pe fundul mărilor. Apoi diavolul face case, dar nu poate băga lumina în ele. Dracii cei mici cărau toată ziua cu pălării, cu căciuli și cu albi fără a putea să bage ziua în casă¹¹¹.

Dacă e să comentăm această fază, căreia nici măcar hilară nu-i putem spune, atât e de mare tâmpenia și neghiobia dracilor, ar trebui să ne amintim de o fază asemănătoare petrecută în narațiunea **Poveste** de Ion Creangă, mai cunoscută și sub titlul de **Prostia omenească**, deși acolo un om (și nu draci) încerca să care „pocitul ist de soare în bordei, ca să am lumină”¹¹². În orice caz, dacă ni se permite această scurtă opinie, cu greu am putea găsi în literatura română (și nu numai!) o ipostază în care dracii să fie mai „bătuți în cap”, mai cretini decât în situația în care ei încearcă să transporte ziua în casă cu căciulile, cu pălăriile și cu albiile!

Dar să revenim la legendă. Dracul îi cere ajutor lui Dumnezeu, care îi spune că va băga el lumina în case, dar să i le dea lui. Legat de asta, el cere un

¹⁰⁸ *Ibidem*, p. 17.

¹⁰⁹ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *Omul de flori. Basme și legende populare românești*, Ed. Saeculum I.O. și Ed. Vestala, București, 1997, p. 181-183.

¹¹⁰ *Ibidem*, p. 184-186.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 181.

¹¹² Ion Creangă, *Amintiri din copilărie. Povestiri și povești*, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, București, 1955, p. 163.

contract. Nu ni se precizează sub ce formă se încheie acesta, doar că cei doi sunt de acord. Dracul va locui de acum în lemne, în hotărăște (movile)¹¹³. Ca un înțelept ce era, Dumnezeu face ferestre și uși, rezolvând astfel situația. Altă dată, diavolul îi cere lui Dumnezeu un om mort, iar acesta acceptă. Este rândul necuratului să solicite contract, pe care-l primește. Iarăși nu ni se precizează sub ce formă este alcătuit contractul.

Consecința lui era că toți oamenii morți mergeau la iad, unde erau chinuți de draci. Folosind pe Sfântul Ilie, Dumnezeu reușește în cele din urmă să recupereze acest contract defavorabil oamenilor. În final, diavolul îl apucă pe Sfântul Ilie – care zbura la cer cu contractul – de tălpile picioarelor, însă Dumnezeu îl trage în cer de subsuori. Astfel, în urma mâinilor diavolului, a rămas groapa la om în talpă. De atunci cine moare nu mai merge în iad, ci merge în Rai, se zice în finalul acestei legende.

Legenda nr. 9 prezintă – în general – aceeași temă cu legenda nr. 8, cu unele deosebiri însă. La început ni se precizează că, de la Adam și până la Iisus, și bunii și răii mergeau la iad, deoarece Raiul cu tot cu chei era în mâinile dracului, care era stăpân peste împărăția cerească. Legenda spune că Iisus Hristos, ca Fiu al lui Dumnezeu Tatăl, avea drept de moștenire asupra Raiului și asupra împărăției cerești și, pentru a-și exercita acest drept, trebuia să obțină cheile Raiului. Rolul Sfântului Ilie din legenda anterioară este jucat acum de Sfântul Petru care, îndemnat de Iisus, slugărește trei ani la drac, cerându-i de fiecare dată ca simbrie să răspundă la o întrebare cu substrat, și anume: dacă unui părinte i s-a răpit o moșie sau o altă moștenire, când este în drept să o ia înapoi? Dracul reacționează violent la primele două întrebări (în primii doi ani), pălmundu-l pe Sfântul Petru. A treia oară îi răspunde că nimeni în afară de fiul părintelui în cauză nu poate lua moșia sau moștenirea înapoi. Această situație apare, cu unele schimbări, și în varianta nr. 8. Acesta este – de fapt – contractul (verbal!) prin care dracul recunoaște dreptul lui Iisus asupra împărăției cerului și a cheilor Raiului¹¹⁴. Este al treilea contract în legenda nr. 8 și unicul contract în legenda nr. 9! O deosebire ar fi că în legenda nr. 8, răspunsul necuratului este: când va fi născut fiu fără trup de om! Nu am insistat în cazul legendei nr. 8 pe acest contract verbal, deoarece acolo era esențial recuperarea contractului cu privire la locul unde vor merge morții.

În finalul legendei nr. 9, Iisus și Sfântul Petru ajung în Rai, iar diavolul, de ciudă, îl mușcă pe Sfântul Petru de partea interioară a tălpilor, provocând astfel omenirii scobitura din talpă. Apoi, blestemat fiind de Iisus Hristos, necuratul cade vâjâind și nu se oprește decât în fundul iadului, unde este și astăzi¹¹⁵.

¹¹³ Bogdan Petriceicu Hasdeu, *op. cit.*, p. 181.

¹¹⁴ *Ibidem*, p. 185.

¹¹⁵ *Ibidem*, p. 186.

Textul legendei nr. 8 a fost expediat în iulie 1885 din comuna Poiana-de-Sus, jud. Dâmbovița. Această legendă se află în manuscrisul românesc 3421, filele 181^v-183^v; ea poartă numele **Fabula despre Dumnezeu și Dracul**, iar referent este învățătorul Teodor Sebeșanu (născut în Banat)¹¹⁶. Într-o altă variantă a legendei nr. 8, zăpăditul între Dumnezeu și diavol cuprindea învoiala că omul viu este pe jumătate al lui Dumnezeu și pe jumătate al necuratului, iar cel mort este al dracului.

În ceea ce privește legenda nr. 9, ea se găsește în manuscrisul românesc 3422, filele 435^v-437^v. Ca referent este învățătorul M. Ionescu. Cei care au povestit legenda nr. 9 sunt patru bătrâni de 60, 70 și 80 de ani¹¹⁷, din comuna Săcuiu, plasa Amaradia-Ocolu, jud. Dolj. Cei amintiți sunt: Gheorghe Tița, Mitru Pătru Cornea, Dumitru Sanda și Ilie Ion Preda. Nu ni se menționează data culegerii sau expedierii legendei. O variantă a legendei nr. 9 cuprinde – printre altele – realizarea contractului după cum urmează: Dumnezeu va stăpâni pe om cât acesta va fi viu, iar dracul după ce moare. Apoi, Sfântul Petru este trimis să vadă, slujind la necurat, în ce condiții se poate strica acest contract. Nu vom mai intra în amănunte; vom spune doar că această variantă a legendei nr. 9 se găsește în manuscrisul românesc 3421, filele 123^v-124^v. Textul legendei provine din comuna Finta, plasa Ialomița, jud. Dâmbovița¹¹⁸.

Interesantă este situația și în povestea **Dealul Roșu**, culeasă de I.G. Sbiera¹¹⁹. Acolo, un străin îi cere împrumut unui om care venea de la moară niște făină. Omul nostru îi dă, dar îi cere în schimb să-i scoată carul din noroi. Străinul acceptă învoiala și-i scoate rapid carul împotmolit în mocirlă. Apoi, străinul refuză să-i spună cine este, spunându-i doar că stă în Dealul Roșu și că-i va da înapoi făina când va veni după ea; mai mult, îi va mai fi încă de ajutor. Aceasta este – de fapt – înțelegerea cu diavolul! Pentru că străinul chiar aceasta era: un drac. Din nou este suficient doar acordul verbal. Dracul se va revanșa când omul va ajunge la ananghie, și anume va fi rob la tătari. Necuratul îl ajută să-și redobândească nevasta – care era cât pe ce să se mărite cu altcineva – băgând zăpădit în nuntă și declanșând o bătaie generală. Ciudat este faptul că omul nu-și dă seama nici la sfârșitul basmului cine l-a ajutat, doar cititorii poveștii aflând cine era străinul. Când am discutat despre simbolismul culorii roșu, am amintit și despre faptul că dracul locuiește în *Dealul Roșu*.

Într-una dintre cele mai cunoscute poezii ale sale, **Noi vrem pământ**, George Coșbuc pomenește de un posibil legământ între ciocoi și draci, pentru a-i asupri pe țărani:

„... Ciocoi pribeag, adus de vînt,

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 335.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 336.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 336.

¹¹⁹ I. G. Sbiera, *Povești și poezii populare românești*, Ed. „Minerva”, București, 1971, p. 263-266.

De ai cu iadul legământ
Să-ți fim toți cîni, lovește-n noi!”¹²⁰

Sărmanul Dionis este una dintre cele mai reprezentative creații ale lui Mihai Eminescu. În această nuvelă poetul face o extraordinară demonstrație de pătrundere în universul fantasticului malefic. După cum afirmă Nicolae Ciobanu, „magicul în variantă autentic faustică constituie elementul cheie solicitat a redimensiona din unghi fantastic structurile narative ale nuvelei, începînd cu momentul în care Dionis (devenit călugărul Dan) încheie pactul cu anticarul Riven (devenit astrologul Ruben). După „ședința” de inițiere, urmează marea scenă a „pactului cu diavolul”, surprinsă într-o pagină de proză fantastică în toate privințele memorabile. Noutatea punctului de vedere eminescian constă în împrejurarea că respectivul „pact” nu se încheie cu cărțile pe față, ci printr-o subtilă capcană pe care Ruben o întinde exaltatului lui învățăcel”¹²¹. Avem aici de-a face cu o pereche faustică, și anume: călugărul Dan (în locul lui Faust) – Ruben (pe post de Mefisto). Nu avem un înscris propriu-zis, ci avem o înțelegere prin viu grai și, totodată, o translație foarte interesantă: pactul cu diavolul se reduce la pactul călugărului Dan cu umbra sa! Despre motivul acesta al „umbrei” vom vorbi când vom discuta despre Adelbert von Chamisso. Care este însă motivul *real* al pactului cu diavolul în **Sărmanul Dionis**? Oare este dorința călugărului Dan pentru a putea avea acces la cunoașterea absolută? Aparent, am putea spune că da. Dar, de fapt, această tendință spre cunoașterea absolută îi este insuflată călugărului de dragostea sa pentru Maria. Iubirea pentru Maria este arcul care îl azvârle pe erou spre infinitul cunoașterii. Să accedem la cele mai intime gânduri ale călugărului Dan: „Din rugăciunile mele am lăsat-o vreodată pe ea? Din gîndirea mea a lipsit ea? Maria? O nu! – De cîte ori am dorit vro putere estraordinară, numai pentru ea am dorit”¹²². Așadar, chiar și incursiunea în lumea fantasticului împletit strâns aici cu maleficul are drept mobil tema iubirii absolute, un aspect tipic pentru creațiile eminesciene. Întrucît subiectul este binecunoscut, nu vom mai insista în lucrarea de față asupra acestei superbe nuvele.

Să ne ocupăm acum, pe scurt, de câteva lucrări din literatura universală, unde apare motivul pactului cu diavolul. Mai întîi, literatura germană.

Prima lucrare la care ne vom referi este **Extraordinara poveste a lui Peter Schlemihl**, scrisă în 1814, operă prin care autorul său Adelbert von Chamisso (1781-1838) și-a câștigat faimă nemuritoare. Chamisso a fost născut în Franța și numele său adevărat era Louis-Charles-Adelaïde de Chamisso de

¹²⁰ George Coșbuc, *Poezii*, vol. I, Ed. Cartea Românească, 1982, p. 170.

¹²¹ Nicolae Ciobanu, *Între imaginar și fantastic în proza românească*, Ed. Cartea Românească, 1987, p. 168-169.

¹²² Mihai Eminescu, *Poezii. Proză litarară*, vol. II, Ed. Cartea Românească, 1978, p. 298.

Boncourt. El a emigrat cu părinții săi în Germania în timpul Revoluției franceze. A fost unul dintre reprezentanții de marcă ai aripii progresiste din școala romantică. În povestirea de care vorbeam¹²³, tânărul Peter Schlemihl își vinde propria umbră unui bătrân uscățiv, înalt și liniștit, primind în schimbul ei punga lui Fortunatus. Fortunatus este eroul unei cărți populare germane din secolul XV; el avea o pungă din care aurul nu se sfârșea niciodată și care, de fapt, i-a adus doar necazuri stăpânului ei. Bătrânul – de fapt un demon – culege umbra de pe iarbă, o înfășoară și o bagă în buzunar. Respins de societatea în care trăia din cauza lipsei umbrei, Peter se întâlnește peste un an cu bătrânul, care îi propune, în schimbul înapoierii umbrei, să-i semneze un pergament prin care el își lăsa moștenire după moarte sufletul deținătorului respectivului bilet. Contractul trebuia iscălit cu sânge. În ciuda tuturor ispitelor și a presiunilor exercitate de demon, Peter nu semnează contractul. Rămas fără umbră, el călătorește din loc în loc, făcând studii și cercetări de geografie și biologie.

Ca și în **Sărmanul Dionis**, regăsim și aici simbolismul umbrei. Avem de-a face, în cazul lui povestirii lui Chamisso, cu o *variantă modificată* a tradiției care spune că omul care și-a vândut sufletul dracului își pierde în plus și umbra. Explicația tradiției e clară: vânzându-și sufletul, omul nu-și mai aparține, deci nu va mai exista ca o ființă spirituală, reprezentată de suflet. Nemaivând propria ființă, nu mai are nici umbră. Diavolul nu mai apare ca umbră în ființa lui; el deține acum controlul complet asupra omului¹²⁴.

Wilhelm Hauff este următorul autor de care ne vom ocupa. Se naște la Stuttgart la 29 noiembrie 1802 și moare tot la Stuttgart la 18 noiembrie 1827. După cum ne spune Mariana Lăzărescu într-o prefață la una din cărțile autorului german¹²⁵, în povestirile și nuvelele sale el face o dublă analiză a personajelor: sociologică și psihologică. Este un reprezentant al realismului timpuriu. Faima și-o cucerește prin romanul **Der Mann im Mond (Omul din lună)**, scris în prima jumătate a anului 1825. De asemenea, publică trei almanahuri de basme în anii 1825, 1826 și 1827. În lumea basmului, Hauff reflectă nedreptățile și nemulțumirile existente în prezentul german¹²⁶. Legat de subiectul studiului de față, ne vom referi la basmul **Inimă rece**¹²⁷.

Iată subiectul basmului. Cărbunarul Peter Munk din Pădurea Neagră (din Țara Șvabilor) pendulează între două duhuri: unul bun, numit Omulețul-de-sticlă, un duh blând și micuț și unul rău, Michel Olandezul, un găligan spătos și uriaș. Omulețul-de-sticlă apare doar invocat, prin rostirea a patru versuri. La

¹²³ ****Nuvela germană în secolul al XIX-lea*, Ed. de Stat pentru Literatură și Artă, 1958, p. 27-88.

¹²⁴ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. 3, p. 404.

¹²⁵ Wilhelm Hauff, *Fantezii din piniștele primăriei orașului Bremen*, Ed. Univers, București, 1989, p. 14.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 9.

¹²⁷ Wilhelm Hauff, *Inimă rece*. În: *** *Zina Onda. Basme clasice germane*, Ed. Ion Creangă, București, 1975, p. 153-200.

Început, Peter înclină spre micuțul duh, dorindu-și bani și o viață mai bună. Dar apoi, nemulțumit de situația dobândită, se orientează către Michel, care-i propune un târg: îl va îmbogăți, dar Peter trebuie să-i dea în schimb inima sa. În locul ei, Olandezul îi va pune o inimă de piatră, după cum a procedat și cu alți bogătași din oraș. Acesta este, de fapt, pactul! Nu avem un înscris concret. Schimbul de inimi se face cu acordul lui Peter, după ce acesta – amețit de băutură – adoarme. Să precizăm că Peter nu era beat când și-a dat acceptul, deci cedarea inimii sale naturale se face cu deplin discernământ. Efectele acestui pact nescris sunt groaznice în timp pentru cărbunar. Îmbogățit, posedând o frumoasă caleașcă, el ajunge un adevărat cămătar pentru oamenii din Pădurea Neagră. Își alungă mama, iar la scurt timp după căsătorie își omoară nevasta – pe frumoasa Lisbeth – pentru că-i dăduse un pahar de vin și o pâine de secară unui bătrân cerșetor. Lisbeth moare, lovită în frunte cu mânerul de abanos al cravașei. Cu mintea întunecată de furie, Peter se răstește la Omulețul-de-sticlă, care luase de fapt chipul bătrânului cerșetor. Acesta izbucnește furios și înfricoșător și-i dă lui Peter opt zile răgaz să apuce pe calea cea bună, în caz contrar anunțându-l că va apune în bezna păcatului său. Speriat, Peter este sfătuit apoi de Omulețul-de-sticlă cum să-și recapete inima. Recurge la un vicleșug, și anume îi spune lui Michel că nu crede că are în piept inima de piatră, ci pe cea reală. Acesta, pentru a-l convinge, i-o înlocuiește cu cea caldă, pentru a-l face să simtă diferența. Când Olandezul vrea să-i pună iar piatra în piept, Peter scoate o cruciuliță din buzunar, i-o ține în față duhului cel rău și începe a rosti rugăciuni. Rezultatul este dezastruos pentru Michel care se micșorează treptat și cade la pământ, oftând și gemând, în bătaia conjugată a tuturor inimilor naturale ale celorlalți oameni care au făcut pactul cu Olandezul. Peter fuge, dar pe drumul spre Omulețul-de-sticlă îl cuprind remușcările pentru nelegiuirile comise. Duhul cel bun, cuprins de milă, îi redă soția și îi aduce mama, permițându-i să înceapă din nou cu mulțumire o viață tihnită, fără obsesia aurului.

Fără a comenta prea mult povestea, să spunem că ritualul religios prin care Peter îl doboară pe Michel Olandezul ne aduce aminte ritualul prin care, în romanul **Dracula**, profesorul Abraham Van Helsing o oprește pe Lucy Westenra, devenită vampir¹²⁸, sau de ritualul prin care este alungat contele Dracula de lângă Mina Harker¹²⁹. Practic, am putea considera că avem de-a face cu un ritual de exorcizare.

Am lăsat la urmă una dintre cele mai mari cărți ale omenirii, și anume **Faust** de Johann Wolfgang Goethe (1749-1832), spirit umanist universal. Prima parte a acestui celebru poem dramatic apare în anul 1808; Goethe încheie partea a doua în 1831, iar aceasta apare postum în 1833. Desigur, nu ar avea rost să

¹²⁸ Bram Stoker, *Dracula*, Ed. Tribuna Craiova, 1993, p. 228.

¹²⁹ *Ibidem*, p. 292.

discutăm subiectul poemului, întrucât este binecunoscut. Ne interesează doar realizarea pactului cu diavolul. După cum susține Ștefan Augustin Doinaș într-o prefată la **Faust**-ul lui Goethe, pactul devine pariu; în acest fel se subliniază caracterul de aventură și risc al faptei umane, și, de asemenea, se subliniază orgolioasa fundamentare voluntaristă a activismului faustic¹³⁰.

Avem aici de-a face cu un pact clar, scris, iscalit cu sânge, „un suc de tot aparte” (după cum se exprimă Mefistofel)¹³¹. Ce cere Faust, de fapt? Vrea să-și potolească setea spirituală și să-și îndeplinească toate dorințele:

Faust

.....
Să simt și eu, oricât ființa mea ar fi de strîmtă.
Înaltul să-l cuprind în mine și adîncul ca-ntr-un

caier,

Să-adun în mine tot ce-i rază, tot ce-i vaier,
Să mă lărgesc ca omenirea, să mă zbat și să

veghez,

Asemeni ei, la urmă, însumi să naufragiez¹³².

Numele *Mephostophiles* (mai târziu *Mefistofeles*) se pare că derivă de la cuvântul grecesc *mephotophiles*, care se traduce prin „cel care nu iubește lumina”. O altă ipoteză, după cum ne spune într-o altă prefată Tudor Vianu, consideră că proveniența ar fi cuvântul *mephaustophiles*, adică „cel care nu-l iubește pe Faust”¹³³. Traducerea română folosește numele *Mefistofel*.

Ce va primi Mefistofel în urma înțelegerii? Faust se leagă să abjure credința și să-și dea sufletul. Dar diavolul, prudent, cere încheierea unui înscris:

Mefistofel

.....
Un lucru însă! Rogu-te un rînd sau două,
Să am și scrisă mărturia¹³⁴.

De asemenea, cere iscalirea pactului cu sânge:

Mefistofel

Cum poți această vorbărie
Numaidecît s-o umfli? Totul în puțin se strînge!
Orice foiță e de-ajuns.
Și iscalești c-un strop de sînge¹³⁵.

¹³⁰ Goethe, *Faust*. Partea întâi și partea a doua a tragediei. Goethe despre Faust, Ed. Univers, București, 1983, p. XXI.

¹³¹ Johann Wolfgang Goethe, *op. cit.*, vol. I, p. 82.

¹³² *Ibidem*, p. 83.

¹³³ *Ibidem*, p. XV.

¹³⁴ *Ibidem*, p. 81.

¹³⁵ *Ibidem*, p. 82.

Faust îi răspunde:

Faust

Dacă atâta doar te satisface
Cu fleacul ăsta facem pace¹³⁶.

Astfel se încheie pactul, care va dura până când Faust, de atâta fericire, va opri clipa¹³⁷.

Să trecem acum la literatura britanică.

Pentru început, să amintim basmul **Tom Tit Tot**¹³⁸. Foarte pe scurt prezentăm conținutul lui.

O fată numită Joan ajunge regină, datorită abilității și lăudăroșeniei mamei sale. După unsprezece luni de trai bun, fata este obligată de rege ca zilnic să toarcă singură cinci caiere de in, în decurs de o lună. Stând singură într-o cameră și neștiind deloc să toarcă, Joan era deznădăduită. Se aude o bătaie în ușă, iar la îndemnul fetei de a intra, în cameră intră „o arătare mică și neagră cu ochii foarte strălucitori, răsucindu-și urechile ascuțite și mișcând din coada-i lungă”¹³⁹. Basmul ne spune că este un spiriduș, dar noi, având în vedere aspectul său fizic și ceea ce-i propune fetei, înclinăm să credem că este un demon, un diavol. De altfel, în final, basmul folosește pentru arătare denumirea de „micuțul demon negru”¹⁴⁰. Demonul îi propune fetei să-i toarcă el inul, luând cu el caierele seara și aducându-le toarse dimineața; în schimb, fata va trebui să ghicească de trei ori în fiecare zi numele lui. Dacă nu va ghici, ea va fi a lui. Acesta este pactul demonic, pact care nu se finalizează printr-un înscris! Fata acceptă. Ea nu reușește să ghicească numele arătării și, odată cu trecerea zilelor, devine tot mai disperată. În ultima seară, cinând cu soția sa, regele îi povestește râzând că a văzut pe fundul unei cariere vechi de piatră de var o arătanie mică și neagră care torcea la o mașinuță de tors. Arătarea cânta și-și rostea numele: Tom Tit Tot. Joan, reținând bucuroasă numele, greșește intenționat primele două încercări, spre satisfacția însoțită de râsul diavolesc al demonului. La ultima încercare, ea rostește versurile:

„Ești sprinten și mic, doar de-un cot
Al tău nume e TOM TIT TOT!”¹⁴¹

¹³⁶ *Ibidem*, p. 82.

¹³⁷ *Ibidem*, p. 80.

¹³⁸ *** *Basme populare engleze*, Ed. Junimea, Iași, 1981, p. 32-39.

¹³⁹ *Ibidem*, p. 35.

¹⁴⁰ *Ibidem*, p. 39.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 39.

Reacția arătării e îngrozitoare: sclipește un fulger, se aude zgomotul unui tunet, diavolul răcnește, își răsucește coada de ciudă și de furie și zboară pe fereastră, cu ochii arzători ca niște cărbuni aprinși din vatră. Basmul spune că acesta a fost sfârșitul spiridușului, pentru că de la acea întâmplare, Joan nu l-a mai văzut niciodată. Remarcăm reacția de groaza și furie a demonului când s-a văzut păcălit și învins.

Să observăm că într-o altă sursă în care este relatată povestea ni se precizează că arătarea este un drăcușor și acolo este numit – până la dezvăluirea numelui real (Tom Tit Tot) – Acela¹⁴².

Să amintim acum unul dintre celebrele romane gotice, și anume **Călugărul**, scris de Matthew Gregory Lewis. Romanul se publică în anul 1796 cu titlul **Ambrosio or The Monk (Ambrosio sau Călugărul)**. Ileana Verzea afirmă în prefața romanului lui Horace Walpole – **Castelul din Otranto** - că M. G. Lewis este de fapt cel dintâi autor englez de romane de groază¹⁴³. În ciuda faptului că a șocat și a indignat publicul prin oroare și senzualitate morbidă, el a impus subliteraturii din perioada următoare o direcționare spre grotesc și macabru. M. G. Lewis prezintă în scrierile sale o pasiune dusă până la obsesie pentru descoperirea și descifrarea maleficului și malignului. De fapt, el este „hrănit” la școala folclorului necromantic englez și german și la celebrul curent **Sturm und Drang (Furtună și avânt)**. În 1798 publică romanul **The Castle Spectre (Spectrul castelului)**. În 1808 publică culegerea **Romantic Tales (Povestiri romantice)**¹⁴⁴.

Nu vom discuta acum subiectul romanului. Cert este că prezența demonică se simte pe tot parcursul narațiunii, diavolul contribuind la ducerea pe calea pierzaniei a virtuosului călugăr Ambrosio, starețul mănăstirii capucinilor, supranumit Omul Sfânt. În finalul romanului Ambrosio și amanta sa Matilda sunt învinuiți și arestați de către Inchiziție, datorită nelegiuirilor lor. Matilda nu poate suporta chinurile torturii la care urma să fie supusă și, mărturisind că a avut legături cu spiritele iadului, este condamnată la ardere pe rug. Îngrozită, ea își vinde sufletul diavolului și acesta o eliberează. Nu ni se relatează desfășurarea concretă a pactului făcut de Matilda cu diavolul. Ea apare în celula lui Ambrosio, sfătuindu-l pe acesta să-și vândă și el sufletul necuratului, pentru a nu fi chinuit și torturat – ca și până acum – și apoi ars pe rug. Ea îi lasă o carte cu ajutorul căreia îl poate invoca pe diavol. Călugărul Ambrosio, deși refuză inițial propunerea femeii, își mărturisește crimele a doua zi, înfricoșat de cazne. I se spune că va fi ars pe rug în acea noapte, la ora douăsprezece. Îngrozit, el îl invocă pe demon și-i cere ajutorul. Dracul îi cere sufletul și-l pune să semneze un act care să adeverească aceasta. Pentru scris diavolul îi înfige călugărului o

¹⁴² James Reeves, *Povești și basme englezești*, Editura ALLFA, București, 2001, p. 106-111.

¹⁴³ Horace Walpole, *Castelul din Otranto. Romanul gotic englez*, Ed. Minerva, București, 1982, p. XXI.

¹⁴⁴ *Ibidem*, p. LI.

pană de fier într-o venă a mâinii stângi și i-o dă să semneze. Să remarcăm că, deși pana pătrunde adânc în vena nenorocitului și se umple de sânge, Ambrosio nu simte durere. Îngrozit de venirea temnicerilor, călugărul semnează și-i cere dracului să-l ducă de acolo. Acesta îl duce urgent pe marginea celei mai adânci prăpăstii din munții Sierra Morena¹⁴⁵. Călugărul, speriat, îi cere să-l ducă la Matilda. Diavolul – privindu-l cu răutate, bucurie și dispreț – îi dezvăluie cum i-a influențat el viața și că – de fapt – temnicerii despre care Ambrosio credea că vin să-l ducă la rug îi aduceau de fapt iertarea¹⁴⁶. Apoi, necuratul îi spune că pactul prevedea doar să-l scape viu din temnițele Inchiziției, și nu mai mult. Îi mai spune că, dacă ar fi cerut să fie trecute în contract viața, puterea și plăcerile, ele i s-ar fi dat.

Putem oare să ne închipuim starea psihică de acum a lui Ambrosio? Greu de crezut, pentru că în mintea lui este acum o combinație de groază și deznădejde neînchipuită. Reacția lui este una aproape mecanică: cade și-și ridică mâinile spre cer, căutând ajutorul lui Dumnezeu Atotputernicul, după ce tocmai și-a vândut sufletul diavolului prin pactul semnat cu propriul său sânge. Diavolul, mânios, îl ia în gheare și-l aruncă în hău de la o înălțime amețitoare. Trupul călugărului se zdrobește de stânci, asta în timp ce se pornește o furtună înfiorătoare.

Iată, deci, o carte înfricoșătoare, cu o atmosferă pe măsură! Să remarcăm condițiile groaznice în care s-a semnat pactul cu diavolul, precum și extremul cinism al diavolului în scenele morții lui Ambrosio. Să mai spunem că, dacă diavolul se arată la prima lui invocare de către Matilda sub privirile călugărului – în cripta mănăstirii Santa Clara – ca un tânăr de optsprezece ani, de o frumusețe desăvârșită¹⁴⁷, când este invocat în temniță de către călugăr apare în toată urâtenia sa cumplită de diavol. Adică: trup uriaș și negru ca smoala, mâini și picioare cu gheare, mădulare vătămate de trăsnetele cu care-l doborâse Dumnezeu, umeri imenși cu două aripi negre, șerpi vii în loc de păr; fulgere țâșnesc permanent împrejurul lui și sunt însoțite de bubuit de tunete.

Să trecem acum la opera dramatică britanică. Amintim pe Christopher Marlowe (1564-1593), contemporanul lui Shakespeare. El a scris piese de teatru valoroase și foarte interesante, ca: **Tamerlan cel Mare** (în două părți), **Evreul din Malta**, **Eduard al II-lea**, etc. Pe noi ne interesează piesa **Tragica istorie a doctorului Faust**, în 14 scene și un prolog. Și aici avem un pact clar, scris de Faust și acceptat de Mefisto. Interesant este că, în momentul când Faust dorește să scrie conținutul pactului cu propriul sânge luat din braț, sângele se încheagă. Mai exact, se încheagă după ce Faust scrie că își dă sufletul diavolului, adică înainte de a semna pactul. Faust se întreabă ce prevestire este aceasta, oare

¹⁴⁵ M. G. Lewis, *Călugărul*, Ed. „ALUX” S.R.L., București, 1991, p. 395.

¹⁴⁶ *Ibidem*, p. 397.

¹⁴⁷ *Ibidem*, p. 247.

sângele nu vrea iscălirea zăpisului? Mefisto, în stare de orice pentru a-l câștiga pe Faust – după cum spune chiar el însuși – îi sugerează doctorului să pună sângele pe jar, ceea ce acesta acceptă și reușește astfel să semneze. Să notăm că Faust își cedează diavolului și sufletul, dar și trupul. Interesant este faptul că, după ce a iscălit legământul, lui Faust i se pare că pe brațul său apar și dispar niște slove latinești, și anume: Homo, fuge! (adică Omule, fugi!). Remarcând asta, Faust declară că nu va fugi¹⁴⁸. În finalul piesei, deși se căiește și reneagă iadul, o ceată de diavoli îl duc pe Faust. Remarcăm diferența față de finalul poemului lui Goethe, unde partea nemuritoare a lui Faust (sufletul) este ridicată la cer de un cor de îngeri¹⁴⁹.

Să mai remarcăm un aspect, cel puțin ciudat: avem de-a face cu un fel de „voce proprie a sângelui”. Astfel, sângele se încheagă în momentul când Faust se pregătește să semneze. Având în vedere că există o credință conform căreia puterea sau sufletul oamenilor și animalelor se găsește în sângele lor¹⁵⁰, ne dăm seama ușor că sufletul lui Faust a refuzat trecerea în puterea demonului. Se cuvine să amintim și o altă tradiție, apropo de această „voce proprie a sângelui”: se spune că, atunci când un ucigaș se aproprie de victima pe care a omorât-o, rănilor acesteia încep să sângereze. Această tradiție, specificată în celebra epopee **Cântecul Nibelungilor**, stă la baza recunoașterii lui Hagen ca ucigaș al lui Siegfried¹⁵¹. Tot legat de aceasta, să precizăm ce-i spune Dumnezeu lui Cain (Geneza (4.10)): „Și El a zis: „Ce ai făcut? Glasul sîngelui fratelui tău strigă din pămînt la Mine”.

Un spirit însetat de cunoaștere – ca și **Faust**-ul lui Goethe – este contele Manfred, din poemul dramatic în trei acte intitulat **Manfred**. Autorul poemului este celebrul George Gordon Byron (1788-1824). Numai că, spre deosebire de Faust, Manfred își potolește această sete fără a face un pact concret cu vreun reprezentant satanic, ci doar prin propriile lui forțe. De asemenea, tot prin forțe proprii el devine un mare vrăjitor și comunică cu lumea duhurilor infernale, pătrunzând chiar la o reuniune a lor în palatul lui Arimanes (adică Ahriman – principiul răului în mitologia persană). În final, când o ceată de duhuri apar să-l ia, spunând că i-a sosit ceasul, el spune:

Manfred

Diavol mincinos!

.....

¹⁴⁸ Christopher Marlowe, *Teatru*, Ed. Univers, București, 1988, p. 313.

¹⁴⁹ Johann Wolfgang Goethe, *Faust*, vol. II, Ed. pentru Literatură, 1968, p. 367.

¹⁵⁰ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 418.

¹⁵¹ *** *Cântecul Nibelungilor*, Ed. Saeculum I.O., București, 2000, p. 87.

N-am tîrguit cu voi
 Puterea-mi din trecut, ci-am dobîndit-o
 Prin veghe-ndelungată și răbdare,
 Prin cunoștințe nalte și-ndrăzneală
 Și prin căință, prin tăria minții.
 Prin ce-am aflat de la străbunii mei
 Din vremea cînd erau pe-aceeași treaptă
 Oameni și duhuri; pe puterea asta
 Mă bizui și v-alung din fața mea
 Cu nesfîrșită scîrbă¹⁵².

Iată că, deși nu avem aici un pact concret cu diavolul, legătura foarte strînsă a contelui cu lumea duhurilor nelegiuite provoacă unul nescris și nerostit, ceea ce explică reacția demonilor de a-l lua cu ei pe Manfred.

În ceea ce privește literatura rusă și sovietică, vom începe cu Nikolai Vasilievici Gogol (1809-1852). A fost unul dintre cei care au întemeiat realismul critic în literatura rusă, fiind considerat continuatorul și moștenitorul direct al lui Pușkin, după cum ne spune, într-o prefață la operele sale, N. L. Stepanov¹⁵³. Dintre scrierile lui în proză amintim ciclul de povestiri **Serile în cătunul de lângă Dicanca, Taras Bulba** (epopee istorică, adevărat imn de slavă consacrat cazacilor), povestirea **Nasul**, nuvelele **Portretul, Mantaua**, etc. Ca dramaturg: **Jucătorii de cărți, Căsătoria, Revizorul** (capodopera sa dramatică). În sfârșit, să amintim celebrul său poem **Suflete moarte**. Povestirea la care ne vom referi, și anume **În noaptea de Ajun**, aparține părții a doua a culegerii de povestiri **Serile în cătunul de lângă Dicanca**.

Să analizăm foarte pe scurt câteva aspecte din această povestire. Diavolul hotărăște să se răzbune pe fierarul Vacula deoarece, când acesta pictase o icoană înfățișându-l pe Sfântul Petru în ziua Judecății de Apoi, nu reușise, în ciuda sâcâielilor sale permanente, să-l oprească a o termina. În acest scop, mai întâi șterpelește luna; cu această ocazie se frige rău de tot. Să notăm că este ultima noapte când necuratul mai putea umbla prin lume. Dornic de a câștiga iubirea frumoasei Oxana, Vacula (un flăcău evlavios, dar a cărui mamă – Soloha – era vrăjitoare), se decide să ceară ajutor diavolului, fiind disperat. Acesta – bucuros – îi cere flăcăului zdelcă (adică ciornă de contract, chitanță, poliță). Vacula acceptă și, spunând că pentru draci se cere semnătură cu sânge, se face că scoate un cui din buzunar pentru a-și slobozi sânge. De fapt, el îl apucă de coadă pe drac, care-i stătea călare în cârcă¹⁵⁴. După acesta, el îl

¹⁵² George Gordon Byron, *Opere alese*, Ed. pentru Literatură Universală, 1961, p. 351.

¹⁵³ N. V. Gogol, *Opere în șase volume*, Vol I, *Serile în cătunul de lângă Dicanca*, Ed. Cartea Rusă, București, 1964, p. 7-62.

¹⁵⁴ *Ibidem*, p. 169.

domolește pe drac, făcându-și semnul crucii. Necuratul, îngrozit, promite să facă tot ce i se cere, numai să nu facă semnul crucii deasupra lui. Vacula îi cere să-l ducă în zbor pe spinarea lui la Petersburg, la țarină (împărăteasă). Deși speriat la început, flăcăul începe acum să-și bată joc de diavol, sperându-l cu cruciulița lui de chiparos de la gât. Ba chiar, zărindu-i pe cei doi, un drăcușor care se juca pe lângă lună, își scoate căciula, probabil în semn de salut respectuos. După ce își termină treaba la Petersburg (nu vom relata tot subiectul povestirii), dracul îl aduce acasă pe fierar și, auzind cocoșii anunțând sfârșitul nopții, se pregătește să fugă. La care flăcăul, pentru a-i „mulțumi”, îi arde trei lovituri de nuia și-l pune de-a binelea pe fugă.

Așadar, pactul este doar programat să fie alcătuit și semnat. Toată speranța necuratului se năruie când fierarul, realizând că nu se poate da diavolului și nu-l poate renega pe Dumnezeu, recurge la semnul crucii pentru a-l forța pe diavol să i se supună. După cum spune N. L. Stepanov: „Dracul lui Gogol e un laș și un bicisnic care nu e în stare să facă decât mici pozne”¹⁵⁵. Necuratul nu e în stare nici măcar să impună semnarea pactului, darămite să mai și forțeze îndeplinirea lui. Să remarcăm împletirea strânsă cu elementul fantastic a elementului comic, cu accente ironice și chiar hilare (de exemplu, când dracul se frige la atingerea lunii). Să remarcăm și deosebirea față de diavolul lui M. G. Lewis, din romanul **Călugărul**.

Mihail Bulgakov (1891-1940) este scriitorul de care ne vom ocupa acum. După cum ne spune Alexandru Sincu în postfața romanului **Maestrul și Margareta**: „opera lui coboară din faldurile largi ale creației gogoliene”¹⁵⁶. Creațiile lui Mihail Bulgakov încearcă o căutare a esenței artei împreună cu tentația descoperirii esențelor etice ale lumii, ne spune același comentator¹⁵⁷. Dintre romanele sale, **Maestrul și Margareta** este adevărata sa capodoperă. La acest roman lucrează din 1929 până la sfârșitul vieții. Romanul este publicat pentru prima dată în revista **Moskva** (nr. 11/1966 și nr. 1/1967). A mai scris, printre altele, romanul **Garda albă**, precum și numeroase piese de teatru.

Nu vom mai comenta subiectul romanului deoarece este foarte cunoscut. Avem de-a face cu o istorie întoarsă a doctorului Faust. Nemaștiind nimic despre iubitul ei (Maestrul) Margareta Nikolaevna afirmă că și-ar vinde sufletul diavolului ca să afle doar dacă iubitul ei trăiește. Imediat este abordată de un individ „roșu ca focul”¹⁵⁸ care-i spune că maestrul trăiește și o invită acasă la un străin. Individul este demonul Azazello (un mărunțel cu păr roșu, apropo de simbolismul roșului malefic!), iar Margareta este invitată de fapt la un Sabat. Participând, ea este aleasă regina Sabatului. Este, de fapt, prima parte a pactului

¹⁵⁵ *Ibidem*, p. 15.

¹⁵⁶ Mihail Bulgakov, *Maestrul și Margareta*, Cartea a doua, Ed. Univers, București, 1970, p. 543.

¹⁵⁷ *Ibidem*, p. 565.

¹⁵⁸ *Ibidem*, p. 331.

nescris, cuprinzând ceea ce trebuia să facă omul (aici Margareta). Pentru a se revanșa față de femeie, demonul Woland îi cere să spună ce-ar dori ea. „Vreau ca acum, chiar în clipa asta, să mi se dea îndărăt maestrul, iubitul meu, zise Margareta”¹⁵⁹. Imediat apare maestrul, Woland îndeplinind a doua parte a pactului și, totodată, cea mai importantă dorință a Margaretei. Reamintim că Margareta mai ceruse câteva lucruri, dar nu pentru ea: iertarea Fridei, una din participantele la Sabat, precum și permisiunea acordată Natașei, femeia de serviciu a Margaretei, de a rămâne vrăjitoare. Despărțindu-se de maestru și de Margareta, Woland îi dă în dar femeii o potcoavă mică de aur, presărată cu diamante, pe care aceasta o pierde, dar care este recuperată de Azazello.

După cum se poate observa, femeia – în speță Margareta – este cea care încheie învoiala cu diavolul, și nu maestrul. Prin intermediul dragostei, Margareta va încerca construcția unei legături între putere și valoare. Pentru acest scop ea devine, măcar pentru un timp, vrăjitoare. De asemenea, ajunge să facă onorurile casei diavolești, după cum spune Alexandru Sincu¹⁶⁰. Tot el afirmă că Margareta reprezintă sensibilitatea și puritatea triumfătoare în fața oricăror forțe malefice, întunecate.

În încheiere acestor aspecte, doar o singură referire asupra unui celebru personaj istoric, asupra căruia planează bănuiala încheierii unui pact cu diavolul. Este vorba de Gilles de Montmorency – Laval, senior de Retz, Rays sau Rais, mareșal al Franței. S-a născut în anul 1400, iar în timpul Războiului de o sută de ani desfășurat contra Angliei (1337-1453) a luptat alături de Jeanne d'Arc. La încoronare regelui Carol al VII-lea la Reims (1429) lui Gilles de Rais îi revine deosebita onoare de a aduce vasul cel sfânt care conținea Marele și Sfântul Mir folosit la ungerea regilor Franței, tradiția datând de la Clovis. Vasul cel sfânt se găsea în abația Saint-Denis. În ziua încoronării, după cum afirmă Louis Pauwels și Guy Breton¹⁶¹, Gilles de Rais este numit de către Carol al VII-lea mareșal al Franței. Treptat, el se orientează spre magie, necromanție, vrăjitorie, devine obsedat de nebunia alchimică, de sex și de satanism. De fapt, e homosexual. Ucide, după torturi groaznice, copii. Devine îmbibat de sadism și autorii francezi menționați se întreabă dacă - întocmai ca și Georg Sabel care, peste o jumătate de secol își va lua ca pseudonim numele Faustus și va da naștere mitului faustian – va încheia și el un pact cu diavolul în schimbul pietrei filozofale. Judecat fiind, el se întoarce din nou cu fața către Dumnezeu și invocă măreția Lui care i-a menținut sufletul deasupra diavolului și, de asemenea, cere publicului prezent să venereze Sfânta Biserică¹⁶². Este executat prin

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 404.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 563.

¹⁶¹ Louis Pauwels, Guy Breton, *Întâmplări stranii din istoria Franței*, Ed. Artemis, București, 2001, p. 259.

¹⁶² *Ibidem*, p. 265.

spânzurătoare, apoi lăsat pe rug doar cât să fie atins de flăcări. Apoi este scos din foc, pus într-un sicriu și dus la mănăstirea Carmeliților. Deci, chiar dacă cei doi autori nu ne dau o mărturie clară despre un pact scris cu diavolul și semnat de Gilles de Rais, există și această posibilitate, datorită comportamentului său demonic. Georges Minois ne spune în **Istoria Infemurilor** că mareșalul ar fi semnat pacte cu diavolul¹⁶³. După cum ne spune Arnold Van Gennepe¹⁶⁴, Gilles de Rais a fost identificat cu **Barbă Albastră** și este eroul unui ciclu de legende în vestul Franței.

După această incursiune în câteva lucrări celebre, pentru a ilustra și analiza pactul cu diavolul sub diverse ipostaze, să revenim la legenda lui Beneș. Foarte interesant ni se pare un amănunt: în variantele A și B ni se spune că dracul depozitează sacii în tindă, sprijiniți de ușa odăii. Credem că, prin ceea ce face, Satana le arată celor doi că i-a luat în stăpânire. Să urmărim firul logic și simbolic al presupunerii noastre: dracul aruncă în ușă sacii cu bani, adică „ochiul dracului”. El înjură atât de tare încât Beneș și soția sa se trezesc. Înjurătura este o formă de magie verbală, un gen de înclinare spre blestem, conferind celui ce o rostește valențe demonice¹⁶⁵. Iată că Beneș nu este trezit în zori, de cântecul cocoșului, cum probabil că se întâmpla de obicei chiar dacă basmul nu ne precizează aceasta. Cocoșul este un simbol al luminii și inteligenței supreme, care vin de la Dumnezeu; de asemenea, el este considerat o emblemă a lui Iisus Hristos¹⁶⁶. Deci, Beneș este trezit de un blestem demonic.

Spargerea ușii pentru a ajunge la sacii cu bani are și ea o conotație simbolică. Astfel, țăranul și soția sa, treziți de spiritul răului, trebuie să ajungă la banii necuratului, un adevărat bilet de intrare în lumea iadului. Și cum fac asta? Spărgând ușa, adică stricând ceva bine stabilit și folositor. Spargerea ușii simbolizează spargerea ordinii firești caracterizată de credința în Dumnezeu și ajungerea în lumea subterană a duhurilor necurate. Până și timpul acestei schimbări este total adecvat: miezul nopții (în varianta A) sau „pre la 12 ceasuri” (noaptea, în varianta B). Miezul nopții nu este altceva decât timpul când dezlănțuirea duhurilor malefice ale întunericului atinge intensitatea maximă, apogeul. Ivan Evseev ne spune¹⁶⁷ că miezul nopții se măsoară în *trei ceasuri*, numite și ale *cântătorilor*; acestea corespundeau celor trei *cântări de cocoși*. Prin aceste trei cântări se marca începutul ceasurilor nefaste, malefice, diavolești din cursul nopții, toial acțiunilor necurate și – în cele din urmă – stoparea tuturor activităților drăcești. Cele trei cântări de cocoși (câteodată reprezentate prin adevărate coruri de cucuriguri) erau: cel corespunzător orei 12 noaptea, cel

¹⁶³ Georges Minois, *op. cit.*, p. 193.

¹⁶⁴ Arnold Van Gennepe, *op. cit.*, p. 135.

¹⁶⁵ Ivan Evseev, *op. cit.*, p. 224.

¹⁶⁶ *Ibidem*, p. 106.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 313.

dintre 1,30 și 2,00 noaptea și cel dintre 3,00 și 3,30 noaptea. Cele trei ceasuri nocturne amintite se considerau de rău augur, pentru că în intervalul lor era o densitate maximă de spirite malefice în libertate. Iată deci, o concordanță între activitatea demonică și timpul desfășurării ei, conform tradițiilor populare. Acest lucru este valabil pentru variantele A și B. Și, apropo de cele trei ceasuri nefaste! Există, conform unor credințe populare, un duh malefic, numit chiar *Ceasul rău*, care bântuie noaptea și îi pocește pe drumeții care au întârziat pe drumuri singuratic¹⁶⁸. Se crede că aceste *Ceasuri rele* (sunt trei în timpul nopții, după cum am văzut) umblă prin văzduh, trădându-și prezența prin intermediul unui juiit. *Ceasul rău* este personificarea timpului impurificat, plin de energii negative¹⁶⁹.

Varianta A mai precizează că, până la ivirea zilei, Beneș și soția sapă o groapă și ascund în ea toți banii. Explicația cea mai simplă este că ei vroiau să-și pună la adăpost avutul. Însă în interpretarea noastră, cei doi – posesori deja ai biletului către infern – se comportă ca niște duhuri malefice: lucrează noaptea și îngroapă comoara, dând-o astfel în pază (vorbind sub aspect simbolic) divinităților necurate subpământene. Să mai amintim că, după cum am văzut când am enumerat numele metaforice ale dracului, unul din ele era: *Cel-de-pe-comoară*.

Un alt aspect asupra căruia vom insista este legat de trăsura pe care o obține Beneș. În varianta A, ea este trasă de patru cai negri și este strălucitoare. Pe unde trece, oamenii își fac semnul crucii. Să vedem puțin ce înseamnă din punct de vedere al simbolismului calul negru.

Calul are un simbolism extrem de variat. La origine, el țâșnește în galop fie din fundul mării, fie din întunericul adâncurilor htoniene, fie din străfundurile pământului¹⁷⁰. Este considerat fiu al misterului și al nopții și poartă simultan viața și moartea, legat fiind atât de focul nimicitor și victorios cât și de apa care oferă hrană dar și îneacă. În psihanaliză, calul apare ca simbol al *inconștientului* sau al *psihismului neuman*. Legat de simbolismul calului infernal, foarte bine tratează acest subiect Gilbert Durand, profesor emerit de antropologie culturală și de sociologie la Universitatea din Grenoble. El susține izomorfismul calului cu bezna și cu iadul¹⁷¹.

În cele mai multe cazuri, caii morții sunt negri. Astfel, în Franța, folclorul relatează că unii drumeți rătăciți sunt urmăriți uneori de cai negri infernali; avem cazul unei vânători blestemată relatat de Pierre de Ronsard

¹⁶⁸ Idem, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Ed. Amarcord, Timișoara, 1998, p. 79.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 79.

¹⁷⁰ Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. I, p. 224.

¹⁷¹ Gilbert Durand, *Structurile antropologice ale imaginarii. Introducere în arhetipologia generală*, Ed. Univers Enciclopedic, București, 1998, p. 74.

(1524-1585) în poezia **Imn către demoni**¹⁷². Tot ca și credință manifestată în folclor, menționăm că de fapt caii negri sunt – în majoritatea cazurilor – fie diavolul, fie un suflet ce nu-și mai găsește odihna sau un damnat, un blestemat. De asemenea, pot fi caii unor participanți la o vânătoare blestemată, ca și cea amintită de Pierre de Ronsard. Legendarul rege Arthur, cel mai vestit vânător de acest soi este condamnat să urmărească – spun credințele populare – o pradă pe care n-o va ajunge niciodată, într-o alergare nesfârșită¹⁷³. La începutul anilor 1500, un bărbat numit Zuan della Piatte a fost condamnat pentru vrăjitorie în valea râului Fiemme. La proces Zuan a declarat că a mers la Sabat împreună cu o femeie pe care o numește „doamna Venus” și împreună cu alaiul ei, zburând călare pe niște cai negri și înconjurând lumea întregă în cinci ore.

Analizând simbolurile biblice, Maurice Cocagnac susține combinarea puterii grozave, distrugătoare a abisului biblic din care iese marea furioasă cu simbolistica pentru calul morții¹⁷⁴.

În Apocalipsă, ruperea celei de-a treia peceti de către Miel declanșează sosirea călărețului pe calul negru (Apocalipsa (6.5-6)): „Și cînd a rupt pecetea a treia, am auzit pe a treia făptură vie, zicînd: „Vino!” M-am uitat și iată un cal negru. Cel care stătea pe el avea în mână un cîntar. „Și în mijlocul celor patru făpturi vii, am auzit ca un glas care zicea: „O măsură de grîu pentru un dinar! Trei măsuri de orz pentru un dinar! Dar să nu vatămi untdelemnul și vinul!””. Comentînd Apocalipsa, John H. Alexander¹⁷⁵ consideră calul negru ca reprezentînd spectrul negru al foametei. Un comentariu ortodox al Apocalipsei ne spune că ivirea călărețului pe calul negru ar însemna îndepărtarea de Iisus Hristos a celor care nu au o credință cu adevărat puternică în El; culoarea neagră a calului ar indica – conform celor afirmate de Sfântul Andrei al Cezareii reluat de autorii acestui comentariu – plîngerile celor lepădați de credința în Iisus Hristos datorită chinurilor nesuferite¹⁷⁶. Și în acest comentariu se menționează că unii interpretează calul negru drept nenorociri sau foamete.

Savvas Agouridis consideră și el că acest cal negru indică lipsa alimentelor de bază în timpul războaielor. Cîntarul aflat în mîna acestui călăreț simbolizează – în comentariul aceluiași autor – existența (în cazul generației actuale) cartelelor de alimente¹⁷⁷. Preotul doctor Ioan Mircea afirmă că foametea cumplită este simbolizată de calul negru, iar cîntarul ar semnifica atât foametea cât și războiul; ar fi vorba despre cumpănirea faptelor omenești care atrag

¹⁷² Jean Chevalier, Alain Gheerbrant, *op. cit.*, vol. I, p. 228.

¹⁷³ *Ibidem*, p. 229.

¹⁷⁴ Maurice Cocagnac, *Simbolurile biblice. Lexic teologic*, Ed. Humanitas, București, 1997, p. 168.

¹⁷⁵ John H. Alexander, *Apocalipsa, verset cu verset*, Ed. Agape, Făgăraș, p. 159.

¹⁷⁶ Arhiepiscopul Averchie Taușev, Părintele Serafim Rose, *Apocalipsa în Îmățătura Sfinților Părinți*, Ed. ICOS, 2000, p. 113.

¹⁷⁷ Savvas Agouridis, *Comentariu la Apocalipsă*, Ed. Bizantină, București, 1997, p. 168.

condamnarea lor, în cazul acestor plăgi¹⁷⁸. Tot aici, să mai analizăm o situație: de ce îngerul pedepsitor (călărețul de pe calul cel negru) nu trebuie să se atingă de untdelemn și de vin? După cum spune preotul doctor Ioan Mircea¹⁷⁹, vechii comentatori interpretează această interdicție considerând că untdelemnul și vinul sunt pentru creștini elementele materiale ale Sfintelor Taine ale Bisericii lui Iisus Hristos, și asta mai ales la Botez, la Mirungere, la Sfânta Euharistie și la Sfântul Maslu.

Întâlnim cai negri în Cartea lui Zaharia. Caii negri apar înhămați la un car de luptă și se îndreaptă spre miazănoapte, pentru a face „să se potolească mînia Mea în țara de la miazănoapte” (Zaharia (6.1-8)). După cum explică îngerul, carul cu caii negri reprezintă unul dintre cele patru vânturi (sau duhuri) ale cerurilor „... „care ies din locul în care stăteau înaintea Domnului întregului pămînt”. (conform Cărții lui Zaharia). Să mai spunem că dintre doi munți de bronz ieșeau carele de luptă trase de cai.

În varianta B nu ni se spune culoarea cailor, doar că sunt tot în număr de patru, iar în varianta C sunt doi cai suri.

Varianta B ne prezintă un Beneș ceva mai binevoitor cu oamenii, chiar dacă și-a vândut sufletul. El lasă posibilitatea oamenilor să găsească potcoavele de aur ale cailor, dar necuratul zădărnicește aceste intenții. De asemenea, Beneș îi dă bani păcurarului în grotă, dar acesta nu-și mai găsește scroafa și presupune că i-a furat-o Satana. Versurile de încheiere ale variantei B ne readuc în minte că am avut în povestire motivul *dracului-sluga*, care în timpul vieții pămîntene a lui Beneș și soției „i-a purtat în spinare”, adică – în sens figurat – le-a făcut toate poftele.

Cu privire la pedeapsa pe care o primesc cei doi, în variantele A și C ei sparg piatră până la sfârșitul vremurilor, iar în varianta B Beneș este secretar și numără bani, dar în anumite zile el și nevastă-sa sunt puși în locul animalelor la arat și, respectiv la grăpat de către necurat.

Desigur, ar fi încă multe de analizat cu privire la semnificațiile simbolice care apar în cele trei variante ale legendei Beneșului. După cum s-a văzut, elementul de bază al legendei este *pactul cu diavolul*. Exemplele concrete prezentate în studiul de față au certificat faptul că bunăstarea pămînteană oferită de necurat este iluzorie! Nimic nu este mai fals și mai înfiorător decât să renunți la credința adevărată în Dumnezeu și să te încredezi Satanei! După cum însuși diavolul recunoaște, puterea pe care o are el este primită (Luca (4.6)). Dumnezeu îi hotărăște diavolului limitele între care acesta își poate exercita puterea¹⁸⁰. Oricât de puternic ar fi diavolul, el a fost, este și va rămâne pentru

¹⁷⁸ Preot dr. Ioan Mircea, *Apocalipsa*, Ed. Harisma, București, 1995, p. 126.

¹⁷⁹ *Ibidem*, p. 127.

¹⁸⁰ *** *Dicționar Biblic*, Ed. Cartea Creștină, Oradea, 1995, p. 1158.

vecie doar un învins! Fie-ne permis să ilustrăm ceea ce am spus până acum prin câteva versete din Apocalipsă (20.9-10):

„Și ei s-au suit pe fața pământului și au înconjurat taberele sfinților și cetatea cea iubită. Dar din cer s-a coborât un foc și i-a mistuit.

¹⁰Și Diavolul, care-i înșela, a fost aruncat în iazul de foc și de pucioasă, unde este fiara și prorocul mincinos. Și vor fi chinuiți zi și noapte, în vecii vecilor.

În încheiere, am dori să subliniem o dată în plus prezența în folclorul zonei Năsăudului a acestui motiv (pactul cu diavolul) care se întâlnește – după cum am văzut – în foarte multe creații, atât folclorice cât și aparținând literaturii culte; de asemenea, se întâlnește la noi în țară, dar și în străinătate. Ne oprim aici, nu înainte de a evidenția iarăși talentul și măiestria poporului român în ceea ce privește diversitatea și spectaculozitatea tradițiilor, aspecte oglindite pe deplin în folclorul ținutului năsăudean.

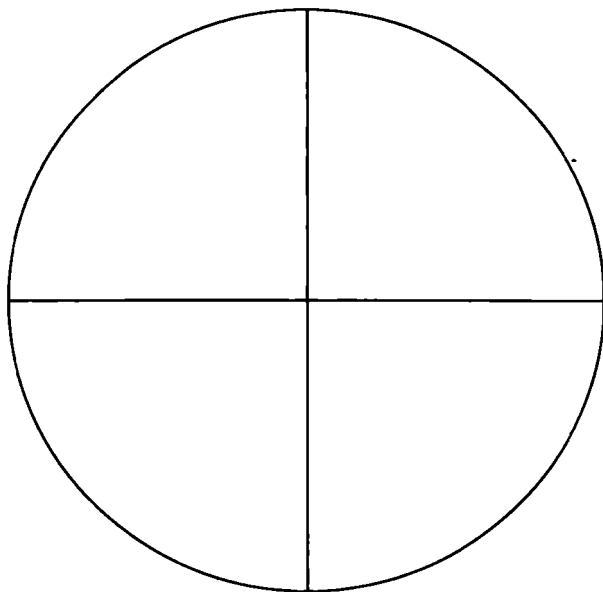

Fig. 1 Sigla alchimică corespunzătoare culorii verde

RECUZITA ȘI SPECTACOLUL NUNȚII ÎN SATUL MONOR, JUD. BISTRIȚA-NĂSĂUD (CU MIREASĂ ADUSĂ DIN DUMBRAVA SAU VĂTAVA)

Anton Badea, *Adriana Badea-Țuțuianu*

Înscrise pe cursul superior al Mureșului și situate la poalele Munților Călimani, satele Monor, Gledin, Vătava, Râpa de Jos și Dumbrava, sunt locuite în exclusivitate de români, ce s-au îndeletnicit din cele mai vechi timpuri cu păstoritul¹ și agricultura². Păstrători ale unor străvechi tradiții, ce se circumscriu într-o unitate folclorică și etnografică specifică, bazată pe legături strânse între satele din dreapta Mureșului Superior și zonele limitrofe, au dezvoltat aici o varietate de forme pline de originalitate.

Obiceiul cel mai reprezentativ practicat în satele de sub Munții Călimani a fost nunta, deoarece în anumite împrejurări ea putea comporta interesante implicări cu alte obiceiuri. După cum povesteau bătrânii din Monor, ceremonia cea mai complexă era „atunci când flăcăul își căuta mireasă în alt sat”, prilej ce le oferea tinerilor necăsătoriți practicarea *lăturenitului*³, între sărbătoarea Crăciunului și a Anului Nou.

Trebuie amintit că echipa de flăcăii sau *berea*⁴ cum i se mai spunea în zonă, obișnuia să meargă a doua zi de Crăciun în satele vecine spre a petrece împreună cu tineretul de acolo, motiv pentru care erau cunoscuți sub denumirea de „lăturenii”. Ceata era foarte bine organizată, având o disciplină impusă de

¹ Laurian Someșan, *Viața pastorală în Munții Călimani*, în *Buletinul Societății de Geografie*, tom III, Cluj-Napoca, 1933, p. 34.

² Anca Giurchescu, *Jocurile ciobănești din satul Dumbrava*, în *Revista de Folclor*, nr. 3-4, București, 1963.

³ L. Someșan, *Lăturenii*, în *Gazeta ilustrată*, Cluj-Napoca, 1935, p. 12; Ion Chelcea, *Lăturenii contribuți la istoria societății tradiționale a românilor*, în *Apulum*, VI, 1967, p. 503-529.

⁴ Ceata feciorilor este cunoscută în această zonă sub denumirea de „bere”, termen ce provine probabil de la băutura cu același nume preparată din bucate, pe care locuitorii din această zonă o consumau la petrecerile obișnuite. Situații asemănătoare întâlnim și în satele din podgoriile Transilvaniei, unde ceata are denumirea de „bute” (vasul în care se strângea vinul pentru sărbătoarea Crăciunului) (Alexandru Vicu, *Colinde din Ardeal*, București, 1909, p. 10; Traian Gherman, *Tovărășii de Crăciun ale feciorilor români din Ardeal*, în *Anuarul de Folclor*, v. V, Cluj Napoca, 1939, p. 58; Ilie Moise, *Butea Junilor. Obicei de iarnă din sudul Transilvaniei*, Sibiu, 1977, p. 11).

membrii ei: gazda-„șeful suprem” (singurul care era însurat), urmează doi vătafi, colcerii, căprarii și restul feciorilor⁵.

Ajunși în satul vecin lăturenii primeau fiecare câte un „soț” ales în așa fel ca să corespundă rangului ce-l aveau în cadrul tovărășiei proprii, ce îi vor găzdui pe timpul nopții la iubitele lor. Obiceiul „lăturenitului” a fost descris deja în literatura de specialitate așa că vom încerca să continuăm ceea ce a propus I. Chelcea: „Astfel se vede cum actuala expunere poate servi și ca parte introductivă la un stadiu al căsătoriei în viața poporului român, privind regiunea de care ne ocupăm”⁶.

Momentele cele mai dificile au fost atunci când fetele necăsătorite se îndrăgosteau de lăturenii, după cum se și spunea de altfel despre ei: „mai dragi ni-s ca ăi din sat”⁷; dacă sentimentul era reciproc băieții reveneau în ziua de Bobotează sau cu ocazia șezătorilor, să-și caute iubitele.

Odată ce tinerii ajungeau la o înțelegere, flăcăul le spunea părinților lui să-și anunțe *mersul pe vedere* la părinții fetei; cu această ocazie se stabilea data *tocmelii* și detaliile privitoare la zestrea fetei, iar aproximativ la trei săptămâni după tocmeală se fixa nunta.

În joia din săptămâna nunții, viitorii miri împreună cu chemătorii și chemătoarele mergeau prin tot satul să invite lumea la *steag* și la ospățul care urma să aibă loc duminică. Chemătoarele poartă ca însemne distincte „botici” mici de salcie cu petele, iar chemătorii baltage din bronz frumos ornamentate. Prezența mirilor era obligatorie în această ocazie deoarece în caz contrar nu se prezenta nici un sătean la nuntă.

Chemătoarele se adresau gazdelor din drum: „Lele Marie, să faceți bine să veniți pe mâine la ospăț la cutare...”.

Chemătorii spun când intră în casă: „Să dea Dumnezeu bine!”

Gazda: „Să trăiți cu bine”

Chemătorii: „Cum mai trăiți dumneavoastră ?”

Gazda: „Bine, dar dumneavoastră ?”

Chemătorii: „Și ai noștri sunt sănătoși

Să n-aveți grijă de ei.

Cu cuvântul lui Dumnezeu și a lui cutare... să faceți bine să veniți mâine la ospăț și tinerii la steag”.

Spre seară, după încheierea *chematului*, tinerii mergeau la mire iar tinerele la mireasă, unde erau răsplătiți cu un colac mare cât roata carului, pentru că tot ei urmau să împodobească steagul.

⁵ Emil Petrușiu, *Berea în Deleni, Județul Mureș*, în *Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei*, IX, Cluj-Napoca, 1977, p. 290.

⁶ Ion Chelcea, *op. cit.*, p. 504.

⁷ *Ibidem*, p. 526.

Conduc de staroste, *alaiul* mirelui format din nași și chemători pornea dis de dimineață după mireasă până în satul vecin, unde era nevoit să depășească binecunoscutele piedici rituale⁸ foarte des întâlnite în momentele pierderii unei persoane dragi, mai ales dacă ea urma să părăsească satul definitiv; dintre acestea am putea aminti: legatul porții, pușcatul oalei cu cenușă din vârful prăjinii, înlocuirea miresei, plata starostelui și a chemătorilor.

Mireasa stătea ascunsă în grădină unde o jucau pe rând toate fetele din ceata chemătoarelor, care i-o încredințau mirelui în momentul în care acesta a reușit să treacă cu bine peste toate obstacolele. Membrii alaiului se ospătau numai după ce mirele ridica mireasa peste masa încărcată cu bucate, apoi ei ieșeau afară; în casă rămăneau doar mirii, nașii, socrii și chemătoarele care hoboteau mireasa.

Hobotitul consta în punerea pe o bătă a unui voal, cu care feciorul desemnat să îndeplinească acest ritual înconjură mireasa de trei ori, o lovea peste fund și în cele din urmă i-l slobozea după gât⁹. Înainte de plecare mirii împreună cu socrii mici închină și beau *paharele de amar*, în semn de foarte mare tristețe deoarece în momentul următor mireasa își lua rămas bun prin intermediul vornicului, de la părinți, frați și surori:

„Cinstită adunare,
Mă rog să-mi dați ascultare
Pentru o mică cuvântare.
Să se scoale mirele-n picioare
Să văd ce părere are ?
Dacă nu-i pe plac, eu mă duc atât să-i cat’”.

„Înălțate împărate,
De când de aici am plecat
Multă lume am umblat,
Prin grădini cu flori domnești
După flori împărătești,
Atât doar am umblat
Mândră floare am căpătat,
Înflorită-n trei culori
S-o iubești până ce mori.
Asta-i floare din cunună,
Să te faci cu voie bună

⁸ Arnold Van Gennep, *Riturile de trecere*, Iași, 1996, p. 119.

⁹ Obiceiul „slobozirii” hobotului pe capul miresei a fost practicat încă din perioada romană, dar s-a menținut până nu de mult în Dobrogea și unele părți ale Transilvaniei sub denumirile: zăbranic, zăvon, savon, broboadă, cârpă, învelitoare (Elena D. O. Sevastos, *Literatură populară, Căntece moldovenești-Nunta la români*, București, 1990, v. I, p. 309-316; Simion Florea Marian, *Nunta la români. Studiu istorico-etnografic comparativ*, București, 1995, p. 376-387).

Albă, bine soporită,
 Roșie, nerumenită
 Numa azi e necăjită,
 De măicuța ei iubită
 Că se vede despărțită,
 Și de frați și de surori
 Și de grădina cu flori”.

Cântecele de despărțire potențează liric secvențele ceremoniale care semnifică ruperea tinerilor de vechea lor stare, exteriorizând sentimentul dureros sau nostalgic. Unitar ca structură și substanță metaforică, poemul enumeră liric ipostazele esențiale ale despărțirii și rezonanțele lor simbolice, într-o succesiune gradată culminând cu mărci rituale (cununa – simbol al trecerii) și evaluând în final consecințele¹⁰.

Alaiul mirelui ducea mireasa și chemătoarele în Monor iar părinții fetei și oamenii din Dumbrava sau „călimănarii” cum mai erau numiți, veneau cam după vreo două ceasuri cu zestrea miresei. Chemătorii sunt primii care ajung la casa mirelui, ei înconjurau cu steagul în mână de trei ori o găleată cu apă și strigau:

„Să umble mireasa după mire
 Ca mîța după căne...”

Starostele arunca cu apă¹¹ pe deasupra lor, iar ei fugeau să preia tânăra pereche pentru a o conduce în casă unde îi întâmpina soacra mare care îi așează miresei pe cap un colac și o rochie. Relația dintre noră și soacră este extrem de dificilă; ea făcea acest gest și îi dădea onorurile cuvenite, pentru a-și ușura sentimentul de culpă.

Mireasa stătea în târnaț până când ajungeau „călimănarii” cu zestrea, moment din care începea *târșuiala* între starostele miresei și mire, dacă cădeau la învoială, mirele plătea hainele unei surori mai mici de-a miresei, pe care aceasta le chiuia:

„Surioară draga mea
 Ieși afară de-i videa
 C-o venit fomeile
 Să-ți numere hainele.
 Numerele cum or vrea,
 Că, ca tine n-or avea
 Numerele cum le-ar place
 Că, ca tine nu ș-or face”.

¹⁰ Mihai Pop, Pavel Ruxăndoiu, *Folclorul literar românesc*, București, 1978, p. 199-200; M. Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, București, 1976, p. 146.

¹¹ Gestul stropirii cu apă, a avut din totdeauna un rol fertilizator în cadrul ceremonialului nupțial (S. Fl. Marian, *op. cit.*, p. 309).

După acest moment mireasa este dusă la o casă vecină de către nașa care îi face conciu, îi leagă o năframă peste cap și o încredințează mirelui peste masă, bineînțeles nu înainte de a-i chiui următoarele versuri ce semnalau grija pentru viitoarea soție:

„Vine nașa cu șina
Gândești că vine regina,
Vine șina cu nașa
De se luminează casa,
Aseară trecui drumu
M-am întâlnit cu cinu,
Cinu mâine m-o rugat
D-o soție ca să-i cat.
Ia seama cinule bine
Ia seama ce îți spun eu,
Să nu făcâi mâine poimâine
Că cinuța nu-i de tine,
Că nu-i măr putregăios
Să muști din el să țâpci jos,
Nicie piară mălăiață
Că-i soție pe viață.
Să te faci cinule cu voie bună
C-o cinuță tinere,
Să trăiești bine cu ie
Nu c-o oaie care scurmă prin gunoaie”.

Masa propriu-zisă începea cu ospătarea „călimănarilor”, deoarece ei fiind oameni străini de sat aveau prioritate, apoi locul lor era luat treptat de către localnici. Modul treptat de desfășurare a ospățului s-a făcut în acest mod din lipsă de spațiu, numai în momentul când s-a construit căminul cultural a fost posibilă participarea tuturor nuntașilor.

Chinutul găinii cădea în sarcina unei socăcițe mai bună de gură, am putea spune că este secvența cea mai încărcată de umor și haz din întreaga ceremonie¹², ce constă în aducerea unei găini fripte decorate cu verdeață și panglici colorate ce i se oferea nașului contra unei sume de bani¹³.

¹² Alexandru Suciu, *Nevoia actuală de ceremonial și ritual*, Brașov, 1998, p. 113.

¹³ Părerile referitoare la semnificația acestui act ritual sunt împărțite în literatura de specialitate: O. Birlea consideră că prin el s-ar fi asigurat cândva fertilitatea tinerei perechi (Ovidiu Bârlea, *Folclorul românesc, v. I*, București, 1981, p. 429), iar O. Papadima susține că aducerea găinii în fața nașului semnifică începutul darului care se deschide chiar cu acesta (Ovidiu Papadima, *Literatura populară română*, București, 1969, p. 184).

După masa călimănarilor începea *jocul miresei*; cei care erau doritori să participe plăteau mirea cu câțiva lei¹⁴, pe care aceasta îi puneă într-o batistă. De fapt acesta era momentul în care se strângeau bani pentru tână pereche, cinstea propriu-zisă constând în obiecte de uz casnic sau animale.

Jocul propriu-zis avea trei variante:

1. *Perina* – când bărbații și femeile se așează roată, iar, cineva ia o pernă în mână, se așează în genunchi și își alege o persoană de sex opus cu care se sărută strigând în același timp:

„Cine joacă perina
Multă gură a căpăta,
Gură și bătaie pe-atâta
Gură-căpăta din sat,
Bătaie de la bărbat.
Sărută-mă bade-n dinți
De buze să nu te atingi,
Că buzele-s subțirele
Și intră dinții prin ele,
Periniță de bumbac
Să te dau cui mi-i drag,
Periniță de fuior
Să te dau cui mi-i dor,
Perină cu sărutări
Merg acasă, și dau bătai,
Perină cu sărutat
Merg acasă și se bat”.

2. *Roata* se juca după masă, doi cu doi și se mutau după strigătură.

3. *Cățeana* a fost un dans ciobănesc jucat doar de bărbați, foarte des întâlnit în repertoriul nunții¹⁵.

Textele chiuiturii la găină conțin referiri sexuale directe, iar în ceea ce privește mersul la pădure, acest spațiu este rezervat doar bărbaților; femeile mai vulnerabile din fire puteau fi oricând atacate sexual de pădurari:

„Trandafir ardelenesc
La toți mesenii vestesc,
Că cu mesenii pornesc
Și din calea mea vă dați,
Ca să nu mă răsturnați

¹⁴ „Jocul miresei pe bani în Transilvania reprezintă un act de integrare a noii neveste în comunitatea satului în aceeași ipostază, dar se poate bănuși că și mirea împărtășește jucătorilor ceva din însușirile ei propiitoare pe care le are numai în acest stadiu liminar (de așteptare), azi dispărute în conștiința purtătorilor de folclor” (Ovidiu Bîdea, *op. cit.*, p. 427).

¹⁵ A. Giurchescu, *op. cit.*, p. 62.

Și să nu mă prăvăliți,
Găina să mi-o globiți
Și să nu mă răsturnați,
Găina să mi-o stricați
Că io-s nevastă cinstită,
Și la umbră prăvălită.
Frunză verde lemn uscat
Vineri sara pe-nserat,
Mie veste mi-o picat
De-o găină să mă gat.
Sus la munte m-au suit
Cu pușcuța subțioară,
Ca să puște o gălicioară
Săraca găina me,
Asară încă păște.
Eu am știut uliul cu clonț
El a fost numa-n chiloți,
Eu am știut uliul cu pene
El a fost numa-n izmene”.

„Măgheran ardelenesc
La tăți mesenii vorbesc,
Că cu găina pornesc.
Frunză verde a răchiții
Zi muzica găinii,
Zi muzică zi cu drag
Să mă pot sui pe prag,
Zi muzică zi frumos
Di pe prag să mă dau jos,
Și din cale vă cam dați
Ca să nu mă răsturnați,
Și din cale vă feriți
Ca să nu mă prăvăliți.
Zi muzică, zi mai tare,
Să merg la nănașa mare
C-o găină de vânzare,
De trei zile n-o mâncat
Că tăt pe asta s-o cruțat,
D-apoi s-o putut cruța
Din găina mea mânca,
Că iară m-oi înturna
Și i-oi da la nănașa,

Nănașa-i femeie avută
Și mi de mult cunoscută.
Auzit-am, auzit,
La nănașa pe podele
Trandafiri și viorele,
Pe masă sticle cu bere
Oaspătă pe cine mere,
I-oi cini găina bine
M-o ospăta și pe mine.
Nănașule, dragul meu,
Io de când am auzit
Că de nănaș ești numit,
Nici o noapte n-am dormit
Fără am stat și m-am gândit,
Că-n ce munte am plecat
La găină, la pușcat.
Sus la munte m-am suit,
La găină la pândit
La umbră de brad frumos,
Io am stat și m-am pus jos
Și m-am dus și am pândit,
Și-o găină mi-a venit
Io cu arma de strujan,
Am pușcat-o prin gâtlan
Și cu gloanțe de cenușă,
Am pușcat-o drept prin gușă
Și-am venit tăt prin pădure,
Găina a fugit la mure
Io cătam găina bine,
Ș-un păcurar după mine
Păcurariul tinerele,
M-am dus în tufă cu el
Până ne-am sărutat,
De găină am uitat.
Nănașule de nu crezi
Uită-te bine și vezi,
Că-n gură i-am pus țigară
Și-am venit cu ea la țară,
Și-am venit cu ea prin Cluj
Și-am împenat-o cu ruji,
Și m-am întâlnit cu rușii
Rușii-o zâs: dăvai, dăvai,

Dă-mi găina că ți-o tai
Io am zis că da, că nu,
Că i-o dau la nănașu
Io am zis că da, că ba,
Că i-o dau la nănașa
Că nănașa-i tinere,
Ți mai mare dragu de ie.

În foarte multe situații sunt folosite noțiuni și imagini legate de aspectul vieții moderne, practică întâlnită la mai multe sate din zona respectivă¹⁶:

„Frunză verde de răchită
Io vin cu găina friptă,
Și cu ceterași,
Și cu banda din oraș.
Ș-am vinit tot prin Ploiești
Cu banda din București.
Nănașule să trăiești,
Găina să mi-o plătești.
Io-s nevastă de la țară,
Venită cu celțuială
Nănașule dragul meu,
Nu mă cunoști cine-s ieu,
Nu-s doamnă nici preuteasă,
Fără sunt nevastă aleasă,
Cu găina îs trimeasă,
Trimeasă la dumneata,
Multă plată nu mi-o da,
Numa o mie aripa
Și piciorul zece mii,
Pe la noi mereu să vii,
Și nănașa nu a ști.
Măgeran de p-ingă vale,
Na la voia dumitale.
Măgeranu otăjește,
Na fã bine ș-o primește”.

„Te-ai întins și nu ai prins,
Și tăți oamenii te-au răs
Ti întinde și nu-i prinde,
Și tăți oamenii te-o råde.

¹⁶ A. Giurchescu, C. Costea, *Aspecte folclorice noi și tradiționale din Raionul Toplița*, în RF, nr. 3-4, 1962, p. 98.

Las' găina că-i a me
 Și mai am treabă cu ie.
 Că io numa pân m-oi pune,
 Ca pe carte le-oi spune.
 Găină bată-te sfântu
 Când a fost recensământul,
 Tu din gură n-ai tăcut,
 De minune m-ai făcut
 Și io în casă te-am băgat,
 Să nu te sui la sfat”.

Deși s-au publicat foarte multe lucrări și studii de specialitate cu referire la ceremonialul nupțial, am considerat necesară cercetarea unui caz special și anume modul de desfășurare a căsătoriei într-o situație oarecum mai delicată, adică când viitorii miri provin din sate diferite. Un rol deosebit de important l-a avut în această zonă practicarea obiceiului lăturenitului, prin intermediul căruia au fost posibile întemeierea unor căsătorii bazate pe consimțământul reciproc, într-o perioadă în care consimțământul părinților avea un rol hotărâtor.

Les accessoires et le spectacle de la noce dans le village Monor, le département Bistrița-Năsăud (avec la mariée apportée de Dumbrava on Vătava)

Résumé

La plus représentative habitude pratiquée dans les villages répandus au pied des Monts Călimani a été la noce, parce qu'elle pouvait comporter en certaines circonstances, des intéressantes implications avec d'autres habitudes. Ainsi que les habitants racontaient, la cérémonie la plus complexe était au moment où le garçon (le jeune homme) cherchait son épouse dans un autre village, ce qui donnait des jeunes célibataires l'occasion de pratiquer „lăturenitul” (la visitation d'un groupe de jeunes hommes du village voisin) entre la Noël et le Nouvel an.

Le tableau des illustration

1. Jeunes filles („chemătoare”)
2. Le parure de la mariée
3. Le table des jeunes mariés
4. La danse de la mariée

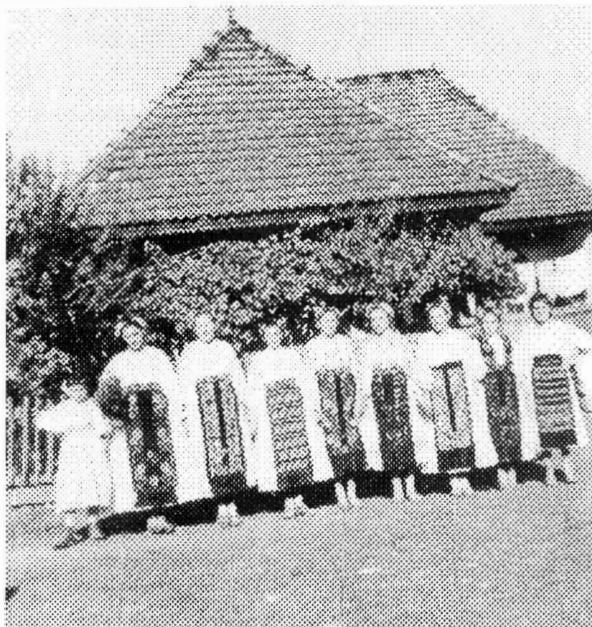

Fig. 1. Chemătoarele

Fig. 2. Gătitul miresei

Fig. 3. Masa mirilor

Fig. 4. Jocul miresei

VARIA

NESTOR ȘIMON – ISTORIC AL GRANIȚEI NĂSĂUDENE

„În fine, mai adaug fără alt comentariu:

Până când națiunea română nu-și va cunoaște trecutul seu istoricu, până atunci și diua va orbeca în întunericu și toată cealaltă literatură nu ajunge nemicu.”

23 februarie 1891- NESTOR ȘIMON.

PROLEGOMENE.*

Adrian Onofreiu

S-a născut la 6 ianuarie 1862 „în Ragla, pe Ulița cea Mare, din părinții Georgiu Șimonu, de 40 de ani, din Ragla, plugariu căsătorit și Florica Șimon, de 31 de ani, din Ragla, căsătorită”¹.

După ce a absolvit școala trivială din Monor, în 1875, a urmat cursurile Gimnaziului Superior din Năsăud, în perioada 1875-1883. În această perioadă, a activat în cadrul societății de lectură a elevilor „Virtus Romana Rediviva”, fiind cooptat în primul colectiv de redactare al revistei acesteia, „Musa Someșană”.

Aici, publică o serie de studii și poezii, între anii 1880-1882, după ce, în prealabil, erau citite în ședințele societății².

În anul 1883 susține examenul de maturitate: între 14-17 mai, „examenul scripturistic”, iar între 19-21 iunie, „examenul verbal”, obținând

* *Prolegomenă(e)* = parte introductivă care precedă expunerea propriu-zisă într-o operă științifică (cf. *Dicționarul Explicativ al limbii române*, Ed. Academiei R.S.R., 1975, p. 751).

¹ *Direcția jud. Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale*, fond: „Colecția registrelor parohiale de stare civilă”, registrul inventar nr. 941, fila 8.

² *Teodor Tanco – Virtus Romana Rediviva*, Bistrița, 1974, vol. I, p. 243; vezi și ședințele societății de lectură din 18 decembrie, 29 ianuarie 1882 (A.N.B., fond: „Virtus Romana Rediviva”, d. 17).

următoarele rezultate: **bun** la: religie, germană, maghiară, istorie, geografie, matematică, fizică, desen; **suficient** la: latină, greacă, română, filozofie, cânt³.

Între anii 1883-1887 studiază dreptul la Universitatea din Cluj⁴; continuă pregătirea doctoratului, pe care-l obține în anul 1897⁵.

Din anul 1889, 1 august, ocupă funcția de secretar al Fondurilor Grănicerești Năsăudene, până în anul 1914. Aici și în această calitate, va desfășura cu râvnă și aplicare spre trecut, o vastă activitate de cercetare și documentare privind istoria zonei de graniță năsăudene; a lăsat viitorimii, o meritoasă lucrare privind istoria de început a fondurilor grănicerești civile, cea care se confundă, în bună parte, cu activitatea și viața lui Vasile Nașcu.

Utilizând surse arhivistice de primă mână, printre care și valoroasa „Arhivă Nașcu”, azi risipită, și, în parte pierdută, Șimon a surprins aspecte interesante din istoria fondurilor grănicerești, descriind cu multe amănunte confruntările foștilor grăniceri cu administrația erarială, precum și începutul organizării instituțiilor fondurilor, în strânsă legătură cu meritele lui Vasile Nașcu în această privință⁶.

Cercetările lui referitoare la istoria zonei Regimentului de Graniță de la Năsăud, s-au concretizat în numeroase studii, majoritatea manuscrise, dintre

³ A.N.B., fond: „Liceul George Coșbuc Năsăud”, d. 7/1883, passim; vezi și *Reportul alu XIV-lea despre Gimnaziul Superior Greco-Catolic Romanescu din Naseud – pro anulul școlasticu 1882-1883*, Bistrița, 1883, p. 81.

⁴ În această calitate, a beneficiat de bursa acordată de Administrația fondurilor grănicerești năsăudei, în valoare de „200 florini valută anual”, conform hotărârilor nr. 676/3 sept. 1883; nr. 489/1 sept. 1884; nr. 689/30 iunie 1886; nr. 625/12 sept. 1887; prin ultima hotărâre, i-a fost acordată și bursa pentru depunerea registrelor de doctor în drept la Universitatea Regală din Cluj. (cf. A.N.B., fond: Iulian Marțian, d. 22).

⁵ *Ibidem*: vezi Lazăr Ureche – *Fondurile Grănicerești Năsăudene – 1851-1918*, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 186; Teodor Tanco – *Virtus Romana Rediviva, vol II*, Bistrița, 1974, p. 243; *Idem* – *Dicționar literar 1639-1997 al jud. Bistrița-Năsăud*, Editura „Virtus Romana Rediviva”, Cluj-Napoca, 1998, p. 342.

Iată și comentarea acestei reușite; la 5 iulie 1897, Nestor Șimon se adusa Comisia administratoare a Fondurilor grănicerești astfel: „Prin aceasta, cu tot respectul am onoarea a raporta cum că, în urma concediului de 4 săptămâni ce mi s-a dat, am călătorit la Clușu, unde în 22 Iunie a.c. am depus cu succesu riguros alu III-lea de drepturi și, în 26 Iunie a.c. am fost promovat de DOCTOR JURIS UNIVERSI”.

Iar comisia, la 10 Iulie, arăta: „La arătarea din 5 Iuliu 1897, cu care ți-ai prezentat diploma de doctor în drepturi, ți se împărtășește cum că, aceea s-a luat spre știința cu plăcere, în ședința din 10 Iuliu 1897, la punctulu 103 alu protocolulu de ședințe”. (cf. A.N.B., fond: „Administrația fondurilor grănicerești năsăudene”, dos. 366).

⁶ *Preocupările în această direcție s-au materializat în lucrarea: Vasile Nașcu – viața și faptele lui*, Bistrița, 1908, p. 538; vezi Lazăr Ureche – *op. cit.*, p. 10. Despre această lucrare, Teodor Tanco spunea: „Chiar dacă cea mai mare parte se compune din corespondența lui Nașcu, expediată sau primită și, încă a fost o nemaipomenit de grea treabă și de o importanță incomparabilă, salvându-se astfel un adevărat tezaur documentar”. (cf. Teodor Tanco – *op. cit.*, p. 244).

care amintim: „Studii geografice și topografice referitoare la averile grănicerești”⁷; „Studii de toponimie”⁸; „Romulizii din Nordul Daciei – disertațiune despre latinitatea populației de pe Valea Someșului”⁹; „Un istoric al ținutului de graniță”¹⁰; „Evenimentele din domnia împărătesei Maria Tereza până la înființarea miliției confiniare în Transilvania”¹¹.

Întreaga măsură a capacității și activității desfășurate, o va arăta Nestor Șimon, în cercetările și studiile privind evenimentele Revoluției de la 1848-1849, în zona de graniță născădeană, văzute în strânsă legătură și dependență cu activitatea Regimentului II românesc de graniță.

În acest sens, în ultimul deceniu al secolului XIX, Nestor Șimon va întreprinde numeroase cercetări și depistări de documente în arhivele deținute de participanții la evenimente, sau de alte autorități, laice sau ecleziastice.

Astfel, se adresează cu scrisori în care solicită sprijin pentru depistarea și cercetarea documentelor, către personalități din zonă: Florian, Cavaler de Porcius, la 10 decembrie 1891; Ioan Pop Reteganul, la 7 noiembrie 1892; Gherasim Domide, la 1 Decembrie 1892; Coșbuc Sebastian, tatăl lui George Coșbuc, la aceeași dată; Albert Berger, arhivarul orașului Bistrița, la 20 iulie 1893¹².

Exprimându-și crezul și concepția, la 30 iulie 1892, se adresează astfel preotului Onoae Iacob, din Prundu-Bârgăului: „Eu însă sunt numai un om, care pentru lucruri de acestea, mi-am sacrificat vreo câțiva ani, afară de aceea, mai mulți bani și, în fine – pot zice – cum că, mult din venitul meu, întrelăsând multe pentru mine și făcând totul pentru toți”. Iar eforturile îi erau deplin răsplătite, căci preotul comunica: „despre acele lupte (de pe Valea Bârgăului) avem și astăzi urme concrete, așa în Borgoprund (Prundu-Bârgăului – n.n.) și astăzi niște șanțuri afunde, numite pătării (de la BATERIE), făcute de unguri contra armatelor rusești, venite într-ajutorul armatelor imperiale. Se află astăzi încă mulți bătrâni care ne pot evera (povesti – n.n.) despre bătăliile întâmplare în aceste șanțuri.

Se mai află apoi și monumente de piatră; așa la podulu cel mare din Borgoprund, precum și în țințirimul din Borgo-Rus (Rusu-Bârgăului – n.n.), unde au căzut în răzbelu comandanții ruși. Suntu cu inscripțiuni slavice și nu le pot traduce; abia se poate citi numele defunctului”¹³.

La 1 decembrie 1892, Nestor Șimon se adresa preotului greco-catolic din Poiana-Ilvei, Ștefan Buzilă, astfel: „Frate Buzilă! La noi în ținutul de graniță

⁷ A.N.B., fond: Iulian Marțian, d. 10.

⁸ *Ibidem*, d. 20.

⁹ *Idem*, fond: Virgil Șotropa, d. 296.

¹⁰ *Ibidem*, d. 297.

¹¹ *Ibidem*, d. 299.

¹² A.N.B., fond: Iulian Marțian, d. 22.

¹³ *Ibidem*.

avem atâtea materiale de exploatat, încât numai o societate științifică ar fi în stare să le exploateze totul și nu unu *omu singuraticu, cum sunt și eu*.

Eu însă facu numai câtu potu, ce va mai rămânea, voru mai lucra și alții, dacă voru avea gustu și plăcere. În fine-ți mai adaugu cum că, noi avem o istorie atât de frumoasă, atât de strălucită și atât de avută în bravuri, încâtu stau bunu cum că, nici unu popor nu se poate lăuda cu o istorie mai sublimă decât acestu districtu – numai că generațiunea de astăzi, neinteresându-se de ea până astăzi, încă nu pot zice că istoria e scrisă completu – ba se pare, cum că, ar mai dori că și ce mai este să o nimicească”¹⁴.

În anul următor, la 1 martie 1893, se adresează învățătorului Beșia Pavelu, din Prundu-Bârgăului, cu următoarele: „Nu întrelasu, nici cu această ocaziune, de a accentua: păstrați toate pecetele de hârtie și le adunați, și asigurați de unde numai le aflați căci de multe ori, *unu peticu de hârtie cuprinde mai multe decâtu altele dintr-o arhivă întreagă*”¹⁵.

Moare la 19 februarie 1915 la Năsăud¹⁶. Consecvent acestor principii, va reuși să adune multe documente; este și motivul pentru care, prezentăm în continuare, fragmente din scrisorile prin care Nestor Șimon solicita informații referitoare la arhive și trecutul istoric al graniței năsăudene, în vederea elaborării unei „panorame istorice” a acestui ținut¹⁷.

I) PREȚUITOR AL ARHIVELOR

1887, iulie 24 – Cluj

Scrisoarea lui Nestor Șimon către profesorul Constantin Moisil, în Năsăud.

„Fiind convins cum că Dumneata, în continuu ai avut mare interesu de afacerile noastre publice, apuc și eu până de astă dată spre a conversa de aici

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ *Ibidem*.

¹⁶ Teodor Tanco – *Virtus Romana Rediviva*, vol. II, 1977, p. 244; A.N.B., fond: „Iulian Marțian”, d. 179.

¹⁷ Se păstrează în manuscris „Despre revoluția din anul 1848-1849” (A.N.B., fond: „Iulian Marțian”, d. 58/a); „Revoluția din 1848 și Regimentul de graniță” (fond: „Virgil Șotropa”, d. 6); „Pagini memorabile din 1848” (*Ibidem*, d. 7); „Regimentul de graniță și ținutul de graniță în timpul evenimentelor din 1848-1849” (*Ibidem*, d. 298). De asemenea, mai amintim că la 23 mai 1893, se adresa lui Barițiu G. Ieronim, la Sibiu, cu următoarele: „Subscrisulu, pre când eram în Clușiu, la Universitate, ca jurnistu, cu epistola mea de d-ta Clușiu 2 august 1888, am transmis iubitelui și mult regretatului nostru conducătoru, George Barițiu, 20 de documente din anii 1848-1849, cea mai mare parte, proclamațiuni revoluționare tipărite, apoi câteva litografiate. Primirea acestora mi-a atestat-o scumpul reposatu prin epistola sa de d-ta Sibiu 22-10 august 1888, încunoștinându-mă cum că documentele transmise de mine voru apăsarea nesmintitu la tempulu seu publicate de către Academia Română”. (cf. A.N.B., fond: „Iulian Marțian”, d. 22). Scrisorile reproduse în continuare se păstrează în sursa citată.

despre culegerea documentelor istorice, referitoare la Regimentul al II-lea de graniță ...

... Când î-mi încape timpul, mai meditez și despre căile și modurile, cum s-ar putea efectui mai bine și cu succes, adunarea documentelor istorice.

Mi-ai fost spus cum că încercări s-au făcut, dar fără rezultat. Eu aș fi de părere ca să se mai facă o încercare, și anume, în anul acesta ... D-ta, în înțelegere cu alți bărbați fruntași să faceți o propunere, în cercuri private, cu membrii comitetului fondurilor, ca toți să fie toți atâția agenți și să conlucreze, spre a se aduna din toate unghiurile, documentele de orice natură.

Spre acest scopu, s-ar putea forma și unu fondu pentru suportarea speselor, unde ar fi de lipsă. Acest fondu s-ar putea începe cu contribuie din partea grănicerilor, *căci, mulți sunt aceia, cari numai cu ajutorul fondurilor s-au făcut oameni fericiți, și ar putea contribui de la 1-5 florini pe an.*

Eu, din câtu ce s-ar face începutul unui atare fondu, dau, cu toată sărăcia mea, 5-10 florini pre anu, de nu și mai mult.

Cum zic, în această privință multe s-ar putea face, și eu sunt de părere ca, încâtu se poate, să nu se amâne lucru, pentru că ni se prăpădesc multe documente.

Acestea să se adune de pretutindenii, și de prin comune, unde va fi lipsă, nevrându a le da să i se plătească, ori să se facă o copie, și toate, apoi, să se adune la administrația fondurilor, unde să se dea în seamă la cineva, să le ordoneze după numere.

Atunci nu cred că se voru mai prăpădi și de acolo, și, firește, în tot anul, să se revideze, barem o dată”.

1891, decembrie 10 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Ioan Pop Reteganul, învățător din Rodna Veche.

„Am audit de mai multe ori și de la mai mulți oameni, cum că domnul Niculae Beșan, socrul tău, ar poseda mai multe documente istorice (s.a.).

Tu știi cum că eu mă ocup foarte pre largu cu istoria acestui ținut și tare m-aș bucura dacă într-adevăr, s-ar afla încă și alte documente.

De aceea, te rogu a mă încunoștiința despre aceasta și adică ai tu ceva *cunoștiință despre acelea documente, ce felii, și cam de pre ce timpuri se datează, originali sunt ori copii și sub ce condițiuni aș putea veni în posesiunea acelor.*

De cumva suntu nesce documente de valoare, atunci eu aș plăti pentru ca să mi se iee nește copii, ori aș esopera de la fonduri ca acelea să se cumpere pentru arhiva fondurilor”.

1892, noiembrie 27 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Miron Ioan, învățător la școala fundațională din Telciu.

„ ... Te rogu deci, a căuta cum că, nu cumva au ramas scrisori și epistole, și alté acte, care ar putea contribui nu numai la cunoașterea vieții aceluși ofițer, ci și la cunoașterea mai bine a unor evenimente istorice din Regimentul al II-lea de graniță.

Pre scurt, să se adune ori ce petecu de hârtie din trecutu, căci de multe ori, după cum am esperitu eu, chiar unu petecu de hârtie, cuprinde în sine, mai multe decâtu alte scrisori, scrise pe coli de hârtie.

Nimic să nu se lepede, ci toate să se păstreze.

Din celea ce le vei aduna și afla, să binevoiți apoi, a mi le da mie, de totu, ori, numai spre a mi le decopia”.

1892, noiembrie 27 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Onișoru Mihăilă, preot greco-catolic în Găureni.

„Mult onorate domnule părinte!

Încă în vara anului 1889 am întreprins o călătorie prin mai multe comune din fostulu districtu al Năsăudului, *cu scopulu de a căuta scrisori și documente vechi, remase din timpul graniței militare ...*

Cu acea ocaziune am trecut preste dealurile cele mari de la Poieni, până în Găureni și de acolo la Bichiu ...

... După ce atunci nu am putut face nici o ispravă în Găureni, vin acum pe această cale și Te rog ca să binevoiți a-mi comunica cum, că ce scrisori și acte mai vechi se află în arhiva bisericeii de acolo.

Eu aş crede că, fiind comuna Găureni tare izolată, chiar și în anul 1848, a fost scutită de vandalism, de care n-au scăpat multe comune și, așa se voru fi păstrând toate ordinațiunile militare, precum și protocoalele de ordinațiuni emanate de la vicarii foranei ai Valei Rodnei, înainte de anul 1848, precum și de atunci și până la desființarea graniței militare.

... După cum mi se spune, Domnia Ta ești un om înaintat în vârstă și așa cred eu, cum că D-ta, încă trecând preste multe, Ți vei fi notat din ele câte ceva, ori dacă tocmai nu ai notat nemica, atunci le știi.

De aceea, Te-aș ruga ca să binevoiești și însuși a pune pre hârtie fapte și întâmplăminte mai memorabile, dacă nu referitoare la istoria întregului regiment, cel puțin la comune și biserica din Găureni, precum și la familia Dumitale”.

1892, decembrie 10 – Rebra

Scrisoarea lui Rotaru Onisim, preot greco-catolic către Nestor Șimon.

„La scrisoarea D-tale din 4 decembrie a.c. vinu spre a-ți împărtăși despre cele poftite și anume ... în arhiva comunei Rebra nu se află ceva scrisori și documente de ceva însemnătate, decâtu numei Urbariulu, adică scrisorile în care sunt însemnate posesiunile locuitorilor – așa după cum se află și în alte comune – iar altu ceva nu se află.

Apoi, în arhiva besericei încă nu se află scrisori și documente, decât Matriculele care se află începute de la anulul 1810 și până la anulul 1834. *Sunt scrise cu litere vechi, puțin legibile, va să zică, după graiul poporului „cu potcoave”, iar de la 1834, sunt scrise cu litere latine”.*

1893, februarie 28 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Beșia Pavelu, învățător în Prundu-Bârgăului.

„ ... De cumva vei mai fi avendu și alte date, mi le trimite, spre a le vedea și a-mi decopia cee voiu afla mai de lipsă ...

... Nu întrelasu nici cu asta ocaziune de a accentua: *păstrați toate pecetele de hârtie și le asigurați de unde numai le aflați, căci de multe ori, unu petecu de hârtie cuprinde mai multe decâtu altele, dintr-o arhivă întreagă”.*

1893, iulie 20 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Leon Coșbuc, preot greco-catolic în Leșu.

„Am primit scrisoarea D-tale de dta. Leșiu 25 iunie 1893, care cuprinde, în sine, monografia familiei Coșbuc. E interesantă și e foarte bine că, deși târziu, totuși ai făcut-o. Eu o voi studia și confrunta-o cu câte date am eu și apoi o voi înregistra-o între celelalte monografii grănicerești.

Î-mi scrii cum că ai aflatu la Leon Gălățeanu o poezie, care cuprinde în sine, toate evenimentele și suferințele batalionului I, sub conducerea maiorului Leon Pop, în Ungaria.

Această poezie dorescu să o am cu orice prețu (s.a.).

Așa încât, aș fi în stare să vin până acolo pe jos după dânsa. Ca, nu cumva acea poezie să se prăpădească cu timpul, fii bun și o cere în originalu și mi-o trimite cu vreo ocaziune, prin un om sigur, ca să mi-o decopiez.

De cumva autorul nu e subscrisu, întreabă cum că cine e autorul, și mi-l comunică.

Dacă cumva nu ar fi aplicatu a-mi da originalul, atunci lasă să o decopieze învățătorul de acolo, dar așa încât să nu schimbe nici o literă, ori cum, ci să se facă o adevărată copie, cuvintele greșite să le scrie așa cum sunt, în original și, pentru mai multă siguranță, D-tale binevoiești a colaționa copia, care apoi, să binevoiești a mi-o trimite, dimpreună cu o notă de speze, pre care le voiu plăti, numai decâtu la primire”.

II) PREȚUITOR AL TRECUTULUI

1890, decembrie 20 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Aurel Mureșan, redactorul „Gazetei Transilvaniei” de la Brașov.

„ ... Ideea mea a fost ca această monografie să o publicu într-o carte cu mape și cu ilustrațiuni. După ce însă împrejurimile de față, pentru mine sunt foarte vitrege, ba mă vădu persecutatu chiar de aceia care ar trebui să mă protejeze, fiind părăsit de toți, și neajutorat, nu pot să-mi continuu mai departe scrutările mele istorice, și așa, m-am decisu ca tot materialul adunat și sistematizat, să-l public, împreună cu documentele, ca așa, nu cumva, printr-un cas sau altul, aceea ce am adunat eu cu mari greutate și cu multe sacrificii, să se nimicească.

Mi-am propus deja a publica tot ce am în „Gazeta Transilvaniei” și anume, în numerii de duminică, începându cu anul venitoriu.

Am atâta materialu, încâtu, în decursu de doi ani de zile, în numerii de duminică, să se publice două pagine”.

1892, aprilie 22 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Ioan Popu, vicarul Rodnei.

„Reverendisime domnule vicariu:

Conform promisiunei, transmit aici convolute din manuscrisurile mele și anume, convolutele intitulate:

1. Vicariatul Rodnei.
2. Introducerea. Literatura și izvoarele istorice.
3. Istoria cea mai vechia.
4. Valea Rodnei până la militarizare și Valea Bârgăului.
5. Înființarea graniței militare și, în fine:
6. Schematismus V. Cleri graeci ritus catholicorum dioceseos Fogaransiensis in Transilvania pro A 1835, tipărit, la pag. 183, se începe Decanatus Vicarialis Rodnensis.

Alte convolute din istoria acestui ținut, de cumva vei avea plăcere, le voiu trimite, mai târziu, și vă pot servi și cu documentele pre a căroră basa am scris”.

1892, octombrie 25 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Andreiaș Gabrielu, oficiant telegrafo-poștal, în București.

„ ... Materialu am multu și câteva sute de documente, de toate categoriile.

Despre anii 1848 și 1849 am un convolutu grosu, scrisu pe bază de documente scrise și împărtășite, de la cei ce au luat parte activă.

Documentele scrise au rămas încă unele, parte, pre la privați, parte, chiar și în arhiva fondurilor.

Câte am numai astăzi, dacă le-aș tipări, ar da 2 volume groase tipărite, pentru că, însăși istoria anilor 1848/1849, numai în ce atinge regimentul nostru, e foarte multă”.

1892, noiembrie 26 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Neamțu Ștefan, judecător pensionar, în Feldru.

„ ... D-ta ai luat parte la toate suferințele batalionului I din Regimentul al II-lea românesc de graniță, care a mers în 1848 în Ungaria, sub comanda maiorului Leon Pop.

D-ta, ca om cu carte, vei fi notat barem ceva din toate suferințele aceluia batalion ...

... În casu dacă D-ta nu ai făcut aceasta până acum, te rog eu, ca să-l binevoiești a apuca pana și, începând înainte de plecare, până după desarmarea batalionului, să descrii toate, numai despre câte Ți-aduci aminte, înșirând toate persoanele, care au jucat cea mai mare rolă, în acel batalion și, să descrii, cât de pre largu, cum s-a întâmplat desarmarea și, în ce mod și, prin cine a fost scăpat steagul batalionului.

Dintre câți ostași au luat parte în I batalion, astăzi trăiesc foarte puțini, căci, se duc pre rând, unul după altul, fără de a lăsa, barem o urmă despre cele ce le-au făcut în viață.

... De aceea, Te rog pe D-ta, ca pre un martor ocular, ca numai întrucât-ți concede timpul, să binevoiești a descrie suferințele aceluia batalion, în modul arătat mai sus, și apoi, a mi le comunica și mie, spre a le întrebuința în frumoasa noastră istorie grănicerească”.

1892, noiembrie 30 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Sânjoan Dănilă, notar în Maieru.

„ ... Știu cum că-Ți place a Te ocupa cu literatura.

Noi grănicerii, avem o literatură foarte bogată, e unu adevăratu tesauru, numai cătu, acela încă și astăzi zace ascunsu căci oamenii noștri nu sunt dedați și, nici nu le place a scormoni pulverea arhivelor, ba sunt unii care nici dacă le pue tipărite pre hârtie curată, totuși, nu le cetescu, aceștia sunt așa numiții oameni spurcatului interes egoist”.

1892, decembrie 1 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Buzilă Ștefan, preot greco-catolic în Poiana-Ilvei.

„Amice Ștefane!

Am tot așteptat, conform promisiunii Tale, *cum că-mi vei împărtăși, și de pre văgăunele acelea, ceva date, acte și scrisori vechi, ce voru mai fi aruncate prin ladi vechi și castene pline de pulvere.*

Cum ți-am spus și cu gura, așa-Ți spun și acum, cum că, dacă vei cerceta bine și prein acea comună, vei afla scrisori, care pot să servească de documente însemnate pentru cunoașterea unor fapte și evenimente, ori cestiuni. Atări scrisori cred cum că se voru fi aflându în arhiva beserecei ori a comunei, ba chiar și pre la familii private, care în timpul graniței au avut bărbați cu carte, încă vei afla câte ceva, dacă nu altceva, cel puțin epistole private.

Cum că ce plătescu și acelea cred cum că nu trebuie se-ți facu comentariu, de cumva ai cetitu epistolele lui George Popu din Leșiu, pre care le-am publicat în Minerva.

Știu cum că Te ocupi mult cu literatura poporale și, faci foarte bine, de aceea-Ți trag atenție la unu nou genu de literatură poporală, și anume, la cea grănicerească.

Încă până astăzi se păstra foarte multe poesii poporale curat grănicerești, de prin timpul resboiului cu turcii, francezii, etc, apoi, povești drepte și nedrepte și o mulțime de anecdote frumoase, totu numai din timpul câtu a sustatu granița militară ...

... Frate Buzilă! La noi în ținul de graniță avem atâta materialu de exploatatu, încât numai o societate științifică ar fi în stare să exploateze totul și, nu omu singuraticu, cum sunt și eu.

Eu însă facu numai câtu potu, ce va mai rămâne, voru mai lucra și alții, dacă voru avea gustu și plăcere.

În fine, Ți-mai adaugu, cum că noi avem o istorie atâtu de frumoasă, atâtu de strălucită și, atâtu de avută de bravuri, încâtu stau bunu, cum că, nici unu poporu nu se poate lăuda cu o istorie mai sublimă, decâtu acest districtu – dauma numai că generațiunea de astăzi neinteresându-se de ea, până astăzi încă nu poate zice că istoria e scrisă completu – ba, se pare cum că, ar mai dori că, și ce mai este, să o nimicească’.

1892, decembrie 7 – Prundu-Bârgăului

Scrisoarea lui Iacob Onoae, director al școlii fundamentale din Prundu-Bârgăului, către Nestor Șimon.

„ ... D-voastră ziceți: „Valea Borgoului a fostu în 1848/1849, teatrul mai multor lupte”. Despre acele lupte avem și astăzi urme concrete. Așa, în Borgo-Prund stau și astăzi niște șanțuri afunde, numite PĂTĂRII (poate de la BATERIE), făcute de unguri, spre a se apăra contra armatei rusești, venită într-ajutorul armatei imperiale.

Se află încă astăzi, bătrâni care ne potu erera despre bătăliile întâmplute în acele șanțuri.

Se mai află apoi, și monumente de piatră, așa, la podul cel mare din Borgo-Prund, precum și în ținșirumul din Borgo-Rus, unde au căzut în resbelu,

comandanții ruși. Sunt inscripțiuni slavice și nu le pot traduce. Abia se poate ceti numele defunctului.

Dacă ve-ți dori, vă promit că, încât timpul î-mi va concede, voi umbla pre la bătrânii care au luptat și-i voi ruga să-mi ererede despre bătăliile întâmplăte peste totu, în Valea Borgoului.

Voi culege și numele celor ce au purtatu rolele și s-au distinsu.

La aceasta î-mi trebuie însă timp, pentru că trebuie să merg din comună, în comună.

Astfel, eu cred că de la bătrânii în viață, aş putea culege multe date”.

1893, octombrie 4 – Năsăud

Scrisoarea lui Nestor Șimon către Avram Lazaru, capelan greco-catolic în Maier.

„Cu epistola mea din 30 novembre 1892 Te-am rogatu pentru împărtășirea unor date istorice cu privire la comuna ta natală.

Totu în acea cauza Ți-am scrisu în 13 aprilie 1893 cu rogarea ca până la 1 iuliu 1893 se-mi respundi. Eca, mai se împlinescu anulu de la prima mea scrisoare și tu totu nu dai nici un răspunsu ...

... Tu, ca omu tânăru și în putere, ba încă, chiar adevăratu descendinte de grăniceriu, ar trebui să te ocupi cu mai mult zelu despre afacerile noastre publice grănicerești.

Dacă tu vei zice că nu poți, atunci ce să mai zicu despre alții, care stau cu mult mai reu decât tine în toate privințele. Eu pretindu de la voi toți altu spiritu și altă energia.

Dacă nu mă ascultați, atunci ve-ți face cum ve-ți ști – *numai nu uitați cum că, umbrele străbune au să vă pedepsească.*

Eu mai asceptu până la finea anului curentu, adică până în 31 decembrie 1893, ca tu să-mi *răspunzi cu acea bunăvoință cu care m-am sacrificatu și eu pentru întreaga ținută*”.

COLECȚIONAR DE MATERIAL DOCUMENTAR

Preocupările lui Nestor Șimon pentru a scrie o istorie a graniței militare au avut ca bază de pornire, adunarea materialului documentar necesar.

În acest sens, încă din perioada studenției la Cluj, s-a preocupat de a căuta și colecționa documente referitoare la această temă. Într-o scrisoare din 5 septembrie 1887, adresată lui Basiliu Bașotă, avocat în Abrud, arăta că: „În această vară am mersu la Naseudu și apoi până la Telciu, pre unde am petrecutu o lună de zile adunând documente. Mai multe am aflat de la bătrânul Petru Tanco, locotenentu în pensiune ... Resultatul cercetărilor mele de până acuma e că, afară de mai multe sute de date interesante, am mai datu de urma multor

documente, unele foarte interesante, unele din punct de vedere militar, altele de dreptu de posesiune și proprietatea pământului împrorocuat pe Valea Rodnei. Scopulu meu nu e de a *păși repede cu istoria pentru de a astempera curiozitatea unora ori altora*, ci de a desfășura toate pre baze tari și valide, ca așa generațiunea ce va urma, să aibă istoria și nu povești din bătrâni”¹⁸.

Credincios acestor principii, Nestor Șimon a trimis un set de documente lui George Barițiu, pentru a fi publicate. În scrisoarea din 23 mai 1893, se adresa fiului lui George Barițiu, Ieronim, cu următoarele: „Subscrisulu, pre când eram în Clușiu la Universitate ca juristu, cu epistola mea de dttă. *Clușiu 2 Augustu 1888*, am trâmisu iubitului D-tale părinte și mult regretatului nostru conducătoriu George Barițiu, 20 de documente din anii 1848-1849, cea mai mare parte *proclamațiuni revoluționare tipărite*, apoi *câteva litografiate* și o poesie scrisă; în acea poesia se oglindează mult spiritul timpului de atunci”¹⁹.

Stabilit în Năsăud, începând cu anul 1889, va urma o perioadă fertilă în activitatea de depistare și colecționare a documentelor. Astfel, acum adună tezaurul documentar care-i va servi la redactarea materialului de mai târziu.

În scrisoarea din 14 martie 1891, adresată redacției „Tribunei” de la Sibiu, Nestor Șimon comunica că: „Referitor la știrea publicată în Tribuna nr. 40 din 19 februaru 1891, fața 1, coloana 4, sub titlul „Unu nou soiu de agitațiune mișelească în contra noastră”, vin cu toată onoarea a roga pre onorata direcțiune că, unde aş putea căpăta scrierea A civilizált Vlahok de Hentaller, deoarece mie nici de cumu nu mi-a succesu de a o putea căpăta.

Eu aş combata acelea ce vor fi aduse de către respectivulu cu fapte săvârșite de români tocmai cu contrariul, după ce eu posedu mai multe documente autentice, chiar din anii 1848-1849, cu deosebire referitoare la atrocitățile comise de rebeli în ținutul acesta, astăzi comitatul Bistrița-Năsăud”²⁰.

Pentru a individualiza informația din documentele ce le deținea, Nestor Șimon comunica, la 29 octombrie 1892, unui alt cercetător al istoriei zonei, următoarele: „...eu mai am, după cum am amintit, sute de documente, care întregesc foarte pre largu evenimentele regimentului.

Așa de ex. posed mai toate *scrisorile locotenentului din Zagra, Atanasiu Moștiu Dâmbu* din anii 1848-1849, în care descrie toate întreprinderile făcute prin cercul Lăpușului, apoi lupta contra lui Peterfy maior, care amenința că străbate pe la Romuli în districtul nostru, dar a fost bătut la Săcelu.

E frumoasă invaziunea lui Urban în Borgo-Mijloceni, când a prins pe maiorul Koffler; toate acestea le-am colecționatu și rectificatu cu bărbați de aceea, care au luat chiar parte activă, cum de ex., cât am fost în Clușiu, cu colonelul pensionatu Storch carele a fost cu Urban și trăiește și astăzi; la densulu mergeam în toată ziua și ceteam cele scrise de mine și

¹⁸ A.N.B., fond: „Iulian Marțian”, d. 57.

¹⁹ *Ibidem*, d. 22.

²⁰ *Ibidem*.

nu mi-a cores nemica, ci din contră, încă mi-a mai adaus și mi-a predatu toate însemnările lui.

Afară de acestea, am o mulțime de documente din anii 1848/1849 care, după cum poți vedea, eu m-am ocupatu și mă ocupu în modul sistematicu, cu istoria acestui districtu.

*La mine se află toate scrisorile și testimoniile originale despre faptele lui Grigore Mihăilașu, din 1848, și acte și scrisori despre alți mulți bărbați de ai noștri, precum: Ștefan Borgovan, Vasile Nașcu, George Popu din Leșiu, Petru Tanco, Moșiu Mathias von Thurnthal, din Zagrab*²¹.

Strădaniile și eforturile depuse pentru a colecționa documente erau răsplătite prin valoarea documentară. Astfel, la 15 martie 1893, învățătorul Beșia Pavel din Prundu-Bârgăului îi comunica: „Aici, în alăturare, conform promisiunii mele, vinu a-Ți trimite unu dioariu în originalu și altulu în copia scrisă de mine, încă pre cându eram studinte. Diuarulu nu e subscrisu de autori, dară pre cum se vede pe o mapă din cele două ce suntu alăturate, el e subscrisu de Thomuța, fostulu doară maior.

Eu așa credu că acest diuaru-Ți va servi la opulu M. M. D-tale, dându-ți bune informațiuni”²².

Un alt personaj al graniței năsăudene, Vasile Popițanu, era redat posterității prin glasul lui Nestor Șimon, care la 16 aprilie 1893 se adresa văduvei acestuia astfel:

„Prea onorată Doamnă!

Domnul căpitan Ioan Mărgineanu din Ragla, cu scrisoarea sa din 11 aprilie a.c. î-mi trimite mie o *schifă biografică* a fericitului D-tale sociu, Vasile Popițan, pe care a compus-o la cererea mai multor cunoscuți și amici, pe baza datelor scoase din cartea fundamentală a regimentului apoi, pe baza cunoscințelor sale și, mă roagă să o întregescu și să o public.

Ca să o potu întregi, ba chiar și corege biografia repausatului domn căpitan, pre lângă pucinele date ce le posedu și eu, aș mai dori să am și alte date și scrisori, referitor la viața sa și la legăturile ce le-a avut cu deosebiți cunoscuți și amici”²³.

Un alt semnal pozitiv primește Nestor Șimon de la preotul Leon Coșbuc, din Leșu, care, la 30 iunie 1893, îi comunică următoarele: „În urma onoratei scrisori a D-tale din 3 novembre 1892, am onoare a te încunoșciința ... că am cercetatu după epistole la respectivii indivizi ce mai trăiescu, dară nu am găsit la nici unulu nemica, am găsit unu versiu (poezie) la Leon Gălățianu, care cuprinde în sine toate evenimentele, suferințele și necasurile ce le-au îndurat batalionul I sub conducerea maiorului Leon Popu în Ungaria.

²¹ *Ibidem.*

²² *Ibidem.*

²³ *Ibidem.*

De cumva nu l-ați primitu de la cineva, și, de-ți avea lipsă de elu, potu să vi lu trimitu”.

Conștient de valoarea documentului, Nestor Șimon răspunde la 20 iulie 1893: „*Această poezie dorescu să o am cu orice prețiu (s.a.)*, așa încâtu aș fi în stare să vinu până acolo pe josu după dânsa.

Ca nu cumva acea poezie să se prăpădească cu tempulu, fii bunu și o cere în originalu și mi-o trâmite cu vreo ocasiune, prin unu omu siguru, ca să mi-o decopiez.

De cumva autorulu nu e subscrisu, întreabă cum că cine e autorul și mi-l comunică. Dacă cumva nu ar fi aplicatu a-mi da originalulu, atunci lasă să o decopie învățătorul de acolo, dar așa încâtu să nu schimbe nici o literă, ci să facă o adeverată copia, cuvintele greșite să le scrie așa cum sunt în originalu, și, pentru mai mare siguranță, D-tale să binevoiești a colaționa copia, care apoi să binevoiesci a mi-o trâmite, dimpreună cu o notă de spese, pre care le voiu plăti numai ecât la primire”²⁴.

Prin activitatea sa, Nestor Șimon a și salvat de la distrugere numeroase documente. Unul din acestea, manuscrisul lui Francisc Mihailașu, despre evenimentele din 1848/1849 în zona graniței, a ajuns în posesia sa după o întregă aventură, relatată la 6 noiembrie 1907 lui Sterca Suluțiu, președintele ASTREI: „Mai interesantă e istoria acestui regimentu în anii 1848/1849. din acest timp am și unele ziuare scrise de unii oficeri care au luat parte activă în luptele purtate de regimentul nostru, apoi specificațiuni și conspecte despre toate devastările și omorurile întâmplate pre acest teritoriu, în anii 1848/1849.

În anii trecuți am aflat și o istorie a evenimentelor din 1848/1849, scrisă de Francisc Mihailașu, fost adjutant al colonelului Urban, pe 325 coale de hârtie mare de Bârgău – lipsesc 40 coale de la început – fiindcă a ajuns pe mâna unui măcelar armean, care a învelit marfa sa în coalele ce lipsesc.

Restul e foarte interesant, și, cu deosebire, în istoria regimentului nostru suplinește o mare lacună. Am, în fine, mai multe scrisori și capitole referitoare la singuraticile persoane, care au jucat ceva rol”²⁵.

Este cu atât mai vrednic de subliniat meritul lui Nestor Șimon în a alcătui un tezaur documentar, cu cât vremurile în care le-a adunat, nu erau potrivite pentru așa ceva. Dimpotrivă, atmosfera era plină de suspiciuni și, trebuia să nu fie deranjate persoane oficiale.

În acest sens, îi răspunde Nestor Mărginean, la 5 noiembrie 1888: „Relațiunea referitoare la suferințele Batalionului I din anul 1848 am primit-o de vreo câteva zile și o am la mână.

Cetind-o încă o dată, cu atențiune, m-am convins că sunt cuprinsă întrânsa lucruri care cu toate că persoanele ce au luat parte activă la afacerile respective, deși nu mai

²⁴ Ibidem.

²⁵ Ibidem.

trăiesc, totuși au succesori, care când ar ceti acum întâmplările de pe atunci, desigur că s-ar vedea atins neplăcut. Mai cu seamă, unul din următori respectivi se află, de presânt, într-o pozițiune foarte înaltă și influențitoare.

Numai din cauza aceasta am târăgănat până acuma cu expedierea documentului, ca să nu pic în cursă fără de veste seau într-o perprelitate neașteptată, de orice la noi se tractează ori ce felu de abuz de documente rezervate cu cea mai mare asprime”.

Iar la 13 noiembrie 1888, comunica următoarele: „Deoarece treaba cu relațiunea respectivă nu este așa urgentă, vin a Te ruga a mai aștepta oreșce timp, ca apoi mai târziu, ori Ți-o aduc eu în persoană la Clușiu, ori Ți-aș trimite-o în copie în mai multe rânduri, în formă de epistolă, ca să nu fie de tot bătător la ochi. Epistolele acelea ai binevoi, apoi după întrebuințare, a le nimici, dându-le focul”²⁶.

Deși avertizat asupra riscurilor la care se expune, Nestor Șimon a păstrat materialul adunat, ferindu-l de pericolul dispariției fizice.

Rezultă deci, rolul deosebit al acestuia și meritul principal, de a aduna documente, care îi vor servi, pe de o parte, pentru a-și scrie studiile sale, iar pe de altă parte, după dispariția sa, vor fi preluate ca un bun deosebit de valoros, de către urmași.

ETAPE ÎN SCRIEREA OPEREI

Preocupările în domeniul istoriei graniței năsăudene, din perioada studiilor universitare la Cluj, le-a materializat Nestor Șimon după ce a ocupat postul în administrația Fondurilor grănicerești năsăudene. Aceasta și datorită acumulării unor informații vaste, la începutul deceniului 9 al secolului XIX, ca urmare a intensei corespondență purtate cu intelectuali și participanți la evenimente.

Cel mai bine se reflectă stadiul de redactare a materialelor, în încercările lui Nestor Șimon de a le face cunoscute fie prin publicare, fie prin împrumut sau oferirea de informații celor interesați.

Astfel, la 28 decembrie 1890, se adresa lui Aurel Mureșan, proprietar și director a lu „Gazeta Transilvaniei” arătând că: „Subscrisulu încă de când eram pe băncile universității din Clușiu, am conceputu ideea de a compune o monografie despre fostulu a lu II-lea regimentu de graniță de la Năsăud. (s.n.)

Spre scopul acesta, acum suntu mai mult de șiese ani de când, printre alte ocupațiuni, am totu adunatu materiale și, încă în anulu 1887, am făcut și unu apelu, pe care ai binevoitu a-l publica în Gazeta Transilvaniei nr. 115/1887. (s.n.)

²⁶ Ibidem.

Cu toate că acel apel a fost reprodus de toate celelalte foi românești, nu mi-a sosit din nici o parte ceva sprijin ori ceva material, cu excepțiunea alor 2 bărbați români.

M-am văzut, așa zicându, lăsat singur și așa mi-am continuat scrutările până astăzi, *totu cu spesele mele și cu osteneala mea.* (s.n.)

Nu pot să descriu în detaliu cuprinsul acestui operat, decât cum că, afară de partea geografică, cuprinde în sine istoria cea mai veche a ținutului acesta nordic a comitatului Bistrița-Năsăud, cu deosebită privire la fostul teritoriu de graniță, începându de la urmele rămase de pre timpul Daciei Treiane, până la militarizare, cuprinzând în sine și partea istoriei de drept a comunelor foste grănicerești.

Apoi trecu la militarizare și apoi, constituțiunea de sub graniță, luptele pe toate câmpurile Europei până la desființarea graniței; luptele pentru dreptu după desființare, și în specia, centrul acestor lupte; fondurile grănicerești, toate chestiunile referitoare la acestea până la anul 1890 și poate, 1891.

Alte instituțiuni grănicerești, școalele, etc. și în fine, unele biografii a bărbaților mai meritați, civili, militari, beserecesci, din acestu ținut, adică un „Panteon grănițărescu”. (s.n.)

Cu aceasta m-am ocupat acum de vro câțiva ani. Ideea mea a fost ca această monografie să o public într-o carte, cu mape și cu ilustrațiuni.

După ce însă, împrejurările de față pentru mine sunt foarte vitrege, ba, me vedu persecutatu chiar de aceea cari ar trebui să me protegă, fiind părăsiti de tot și neajutoratu, nu pot să-mi continuu mai departe scrutările mele istorice și așa, m-am decisu ca tot materialul adunat și sistematizatu, se lu publicu, dimpreună cu documentele, *ca așa, nu cumva, printr-un casu ori altu, să se nimicească.* (s.n.)

Mi-am propus deci a publica totul ce am în „Gazeta Transilvaniei” și anume, în numerii de duminică, începându de anu venitoriu. Cred cum că, după ce numerii de duminică se redactează și abonează și separat, voi face și unu serviciu cauzei noastre grănicerești, așa că fiecare cetitor din fosta graniță militară, se va abona la numerii de duminică.

Eu mai cred că, fiind acestu materialu istoricu și instructiv, va avea locu barem în numerii de duminică ai gazetei.

Am atât materialu, încâtu în decurs de 2 ani de zile, în numerii de duminică, se se publice două pagine. (s.n.)

Vă rog deci a-mi comunica condițiunile sub care a-ți putea publica. În tot casulu, eu ceru spre acest scopu anumite două pagini întregi, pentru că eu-mi voi separa această foaie și cu timpul, voi completa scrierea – dacă voi trăi – așa încâtu să o pot publica într-un volum ...

În casu dacă nu a-ți afla locul potrivit, pentru Gazeta, voiu recurge la altă foaie”²⁷.

²⁷ A.N.B., fond: „Iulian Marțian”, d. 22.

La 30 decembrie 1890, adresându-se avocatului Bașotă Basiliu, în Abrud, sublinia că: „eu am de cugetu a păși cu publicarea materialului adunatu la începutul anului 1891, ori celu multu, începând din februarie ori martie”²⁸.

O altă încercare de a face cunoscut materialul adunat, o face Nestor Șimon la 14 martie 1891, când se adresează „Tribunei” din Sibiu, întrebând: „cum că, onorata redacțiune aplicată ar fi a publica unele documente chiar în textul lor originalu, german, ori să se facă numai provocare la numerii actelor.

Spre orientare, comunic, cum că, eu am și începutu a estrage unele episoade din istoria acestui ținutu, *pe care până acum o am numai în manuscriftu (s.n.)*”²⁹.

Sistematizarea materialului cuprindea „conform promisiunii” făcute vicarului Ioan Popu, la 22 aprilu 1892, următoarele:

1. Vicariatul Rodnei.
2. Introducerea. Literatura și izvoarele istorice.
3. Istoria cea mai vechia.
4. Valea Rodnei până la militarizare și Valea Bărgăului.
5. Înființarea graniței militare.

De asemenea, Nestor Șimon sublinia că: „alte convolute din istoria acestui ținut, de cumva vei avea plăcerea, le voiu trămite mai târziu, și ve pot servi și cu documentele pre a căror bază am scris”³⁰.

Dornic de a comunica și altora informațiunile pe care le deținea, Nestor Șimon se adresa, la 29 octombrie 1892 către Andreiașu Gabriel, „oficiant superior telegrafo-poștal în București”, astfel: „*Eu am începutu istoria noastră înainte de anul 1200 și până la înființarea graniței militare, dimpreună cu toate suferințele de dreptu de proprietate, apoi, istoria militară a regimentului până după desființare și apoi, urmăresc regimentul până prin 1868, de cându a rămas numai cu numele, iar astăzi nu mai sunt militari de ai noștri.*

După desființare, urmează luptele pentru dreptul de proprietate, istoria dezvoltării instituțiilor de învățământ și a fondurilor.

În fine, am o parte intitulată „Panteonulu grănițărescu” (n.a.), care cuprinde în sine, biografiile, și dacă se va putea și portretele bărbaților mai destinși grănițeri, fie militari, preoți ori de alte categorii. (s.n.)

Materialu am multu și câteva sute de documente de toate categoriile. Despre anii 1848-1849 am un convolut gros, scris pe bază de documente scrise și de împărtășiri de la cei ce au luat parte activă.

Câte am, numai astăzi dacă le-aș putea tipări, ar da 2 volume grupate și tipărite, pentru că însăși istoria anilor 1848-1849, numai ce atinge regimentul nostru, e foarte multă”³¹.

²⁸ *Ibidem.*

²⁹ *Ibidem.*

³⁰ *Ibidem.*

³¹ *Ibidem.*

Evoluția preocupărilor în domeniu, ca și materializarea în practică o descrie în modul următor, într-o scrisoare din *30 martie 1893*, către Nicolae Densușianu, membru al Academiei Române: „Fiindcă înaintea D-tale sunt necunoscutu, vreau, pe scurt, se-ți descoperu a le mele împrejurări.

Eu, ca fiu născutu în fostulu Districtu a lu Năsăudu, în comuna Ragla, pe teritoriul fostului al II-lea regimentu român de granița din Transilvania, după absolvirea gimnaziului, am studiatu științele juridice în Clușiu, unde am conceputu ideea de a scrie istoria acestui teritoriu și a regimentului amintitu.

Pre lângă scrierile apărute deja și pre care le cunoști, am începutu a scruta și museulu din Clușiu și Biblioteca universității și așa, din ce în ce, am mers îndărăt până la timpul Romanilor.

Mi-am propusu adică ca să nu scriu numai perioada militară a acestui ținut, ci începându din timpurile cele mai vechi, până astăzi, *să descriu totu ce numai voi afla siguru și basatu (s.n.)*”.

Doi ani mai târziu, în 1895, Nestor Șimon îi comunica următoarele: „Eu, după cum Ți-am fost comunicatu, lucru la istoria acestui ținut în care a fost regimentulu al II-lea de graniță și tocmai acumu lucru la partea geografică, pe care o completez cu un *dicționar toponomic*. Până acuma am adunatu câteva mii de numiri de munți, păduri, părți de hotară, râuri, pârae”³².

Căutările sale pentru a fi informat, depistările de documente, le-a finalizat și în articole publicate în presa vremii. La *1 iuliu 1893*, se adresa preotului gr. cat. din Poiana-Ilvei, Ștefan Buzilă: „... Atari scrisori, credu cum că se voru fi aflând în arhiva bisericei ori a comunei, ba chiar și pe la familiile private, care în tempulu graniței au avutu bărbați cu carte, încă vei afla câte ceva, dacă nu altceva, celu pucinu epistole private.

Cum că, ce plătescu și acelea, credu cum că nu trebuie să-Ți facu comentariu, *de cumva ai cetitu epistolele lui George Popu din Leșiu, pre care le-am publicatu în Minerva*”³³.

Putem concluziona, subliniind că în deceniul 10 al secolului XIX, Nestor Șimon avea încheiată, în linii mari, opera sa, dedicată istoriei zonei năsăudene.

Din păcate, vastul material redactat a rămas puțin cunoscut, deoarece autorul l-a valorificat, prin publicare în presa vremii, doar parțial.

³² *Ibidem*.

³³ *Ibidem*.

MANUSCRISELE LUI NESTOR ȘIMON

Alături de consemnările proprii, care pot fi bănuite de subiectivism, au rămas și „urme” ale activității lui Nestor Șimon, semnalate atât de contemporani, cât și de viitorii cercetători ai operei sale.

Ne facem o datorie de onoare din a le repune în circulație, fiindcă, așa cum se va putea constata, mare parte au fost cunoscute, dar au fost atribuite – permanent – altora.

O primă consemnare aparține lui Virgil Șotropa, care în amănunțit studiu privind participarea regimentului de graniță de la Năsăud la evenimentele din anii 1848-1849, amintește că a utilizat ca surse și „*manuscrisele*, actele și documentele adunate cu rar zel, de Dl. Dr. Nestor Șimon, actualul secretar al fondurilor grănicerești năsăudene”. Acestea, adunate toate, în anul 1897, puteau alcătui „câteva tomuri, ca o lucrare istorică gata”³⁴.

După decesul lui Nestor Șimon, în ședința Comisiei administratoare a fondurilor grănicerești din 31 martie 1915, s-a luat în discuție cererea fiicei mai mari, Magdalena, pentru acordarea unui ajutor, motivată astfel: „după tatăl său avere nu a rămas și, ceea ce ar fi la aparență, dispare față de datorii. A rămas însă o *frumoasă colecțiune de documente și scrieri* referitoare la trecutul acestui ținut. Toate aceste documente și scrieri e aplicată a le ceda fondurilor, rugând comisiunea administratoare să binevoiască a-i încuviința o contravaloare pentru menținerea sa”.

Răspunsul comisiei, sub punctul 47 al protocolului de ședință, menționa: „Privitor la chestia de documente rămasă după decedatul Dr. Nestor Șimon, comisiunea este aplicată să pertraceteze cu erezii* susnumitului, dacă va afla că, cumpărarea aceleia e în interesul fondurilor.

Spre a putea constata aceasta, exmite** pe membrul Dr. Tudor Moisil, ca împreună cu secretarul Dr. Ștefan Jarda să studieze colecția amintită și despre rezultat, la timpul său să raporteze”³⁵.

Interesat de „colecția” lui Nestor Șimon devine și comitele-suprem al comitatului Bistrița-Năsăud, ale cărui „observări” sunt prezentate astfel, în ședința comisiei din 22 mai 1915: „Se referează că Ilustritatea Sa, domnul comite-suprem cu receiptul nr. 857/1915 în legătură cu concluzul adus în ședința de la 31 martie anul curent, sub punctul 47 al protocolului prin care Dr. Tudor Moisil și Dr. Ștefan Jarda au fost încredințați să studieze colecția de documente, rămasă după decedatul Dr. Nestor Șimon și despre rezultat să raporteze, roagă

³⁴ *Gazeta Transilvaniei*, Sibiu, anul LX, 1897, nr. 240, p. 2.

* Erezii = moștenitori.

** Exmite = deleagă, numește.

³⁵ A.N.B., fond: „Administrația fondurilor grănicerești năsăudene”, inv. registre, reg. nr. 92, f. 63-64.

comisiunea administratoare să înștiințeze pe Ilustritatea Sa, *că colecția de documente de unde a ajuns în proprietatea lui Nestor Șimon.*

*După ce trebuie să punem mare pond*** pe colectarea și păstrarea documentelor privitoare la trecutul fondurilor, Ilustritatea Sa roagă comisiunea să-i comunice în întregime raportul membrilor încredințați cu studierea acestor documente”.*

Comisiunea „încredințează biroul ca să înștiințeze pe lângă reprezentare deslușitoare la Ilustritatea Sa, domnul comite suprem, raportul celor vor prezenta Dl. Tudor Moisil și secretarul în cauza de sus”³⁶.

Din păcate, în ședințele din anii următori, nu s-a consemnat nimic referitor la problema de mai sus.

Informații despre posibila cale pe care au urmat-o manuscrisele lui Nestor Șimon găsim în protocolul ședinței comisiei administratoare din 1 octombrie 1923, în care: „Dl. Iulian Marțian, maior în rezervă, directorul muzeului regional din Năsăud cere, ca pentru muzeul regional, care se înființează deocamdată pe lângă liceul „George Coșbuc” din Năsăud, să se doneze întregul material, de acte, protocoale, scrisori și cărți vechi, și apoi, cere și ceva dulapuri și stelăji vechi”.

Comisia sub punctul 144 al protocolului, donează „pentru muzeul regional din Năsăud *acte, protocoale, scrisori și cărți vechi*, apoi și dulapuri și stăleji vechi”³⁷.

În ședința din 7 iunie 1933 „Iuliu Moisil, conducătorul muzeului din Năsăud, prin petiția din 26 aprilie 1933, cere să doneze pentru muzeu *cărți, acte, documente*”.

Răspunsul comisiei, sub punctul 30 al protocolului, preciza că: „în cauza aceasta *va hotărî numai după ce se va face selecționarea actelor, când se va putea constata care sunt actele care reprezintă numai valoare istorică*, care urmează a se păstra separat, ca arhiva fondurilor”³⁸.

Prima consemnare amănunțită a manuscriselor lui Nestor Șimon a fost făcută de Iuliu Moisil, care după decesul lui Iulian Marțian, în 1937, a alcătuit un *inventar al manuscriptelor din colecția I. Marțian*. Conform acestuia, la „grupul I, Manuscripte Nestor Șimon”, se aflau următoarele:

- Numărul: 1. a) Istoria ținutului.
 b) Pretensiunile familiei Kemény.
 c) Evenimente: Maria Therezia.
 d) Publicațiuni.

*** Pond = preț, apreciere.

³⁶ *Ibidem*, f. 99-100.

* Stelăji = rafturi.

³⁷ *Ibidem*, reg. inv. 97, f. 76.

³⁸ *Ibidem*, reg. inv. 107, f. 29.

2. Studii geografice.
3. Acte privitoare la anii 1848-1849.
4. Comunele grănicerești.
5. Biografia lui Vasile Nașcu.
6. Studii toponomastice.
7. Corespondența lui Nestor Șimon.
8. Traducerea broșurei „Poemătion de secunda legione valahica”.
9.
 - a) Despre grăniceri.
 - b) Revoluția franceză.
 - c) Războiul bavarez.
 - d) Fragmente.
 - e) Despre fonduri.³⁹

După al doilea război mondial, Muzeul Năsăudean înființat în 1931 și Arhivele Statului Năsăud, au fost reorganizate, începându-se să se pună criteriile arhivistice de ordonare și inventariere a materialelor documentare. În acest sens, în raportul de activitate pe anul 1949, se sublinia că „s-a realizat culegerea materialului necesar întocmirii manualului istoric arhivistic, cu date detaliate asupra *istoricului și cuprinsului fondurilor arhivistice*. Iulian Marțian, Ioachim Mureșan, *Nestor Șimon*, Virgil Șotropa, Regimentul II de graniță, Districtul Năsăudului”⁴⁰.

Într-o sinteză din 1953, Filiala Arhivelor Statului din Năsăud arată că: „alt fond principal îl constituie colecțiile donate de academicianul Iulian Marțian. *Găsim aici lucrările în manuscris ale lui Dr. Nestor Șimon, privind monografia comunelor din districtul Năsăudului, prelucrarea poemului lui Antonio Cossinelli intitulat Poemătion de secunda legione valachica, studiul în manuscris asupra lui Vasile Nașcu, corespondență particulară, etc.*”⁴¹.

Un an mai târziu, în inventarul fondurilor păstrate la Arhivele Statului Năsăud, *preluate de la Muzeul Năsăudean*, nu se afla și fondul personal al lui Nestor Șimon⁴².

³⁹ *Idem*, fond: „Iulian Marțian”, d. 178.

⁴⁰ *Idem*, fond: „Filiala Arhivelor Statului Năsăud”, d. 70. Este **singura mențiune** despre existența unui fond al lui **Nestor Șimon**, păstrat la Muzeul Năsăudean. În perioada anterioară, mai amintesc de „colecția de acte” a lui Nestor Șimon: Iuliu Moisil – *Locotenentul Petru Tanco*, în „Arhiva Someșană”, nr. 20/1936, p. 439, nota 1; *idem* – *Figuri grănicerești năsăudene* – *Leontin Luchi*, în „Arhiva Someșană”, nr. 23/1938, p. 494, nota 1.

⁴¹ *Ibidem*, d. 179/1953.

⁴² *Ibidem*, d. 7/1955. Situația poate fi explicată prin: a) inconsecvența și lipsa de preocupare a fondatorilor Muzeului Năsăudean pentru a avea o evidență clară a materialelor primite de la donatori; b) lipsa de calitate științifică a activității Arhivelor Statului de la Năsăud, în perioada de început, când nu erau clare noțiunile de colecție, fond arhivistic, cât și slaba preocupare pentru identificarea autorilor multelor manuscrise aflate în păstrare.

S-a ajuns astfel, ca în prezent, manuscrisele lui Nestor Șimon, fragmentate de cei ce le-au deținut de-a lungul timpului, să fie răspândite în mai multe fonduri arhivistice.

Identificarea acestora a fost dificilă, deoarece ele se află „ascunse” în dosare al căror conținut se referă, la modul general, la „probleme grănicerești”, sau punctual la aspecte particulare: școli, evenimente istorice, instituții, personalități.

De aceea, am încercat să le ordonăm, în funcție de apartenența la fonduri și de conținutul acestora, fără a le putea – în stadiul actual – readuce la forma și unitatea lor inițială.

Lista acestora o prezentăm în continuare, cu menționarea denumirii fondului arhivistic, titlul sau problema la care se referă, cota (numărul de inventar) sub care se păstrează.

Au fost identificate următoarele:

I. Colecția „Iulian Marțian”

1) dos. 1

a) Traducerea „*Pöemation de secunda legione valachica*”, edat în traducere română, cu notițe explicative de Dr. Nestor Șimon, secretar și controlor al fondurilor grănicerești, Năsăud, 1909.

b) *Literatura și izvoarele istoriei Regimentului II de graniță.*

c) *Rebelul contra Turciei.*

d) *Anul 1816. Anul 1818. Anul 1819. Anul 1821.*

2) dos. 10 *Studii de geografie istorică* (cuprinde referiri la: dreptul de proprietate, toponimie, descrierea Văii Rodnei și a Bârgăului).

3) dos. 20 *Studii de toponimie.*

4) dos. 22 *Corespondență particulară a Dr. Nestor Șimon* (în principal, pentru a aduna informații și materiale istorice).

5) dos. 23

a) Fragmente de studii: *Revoluția franceză; Ce sunt zănele; Pământul; Patria; O privire spre trecutul nostru; Părți alese din istoria Daciei Nordice, mai târziu a lui regimentul II român de graniță din Ardeal nr. 17, astăzi comitatul Bistrița-Năsăud.*

b) *Vicariatul Rodnei*, biografii ale vicarilor: *Halmagyi; Ioan Para; Ioan Nemeș; Ioan Marian; Grigore Moisil; Anchișim Pop; Macedon Pop.*

biografii: *Macovei Ioan; Dr. Lazăr Ioan; Botta Grigore; Grigore Mibăilaș; Ioan Florian.*

6) dos. 24 *Vasile Nașcu* (manuscris cu multe documente originale).

7) dos. 25 *Schițe monografice pentru comunele grănicerești și unele săsești.*

8) dos. 30 *Index alfabetic și fragment de studiu al autorilor care fac referire la istoria graniței năsăudene.*

- 9) dos. 32 1) Fragment de studiu: *Despre purtare; Organizarea și constituțiunea militară.*
2) *Despre tutelă și curatelă.*
3) *Căsătoria.*
- 10) dos. 37 *Justiția în regiment.*
- 11) dos. 39 8) *Raportul Sișkovici* (tradus de Nestor Șimon, după o copie autentificată de Nicolae Beșuan la 1 ianuarie 1863).
9) *Notițe despre Ragla.*
- 12) dos. 41 Diverse fragmente: *Despre victimele din 1848-1849; materiale referitoare la colonelul Storch.*
- 13) dos. 42 Diverse consemnări: *Presa din 1872, în domeniile: politică, proprietate, justiție.*
- 14) dos. 43 *Comisariatul lui Banffy.*
- 15) dos. 44 *Conspect al articolelor din ziarul Federațiunea (1871-1872) referitoare la probleme grănicerești.*
- 16) dos. 50 3) *Legitimarea Rodnenilor în drepturi.*
5) *Călătoria căpitanului suprem, Alexandru Bobățel, de la Cluj la Năsăud (1861).*
10) *Copii după documente vechi, realizate de Nestor Șimon.*
12) *Crucea tătarilor în Valea Prisacei.*
- 17) dos. 58 1) *Revoluția de la 1848-1849 (Despre Batalionul I).*
- 18) dos. 146 Fragment de studiu: *Despre Revoluția de la 1848-1849.*
- 19) dos. 150 *Alte școli din district.*
- 20) dos. 151 *Studiu despre Atanasie Moș Dâmbul.*
- 21) dos. 164 *Starea regimentului din anii 1848-1849 și luptele din acei ani.*
- 22) dos. 168 24) *Extras din Pöemation ... privind luptele regimentului de graniță de la Năsăud.*
- 23) dos. 195 *Desființarea regimentului. Dislocarea lui și urmările pentru grăniceri.*

II. Colecția „Virgil Șotropa”

- 1) dos. 28 *Raportul medicului Iancso* (transcris de Nestor Șimon).
- 2) dos. 175 *Leon Pop* (schiță biografică).
- 3) dos. 181/4 *Din trecutul comunei Nimigea românească.*
- 4) dos. 183 Colecțiunea 70: *Evenimentele mai importante până la militarizare. Familia Kemeny. Munții revendicați. Fragmente despre Revoluția de la 1848-1849.*
- 5) dos. 194 *Note despre Bistrița.*
- 6) dos. 296 *Romulidii din Nordul Daciei.*
- 7) dos. 297 *Starea comunelor înainte de militarizare.*
- 8) dos. 298 *Fragmente din Revoluția de la 1848-1849.*
- 9) dos. 299 *Evenimentele din domnia împărătesei Maria Terezia până la înființarea miliției conșințare în Transilvania.*

- 10) dos. 321 *Împrumuturi ale Districtului.*
 11) dos. 337 *1817. Călătoria lui Francisc Iosif în Transilvania.*
 12) dos. 350 *Biografii ale ofițerilor din graniță.*
 13) dos. 353 a) *Viața și faptele lui Ioanu Marianu, vicariu foraneu episcopesc gr. cat. a lu Rodnei din districtul Naseudului, scrisă de Nestoru Șimonu, stud. de a VII-a cl. gimn. în Naseudu, 1882.*
 b) *Starea beserecei romanesci din Transilvania sub principii calvinesci și influențele calvinismului, scrisă de Nestoru Șimonu, stud. de a VII-a cl. gimn. în Naseudu, 1882.*
 14) dos. 355 *Biografia lui Ladislau Vajda.*
 15) dos. 358 *Militarizarea.*
 16) dos. 381 *Din viața repausatului docente normal Constantin Georgiță. Școli triviale. Școli populare și confesionale.*
 17) dos. 385 *Instituțiile de învățământ din Năsăud.*
 18) dos. 387 *Înființarea gimnaziului.*
 19) dos. 394 *Revoltă Tănase Todoran.*

III. Fond personal: „Anton Coșbuc”

- 1) dos. 208 *Schiță Leșu.*
 2) dos. 308 *Locotenentul George Pop.*
 3) dos. 315 *Corespondența locotenentului George Pop din Leșu 1858-1866 (scrisori, parte publicate în Minerva din 1892).*
 4) dos. 316 *Corespondența lui George Pop din Leșu cu Anica Popovici din Craiova.*

IV. Fond: „Astra” – Despărțământul Năsăud

- 1) dos. 114 *Trei decenii din viața Asociațiunii transilvane, Despărțământul Năsăud.*

V. Fond personal: „Vasile Popișan”

- 1) dos. 7 *Schiță biografică a lui Vasile Popișan.*

VI. Colecția: „Gălan – Slăvoacă”

- 1) dos. 1 *Istoria comunei Ilva-Mare scrisă de Paul Gallan, în anul 1863, revedută, corectată și adăunsă de Nestor Șimon, secretariu și controlor al fondurilor centrale școlare și de stipendii din Districtul Năsăudului în 1891⁴³.*

⁴³ Iată notația lui Nestor Șimon: „Istoria comunei Ilva-Mare ce urmează pe paginile următoare, scrisă de Paul Gallan în anul 1863, mi s-a dat mie spre folosire. Ea consta din 2 fascicli (heft) laolaltă, 12 coale, pe care eu le-am cusut într-una și le-am paginat.

În câteva locuri am făcut nesce note marginale, parte spre a întări celea scrise, parte, în unele locuri, spre a corecta unele date, pe baza documentelor ce le posedu, nu sunt scrise tocmai corect.

VII. Colecția „Iuliu Moisil”

1) dos. 62

a). *Epistolele lui Vasile Nașcu scrise către Grigore Moisil, vicarin, în mai multe cauze grănicerești în Viena, 1864.*b) *Vasile Nașcu – corespondința lui cu vicariul Grigore Moisil și cu Vasile Pteri în anii 1860-1864* (parte din ele publicate în: Nestor Șimon-Vasile Nașcu – *viața și faptele lui*, Năsăud, 1911; Virgil Șotropa – *Corespondența lui Nașcu cu Moisil și Petri. 1860-1864*, în „Arhiva Someșană” 1929, nr. 10, p. 66-98; nr. 11, p. 59-89; nr. 12, p. 192-215.)

Trebuie menționat, în final, că o serie de manuscrise s-au pierdut, ele fiind doar amintite de cei ce le-au utilizat.

Astfel, Iuliu Moisil amintește de: Dr. Nestor Șimon – *Istoricul casinei din Năsăud* – manuscris⁴⁴.

Într-un alt studiu, același autor amintește de „colecția de acte a lui Nestor Șimon – fost secretar al fondurilor grănicerești – din Muzeul Năsăudean”⁴⁵.

Numai vasta sa activitate de cercetător și istoriograf ne permit să presupunem valoarea acesteia, astăzi, din păcate, pierdută.

Și, ca o reparație târzie, menționăm că s-a transmis posterității aspectul fizic al lui Nestor Șimon. Într-o adresă de mulțumire către D-na Elisabeta Seni, din Cluj, Arhivele Statului de la Năsăud confirmau „primirea prețioasei Dvs. Donații, făcute prin D-l. Anton Coșbuc, și alcătuită din următoarele fotografii:

1. Nestor Șimon – fotografii din tinerețe;
2. Dr. Nestor Șimon – din perioada când deținea funcția de secretar al Fondurilor grănicerești năsăudene;
3. Magdalena și Ana – fiicele lui Nestor Șimon;
4. Matilda, născută Maior – soția lui Dr. Nestor Șimon;
5. Emil – fiul lui Nestor Șimon”⁴⁶.

Iată deci, rodul muncii acestei „albine harnice” păstrat în colecțiile personalităților graniței năsăudene.

Faptul că aceste manuscrise s-au păstrat, reprezintă proba cea mai vie a valorii moștenite – și valorificate de alții – de la istoriograful de la cumpăna veacurilor XIX – XX, Nestor Șimon.

Istoria parohiei Iba-Mare scrisă de parohul Grigore Gallanu, în 21 iuliu 1840, aflându-se după ce am finit cu examinarea acestei istoria, fiindcă încă se ține în legătură cu aceasta scriere, o am lipit-o de hârtia următoare, ca nu cumva să se prăpădească” (A.N.B., colecția „Gălan - Slăvoacă”, d.1).

⁴⁴ Iuliu Moisil – *Figuri grănicerești năsăudene – locotenentul Petru Tanco*, în: A.S., nr. 20/1936, p. 439, nota 1.

⁴⁵ *Idem, Leontin Luchi*, în: A.S., nr. 23/1938, p. 494, nota 1.

⁴⁶ A.N.B., fond: „Arhivele Statului Năsăud”, d. 6/1968.

MĂRTURII DOCUMENTARE

O primă mențiune despre opera lui Nestor Șimon, o găsim consemnată de Virgil Șotropa. Acesta publică în „Gazeta Transilvaniei” din 1897, numerele 240-243, studiul intitulat „Foileton – Grănițerii regimentului român năsăudean”, în care, după ce amintește principalele izvoare utilizate: lucrările lui George Barițiu, Gustav Ritter, Amon von Treuenfest; presa: Gazeta de Transilvania și Foaie pentru minte, inimă și literatură, consemnează: „În fine, am întrebuințat cu deosebire *manuscrisele, actele și documentele* (s.n.) adunate cu un rar zel, de D-l. Dr. Nestor Șimon, actualul secretar al fondurilor grănicerești năsăudene.

Domnia sa, după cum direct sunt informat, a început a aranja și prelucra materialul ce-l are în posesiune și speră că, în doi, până în trei ani, î-l va putea eda în câteva tomuri (s.n.) ca o lucrare istorică gata, prin ceea ce, desigur, va face un mare și însemnat serviciu națiunii sale”⁴⁷.

În anul 1899, în „Revista Ilustrată” redactată de Ioan Baciș din Șoimuș, se prezintă, de către redacție, biografia fostului ofițer Ioan Mărginean, originar din Ragla, în care se menționează: „Nu avem pretențiunea de a face biografia acestui bărbat, ci am arătat numai pe scurt, unele schițe din viața sa, activitatea sa – sperăm însă că D-l. Dr. Nestor Șimon, secretariu la fonduri în Năsăud, care, încă e un fiu al Raglei și, pre cât suntem informați, are cules multe date despre viața și activitatea căpitanului Ioan Mărginean, la timpul seu nu va surprinde cu o biografie scrisă în adevăratul înțeles al cuvântului și vrednică de acest bărbat mine meritat”⁴⁸.

La doi ani după apariția lucrării lui Nestor Șimon – „Vasile Nașcu - viața și faptele sale”, în lucrarea lui Virgil Șotropa și Dr. Nicolae Drăganu – „Istoria școalelor năsăudene”, la bibliografie, este menționată și lucrarea lui Nestor Șimon⁴⁹.

De altfel, subliniem că, o dată apărută lucrarea lui Nestor Șimon despre Vasile Nașcu, va deveni una de referință, care va fi utilizată de toți cei care vor cerceta istoria graniței năsăudene, după desființarea regimentului de graniță⁵⁰.

⁴⁷ *Gazeta Transilvaniei*, Sibiu, anul LX, 1897, nr. 240, p. 2.

⁴⁸ *Revista Ilustrată*, Bistrița, anul II, broșura A 1, 1899, p. 13.

⁴⁹ Virgil Șotropa, *Dr. Nicolae Drăganu – Istoria școalelor năsăudene*, Năsăud, 1913, p. 408 (poziția nr. 7).

⁵⁰ Amintim doar câteva studii pe această temă, în care lucrarea lui Nestor Șimon a fost utilizată: Iuliu Moisil – *Locotenentul Petru Tanco*, în „Arhiva Someșană”, nr. 20, 1936, p. 436-441; Sandu Manoliu – *Icoana unei școli dintr-un colț de țară românească*, Năsăud, 1929, p. 616; Lazăr Ureche – *Activitatea revoluționarilor transilvăneni refugiați în Bucovina (1848-1849)*, în „File de istorie”, Bistrița, 1976, IV, p. 360-371; *Idem*, *Fondul școlar central năsăudean și contribuția sa la dezvoltarea învățământului românesc (1861-1918)*, în „File de istorie”, V, 1988, p. 121-134; *Idem*, *Fundații și fonduri particulare administrate de către fondurile grănicerești năsăudene*, în „Revista Bistriței”, VII, 1993, p. 149-155; *Idem*, *Crearea și evoluția Fondurilor grănicerești năsăudene (1851-1918)*, în: „Revista Bistriței”, X-XI, 1997, p. 141-165; *Idem*, *Fondurile grănicerești năsăudene (1851-1918)*, Presa Universitară Clujeană, 2001, 228 p.; Ion Rusu – *Înființarea și organizarea Districtului Românesc al Năsăudului*, în „Revista Arhivelor”,

Dacă studiile menționate până acum utilizează, în măsură diferită lucrarea lui Nestor Șimon, cele elaborate de colaboratorii „Arhivei Someșene”, cuprind, în extenso, referințe la aceasta.

Un prim studiu al lui Virgil Șotropa, menționează, în anul 1929, următoarele: „dintre luptătorii proeminenți ai acelei epoci agitate, mai cu seamă, învățătorul Vasile Nașcu călătorise în mai multe rânduri la Viena de unde, între anii 1860-1864, adresa un șir de scrisori vicarului Grigore Moisil și profesorului preparandial Vasile Petri, scrisori care conțin nu numai date importante, privitoare la chestia averilor grănicerești, ci, și multe informații politice, sociale și culturale.

Dintre aceste scrisori interesante, păstrate de D-l. Iuliu Moisil și puse nouă la dispoziție spre publicare, pe unele le-a utilizat fostul secretar al fondurilor grănicerești, Dr. Nestor Șimon, în studiul său despre viața și faptele lui Vasile Nașcu. Deci, cu omiterea celor tipărite mai înainte, începem aci cu publicarea scrisorilor și părților de scrisori inedite până acum”⁵¹.

Iuliu Moisil publică în 1936, studiul despre Vasile Nașcu, în care arată că „pentru a urmări soluționarea tuturor chestiunilor mai sus amintite, delegația a rămas câțva timp la Viena, apoi, înapoiindu-se la Năsăud, rămase numai Vasile Nașcu ca delegat permanent, mult timp, între 1860-1865, la Viena, exercitând o foarte rodnică activitate, după cum reiese din bogata corespondență cu Vicarul Moisil, care se păstrează cu toată pietatea și, pe baza căruia s-a scris și Viața și faptele lui Vasile Nașcu, de Dr. Nestor Șimon, pe care am folosit-o și noi în cea mai mare parte în această biografie”⁵².

Aceeași sursă – Nestor Șimon – este utilizată și în studiul despre locotenentul Petru Tanco⁵³.

Lucrarea lui Nestor Șimon a fost utilizată și de Sandu Manoliu, care menționează că „în tot timpul cât Vasile Nașcu era plecat la Viena ca delegat al grănicerilor și lupta pentru recunoașterea drepturilor grănicerești, a urmat o întinsă corespondență, care, în parte, a fost publicată de către Nestor Șimon”⁵⁴.

De altfel, în catalogul cărților din biblioteca lui Iulian Marțian, se aflau: la capitolul „Biografii”, la poziția 36: Nestor Șimon – Vasile Nașcu, Năsăud,

nr. 2, anul XI, 1966, p. 79-84; Ioan Sigmirean – *Un document inedit de la 1860*, în „File de istorie”, V, 1988, p. 88-95; Adrian Onofreiu – *Documente bistrițene în Revoluția de la 1848-1849*, în „Revista Bistriței”, IX, 1995, p. 209-219.

⁵¹ Virgil Șotropa – *Correspondența lui Nașcu cu Moisil și Petri*, în „Arhiva Someșană”, nr. 10, 1929, p. 66. Iată și părerea lui Emil Sângeorzan, din anul 1933: „De la Nestor Șimon (care nu era nici un fel de „director”) n-a mai trecut pe la această instituție (Fondurile grănicerești - n.n.) nici un om, care să se ocupe de trecut și să lase vreo urmă după dânsul” (Emil Sângeorzan – *Părerii asupra Așezămintelor Grănicerești Năsădene*, Tip. G. Matheiu, Bistrița, 1933, p. 20).

⁵² Iuliu Moisil – *Figuri grănicerești năsădene - Vasile Nașcu*, în: „Arhiva Someșană”, nr. 20, 1936, p. 394.

⁵³ *Ibidem*, *Locotenentul Petru Tanco*, p. 436-441.

⁵⁴ Sandu Manoliu, *op. cit.*, p. 177.

1911; la capitolele: „Geografia, topografia și statistica Țărilor Românești”, la poziția 34, și „Monografii geografice și topografice din România”, poziția 26: Nestor Șimon – Note critice din Munții Rodnei, Brașov, 1904⁵⁵.

Emil Precup publică în 1943 studiul „Dascălul Vasile Nașcu”, în care subliniază că „Nestor Șimon i-a eternizat memoria printr-un studiu amănunțit, cuprinzând detalii prețioase asupra stăruințelor supraomenești ale lui Vasile Nașcu, pentru a așeza pe grăniceri în drepturile lor istorice”⁵⁶.

Un an mai târziu, Ion G. Popescu, în studiul „Țara Năsăudului”, arată despre Vasile Nașcu că „e impresionantă viața acestui om, așa cum ne-o povestește d. Nestor Șimon, în cartea sa, „*Viața și faptele lui Vasile Nașcu*”⁵⁷.

Tot din aceeași perioadă, găsim consemnarea redacției aceleiași publicații, care, prin glasul lui I. T. Echim, intitulat: „*Contribuția Ținutului după târg la lupta de afirmare națională a grănicerilor năsăudeni*”, sublinia că, în rândul intelectualilor ținutului, din Ragla, era „dr. Nestor Șimon, fiu de plugar; își face studiile primare în Monor, pe cele liceale la Năsăud și, după obținerea doctoratului în drept la Cluj, este numit funcționar la Fondurile grănicerești năsăudene și mai pe urmă, secretar al acestora.

În lungul șir al anilor cât a servit instituțiile grănicerești, *Nestor Șimon a fost o albină harnică și a adunat o mulțime de date de pe documentele în legătură cu viața grănicerească, înseilându-le într-o mulțime de manuscrise, pe care nu a avut prilejul să le publice* (s.n.), afară de lucrarea „Vasile Nașcu”, care este un capitol important din istoria zbuciumului și măreției năsăudene.

Totuși, numele acestui migălos cercetător al trecutului ținutului nostru, este prea puțin amintit în paginile istoriei grănicerimii năsăudene (s.n.)”⁵⁸.

În analiza periodicelor literare bistrițene, Vasile Netea remarcă, cu privire la „Minerva”: „menționăm lungul studiu cu privire la originea poporului român publicat în anul 1882 (nr. 11-14), urmat de expunerea unor „Evenimente mai însemnate din istoria teritoriului ce formează comitatul Bistrița-Năsăud” (1893, nr. 1-5) semnate de Dr. Nestor Șimon. Același autor a publicat și o biografie a locotenentului erou, năsăudean George Pop, precum și o descriere geografică a Țibleșului, însoțită de una din legendele folclorice locale”⁵⁹.

Aproximativ în aceeași perioadă, Teodor Tanco surprinde personalitatea și opera lui Nestor Șimon astfel: „semeția privirilor sale amintește atât de mult de dârzenia, cinstea și tenacitatea lui Vasile Nașcu ... I-au fost un permanent exemplu distinsele figuri de grăniceri luptători și le-a nutrit în cuget o nestinsă

⁵⁵ A.N.B., fond: „Iulian Marțian”, d. 171.

⁵⁶ *Plaiuri Năsăudene*, București, anul I, nr. 5-6-7, 4 oct. - 10 nov. 1943, p. 17.

⁵⁷ *Ibidem*, anul II, nr. 9-10, 12 ianuarie 1944, p. 9.

⁵⁸ *Ibidem*, anul I, nr. 5-6-7, 4 oct. - 10 nov. 1943, p. 6.

⁵⁹ Vasile Netea – *Periodice literare bistrițene: Minerva (1891-1894); Revista Ilustrată (1898-1902)*, în „File de istorie”, vol. II, Bistrița, 1972, p. 185-186.

admirație. Acesta a fost mobilul care l-a îndemnat să scrie „Schița biografică a locotenentului George Pop”, pe care o publică în „Minerva” din Bistrița. Dar mai cu seamă, lucrarea de proporții „Vasile Nașcu. Viața și faptele lui”, tipărită de George Matheiu în 1908, având 538 pagini în format 8°.

Chiar dacă cea mai mare parte se compune din corespondența lui Nașcu, expedită și primită, și *încă a fost o nemaipomenit de grea treabă și de-o importanță incomparabilă, salvându-se astfel un adevărat tezaur documentar. Iar lectura ei, pe lângă valoarea informativă, pasionează ca cel mai bun roman epistolar* (s.n.).

S-a mai oprit asupra multor probleme pe care le-a dezbătut în presa locală sau în „Gazeta Transilvaniei”, etc. În tot ce a scris și publicat, ca și în lucrările sale administrative, a probat aceeași corectitudine și sinceritate⁶⁰.

Același autor nu mai este la fel de *entuziasmat* (s.n.) într-o lucrare mai recentă, în care precizează că, în calitate de secretar al Fondurilor Grănicerești, Nestor Șimon „nu abandonează preocupările de tinerețe și scrie articole, este pasionat de corespondența personalităților ținutului și scrie câteva biografii”. Ca și operă, sunt amintite: *Vasile Nașcu. Viața și faptele lui*, Bistrița, Tip. George Matheiu, 1911, p. 538; *Schiță biografică a locotenentului George Pop*, în „Minerva”, Bistrița, 1892, nr. 15, 16, 17, 18, 19⁶¹.

Observăm, ca și concluzie generală, că opera și personalitatea lui Nestor Șimon au fost cunoscute și receptate, încă din timpul vieții și, până în contemporaneitate.

Receptarea a fost făcută în primul rând, de aceia care s-au aplecat asupra cercetării trecutului ținutului grăniceresc născădean, având ca și punct de reper, lucrarea despre Vasile Nașcu.

În ceea ce privește calitatea operei, se simte o ușoară undă de detașare, de ocolire a autorului, focalizarea și raportarea făcându-se la numele consacrate în cercetarea trecutului grăniceresc: Iulian Marțian, Virgil Șotropa, Iuliu Moisil și a activității acestora la revista „Arhiva Someșană”.

⁶⁰ Teodor Tanco – *A doua față a lui Nestor Șimon*, în „Virtus Romana Rediviva”, vol. II, Bistrița, 1974, p. 242-244.

⁶¹ *Idem*, *Dicționar literar 1639-1997 al județului Bistrița-Năsăud*, Ed. Virtus Romana Rediviva, Cluj-Napoca, 1998, p. 342.

TOPONIMIA GEOGRAFICĂ – DOVADĂ REMARCABILĂ A VECHIMII POPULAȚIEI AUTOHTONE ÎN SPAȚIUL RODNEI

Mircea Mureșianu

Trecutul multimilenar al Rodnei, extrem de bogat în acțiuni istorice, ilustrează o amplă implicare a naturii în dinamica și descifrarea retrospectivă a faptelor de viață socială în această parte a țării.

Puternica întrepătrundere a legăturilor societății autohtone, în evoluția sa istorică, cu natura cadrului geografic este reliefată într-o măsură mai mică de vestigii arheologice, dar existența, în spațiul restrâns al unei singure comune, a peste 370 de numiri topice și a unui număr de 585 elemente topice relevă, fără putere de tăgadă, vechimea populației românești pe meleagurile rodnene. Analizând numele de locuri, atât din documente cât și din realitatea existentă în teren, se constată, în mod firesc, că ele sunt mult mai stabile decât numele de persoane, fiindcă acestea nu mor odată cu oamenii, păstrându-se timp îndelungat prin transmiterea lor de la o generație la alta, mai ales prin viu grai.

Prin multitudinea de aspecte pe care le conține, ca rezultat al acțiunilor spontane și empirice ale oamenilor, toponimia reprezintă un adevărat înveliș al Terrei, abstract și totuși concretizat prin motivația materială a obiectelor, faptelor sau fenomenelor geografice, care au generat numirile geografice într-un sistem ierarhizat.

Sub aspect metodologic, toponimia operează cu apelativele (numele geografice comune), care constituie terminologia geografică, și cu toponimele (numele geografice proprii), care desemnează obiecte și fenomene geografice de mărimi și importanță diferite și care constituie nomenclatura geografică.

Este dificil de analizat și apreciat vechimea toponimelor, relativă în majoritatea cazurilor, atâta timp cât ea nu poate fi stabilită cu ajutorul documentelor istorice, cartografice sau textelor scrise, dar cea reală este, în mod sigur, anterioară atestării documentare, ca și obiectele geografice denumite, mai ales când acestea sunt rezultate din activitatea antropică.

Clădită pe experiența generațiilor ce s-au succedat de-a lungul timpului, relația om – natură - în mirificul, prin frumusețea locurilor și oamenilor, dar vitregul, prin asprimea condițiilor pedoclimatice, spațiu montan al Rodnei a dat naștere atâtor toponime care, prin vechimea, constanța în timp și preponderența românească, ne poartă cu gândul spre îndepărtate vremuri dacice și daco-romane.

În acest cadru, ospitalier și vitreg deopotrivă, toate dealurile, văile, piscurile muntoase, luncile, terasele, pâraiele și râurile au fost călcate, „împroșcate” cu sudoare și botezate de străbunii noștri, constituind, fiecare în parte și toate la un loc, puncte ale rezistenței eternității neamului românesc pe meleagurile Rodnei.

Din datele existente se constată că 97% din elementele topice rodnene sunt românești și numai 3% sunt străine sau obscure.

După elementele geografice pe care le denumesc sau după natura (originea) unor nume date elementelor reliefului sau hidrografiei, toponimele geografice se grupează în *oronime* (numele care desemnează formele de relief), *hidronime* (nume de ape), *oiconime* (nume de așezări), *hodonime* (nume de căi de comunicație), *fitotoponime* (nume de plante date unor forme de relief, ape și localități) și *zootoponime* (nume de animale, mai ales sălbatice, date unor locuri sau elemente geografice).

După originea lor, elementele topice rodnene se grupează astfel:

- elemente topice autohtone (Someș);
- termeni românești de origine autohtonă (măgură, pârau, chicere sau cicere etc.);

- termeni românești de origine latină - categoria ce cuprinde 46% din elementele topice rodnene, respectiv 266 din 585, studiate și cunoscute de localnici, (arșiță, baie, muncel, vale, vin, cupării, crăciunel, cuptior, găunoasa, runc, grui, putinei, toaca, gaura, picior, față, piatră, secătură, șes, roșă etc.);

- termeni românești de origine slavă (deal, cocoș, dumbravă, luncă, obcină, poiană, popă, pod, prislop, săliște, uliță, vârf, zăpodie, bortă, corhană, prelucă, pripor, tarniță, zănoagă, sforac, laz, blăgi, grădină, răchită etc.);

- termeni românești de origine maghiară - cuprind doar 16 apelative ce reprezintă 2,72% din toponimele rodnene (vameș, tău, dâmb, bărc, cip, borcut etc.);

- termeni românești de origine germano-săsească - cuprind doar 0,85% din toponimele rodnene (ladă, rampă, turn, știolnă etc.);

- termeni românești de alte origini - italiană (ciungi, stradă, piatră);

- franceză (grafit, gagi, carieră, pompier, sport);

- turcă (liliac)

În legătură cu cele două localități ce compun comuna Rodna (Rodna și Valea Vinului) este demn de menționat faptul că numele acestora este strâns legat de marea bogăție în neferoase și ape minerale a subsolului rodnean (Rodna derivă de la paleoslavul Rudna, pe care romanii l-au luat de la slavi, cu sensul de „metal roșu”, iar Valea Vinului de la apele minerale pe care localicii le-au asemănat cu vinul).

Supunând unei analize atente acest impresionant inventar toponimic rodnean, se vor putea formula numeroase concluzii, dar cel mai interesant lucru care credem că merită a fi consemnat în prezenta lucrare este realizarea unei

tregeri în revistă a categoriilor de toponime care au o mai mare frecvență și răspândire în arealul geografic al Rodnei, *oronimele* (nume de forme de relief, în special de munți).

Toponimia și terminologia orografică este cea mai numeroasă, ea reflectând caracterele reliefului, constituția geologică, vegetația, fauna și, în foarte multe cazuri, numele foștilor proprietari.

Impresionează prin numărul mare toponimele cu semnificație în antroponimie, fapt ce atestă, în cele mai multe cazuri, pe foștii stăpâni ai locurilor, dar și vechimea mare a oicumenizării (populării) spațiului rodnean (Muntele Benes, Măgura lui Arsenite, Arșița Mutului. Dealu Huhoaii, Dealu Neamțului, Dâmbu lu' Colța, Dâmbu lu' Sevestian, Jdeabu Vișcanilor, Runcu Griganilor, Valea lui Ignat, Dealul Faurului etc.).

Dintre oronimele cu semnificație adâncă în istoria frământată a Rodnei, Dealul Toaca reprezintă acel punct de belvedere pe care, secole de incursiuni barbare, a funcționat toaca ce prelua semnalele luminoase din Suhardul cu care se afla față în față, transmițându-le localnicilor prin bătăile acesteia. Frații noștri de sânge și limbă, moldovenii, îi anunțau pe românii ardeleni de dincoace de munții despre incursiunile prădălnice ale barbarilor care se apropiau. Rămâne și acest fapt ca o impresionantă pildă a unității de cuget și simțiri a neamului nostru, chiar și în vremuri când românii trăiau în entități administrativ-teritoriale diferite.

Foarte numeroase sunt oronimele cu semnificație fitogeografică, acestea reprezentând atât vegetația actuală sau cea existentă în trecut (Afiniș, Aluniș, Arini, Dealu' Mesteacănului, Dealu' Răchiți, Gurețu Paltinilor, Poiana Ulmului, Paltini. Plopiș, Rogoaza, Stânca Mălinului, Valea Molidului, Valea Teiului, etc.), cât și vechea extensiune a pădurilor (Ciungi, Corățel, Corhană, Fața Secii, Runc, Saca, Secături, Vârfu Lazi sau Lazu etc.), cu semnificația clară de despădurire.

Un oronim interesant este Poiana Zgurii care atestă vechimea considerabilă a mineritului și metalurgiei în spațiul rodnean.

Exista și câteva oronime cu semnificație zoogeografică. inspirate din fauna actuală. sălbatică sau domestică (Lunca Cucoșului, Pârâu Broaștii, Pârâu Râsului, La Lilleci, Priporu Ursului, Valea Ursului, Priporu Calului, Părăul Vițelului etc.).

Interesante sunt și topicele care reflectă poziția față de punctele cardinale, sub formă de *fața* și *dosul* muntelui (Fața Găurii, Fața Jidelului, Fața Secii, Fața Măgurii, Dosu Găurii, Dosu Obcinii, Dosu Săcuiului, Dosu Beneșului etc.).

Poziția locului este subliniată de denumiri ca: Dumbrăvile din Jos, Dumbrăvile din Sus, Pe Vale, Pe Măgură la Tutu, Pe Râpă, În Pripor, Între Izvoare, La Dani etc.

Există de asemenea unele oronime care fac referiri la constituția litologică (Dealul Glodului, La Grafite, La Var, Pe Prund, Pietrari, Pietrile Albe

etc.) sau la caracteristicile suprafeței topografice (Coasta Netedă, Gaura Mare, Gaura Mică, Gropcile Curățelului, Groapa Vâștiului, Jdeabu Brișovăncii, Strâmtura, Târnița Jidelului, Zănoaga etc.).

Semnificative sunt și denumirile care scot în evidență dimensiunile formelor de relief (Măgura Mare, Măgura Mică, Șăsu Mare etc.) sau acelea care au semnificație în hidronimie (Fântânele, Fântânile Beneșului, Fântâna Lu' Flămându, Fântâna Haorii, Izvoru Roș, Izvor, La Cioroi, Pe Sforace, La Tău etc.). O mulțime de topice își trag originea de la numele dat unor căi de comunicație (hodonime), străzi, punți sau poduri, care au ajuns să desemneze în arealul Rodnei foarte multe locuri geografice sau zone binecunoscute (Ulița Lemnelor, Ulița Morii, Ulița Bădeanului, Ulița Burecenilor, Ulița Flămenilor, Ulița Țânțârîmului, Podu Cabii, Podu Bontii, Podu Sfântului, Podu lu' Clujan, Puntea lu' Cățelu, Puntea Luchii, Puntea Țiganilor ș.a.).

Cu toate că sorgintea toponimului **Rodna** a fost menționată în treacăt apreciem că merită să consemnăm, în prezentul studiu, existența a numeroase variante de interpretare a acestuia. De la bun început trebuie precizat faptul că majoritatea celor care au întreprins cercetări întru elucidarea originii toponimului Rodna au avut altă formație decât cea lingvistică, iar dintre aceștia unii au încercat, forțând nota, să evidențieze fie originea latină, asociind forma locală de „Rocna” cu „Ruconiumul” de pe harta lui Ptolomeu (cetate care, pe copia hărții lui Ptolomeu, a fost identificată în nord-vestul Daciei, lângă Tisa), în timp ce alții, dorind să respecte adevărul istoric conform căruia mineritul rodnean este preslav, îi trebuie origine indo-europeana sau tracică (M. Piasieski, 1973, Vasile Bologa, 1978, ș.a.).

Chiar și atunci când trimerurile se fac la fondul străvechi lingvistic indoeuropean sau la cel tracic trebuie avute în vedere argumentele cercetătorilor lingviști sau ale altor specialiști în toponimie, care vin cu dovezi ce poartă pecetea autorității oamenilor de știință consacrați. În spiritul acestui adevăr, ne simțim obligați să cităm opinia lingvistului, specialist în toponimia Țării Năsăudului. N. Drăganu (1924: 257), care, în articolul *Vechiul castru de la Rodna și Toponimia Văii Someșului de Sus*, publicat în lucrarea „Toponimie și istorie” (Editura Cartea Românească, 1924, București) arată: „... numirile cele mai vechi de pe Valea Rodnei /.../ din punct de vedere etimologic sunt slavone și păstrate prin români, deci slavo-românești. Așa sunt: Rodna (rostit și Rogna, Rocna); vechiul Radna, Rodana; ungurește Radna, săsește Rudna <p.-sl. rudna (cf.p.- sl. Ruda „Metall”, propriu „rotes Erz”, rudtnt „metalicus”). Transformarea lui „u” în „o” s-a produs sub influența limbii maghiare.

Originea slavo-românească a toponimului Rodna este susținută și de mari nume ale lingvisticii și istoriografiei românești, precum Nicolae Iorga, H. Tiktin, A. Candrea și Gh. Adamescu.

Acceptarea originii slavo-românești a toponimului Rodna nu contestă apartenența fondului lingvistic slav la marea familie a limbilor indo-europene și,

implicit, probabilitatea existenței unui termen preslav (preluat de slavi de la băștinașii daco-romani) asemănător sau identic cu cel prin care slavii au consfințit bogăția în minereuri a subsolului rodnean, botezând localitatea cu toponimul păstrat până azi.

Numeroase și variate, elementele fondului toponomastic rodnean pot rămâne pentru orice cititor un îndemn la meditație îndelungă asupra vechimii populației autohtone, românești, pe aceste meleaguri.

Așezate față în față cu întregul tezaur toponomastic românesc, acestea frapează prin aria largă de răspândire pe întregul areal al etnogenezei poporului nostru (cu excepția unor cazuri locale, particulare, care vin să întărească regula).

De interes pentru localnicii dornici să consulte extrem de bogatul și variatul, inventar toponimic al Rodnei, dar și pentru cititorii străini care-și vor manifesta curiozitatea de-a lua contact cu impresionantul, prin cantitate și diversitate, arsenal de termeni toponimici rodneni, am găsit de cuviință să prezentăm un indice alfabetic al acestora.

Notă:

Pentru inventarierea fondului toponimic rodnean s-a realizat în mare măsură, confruntarea hărților topografice cu situația din teren și s-au cules informații de la octogenarul localnic Simion Bureacă și de la învățătorul pensionar Leontin Silvestru Mureșianu.

**Indice alfabetic
al numirilor topice de locuri din hotarul Rodnei**

1. Afiniș	39. Dealul Băiții
2. Aluniș	40. Dealul Clinii
3. Arini	41. Dealul Dobrii
4. Arinii Vameșului	42. Dealul Durnii
5. Arșița Cupăriilor	43. Dealul Faorului
6. Arșița Brișovencii	44. Dealul Glodului
7. Arșița Mutului	45. Dealul Huhoaii
8. Bălhoi	46. Dealul Mesteacănului
9. Bărbănoc	47. Dealul Neamțului
10. Botezata	48. Dealul Pciorașenilor
11. Beneș	49. Dealul Popelii
12. Bâci (Bâc)	50. Dealul Popii
13. Bocna	51. Dealul Porcenilor
14. Boldul Șutului	52. Dealul Răchiții
15. Bonășcuța	53. Dealul Știolnii
16. Brebeniș	54. Dealul Tăului
17. Brișovanca	55. Deasupra Curților
18. Broasca	56. Dâmbu Piațului
19. Casa Savii	57. Dâmbu lu' Colța
20. Călini	58. Dâmbu Popii
21. Căsoaie	59. Dâmbu lu' Săvestian
22. Cascada Dracului	60. Dosu Găurii
23. Cetate	61. Dosu Obcinii
24. Chicere (Cicere)	62. Dosu Săcuiului
25. Ciungi	63. Dumbrăvile din Jos
26. Ciuruleasa	64. Dumbrăvile din Sus
27. Coasta Bisericii	65. Fața Găurii
28. Coasta Morii	66. Fața Secii
29. Coasta Netedă	67. Fața Măgurii
30. Coasta Runcului	68. Fântânele
31. Coceniș	69. Fântâna Haorii
32. Colnici	70. Fântânile Beneșului
33. Corățel	71. Fântâna lu' Flămându
34. Corhana	72. Fluieroasa
35. Corongiș	73. Fripta
36. Crăciunel	74. Fundul Curățelului
37. Creasta Cucoșului	75. Fundac
38. Cupării	76. Fundoaia

77. Gaura cea Mare	119. Jdeabu lu' Malibai
78. Gaura cea Mică	120. Jdeabu lu' Peșu
79. Groapa lu' Cicioc	121. Jdeabu lu' Smăcu
80. Groapa Moroșanilor	122. Jdeabu cel Surupos
81. Gropcile Corățelului	123. Jdeabu Ștevilor
82. Groapa Vâștiului	124. Jdeabu Turnului
83. Grui	125. Jdeabu Unguru
84. Gureșu Paltinilor	126. Jdeabu Vișcaniilor
85. Gureșu lu' Puieșu	127. Jidel
86. Hajuri	128. La Borcut
87. Ineu	129. La Bouărie
88. Izvor	130. La Bortucă
89. Izvorul Băilor	131. La Carieră
90. Izvorul Roș	132. La Cărare
91. În Bărc	133. La Cioroi (izvor de apa)
92. În Vătășniță	134. La Crămni
93. În Dâmb la Fincer	135. La Cuptiori
94. În Jdeab	136. La Cociobă
95. În Jdeabu lu' Bădeanu	137. La Ginișor
96. Între Ape	138. La Grafit
97. În Preluca la Dănilă	139. La Grajduri
98. În Preluca Lampului	140. La Gatăre (Valea Vinului)
99. În Preluci	141. La Grădină (la pepiniera silvică)
100. În Cupării	142. La Crucea lu' Mărtian
101. În Dealul Tăului	143. La Colb (Valea Vinului)
102. Între Izvoare	144. La Coloana (top. nou)
103. În Pripor	145. La Brutărie (top. nou)
104. În Pciclău	146. La Imbruș
105. În Strungi	147. La Lilieci (parte de munte)
106. În Saca	148. La Lăzi
107. Jdeabu Brișovăncii	149. La Moară
108. Jdeabu Broaștii	150. La Piuă
109. Jdeabu Colibgenilor	151. La Poieni
110. Jdeabu Cozonăcenilor	152. La Poartă
111. Jdeabu Flămenilor	153. La Pușcărie
112. Jdeabu Florilor	154. La Rampă
113. Jdeabu Gezi (Ghezi)	155. La Rostogoale
114. Jdeabu lu' Buciuc	156. La Sipirelu
115. Jdeabu Gicanilor	157. La Sischiri
116. Jdeabu lu' Diacu	158. La Dani (Daniel)
117. Jdeabu lu' Grec	159. La Stație (Gara CFR)
118. Jdeabu lu' Ilie Rau	

160. La Țădulărie (În Târg)
161. La Varul cel Mic
162. La Văcării
163. La Flotație (top.nou)
164. La Țântărim (cimitir)
165. Leurdiș (Leordiș)
166. Lunca Bembenilor
167. Lunca Cucosuului
168. Lunca lu' Niculai
169. Lunca lu' Pantilimon
170. Lunca Radului
171. Măgura cea Mare
172. Măgura Caselor
173. Măgura cea Mica (lu' Arsente)
174. Muncei
175. Muncelul Măgurii
176. Nepomuc (mina)
177. Obcina din Jos
178. Obcina din Sus
179. Paltini (munte)
180. Pădurea Alunișului
181. Pădurea Brișovanca
182. Pădurea Găunoasa
183. Pădurea la Puntea Luchii
184. Pădurea Obcinii
185. Pădurea Rogoaza
186. Pădurea pe Călini
187. Pădurea Runcului
188. Părau Alunișului
189. Părau Broaștii
190. Părau Cârligata
191. Părau Cișei
192. Părau Lăzilor
193. Părau la Cruce
194. Părau lu' Cicioc
195. Părau Cetății
196. Părau Ginișor
197. Părau Mălinului
198. Părau Obcinii
199. Părau Plaiul Cornii
200. Părau Rogoaza
201. Părau Râsului
202. Părau Stupinilor
203. Părau Todicanilor
204. Părau Valea Cornii
205. Părau Valea Secii
206. Părau Valea Vinului
207. Părau Vițelului
208. Părau Blăgilor
209. Părau Ruginii
210. Pe Căpățână (pe deal)
211. Pe Coasta
212. Pe Gropi
213. Pe Lunca
214. Pe Coasta Domideștilor
215. Pe Dosul Munceilor
216. Pe Fața Jidelului
217. Pe Fața Munceilor
218. Pe Măgura lu' Tutu
219. Pe Ningări
220. Pe Poderei
221. Pe Cârligata
222. Pe Podereie (munte)
223. Pe Prund
224. Pe Râpă
225. Pe Rugini
226. Pe Sforace
227. Pe Vale
228. Pe Hârosu (munte)
229. Piața Mică
230. Piatra Răchiți
231. Piclău (Pciclău)
232. Pietrari
233. Pietrariul Popi
234. Pietrile Albe (Pripor)
235. Pietrile Calului (munte)
236. Piticari
237. Plaiul Cornii
238. Plopiș (Plopciș)
239. Podereiu Bârsanului
240. Poiana Cornii
241. Poiana Merilor
242. Poiana Rotunda
243. Poiana Ulmului

244. Someș	286. Runcu la Grâie
245. Poiana Zgurii	287. Runcu Blăgilor
246. Potic	288. Săcui
247. Preluca Bindenilor	289. Șăliste
248. Preluca lu' Arsente	290. Șănuni
249. Preluca lu' Coșilca	291. Saca (munte)
250. Prelluca Nedeloaii	292. Secaturi (Secătura)
251. Preluca Ștefoaii	293. Scărișoara
252. Preluca Vișcanilor	294. Socării
253. Prelucile Popii	295. Stânca Găurii Mici
254. Pripor	296. Stânca Mălinului
255. Priporu Calului	297. Stânca Bgilichi
256. Priporu din Dos	298. Strâmtură
257. Priporu lu' Mihai	299. Strungile lu' Tărăță
258. Priporu pe Saca	300. Stupini
259. Priporu Ștevilor (Stegii)	301. Su' Coastă
260. Priporu Ursului	302. Su' Runc
261. Prislop (in Prislop)	303. Su' Dealu Popii
262. Putinei	304. Su' Jidel
263. Podu Bonti	305. Suseni (în Suseni)
264. Podu Cabi	306. Șesul Cetății
265. Podu Călinilor	307. Șesul cel Mare
266. Podu lu'Clujan	308. Șesul Dumbrăvilor
267. Podu Izvorului Roș	309. În Dumbrăvi (omis)
268. Podu Jidelului	310. Șlipul Morii
269. Podu Rogoazi	311. Șuvărosu (munte)
270. Podul Pompierilor	312. Păluta (munte)
271. Podul de la Dispensar	313. Poiana Coșni (munte)
272. Podul de la Miniera	314. Strada Cloșca
273. Podul Sfântului	315. Strada Crișan
274. Podul de la Heitaș (nou)	316. Strada Grănicerilor
275. Puntea lu' Cățelu	317. Strada Horea
276. Puntea Luchii	318. Strada Izvor
277. Puntea Țiganilor	319. Strada Tudor Vladimirescu
278. Puntea de la Coloana	320. Strada Măgurii
279. Podu de la Valea Ursului	321. Strada Sportului
280. Rodna (Rocna) localitate	322. Strada Valea Marte
281. Roata Muncelului	323. Strada Principală
282. Roșa (coasta)	324. Strada Podereiului
283. Runcul din Jos	325. Tăpșană (pe Tăpșană)
284. Runcul din Sus	326. Tăul Mare (la Tău)
285. Runcu Griganilor	327. Tăul Mic

328. Târnița Ciungilor
329. Târnița Crăciunelului
330. Târnița Jidelului
331. Târnița lu' Codău
332. Tăușor
333. Târsână (Târsă)
334. Târsoci
335. Turn (la Turn)
336. Ulița Bădeanului
337. Ulița Burecenilor
338. Ulița lu' Coșofreț
339. Ulița Flămenilor
340. Ulița lu' Kutzki
341. Ulița lu' Gafta
342. Ulița lu' Nani
343. Ulița Lemnelor
344. Ulița Holicicanilor
345. Ulița Morii
346. Ulița Ștențăloaii
347. Ulița Țăranului
348. Ulița lu' Titiana
349. Ulița lu' Tutu (Biscan)
350. Ulița Țântârimului
351. Ulița Heitașului
352. Valea Băilor
353. Valea Cipului
354. Valea Cornii
355. Valea lui Ignat
356. Valea Frumoasă
357. Valea Marte (a Mărti)
358. Valea Molidului
359. Valea Poienii
360. Valea Podului
361. Valea Rea
362. Valea Secii (Saca)
363. Valea Strâmturii
364. Valea Teiului
365. Valea Vinului
366. Valea Ursului
367. Vârful Beneș
368. Vârful Curațel
369. Vârful Cișei
370. Vârful Căpățânei
371. Vârful Ineului
372. Vârful Lazii (Lazu)
373. Vârful Lăzilor (Corongiș)
374. Vârful Fântânelelor
375. Vârful Măgurii
376. Vârful Păltinișului
377. Vârful Obcinii
378. Vârful Saca
379. Vârful Scărișorii
380. Vârful Târsocilor
381. Vârful Tocii
382. Vârful Tomnatecului
383. Zănoaga
384. Zăpozile
385. Zoab

MIȘCAREA FEMINISTĂ ÎNTRE MODELUL EURO-AMERICAN ȘI REALITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI XIX ȘI LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI XX

Cecilia Câmpeanu

Mișcarea feministă în Europa și pe continentul american în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și la începutul secolului XX a formulat una din marile probleme ale societății umane din acel timp: emanciparea femeii. Trecuseră mai bine de cinci decenii de la adoptarea celebrei *Declarații a drepturilor omului și cetățeanului*, în Franța revoluționară a anului 1789 și termenii de „libertate”, „egalitate”, „drepturi civile și politice” și-au făcut loc în ideologia liberală, în însăși inima modernității scoțând în prim plan individul cu toate problemele sale. Legislația statelor vest-europene a început a se resimți, chiar dacă destul de timid încă, de pe urma democratismului și a liberalismului promovat de revoluțiile de la 1789 și 1848. Pe direcția acestor schimbări spre lumea în care trăim astăzi, după revoluția de la 1848 a început să se audă tot mai puternic vocea „urmașelor Evei”, marile nedreptăți ale istoriei, care au încercat să lărgească sfera de acțiune a liberalismului modern și la statutul lor. Starea de inferioritate a femeii, la mijlocul secolului XIX, în plan legislativ, juridic, civil, era pretutindeni răspândită în legislația statelor, în practica politică și juridică. Acest lucru era expresia unor mentalități care cunoscuseră prea puține schimbări în domeniul relațiilor dintre femeie și bărbat; aceasta în ciuda umanismului european al epocii luminilor și a ideologiei revoluțiilor moderne. Efortul femeilor de emancipare, de îmbunătățire a situației lor, cunoscut sub numele de „feminism”, „mișcare feministă”, „mișcarea sufragetelor” etc. se va desfășura până la Primul Război Mondial și va fi alcătuit dintr-o ideologie proprie și forme de organizare specifice. Începutul mișcării feministe îl găsim în Anglia, care a servit prin ideile promovate drept model și pentru alte țări; au urmat: Franța, Statele Unite, Germania, țările nordice etc.

În întreaga Europă ideile filosofiei iluministe au pus la dispoziția cauzei feministe o întreagă colecție de idei, adevărate „arme intelectuale”: conceptele de rațiune și progres, conceptul de drept natural, de realizarea personalității, utilitatea socială a libertății ca garanție a egalității¹. În anul 1791 Olympe de

¹ Geroges Duby, Michelle Perrot, (coordonatori), *Storia delle donne in Occidente. L'Ottocento*, Roma, 1991, p. 484.

Gouges cerea extinderea acestei *Declarații a drepturilor omului* și pentru femei. Mary Wollstonecraft, pe baza ideilor iluminismului și ale Revoluției franceze scria lucrarea *The Vindication of the Rights of Women*, în anul 1792². Acestea sunt primele momente, care înseamnă începuturile mai îndepărtate ale ideologiei mișcării feministe pe continentul european.

Ideea emancipării femeilor, a schimbării statutului lor de inferioritate, acordarea de drepturi civile și juridice la fel cu ale bărbaților a fost prezentă, după Revoluția franceză, în istoria intelectuală a întregului secol al XIX-lea. În anul 1849 Ernest Legouvé scria lucrarea *Histoire morale des femmes*, o carte ce a cunoscut o largă difuzare europeană. Autorul acestei cărți afirmă că maternitatea poate fi un argument suficient de convingător pentru a face reforme legislative și educaționale favorabile femeilor. John Stuart Mill, un sprijinitor al revendicărilor feministe din a doua jumătate a secolului XIX a publicat în anul 1869 lucrarea *The Subjection of Women*, tradusă în aproape toate limbile europene. Această lucrare este importantă și de referință nu numai pentru feminism ci și pentru întreaga gândire liberală modernă. Italianca Luisa Tosco, în lucrarea *La causa delle donne* (1876), continuându-l într-un fel pe John Stuart Mill, folosește tezele raționalismului iluminist pentru a susține revendicările feministe³.

Dacă se analizează momentele importante ale mișcării feministe în întreg secolul al XIX-lea, se poate vedea că aparțin unei singure generații de femei, sau în alte cazuri, unor generații succesive. După prima încercare de organizare a femeilor în cluburi patriotice, în Franța, regimul autoritar al lui Napoleon va bloca aproape orice tentativă de emancipare a femeii. Prin *Codul civil* din 1804 – care a influențat condiția legală a femeii în toată Europa napoleoniană – se prevede faptul că femeia este proprietatea bărbatului și menirea sa principală este de a aduce pe lume copii. De-a lungul acestei faze feminismul suferă o metamorfoză: din mișcare intelectuală ce era până atunci se transformă în mișcare socialistă. În lucrările socialiștilor utopici din Franța și Anglia din perioada 1820-1840, se încheagă o analiză despre misiunea și rolul femeii⁴. Anne Wheeler, care încă din 1918 este în contact cu grupul saintsimonian, introduce în Anglia aceste idei și creează în acest fel primele legături dintre socialiștii francezi și cei englezi. Cei doi teoreticieni ai mișcării cooperatiste engleze, William Thompson și Robert Owen, vor aduce argumente intelectuale importante pentru bazele feminismului socialist. În lucrarea *Appeal on Behalf of Women*, din 1825, Anne Wheeler și William Thompson prezintă o serie de argumente pentru transformarea structurii economice în beneficiul femeilor. Zece ani mai târziu Robert Owen critica ordinea socială existentă, în

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*, p. 485.

⁴ *Ibidem*, p. 486.

zece conferințe *On the Marriages of the Priesthood of the Immoral World*, în care condamnă compromisurile sexuale și familiale⁵.

În multe alte țări din Europa, primele feministe se afirmă în legătură cu mișcarea democratică și națională. Dacă în Franța la sfârșitul secolului al XVIII-lea se cunoaște participarea femeilor la revoluție, în Germania, o experiență de tip feminist are loc cu ocazia revoluției de la 1848. Tânăra Louise Otto își exprimă punctul de vedere patriotic în lucrarea *Lieder eines deutschen Mädchens* (1847). În Polonia un cerc numit al „Entuziastelor” ia naștere în jurul lui Narcyza Zmichowska. În Italia „femei ilustre” vor participa la viața politică și la mișcarea pentru unificarea peninsulei italiene într-un singur stat. Printre cele mai cunoscute se numără Clara Maffei la Milano. Cristina Trivulzio di Belgiojoso, „ambasadoare a unității naționale”, înființează în Lombardia, în anii 1842-1846, instituții de tip fourierist pentru femei și în 1849 va participa la Roma la revoluție. În Lombardia, Ester Martini Currica se află în primele rânduri în organizarea mișcării mazziniene. Chiar și în spațiul cehoslovac, începând cu anul 1860, se afirmă figuri feministe, cum au fost scriitoarele Karolina Svetlá și Augusta Braunerová⁶.

Pe lângă mișcărilor cu caracter politic, ideile feministe mai pot fi regăsite în câteva curente dizidente de tip religios, de exemplu reuniunile de rugăciune ale quackerilor, înființate la începutul și la mijlocul secolului XIX în Anglia și în Statele Unite ale Americii. Din aceeași categorie fac parte organizațiile filantropice de tipul lui „Réveil” în Elveția și în Olanda, care permit femeilor din categoriile sociale de mijloc „să evadeze din rolul lor tradițional”⁷. O puternică conștiință socială le împinge să-și exprime punctele de vedere și să se organizeze. În anii 1840 în Germania susținătorii protestantismului liber (*Freiprotestantismus*) și a mișcării catolice germane (*Deutschkatholizismus*) pun în discuție în mod radical „destinul femeii”. Gânditorul catolic Rupp alcătuiește la Königsberg o constituție comunală model ce garantează dreptul de vot și eligibilitatea femeilor. Nu este surprinzător faptul că Louise Otto, citată mai sus, considera mișcarea catolică germană unul din factorii cei mai importanți ai emancipării femeii. Organizarea feministă intră în recul după 1848 și se reia în 1872 după războiul franco-prusac. În acest moment numeroase cauze cum sunt: progresele industrializării, formarea partidelor politice, cultura burgheză asociaționistă vor fi adevărați catalizatori pentru afirmarea și diversificarea feminismului, până la Primul Război Mondial⁸.

Dacă în Europa feminismul a beneficiat, în prima jumătate a secolului al XIX-lea de spiritul revoluționar și de dizidențele religioase, în Statele Unite

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, p. 486-487.

⁷ *Ibidem*, p. 487.

⁸ *Ibidem*, p. 488.

feminismul stă, la început, sub semnul unor încercări de pionierat. „Daughters of Liberty” din perioada Revoluției americane, ca Abigail Adams, rămân încercări teoretice izolate, în mod asemănător cu poziția scriitoarelor feministe pe continentul european în perioada luminilor, în Revoluția franceză, sau în spațiul german înainte de 1848. Dar de prin anii 1830, americancele din clasa mijlocie vor găsi în mișcarea antisclavistă posibilitatea de a se manifesta, o adevărată „școală politică”. De la sfârșitul secolului XIX ideile feministe din America și din Europa se vor apropia, vor începe să pună cu argumente aproape identice problema emancipării femeii⁹.

În a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX mișcarea feministă în Europa și în Statele Unite se organizează și răzbate tot mai puternic în viața socială. O caracteristică importantă a organizării feminismului european și american este faptul că înființarea unui ziar de orientare feministă este însoțită și de constituirea unei asociații de acest fel. Astfel, printre cele mai importante publicații ale feminismului din Anglia „Englishwoman`s Journal”, înființat în 1859, este legat de feministele care se întâlneau la Langham Place. Aici se stabilește și sediul asociației numite „Society for Promoting the Employment of Women”. Una din membrele redacției de la „Englishwoman`s Journal”, militantă feministă celebră, Emily Davies, folosește ziarul ca tribună pentru susținerea unei mai bune educații pentru tinerele fete. Americanca Susan Anthony folosește birourile redacției ziarului „The Revolution”, în perioada 1868-1870 pentru a organiza întruniri ale feministelor. De asemenea ziarul „La Fronde”, cotidian în perioada 1897-1903, săptămânal între anii 1903-1905, este un adevărat centru de cultură feministă și reprezintă pentru femeile Parisului indicatorul unui adevărat stil de viață. Margueritte Durand, redactora ziarului deschide o breșă în favoarea jurnalismului profesional feminin. Colaboratoarea sa Caroline Rémy, care semna sub pseudonimul „Séverine” este prima femeie jurnalist care se întreține din salariul obținut. Acest cotidian feminist de orientare republicană devine, în epocă, unul dintre cele mai importante jurnale franceze și ocupă un loc fruntaș și pe plan european¹⁰.

În aceeași perioadă Clara Zetkin încearcă înființarea unui ziar de orientare feministă în Germania. După jurnalul „Arbeiterin”, editat la Hamburg în 1891, Clara Zetkin fondează în 1892 organul mișcării femeilor socialiste germane și internaționaliste: „Gleichheit”. Acesta va cunoaște un succes crescând și va avea ca și semnatari de articole personalități feministe importante, lideri ai mișcării femeilor socialiste: Angelica Balabanhoff, Mathilde Wibaut și H. Roland-Holst (Olanda), Hilja Parssinen (Finlanda), Adheleid Pop (Austria), Ines Armand (Rusia), Laura Lafargue, Louise Zietz și altele¹¹.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, p. 489.

¹¹ *Ibidem*.

Alte ziare feministe apărute după 1848, cu perioadă de activitate variabilă, de la caz la caz, mai sunt: „La Voix des Femmes”, „L’Opinion des Femmes”, „Le droit des Femmes” în Franța, „Frauenzeitung”, „Die Erzieherin” în Germania, „The Lily” și „Revolution” în Statele Unite, „The Shield”, ziar al organizației „Ladies National Association” în Anglia, „La donna” în Anglia etc.¹²

Asociaționismul feminist în a doua jumătate a secolului XIX și la începutul secolului XX se poate împărți în două categorii principale, după natura și orientarea politică a asociațiilor și organizațiilor. Sunt asociații liberale și asociații socialiste și pot fi întâlnite în țări precum Germania, Anglia, Elveția, Franța, Statele Unite. În Germania în perioada 1865-1866 iau naștere două centre ale mișcării feministe, care corespund la două modele concurențiale de organizare: asociații liberale și organizații de tip autonom. Organizația „Lette-Verein” în Berlin, susținută de burghezia liberală, se inspiră din asociaționismul feminist londonez și are ca obiectiv principal promovarea muncii femeilor. Din a doua categorie avem „Frauenschlacht von Leipzig” (1865). Aceasta s-a înființat la inițiativa lui Louise Otto, care a pornit prin a convoca asociațiile locale din regiunea industrializată Saxa, interesate de educație și muncă pentru femei¹³.

Anglia este a treia țară europeană în care se poate vedea, de la jumătatea secolului, un curent favorabil organizării feministe de masă. În acest caz se vede foarte clar că asociațiile feministe iau naștere ca răspuns la măsurile politice ostile față de femei. Astfel, o mare petiție pentru acordarea dreptului de vot femeilor, înaintată de John Stuart Mill în 1866 este acceptată de Parlamentul englez, dar e respinsă în schimb de primul ministru Gladstone. Începând din acest moment se organizează societatea feministă „National Society for Women’s Suffrage”, sub conducerea Lydiei Becker ca președintă. Câțiva ani mai târziu Josephine Butler va înființa „Ladies National Association”¹⁴.

Într-o țară mică așa cum era Elveția, asociaționismul feminist reprezenta, la sfârșitul secolului XIX, regruparea unor interese în interiorul unei societăți pluraliste. Aici se dezvoltă un feminism care face apel în primul rând la responsabilitatea socială a femeii și rămâne în anticamera puterii politice.

A doua jumătate a secolului XIX cunoaște și primele încercări de organizare internațională a mișcării feministe. Simțul solidarității și ceea ce se poate numi o „conștiință feministă” depășeau frontierele statale și naționale și erau întreținute și alimentate de traducerea în diverse limbi europene a unor lucrări ca *The Subjection of Women* (1869) a lui John Stuart Mill sau *Die Frau und der Sozialismus* (1893) a lui August Bebel. Prima încercare de organizare

¹² *Ibidem*, p. 490.

¹³ *Ibidem*, p. 492-493.

¹⁴ *Ibidem*, p. 493.

internațională datează din anul 1868, când Marie Goegg-Pouchoulin lansa în jurnalul „Statele Unite ale Europei” un apel pentru întemeierea „Asociației Internaționale a Femeilor”. Un rezultat mai bun va avea încercarea Josephinei Butler. Sprijinită de bărbați din aristocrația protestantă și ajutată direct de talentul organizatoric al omului politic mason Aimé Humbert, Buttler a întemeiat în 1875 „British, Continental and General Federation of the Abolition of the State of Vice”, care există și astăzi sub numele de „International Abolitionist Federation”¹⁵.

În America inițiativa înființării unor organizații feministe internaționale se consemnează în anul 1888, când se constituie *Consiliul Internațional al Femeilor* (International Council of Women). Inițial a funcționat ca organizație exclusiv americană, dar în timp au luat naștere structuri afiliate, consilii naționale ale femeilor în numeroase țări: Canada (1893), Germania (1894), Anglia (1895), Suedia (1896), Italia și Olanda (1898), Danemarca (1899), Elveția (1900), Franța (1901), Austria (1902), Ungaria și Norvegia (1904), Belgia (1905), Bulgaria și Grecia (1908), Serbia (1911), Portugalia (1914)¹⁶.

Existența acestor societăți și asociații a fost deosebit de importantă pentru feministele din Europa și Statele Unite ale Americii și pentru însăși șansele mișcării de a obține ceva pentru femei de la societatea dominată de bărbați. Societăți cu anvergură internațională precum *Woman's Christian Temperance Union* (1884), a lui Frances Willard, *International Abolitionist Federation* (1875) a lui Josephine Butler sau *Internaționala Socialistă a Femeilor* (1907), a Clarei Zetkin, dau femeilor, membre sau nu ale acestora, sentimentul că aparțin unui mare curent de opinie mondială¹⁷.

Revendicările feministelor din Europa și de peste ocean au în vedere în bună măsură aspecte referitoare la viața de familie, din punct de vedere juridic. Militantele feministe cer egalitatea cu bărbatul și critică aspecte ca: dreptul de decizie al soțului în probleme care privesc viața conjugală, dreptul bărbatului de a administra și a dispune de proprietatea soției, dreptul parental rezervat exclusiv soțului. Alte revendicări care formează ideologia mișcării feministe mai sunt: accesul în instituții de învățământ superior, reglementarea prin lege a prostituției, dreptul de vot, dreptul la salariu egal pentru muncă egală, autonomia economică și financiară¹⁸. Aceste probleme sunt generale pentru mișcarea feministă mondială, dar lor li se mai adaugă pretenții și cereri locale, legate de situațiile concrete din diverse țări. Mișcarea feministă a ridicat marile probleme ale emancipării condiției feminine în intervalul cuprins între mijlocul secolului XIX și anii Primului Război Mondial. Rezolvarea lor și dobândirea

¹⁵ *Ibidem*, p. 495.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ *Ibidem*, p. 496.

¹⁸ *Ibidem*, p. 498.

unei reale egalități cu bărbatul va putea fi posibilă doar în secolul XX, în țările europene și pe continentul american. Trebuie spus că rămân încă, astăzi, multe milioane de femei din țări cu civilizație necreștină și neeuropeană (cele arabo-islamice, de exemplu), pentru care femeia se află într-o relație de inferioritate față de bărbat foarte evidentă. Pentru aceste țări emanciparea femeii este un obiectiv al viitorului.

În spațiul transilvănean problematica emancipării femeii s-a manifestat, din punct de vedere ideologic și al faptelor, într-o formă aparte, datorită situației speciale în care se găsea comunitatea românească de aici. Pentru românii transilvăneni în perioada cuprinsă între revoluția pașoptistă și primul război mondial valoarea de cea mai mare importanță, ideologia dominantă continua să fie cea națională și în prelungirea acesteia se fac primele eforturi pentru emanciparea femeii. Preocupată să lărgască bazele sociale ale mișcării de emancipare, mai ales după instaurarea regimului dualist austro-ungar, clasa politică a românilor ardeleni, va susține mobilizarea femeilor, și participarea lor la viața publică. S-a creat astfel un climat favorabil pentru avansarea unor revendicări legate de condiția și statutul femeii. Este cunoscut faptul că în toată această perioadă ideologia mișcării politico-naționale românești a dirijat și acțiunile femeilor, feminismul ca ideologie specifică, autonomă, nedesprinzându-se complet de ideologia națională până la 1918¹⁹.

Presa românească din Transilvania, aflată în serviciul mișcării naționale, a început să ilustreze și aceste frământări și preocupări ale reprezentantelor sexului frumos, publicând materiale de mare diversitate tematică, de la simplele consemnări privind acțiuni filantropice desfășurate de femei sau activitatea reuniunilor și asociațiilor acestora până la opinii feministe susținute de voci feminine.

Jurnalele românești au surprins de asemenea prin informația și comentariile făcute, problematica mișcării de emancipare feministe din Europa și Statele Unite ale Americii, receptare alături de care se înscriu opinii și luări de poziție față de normalitatea, necesitatea și utilitatea emancipării feministe. În ce măsură problematica mișcării feministe europene și americane corespunde realităților românești și dacă emanciparea femeii în societatea românească se poate și trebuie să se desfășoare după modelul internațional, sunt câteva probleme la care ne vom referi în continuare.

Receptarea feminismului în presa românească s-a produs destul de timpuriu, aproape concomitent cu derularea fenomenului în Occident. Ziarele românești ardeleni preiau materiale din presa internațională (publicații de limba

¹⁹ Vezi în acest sens Simona Știger, *Ideologia mișcării feministe românești din Transilvania între educație și emancipare*, în „Acta Musei Napocensis”, XXIV-XXV, 1987-1988, p. 1142-1153; Eugenia Glodariu, *Unele considerații privind mișcarea feministă din Transilvania (a doua jumătate a secolului al XIX-lea - începutul secolului al XX-lea)*, în „Acta Musei Napocensis”, 20 1983, p. 231-239.

franceză, engleză etc.), dar vor aduce și comentariile și interpretările lor pe marginea acestei probleme. Astfel, „Familia”, într-un număr din anul 1869, comentând un articol apărut în revista franceză „Illustrațiunea” („Illustration”), afirma că mișcarea feministă apare la 1789, când femeile franțuzoaice au cerut să nu se mai întrunească *Stările Generale* pentru că ele nu sunt reprezentate în sânul acestora: „Ele nu vor fi Generale pentru că damele nu vor fi reprezentate”²⁰. Acest material oferă și alte date referitoare la momentul 1789, de exemplu, faptul că la 22 octombrie în acel an, femeile cereau egalitatea între sexe: „Pentru ce femeile născute a răspândi flori peste viața omului, de la sceptu până la măciuca păstorească, să nu primească în schimb decât servitute, umiliri și nedreptăți?” În același an, dar într-un alt număr, revista amintită, la rubrica „Salon”, care se adresa mai ales femeilor, afirma limpede că emanciparea femeii „se arată peste tot” și din ce în ce mai puternic. Aproape cu rol de informație-curiozitate, gazeta arată în continuare că un avocat parizian propune o „republică a femeilor”, care se va numi „Genocrația” și care se sprijină pe 11 principii, reproduse de asemenea integral. Deosebit de interesante în privința conținutului, aceste principii ne duc cu gândul totodată la un adevărat portret ideal al condiției feminine emancipate politic, juridic, cultural: pe lângă fiecare națiune se alege prin sufragiu universal o președintă a „republicii femeiești” (articolul 3), în Franța s-a înființat un tribunal și un senat de femei, care discută legile concomitent cu bărbații (art. 4), constituirea unui corp de gardă mobil, care să apere cetatea în cazul unei invazii (art. 5), întemeierea unor școli de drept, medicină, precum și altele pentru femei (art. 7), întemeierea de ziare redactate numai de femei (art. 10), femeile vor purta pantaloni și tunică, lungă până la genunchi (art. 11). Comentariul autorului, I. C. Drăgescu, sugerează că el este de acord cu emanciparea femeii, fără a adera însă la exagerări, arată că femeii trebuie să i se dea șansa educației de care a fost lipsită atâtea secole²¹. Veridic sau nu, acest proiect conține în formulări scurte și rezumative o bună parte din problematica mișcării revendicative de tip feminist: emancipare politică și civică, emancipare intelectuală, culturală.

Problemele mișcării feministe universale în ziarele românești sunt diverse și numeroase, de la istoricul problemei, constituirea de societăți feministe, rolul unor personalități, până la discuții și reflexii de principiu asupra fenomenului. Se mai consemnează astfel, înființarea la Ravena, în 1870, a unui comitet pentru emanciparea femeii, cu o subfilială la București²². O informație, mai deosebită astăzi dată, apare în articolul „Femei cu pantaloni”: în Anglia s-a format o societate care să răspândească ideea îmbrăcării femeilor cu pantaloni,

²⁰ „Familia”, V, 1869, nr. 10, 9/21 martie.

²¹ *Idem*, V, 1869, 13/25 aprilie, p. 176.

²² *Idem*, X, 1874, nr. 26, 30 iunie/12 iulie, p. 310.

obiect vestimentar la care i se face o scurtă descriere²³. Un alt material din „Familia”, intitulat „Femeile în America” semnaleză apariția la Paris a unei cărți: „Société americaine”, care face un istoric al mișcării feministe. Această revistă reține câteva date importante despre primele femei în profesii precum: avocat, medic, precum și câteva estimări asupra numărului femeilor artiste, muzicante, profesoare²⁴.

Revista „Familia” reține de asemenea alte câteva aspecte semnificative pentru ecoul de care s-a bucurat feminismul în opinia publică românească de atunci, unul dintre ele vizează diverse inițiative legislative pentru schimbarea statutului femeii. Astfel, în articolul „În cauza emancipării femeilor”, apărut într-un număr din iulie 1873, găsim informația că în cadrul unei conferințe, la Pesta, cu mai puțin de o lună în urmă, un deputat maghiar a ridicat problema susținerii cauzei femeilor în Dietă. Anul următor, 1874, se publică sub forma unui anunț un proiect al ministrului de justiție Dr. Pauler, cu două puncte privitoare la statutul juridic al femeii: 1. Femeile nemăritate, cu vârsta de 26 de ani se consideră majore și beneficiază de toate drepturile care decurg din această calitate; 2. Fiecare femeie măritându-se devine majoră fără a lua în considerare anii săi, drept pe care-l poate păstra și ajungând văduvă sau divorțată²⁵. O informație de asemenea interesantă este propunerea formulată de deputatul român Stănescu în Parlamentul României, la dezbaterile legii electorale, ca și femeile să primească drept de vot, cerere respinsă cu majoritate de voturi²⁶.

Domeniul de interes al periodicelor românești pentru feminism atinge o altă categorie de probleme importante pentru ceea ce a fost mișcarea de emancipare a femeii pe plan european: accesul la studii, emanciparea intelectuală. Astfel, tot în „Familia”, anul 1872, un articol cu titlul „Damele la Universitatea din Zurich”, semnat de D. O. Olinescu. Acest articol se prezintă aproape sub forma unui reportaj, prezintă numele celor care au absolvit facultatea de medicină aici, proveniența lor pe naționalități, atmosfera, mediul universitar. Este interesantă remarca legată de relațiile cu corpul academic: „profesorii sunt amabili și nu fac diferențe sexuale”²⁷. O altă însemnare, intitulată „Femei profesoare de universitate” se referă la aceleași aspecte; conține mai întâi afirmația că mișcarea feministă se întinde tot mai mult pe terenul științifico-academic, se vorbește apoi de numirea unei femei ca profesor de ginecologie la Universitatea din Utrecht și a alteia în calitate de profesoară de igienă la Universitatea din Texas. Constatarea de la sfârșit, chiar dacă poate seduce prin aparența încurajatoare în legătură cu viitorul mișcării feministe, nu

²³ *Idem*, XVIII, 1882, nr. 32, 8/20 august, p. 392.

²⁴ *Idem*, XXXIII, 1897, nr. 4, 26 ianuarie, p. 40.

²⁵ *Idem*, X, 1874, nr. 20, 19/31 mai, p. 237.

²⁶ *Idem*, X, 1874, nr. 22, 2/14 iunie, p. 262.

²⁷ *Idem*, VIII, 1872, nr. 13, 26 martie/7 aprilie, p. 154.

este lipsită de un ton ironic: „cu vremea o să vedem femei și rector magnificus al universității”²⁸.

Aceste informații, mărunte și de o importanță istorică redusă la prima privire, ele sunt totuși interesante pentru subiect. Ele reflectă mai întâi circulația știrilor, a informațiilor care aduc noutatea, iar în acest caz selecția informației nu este deloc întâmplătoare, ea arată interesul presei și al publicului cititor pentru problematica emancipării femeii, pentru mișcarea feministă în general. În comentariile ziarelor un loc important este ocupat de vocile feminine, de articole semnate de femei, care apreciază mișcarea generală de emancipare a condiției feminine pe plan european și pledează pentru punerea de acord a realităților românești la cele universale. „Familia” orădeană găzduiește câteva asemenea opinii semnate, printre altele de: Ana Botta, Cornelia Emilian, Constanța Dunca Schiau, Ana Florea, Neli I. Cornea. Periodicele românești și în special „Familia” devin în acest fel adevărate tribune de opinie pentru mișcarea feministă transilvăneană.

Din aceste opinii ale feministelor transilvănene publicate în presă se poate recompune, fie și în linii generale, structura ideologiei feministe românești. Astfel, articolul Anei Botta este o dizertație despre îndatoririle femeii față de familie și națiunea sa și în final o pledoarie pentru emanciparea intelectuală a femeii prin accesul la educație. Autoarea afirmă că femeile sunt prea puțin luate în considerare și cunoscute de către bărbați, lucru într-un total anormal în condițiile egalității naturale a celor două sexe. Argumentația prezintă influențe dinspre iluminism (Rousseau), precum și dinspre ideologia liberală, autoarea dovedește că are o pregătire intelectuală deosebită: femeia și bărbatul au aceleași privilegii în natură, nu natura dă diferența, ci ulterior oamenii, natura nu a nedreptățit femeia ci a favorizat-o. Femeia are misiunea de mamă, îndatorirea de a fi soție și ca româncă este datoră să fie „îngerul păzitor” al românismului. Pentru aceasta este nevoie de punerea în valoare a condiției feminine, idee susținută în mod clar de autoare, emanciparea femeii fiind în măsură să aducă salvarea națiunii: „Dacă voiți domnilor ca națiunea să aibă Grachi, Stefan și Mihai, atunci creați-vă Corneli, mame de a le lui Ștefan și Lucreții de-a lui Brutus. Salvați națiunea, altminteri femeia! Ați salvat națiunea!”²⁹. Această caracterizare, influențată de discursul romantic despre naționalitate, arată, printre altele, că o parte, cel puțin, a elitei feminine ardelene era angajată față de ideologia națională în același fel cu bărbații și că naționalul pentru Transilvania este valoarea cea mai importantă, din care decurgea și necesitatea emancipării femeii.

Articolul Corneliei Emilian, intitulat „O cugetare asupra sorții femeii” se deschide cu o critică aspră la adresa societății „masculinizate”: soarta femeii

²⁸ *Idem*, XXXVI, 1900, nr. 11, 12/25 martie, p. 131.

²⁹ *Idem*, X, 1874, nr. 15, 14/26 aprilie, p. 169.

contemporane nu e satisfăcătoare în comparație cu progresele făcute de bărbat în cultură. Autoarea arată modelul tradițional de feminitate și-i prezintă neajunsurile: o femeie se bucură de cultură într-o prea mică măsură, doar atât cât are nevoie pentru o conversație de salon, învață la școală puțină istorie și geografie, o limbă străină. Situația este considerată nedreaptă pentru că aceasta nu e un salt calitativ prea mare față de femeile casnice de altădată, care conversau numai pe teme casnice și domestice. Acest gen de femei, de casă și de salon, „nu au altă însemnătate decât a fi idealul bărbatului”, ori situația nu poate să mai dureze, femeile trebuie să studieze, ele au nevoie de o carieră. Finalul acestei pledoarii este, putem spune, atât optimist cât și descurajator, într-o anumită măsură: se afirmă, pe de o parte, oportunitatea emancipării femeii, în condițiile mișcărilor din Europa sau America și pe de altă parte, totul depinde de cei ce dețin „voința politică” corespunzătoare: „Bărbații fiind la putere, de la ei depinde totul!”³⁰ Se poate vedea și în acest caz o pledoarie în cel mai pur stil feminist pentru emanciparea condiției feminine, cu o receptare foarte clară a ideologiei feminismului european.

Punctul de vedere al Anei Florea din articolul „Femeia ca medic” începe cu aceeași problemă a importanței unei cariere pentru femei; autoarea consideră că femeile și-au ales o carieră din două motive: ambiția de a demonstra bărbaților capacitatea și disponibilitatea lor și în al doilea rând lupta pentru existență. Se recomandă femeilor ca dintre toate carierele superioare, care necesită o pregătire intelectuală, două sunt mai conforme cu statutul și condiția lor: educatoare - îndeplinește „menirea ei de crescătoare a neamului” și medic - poate arăta „bogația ei de caritate creștinească față de omenimea suferindă”³¹. În planul de emancipare propus aici se pot observa două modele: național și creștin, părți importante ale ideologiei mișcării de emancipare politico-națională, de unde le-a preluat apoi feminismul românesc transilvănean.

Poziția pe care se situează Neli I. Cornea în articolul „Cultura etică”, o conferință ținută de aceasta la Ateneu, în București, la data de 14 decembrie 1900, reprezintă unul din cele mai răspicate proclamații-manifest ale feminismului românesc din a doua jumătate a secolului XIX: „Femeia să aibă aceleași drepturi de a se cultiva, a se întruni ca bărbatul, căci numai așa va fi ea mai serioasă, mai conștientă de demnitatea ei de om și de datoriile sale dacă va avea o educație mai îngrijită, dacă sufletul ei va fi cultivat, va fi luminat”³². În toate țările Europei occidentale, se mai precizează, a luat un avânt puternic evoluția culturală a femeii, ceea ce are ca și urmare naturală emanciparea ei. Acest fapt distonează foarte mult cu realitatea românească: „La noi se restrânge din ce în ce mai mult chiar și instrucțiunea femeii, necum să câștige drepturi”.

³⁰ *Idem*, XXIII, 1887, nr. 23, 7/19 iunie, p. 270.

³¹ *Idem*, XXXVIII, 1902, nr. 4, 9 ianuarie/27 februarie, p. 44.

³² *Idem*, XXXVI, 1901, nr. 23, 10/23 iunie.

Este prezent și în acest caz conceptul, politizat foarte mult, de emancipare feminină, așa cum apare el în cadrul mișcărilor feministe vest-europene și americane. Este prezentat în continuare modelul Norvegiei, unde femeile au toate drepturile, mai puțin posibilitatea de a fi alese, se citează idei din *Economia politică* a lui J. J. Rousseau despre egalitatea sexelor, o adevărată serie de argumente deci, care arată existența unei ideologii feministe bine conturate și coerente. Totuși, chiar și în cazul punctelor de vedere celor mai radicale, caracterul tradițional își păstrează importanța. Neli I. Cornea susține în finalul discursului său că emanciparea femeii nu se opune idealurilor vechi și stabile ale feminității: „Nici vatra familială nu este periclitată prin emanciparea femeii, căci ea nu-și va schimba niciodată natura și fiind esența sufletului ei iubirea, idealul ei suprem totdeauna va fi a deveni soție și mamă”³³.

Importanța mai largă a acestor opinii feminine și „feministe” reținute de presă constă în faptul că, cel puțin la nivel individual, putem vedea pentru societatea românească transilvăneană a perioadei studiate existența unor personalități feministe ca în Occidentul european și în același timp receptarea completă, integrală a feminismului internațional.

Dar de ce emanciparea femeii? De ce ar fi necesar să imităm noi Europa? Nu este mai curând dăunătoare schimbarea de statut a condiției femeii la noi după modele de import? Așa se vor întreba scepticii, neîncredătorii, conservatorii, vor dezaproba influența americană și europeană și numărul lor nu a fost mic în opinia publică transilvăneană a acestei perioade. Presa arată această situație. Prea multe secole bărbații au aplicat *numerus clausus* sau chiar *numerus nulus* față de femei, pentru a câștiga atât de repede teren o gândire și o ideologie care chiar și „la ea acasă”, în Vest și peste Ocean, avea destui dușmani.

Într-un articol din „Familia”, I. Lapedatu prezintă mișcarea feministă din Anglia, cererile femeilor de a participa la viața politică, acțiunile lor civilizatoare desfășurate în folosul femeilor din colonii. Mutând obiectul discuției la societatea românească, autorul le îndeamnă pe femei la acțiune dar nu insistă pentru acordarea de drepturi politice acestora; le îndrumă în schimb spre educație, învățământ, acte caritabile și fapte de folos pentru națiune³⁴.

Un alt autor, S. Pinter, autorul articolului *Erudițiunea femeilor române* dezaprobă și respinge și el mișcarea feministă și pe femeile „mustețate” (emancipate), socotind în primul rând că pătrunderea femeilor pe teritoriul bărbaților nu este potrivită cu menirea lor, cu natura feminină; astfel preocupările științifice, de exemplu nu sunt deloc conforme cu specificul feminin: „studiul serios este diametral opus cu chemarea sexului gingaș”, „cultivarea științelor din partea femeilor nu se poate timbra ca o inovație”. Le

³³ *Ibidem*.

³⁴ *Idem*, V, 1869, 13/25 aprilie, p. 176.

îndeamnă în schimb să urmeze exemplul civic al marilor femei romane: Comelia, Agripina³⁵.

Și mai categorică este, în mod surprinzător, Maria Baiulescu, în articolul editorial „Misiunea femeii române”, discurs ținut la aniversarea a 50 de ani de la înființarea *Reuniunii femeilor române din Brașov*: la noi, unde pe primul plan este lupta națională femeia trebuie înrolată și instruită și ea la munca culturii naționale. Pentru românii ardeleni, adevărata misiune a femeii este să primească cultură și educație națională, să creeze și să mențină familia, contribuind totodată la progresul moralității generale. Mișcarea feministă la noi nu trebuie să se ralieze celei din Apus care aduce cosmopolitismul, afirma această membră marcantă a asociaționismului feminist transilvănean. Este de părere ca femeia să primească o educație egală cu a bărbatului, dar fundamentale pentru aceasta trebuie să fie cultul și dragostea de familie, educația, inclusiv cea religioasă³⁶.

Jocul, convergent dar și de respingere în relația dintre ideologia feministă transilvăneană de la 1850 la 1914, arată, la modul general, tentația și în același timp greutățile receptării spiritului modern la români. Emanciparea femeii era o idee foarte modernă în acea vreme. Presa reflectă această stare de lucruri, instaurându-se la jumătate oarecum, pe traseul dintre difuzor și partea receptoare – societatea românească, fiind mai mult de partea femeilor și a idealurilor lor decât împotrivă. Iar în ceea ce privește critica feminismului european și inutilitatea imitării lui în societatea românească, aceasta ilustrează, putem spune, o formă de critică a modernității occidentale de felul și după logica teoriei formelor fără fond.

³⁵ *Idem*, XXIII, 1887, nr. 10, 8/20 martie, p. 113.

³⁶ *Idem*, XXXVII, 1901, nr. 6, 11/24 februarie, p. 61.

O VIBRANTĂ PAGINĂ DE SOLIDARITATE UMANĂ

Aspecte cu privire la sprijinirea de către populația județului Năsăud* a locuitorilor din județele Moldovei, loviți de efectele secetei din anii 1946-1947

Simion Lușan

În decursul istoriei nu o dată populațiile din diferite zone ale globului au fost grav lovite de calamități naturale: cutremure, inundații, uragane, grindină, secetă, etc.

Apărarea oamenilor în fața acestor urgii ca și diminuarea efectelor distructive pe care le generează au depins, și depind și astăzi de nivelul de cunoaștere a legilor naturii, a cauzelor ce provoacă fenomenele la care ne-am referit, dar și de crearea mijloacelor materiale și tehnice care să-i facă pe oameni apti să se apere în fața lor.

Nici populația de pe aceste locuri nu a fost scutită de efectele unor asemenea fenomene naturale. Documente vechi, bisericești, și mai târziu acte oficiale ale autorităților, memoria colectivă a oamenilor, au păstrat imaginea vie a acelor întâmplări. Din șirul acestora vom consemna doar două, impresionante prin dramatismul lor. Din povestirile lui Grigore Bâgi, Iacob Bălăjan și Petrea Istrate din comuna Leșu, care la rândul lor le auziseră de la moșii lor, povestiri consemnate de neobositul cărturar care a fost Anton Coșbuc, aflăm că la sfârșitul sec. al XVIII-lea, după o secetă care a durat 7 ani consecutivi, sătenii din acea zonă, în primul an al secetei mâncau făină din coceni de cucuruz. După ce nu s-a mai găsit nici de aceea, oamenii au început să culeagă, să macine și să mănânce mămăligă din coajă de ulm.¹ Când n-au mai putut îndura, mulți au luat pe poteci de munte drumul spre Moldova, sperând să găsească acolo hrană. Într-o zi (povestea un cioban) au venit la târlă^{**} trei femei și le-a dat tata câte o fele de lapte. Pentru că n-o mâncat nimic de mai multe zile, femeile au murit

* Județul Bistrița-Năsăud a avut în perioada interbelică, până la desființarea județelor și înființarea raioanelor (1950) denumirea de Județul Năsăud cu reședința în Bistrița. Am păstrat și noi în titlu această denumire. Din 1968 județul poartă denumirea de Județul Bistrița-Năsăud cu reședința în Bistrița.

¹ *Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale* (de aici înainte A.N.B.). Fond: „Anton Coșbuc”, dos. 205, f. 30.

^{**} Stână de oi.

peste noapte și le-o îngropat slugii². Tot atunci povestea – același cioban – „se puteau vedea mame moarte lângă drum și copiii sugeau încă de la pieptul lor”³.

De urgiile naturii n-au fost ocrotiți mai târziu nici locuitorii Năsăudului. În ziua de 19 Iunie 1922, după o ploaie nemaivăzută până atunci ce n-a durat o jumătate de oră, în bazinul Văii Caselor „s-a acumulat o cantitate enormă de apă pe care albia pârâului n-a putut-o cuprinde. Au căzut atunci victime 22 locuitori ai Năsăudului; au fost distruse 32 case, iar alte 41 au fost deteriorate. Valoarea totală a pagubelor s-a ridicat la peste 25 milioane lei”⁴. Și astăzi, prin ridicătura de teren produsă se văd urmele aceluia cataclism.

Efectele negative ale acestor fenomene pentru viața și existența comunităților umane sunt și mai pregnante și mai dramatice atunci când ele se produc după dezastre și calamități provocate de însăși mintea și acțiunea umană.

O asemenea calamitate, care trebuie scoasă pentru totdeauna, printr-o lege universală, în afara existenței umane, este războiul și violența în general, sub toate formele ei.

Cum se cunoaște în urmă cu aproape șase decenii, după un război mondial distrugător, la rănille adânci, unele nevindecate complet nici până astăzi, provocate de acesta, pe care a trebuit să le îndure și poporul român, au apărut altele, cele provocate, de data aceasta, de seceta anilor 1946-1947, secetă „nemaicunoscută în țara noastră – cum se afirma în documentele vremii – de o sută de ani, și care a lovit 25 județe în primul rând din Moldova”⁵.

Țara nu era pregătită să facă față unui asemenea fenomen, pentru că, sute de mii de bărbați – cei mai mulți capi de familie – de la sate și orașe, au fost uciși pe front ori luați prizonieri; rezervele de alimente, medicamente și îmbrăcăminte erau epuizate de nevoile frontului, distruse sau prădate. Căile de comunicație și mijloacele de transport ruinate; se diminuase drastic șeptelul de animale și inventarul agricol în general.

La acestea se adăugau obligațiile mari pe care guvernul României și le-a asumat prin semnarea la 12 Septembrie 1944, cu guvernele Uniunii Sovietice, Regatului Unit și Statelor Unite ale Americii a Convenției de Armistițiu.

Potrivit art. 10 din Convenție, guvernul României trebuia să: „facă în mod regulat, în monedă românească, plățile cerute de către Înalțul Comandament Aliat (Sovietic) pentru îndeplinirea funcțiilor sale, și în caz de necesitate, să asigure folosința, pe teritoriul românesc, a întreprinderilor industriale de utilitate publică, depozitelor de combustibil, petrol, alimente și alte materiale sau servicii în acord cu instrucțiunile date de către Înalțul

² *Ibidem*.

³ *Ibidem*.

⁴ *Poruncile Primăriei Năsăud*, 1863-1867, Ed. Fundației „George Coșbuc” Năsăud, 2000, pag. 26.

⁵ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 424, f. 91.

Comandament Aliat (Sovietic)”⁶. Și după cum se știe, aceste „necesități” ale sovieticilor au fost extrem de mari, ceea ce a adâncit și mai mult grava situație economică în care se găsea România imediat după război.

Dar poporul român trebuia să supraviețuiască, viața trebuia să continue, efectele cumplite ale războiului și secetei care a venit imediat trebuiau depășite, ceea ce obliga la o mobilizare, am putea spune, fără precedent, a resurselor materiale și umane de care mai dispunea țara, la o puternică solidaritate națională.

În fața acestor cerințe și pentru o mai bună coordonare a tuturor acțiunilor în sprijinul populației din zonele afectate de secetă, la 10 August 1946, Guvernul României, prin Decizia Nr. 2210, a înființat *Comisia interministerială de comandament unic*.

Conform art. 1 al Deciziei, aceasta avea sarcina să „elaboreze norme în vederea ajutorării regiunilor bătute de secetă, să organizeze și să coordoneze activitatea tuturor organelor de Stat, eventual și particulare, ce vor fi chemate a colabora la realizarea acțiunii propuse, cum și controlului activității acestora și, în fine, a lua măsurile și deciziunile necesare spre această finalitate.

Toate măsurile și deciziunile luate de această comisiune, în cadrul directivelor generale date de Guvern, sunt valabile și au putere obligatorie și executorie pentru toate departamentele și instituțiunile în atribuirea și competența cărora cade aducerea la îndeplinire a acestor măsuri și deciziuni”⁷.

În art. 2 se preciza: „Comisiunea interministerială este prezidată de către Dl. Ministru subsecretar de Stat la Departamentul Agriculturii și Domeniilor, prof. Traian Săvulescu și se compune din reprezentanții delegați ai următoarelor departamente și instituțiuni publice sau de utilitate publică: Ministerul de Interne, Ministerul de Război, Ministerul Lucrărilor Publice și Comunicațiilor, Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Ministerul Finanțelor, Ministerul Sănătății, Ministerul Asistenței și Asigurărilor Sociale, Ministerul Industriei și Comerțului, Comisariatul General pentru Comerțul Exterior, Ministerul Informațiilor, Subsecretariatul de Stat al Aprovizionării, Banca Națională a României, Institutul Național al Cooperăției”⁸.

În art. 4 erau prevăzute obligații și pentru organele județene. Astfel Oficiile economice județene, înființate în puterea legii nr. 69 din 16 Februarie 1946, erau obligate a executa toate măsurile și deciziunile luate de către Comisiunea Interministerială de Comandament Unic. În acest scop și pentru o cât mai largă și eficientă activitate, Oficiile economice județene erau completate cu: „Medicul primar sanitar al județului, Inspectorul școlar, Comandantul

⁶ *România, marele sacrificat în cel de-al doilea război mondial – Documente*, Arhivele Statului din România, București, 1994, pp. 311-312.

⁷ *Monitorul Oficial, partea I B nr. 196*, 26 August 1946.

⁸ *Ibidem*.

garnizoanei, Comandantul Legiunii de jandarmi, Medicul șef al serviciului veterinar al județului. În același scop comisiunile economice comunale erau completate cu: Șeful postului de jandarmi, Preotul și Învățătorul”⁹.

În fața marilor dificultăți ivite în asigurarea cu alimente, cu produse raționalizate pentru populația din zonele afectate de secetă, ca și pentru crearea condițiilor care să permită desfășurarea campaniei agricole de toamnă, în ședința de Guvern din 8 Octombrie 1946 s-a hotărât instituirea în cadrul acțiunii Comisiei interministeriale a unui „Comandament special cu depline puteri pentru aprovizionarea regiunilor bântuite de secetă, cu unelte agricole, și produse raționalizate și monopolizate, necesare gospodăriilor țărănești”¹⁰.

Totodată Guvernul României a stabilit ca județele țării să procedeze printr-o legătură directă la acțiunile de ajutorare, în sensul că, cele care dispuneau de resurse de hrană excedentare să ajute pe cele care nu dispuneau de resurse suficiente. Astfel, județul Sibiu, trebuia să ajute județul Râmnicu-Sărat; județul Brașov, să ajute județul Putna; județul Constanța să ajute județele Brăila și Tulcea, etc.¹¹.

Pentru a depăși situația grea în care se găsea, România a beneficiat și de sprijin internațional. Astfel, după cum rezultă dintr-un raport oficial, până la 1 August 1947: „din Bulgaria au sosit 72 vagoane de cereale și îmbrăcăminte. În această țară și-au găsit adăpost și întreținere 717 copii; din Cehoslovacia au sosit 300 vagoane cartofi, zahăr, marmeladă, fasole, cereale și medicamente, ca daruri ale Guvernului Cehoslovac și al poporului prieten de care ne leagă jertfele de sânge pentru desrobirea de sub tirania hitleristă; din Ungaria ne-au fost expediate 10 vagoane de fasole și zahăr, și ei adăpostesc 2578 de copii în cele mai bune condiții; în Polonia și-au găsit întreținerea 935 copii; din Franța ne-au sosit 8,5 vagoane medicamente, mazăre și zahăr, cu toate lipsurile ce le îndură și poporul francez. Ajutoare ne-au venit din Suedia – prin subvenții bănești care au permis înființarea a 165 cantine, ce hrănesc 20410 copii – precum și din S.U.A., Irlanda, Anglia, etc.”¹².

Depășirea situației grave provocate de secetă trebuia înfăptuită în primul rând prin efortul propriu și solidaritatea poporului român.

În acest scop în urma apelului adresat publicului din 31 August 1946 s-a constituit *Comitetul Pentru Ajutorarea Regiunilor Secetoase* (C.A.R.S.) care pe lângă reprezentanții oficialităților de stat reunea și pe cei ai sindicatelor, organizațiilor de femei, bisericii, precum și personalități ale vieții științifice și culturale din acea perioadă. Comitetul lărgit avea un Comitet restrâns, care rezolva în mod operativ problemele ivite.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Monitorul Oficial, partea I A nr. 357*, 12 Octombrie 1946.

¹¹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 424, f. 77.

¹² *Ibidem*, dos. 424, f. 110.

Una din primele atribuții ale acestui organism era aceea de a desfășura la nivel central și local o largă campanie de cunoaștere de către populație a situației grele în care se găsea țara, precum și a acțiunilor ce urmau a fi întreprinse pentru ajutorarea celor aflați în suferință. În acest scop au fost făcute cunoscute apelurile M.S. Reginei, I.P.S.S. Patriarhului, a Comitetului Central C.A.R.S., Confederației Generale a Muncii, Federației Democratice a Femeilor din România, Apărării Patriotice, Crucii Roșii, etc.¹³. În același scop au fost tipărite și difuzate, afișe, fluturași, publicate articole și apeluri ale unor personalități în presă, organizate emisiuni la radio, spectacole de cinematograf, de teatru, etc.

Fără a fi fost nominalizat prin hotărârea Guvernului cărei zone să-i acorde direct sprijin, pentru că el însuși suferea de pe urma efectelor războiului, a secetei, și județul Năsăud, populația sa, a participat în acei ani, printr-un efort, i-am putea spune eroic, la acțiunile de sprijin ale populației afectate din alte zone ale țării.

Când facem această afirmație avem în vedere distrugerile și pagubele uriașe provocate în această zonă în industrie, agricultură, în celelalte sectoare ale vieții economice și sociale, ruina ce putea fi regăsită în aproape fiecare familie.

Numai la retragerea trupelor germano-maghiare au fost luate cu forța de la săteni mii de animale, bovine, ovine și porcine, care au fost duse spre vest.

Un martor ocular al acelor întâmplări, profesorul năsăudean Iuliu Moisil, ce-și făcuse un punct de observare în podul unei case din centrul Năsăudului, consemnează, pe zile, într-un autentic jurnal de război și numărul impresionant de animale și bunuri jefuite și duse spre apus de soldații germani și maghiari în retragere. Vom cita din acest jurnal doar câteva însemnări:

„... 10 septembrie 1944: Trec prin Năsăud trei ciurzi de vaci și boi foarte frumoși, duși de soldații maghiari, în total peste 200;

13 septembrie: Soldații unguri duc o turmă de oi de cel puțin 600 și o ciurdă de vaci de cel puțin 400 spre vest;

17 septembrie: Spre seară trece o turmă de vreo 1000 de oi; soldații germani aduc multe galiți: găini, pui, rațe, luate de prin satele de pe Someșul de Sus. După amiază trec vaci și boi peste 200;

12 octombrie: De la 7 dimineața trec 3 turme de oi de câte: 2000+2000+1200 duse de soldații unguri venite de prin satele de pe Valea Someșului. Apoi vin cirezi de vaci și boi vreo 240, apoi porci vreo 40;

13 octombrie: Trec sute de vaci, boi și porci, mii de oi și foarte mulți cai ...”¹⁴

Dacă datele de mai sus se referă la Valea Someșului Mare, lucrurile au fost similare și în celelalte zone ale județului. Dintr-un raport al Prefecturii rezultă că în perioada 1940-1944, din comuna Blăjenii de Jos au fost ridicate: 78 vite mari, 16 cai cu căruțe; din Blăjenii de Sus: 81 bovine, 39 cai, 14 căruțe; din

¹³ *Ibidem*, dos. 424, f. 71; *Monitorul Oficial* Nr. 68/22 martie 1947.

¹⁴ A.N.B., Fond: Muzeul năsăudean, dos. 9, f. 36-56.

Caila: 67 bovine, 31 cai, 13 căruțe; din Jelna: 64 cai și 24 căruțe; din Budacu de Jos: 95 cai și 46 bovine; din Monariu: 91 bovine și 84 porci. Pe total din plasa Șieu au fost ridicate 1575 bovine, 563 cai, 8145 ovine, 930 porci, 342 tone cereale și 595 tone furaje¹⁵.

Acțiunile de jaf au continuat și după 13 Octombrie 1944, când s-au retras ultimii soldați germani și maghiari, de data aceasta ele fiind săvârșite de soldați sovietici, care au luat de la populație cu forța bovine, ovine, porci, păsări, cereale, furaje, etc.

Dintr-un document oficial al Prefecturii rezultă că în acele zile au fost jefuiți de bunurile lor fără a li se plăti nici un fel de daune: „65 de locuitori din Lechința, 22 din Monor, 6 din Moruș, 21 din Leșu, 131 din Maieru, 13 din Șanț, 20 din Poiana-Ilvei, 51 din Sângeorz-Băi, 94 din Buduș, 40 din Budacul de Sus, etc.”¹⁶.

În cadrul obligațiilor ce reveneau și județului Năsăud din Convenția de armistițiu, au fost predate: „268 vagoane cereale din recolta anului 1944, 1634 tone furaje, 110 tone vin, 10980 bovine, 3459 ovine, 281 cabaline și 92 porcine”¹⁷.

La acestea se adaugă faptul că cea mai mare parte a căilor de comunicație: linii ferate, poduri, drumuri, rețele telefonice, erau avariate sau întrerupte, ceea ce împiedeca legăturile dintre localități, deplasarea oamenilor¹⁸.

Fie și numai din datele de mai sus rezultă că însăși județul Năsăud se situa în rândul acelor care trebuiau ajutate, pentru că în zonele de deal lipseau aproape cu desăvârșire cerealele, în principal porumbul, alimentul de bază de aici, iar în zonele de câmpie, însemnate suprafețe au rămas nerecoltate în toamna anului 1944, iar în primăverile anilor 1945 și 1946 au fost neînsămânțate din cauza lipsei de sămânță, a animalelor de muncă, a bărbaților care lipseau din familii.

Și în aceste condiții însă, locuitorii din județul Năsăud au înțeles ca din puținul pe care îl mai aveau, luându-și de cele mai multe ori de la gură, să participe la acțiunile de sprijin desfășurate în întreaga țară, în beneficiul populației din zonele greu lovite de secetă.

În vederea organizării și desfășurării acestor acțiuni, la 17 Septembrie 1946 a fost constituit Comitetul județean de ajutorare a regiunilor bătute de secetă. El era format din 30 de persoane, avându-l în frunte ca președinte pe Anton Șirlincan, prefectul județului, iar ca secretar pe Octavian Gagea. Din

¹⁵ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 372, f. 19.

¹⁶ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 470, f. 50, 79.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ Vezi: dr. Ștefan Pop, *O pagină de istorie*, Bistrița, 1947, pp. III-CXII; *Căile de comunicații și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Mesagerul, Bistrița, 1999, pp. 306-320.

Comitet făceau parte reprezentanți ai autorităților de stat, armatei, jandarmeriei, poliției, bisericii, sindicatelor, femeilor, tineretului, etc.

Comitetul avea un colectiv restrâns de lucru din care făceau parte: Anton Șirlincan, ca președinte; dr. Minerva Cosma, vicepreședinte; Octavian Cosmuța, vicepreședinte; Mihai Bilegan, responsabil financiar; Ema Popovici, funcționar la prefectură; Lt. col. Pop Ioan, Comandantul Cercului Teritorial; Lt. col. (r) Crevata, casierul comitetului; Victor Pintican, reprezentant al Băncii centrale; preotul I. Sângeorzan și Ioan Muscariu, contabil¹⁹.

Cum rezultă din procesul verbal de constituire „scopul în care era înființat acest comitet era de a coordona toate lucrările și acțiunile întreprinse în județ pentru ajutorarea regiunilor lipsite din cauza secetei și a acționa din proprie inițiativă la realizarea pe teren a programului întocmit în această privință de Comisia Interministerială Centrală”²⁰.

La scurtă vreme după aceasta au fost constituite comitete de ajutorare la nivelul celor 6 plăși, ale orașelor Bistrița și Năsăud, precum și la toate comunele.

Sub conducerea acestor comitete, syndicatele, organizațiile de femei, tineret, biserica, cadrele din armată, jandarmerie și poliție, sprijinite de prefectură, preturi și primării, au desfășurat importante acțiuni în rândul locuitorilor județului care au fost orientate în prima etapă în principal în direcția strângerii de fonduri bănești, alimente și îmbrăcăminte, iar din Ianuarie 1947 pentru primirea și ocrotirea copiilor veniți din acele zone înfometate în județ.

În pregătirea acestor acțiuni Comitetul Județean C.A.R.S. Năsăud s-a adresat populației din județ cu următorul apel: „În vederea susținerii campaniei de ajutorare a regiunilor lovite crunt de secetă, facem un călduros apel la conștiința tuturor locuitorilor acestui județ să dea dovadă de multă înțelegere în aceste împrejurări excepțional de critice și să ajute pe frații din Moldova, cetatea veche a lui Ștefan cel Mare. Cei doi ani de cumplită secetă au adus jalea în multe județe din țara noastră și spiritul de unitate trebuie să ne călăuzească pe toți pentru a putea salva sufletele condamnate la moarte în acele regiuni. Comitetul nostru de ajutorare va trimite echipe în fiecare comună pentru a colecta de la fiecare cetățean atât cât va fi în măsură să ajute cu bani și cu alimente pe frații din Moldova. Nu uitați că gândul celor ce au primit darurile și ajutoarele se îndreaptă cu recunoștință spre voi la fiecare îmbrăcătură”²¹.

Documentele de arhivă redau amploarea și diversitatea acestor acțiuni. Din șirul acestora ne vom referi doar la câteva.

Astfel, cum rezultă din darea de seamă morală a Comisiei locale a sindicatelor Bistrița, prezentată în cadrul Conferinței desfășurate în 14 Octombrie 1947, se consemnează că prin intermediul sindicatelor din județ, în

¹⁹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 424, f. 128.

²⁰ Ibidem.

²¹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 424, f. 28.

anul 1947, până la data conferinței, s-au încasat și depus în beneficiul populației sinistrate următoarele sume de bani:

În luna ianuarie:	3.958.000 lei
În februarie:	2.408.000 lei
În martie:	4.359.748 lei
În aprilie:	3.032.567 lei
În mai:	1.887.900 lei
În iunie:	2.801.500 lei
În iulie:	10.926.773 lei
În august:	11.911.803 lei
În octombrie:	260 lei
În total:	41.286.551 lei ²²

Contribuțiile cele mai importante le-au adus: Sindicatul Funcționarilor Publici, Sindicatul Magistraților, Sindicatul Sanitar, Sindicatul din autotransport²³.

Un sprijin important au adus și muncitorii din sindicatele care activau în sectorul forestier. Un raport pe luna octombrie a sindicatelor unite Bistrița, din luna noiembrie 1947 consemna „că numai muncitorii de la Fabrica de cherestea Ilva Mică au vărsat până în prezent suma de 2.030.000 lei; muncitorii de la Fabrica de cherestea Fiad s-au obligat să dea individual 8 ore de lucru. În același scop muncitorii de la Bistrița-Bârgăului s-au obligat pe lângă o zi de lucru să dea și ½ kg. din rația lor de alimente pe toată durata campaniei”²⁴.

La cererea Prefecturii, cu sprijinul primăriilor, a populației mature și a copiilor de școală din zona de câmpie s-a trecut la colectarea unor cantități de castane sălbatice care au fost expediate fabricilor pentru extracția amidonului și altor derivate, putându-se astfel „economisi porumbul și cartofii necesari hranei oamenilor”²⁵.

Acțiuni numeroase au fost organizate în satele județului de către comitetele Uniunii Femeilor Democratice din România (U.F.D.R.). Prin intermediul acestora s-au colectat de la populație alimente și obiecte de îmbrăcăminte. În șezători s-a realizat torsul și tricotatul unui număr însemnat de ciorapi și vesteuțe pentru copii.

În unele localități mai importante, mai ales la Bistrița, au fost organizate spectacole cultural-artistice în sprijinul sinistralilor. Banii încasați au fost depuși la bancă cu această destinație.

În acțiunile de sprijin organizate în județ au participat și cadrele militare inclusiv cele pensionate. Astfel „cadrele active au hotărât să dea din salariul lor

²² A.N.B., Fond: Consiliul județean al sindicatelor Bistrița-Năsăud, dos. 55/1947, f. 66-67.

²³ *Ibidem*, f. 54-55.

²⁴ A.N.B., Fond: Consiliul județean al sindicatelor Bistrița-Năsăud, dos. 6/1947, f. 8.

²⁵ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 424, f. 5.

câte o zi pe lună începând de la 1 X 1946 până la 1 VII 1947; iar cele aflate în pensie sume ce variau lunar între 15-90 lei²⁶.

În cursul anului 1947 (15-18 III) și (6-14 XII), au fost organizate la Bistrița, Năsăud și alte câteva localități importante, acțiuni în cadrul cărora, echipe formate din reprezentanții ai C.A.R.S., sindicatelor femeilor, au vizitat casele cetățenilor invitându-i să ajute cu ce pot pe cei loviți de secetă.

Apelul adresat populației de către
Comitetul pentru sprijinirea locuitorilor
din zonele afectate de secetă.

A P E L

În zilele de 21 și 22
Decembrie cr. veți
primi vizita echipelor de
ajutorare. Pregătiți din
vreme pachetul cu ali-
mente și îmbrăcăminte
pentru cei loviți de
nenorocirea secetei.

Comitetul intercomunal de Cămin-Bistrița
Comitetul pentru sprijinirea locuitorilor

Cele 33 de echipe formate în orașul Bistrița au colectat în intervalul 15-18 III cca. 7.000.000 lei, iar cele 5 echipe din Năsăud 1.300.000. în total s-au adunat din județ în acest interval 10.082 kg. alimente și peste 33.000.000 lei²⁷.

În comunele de pe Valea Bârgăului „s-au adunat peste 1.000 kg. mere care au fost trimise la fabrica de marmeladă din Cluj”²⁸.

Acțiunile organizate în perioada 6-14 XII și 21-22 XII 1947 au venit în întâmpinarea sărbătoririi Crăciunului cu colectarea de bani și bunuri pentru sinistrați.

În desfășurarea acestor activități comisiile organizate au întâmpinat și greutăți determinate de lipsa vehiculelor sau autovehiculelor, cele existente fiind întrebuințate la lucrările din campania de însămânțări. De asemenea ploile abundente declanșate în acele zile au împiedicat mult echipele să se deplaseze. Dar acest obstacol a fost în bună măsură depășit de membrii echipelor formate din „muncitori, agricultori, învățători, invalizi și funcționari, care s-au acoperit de abnegație, înțelegând astfel să vină în ajutorul fraților moldoveni”²⁹.

În cadrul activităților de amploare desfășurate la nivel național pentru sprijinirea familiilor din țară greu lovite de efectele secetei prelungite, care a inclus, așa cum s-a văzut colectarea și trimiterea către aceste zone a unor

²⁶ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 5/1947, f. 219.

²⁷ Ibidem, f. 102.

²⁸ A.N.B., Fond: Apărarea Patriotică, dos. 1, f. 4.

²⁹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 426, f. 17.

cantități de alimente, îmbrăcăminte, medicamente și bani, Guvernul României și celelalte autorități publice au socotit că cea mai mare grijă trebuie acordată salvării copiilor.

În acest scop „au fost înființate numeroase colonii de vară la munte și la mare unde erau trimiși copiii din regiunile lovite de secetă”³⁰. Au fost de asemenea aduși de către părinții lor de prin satele și târgurile Moldovei peste 60.000 de copii „care au fost triați, îngrijiți și parte dintre ei echipați și plasați în regiuni mai îndestulătoare în cadrul unor familii și cămine”³¹.

Deși populația județului Năsăud nu putea fi nici cum socotită ca făcând parte dintr-o zonă „îndestulătoare” pentru că însăși locuitorii zonei mai ales cei din familiile sărace și numeroase, în special de la munte au ajuns să mănânce până și mămăligă sau pâine din făină de ovăz – oamenii de aici, care și-au probat nu o dată în decursul vremii generozitatea și omenia lor, i-au primit cu drag pe copiii înfometați, socotind cum afirma un sătean într-o scrisoare „că acolo unde mănâncă cei șase copii ai mei, va putea și al șaptelea, pentru că și el este un suflet lăsat de Dumnezeu care trebuie să trăiască”³².

Adresându-se printr-un apel Inspectoratului Școlar al județului Năsăud, Comitetul Apărării Patriotice din Bistrița spunea între altele: „Părinții din județele Moldovei nu-și pot întreține copiii din cauza secetei. Îmbrăcămintea acestor copii ne arată întreg episodul. Întrebându-i: Ați mâncat ceva? Răspunsul îl poți citi din obraji și ochii lor din care curg lacrimi și durere”³³.

Venirea copiilor din județele Moldovei s-a făcut în mod organizat. Potrivit instrucțiunilor elaborate în acest scop de comitetul central al C.A.R.S., fiecare transport de copii „a fost însoțit de mamele lor, de medici, de delegați ai C.A.R.S., bine instruiți, capabili să facă față greutăților ivite pe drum. Fiecare tren a fost înzestrat cu păături, alimente și medicamente”³⁴.

Pentru a încuraja trimiterea de acasă, din familiile înfometate a copiilor amenințați cu moartea spre aceste zone, imediat după plecarea primelor grupe de copii, în șezători, la biserici, în școlile din satele Moldovei, erau citite în fața publicului scrisorile trimise de copiii din acele zone îndepărtate unde erau găzduiți, în care aceștia relatau cum au ajuns la destinație, cum au fost primiți și cum sunt îngrijiți.

Cum era firesc, copiii urmau să fie primiți și în județul Năsăud în familiile cu o situație materială mai bună: preoți, militari, funcționari, oameni mai înstăriți de la orașe și din comune.

³⁰ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 18.

³¹ *Ibidem*.

³² *Ibidem*, dos. 426, f. 23.

³³ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 19.

³⁴ *Ibidem*, dos. 426, f. 2.

Acționând pentru pregătirea condițiilor necesare primirii copiilor, încă la 16 septembrie 1946, Prefectura județului Năsăud, prin Ordinul Nr. 11.042, adresată tuturor Preturilor și Primăriei orașului Bistrița cerea ca, în conformitate cu Ordinul Nr. 4.102/1946 al Ministerului Muncii, Sănătății și Ocrotirilor Sociale – Direcția Ocrotirilor, să se ia toate măsurile ce se impun „pentru îngrijirea în mod gratuit a copiilor din județele bântuite de secetă. ... Pentru a-i salva de la moarte prin frig și foamete, vă rugăm să faceți propagandă intensă pentru luarea în îngrijire în mod gratuit de către familiile înstărite a unui număr din acești copii în vârstă de la 6-14 ani, pe timp de un an”³⁵.

În vederea cunoașterii cât mai exacte a numărului de copii ce puteau fi primiți în județ în Ordin se preciza: „Vă rugăm să comunicați până la data de 1 octombrie 1946 care ar fi numărul copiilor ce s-ar putea plasa în Plasa Dvs., indicându-se numele familiei, localitatea, profesiunea, precum și sexul și vârsta copilului ce dorește să ia sub ocrotirea sa”³⁶.

Ordinul se încheia cu recomandarea ca în această acțiune „să ceară concursul Comitetului local pentru ajutarea regiunilor bântuite de secetă”³⁷ ce era constituit în fiecare localitate din județ.

Primul grup de 115 copii, din județul Fălciu, au ajuns la Bistrița în 22 ianuarie 1947; următorul format din 132 copii, proveniți din județul Tutova, la 1 februarie; cel de-al treilea transport de copii din județul Iași a sosit la 15 februarie; apoi un altul, cu 108 copii tot din județul Fălciu la 26 februarie, și cel de-al cincilea transport tot din județul Iași la 27 februarie 1947³⁸. La începutul lui martie a sosit un grup de copii din județul Brăila.

În total au sosit în județ pentru a fi îngrijiți peste 1.100 de copii.

Primirea lor s-a făcut sub coordonarea Prefecturii, a preturilor de plăși, a primăriilor din orașele Bistrița și Năsăud, a celor comunale, precum și a Comitetului județean, a Comitetelor orașenești și comunale ale C.A.R.S.

Copiii au fost preluați de către organizația județeană a Apărării Patriotice și repartizați apoi pe localitățile din județ. În vederea trimerii lor în localitățile județului, Prefectura, primăriile, comitetele C.A.R.S., directorii de școli, preoții și jandarmii, precum și sindicatele și comitetele de femei, s-au adresat locuitorilor în cadrul slujbelor religioase, a unor adunări populare cu apelul de a-i primi în familiile celor care puteau face acest lucru.

În acele adunări, ca și în contactele individuale directe ale autorităților cu cetățenii, aceștia și-au exprimat disponibilitatea, întreaga bunăvoință și bucuria că pot fi de folos fraților lor aflați în suferință.

³⁵ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 424, f. 7.

³⁶ *Ibidem*.

³⁷ *Ibidem*.

³⁸ *Ibidem*.

Angajarea lor în săvârșirea acestei fapte atât de umane a căpătat oarecum și o formă juridică. Fiecare cap de familie a semnat în prealabil un angajament scris ce era contrasemnat și de Secretarul C.A.R.S. – ului județean, Octavian Gagea. Conținutul acestuia îl reproducem în continuare.

„ANGAJAMENT.

Subsemnatul de profesie
 domiciliat în comuna județul cetățean
 român, prin prezenta îmi iau angajamentul benevol de a primi în îngrijire, întreținere și
 educare în mod cu totul gratuit până la noua recoltă din vara anului 1947, adică cca. până
 luna Iulie 1947, pe minorul de fel din comuna
 județul copilul părinților
 locuitori din comuna
 județul născut la data de înscris în clasa

Mă oblig în mod special și cu totul gratuit de a-i da hrană din brana pe care o avem
 noi, a-l ajuta cu îmbrăcăminte după puterile noastre, a-l ține în locuința noastră încălzită,
 luminată, a-l spăla și a-i spăla rufe, a-l purta la școla primară din localitate, în clasa în
 care are dreptul a umbla, a-l supraveghea, cu un cuvânt a ne îngriji de el ca și cum ar fi copilul
 nostru propriu, a ține legătura cu părinții copilului prin corespondență etc., a aduce la
 cunoștința Apărării Patriotice de a face control în ceea ce privește îndeplinirea angajamentului
 nostru.

Semnătura
 capului familiei primitoare.

Secretar al C.A.R.S. – ului.
 Octavian Gagea”³⁹

Grijile ce și le-au asumat cei care au luat în propria familie unul sau doi copii veniți din Moldova nu erau nici mici și nici puține. Copiii trebuiau hrăniți și îmbrăcați, mai ales că era încă sezon de iarnă, trebuiau duși la medic pentru a fi consultați și tratați, mulți suferind de malnutriție, de boli cauzate de foamea prelungită ce bântuia în satele și casele lor. De altfel, ca urmare a îmbolnăvirii și stării de debilitate, un număr de 4 copii din cei veniți în județ au decedat.

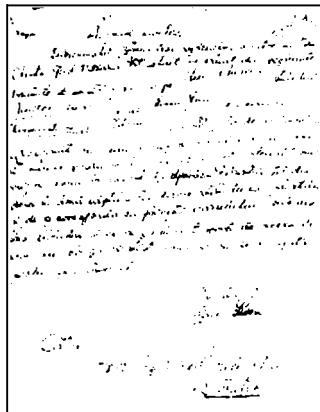
Famiile care i-au găzduit au asigurat de asemenea trimiterea copiilor la școală. Dascălii școlilor și noii lor colegi i-au primit cu toată dragostea.

Din scrisorile de mulțumire pe care unii părinți le-au adresat, după întoarcerea copiilor acasă celor care i-au găzduit, rezultă dragostea deosebită, grija părintească cu care au fost înconjurați acești copii în noile familii, la școală, peste tot: „Numai Dumnezeu vă va putea răsplăti pentru ce a-ți făcut pentru copilul nostru”⁴⁰ scria un moldovean din comuna Stăncășeni, jud. Tutova, locuitorului Pop Macedon, învățător pensionar din localitatea Buduș.

³⁹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 136.

⁴⁰ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 143.

Angajamentul unui țăran din comuna
Mîntiu de a lua în grija familiei sale pe
unul din copiii aduși din Moldova.

După apariția unor semne că situația din Moldova se va ameliora, că exista perspectiva obținerii în toamna lui 1947 a unei producții de porumb, cât de cât satisfăcătoare, Guvernul României, a socotit că a sosit momentul pregătirii acțiunii de întoarcere a copiilor evacuați în alte zone ale țării, la familiile lor din Moldova.

Trecând la aplicarea măsurilor ce se impuneau în acest sens, la 28 august 1947, Comitetul pentru Ajutorarea Regiunilor secetoase de la București, cu scrisoarea nr. 16.147, comunica Comitetului județean C.A.R.S. Năsăud că în curând va începe acțiunea de „strângerea copiilor și expedierea loturilor”⁴¹ în județele de unde au venit.

Cu același prilej era comunicat și programul parțial de reîntoarcere a copiilor acasă. Astfel în 7 IX 1947, urma să plece un grup de 115 copii proveniți din județul Fălciu, care au sosit în județul Năsăud la 22 I 1947, precum și 108 copii proveniți din aceeași zonă și sosiți în județ la 26 II 1947; în 11 septembrie urmau să plece 132 copii din județul Tutova iar în 24 septembrie 1947 alte două grupuri: primul de 103 copii și al doilea de 107 copii, toți proveniți din județul Iași.

Întrucât programul reîntoarcerii copiilor găzduiți în județ ținea seamă de acțiunea ce se desfășura simultan cu alte județe din țară, se atrăgea atenția pentru a se lua măsuri de respectare strictă a acestuia „astfel încât copii să nu stea în gară 11 ore (cum s-a întâmplat cu cei ce veneau din Transilvania în gara Piatra Olt). Preferabil este ca acești copii să ajungă în cursul dimineții la București spre a putea continua călătoria în aceeași zi spre Moldova”⁴².

Luând cunoștință de această hotărâre a organelor centrale, comitetul județean Bistrița-Năsăud al C.A.R.S. – ului s-a adresat la 1 septembrie 1947, preturilor de plăși din județ cu următoarea scrisoare:

⁴¹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 139.

⁴² *Ibidem*.

„Avem onoare a vă ruga să binevoiți a aduce la cunoștința celor interesați că reîntoarcerea copiilor din regiunile secetoase ... se va face după strângerea recoltei de porumb din Moldova. Până atunci populația urbană și rurală este rugată să întrețină mai departe copiii încredințați. Nu trebuie să uităm că a trimite copiii acum în Moldova înseamnă a-i arunca în ghiarele aceiași mizerii de care au fugit.

Totodată facem cunoscut că imediat ce se va anunța înapoierea lor cei ce i-au avut în primire sunt rugați a se îngriji ca toți copiii să fie curat îmbrăcați și să aibă asigurată hrana pe timp de 5 zile.

Copiii orfani nu se vor înapoia rămânând în continuare la cei cărora le-au fost încredințați până la noi instrucțiuni. Copiii internați în spital și bolnavi nu se vor înapoia până la însănătoșirea lor.

Președintele C.A.R.S. – ului jud. Năsăud.

Prefect Anton Șirlincan.

Secretarul C.A.R.S.-ului județean.

Octavian Gagea⁴³

Comitetul județean Năsăud al C.A.R.S. înștiința autoritățile locale că fiecare copil sau grupuri de copii din aceeași localitate trebuiau însoțiți de un reprezentant al autorităților comunale până la Bistrița, la sediul Apărării Patriotice din Str. I.C. Brătianu nr. 6, unde erau preluați, deoarece toate plecările urmau a se face către localitățile de destinație din gara C.F.R. Bistrița.

Această cerință nu a putut fi întotdeauna respectată, existând situații când unii copii au venit la Bistrița însoțiți de săteanul în grija căruia s-au aflat, sau în cazul șefului postului de jandarmi de la Romuli, copiii aflați în îngrijirea sa au fost aduși la Bistrița de șoferul autobuzului care circula pe ruta Vișeu-Bistrița. În scrisoarea trimisă cu acel prilej de șeful de post, ce îngrijise de fetițele Ioana Glelasie și Maria Glelasie, preciza că nu a putut veni personal „deoarece la post nu era nici un jandarm și avem doi hoți arestați pe care nu-i putem lăsa singuri”⁴⁴.

Scrisorile înmânate delegaților însoțitori ai copiilor până la Bistrița redau încă o dată spiritul de omenie și solidaritate al locuitorilor județului față de conaționalii lor aflați în suferință.

Vom reda în continuare conținutul scrisorii semnate, tot de un șef al unui post de jandarmi, de data aceasta din comuna Mocod.

“Subsemnatul jandarm plutonier Buzdugan Spiridon, am a vă aduce la cunoștință următoarele: de la data de 11 aprilie 1947 am în întreținere și îngrijire pe următorii copii: Popa Elena de 9 ani și fratele ei Popa Stan de 7 ani, ambii din Brăila. Copiii tot timpul au fost îngrijiți bine și s-au purtat bine. De aceea vecinii vor să-i ia și să-i întrețină pentru totdeauna, angajament pe care și-l iau

⁴³ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 1.

⁴⁴ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 61.

cu acte. Astfel Bodiu Ioan din comuna Mocod își ia obligațiunea de a întreține pe copilul Popa Stan pentru totdeauna. Pop Petru Roșu din Mocod își ia obligația de a lua pe fetița Popa Elena și a o întreține pentru totdeauna. Față de cele de mai sus vă rugăm să binevoiți a aproba ca acești copii să fie predați de noi celor care doresc să-i îngrijească pentru totdeauna”⁴⁵. Dintr-o altă scrisoare, primită de la un țăran din comuna Prundu Bârgăului aflăm că „aceste copile” au asupra lor alimentele necesare hranei pe 3-5 zile”, și îmbrăcăminte după anotimp și posibilitățile ce am avut la îndemână la confecționarea lor. Ghetete ce le-am luat cu împrumut rămân asupra copilelor. Dacă va fi cazul vom răspunde și altă dată apelului ce ni se va face de Apărarea Patriotică cu aceeași dragoste ca și până în prezent”⁴⁶.

Plecarea copiilor spre județele de unde proveneau pentru a fi redați familiilor lor s-a realizat organizat începând din 7 septembrie 1947 și până în luna octombrie a aceluiași an.

În vederea plecării primului grup de 102 copii, ce proveneau din județul Fălciu, comitetul județean C.A.R.S. a luat o serie de măsuri, astfel încât această acțiune să fie bine cunoscută și sprijinită de populație și de către toate autoritățile și organizațiile politice.

Astfel la 5 septembrie 1947, cu scrisoarea nr. 726, sunt încunoștințate despre plecare: Prefectura Județului, Primăria orașului Bistrița, Poliția orașului Bistrița, Legiunea de jandarmi a județului Năsăud, Serviciul Sanitar al județului Năsăud, Comitetul județean P.C.R., Frontul Plugarilor, Uniunea Tineretului Muncitoresc, Federația Democrată a Femeilor și Inspectoratul Școlar al județului Năsăud. În respectiva scrisoare se preciza: „În vederea îmbarcării și retrimiterii copiilor moldoveni din județul Fălciu, ce au fost evacuați în județul nostru, care are lor duminică, 7 septembrie a.c., ora 16, de la sediul Apărării Patriotice Bistrița, Str. I.C. Brătianu, nr. 6, cu onoare vă rugăm să binevoiți a destina unul sau mai mulți delegați din partea Dvs. spre a lua parte la această solemnitate”⁴⁷.

Într-o altă scrisoare semnată de Secretarul C.A.R.S. Bistrița, Octavian Gagea, adresată Protopopiatului Ortodox Român Bistrița, bisericilor greco-catolice și romano-catolice din Bistrița se spunea: „Avem onoare a vă ruga să binevoiți ca, în predica ce se va face după terminarea slujbei religioase, să se comunice publicului credincios ca să ia parte la solemnitatea plecării copiilor în număr cât mai mare, întâmpinându-i cu daruri”⁴⁸.

⁴⁵ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 61.

* Era vorba de 3 fetițe din Moldova.

⁴⁶ Alimentele date pentru hrana fetițelor au constat din: 7 kg. făină, 2 kg. brânză și fructe.

⁴⁷ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 86.

⁴⁸ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 10.

⁴⁹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 9.

În vederea organizării festivității de plecare a copiilor din gara Bistrița, același secretar al Comitetului județean C.A.R.S., s-a adresat și comandantului Batalionului 15 Vânători de Munte „pentru a aproba și pune la dispoziție fanfara unității – spre a cânta și da concursul la reușita acestei solemnități”⁴⁹.

Solemnitatea plecării primului grup de copii ce proveneau din Moldova cu însoțitorii lor a avut loc în ziua și la ora stabilită. Din cauza faptului că linia ferată Ilva Mică – Vatra Dornei ce suferise grav de pe urma războiului încă nu era redeschisă circulației* trenul de persoane cu parcurs special nr. 4075 din 7 IX 1947 a parcurs următorul itinerar: Bistrița – Apahida – Brașov – București, și de aici mai departe până la Haș.

Așa cum arătam acest prim grup număra 102 copii. Și iată care era lista nominală a acestora, cu indicarea și a comunei din care proveneau:

Nr. Crt.	Numele și prenumele	Domiciliul	
		Comuna	Județul
1.	Manolache Constantin	Deleni	Fălciu
2.	Cîrbagiu Maria	Albești	Fălciu
3.	Pădure Dumitru	Mosna	Fălciu
4.	Pădure Gheorghe	Mosna	Fălciu
5.	Fieraru Elena	Deleni	Fălciu
6.	Dumitru Maria	Albești	Fălciu
7.	Aseminel Teodor	Epurenii	Fălciu
8.	Alexa Niculina	Epurenii	Fălciu
9.	Doru Gheorghe	Epurenii	Fălciu
10.	Batcu Dumitru	Stănilești	Fălciu
11.	Nilos Maria	Stănilești	Fălciu
12.	Bită Gheorghe	Cârligați	Fălciu
13.	Porumbin Carol	Huși	Fălciu
14.	Tivde Gheorghe	Musata	Fălciu
15.	Bahnari Nicolae	Epurenii	Fălciu
16.	Manolache Ioan	Deleni	Fălciu
17.	Dobârceanu Leontina	Oltenești	Fălciu
18.	Frunză Gelea	Stănilești	Fălciu
19.	Ifrim Vasile	Drănceani	Fălciu

⁴⁹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 11.

* Vezi *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Mesagerul, 1999, pp.

20.	Condur Veronica	Hoceni	Fălciu
21.	Stanciu Vasilca	Gugești	Fălciu
22.	Rusu Constantin	Gugești	Fălciu
23.	Apostol Ștefan	Stroești	Fălciu
24.	Dobârcean Vasile	Oltenești	Fălciu
25.	Vărariu Vasile	Stroești	Fălciu
26.	Văraru Petru	Stroești	Fălciu
27.	Stanciu Vasile	Gugești	Fălciu
28.	Codreanu Tudora	Albești	Fălciu
29.	Luca Ioan	Gheormănești	Fălciu
30.	Ștefăniță Georgeta	Grumezoaia	Fălciu
31.	Carp Lenuța	Arșura	Fălciu
32.	Dobârcean Constantin	Oltenești	Fălciu
33.	Rusu Maria	Oltenești	Fălciu
34.	Bordea Tinca	Cârligați	Fălciu
35.	Bordea Elena	Cârligați	Fălciu
36.	Marolicar Vasile	Huși	Fălciu
37.	Marolicar Maria	Huși	Fălciu
38.	Marolicar Ecaterina	Huși	Fălciu
39.	Besliu Georgeta	Grumezoaia	Fălciu
40.	Besliu Dumitru	Grumezoaia	Fălciu
41.	Ștefăniță Steliana	Grumezoaia	Fălciu
42.	Ștefăniță Felicia	Grumezoaia	Fălciu
43.	Sandu Nicolae	Belnești	Fălciu
44.	Cordon Ștefan	Belnești	Fălciu
45.	Samson Maria	Grumezoaia	Fălciu
46.	Samson Gheorghe	Grumezoaia	Fălciu
47.	Mârzac Gheorghe	Grumezoaia	Fălciu
48.	Stroescu Petru	Stroești	Fălciu
49.	Vizaru Dumitru	Cosmești	Fălciu
50.	Stanciu Virginia	Gugești	Fălciu
51.	Filian Nicolae	Podoleni	Fălciu
52.	Nichita Didina	Grozești	Fălciu
53.	Nichita Elena	Grozești	Fălciu
54.	Macarie Costache	Lunca Banului	Fălciu
53.	Cordon Elena	Lunca Banului	Fălciu
54.	Cordon Maria	Epureni	Fălciu
55.	Arsiminea Aneta	Epureni	Fălciu
56.	Ionescu Doina	Epureni	Fălciu
57.	Nicolae Solomon	Oltenești	Fălciu
58.	Păduraru Lucia	Stroești	Fălciu
59.	Cosmescu Nicolae	Drănceni	Fălciu

60.	Lazăr Ana	Cârligați	Fălciu
61.	Vacu Petru	Huși	Fălciu
62.	Corcodel Ioan	Cârligați	Fălciu
63.	Varve Gheorghe	Grozești	Fălciu
64.	Sandu Vasile	Podoleni	Fălciu
65.	Sandu Tinca	Podoleni	Fălciu
66.	Codreanu Viorica	Huși	Fălciu
67.	Spiridon Dumitru	Epureni	Fălciu
68.	Nichita Veronica	Botești	Fălciu
69.	Luca Mircea	Ghermănești	Fălciu
70.	Agape Magdalena	Grozești	Fălciu
71.	Ambrus Maria	Grozești	Fălciu
72.	Agape Gheorghe	Grozești	Fălciu
73.	Dumitrescu Maria	Grozești	Fălciu
74.	Dumitrescu Traian	Grozești	Fălciu
75.	Dumitrescu Gheorghe	Grozești	Fălciu
76.	Ciochia Emilia	Epureni	Fălciu
77.	Ciochia Georgeta	Epureni	Fălciu
78.	Andrei Nastasia	Epureni	Fălciu
79.	Buraga Maria	Stănilești	Fălciu
80.	Buraga Nicolae	Stănilești	Fălciu
81.	Breahnă Elisabeta	Huși	Fălciu
82.	Cârdan Ștefan	Huși	Fălciu
83.	Cârdan Elena	Huși	Fălciu
84.	Cârdan Maria	Huși	Fălciu
85.	Gherman Eftimia	Albești	Fălciu
86.	Gherman Elvira	Albești	Fălciu
87.	Gherman Petru	Albești	Fălciu
88.	Gherman Ioan	Albești	Fălciu
89.	Vitoranu Ilie	Huși	Fălciu
90.	Ilie Maria	Drănceni	Fălciu
91.	Moldovan Zoe	Drănceni	Fălciu
92.	Moldovan Ioan	Drănceni	Fălciu
93.	Moldovan Zoe	Drănceni	Fălciu
94.	Marangaci Marcu	Podoleni	Fălciu
95.	Dobrea Panait	Grozești	Fălciu
96.	Gheorghiu Eugenia	Grozești	Fălciu
97.	Stroescu Tinca	Dolhești	Fălciu
98.	Gemala Nicolae	Arsura	Fălciu
99.	Stroescu Nicolae	Stroești	Fălciu
100.	Păduraru Emil	Stroești	Fălciu
101.	Ionescu Paulina	Epureni	Fălciu

Următorul grup de 93 copii a plecat din gara Bistrița spre a ajunge în județul Tutova, de unde proveneau, la 11 septembrie, iar la 17 septembrie un alt grup de 117 copii în județul Brăila; la 24 IX un grup de 66 copii în județul Iași și 15 copii în județul Fălciu.

Dintr-o situație întocmită de comitetul județean al C.A.R.S., rezultă că până la 17 septembrie, din totalul copiilor găzduiți de familiile din județul Năsăud ce proveneau din Moldova, 314 s-au reîntors acasă în grupuri organizate, 2 au fugit, 4 au decedat, 3 erau internați în spitale, 177 au fost retrași și duși acasă la propriii părinți și 119 au rămas la familiile din localitățile județului Năsăud care i-au luat în îngrijire⁵¹.

Acțiunea de reîntoarcere a copiilor la familiile lor din Moldova s-a prelungit până la sfârșitul lui octombrie 1947.

Din însumarea datelor ce sunt înscrise în documentele Comitetului județean al C.A.R.S., rezultă că în întreaga perioadă de organizare și desfășurare a acțiunii de sprijinire a copiilor din regiunile înfometate ale Moldovei, în județul Năsăud au sosit 1091 copii. Din aceștia 918 s-au reîntors acasă, 4 au decedat și 169 au rămas în continuare în familiile ce i-au luat în îngrijire, și care ulterior în cele mai multe cazuri i-au înfiat, fie pentru că părinții lor din Moldova au decedat, fie că aceștia erau în viață dar și-au dat acordul pentru înfiere.

În noile familii, ale căror membrii au devenit, și-au putut continua școala, mulți calificându-se în diferite meserii și profesii.

La sfârșitul anului 1947, campania de ajutorare a populației lovite de secetă întreprinsă de Guvern prin Comandamentul Unic Interministerial și de Comitetul de Ajutorare a populației din zonele afectate s-a încheiat.

La această amplă acțiune de solidaritate națională, cum s-a putut vedea, deși se găsea ea însăși confruntată cu mari nevoi și lipsuri generate de război și seceta care s-a manifestat cu putere și aici, a participat și populația județului Năsăud. Ajutorul ei către cei înfomețați a constat, în principal în colectarea unor sume de bani, a unor cantități de alimente și îmbrăcăminte, dar mai ales în primirea și găzduirea în numeroase familii de la orașe și sate, a peste 1000 de copii, ce au fost salvați astfel de la înfometare, de la moarte.

Se proba astfel omenia și solidaritatea oamenilor și din această parte de țară față de frații lor de prin alte locuri ce se găseau în grea suferință, se confirma astfel încă o dată, că întregul popor român știe să fie unit și solidar, mai ales în fața greutăților și obstacolelor majore care i-au stat și îi stau în față.

⁵⁰ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 27-28.

⁵¹ A.N.B., Fond: Prefectura județului Năsăud, dos. 425, f. 113.

Bibliografie

I. Legislație

1. *Monitorul Oficial*, Partea I B, nr. 196/1946 și 375/1946.

II. Lucrări

1. *Căile de comunicație și transporturile din județul Bistrița-Năsăud*, Ed. Mesagerul, Bistrița, 1999, 464 p.
2. Dr. Ștefan Pop, *O pagină de istorie*, Bistrița, 1947, 78 p. + anexele: I – CXII.
3. *Poruncile Primăriei Năsăud*, 1863-1867, Ed. Fundației „George Coșbuc” Năsăud, 2000, 237 p.
4. *România, marele sacrificat în cel de-al II-lea război mondial – Documente*, Editat de Arhivele Statului din România, București, 1994, 338 p.

III. Arhive

Direcția județeană Bistrița-Năsăud a Arhivelor Naționale, fondurile:

- Anton Coșbuc;
- Apărarea Patriotică;
- Consiliul județean al sindicatelor Bistrița-Năsăud;
- Muzeul Năsăudean;
- Prefectura județului Năsăud;

DONAȚII FĂCUTE MUZEULUI GRĂNICERESC NĂSĂUDEAN

Ioan Radu Nistor

Muzeul Grăniceresc Năsăudean, aidoma unei pietre vorbitoare este ctitorit într-un pripor de plai, acolo unde Dacia apucă spre miazănoapte sub cupola albastră a cerului, în incinta strâmtă a Văii Someșului Mare; el este adăpostit în „Șvarda” (clădirea cazarmă a grănicerimii năsăudene) și a fost inaugurat în ziua de 2 august 1931. Așa cum au intuit fondatorii lui, acesta trebuie să constituie o ilustrare grăitoare a vieții întregii suflări omenești a acestor plaiuri binecuvântate de Dumnezeu.

Încercarea noastră în acest eseu de a nota, în câteva pagini accesibile și atractive, poate să apară temerară și sortită unei realizări insuficiente. Dar este de așteptat ca, această încercare să fie un câștig, un plus de cunoaștere a unui patrimoniu, un plus de recunoștință pentru bărbații aceia care au creat muzeul Năsăudului, pentru fiii lui și urmașii acestora, pentru marele public.

Dintre tot ce s-a dat vieții de pe aceste plaiuri, muzeul Năsăudului este o realitate în care sufletul nostru, al urmașilor, își recunoaște originalitatea și esența pe care, în trăire și vis, veșnic să ni le asumăm; să ne depășim din interior spre afară. Și apoi muzeul Năsăudului, nu numai că este ceva statornic ci el, în alte chipuri, este noi și altfel decât noi. Este fără ochi, fără auz și glas și, deși generațiile scutură și risipesc, muzeul vede, aude și glăsuiește. Trecem prin el ca printr-o veșnicie alături de care, a noastră poate să ne pară, de multe ori, precară și pierdută.

Muzeul Năsăudului, ctitorit într-o trăire laolaltă și contopire a lui cu întreaga viață culturală a zonei, are specificul său; este o chemare, o invocare, este un semn al legăturilor ce se pierd în negura istoriei, este firul ce răzbate spre lumină și viitor. Ctitorii lui, credem că au pornit de la ideea creării unui sanctuar la început, prin punerea laolaltă a tuturor colecțiilor, materialelor de arhivă, obiectelor și a altor materiale din vechime. Este o fericire pentru ținutul nostru că s-au găsit bărbații cărora seninătatea unei conștiințe împăcate le-a dat ideea edificării unei instituții care să adăpostească un lung și neprihănit trecut de luptă pentru bine și frumos, pentru idealul național și omenesc, un cuget cumpănit și nepărtinitor, o conștiință călită în încercări biruite și nobile străduințe pentru însănătoșirea moravurilor și frumusețea etică a vieții pe aceste plaiuri.

De la întemeierea lui, muzeul Năsăudului a beneficiat de numeroase donații, urmare a chemării făcute de către ctitori, prin însuși procesul verbal și actul de donație al lor din 1931, precum și prin mulțumirile și îndemnul făcute în câteva numere din revista *Arhiva Someșană*. Încercarea noastră prin acest material se vrea a grupa la un loc și a aminti, pe cât posibil, într-o ordine cronologică, pe aceia care au contribuit la crearea și îmbogățirea patrimoniului muzeal. Conform celor două acte – procesul verbal și actul de donație al ctitorilor donatori – patrimoniul muzeului consta din materialele și obiectele stipulate în primele inventarii, întocmite de către Iuliu Moisil (vezi anexa 1).

Repetatele chemări, ciclurile de conferințe de la Năsăud, Sângeorz-Băi, Rodna și alte localități grănicerești, ținute cu ocazia unor evenimente sau inițiate de primul director al muzeului, Iuliu Moisil, precum și cu ocazia adunărilor anuale ale Despărțământului Astei năsăudene, au dus la îmbogățirea substanțială a patrimoniului muzeal.

Administrația Fondurilor Grănicerești donează, în toamna anului 1931, două săli din internatul Liceului George Coșbuc, în care să fie adăpostit întreg patrimoniul și să fie accesibil pentru vizitare; acest patrimoniu ce consta din toate materialele de arhivă, bibliotecă și piese de muzeu.

În anul 1937 se înființează Direcția Arhivelor Statului Năsăud. Administrația Fondurilor Grănicerești donează acesteia la 1 octombrie 1948 „cu drept de folosință gratuită”, imobilul fostului „Hotel Rahova” (localul „Cassinei Române” de odinioară).

În revista *Arhiva Someșană*, nr. 17/1933 sunt amintiți următorii donatori:

1. Dr. Tit Pop din Rodna donează un suman negru grăniceresc vechi și un cojoc femeiesc vechi, cu minunate ornamentații.
2. Tiberiu Morariu din Cluj donează un număr însemnat de fotografii din Munții Rodnei.
3. Prof. Ștefan Scridon din Năsăud donează o fotografie a Năsăudului, luată din avion.
4. Primăria orașului Năsăud donează diplome de cetățean de onoare a Năsăudului a răposaiilor I. I. C. Brătianu, fost prim-ministru și a generalului Traian Moșoiu.
5. D. Nistor (Tupcil) din Năsăud donează un ciocan de piatră din epoca neolitică, găsit în malul Someșului, la Năsăud.
6. Farmacistul Oskar Pritsch din Năsăud donează o pușcă veche.
7. Ion Găvriluș din Năsăud donează o broșură („Sburătorul nostru Aurel Vlaicu”, de Matheiu Ardelean) și un portret al lui Aurel Vlaicu (fotografie).
8. Dr. M. Oană, medic din comuna Telciu, donează trei cărți vechi.

9. Ing. silvic Victor Precup din Bistrița, donează patru exemplare din lucrarea d-sale, „Glosa Pădurii”.
10. Comisiunea Monumentelor Istorice, secția pentru Ardeal din Cluj donează anuarul pe anul 1930-1931.
11. F. Cautnic, învățător din Năsăud, donează trei cărți vechi.
12. P. I. Tofan, inspector veterinar din Cluj, donează o broșură „Cămara Împăratului”, legendă istorică.
13. Anton Coșbuc donează trei ouă încondeiate din Leșu.
14. Ion Pop din Bichigi, teolog, donează o carte de învățători creștinești: Blaj, 2 volume, 1805 și 1806.

Arhiva Someșană, nr. 18/1936:

1. Sultana Al. Haliță. n. Florian, donează portretul tatălui d-sale Ioan Florian, fost președinte al Tribunalului Districtului Autonom al Năsăudului, până în anul 1876 și unul din fruntașii grănicerilor.
2. Flora Avram donează un tablou din lăsamântul tatălui d-sale Vasile Petri, fost profesor la Preparandia din Năsăud, trei cărți și trei fotografii.
3. Cornelia Petri donează o fotografie a lui Vasile Petri, nouă cărți și o revistă, publicate de tatăl său Vasile Petri și douăzeci și nouă de acte referitoare tot la Vasile Petri.
4. Estella Luchi – Mureșan donează portretul lui Alexe Fortunat, fost profesor și inspector al școlilor primare din județul Putna, între 1835-1870.
5. Dr. Alexandru Pop, fost procuror general în Cluj, donează un protocol al circulariilor vicarilor episc. din Năsăud, din anii 1818-1846 și 153 de volume cărți din lăsamântul tatălui său, Maxim Pop.
6. Dr. Tit Pop, medic în Rodna, donează o adresă artistică pe care intelectualii grăniceri din fostul District Autonom al Năsăudului au predat-o marelui grănicer Florian Porcius cu ocazia serbării jubileului său de 80 de ani, la 16 august 1896, adresă executată minunat și cu mare măiestrie de artistul Andrei Mazanek, fost profesor de desen la liceul nostru grăniceresc.
7. Dr. Tit Pop primește, ca donație, din partea domnului Schiffbäumer, portretul lui Florian Porcius în ulei, zugrăvit de pictorul Sever Mureșanu, pe care îl donează muzeului.
8. Vicar Ștefan Buzilă, parohul Năsăudului, donează două mari cruci de tinichea, înalte de 3,52 m, care au stat 50 de ani pe turnurile Bisericii Catedrale din Năsăud și acum sunt înlocuite, din cauza vechimii, cu altele.
9. Maior Iulian Marțian a dăruit portretul lui Andrei Mureșanu, bardul de la 1848, în ramă cu sticlă; portretul în ulei al generalului Leonida Pop (1831-1908) din Năsăud, fost șef al Cancelariei Militare a împăratului Francisc Iosif; portretul în ulei al colonelului Anchidim Șoldea din Mititei.

10. Iuliu Moisil a dăruit portretele marilor grăniceri Macedon Pop, Grigore Moisil, Vasile Nașcu, Ioachim Mureșanu, Iacob Mureșanu, Alexandru Bohățelu, Vasile Petri, Carol Baron Enzenberg; fotografiile din satul poetului George Coșbuc reprezentând casa natală, moara familiei, zăvoiul și biserica, casa în care a locuit poetul la Năsăud, o fotografie după o stampă franceză reprezentând lupta de la Arcole (1796) între austrieci și Napoleon la care au luat parte și grănicerii năsăudeni; fotografie a celui din urmă stegar Iosif Cătiul din Năsăud; fotografia medaliei de aur cu care a fost decorat Batalionul I al Reg. II de graniță; o fotografie după o stampă austriacă, reprezentând intrarea în Cetatea Hotinului (1788) a armatei austriece, în care se găsea și o unitate a Regimentului grăniceresc, în același timp armata turcească părăsind Hotinul; o fotografie a locotenentului George Pop din Leșu după o altă fotografie din 1859; o fotografie a monumentului preotului Ioan Mureșan și al soției sale din Rebrîșoara, părinții lui Iacob Mureșan, fost director de liceu și redactor al Gazetei Transilvaniei și Fanni p.m.i.l., Brașov. Aceste portrete și fotografiile ale marilor grăniceri creatori au fost donate cu scopul de a reprezenta un început al „Cultului Strămoșilor”.

11. Comisiunea Monumentelor Istorice din București donează Buletinul Comisiunii de la Fasc. 49-82.

12. Angela Pletos donează 50 de cărți în 75 de volume și 44 numere de reviste din lăsamântul soțului, dr. Grigore Pletos, fost profesor al liceului din Năsăud și protopop ort. al Bistriței.

13. Maria V. Onișor donează 7 volume de cărți al căror autor a fost soțul domniei sale, dr. Victor Onișor, fost profesor universitar, Cluj.

14. Lucreția A. Bugnariu n. Moisil donează 50 de cărți, reviste și 58 de fotografii din lăsamântul tatălui d-sale, dr. Constantin Moisil, fost profesor al liceului din Năsăud.

• 15. Dr. Valer Seni, insp. Școlar, donează 21 volume de cărți.

16. Reverendisimul Domn Canonic dr. Victor Bojor, de la Episcopia Cluj-Gherla donează diferite cărți ale căror autor este R. Sa., în număr de 20 de volume.

17. Prof. univ. Coriolan Petran din Cluj donează 2 volume, cărți de artă bisericească.

18. M. On. D. Pamfilu Grapini, protopop în Șanț donează 2 cărți diferite și un manuscris.

19. I. Baciș din Lugoj donează 20 de cărți al căror autor este și câteva acte.

20. Tiberiu Moraru, conferențiar univ. Cluj, donează 16 broșuri, lucrările domniei sale și 20 de fotografii diverse.

21. Iustin Sohorca, inv. pensionar din Sângeorz-Băi, donează 5 volume, cărți vechi.

22. Dr. M. Oană din Sângeorz-Băi donează 5 volume cărți vechi.

23. Tiberiu Boșca, student din Năsăud, donează 6 volume de cărți.
24. Redacția revistei Agru din Blaj donează revista Agru.
25. Insp. P. I. Tofan din Cluj donează 2 volume.
26. Ing. Mișu Istrate din București, a dăruit 2000 lei pentru trebuințele muzeului.
27. Prof. Mihai Lipan de la Lic. din Năsăud, a dăruit 2095 lei pentru trebuințele muzeului.
28. Revizor școlar Darie Pop din Satu Mare dăruiește un contract din anul 1815.
29. O. Sălvan, profesor, dăruiește 19 cărți și un manuscris.

Arhiva Someșană nr. 20 /1936:

1. De la Prefectura județului Năsăud se donează două portrete ale foștilor prefecți, Bethlen Pál și Lazar, un pistol vechi și o nisiperniță.
2. Ing. I. T. Echim donează trei icoane pictate pe sticlă.

Arhiva Someșană nr. 22/1937:

1. De la văduva prof. Emil Domide se donează două cartoane mari cu 50 de fotografii ale absolvenților liceului din Năsăud, din anii 1905/1906 și 1908/1909.
2. Prof. Macedon Linul din Bistrița donează 13 acte relative la tatăl d-sale și două tablouri reprezentând portretul poetului Andrei Mureșanu și bătălia de la Smârdan, 1878.
3. De la Ion Șerban din Năsăud, două sigilii de alamă, referitoare la Intreadam și Agenția.
4. Dr. Tit Pop a dăruit două tablouri pictate pe pânză, reprezentând scene din Războiul Independenței (1877-1878).
5. Dumitru Nacu, primarul orașului Năsăud dăruiește o fotografie cu personalul administrativ al Districtului Autonom al Năsăudului, în anul 1876.
6. Ana Dr. V. Pahone din Bistrița a dăruit o fotografie a tatălui d-sale Gavrilă Vârtic, o fotografie a soțului dr. V. Pahone și o maximă a lui Leontin Luchi, bunicul d-sale.
7. De la primăria orașului Năsăud se donează biografia lui Ion C. Brătianu în trei exemplare.
8. Dr. Tit Pop din Rodna, donează 57 diverse acte referitoare la persoane din Rodna.
9. Dr. prof. Crist Predescu de la Academia de Agricultură Cluj dăruiește lucrarea d-sale, „Zece ani de funcționare a Observatorului Meteorologic din Cluj”, 1936.

10. De la Fundația Regală „Principele Carol”, București se donează 64 de volume cărți diferite.
 11. De la Regia Cooperativă „Regna” din Năsăud se dăruiește teza de doctorat a ing. Octavian Lungu, București, 1935, „Exploatarea pădurilor grănicerești din județul Năsăud”.
 12. Dr. Leonida Pop, docent univ. București, donează trei lucrări ale d-sale, radiologice.
 13. De la redacțiile revistelor se donează:
 - a) Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, București, revista nr. 84.
 - b) Revista „Agru” – Buletinul Asociațiunii Generale a Românilor Uniți, Cluj, pe anii 1935-36-37.
 - c) Tribuna Grănițerilor din Caransebeș, 1936-37.
 - d) Revista Enciclopedică Cluj, red. R. Ioan Corbu, pe anii 1935-37.
 - e) Ziarul „Poporul” din Runc, 1936.
 14. Dr. Tit Pop dăruiește un exemplar din opera „Resbelul orientale ilustratu” și două tablouri pictate pe pânză cu scene din Războiul Independenței.
 15. Iustin Handrea, învă. în comuna Porcești, jud. Mureș, dăruiește un număr de cărți și acte relative la Ținutul Năsăudului.
 16. De la Ionel Șerban, prof. de muzică, se dăruiesc 5 caiete cu piese muzicale și două piese versuri cu muzică pentru voci și pian, toate compozițiile d-sale.
 17. Dr. Leon Scridon, sen. din Bistrița, donează patru broșuri - „O reprivire asupra gospodăririi Fondurilor Grănicerești”(nr. 4 din biblioteca „Din granița năsăudeană”).
 18. Prof. Ștefan Vancea, Școala Normală Bârlad dăruiește revista „Gheorghe Lazăr”, anul II, 1888, nr. 1-10; monografia Școlii de aplicație de băieți, Bârlad, autor Nic. Gh. Nicolescu, învățător.
 19. Estella Luchi –Mureșianu donează două volume - „Correspondance de Napoleon I-er Paris, 1863-1864”, vol. XIV și XV, Ed. Plan & Dumain.
 20. C. Petran, prof. univ. Cluj, dăruiește lucrarea, „Noui cercetări și aprecieri asupra arhitecturii în lemn din Ardeal”.
 21. Dr. Oană din Sângeorz-Băi dăruiește două ouă încondeiate, artistic lucrate, cu motive românești executate de d-na Vica Șalvari din Colibița.
- Arhiva Someșană, nr. 23/1938:*
- .. Dr. Carl Molitoris din Bistrița, dăruiește broșura „Das Armenbü-gerinstitut in Bistritz”.

2. Ioan S. Pavelea din Runcu-Salvei dăruiește două broșuri relative la toponimie.
3. Dr. Emil Șeban avocat în Bistrița, dăruiește acte și fotografii relative la familia dr. Victor Mihăilaș (6+20).
4. Iuliana Tișca dăruiește diverse acte.
5. Dr. Tit Pop dăruiește un mare mojar de lemn și revistele „Viața românească”, pe anii 1921-1929, compleți și „Arhivele Olteniei”, pe anii I-X.
6. Vasile Scurtu, prof. Satu Mare, dăruiește broșura: „Probleme naționale la granița de vest”.
7. Tiberiu Morariu, conf. univ. Cluj, dăruiește două broșuri: „Focul viu”.
8. Emil Precup, dir. Liceu Gherla, dăruiește revista „Scânteia”, pe anii 1936-1937 și anuarul liceului din Gherla, pe anii 1927/28 până la 1935/36 (9 volume).

Arhiva Someșană nr. 24/1938:

1. De la locot. Ghițan se primește o ilustrație, „Lupta colonelului Urban”, comandantul Regimentului II de graniță Năsăudean, cu ungurii la Bistrița, în 1849.
2. De la Macedon Linul, prof. pens. Bistrița, se primește o ilustrație, vedere a orașului Bistrița, anul 1602.
3. Văduva Clotilda dr. I. Malaiu din Cluj dăruiește două fotografii:
 - a) studenții universitari români din Viena în anul 1867.
 - b) patru studenți universitari „grănițeri” năsăudeni la Universitatea din Viena în 1868-69 (dr. I. Malaiu, dr. Gavrilă Manu, dr. Paul Tanco și dr. Constantin Moisil).
4. Lucrările Institutului Universitar de Geografie din Cluj, vol. I-VI (1936/38).
5. Prof. Iuliu Moraru dăruiește două broșuri: „Piuăritul în Valea Someșului” și „Noui numiri populare românești de plante”.
6. Dr. Leon Scridon jun. dăruiește un exemplar din „În slujba neamului”, discursuri și cuvântări din adunarea deputaților în anul 1934/37.
7. Prof. Coriolan Petranu dăruiește un exemplar din „L'art Roumain de Transylvanie”, vol. I. Texte, 1938.
8. Văduva Anastasia Căpitan Popițan, n. Manu din Zagra, domiciliată în Turda, donează opt diferite documente, trei cărți, șase decorații și nouă diferite obiecte militare.

Arhiva Someșană, nr. 25/1939:

1. Absolvenții din 1898 ai liceului din Năsăud donează un tablou cu fotografiile lor și a profesorilor lor, la finele anului școlar 1937-38.

2. Onisim Filipoiu, student, donează două portrete în relief, carton presat, regele Carol I și regina Elisabeta, proprietatea botanistului Florian Porcius până în 1908, când au devenit în posesia domnului Petru Filipoiu din Șanț, care le dăruiește, în septembrie 1938, Muzeului Năsăudean.

3. Locot. Teodor Ghițan de la „Batalionul Grănițesc de Gardă Regală” din Bistrița, dăruiește un tablou reprezentând luptele de la Bistrița din 1849 între grănicerii năsăudeni, împreună cu armata rusească venită în ajutorul Austriei, cu revoluționarii maghiari. Tabloul este o fotografie după originalul pictorului Willewald, care se află în muzeul din Kremlin, Moscova și o fotografie a căpitanului Storc von Arben, fost adjutant al colonelului Urban, comandantul Regimentului Grăniceresc în anii 1948/49.

4. Dr. Alex Pop, notar public, dăruiește o fotografie a familiei preotului Ioan Lazar din Năsăud și a redactorului Iacob Mureșanu.

5. Florian Mureșian, prof. lic. industrial Arad, dăruiește trei fotografii după tablouri ale d-sale și două diverse relative la liceul din Năsăud.

6. Instituto di Cultura Italiana București donează diferite cărți.

7. Vittorio Gova, Năsăud, dăruiește 48 volume cărți.

8. Alexandru Husar, elev, dăruiește o bancnotă de 50 coroane austro-ungare din anul 1914, 2 Ian., Wien.

9. Secretarul Regnei Grigore Onoai dăruiește cărțile „Democrația creștină” și „Imnuri sfinte” de Anton Pecurariu, în câte două exemplare.

10. Ignat Berindei, elev la Năsăud, dăruiește Cazania.

11. Flore Filipoiu dăruiește revistele: Revista Infanteriei 1934-38; România Militară 1934-38; Monitorul Oastei 1933-38.

12. Maria dr. Victor Onișor, Cluj-Corvinești, dăruiește diverse manuscrise (14) ale soțului.

13. Ioan Șerban, fost prefect și Emil Șerban, adv. dăruiesc 56 fotografii referitoare la familiile: Mihăilaș, Macovei, Șerban, Morariu, Hangea, Peicici și Anca.

14. De la tipografia Minerva se dăruiește fotografia M.S. regelui Carol al II-lea și voievodul Mihai și fotografia reprezentând statuia bardului de la 1848, Andrei Mureșianu, prin d-nul tipograf Alex Mureșianu.

15. Florian Mureșian, prof. Arad, dăruiește trei fotografii după tablourile d-sale și două desene relative la liceul din Năsăud.

16. De la diferite redacții:

a) Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, nr. 85-91;

b) Revista Agru – 1938;

c) Tribuna graniței din Caransebeș – 1938;

- d) Revista Afirmarea, din Satu Mare – 1938;
- e) Revista Sic Cogito, Cluj –1938;
- f) Revista Arhiva Someșană, nr. 17-24;
- g) Ziarul Avântul, din Petroșani –1938.

Arhiva Someșană, nr. 26/ 1938:

1. Sever Hurdea, înv. Zagra, donează protocolul ordinațiunilor Școalei elementare din Zagra, 1866; un manuscris de poezii populare din Zagra, culese de Niță (Leontin Drăgan) în 1902; statutele „Reuniunei de Cetire și Cântări din Zagra” – Sibiu, 1897.

2. Locotenent Teodor Ghițan – Oradea- donează portretul colonelului Urban, după un tablou original.

3. Teodor Onișor, Cluj, dăruiește „Bibliografia geografică a României în 1929-1930” și „Călători și exploratori români în sec. al XIX-lea”, Cluj, 1938.

4. Prof. Iuliu Moraru dăruiește lucrarea „Contribuțiuni la studiul unor asociații de plante rudérale”.

5. Coriolan Petran, porf. univ. Cluj dăruiește „Nouvelles discursions sur l'architecture de bois de la Transylvanie”; Lista publicațiilor științifice ale prof. Coriolan Petran, Cluj, 1939.

6. Tit Pop dăruiește trei cărți bisericești vechi.

Arhiva Someșană nr. 24/1940:

1. Părintele protopop Pamfilu Grapini din comuna Șanț dăruiește două cărți de aritmetică din anii 1852 și 1865 – Editura Statului, Viena și un manuscris din 1826, „Metaphisica psihologia”, care se predă la Seminarul Teologic din Blaj.

2. Prof. I. E. Torouțiu din București, donează „Studii și documente literare” – vol . VI - Junimea, București 1939.

3. Dl. Aurel Cleja, înv. Monor, donează o diplomă de numire ca preot al lui Petru Tanco în satul Monor, emisă de Vlădica Făgărașului în anul 1843; creații literare proprii, studii și cercetări de specialitate. (anexa nr.6).

Muzeul Năsăudean își deschide porțile ca instituție bugetară, de sine stătătoare, în anul 1950 iar un an mai târziu, Administrația Fondurilor Grănicerești dăruiește pentru muzeu clădirea (Șvarda), fosta cazarmă a Regimentului II de Graniță Năsăudean.

Toate donațiile amintite până la despărțirea arhivelor și a bibliotecii de către muzeu, au fost făcute în numele Muzeului Năsăudean. O mare parte dintre aceste donații au fost împărțite, la despărțire, între cele trei instituții:

Arhivele Satului – Filiala Năsăud, Biblioteca Academiei – Subfilială Năsăud, Muzeul Năsăudean:

Imediat după mutarea patrimoniului muzeal în noul local, Judecătoria din Năsăud donează pentru muzeu o parte de mobilier și câteva pachete de materiale de arhivă. De asemenea, de la liceul George Coșbuc și Școala Pedagogică se dăruiesc muzeului cataloage, cărți de prezență, carnete de elev, caiete de procese verbale ale ședințelor personalului didactic și alte documente de arhivă. Totodată, se donează din partea liceului George Coșbuc ierbarul doctorului A. P. Alexi și o parte din cel al acad. Florian Porcius pentru a fi trecute în rândul celorlalte obiecte de patrimoniu ale muzeului, ele rămânând în custodie pentru a fi folosit ca material didactic în liceu. La aceste donații, în rândurile ce urmează, vom adăuga pe cele ale altor cetățeni binevoitori.

1. Dumitru Nistor - Tupcil donează pentru patrimoniul muzeal un suman grăniceresc și portretul în acuarelă al patriarhului graniței năsăudene, Iuliu Moisil.

2. Ioan Nistor – Largu donează trei cărți vechi bisericești și o laiță veche din casa bătrânească.

3. Ileana Antonu donează un număr însemnat de fotografii de familie și câteva tablouri – grafică și pictură în ulei - creație a d-sale. (anexa nr. 2).

4. D-na Valeria Popescu donează muzeului 10 tablouri – ulei și acuarelă - aparținând soțului, prof. univ. Gabriel Popescu, un bust, un dosar cu acte personale și două blocuri cu desene și schițe (anexa nr. 3).

5. Laurean Bârlea donează ierbarul d-sale cu 5454 coli, plante din județul Bistrița-Năsăud și Maramureș (anexa nr. 5).

6. Toader Nistor, econom din Năsăud, donează grinda de la poarta casei părintești, executată în anul 1827 și o pereche de coarne de cerb.

7. Văduva Victoria Catarig din Năsăud donează grinda de meșter de la casa părintească a socrului său.

8. D-na Luminița Aluș din Cluj donează pentru biblioteca muzeului două dulapuri cu o parte din cărțile tatălui său, Dionisie Maior. (anexa nr. 4).

9. Onisim Filipoiu donează acuarela „Ruinele Școlii Militare de la Năsăud”, o planșă cu arborele genealogic al familiei Moisil și blazonul acestei familii, diferite obiecte personale ale lui acad. Iuliu Moisil.

10. Viorica Moisil donează pentru muzeul din Năsăud un număr de obiecte personale ale soțului său, academician Grigore Moisil; un număr însemnat de fotografii de familie și din activitatea academicianului; o parte din materialele documentare și de arhivă ale academicianului numismatul Constantin Moisil; o mare parte din expoziția itinerantă ce relevă activitatea academicianului Grigore Moisil.

11. Nicolaie Baci – Liță donează o ancoră întrebuințată la plutăritul pe Someș și un joben.

12. Maria Găzdac donează caietul de practică și de modele pentru croiuri și cusături a surorii sale Elena, de la școala „Principesa Elena” și un mângalău (instrument folosit la călcatul hainelor).

13. Prof. Vasile S. Petri donează un număr de 26 fluieri din diferite zone ale țării prin fiul său, Vasile V. Petri (Sică).

14. Prof. Viorel Pălăgieșiu dăruiește eșarfa tricoloră care a însoțit drapelul pompierilor năsăudenii la Adunarea de la Alba-Iulia din 1 decembrie 1918.

15. Grapini Septimiu donează caietul ce conține arborele genealogic al familiei Grapini, din comuna Șanț, și o scurtă monografie a comunei Șanț.

16. De la Școala Generală se primește un număr însemnat de obiecte din fostul muzeu al acesteia.

17. Dl. Cătuna Galeș Ioan donează muzeului trei cămăși și două perechi pantaloni bărbățești.

18. Dl. Gr. Bindea donează muzeului un număr însemnat de unelte de rotărit din atelierul tatălui său din Chiuză.

19. D-na Mihai Iftimia, n. Roș din Leșul Ilvei, donează muzeului o pereche de cioareci, un gub cu pluș și unul fără pluș.

20. Dl. ing. Ioan Țărmure donează două farfurii de lemn, o cupă, o lăcră, o ploscă și o cumpănă de lemn.

21. Dl. Iosif Moisil din comuna Șanț donează o ușă ferecată de la casa veche părintească, un cojoc și o pălărie.

Muzeul Grăniceresc Năsăudean trăiește viața oamenilor plaiurilor sale, iar pentru aceștia el este mult mai mult, este o aureolă de legendă care a luat naștere din tradiții. El este aproape un obiect de cult și de admirație, este un lucru viu ce are propria sa individualitate. Așa cum ctitorii lui își pusese bazele vieții lor într-un ținut cu un trecut așa de frumos, ne simțim datori a perpetua amintirea și faptele săvârșite de dâșșii. De aceea, cu această ocazie, dorim a reda în eseu nostru un pasaj al actului de donație al ctitorilor: „această danie o facem în dorința ca această avere să nu se înstrăineze, nici să se risipească în viitor, ci să rămână pentru totdeauna spre folosul obștesc al locuitorilor din orașul și ținutul Năsăudului, ...”. Încercarea de a face cunoscute actele de danie pentru muzeu ne face să ne oprim și asupra citării celebrului dicton latin, înscris pe frontispiciul muzeului: „BONUS INTRA MELIOR EXIT” (bun intri, mai bun ieși), dicton ce a constituit și va constitui o chemare permanentă.

[illegible]

ANEXA II

ACT DE DONATIE

Subsemnata Ileana Col. Antonu, cu domiciliul în comuna Sîngheorgi nr. 748, Raionul Năsăud, originară din Nufalău /azi Marișel/ fost jud. Bistrița-Năsăud,

După o viață închinată slujirii binelui și frumosului în țară și în afara țării noastre, simțindu-mă adine legată de istoria și aspirațiile culturale ale ținutului Năsăudean care a dat țării noastre atîtea nume mari, consider că o datorie de onoare să contribuie la propășirea instituțiilor culturale Năsădene aducîndu-mi obolul preocupărilor mele în domeniul picturii, ca un prinos de recunoștință față de înaintași și ca un exemplu pentru urmașii din rîndurile cărora doresc să răsăd noul talenț, care să ducă n-și așparte feima frumuseților acestui ținut.

În acest sens am notărit că mă donez Muzeului Regional din Năsăud cu titlu de donație perpetue și inalienabilă cu scopul de a se păstra pentru totdeauna în colecțiile acestui muzeu în orașul Năsăud lucrările mele în număr de a căror listă o aneiez prezentului act de donație.

Actul pentru care am încheiat azi în 5 februarie 1960 la domiciliul meu din comuna Sîngheorgi și în prezența directorului Muzeului Regional din Năsăud, ca primitor, prof. Alexandru Huser și prof. Ghita Teodor domiciliat în Cluj, ca martori. Acest act care rămîne actul de bază al donației /Ileana Col. Antonu/ am redactat în 5 exemplare dintre care unul urmează a fi păstrat la Direcția Muzeului Regional din Năsăud, al doilea la donatoarea Ileana Col. Antonu, al treilea la Arhiva Statului din Năsăud, al patrulea rămîne la dispoziția notarului din Năsăud și al cincilea la Teodor Ghita și Huser Alexandru, martori.

Menționez totodată că pentru întregirea donației oadec pe seama Muzeului Regional din Năsăud în aceeași condiții material documentar privind viața și activitatea mea pe tărîm artistic la care apar și anexez și memoriile mele artistice.

Donator,

Martori,

Ileana Antonu

Ghita Teodor
Huser

Directorul Muzeului Năsăudean
Septimiu

LISTA

Tablourilor donate Muzeului Regional din Nășăud.

1. Rolla: de Henri Gervex Muzeul Larenburg Paris, lucrat după original în anul 1929, dimensi. 200/160 ulei, ramă antică negru-aur, lăț. 17 cm.
2. Schildekreale: de J. Chebes lucrat la stit lalele din Paris după original, dimensi. 133/87, ulei, ramă aur vechi, lăț. 13 cm.
3. Portretul sotului meu: Colonel Antonu Nicolae, ulei, dimensi. 104/80 rama aur cu mahon 8 cm. lăț.
4. Autoportret: dim. 105/84, ulei, ramă aur, lăț. 7 cm.
5. Mama mea: ulei dimensi. 52/38, ramă aur vechi.
6. Sfinta Ecaterina: de Correggio, ulei, dimensi. 40/38, ramă antică negru-aur, lăț. 9 cm.
7. Catedrala din Rouen: Franța, d. Monet, după original în Muzeul Louvre din Paris, dimensi. 76/51, ulei, ramă în culoare cenușie, lăț. 6 cm.
8. Întrarea în Muzeul Luxembourg: ulei, dimensi. 68/56, ramă blondel aur.
9. Sena dimineata: ulei, dimensi. 44/39, rama aur blondel, 9 cm. cu geam.
10. Autoportret: pastel. Insula Capri, Italia, dimensi. 47/40, ramă ovală aur, cu geam.
11. Înainte de furtună: în împrejurimea Parisului, ulei, dimensi. 60/52, rama aur, lăț. 8 cm. cu geam.
12. Ciobăneul din comuna Sânt. pastel, dimensi. 160/62, rama aur 10 cm. lăț. cu geam.
13. Badea Gheorghe: Cărb. și pastel, dimensi. 46/41 cm. ramă aur vechi, îngustă, cu geam.
14. Portretul D-ului S.M. port cătase Bistrița, dimensi. 52/43, rama aurie 4 cm. lăț. cu geam.
15. Portret G. Hauptman: pastel, dimensi. 51/42 ramă cenușie, lăț. 6 cm. cu geam.
16. Cap de expresie: Paris Dn. E.M. dimensi. 40/30 ramă blondel îngustă cu geam.
17. Brigadierul G.U. Nășăud, carbune, dimensi. 48/40, ramă aur blondel, lăț. 3 cm. cu geam.
18. Teama la Brașov: pastel, dimensi. 32/14, ramă albă dantelată, lăț. 11 cm. geam.
19. Primăvara: pastel orșon Bistrița, dimensi. 57/38, ramă albă dantelată, lăț. 8 cm. cu geam.
20. Pictorul Stingăoi: Paris, ulei, dimensi. 58/48, ramă aur.
21. Peisaj de iarnă Baia-Mare: ulei, dimensi. 36/30, ramă aur, lăț. 8 cm.
22. Liliacul: ulei, dimensi. 54/48, ramă aurie, lăț. 6 cm. cu geam.
23. Natură statică: stil țărănesc, ulei, dimensi. 50/70, ramă aurie, lăț. 6 cm.

./.

- 2 -

24. Albăstrale flori: pastel, dimensi. 60/70, ramă aur, lăț. 8 cm. cu geam.
25. Flori de măr: ulei, dimensi. 50/70, ramă aurie, lăț. 7 cm.
26. Perințe și ulcioi: aquarela dimensi. 26/33, ramă blondel aur cu geam.
27. Pintina din caroul Versailles, Franța. tuș-peniță, dimensi. 30/23, ramă îngustă mahon închis, cu geam.
28. Țărânoasă: pastel, dimensi. 50/70 ramă aur, lăț. 7 cm. cu geam.
29. Diferite flori: în lucrare.

Portrete de țărani, țărânce, copii, peisagii în perspectivă.

Portretele maestrilor: Costuc, Rebreanu, Enescu și Eminescu.

ANEXA III

Act de donație

Subsemnata VALERIA POPESCU, născută Ruleanu, demobilizată în Năsăud, urmînd pilda altor vîednicii fii ai ținutului grăniceresc, am plăcuteră și dorința să donez Muzeului Grăniceresc Năsăudean, pentru a rămîne mărturie urmașilor, următoarele materiale care, au aparținut și au fost executate de soțul meu Prof.Sculptor GABRIEL POPESCU:

- 1.Album - fotografii după lucrări
- 2.Desar - diploma de participare la salonul de sculptură în Franța (1937)-diploma de studii _sohițe de lucrări
- 2.Desar - sohițe de lucrări (fermat mare)
- 4.Tableu - autoportret
- 5.Tableu - marină
- 6.Tableu - cules de toamnă
- 7.Tableu - peisaj cu pini
- 8.Tableu - natură moartă cu măr și plic
- 9.Tableu - primăvară
10. Tableau - iarnă
- 11.Tableu - vază cu flori albe
- 12.Tableu - vază cu flori galbene și roșii
- 13.Tableu - portret
- 14.Sculptură - cap de adolescent (gips patinat)

Dat în fața Dumneavoastră,

Năsăud 30. octombrie 1992

Am primit

Directorul Muzeului Gr.Năsăudean

ANEXA IV

CONSTITUȚIUL POPULAR AL CRĂȘULUI NĂSAUD

Muzeul Năsăudean

Nr. 113/74.10.1980

Către

Prof. Iuminita Aluș

Cluj-Napoca

Cu adresa noastră nr. 93 din data de 15 XII 1980, V-am confirmat primirea generoasei D-vo. donații, privind fondul eminentului pedagog, care a fost Dionisie Meior.

Cu această ocazie ne-am angajat, ca în timp util, să Vă transmitem și inventarul acestei donații, lucru pe care-l facem la acest dat.

Problemele multiple cu care este confruntat muzeul în această etapă (reparații capitale, reorganizarea expoziției de bază, pregătirea semicentenerului și altele), nu ne-au permis întocmirea inventarului mai repede, fapt pentru care Vă cerem scuzele de rigoare.

Și cu această ocazie Vă rugăm să primiți sincerele noastre mulțumiri pentru prețioasa D-vo. donație, asigurându-Vă de păstrarea și folosirea ei la valoarea deosebită ce o reprezintă.

Director muzeu,

Ion Nichifor Gheorghiu

ANEXA V

IERBARUL LAURIAE BARLEA DIN NARSAUD

conținând plante din județele Maramureș și Bistrița-Nișod

Nr. genet	Conținutul pachetului	Nr.de plante
1	Lycopodiaceae 62665 <u>62665</u> <u>ete mici</u>	44
2	Selaginella, Botrychium, Woodsia	21
3	Asplenium	42
4	Caryophyllaceae (Cypsophila, Spergula, Spergularia, Pinu- artia, Scleranthus, Arenaria, Sa, ina)	46
5	Cerastaceae	20
6	Caryophyllaceae (Moehringia, Cerastium, Holosteum)	36
7	Ranunculaceae (Pulsatilla, Hepatica, Anemone)	25
8	Callitriche	17
9	Cruciferae (Draba, Thlaspi, Alyssum, Arabidopsis)	20
10	Thymelaeaceae + Droseraceae	25
11	Cistaceae	18
12	Saxifraga	41
13	Saxifragaceae (fără Saxifraga)	26
14	Rosaceae (Fragaria, Spiraea, Sorbus, Cotoneaster, Malus, Pirus, Dryas)	37
15	Rosa (A - C)	30
16	Rosa (D - X)	31
17	Violaceae	76
18	Loranthaceae - Berberidaceae	4
19	Leguminosae (Genista, Anthyllus, Medicago)	31
20	Empetraceae	16
21	Vaccinium uliginosum + Gaultherioides	22
22	Vaccinium (celelalte specii)	26
23	Ericaceae (fără Vaccinium)	15
24	Celastraceae	6
25	Pyrolaceae	21
26	Polypodiaceae	27
27	Oxalidaceae	5
28	Filiaceae	12
29	Scrophulariaceae (Euphrasia, Chaenorrhizum, Klokxia, Lathrasa, Gartsia)	60
30	Primula, Fritularia, Guseuta	19
31	Adoxaceae, Asclepiadaceae	7
32	Iruidaceae (Oridus, Sisyrinchia), Isana	13
33	Cephalopodiaceae	23
34	Thymus (A - D)	31
35	Thymus (E - P)	27

. / .

- 2 -

Nr. pachet	Conținutul pachetului	Nr. de plante (coli)
36	Aristolochiaceae	3
37	Araliaceae	2
38	Cornaceae	1
39	Labiatae (Glechoma, Scutellaria, Teucrium, Ballota, Calamintha)	36
40	Compositae (Bellis, Cichorium, Antennaria, Aposeris)	13
41	Compositae (Monogyne, Tussilago, Paraxacum, Leontopodium)	23
Total		1027

Ierbare mari

1	Gymnospermae, Equisetum, Equisetum, Cystopteris	68
2	Matteucia, Dryopteris, Polystichum, Phyllitis, Atanyrium, Polypodium	69
3	Santalaceae, Ulmaceae, Urtica, Amaranthus, Chenopodiaceae, Polygonaceae	106
4	Carpinus	38
5	Salicaceae, Fagaceae	87
6	Caryophyllaceae (Cucubalus, Saponaria, Funica, Silebe)	68
7	Papaveraceae, Caryophyllaceae (Mycosoton, Dianthus, Lychnis, Stellaria, A. rostemma)	124
8	Ranunculus acris (sectia)	59
9	Ranunculus	100
10	Ranunculaceae (celelalte specii)	61
11	Cruciferae (A - Cardamine)	88
12	Cruciferae (Cardaminopsis - Z)	88
13	Euphorbiaceae	60
14	Asteraceae, Tamarix, Hypericum, Crassulaceae	94
15	Leguminosae (Trifolium, Vicia)	96
16	Leguminosae (A - R)	87
17	Rosaceae (A - G)	75
18	Rosaceae (F)	80
19	Rosaceae (R - Z)	50
20	Umbelliferae (A - E)	59
21	Umbelliferae (H - T)	70
22	Linaceae, Lythraceae, Vitaceae, Ageraceae	86
23	Onagraceae, Rubiaceae, Balsaminaceae	78
24	Orobanchaceae, Boraginaceae	41
25	Convolvulaceae, Primulaceae, Solanaceae, Olenceae	80
26	Plantaginaceae, Gentianaceae	78
27	Labiatae (A - L)	72
28	Labiatae (M - Z)	89
29	Veronica, Scrophularia, Rhinanthus, Veroniscum	62

1/

- 3 -

Nr. pachet	Conținutul pachetului	Nr.de plante(coli)
30	Veronica(fără V.chamaedrys+ V.Officinalis	101
31	Euraginoceae (M - S)	89
32	Veronica chamaedrys + V.officinalis	96
33	Scrophulariaceae	34
34	Campanula	90
35	Campanulaceae, Apocynaceae, Dipsacaceae	72
36	Cucurbitaceae, Valerianaceae, Rubiaceae	111
37	Compositae-tubuli-(A - B)	69
38	Compositae-tubuli-(Serratula, Xanthium	25
39	Centaurea	43
40	Carduus, Carlina-Chrysanthemum	60
41	Cirsium-G	73
42	Helianthus-Senecio	73
43	Compositae-liguli-(A - Lopsana)	51
44	Compositae-liguli-(Leontodon-Tragopogon)	60
45	Hieracium	111
46	Scheuchzeria, Liliaceae, Potamogetonaceae, Alismata- ceae, Juncaginaceae	95
47	Amaryllidaceae, Iridaceae, Juncaceae	134
48	Cyperaceae	60
49	Carex (A - L)	112
50	Carex (M - P)	83
51	Carex (R - V)	75
52	Orchidaceae, Araceae	117
53	Gramineae (A - B)	102
54	Gramineae (C - D)	59
55	Gramineae (E - F)	64
56	Gramineae (Glyceria - Phleum)	74
57	Gramineae (Phragmites - T)	66
Total		4427 +
		1027
Total pl		5454 coli

ANEXA VI

Tovarășe Director,

Subsemnatul profesor universitar, dr. în filozofie, la Inst. Institutul Politehnic București, născut în ianuarie 9, anul 1917, în comuna Rodna Veche județul Bistrița Năsăud, actualmente domiciliat în București, strada Trestiana nr. 13, Bloc 15 Scara 2, etaj 8, apartament 76 Sectorul IV, cod 75.128- cu onoare vin a Va ruga să binevoiți a primi în custodie, a păstra și a păzi toate actele și lucrările de ale mele, depuse anterior în serie de manuscrise, acte, hîrtii și corespondență ce privesc activitatea mea politică, profesională și obștească, pentru a rămîne un semn asupra traiectoriei vieții încă a unui urmaș direct a grănicerimii noastre libere.

Propun pentru primire următoarele:

1. Manuscris asupra activității ilegale a celui care a activat între 1933-1935 în Școala Normală Năsăud, intitulat "Coșmarurile Speranței", în două exemplare, varianta 1979, în total patru caiete mari:

2. Manuscris "Coșmarurile Speranței" varianta 1980, un exemplar, în trei caiete mari, manuscris în lectură la editura "Albatros" București

3. "Meliniști"-caiet poezii-sinteze-poezii scrise între 1933-1935;

4. Portret și fotografie a revizorului școlar Ilie Cleja născut în comuna Salva, decedat în anul 1954, înmormîntat în "Cmora" năsăudeană.

5. Caracterizarea Facultății Electrotehnică a Institutului Politehnic București asupra activității prof. dr. Cleja Aurel, pentru a fi trimis delegat la al III-lea Congres al P.C.R. ca membru de partid cu stagiu din ilegalitate (din 1933)

6. Două scrisori-corespondență-de la profesorul Ursea Sever, comuna Măieru.

7. Copie a memoriului semnat de prof. dr. Cleja Aurel, membru de onoare al Societății Culturale "Mihail Kogălniceanu" din comuna Măieru, județul Bistrița Năsăud pentru păstrarea în muzeul din sat a unor obiecte de mare importanță locală.

8. Scribarea prof. dr. Cleja Aurel către profesorul Ursea Sever din comuna Măieru, județul Bistrița Năsăud, unde am funcționat în anul 1937, ca învățător suplinitor.

9. Scrisorile scriitorului ciujan Teodor Tanco, fost elev de al meu la școala primară din comuna Lăunor, unde am funcționat în 1939 ca învățător suplinitor (7 scrisori)

10. Trei scrisori răspuns la scrisorile scriitorului Tanco

-2-

11. Certificate de stare civilă ale familiei Cleja.-

12. "Spravka" de eliberare din prizonieratul sovietic-
16 nov. 1946.-

13. Adresa Ministerului de Război pentru dispariția
sublocotenentului de rezerva Cleja Aurel, 31 August 1944.

14. Adrese de la Inspectoratul Scolar Beiuș-Bihor, unde
am funcționat (în comuna Spinuș Pomezeu jud. Bihor, după ce-
dare-precum și o adeverință (copie) a Școlii primare din Ilva
Mare-Ivaneasa, de unde m-am refugiat în anul 1940.-

15. Trei Suetine asupra unor sesiuni științifice la care
am participat și prof. dr. Cleja Aurel.-

16. Corespondența referitor la numirea și eliberarea din
funcția de șef de catedră, caracterizarea activității în a-
ceasta muncă

17. La gitimații, felicitări, cărți de vizită, scrisori de la
colegi referitor la nasăud.

18. Felicitare de Anul Nou 1980 de la fostul coleg de
clasă la Școala Normală Năsăud, Teodor Ciubotariu, din Strîm-
ba -Băiți, fost vicepreședinte al Republicii Moldovenești, de-
putat în Sovietul Suprem de la Moscova, acum cercetător știin-
țele pedagogice la Chișinău.

19. Titlul de "profesor universitar evidențiat"-1984.-

20. Doua caiete de însemnări.

21. Sase liederuri compuse de compozitorul Gabor Iodál din
Cluj, ze versuri de Aurel Cleja, fotocopia și o scrisoare către
compozitor.

22. "Viața universitară Clujeană" carte în două volume
a lui Stelian Neagu, despre studențimea clujeană, unde e vorba
și de studenți și cadre didactice din Năsăud, precum și de

24. *Lieder* de *A. Cleja* - academicianul Tudor Bugnariu, de la Cluj, care în anul univer-
sității 1935 a fost profesor la Școala Normală din Năsăud.
- în speranța că manuscrisele, nrtiile, actele ce le pro-
pun interesează Muzeul Năsăudean, ramir. al v-Voastre devotat ;

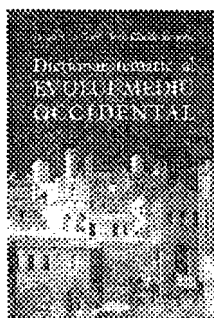
Cu deosebite mulțumiri; Prof. univ. dr. Cleja Aurel
Institutul Politehnic București

București, 15 mai 1986.

RECENZII
NOTE DE LECTURĂ

Jacques Le Goff – Jean-Claude Schmitt, *Dicționar tematic al Evului Mediu Occidental* (traducere de Mădălin Roșioru, Nadia Fărcaș, Denisa Burducea, Marius Roman, Gina Puica), Ed. Polirom, Iași, 2002, 869 p.

Cosmin C. Rusu

În continuarea politicii sale editoriale dedicată traducerilor unor lucrări (fundamentale) cu tematică istorică, editura Polirom propune de această dată circuitului istoriografic românesc, un volum din categoria celor de referință. Este vorba despre *Dicționarul tematic al Evului Mediu Occidental*¹ (Dictionnaire raisonné de l'Occident Médiéval, Librairie Arthème Fayard, Paris, 1999), lucrare coordonată de doi reputați medieviști francezi – Jacques Le Goff și Jean-Claude Schmitt. Din punct de vedere tehnic, volumul este structurat într-o *Prefață* (p. 5-10), urmată de *Voci*, ordonate alfabetic (p. 11-851), apoi un *Indice de nume proprii* (p. 853-864), *Lista autorilor* – având marcată contribuția fiecăruia la explicarea vocilor (p. 865-866) și un *Cuprins* (p. 867-869).

Volumul coordonat de către cei doi istorici – care au și contribuțiile cele mai substanțiale la ansamblul lucrării, are 68 de autori (inclusiv cei doi coordonatori-editori) și tratează 82 de voci. Sistemul organizării interne a dicționarului este conceput pe structura unor *scurte studii* (însoțite de o bibliografie tematică generală) corespondente vocilor, dezvoltând o rețea de trimeri încrucișate, gândite interconex în ideea facilitării unei cât mai complete și complexe raportări la conținutul dicționarului. Ideea autorilor are în vedere o intrare în contact cu dicționarul, posibilă din orice punct (de la orice vocal), iar apoi o însușire logic-progresivă a informației. Grila de analiză – una extrem de mobilă din punct de vedere al interogațiilor specifice istoricului, este și ea clar explicată și argumentată (p. 6-7), stimulând interacțiunea și problematizând pentru cititor lectura dicționarului.

Dicționarul a fost conceput, în viziunea coordonatorilor, din dorința de a umple o lacună istoriografică, în continuarea tendințelor de reînnoire

¹ Asocierea termenului francez *raisonné* cu românescul *tematic*, nu este în opinia mea cea mai potrivită. Cu atât mai puțin prin prisma explicației traducătorilor, care găsesc o „corespondență formală” între noțiunile de *temeinicie* (echivalent de acceptat pentru franțuzescul *raisonné*), respectiv adjectivul *tematid*.

metodologică ale disciplinei istorice proprii secolului XX. Astfel, intenția autorilor este: „...nu numai să oferim informații, ci să explicăm dezvoltarea constantă a unei științe – istoria Evului Mediu –, făcându-ne ecoul ipotezelor cercetărilor, revelând dezbaterile lor, punând în lumină o istorie în devenirea ei, întemeind-o totodată pe analize și cunoștințe precise.” (pag. 5) Ambiția declarată a acestui nou instrument de cercetare este astfel explicată prin completarea și amplificarea perspectivelor de investigație asupra Evului Mediu, într-o abordare inedită - dacă o raportăm la întreprinderi „clasice” de gen - dicționare, lexicoane, glosare, enciclopedii despre Evul Mediu.

Dezvoltând filiația și tradiția - binecunoscute mediului istoric european - Școlii de la *Annales*, precum și modelele conceptuale preconizate de către Marc Bloch, Dicționarul se înscrie în curentul propriu cu predilecție istoriografiei franceze, de a încerca o nouă valorizare a percepțiilor dezvoltate cu referire la Evul Mediu – o abordare „echilibrată”, între perspectivele umanist-iluministe, romantice și pozitivistice, pe de-o parte și exegeza istoriografică actuală a „Evului de Mijloc”, aplicat pluridisciplinară, subsumată preponderent conceptului de antropologie istorică, pe de alta parte. Concret, concepția generală și implicit abordarea, respectiv ordonarea tematicilor, rămân – așa cum menționăm mai sus, unele tributare – în majoritate în sens pozitiv, scrisului istoric de factură franceză (doar o treime dintre autori nu sunt francezi: 8 italieni, 3 americani, 2 germani, 2 englezi, 1 belgian, 1 polonez, 1 rus, 1 elvețian) – ale cărui modele de investigare sunt ușor de identificat în paginile *Dicționarului*², în pofida declarației explicite a coordonatorilor, conform căreia *Dicționarul* ... nu este produsul nici unei „școli” istorice. Efortul implicării și concentrării activității unei echipe multinaționale rămâne însă unul lăudabil, în contextul în care marea majoritate a restituirilor cu caracter de sinteză poartă pregnant, în funcție de inițiatorul/-ii proiectului, amprenta și accentul uneia sau alteia dintre istoriografii și/sau perspective istorice. Apreciabile sunt structura complementară, metodologia unanim însușită și unitatea stilistică a *Dicționarului*.

În ceea ce privește selecția vocilor tratate, orice comentariu mai mult sau mai puțin avizat, este dintru început supus subiectivității diverșilor receptori, deci relativismului (!). Din perspectiva autorilor, aceasta reflectă o concepție proprie asupra istoriei în general și a Evului Mediu în particular, încercând un demers care își propune să evite extremele, ocolind atât „amănunțele”, cât și „noțiunile generale” (p. 5-6). De menționat este introducerea în cuprinsul *Dicționarului* a unor voci care au intrat recent în circuitul investigației istorice, în principal originare în cercetările de istorie a imaginarului (Memoria, Sexualitatea, Jocul, Riturile, Flagelurile, etc.).

² A se vedea *tematica* acoperita de voci, *bibliografiile* corespunzătoare acestora, precum și *relaționările* dintre acestea.

Contrapuneri propuse de lucrarea de față, respectiv percepția specifică lumii medievale cu privire la raportările *artă* sau *imagini* (!?); *religie* sau o abordare disociată, dar totuși complementară: *îngeri-diavol-Dumnezeu-biserică și papalitate-credință-biblia-călugări și credincioși-clerici și laici-credință-erezia-pelerinajul, predica etc.* (!?); *timp/spațiu* sugerează o perspectivă interesantă - argumentat anti-anacronică (!), asupra conștientizării și receptării acestor „concepte” în Evul Mediu. Pe aceleași coordonate ale dinamizării fluxului informațional *Dicționar – lectori*, sunt inserate și vocile grupate în cupluri de noțiuni, bipolaritate (socială, geografică sau la nivel individual) necesară depășirii unor perspective istorice „univoce”.

Originalitatea acestei abordări în realizarea unui instrument de lucru pentru medievistică merită a fi salutăată. O obiecție care îi poate fi adusă se referă la lipsa precizărilor cu privire la cadrele cronologice și de ce nu, spațiale, pe care volumul le dorește a fi acoperite, tocmai în contextul în care acesta propune o perspectivă nouă de raportare la noțiunea și utilitatea unui „lexicon-dicționar”. De asemenea, formal, s-ar putea argumenta încadrarea lucrării mai degrabă în categoria unei colecții de micro-studii/micro-sinteze, funcționalitatea și utilizarea sa ca dicționar propriu-zis fiind astfel diminuată substanțial (!).

În ceea ce privește utilitatea acestui dicționar, aceasta este de domeniul evidenței - cu deosebire în momentul în care el este perceput (și folosit!) ca un *instrument complementar* lexicoanelor și enciclopediilor deja consacrate.

TRIPTIC RODNEAN: AUTORII DE AZI ÎN STATORNICĂ LEGĂTURĂ CU TRECUTUL

Emil Bălăi

Pe urmele intelectualilor de demult ai Rodnei ce au contribuit hotărâtor la adunarea prețiosului documentar al trecutului zonei noastre tezăurizat în paginile „Arhivei Someșene” – serie veche, ne facem o datorie de onoare să semnalăm cititorilor noii serii a revistei o parte dintre contribuțiile de acest fel ale unor cercetători actuali, născuți și trăitori pe aceste meleaguri. Chiar dacă o fac din perspective diferite – geografie istorică, genealogie și onomastică, folclor – ei mențin vie legătura dintre locuitorii de acum ai plaiurilor rodnene și strămoșii lor.

1. Geografia istorică sau trecutul contemporan*

Sfârșitul secolului al XVII-lea marchează încorporarea Transilvaniei în sistemul geopolitic și geoeconomic central-european, prin transformarea ei în provincie a Imperiului Habsburgic, după pacea de la Karlowitz, din 1699. La peste șase decenii de la acest eveniment, interesele politice și militar-strategice ale vremii au determinat autoritățile habsburgice imperiale să organizeze în nord-estul Transilvaniei o entitate teritorială și administrativă aparte, prin înființarea instituției graniței militare năsăudene. Ținutul, cu o populație românească covârșitor preponderentă (66,46% din totalul populației, la 1762), a purtat din vechime denumiri diverse: **Vallis Rodnensis**, **Districtus Rodnensis** ori **Districtus Valachicus**, pentru ca, după stabilirea la Năsăud a reședinței Regimentului al II-lea de Graniță Transilvan, să se impună numele de **Districtul Grăniceresc Năsăudean**. Fapt este că militarizarea ținutului nostru a avut efecte benefice pentru populația de aici prin emanciparea ei din primitivismul unor anacronice relații feudale, într-o perioadă de ascensiune a

* Mircea Mureșianu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean. Studiu de geografie istorică*, Editura Presa Universitară Clujeană, 2000.

relațiilor capitaliste, fiind vizibilă până astăzi amprenta conștiinței de „oameni liberi” a urmașilor acelor grăniceri.

Cele aproape nouă decenii de ființare a Districtului Grăniceresc Năsăudean (1762-1851) au suscitât interesul a foarte mulți cercetători români și străini. Șirul acestora începe cu acel căpitan Antonio Cosimelli (*Poemation de secunda legione valachica*, 1764-1767) care ne dă primele informații despre Regimentul al II-lea Grăniceresc Transilvan, la câțiva ani de la înființarea lui, continua cu zecile de nume, specialiști sau amatori, care au abordat acest subiect pe parcursul secolului al XIX-lea și în prima parte a secolului al XX-lea (dintre care se distinge pleiada entuziaștilor de la „Arhiva Someșană”: Virgil Șotropa, Vasile Bichigean, Iulian Marțian, Florian Porcius, Nicolae Drăganu ș.a.), ajungând până în perioada postbelică, în care se înscriu cu contribuții valoroase, pe lângă oameni ai locului (de la „Arhiva Someșană” – serie nouă sau de la revista bistrițeană „File de istorie”, dar și cu volume personale: Valeriu Șotropa, Teodor Tanco, Lazăr Ureche ș.a.), și universitari de prestigiu din Cluj-Napoca, Iași, Târgu-Mureș etc.

Una dintre mai recente apariții editoriale pe această temă – Mircea Mureșianu, *Districtul Grăniceresc Năsăudean. Studiu de geografie istorică*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2000 – are meritul de a aduce o inedită perspectivă de cercetare. Dacă predecesorii săi s-au limitat la studiul strict specializat al unor aspecte militare, juridice sau istorice ale instituției grănicerești, autorul în cauză tratează domeniul cercetat din perspectiva geografico-istorică, ca o aplicație a preceptului că „istoria este geografie în mișcare”. El își propune și reușește să abordeze realitatea cercetată la modul complex, ca entitate politică, militară, socială, administrativă, economică, religioasă, culturală și comportamentală.

Domnul prof. dr. Mircea Mureșianu este fiu al acestor locuri, mărturisindu-și cu satisfacție „mândria de a descinde din înaintași grăniceri” (străbunicul tatălui său, Ștefan Moroșanu, a fost, conform „protocolului Bisericii Rocnei Vechi”, „cătană de tabere” în oastea imperială). Domnia sa este în prezent titular al catedrei de geografie de la Școala Generală „Florian Porcius” din Rodna și profesor asociat la Colegiul Universitar din Bistrița, instituție aparținătoare Universității „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca.

Tomul de peste 250 de pagini, ilustrat cu un consistent și sugestiv material fotografic, statistic, grafic și cartografic, este rodul unui efort de mai mulți ani. La multele ceasuri petrecute în biblioteci și arhive din Năsăud, Bistrița, Cluj-Napoca, Sibiu etc., se adaugă parcurgerea cu pasul a tuturor celor 44 de așezări grănicerești: **Șanț, Rodna, Maieru, Sângeorz, Ilva Mică, Feldru, Nepos, Rebrîșoara, Năsăud, Salva, Mititei și Mocod** – de pe axa Someșului Mare; **Rebra și Parva** – de pe Valea Rebrei; **Hordou, Bichigiu, Telciu, Romuli** – de pe Valea Sălăuței; **Runcul Salvei** – de pe Valea Idieciului (a Runcului); **Zagra, Poienile Zagrei, Suplai, Găureni (Alunișul)** – de pe

Văile Țibleșului (Zagrei) și Alunișului (Găurenilor); **Ilva Mare, Măgura Ilvei, Poiana Ilvei, Leșu** – de pe Văile Ilvei și Leșului; **Rusu Bârgăului, Josenii Bârgăului, Mijlocenii Bârgăului, Susenii Bârgăului, Prundu Bârgăului, Bistrița Bârgăului, Tiha Bârgăului, Mureșenii Bârgăului** – de pe Valea Bârgăului; **Ragla și Budacu de Sus** – de pe Valea Budacului; **Nușfalău (Mărișelu), Sântioana, Șieut** – de pe Valea Șieului; **Monor și Gledin** – de pe Valea Luțului; **Rușii Munți și Morăreni** – de pe axa Mureșului. Peste tot, autorul a vizitat principalele instituții ale localităților (primăria, școala, biserica), a stat de vorbă cu urmașii grănicerilor, valorificând chestionarele completate de ei, punând astfel în evidență zestrea lăsată, prin vremi, până astăzi, de instituția grănicerească din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea. Pentru fiecare localitate, autorul dă prima atestare documentară, explică toponimul respectiv, notează variantele oiconimice, surprinde dinamica vetrei satului în timp și evoluția vieții economico-sociale a locuitorilor.

Dacă, în viziunea inițiatorilor lui, Districtul Grăniceresc Năsăudean trebuia să fie un instrument de apărare a acestui colț al Imperiului Habsburgic împotriva potențialelor pericole interne și externe, în fapt el s-a manifestat printr-un statut plurivalent, conducând la o evidentă emancipare economică, socială, culturală, confesională, politică și, cu deosebire, națională pentru toți cei cuprinși în instituția militară a graniței și pentru urmașii lor, până azi. Interesele geopolitice și geostrategice ale Curții de Habsburg au impus îmbinarea militarizării Văii Rodnei și a zonelor limitrofe cu promovarea unor norme specifice administrației civile, urmărind riguros respectarea lor; instituția militară a asigurat un statut social rezonabil pentru grănicerii chemați să susțină o activitate militară și administrativ-gospodărească eficientă; economia zonei militarizate a fost urnită energic din primitivismul feudal anterior graniței; școala și biserica au fost determinate să joace un rol decisiv în culturalizarea și civilizarea populației, în special a celei românești – toate acestea au condus la mutații profunde în mentalitatea și în comportamentul oamenilor, contribuind hotărâtor la modernizarea accelerată a districtului în toate compartimentele vieții locuitorilor săi.

Scrisă cu vervă patriotică, dar și cu acribie științifică, într-un stil accesibil și atractiv, cartea profesorului rodnean demonstrează convingător faptul că, pornind din interese proprii imperialilor austrieci, instituția graniței militare s-a transformat în timp într-o izbândă evidentă a populației românești majoritare de pe meleagurile noastre. Zestrea materială și spirituală lăsată nouă de această instituție a secolelor trecute va incita, în mod sigur, la noi abordări, în măsură să pună în lumină învățăminte utile pentru contemporaneitate.

2. O urmă perenă pe pânza vremii – DICȚIONARUL GENEALOGIC RODNEAN*

Cu grăitoare modestie, învățătorul rodnean pensionar SILVESTRU LEONTIN MUREȘIANU mărturisește, în finalul *Argumentului* pus înaintea paginilor insolitului său dicționar, că a trudit vreme de peste patru decenii la realizarea lui pentru a lăsa „o urmă prin care facem dovada că am trăit și am trecut prin viață cu folos”. Rezultatul acestei munci de o viață (autorul a împlinit, în martie 2001, venerabila vârstă de 73 de ani) este o carte pentru viitorime, care întinde o punte dăinuitoare peste

prăpastia a peste trei secole din trecutul atât de aparte al Rodnei.

Străveche localitate transilvăneană, cu prima atestare documentară la 1235, Rodna se individualizează între celelalte habitate ale timpului prin eterogenitatea etnica și confesională a populației sale datorită principalei ocupații a locuitorilor, mineritul. Chiar dacă în permanență, din acele timpuri îndepărtate și până astăzi, populația românească a fost covârșitor majoritară, începând cu secolul al XII-lea, regii unguri au adus la minele de aici mineri și meșteșugari germani sau sași, iar apoi, sporind interesul pentru exploatarea minereurilor rodnene, mai marii Imperiului Austro-Ungar au colonizat muncitori unguri, polonezi, slovaci, sârbi, germani, etc. Studiarea genealogiei și onomasticii localității noastre se dovedește, din acest motiv, o întreprindere anevoioasă, dar cu atât mai necesară.

Sunt și acum încredințat că nu am greșit atunci când, în *Cuvântul înainte* la acest tom cu adevărat impresionant, consideram că, prin diversitatea și tenacitatea preocupărilor sale, autorul în cauză „coboară din stirpea vechilor dascăli iluminați ardeleni”. Asemenea acelor iluștri strămoși, învățătorul SILVESTRU LEONTIN MUREȘIANU a adăugat vocației de dascăl adevărat, dăruit pe de-a întregul comunităților sătești din localitățile prin care l-au purtat avatarurile carierei didactice (Șanț, Măgura Ilvei, Leșul Ilvei, Maieru, Anieș, Rodna Veche), pasiunea cercetării asidue a arhivelor și bibliotecilor (din Rodna, Năsăud, Bistrița, Cluj ș.a.) ori a amintirilor celor mai bătrâni dintre locuitorii zonei, pentru a dezgropa din uitare amprente lăsate peste vreme de trecerea prin lume a ascendenților locuitorilor de azi ai Rodnei Vechi.

O primă valorificare a cercetărilor sale privind onomastica și genealogia rodneană a realizat-o într-un volum colectiv: Emil Bălăi, Rodica Bălăi, Mircea Mureșianu, Silvestru Leontin Mureșianu, *Rodna – Pagini de monografie. Ipoteze istorice, geografice, lingvistice și culturale*, Editura Ando-Tours, Timișoara, 1996. Iar în

* Silvestru Leontin Mureșianu, *Dicționar Genealogic Rodnean. 1690-1990*, Editura Tinerama, București, 2001.

iulie 2001, prestigioasa editură bucureșteană TINERAMA (prin sprijinul generos al directorului său general, Max Bănuș, și, mai ales, al directorului general adjunct, Valeriu Sângeorzan, fiu al Rodnei) îi publică, în condiții grafice apreciabile, cartea sa de căpătâi, **DICȚIONARUL GENEALOGIC RODNEAN. 1690-1990**, operă ce încununează strălucit munca de o viață a unui dascăl exemplar.

Volumul impresionează mai întâi prin dimensiunile sale: 804 pagini, format A4. El include un *Cuvânt înainte* (Emil Bălăi), un *Argument* (al autorului), capitolul *Genealogia familiilor rodnene de la A la Z. 1690-1990* (780 de pagini, pe două coloane – corpul propriu-zis al dicționarului) și încă șase tabele și liste cu oameni ai Rodnei din diferite perioade: *Capii familiilor existente în prezent la Valea Vinului și neconsemnați în lucrare*, *Capii de familie de la 1690 și până după anul 1800 al căror nume a dispărut din evidență din anumite cauze*, *Capii de familie din timpul graniței militare născuțeni care au dispărut din evidențele locale până la sfârșitul secolului al XIX-lea (1900) și începutul celui de-al XX-lea*, *Capii unor familii existente la Rodna la sfârșitul secolului al XIX-lea al căror nume a dispărut prin căsătorie, deces sau plecare*, *Scurtă poveste a Țiganilor stabiliți de-a lungul timpului la Rodna*, *Numele și prenumele preoților care au trăit și au slujit la bisericiile din Rodna, inclusiv în 1241*, *Capii familiilor care locuiesc în prezent, definitiv sau temporar, în noul cartier al blocurilor de la Rodna*. Cartea se încheie cu o *Bibliografie selectivă*, cu 26 de titluri, indicând sursele utilizate în documentare.

Dicționarul prezintă, în peste 250 de articole, genealogia a tot atâtea ramuri familiale, în care toți cei peste 6000 de locuitori de azi ai Rodnei ori miile de fii ai localității împrăștiați în țară și în lume, indiferent de etnie, își pot regăsi strămoșii.

Mai apoi, lucrarea impresionează prin diversitatea de informații oferite în cadrul fiecărui articol. Autorul începe prin încercarea de a explica geneza numelui de familie discutat, oriunde socoate posibil acest lucru. În întreprinderea sa, el apelează la lucrările unor specialiști în onomastică (I. Iordan, *Dicționar al numelor de familie românești*; N.A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*), la DEX ori la dicționare bilingve (latin-român și român-latin, român-german, român-maghiar), dar riscă să greșească acolo unde și specialiștii menționați, eventual, au greșit, căci posibilitățile de a ajunge la concluziile celor mai noi cercetări în domeniu i-au fost, prin forța împrejurărilor, reduse.

În cuprinsul articolelor de dicționar, autorul consemnează apoi tot ce a putut afla, din documentele vremii și din mărturiile celor vii, despre familiile în cauză: perioada stabilirii la Rodna, locul de unde au venit, locul de strămutare a lor, nașteri, căsătorii, decese și cauzele lor, ocupații, stare socială etc. Cele mai multe informații sunt extrase din *conscriptiile de dare* (recensăminte prin care se stabilea impozitul) din 1690, 1738-1762, 1763-1764, 1769-1770, din *registrele matricole* ale bisericii greco-catolice din Rodna dintre anii 1800-1900, din *listele de evidență* ale întreprinderii miniere cu angajații din perioada 1818-1841, din arhiva

primăriei din Rodna: *registre matricole* și *registre agricole* cu gospodăriile populației dintre 1900-1990, încât putem concluziona că dicționarul este o sursă generoasă de informații pentru istorici ori pentru cercetătorii din alte domenii ale științei, dar mai ales pentru cei specializați în onomastică și genealogie.

Cum arătam în *Cuvânt înainte*, „Materialul onomastic uriaș înglobat în **Dicționarul Genealogic Rodnean**, prelucrat cu mijloacele cercetătorului amator, este însă pentru specialistul ce ar avea norocul să se aplece asupra lui un izvor de informații nesecat. El oferă o sursă de antroponime din aria transilvăneană, pe parcursul a trei secole, dar și cu elemente particulare pentru ținutul Rodnei, zonă în care s-au împletit elemente etnice diverse, datorate specificului unui ținut minier înfloritor în acele timpuri, aflat în atenția mai marilor imperiali ai vremii. Iar pentru locuitorul de azi al Rodnei, dicționarul devine un tunel al timpului prin care, precum veritabilele familii aristocratice, își poate reconstitui arborele genealogic, dând mâna cu strămoșii. Nu lipsit de importanță este faptul că astfel se poate reconstitui o parte din viața trecută a ținutului rodnean. Autorul mărturisește că, reînnodând ramurile arborelui fiecărei familii, s-a simțit părtaș la bucuria nașterilor, a botezurilor, a nunților, dar și la durerea unor morți năpraznice, în molime și războaie ori în alte năpaste ale anilor de demult”.

Credem că, în măsura în care distinsul învățător SILVESTRU LEONTIN MUREȘIANU va reuși să realizeze o a doua ediție, revăzută și adăugită (așa cum avem unele informații), el va putea nu numai să aducă la zi (2002) materialul onomastic și genealogic rodnean și să realizeze unele corecturi ce se impun, dar și să împlinească ceea ce îi sugera cărturarul clujean Teodor Tanco (în articolul *O viață pentru o carte: Dicționarul genealogic rodnean*, în „Adevărul de Cluj”, anul XIII, 3296, 10 septembrie 2001, p. 5), când aprecia că tomul publicat se cere a fi urmat „de un volum cu indicele numelui de persoane” încât el să devină „un instrument de lucru în istoriografia națională”.

Prin excepționala sa lucrare, autorul-învățător rodnean lasă cu adevărat o urmă perenă pe pânza vremii, fiind pentru noi toți un model de urmat.

3. Lumină din trecut – folclorul rodnean*

Cunoașterea în teren și tezurizarea folclorului, urmate de analiza sa riguros științifică, sunt demersuri ce își relevă necesitatea din dublă perspectivă: a trecutului și a viitorului poporului nostru pe aceste meleaguri. Cu deplină îndreptățire, cunoscutul folclorist clujean Ion Șeuleanu (*Dincoace de sacru, dincolo de profan*, Ed. Tipomur, Târgu-Mureș, 1994, p. 21) arăta că „între existența unor spații albe în cercetarea culturii orale și neputința de a ne pronunța convingător

* Liviu Păiuș, *Folclorul Văii Rodnei. Partea I*, Editura „George Coșbuc”, Bistrița, 2002.

în privința unor aspecte ce țin de protoistoria și istoria culturii noastre, de statutul său ontologic, de trăsăturile imanente care și-au pus pecetea asupra fizionomiei și destinului ei inconfundabil există o relație directă, cauzală, ce poate fi reperată fără prea mare dificultate. Până când realitatea etnografico-folclorică nu va fi realmente investigată zonă cu zonă și, am spune, localitate cu localitate, imaginea noastră despre cultura populară va fi mereu în suferință, totdeauna incompletă”. Pe de altă parte, în lumea tot mai globalizată de la începutul de secol și de mileniu, măsura maturității noastre spirituale între națiunile europene o poate da, printre altele, tocmai cercetarea exemplară a patrimoniului cultural tradițional, sinteză a potențelor creatoare ale românilor, emblemă autentică a specificului nostru național.

În astfel de coordonate se înscrie, credem, tentativa curajoasă a profesorului rodnean LIVIU PĂIUȘ de realizare a unei monografii a folclorului literar al Văii Rodnei, zonă etnografică și folclorică transilvăneană cu un specific aparte, date fiind vecinătatea și întrepătrunderile în varii domenii cu Maramureșul și Bucovina. O primă materializare a unor strădanii de peste trei decenii o cunoaște autorul în cauză prin apariția, la începutul lunii iunie a.c., la Editura „George Coșbuc” din Bistrița, a lucrării sale *Folclorul Văii Rodnei. Partea*

I, studiu care, în peste 200 de pagini, analizează metodic epica populară în versuri din Valea Rodnei. De notat că prof. Liviu Păiuș are pregătit materialul și pentru partea a II-a, care ar trebui să cuprindă *folclorul războiului* (scrisori în versuri din cele două războaie mondiale și jurnale în versuri, de război și de prizonierat), *lirica populară* și *poveștile populare*. Ar urma să publice apoi o monumentală *antologie de material folcloric* ce a stat la baza acestor studii (500 de pagini, dactilografiate pe două coloane), intitulată *Sus la munți ca negura*.

Trebuie spus că în cercetările sale folcloristul rodnean nu pășește pe un teren virgin. De altfel, chiar el menționează numele unor înaintași merituoși, mulți dintre ei foști învățători la școlile din zonă, dar și specialiști de marcă, cercetători care au cules folclor în satele de pe văile Someșului Mare și Ilvei, începând cu prima jumătate a secolului al XIX-lea: Florian Domide, Mihai Domide, Ion Pop Reteganul, Alexandru Pop, Iuliu Bugnariu, Grigore Romanesi, Ștefan Buzilă, Ioan Sohorca, Alexiu Viciu, Emil Precup, Ion Barna, Iustin Ilieșiu, Ovid Densusianu, Emil Al. Boșca, Tiberiu Moraru, Gavril Bichigeanu, echipele Școlii lui D. Gusti, apoi Olimpiu Barna, Ion Apostol Popescu, Virgil Medan, Ioan Meițoiu, Cicerone Theodorescu, Dumitru Vârtic, Vasile Cărăbiș, Nicolae Bot, Septimiu și Viorica Grapini, Dorina Domide ș.a.

Autorul lucrării, Liviu Păiuș, este un nume cunoscut specialiștilor din Bistrița-Năsăud prin articolele și studiile publicate în *Revista de etnografie și folclor*, *Zestrea*, *Cuibul visurilor* ori în volumele *Studii și cercetări etnoculturale* ale Muzeului Județean Bistrița-Năsăud. Tomul *Folclorul Văii Rodnei. Partea I* valorifică

materialul rezultat din culegerile în teren ale autorului, începând cu anul 1969, în comunele Rodna, Șanț și Măgura Ilvei, precum și din cercetările în biblioteci din județ și din țară. Volumul concentrează, așadar, folclor inedit, dar și texte apărute în reviste și culegeri din secolele XIX-XX, inclusiv în cele 21 de volume de manuscrise ale lui Ion Pop Reteganul, existente la Academia Română, cu piese culese în localitățile zonei: Șanț, Rodna, Maieru, Sângeorz-Băi, Lunca Ilvei, Ilva Mare, Măgura Ilvei, Poiana Ilvei.

Profesorul Liviu Păiuș ambiționează să trateze sistematic un material vast și eterogen, acceptând în domeniul poeziei epice populare nu numai cele peste 30 de balade culese în zonă, cu numeroasele lor variante, ci și poezia rituală, cu „nuanțe de evocare, apel, invocare, inclusiv sens religios”. În partea introductivă a lucrării, sunt prezentate capitolele *Zonarea etnografică și folclorică a Rodnei* și *Interesul pentru folclorul acestei zone*. Văzut „în dimensiunea lui artistică și tematică”, folclorul epic în versuri din Valea Rodnei este comentat apoi în cele două secțiuni mari: *Balada în Valea Rodnei* și *Poezia rituală*.

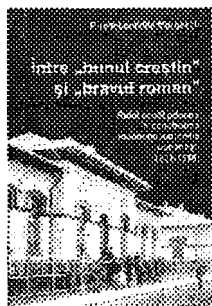
Prima secțiune analizează cântecul epic eroic, ciclul cotropitorilor (turci, tătari), haiducii (*Toma Alimoș, Radu și mama sa, Pinte Viteazul, Haiducul Niculiță*), balade păstorești (*Costea, Ciobanul, Sora și zmeii*), balade familiale fantastice (*Soarele și luna, Blăstăm de mamă*), păstorești (*Miorița, Fata de maior*), despre curtea feudală (*Meșterul Manole*), îndrăgostiții (*Logodnicii nefericiți, Iubitul / soțul urât, Mândra semeată înșelată, Vălean, Proba iubirii, Întemnițatul și iubita lui, Bogata și săraca, Mândra părăsită, Blestemul mândrei, Mireasa moartă, Leacul dragostei, Frunză verde de pe baltă*), soții (*Nevasta vândută, Nevasta fugită, Moșneagul, Femeia necredincioasă, Fata amăgită de țigan*), părinți și copii (*Soacra rea, Fata blestată – pasăre pribeagă, Tălharul și mama sa, La râu de rouă, Copiii nerecunoscători mamei care i-a crescut*), frații (*Fata fugită urmărită de frați, Sora otrăvitoare, Întoarcerea fraților acasă*). Ce-a de-a doua secțiune comentează poezia rituală: cântecele cununii, poezia nunții, descântece, poezia înmormântării, colinde laice și religioase.

Chiar dacă pentru unii specialiști argumentele aduse de autor în clasificarea și tratarea acestui vast material folcloric ar putea părea discutabile, meritul de necontestat al acestuia constă în faptul că el se străduiește să analizeze diferitele variante ale textelor folclorice în diversitatea lor, în evoluția pe care au cunoscut-o în zona noastră, evidențiind elementele ce le dau specificitate aparte în comparație cu variantele din alte zone folcloristice românești. Studiul folcloristului rodnean pune în lumină bogăția și arhaicitatea zonei etnofolclorice a Văii Rodnei, aportul deosebit al acesteia la dezvoltarea patrimoniului cultural național. Să remarcăm, în acest sens, numai supoziția autorului că o perlă folclorică precum *Miorița*, în forma ei de colind, și-ar avea „momentul de geneză” pe plaiurile noastre, aducând ca argument afirmațiile unui folclorist de talia lui A. Fochi (*Miorița. Tipologie. Circulație. Geneză. Texte*, București, 1964, p. 539), cum că „prima versiune a *Mioriței* s-a născut în zona de nord-est a Transilvaniei în regiunea dintre Munții Rodnei și Munții Călimani, unde și astăzi circulă cu destulă intensitate în forma cea mai simplă”.

Nu ne rămâne decât să așteptăm cu încredere apariția, într-un viitor, sperăm, nu prea îndepărtat, și a părții a doua a lucrării, precum și a antologiei de folclor rodnean pe care ni le promite merituosul folclorist care este profesorul Liviu Păiuș.

**Mirela-Luminița Murgescu, *Între „bunul creștin” și „bravul român”.*
Rolul școlii primare în construirea identității naționale românești (1831-1878), Editura A '92, Iași, 1999, 262 p.**

Daniela Mârza

Evoluția și rolul școlilor s-au bucurat, de-a lungul timpului, de spații ample în istoriografia română, învățământul fiind considerat în general drept unul dintre factorii de progres al poporului român. În ciuda numeroaselor lucrări apărute, axate în general pe legislație, organizare instituțională, prezentarea conținutului învățământului, rămân în continuare, mai ales la nivelul interpretării, importante necunoscute, legate de semnificațiile tipurilor de discurs care pot fi întâlnite în acest domeniu, ale instrumentelor folosite în educație. Cartea

Mirelei-Luminița Murgescu se adresează tocmai acestor spații goale, propunând un nou mod de abordare a unor aspecte ale istoriei învățământului românesc.

Lucrarea începe cu o serie de considerații introductive teoretice privind națiunea, caracteristicile acesteia, modalitățile de construire. Demersul autoarei este justificat prin rolul important pe care școala l-a avut în procesul de creare și diseminare a identității naționale moderne: sunt cercetate mai ales modalitățile prin care în secolul al XIX-lea școala primară a fost utilizată ca instrument de modelare a identității moderne. Autoarea s-a concentrat mai ales asupra modului și măsurii în care această formă de educație a fost folosită pentru impunerea unui set de imagini-tip despre semnificația apartenenței la comunitatea românească, despre destinul istoric și european al poporului român, despre locul și rolul românilor în civilizația universală, despre raporturile acestora cu alte popoare. A fost de asemenea urmărită formarea unor afecte și trăiri necesare realizării coeziunii și mobilizării sociale.

Autoarea și-a limitat cercetările la aria geografică a Vechiului Regat, din motivul evident că în celelalte spații formarea și impunerea identității românești s-au desfășurat pe coordonate politice și sociale diferite.

Au fost avute în vedere numai școlile elementare, deoarece în secolul al XIX-lea acestea reprezentau principalul mijloc de educație, numărul celor care urmau o formă superioară de învățământ fiind foarte scăzut; a fost luat în calcul, de asemenea, numai învățământul susținut de stat pentru modelul educativ propus de elitele politice ce guvernau statul.

Tot în partea introductivă autoarea face o succintă și pertinentă trecere în revistă a istoriografiei și izvoarelor folosite (p. 15-28).

Structurată pe două secțiuni, lucrarea se ocupă mai întâi de partea "logistică" a educației (Partea I – *Lungul drum de la intenții la practică*, p. 31-123), apoi de identitatea românească construită și vehiculată de conținutul acesteia (Partea a II a – *Fațete ale identității românești în școala primară*, p. 124 - 222).

Autoarea începe prin a prezenta caracteristicile și evoluția învățământului în spațiul românesc avut în vedere, în perioada enunțată. Apoi, în capitolul *Discurs și ideologie cu privire la rolul educației elementare* (p. 40-63) sunt reconstituite imaginea școlii, scopul acesteia, așa cum apăreau reflectate în discursurile oficiale generate de diverse ocazii. Textele difuzate prin intermediul discursului sunt analizate pentru clarificarea mesajului ideologic pe care o elită politică sau intelectuală încearcă să-l difuzeze și să-l imprime în straturi cât mai profunde ale societății.

Un spațiu amplu este acordat, apoi, analizării amănunțite a planului de învățământ și programelor școlare, văzute ca materializarea intențiilor educative ale unei societăți la un moment dat. Premisa de la care se pornește este aceea că alegerea materiilor de învățământ, structurarea lor, existența sau inexistența unor obiecte de studiu, relevă modul în care societatea propune în mod concret educarea unor identități colective.

Sunt de asemenea avute în vedere metodicile (pentru predarea religiei, a limbii române, a istoriei și geografiei), privite ca niște instrumente, creații ale unor oameni ai școlii care, având girul autorităților, constituiau un pion în strategia educațională a societății.

O atenție deosebită este acordată manualelor școlare, considerate drept legătura materială cea mai puternică ce se stabilește între societate și materialul uman ce trebuie educat.

În partea a doua a lucrării, autoarea identifică și analizează elementele identității românești conținute și difuzate prin intermediul instrumentelor educației. Originea și continuitatea poporului român, unitatea națională, cultul patriei-mamă sunt urmărite pe parcursul textelor oficiale, al manualelor. Sunt identificate unele idei directoare de o remarcabilă persistență până în zilele noastre, componentă esențială a imaginii de sine a celor mai mulți dintre români: românii sunt unul dintre neamurile cele mai de frunte ale lumii, ca unii ce se trag din romani; românii au fost lipsiți de gânduri de cucerire față de alte neamuri, ei s-au mulțumit numai să-și apere cu arma în mână glia strămoșească; dacă s-a întâmplat ca o parte din pământurile românești să fie răpite de străini, asta a fost posibil numai prin vicleșug și trădare.

Propunând un nou mod de interpretare a conținutului și metodelor învățământului românesc din epoca modernă, cartea Mirelei-Luminița Murgescu reprezintă un moment reprezentativ al noilor tendințe în istoriografia post-decembristă.

Daniel Chirot, *Schimbarea socială într-o societate periferică*
Ed. Corint, 2000, 308 pp.

Marin Iosif Balog

Deși discreditate de istoriografia marxistă, determinările economice ale istoriei revin în atenție datorită importanței lor îndeajuns demonstrate în ultimi ani de istoriografia occidentală și mai cu seamă de istoriografia Școlii Analelor.

Noua istorie socială profesată de câteva decenii în SUA, Franța și Germania, tinde să integreze și să valorizeze tot mai mult rolul socialului ca principal agent al manifestărilor fenomenelor economice, dincolo de cifre,

procente și statistici. De asemenea o serie de teorii, precum cea profesată de Wallerstein, în vogă în Occident în deceniile 7 și 8 ale secolului XX au oferit un suport teoretic provocator pentru istorici, sociologi și antropologi care au fost „seduși” de perspectiva de abordare centru-periferie a fenomenelor economico-sociale, chiar dacă nuanțările pe parcurs le-au atenuat oarecum relevanța.

Cartea sociologului american ne propune un demers care îmbină sinteza istorică și exercițiul teoretic și care reconstituie astfel evoluția socială a societății românești de-a lungul a mai bine de 6 secole și, totodată, oferă un model de studiere a societăților periferice în general.

Structurată pe 8 capitole, lucrarea încearcă și o etapizare cronologică a evoluției sistemelor economico-sociale în cazul Valahiei. Astfel, pentru secolele XIV-XVI sistemul economico-social al Valahiei poate fi considerat drept un sistem *comunitar-comercial*, de vreme ce comerțul de tranzit fusese esențial pentru veniturile statului. Caracterul, organizarea și amploarea comerțului, în special a celui de lungă distanță, constituie o explicație atât pentru relativa bunăstare a statului, în acea perioadă, cât și pentru nivelul relativ ridicat al activităților de schimb, chiar dacă majoritatea populației trăia în obști sătești primitive care nu erau supuse unor impozite serioase și nici nu erau prea implicate în viața economică generală.

Curând, însă, intervenția otomanilor avea să altereze acest sistem începând cu secolul XVI. Autorul analizează aceste transformări și caută posibile explicații ce merg pe linia mai vechilor analize ale istoriografiei românești, dar aduce și o serie de elemente de noutate: presiunea otomană

determină preluarea unui nou tip de surplus economic; astfel, lipsit de vechile sale surse de venituri, statul se află în căutarea unora noi. Toate acestea au dus la o profundă schimbare în structura socială, fiind, în opinia autorului, „*cele mai importante din istoria Valahiei, ele stând la originea problemelor sociale din secolele XIX-XX*”. Plecând de la aceste premize, autorul analizează funcționarea societății valahe în secolele XVI-XVII și demonstrează că întreaga societate era organizată în funcție de interesele unei puteri imperiale străine care menținea structurile de stat interne, dar prelua cea mai mare parte a surplusului economic. În această lumină explică și creșterea puterii economice a boierimii. Acordă de asemenea, o importanță specială conjuncturii internaționale care a avut un rol determinant în marile schimbări social-economice pe care le-a cunoscut societatea românească de-a lungul Evului Mediu.

A treia etapă în cadrul acestor schimbări se petrece în secolul XVII când asistăm la configurarea sistemului politico-economic de tip *proto-colonial*. În acest context, Țările Române devin parte a sistemului economic otoman, cu deosebirea esențială că, față de sistemul economic occidental, s-a întâmplat un proces opus: atât în cazul otoman cât și în cel spaniol, coloniile au fost exploatate ca surse de venituri pentru viața luxuoasă, pentru efortul militar și pentru întreținerea unor structuri mult prea extinse geografic și nu pentru a dezvolta economiile metropolitane. A fost un proces opus celui ce se profila în Occident, de aceea atât Spania cât și Imperiul Otoman vor deveni simple periferii ale Occidentului în secolul al XIX-lea.

În lumina acestor premize, autorul subliniază că evoluția societății valahe devine inteligibilă numai prin raportare la acest cadru general. Fără el, evenimentele și transformările generale nu ar prezenta o prea mare coerență, apărând în schimb ca o serie de accidente tragice „*care s-au abătut asupra unei țări cu o soartă neobișnuit de vitregă*”. Nu trebuie omis faptul că factorii cei mai importanți ai acestei evoluții au fost dați de caracterul comerțului și de natura tributului către imperiu și tot ele au reglat și relațiile de putere între diversele clase sociale. A fost un proces sinuos și îndelungat desfășurat până în primele decenii ale secolului al XIX-lea, când, datorită aceluiași context internațional, Valahia a devenit un avanpost colonial al economiilor occidentale, ieșind treptat din sfera economică a Imperiului Otoman.

Orientarea spre piața mondială a fost însoțită de importante transformări în structura economiei agrare și, implicit, în cea socială.

Adevărata eră colonială, susține autorul, începe abia după 1864. Legea agrară din 1864 nu a adus schimbări decât de formă și nu de substanță. Dimpotrivă, noile relații agrare erau chiar mai oneroase decât cele anterioare, generând ceea ce și alți teoreticieni numeau neoiobie.

O altă latură a analizei pune problema genezei modernității în condițiile economico-sociale prezentate, precum și a formelor sale de manifestare.

Întrebarea este **cum** se modernizează o societate periferică, în ce măsură urmează ea modelul clasic sau dacă există așa ceva.

Criteriile clasice de definire a modernității: progres tehnologic, dinamism social, capital, piață, dinamism economic, nu ne îngăduie să afirmăm că Valahia sfârșitului de secol XIX era modernă potrivit acestora. Ea se afla cel mult într-o fază de tranziție: „*dacă nu devenise modernă societatea valahă încetase, în schimb să mai fie una strict tradițională*”. Diferențele esențiale au fost că procesul de modernizare a fost extrem de sinuos, supus permanentelor influențe dinspre exterior. Schimbările succesive ale societății valahice s-au petrecut de fiecare dată determinate de cele internaționale, semn că societatea românească nu a fost strict periferică, ci conectată permanent mediului internațional. Principalele carențe ale fenomenului de modernizare au constat în faptul că urbanizarea și industrializarea s-au menținut la cote scăzute, nu a existat o tendință susținută spre democratizare, iar falia culturală dintre elită și masa populației s-a lărgit.

În fine, la nivel concluziv, cartea de față pune două mari probleme spre elucidare: în ce măsură teoriile generale despre evoluția socială se verifică în cazul societăților periferice și ce modele teoretice verificate pe baza unor date empirice pot fi aplicate studierii unor astfel de societăți. Ideea susținută de autor este că operarea cu astfel de generalizări este foarte riscantă, iar relevanța unor astfel de studii nu poate fi decât pe măsură.

În ce privește orientarea teoretică generală, ea subscrie viziunii clasice a lui Wallerstein. Nu există stadii de evoluție sau factori cauzali cu valabilitate universală. Tipurile ideale rezultă din studiul tipurilor specifice de sisteme economico-politice. Este ceea ce face D. Chirot îmbinând strălucit ambiția sintezei cu un remarcabil efort de teoretizare. Ne oferă o cale de mijloc de interpretare a istoriei sociale ce se bazează pe accentuarea factorilor interni și externi răspunzători de dinamicile și schimbările sociale.

Prin perspectiva abordării sistemului mondial și a influențelor sale în accepțiunea lui Wallerstein ne propune reconsiderarea uneia din cele mai influente și mai seducătoare construcții teoretice, perspectivă în general evitată de istoriografia românească până în prezent. Sugerează cât de dificilă este operarea cu concepte teoretice generalizatoare ideale și subliniază că doar analiza concretă pe baza datelor empirice poate oferi concluzii pertinente. Astfel perspectiva lui Chirot ne propune **un anume** model de modernizare specific periferiei, în speță cazul românesc. Analiza sa accentuează caracterul ambivalent al modernizării. Periferiile se modernizează dar în alt fel decât centrul capitalist, o modernizare distorsionată. Societatea românească a secolului XIX nu trebuie reprezentată în termenii coexistenței unui sector tradițional în descreștere și a unui modern în expansiune de unde și celebrul paradox românesc al modernizării care a fascinat și fascinează încă mulți analiști ai fenomenului, fie ei istorici, filologi, sociologi sau antropologi.

Cărți în curs de apariție:

1. **Călin Cosma** - VESTUL ȘI NORD-VESTUL ROMÂNIEI ÎN SEC. VII - X D. H.
2. **Virgiliu Țărău - colectiv** - IMAGINI ȘI REPREZENTĂRI ALE FEMEII ÎN ROMÂNIA ÎN SEC. XX
3. **Gheorghe Petrov** – VECHEA MITROPOLIE A BĂLGADULUI
4. **Coriolan Opreanu (în colaborare cu Corneliu Gaiu)** - TRANSILVANIA LA SFÂRȘITUL ANTICHITĂȚII TÂRZII ȘI ÎN PERIOADA MIGRAȚIILOR. SCHIȚĂ DE ISTORIE CULTURALĂ
5. **Alexandru Barnea (coordonator)** - ARHEOLOGIA CLASICĂ ÎN ROMÂNIA. PRIMUL SECOL
6. **Mihail Macrea** - VIAȚA ÎN DACIA ROMANĂ
7. **Peter Hugel** - ULTIMELE DECENII ALE STĂPÂNIRII ROMANE ÎN DACIA (TRAIANUS DECIVS - AVRELIAN)
8. **Muzeul Județean de Istorie Satu Mare** - STUDII ȘI COMUNICĂRI
9. **Dumitru Popa** - VIAȚA RURALĂ ÎN TRANSILVANIA ROMANĂ
10. **Muzeul de Istorie Națională și Arheologie Constanța** – PONTICA XXXVI
11. **Ovidiu Pecican** - O ODISEE A RECEPTĂRII: POSTERITATEA LUI B. P. HAȘDEU
12. **Ovidiu Pecican** - TRECUTUL ISTORIC ȘI OMUL EVULUI MEDIU. SCRIS ȘI CONȘTIINȚĂ ISTORICĂ ÎN EVUL MEDIU ROMÂNESC
13. **Ovidiu Pecican** - ORIGINILE STATULUI MEDIEVAL ÎN ȚĂRILE ROMÂNE
14. **Matei Cazacu** - ETUDES MEDIEVALE
15. **Ștefan Andreescu** - CRONICARI, CĂLĂTORI, MISSIONARI
16. **ARHEOLOGIA MEDIEVALĂ IV**

Cu apariția fiecărui număr, orizontul vrierilor și drumul de
mâine se limpezesc tot mai mult, căci, în paginile "Arhivei
Someșene" găsești deopotrivă prietenii și dușmanii de
veacuri, găsești povestea asprelor mânăiri de flinte și
furtunile cântate în doinirea frunzelor codrilor străbuni.

("Națiunea Română", 31 mai 1938)

NEREAMIA NAPOCAE

ISSN 1583-3542